इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय

पहिलो भाग

संशोधन-मण्डल

जगदम्बा–प्रकाशन–मालाको सत्ताईसौं ग्रन्थ [२७]

इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय

(पहिलो भाग)

प्रधान सम्पादक—

धनवज्र वज्राचार्य

सम्पादक—

रामजी तेवारी **शङ्करमान राजवंशी**
देवीप्रसाद भण्डारी **गौतमवज्र वज्राचार्य**
भोलानाथ पौडेल **महेशराज पन्त**
नयनाथ पौडेल

विस्तृत उपोद्घातका रचयिता—

नयराज पन्त

प्रकाशक—
जगदम्बा-प्रकाशन
श्रीदरबार, ललितपुर

मुद्रक—
नेपाल प्रेस
नयाँ सडक, काठमाडौं

सबै अधिकार प्रकाशकको अधीन

पहिलो संस्करण
२०१६ मंसीर

मोल— १८ रुपियाँ

विषय-सूची

उपोद्घात १—५०

संशोधनको परम्परा चलाउने उद्योग गर्दा म एक्लिन गएको छु १-२, —आफ्नो पढाइमा मैले गरेको अपूर्णताको अनुभव २-७, —ज्यौतिषशास्त्रको पढाइमा उन्नति गर्न अहिलेसम्म म सफल हुन सकेको छैन ७-१०, —इतिहास-संशोधनहरूको अग ११-१३, —मैले पाएको इतिहासको ज्ञान १४-२०, —नेपालको इतिहासको निमित्त संस्कृत भाषाको उच्चकक्षाको पढाइमा मैले दिएको जोड २१-२२, —इतिहासको अन्वेषणको निमित्त पञ्चाङ्गविषयको ज्ञानको आवश्यकता २२, —लेख प्रकाश गर्न म असफल भएको थिएँ २२—२४,— म गोबरगणेश बनेछु २४-३३,—संशोधनको परम्परा चलाउन मैले पाएको उपयुक्त समय ३३ —संशोधनको परम्पराबाट राष्ट्रको हित ३३-३७, —संशोधन गर्दा दोषको परीक्षा गरी निर्णय दिने रीति ३७-४०,— एकलै भई संशोधनको परम्परा चलाउन कठिन हुँदो रहेछ ४१,— अधकल्चा मानिसलाई साथ लिई काम गर्दा काम राम्रोसंग चल्दो रहेनछ ४१,— जिज्ञासु मनुष्यबाट संशोधनको परम्परा चलोस् भन्ने मेरो निर्णय ४१-४२, —फिकदानीबाट पाएको शिक्षा ४२,— उपपत्तिद्वारा पदार्थलाई निश्चय गर्न सक्नु संशोधन गर्नु हो ४२-४३,— राजवंशक्रम शुद्ध पार्न सक्नु शुद्ध इतिहास लेख्ने कामको पहिलो खुड्किलो हो ४३,— संशोधनपत्रहरूमा गुरुकिल्ली केही राखिएको छैन ४३-४४,— हाम्रो देशमा इतिहासको पढाइ चलेको छ, तर इतिहास बनाउने पढाइ चलेको छैन ४४-४५, —संशोधनपत्रहरू निकाल्न उपयुक्त हुने शिक्षाको आवश्यकता ४६-४७, —उपसंहार ४८-५०,

हाम्रो वक्तव्य—५१-६४

ऐतिहासिक सार—६५-१२०

नेपाल ६६,

लिच्छवि

मानदेव र उनका पुर्खा ६७-६९, —नरेन्द्रदेव ६९

अरमुडि ६६–७०

मल्ल

जितारिमल्लको आक्रमण ७०,—आनन्दमल्ल र रुद्रमल्ल ७१,—अरिमल्ल र रुद्रमल्ल ७१, —हरसिंहदेवको पहाडी भागमा प्रवेश र उनको मृत्यु ७१–७२, —रुद्रमल्लको मृत्यु र त्यसपछिको अवस्था ७२–७३ —शमसुद्दीनको आक्रमण ७३–७४, – स्थितिमल्लको उदय ७४–७६, —ज्योतिर्मल्ल ७६, —यक्षमल्ल ७६–७७ —यक्षमल्लको मृत्यु र राज्यविभाजन. ७७–७८,

कान्तिपुर

काष्ठमण्डप ७९, —कान्तिपुरका केही मल्ल राजाहरू ७९–८०,– प्रतापमल्ल ८०–८२, —प्रतापमल्लको मृत्यु र त्यसपछिको अवस्था ८२,—नृपेन्द्र मल्ल र चौतारा चिकुटि ८२,– पार्थिवेन्द्र मल्ल ८२–८३,—पार्थिवेन्द्र मल्लको मृत्यु र लक्ष्मीनारायण जोशी ८३–८४, —भूपालेन्द्र मल्ल र चौतारा लक्ष्मीनारायण जोशी ८४–८६, —भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु ८६ —भास्करमल्ल (महीन्द्रसिंह) ८६–८७, – जगज्जय मल्ल ८८, --जयप्रकाश मल्ल ८८

भक्तपुर

भक्तपुरका केही मल्ल राजाहरू ८९, —जगज्ज्योतिर्मल्ल ८९, —नरेशमल्ल र जगत्प्रकाश मल्ल ८९, —जितामित्र मल्ल ८९–९०, —भूपतीन्द्र मल्ल ९०, —रणजित् मल्ल ९०–९१

ललितपुर

स्थितिमल्लहरूको पालामा ललितपुरको स्थिति ९१, —विष्णुसिंह र उनका पुर्खा ९१–९२, —नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंह ९२–९३, —शिवसिंहद्वारा ललितपुर-विजय ९३, —ललितपुरको स्वातन्त्र्य र सिद्धिनरसिंह मल्ल ९३–९४, —श्रीनिवास मल्ल ९४, —योगनरेन्द्र मल्ल ९४–९५, – योगनरेन्द्रको मृत्युपछिको पाटनको अवस्था ९५–९६,

शाह

पृथ्वीनारायण शाह ९६–९८, —भोटसंगको खटपट ९८, —प्रतापसिंह शाह ९८–९९, —रणबहादुर शाह ९९–१०४, —नेपाल-भोट-युद्ध ९९–१००, —नेपाल-चीन-युद्ध १००–१०३, —गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको राज्याभिषेक १०४, —राजेन्द्रविक्रम शाह १०४–१०५, —जङ्गबहादुर र उनका पुर्खा १०५, —नेपाल-भोट-युद्ध १०५–१०६, —रणोद्दीपसिंह १०६–१०७, —४२ सालको पर्व १०७–१०८, देवशमशेर र चन्द्रशमशेर १०८,

ऐतिहासिक घटनाका संवत् —१०९–११०

इतिहास-संशोधनको प्रमाण प्रमेय (मूलभाग) १—२८४

संशोधित विषय-संख्या	विषय	पृष्ठ
१.	सूर्यमल्ल र अमरमल्लको नाता	१
२.	सिद्धिनरसिंहभन्दा अघिका पाटनका शासक	२-१७
३.	जङ्गबहादुर र उनका पुर्खा	१८-२०
४.	'नेपाल' शब्दको अर्थ	२१-२८
५.	स्थितिमल्लको वंश	२९-३१
६.	स्थितिमल्लको उदय	३२-३७
७.	स्थितिमल्लको मृत्युसमय	३८
८.	स्थितिमल्ल र यक्षमल्लको नाता	३९-४२
९.	हरिहरसिंह मल्ल र लक्ष्मीनरसिंह मल्लको नाता	४३-४४
१०.	प्रतापमल्लको भारतका राजाहरूसंग तुलना	४५-५८
११.	प्रतापमल्लका छोराहरू	५९-६०
१२.	प्रतापमल्लको शासनकाल	६१-६२
१३.	सिद्धिनरसिंह मल्ल अहिंसावादी थिएनन्	६३-६४
१४.	वि. सं. १९९० को महाभूकम्पको दिन	६५
१५.	ललितत्रिपुरसुन्दरी र गीर्वाणयुद्धविक्रमको नाता	६६
१६.	विक्रमसंवत्संग शकसंवत् र ईसवीसंवत्को अन्तर	६७
१७.	विक्रमसंवत् र गुप्तसंवत्को अन्तर	६८
१८.	जयस्थितिमल्ल र स्थितिमल्ल एउटै व्यक्ति हुन्	६९
१९.	राजल्लदेवी र स्थितिमल्लको नाता	७०-७१
२०.	एशियामा नेपालराष्ट्रको संस्थान	७२
२१.	चाँगुनारायणको प्राचीनता	७३-७४
२२.	नेपाल र गौड	७५-७९
२३.	मल्लकालमा नेपाल-उपत्यकामा नेपाली भाषा	८०-८९
२४.	करणविषयको विचार	९०-९१
२५.	शमसुद्दीनको आक्रमण	९२-९६
२६.	जैसी	९७

सं. वि. संख्या	विषय	पृष्ठ
२७.	योगनरेन्द्र मल्ल र इन्द्रमल्लको नाता	९८
२८.	इन्द्रमल्लकी रानी	९९
२९.	इन्द्रमल्लको शासनकाल	१००-१०१
३०.	मानदेव र उनको पालाका चाँगुका अभिलेखमा मानगृहको चर्चा परेको छैन	१०२-१०८
३१.	काश्मीर र नेपालको बीचमा समुद्र पर्दैन	१०९
३२.	लक्ष्मीनरसिंह मल्लको पालाभन्दा धेरै पहिलेदेखि 'काष्ठमण्डप' नाम रहिसकेको थियो	११०-११५
३३.	पृथ्वीनारायण शाहले भक्तपुर जितेको समय	११६-११७
३४.	चीनिया यात्री युआनच्वाङ्गको नाउँ	११८-११९
३५.	भीमसेनथापाको जन्मसमय	१२०
३६	जङ्गबहादुरको पालाको नेपाल-भोट-युद्ध	१२१-१२२
३७.	श्री ५ त्रिभुवनको रजतजयन्ती र श्री ५ महेन्द्रको पहिलो विवाहको समय	१२३
३८.	पृथ्वीनारायण शाहको जन्मसमय	१२४-१२५
३९.	पृथ्वीनारायण शाहका भाइहरू	१२६-१२७
४०.	योगनरेन्द्र मल्ल र लोकप्रकाश मल्लको नाता	१२८
४१.	लोकप्रकाश मल्लको शासनकाल	१२९-१३०
४२.	यक्षमल्लका छोराहरू	१३१-१३२
४३.	नेपाल-उपत्यकामा तीन स्वतन्त्र राज्यको स्थापना	१३३-१४४
४४	मानदेवले स्थापना गरिएका लाजिमपाट तथा पशुपति वाग्वती-पारिका वामनमूर्तिका अभिलेखको संवत्	१४५-१४६
४५.	यक्षमल्लको मृत्युसमय	१४७
४६.	जितारिमल्लको आक्रमण	१४८
४७.	पशुपतिनाथअगाडिको सुनको सानो साँढेका संस्थापक	१४९
४८.	पार्थिवेन्द्र मल्लको मृत्युसमय	१५०
४९.	योगनरेन्द्र मल्लको मृत्यु र उनीसंग सती जानेको संख्या	१५१-१५२
५०.	द्रव्यशाहको राज्याभिषेकको समय	१५३-१५४

सं. वि. संख्या	विषय	पृष्ठ
५१.	आनन्दमल्ल र रुद्रमल्ल	१५५
५२.	प्रतापमल्ल र भूपालेन्द्र मल्लको नाता	१५६
५३.	पृथ्वीनारायण शाहका जेठा छोराको शुद्ध नाउँ	१५७-१६०
५४.	सिद्धान्तहीन इतिहासकार	१६१-१६२
५५.	योगमती र लोकप्रकाशको नाता	१६३
५६.	प्रतापमल्ल र नरेशमल्लको सन्धिको कुरा	१६४
५७.	गीर्वाणयुद्धविक्रमको राज्याभिषेकको समय	१६५-१६७
५८.	पृथ्वीनारायण शाहको जन्मसमय	१६८
५९.	लमजुङसंगको सन्धि र कालुपाँडेलाई कजाइँ	१६९
६०.	रणबहादुर शाहको योगी भएपछिको नाउँ	१७०-१७३
६१.	भूपतीन्द्र मल्लद्वारा कोटिहोम र तलेजुको मन्दिरको जीर्णोद्धार	१७४-७५
६२.	भूपतीन्द्र मल्ल माणिकसेनसाथ खेदा गर्न गएको	१७६
६३.	नेपालमा मधिसेको संख्या	१७७-१७९
६४.	मल्लकालमा नेपालका जाति	१८०-१८७
६५.	मल्लकालको सेना	१८८-१९१
६६.	शमसुद्दीनको आक्रमण	१९२-१९३
६७.	तीन शहरका तीन ठूला घण्टा	१९४-१९७
६८.	योगनरेन्द्र मल्लको राज्यारोहण र श्रीनिवास मल्लको मृत्यु	१९८
६९.	मानदेवले स्थापना गरेको पशुपति वाग्वतीपारिको वामनमूर्ति	१९९-२०३
७०	मानदेवको कालभन्दा प्राचीन र सामानकालिक भारतका अभिलेखका संवत्हरूमा पनि महीना पक्ष तिथिको नामोल्लेख पाइन्छ	२०४-२०५
७१.	किरातीहरूलाई जिती लिच्छविहरूले नेपालमा राज्य गरेका थिए	२०६
७२.	मानदेवले गण्डकीपारिका आफ्नै सामन्त मल्ल राजालाई कज्याएका हुन्	२०७-२०९
७३	त्रिपुरेश्वर महादेवको स्थापना	२१०-२१३
७४.	प्रतापसिंह शाहको मृत्युसमय	२१४
७५.	४२ सालको पर्व	२१५-२२२
७६.	देवशमशेर र चन्द्रशमशेर	२२३-२२४

सं. वि. संख्या	विषय	पृष्ठ
७७.	भूपालेन्द्र मल्लको शासनकाल	२२५-२३०
७८.	स्थितिमल्लको वंश	२३१
७९.	हरसिंहदेवको मृत्यु र त्यस वेलाको नेपाल-उपत्यकाको शासनको झलक	२३२-२३६
८०.	चौतारा चिकुटि	२३७-२४१
८१.	चिकुटि पाटन भागेको कुरा तथा भीममल्लको वधको कुरा	२४२-२४५
८२.	मानदेवकी रानी क्षेमसुन्दरीद्वारा शिवलिङ्गस्थापना	२४६
८३.	नेपाल-भोट-युद्ध तथा नेपाल-चीन-युद्ध	२४७-२५८
८४.	मानदेवका पुर्खा	२५९-२६०
८५.	प्रतापमल्लका छोराहरू	२६१-२६२
८६.	मानदेव र उनको पालाका अभिलेखका संवत्‌हरू	२६३-२६७
८७	जयलम्भ कि जयवर्मा ?	२६८
८८.	योगनरेन्द्र मल्ल र ऋद्धिनरसिंह मल्लको नाता	२६९-२७१
८९.	विष्णुसिंहका छोराहरू	२७२
९०.	चौतारा लक्ष्मीनारायण जोशी	२७३-२८४

परिशिष्ट २८५--३७८

	ऐतिहासिक सामानको परिचय	२८६-३११
	ऐतिहासिक तिथिमितिको गणना	३१२-३६२
	नामसूची	३६३-३७८

उपोद्घात

तिमी सुन्दै जाऊ विविध घटनाचक्र सब त्यो
जहाँ मेरो धेरै तरुण वय वा जीवन बित्यो ।

—लेखनाथ

संशोधनको परम्परा चलाउने उद्योग गर्दा म एकलिन गएको छु

विक्रमसंवत् २००६ आश्विनदेखि इतिहास-संशोधन-पत्रहरू निस्कन लागेका हुन् । अहिले वि० सं० २०११ आश्विनमा पूरा १० वर्षभित्र निस्केका ५४ वटा इतिहास-संशोधन पत्रमध्येका❀ ५० वटाको प्रमाण-प्रमेयहरूको संग्रहको रूपमा यो 'इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय' को पहिलो भाग निस्कन लागेको छ । इतिहास-संशोधनको रचना गर्ने रचयिताहरू जम्मा २१ जनामध्ये अहिले यो पुस्तकको संपादन गर्ने आठ जना मात्र बाँकी रहेका छन् । छोड्ने १३ जनामध्ये १ जना मात्र पढेको (अष्टाध्यायीसम्मको) पाठ सुनाई सन्तोषपूर्वक बिदा भई गएका हुन् । छोड्नेहरूमध्ये १२ जनाले यस पढाइमा असन्तोष देखाई यो काम छोडेका हुन् । इतिहास-संशोधन गर्ने एक्काइसै जना† इतिहास-संशोधन गर्न सिक्न भनी मकहाँ आएका होइनन् । यिनीहरूमा कोही गणित कोही ज्यौतिष कोही संस्कृत पढ्न मकहाँ आएका थिए । मेरो सङ्गतले यिनीहरूले इतिहास-संशोधन गर्न लागेका हुन् ।

यस ग्रन्थको संपादकको रूपमा उत्रेका बाँकी रहेका आठ जना यस काममा अहिले सन्तुष्ट देखिन्छन् तापनि यिनको भित्र मनको अवस्था सन्तोषपूर्ण छ वा छैन भन्ने कुरा भविष्यका घटनाले देखाउनेछन् ।

अहिले म पूरा ४६ वर्ष पुगेको छु । आफ्नो १५ वर्षको उमेर वि० सं० १९८७ देखि मैले पढाउन

❀ यिनमा दुइवटा संस्कृतसन्देशनामक मासिक पत्रिकामा प्रकाशित भएका हुन् ।

† यी एक्काइस जनामा तीन जना मकहाँ सोझै पढ्न आएका होइनन् । नानी भोलानाथ पौडेल नेपाल ब्रह्मचर्याश्रम मृगस्थलीमा अध्यापक भई बस्ता पढ्न आएका केही विद्यार्थीहरू पछि उनले खोलेको लुभु पाठशालामा पढ्न गएका थिए । तीमध्येका दुइ जना विद्यार्थी यी हुन् । एक जनाचाहिं भोलानाथकै लुभुको पाठशालामा पढेका उनैका छोरा हुन् ।

थालेको हुँ ‡। यसरी मैले पढाउन थालेको पूरा ३२ वर्ष भयो। सरकारी पाठशालामा वृत्ति लिई पढाउन थालेको पनि पूरा २२ वर्ष हुन लाग्यो। यसरी आफ्नो जीवनको धेरै भागलाई पढनु पढाउनुमै मैले बिताएको छु।

संशोधन-परम्परा चलाउने उद्योग गर्दा मेरा धेरै इष्टमित्रहरू (विशेष गरी मसीवृत्तिकाहरू) मसँग रिसाउनुभएको छ। यो कुरा मलाई राम्रो थाहा छ। इष्टमित्र राखूँ वा संशोधनको परम्परा चलाऊँ भन्ने दोधार मेरो मनमा नउठेको पनि होइन। तर मैले संशोधनको परम्परा चलाउन अरू कुरा छोड्नु नै वेस सम्झी त्यसैबमोजिम काम गर्दै आएको छु। यस कारण म एकलिन गएको छु। संभव छ, कुनै दिन म यस बाटामा पछारिएँ भने मेरा इष्टमित्रहरूले हामीले भनेको मानेनौ, मैंमैं गरेर हिंड्यौ, नचाहिने काम गर्‍यौ, त्यसको यस्तै फल हुन्छ भन्ने उपदेश दिनुहुनेछ।

जुन शक्तिले मलाई प्रेरणा दिइरहेछ, त्यसको यथार्थरूप मेरो पछि लागेका मानिसहरूलाई बुझाइदिनु मेरो कर्त्तव्य हो। यस कारण जुन घटनाले मलाई यस दिशामा हिंडायो, त्यसलाई अब वर्णन गर्न थाल्दछु। यो निबन्ध केही मनुष्यको दृष्टिमा गन्थन ठहर्न सक्तछ। तर मेरो लागि अत्यन्त गम्भीर कुरो यो छ। मसँग संगत गर्न चाहनेहरूले पनि यसमा विचार गर्नु बढियै होला भन्ने लाग्छ।

आफ्नो पढाइमा मैले गरेको अपूर्णताको अनुभव

वि० सं० १९८९ देखि काशिक राजकीय संस्कृत-पाठशालामा पढ्न म लागेको हुँ*। वि० सं० १९९१ मा आफ्नो २१ वर्षको उमेरमा मैले सिद्धान्त-शिरोमणि पढेको हुँ। दिन किन लामो हुन्छ ? किन छोटो हुन्छ ? चन्द्रमाका कला किन घट्छन् ? किन बढ्छन् ? ग्रहण कसरी लाग्छ ? हरेक औंसी पूर्णिमामा ग्रहण किन लाग्दैन ? इत्यादि कुरालाई ज्यौतिषसिद्धान्तमा उपपत्तिसाथ विस्तारपूर्वक बताइएको हुन्छ। ग्रह-गतिको यसरी परीक्षा गर्नु पर्छ भनी सिद्धान्त-शिरोमणिमा दिइएको छ। जस्तै—

अथ चन्द्रभगणोपपत्तिः।

तत्रादौ तावद् ग्रहवेधार्थं गोलबन्धोक्तविधिना विपुलं गोलयन्त्रं कार्यम्। तत्र खगोलस्यान्तर्भगोल आधारवृत्तद्वयस्योपरि विषुवद्वृत्तम्। तत्र च यथोक्तं क्रान्तिवृत्तं भगणांशाङ्कितं च बद्ध्वा कदम्बद्वयकील-कयोः प्रोतमन्यच्चलं ग्रहवेधवलयम्। तच्च भगणांशाङ्कितं कार्यम्। ततस्तद्गोलयन्त्रं सम्यग् ध्रुवाभिमुखय-ष्टिकं जलसमक्षितिजवलयं च यथा भवति तथा स्थिरं कृत्वा रात्रौ गोलमध्यचिह्नगतया दृष्ट्या रेवतीतारां

‡ वृत्ति लिई यो पढाइएको होइन।

* अहिले सो पाठशाला वाराणसेय-संस्कृत-विश्वविद्यालय बनेको छ।

विलोक्य क्रान्तिवृत्ते यो मीनान्तस्तं रेवतीतारायां निवेश्य मध्यगतयैव दृष्ट्या चन्द्रं विलोक्य तद्वेधवलयं चन्द्रोपरि निवेश्यम् । एवं कृते सति वेधवृत्तस्य क्रान्तिवृत्तस्य च यः संपातस्तस्य मीनान्तस्य च यावदन्तरं तस्मिन् काले तावान् स्फुटचन्द्रो वेदितव्यः । क्रान्तिवृत्तस्य चन्द्रविम्बमध्यस्य च वेधवृत्ते यावदन्तरं तावांस्तस्य विक्षेपः । ततो यावतीषु रात्रिगतघटिकासु वेधः कृतस्तावतीष्वेव पुनर्द्वितीयदिने कर्तव्यः । एवं द्वितीयदिने स्फुटचन्द्रं ज्ञात्वा तयोर्यदन्तरं सा तद्दिने स्फुटा गतिः । अथ तौ चन्द्रौ स्फुटग्रहं मध्यखगं प्रकल्प्येत्यादिना मध्यौ कृत्वा तयोरन्तरं सा मध्यमा चन्द्रगतिः । तयाऽनुपातः । यद्येकेन दिनेनैतावती चन्द्रगतिस्तदा कुदिनैः किमित्येवं चन्द्रभगणा उत्पद्यन्ते । तथा चाह श्रीमान् ब्रह्मगुप्तः ।

ज्ञातं कृत्वा मध्यं भूयोऽन्यदिने तदन्तरं भुक्तिः ।
त्रैराशिकेन भुक्त्या कल्पग्रहमण्डलानयनम् ॥

एवमन्येषामपि भगणोपपत्तिः ।

अथ चन्द्रोच्चस्य । एवं प्रत्यहं चन्द्रवेधं कृत्वा स्फुटगतयो विलोक्याः । यस्मिन् दिने गतेः परमाल्पत्वं दृष्टं तत्र दिने मध्यम एव स्फुटचन्द्रो भवति । तदेवोच्चस्थानम् । यत उच्चसमे ग्रहे फलाभावो गतेश्च परमाल्पत्वम् । ततश्च तस्माद्दिनादारभ्यान्यस्मिंश्चन्द्रपर्यये प्रत्यहं चन्द्रवेधात् तथैवोच्चस्थानं ज्ञेयम् । तच्च पूर्वस्थानादग्रत एव भवति । यत् तयोरन्तरं तज्ज्ञात्वानुपातः क्रियते । यद्येतावद्भिरन्तरदिनैरिदमुच्चयोरन्तरं लभ्यते तदैकेन किमिति । फलं तुङ्गगतिः । तयानुपातात् कल्पभगणाः ।

अथ चन्द्रपातभगणोपपत्तिः । एवं प्रत्यहं चन्द्रवेधाद्दक्षिणविक्षेपे क्षीयमाणे यस्मिन् दिने विक्षेपाभावो दृष्टः क्रान्तिवृत्ते तत् स्थानं चिह्नयित्वा तत्र यावान् विधुः स भगणाच्छुद्धः पातः स्यादिति ज्ञेयम् । पुनरन्यस्मिन्नपि पर्यये दक्षिणविक्षेपाभावस्थानं ज्ञेयम् । क्रान्तिवृत्ते तत् स्थानं पूर्वस्थानात् पश्चिमत एव भवति । अतो ज्ञाता पातस्य विलोमा गतिः । सा चानुपातात् । यद्येतत्कालान्तरदिनैरेतावत् पातयोरन्तरं लभ्यते तदैकेन किमिति फलं पातगतिः । तया प्राग्वत् कल्पभगणाः ।

(सिद्धान्त–शिरोमणिको भगणाध्यायबाट)

[अब चन्द्रभगणको उपपत्ति बताइन्छ ।

ग्रहको वेध गर्नाको लागि गोलबन्धप्रकरणमा बताएअनुसार ठूलो गोल–यन्त्र बनाउनू । त्यहाँ खगोलको भित्रपट्टि भगोल बनाई दुइटा आधारवृत्तमा अडेको विषुवद्वृत्त बनाउनू । त्यहाँ ३६० अंशले चिनो लगाइदिएको क्रान्तिवृत्तलाई त्यो गोलयन्त्रमा मिलाएर राखी दुइटा कदम्बका चुकुलमा घुम्ने अर्को ग्रहवेधवृत्त बनाउनू । त्यो ग्रहवेधवृत्तमा पनि ३६० अंशको चिनो लगाउनू । यसपछि त्यो गोलयन्त्रलाई ठीकसंग ध्रुवतिर अड्न फर्केको र सम्म मिलेको क्षितिजवृत्त भई जसरी

सक्न सक्दछ, त्यसै गरी टक्क अड्याएर राती गोलको केन्द्रमा आँखा पारी रेवती तारालाई हेरेर क्रान्तिवृत्तमा जुन मीनान्त छ, त्यसलाई रेवतीतारासँग मिलाई गोलको केन्द्रमै रहेको आँखाले चन्द्रमालाई हेरी ग्रहवेधवृत्तलाई घुमाएर चन्द्रमामा पार्नु। यति गरेपछि वेधवृत्तको र क्रान्तिवृत्तको जुन ठाउँमा संपात हुन्छ, त्यस संपातको र मीनान्तको जुन अन्तर हुन्छ, त्यस वेला त्यति स्पष्ट चन्द्रमा हुन्छन्। क्रान्तिवृत्तको र चन्द्रकेन्द्रको वेधवृत्तमा जति अन्तर हुन्छ, त्यति चन्द्रमाको शर हुन्छ। त्यसपछि अघिल्लो दिन जति घडी रात बितेपछि वेध गरिएको थियो, त्यति नै घडी बितेपछि दोस्रो दिन पनि वेध गर्नु। यसरी दोस्रो दिनमा स्पष्ट चन्द्रमालाई जान्नू। ती दुइ चन्द्रमाको जुन अंतर हुन्छ, त्यो दिनमा चन्द्रमाको त्यति नै स्पष्ट गति हुन्छ। अनि ती दुइ चन्द्रमालाई स्पष्टग्रहबाट मध्यम बनाउने रीतिबाट मध्यम बनाई तिनको अन्तर गर्नु। चन्द्रमाको मध्यम गति त्यही हुन्छ। त्यसपछि अनुपात गर्नुपर्दछ। एक दिनमा त चन्द्रमाको यति गति हुन्छ भने कल्पसावन दिनमा कति? यसरी चन्द्रमाको भगण आउँछ। ब्रह्मगुप्तज्यूले यस्तै बोल्नुभएकोछ। मध्यम ग्रह ल्याई अर्को दिन पनि मध्यम ग्रह ल्याउनू, तिनको अन्तर गति हुन्छ। गतिबाट त्रैराशिकद्वारा ग्रहको कल्पभगण ल्याउनुपर्छ।

यसै गरी अरू ग्रहहरूको पनि भगणको उपपत्ति बुझ्नू।

अब चन्द्रोच्चको भगणको उपपत्ति बताइन्छ—

यसरी दिनहुँ चन्द्रवेध गरेर चन्द्रमाको स्पष्ट गति ल्याउँदै जानू। जुन दिन सबभन्दा थोरै गति देखिन्छ, त्यस दिन मध्यम नै स्पष्ट चन्द्रमा हुन्छन्। त्यही नै उच्चस्थान हुन्छ। किनभने उच्च बराबर ग्रह भएमा फल हुँदैन। गति पनि सबभन्दा थोरै हुन्छ। अनि त्यस दिनदेखि लिएर चन्द्रमाको अर्को घुमाइमा दिनहुँ चन्द्रवेध गरेर त्यसै गरी उच्चस्थान जान्नू। त्यो स्थान अघिको स्थानभन्दा पूर्वतिर नै हुन्छ। ती दुइ उच्च स्थानको अन्तर जानेर अनुपात गर्नुपर्छ। यति बीचका दिनमा त उच्चको यति अन्तर हुन्छ भने एक दिनमा कति? यसरी उच्चको गति आउँछ। त्यस गतिबाट अनुपात गरी कल्पभगण ल्याउनुपर्छ।

अब चन्द्रपात (राहु)को भगणको उपपत्ति बताइन्छ। यसरी दिनहुँ चन्द्रवेध गर्दा दक्षिण शर घट्तै घट्तै गई जुन दिन शरको अभाव देखिन्छ। क्रान्तिवृत्तमा त्यो ठाउँमा चिनो लाएर त्यहाँ जति चन्द्रमा हुन्छन्, तिनलाई १२ राशिबाट घटाउँदा पात (राहु) हुन्छ भनी जान्नू। फेरि अर्को घुमाइमा पनि दक्षिण शरको अभाव हुने ठाउँ जान्नू। क्रान्तिवृत्तमा त्यो ठाउँ अघिल्लो ठाउँभन्दा पश्चिमतिर नै हुन्छ। यस कारण पातको विपरीत गति हुँदो रहेछ भनी चाल पाइन्छ। अनुपात गरी सो गति ल्याउनुपर्छ। बीचका यति दिनले त पातको यति अन्तर पाइन्छ भने एक दिनमा कति? यसरी पातको गति आउँछ, त्यसबाट अघि जस्तै गरी कल्पभगण ल्याउनुपर्छ।]

भास्करले बताएको यस रीतिअनुसार ग्रहगतिलाई जाँची हेर्ने इच्छाले मलाई व्याकुल पार्‍यो। तर पुस्तक पढी सोही कुरा परीक्षामा लेखी उत्तीर्ण हुनुभन्दा बढ्ता कुरो काशिक-राजकीय-संस्कृत-पाठ-

शालाको पढाइमा थिएन। यस कारण मैले आफ्नो शिक्षामा अपूर्णताको अनुभव गरें र सो पूर्ण के गरी होला भनी चिन्ता गर्न लागें।

काशीमा दशाश्वमेधघाटनिर विक्रमको अठाह्रौं शताब्दीमा जयसिंहले बनाएको एउटा वेधशाला छ। त्यस वेधशालामा गई बराबर त्यहाँका यन्त्रहरूलाई हेर्न म लागें। परन्तु त्यहाँ न त सरकारिया नै केही प्रबन्ध थियो, न त त्यहाँ विद्वान्हरूको केही रुचि थियो। हाम्रो यहाँ अहिले इतिहास पढ्नेहरूले प्राचीन अभिलेखहरूलाई जुन रूपमा हेरी तिनलाई अनावश्यक जस्तो पारिदिएका छन्, त्यसै गरी काशीका ज्योतिषीहरूले त्यस वेधशालालाई पारेका थिए।

पाठ्यपुस्तकमा भनेबमोजिम परीक्षा गरी गरी पढ्ने इच्छा मैले आफ्ना परिचित त्यस विषयलाई बुझ्ने मानिसहरूसँग गर्न थालें। यस विषयमा धेरैजसा सहपाठी विद्यार्थी नै थिए। परीक्षामा उत्तीर्ण हुने इच्छाले नै छोपेको हुनाले र बाहिरिया विषयका पुस्तक हेर्ने आदत पनि नभएको हुनाले धेरैले मेरो कुरालाई अँ अँ गरी टारिदिए। कसैबाट मुखको सहानुभूति पाइयो तापनि काम केही भएन। मलाई भने एक किसिमको भावले मनमा ग्रस्त गर्दै लग्यो। वेधालयविषयका पुस्तकहरूलाई म खोजी खोजी पढ्न लागें। ग्रहवेधका विषयमा प्राचीन तथा अर्वाचीन विद्वान्हरूले कस्तो कस्तो लेखेका रहेछन् भन्ने विषयमा पनि म चाख मानी मानी पढ्न लागें। ती पुस्तकमा केही बुझ्न सकें, केही बुझ्न सकिनँ। यसबाट मलाई एक ठूलो लाभ भयो। परीक्षामा निर्धारित पाठ्यपुस्तकका सबै जस्ता भाग मलाई यथावत् उपस्थित हुन लागे। परीक्षामा आएका प्रश्नहरू मेरा लेखा अत्यन्त सरल हुन थाले। कति ठाउँमा त परीक्षकले प्रश्नपत्रमा पारेका अशुद्धिलाई पनि म देख्न लागें। यसबाट परीक्षामा उत्तीर्ण हुन त सजिलो भयो, तर मैले आफ्नो पढाइमा अनुभव गरेको अपूर्णता झन् झन् बढ्दै गयो।

काशीमा म जुन पाठशाला पढ्थें। सो पाठशाला अंग्रेजसरकारले भारतीय कुरा बुझ्न खोज्ने अंग्रेजहरूलाई संस्कृत पढ्न सजिलो गर्नाका लागि † वि० सं० १८४८ मा खडा गरेको थियो। यस कारण

---

† भारतसँग हाम्रो सम्बन्ध मजबूत पार्नाका लागि, बनारस र अरू ठाउँका पण्डितहरूलाई दिनाका लागि, हाम्रो उपरमा विचारशील भारतीयहरूको मनको भाव बुझ्नाका लागि, प्राचीन संस्कृत–वाङ्मयलाई अंग्रेजीमा अनुवाद गर्नाका लागि, संस्कृत पढ्न खोज्ने अंग्रेजहरूलाई सहायता दिनाका लागि, अहिले बचेका भारतीय शिक्षालयको पत्ता लाउनाका लागि, ब्रिटेनी–साम्राज्य स्थिर पार्नाको लागि अंग्रेज र भारतीय नेतामा बढ्ता मेलजोल बढाउनाका लागि यो धन खर्च गरिने छ।

[वि० सं० १८७१ मा डाइरेक्टरद्वारा गवर्नर जनरललाई लेखेको पत्रबाट।
भारतमें अंग्रेजी राज्य पृ० ११३७—३८]

स्वदेशीको धूम मच्चिएको र त्यसको असर मेरो मनमा पनि अलिकति परेकोले मैले आफ्नो शिक्षाको अपूर्णताको दोष अंग्रेजका टाउकोमा हालें।

अखबारहरूमा नेताहरूका अलौकिक गुणका प्रशंसा आउँथे। पं० मदनमोहन मालवीय ठूला नेता थिए। उनको प्रबन्धबाट खडा भएको काशी-हिन्दू—विश्वविद्यायमा यस कारण मेरो श्रद्धा जम्नु स्वाभाविक हुन आयो। एक दिन हिन्दूविश्वविद्यालयमा पृथ्वी घुम्छ कि घुम्दैन भन्ने कुरामा विद्यार्थी-हरूको वादविवाद थियो। त्यहाँ म पनि पुगेको थिएँ। बडे बडे पण्डितहरूको मध्यस्थतामा वादविवाद चलेको थियो। सो वादविवाद सुनेर मेरो मनमा रहेको विश्वविद्यालयप्रतिको श्रद्धामा धक्का लाग्यो। किनभने साधनहरू केही पनि नराखी वाग्जालको शास्त्रार्थ गरेर प्रयोग गरी गरी पढ्नुपर्ने ज्यौतिष-शास्त्रको उन्नति हुँदैन भन्ने कुरा मेरो मनमा जमिसकेको थियो।

हाम्रो देशमा पञ्चाङ्ग धर्मकर्मको उद्देश्यपूर्तिका लागि बन्दछन्। फलानो दिन फलानो जात्रा हुन्छ, फलानो दिन फलानो थोक दान दिनुपर्छ, फलानो दिन फलानो व्रत बस्नुपर्छ इत्यादि कुरा चलाउ-नाका लागि नै पञ्चाङ्ग बनाइन्छन्। पञ्चाङ्गकर्ता पञ्चाङ्गसंशोधक तथा अरूहरूले पनि आफ्नो विद्वत्तालाई यिनै कुरामा उपयोग गरेका हुन्छन्। पञ्चाङ्गमा दिइएका ग्रह नक्षत्रहरूको परीक्षा गर्नुपर्छ भन्ने कुराको आवश्यकता कसैलाई पनि हुँदैन। अर्थात् हाम्रा पञ्चाङ्गहरू कर्मकाण्डीहरूलाई उपयुक्त हुन्छन्, परीक्षा गरी गरी ज्यौतिष पढ्नेहरूलाई विशेष काम लाग्ने हुँदैनन्। काशी-हिन्दू-विश्वविद्यालयबाट मालवीयजीको सम्पादकत्वमा चलेको विश्व — पञ्चाङ्ग निस्कन्छ। सो पञ्चाङ्ग पनि हामीहरूको पञ्चाङ्ग जस्तै धार्मिक कुराहरूले भरिएको हुन्छ। नेपालका पञ्चाङ्गभन्दा विश्वपञ्चाङ्ग आकारप्रकारमा धेरै गुना ठूलो हुन्छ। सो ठूलो हुनाको कारण त्यहाँ स्तोत्र, व्रतका कथा, विश्वविद्यालयले धर्मरक्षा गर्छ भनी धार्मिक जनतासँग मालवीयजीले चन्दा माग्न गरेको प्रार्थना आदि त्यहाँ हुन्छन्। अर्थात् विश्वपञ्चाङ्ग हेर्ने हो भने काशी-हिन्दू-विश्वविद्यालय हिन्दू-धर्म-रक्षाको केन्द्र जस्तै देखिन्छ †।

विश्वविद्यालयमा पढ्ने विदेशी ठाँट — बाँटमा कसिकसाउ भएका युवक विद्यार्थी र युवति विद्यार्थिनीहरूका शहर घुम्न आएका साइकलका पङ्क्तिले विश्वपञ्चाङ्गले गरेको हिन्दू-धर्म-रक्षाको विज्ञापनमा विश्वास गर्न अलि गाह्रो पर्छ। विश्वविद्यालयमा पढेका केही विद्यार्थीसँग आकलझुकल मेरो भेट पनि हुन्थ्यो। ती विद्यार्थीहरूमा पनि परीक्षा गरी गरी पढ्ने प्रवृत्ति मैले पाइनँ। इत्यादि कारणले विश्वविद्यालयमा पढेर शिक्षामा पूर्णता आउला भन्ने विश्वास मैले गर्न सकिनँ।

---

† उत्तमः सर्वधर्माणां हिन्दूधर्मोऽयमुच्यते।
रक्ष्यः प्रचारणीयश्च सर्वभूतहिते रतैः॥ ६॥

नेताहरूका भाषण पनि कहिले कहिले म सुन्दथें। साथीहरूसँग घुम्न जाँदा भाषण सुनिन्थे। विभिन्न नेताहरूले भाषण गरेका कुराका सार विभिन्न थरीका हुनु त स्वाभाविकै थियो। तर उही नेताकै कुरा पनि विभिन्न समयमा बाझिएका मलाई अनुभव भयो ※। मैले बुझ्न सकिनँ, यो कुरा क्या हो ? मेरो मनमा कुरा खेल्न लाग्यो। साँचो कुरो त एउटै हुन्छ। सत्य कुरामा पनि मानिसको अनुभवअनुसार विभिन्न मत हुन सक्दछ। जस्तै कसैले पृथ्वी घुम्ने भनेर कसैले नघुम्ने भनेर लेखेथे तथा लेख्दैछन्। तर एउटै मनुष्य एक ठाउमा एक दिन पृथ्वी घुम्छ भनेर व्याख्यान गर्दछ र त्यसको साल छ महीनापछि अर्को ठाउँमा मेरो मतमा त पृथ्वी घुम्दैन भनी व्याख्यान छाँट्दछ भने त्यो कुरा या त उसले राम्रोसँग बुझेको छैन, अथवा मुख हेरी कुरा गर्ने बानी उसको छ भनेर सकार्नैपर्छ। यो कुराले मलाई वडो रन्थनायो। वरण (चुनाव)को ताकाका नेताहरूका भाषण सुन्दा बढ्ता मेरो बुद्धिबाट अन्धकार हट्यो। नेताहरूको मुख्य उद्देश्य वरणमा आफूलाई अथवा आफ्ना पक्षका मानिसलाई धेरै छन्द (भोट) दिलाई विजयी गराउनु हुँदो रहेछ। जुन ठाउँमा जस्तो बोल्दा श्रोताहरू प्रसन्न भई आफ्नो पक्षमा छन्द खसाल्दछन्, सोहीअनुसार बोल्ने नेताहरूको बानी हुँदो रहेछ। यस कुराबाट शिक्षामा पूर्णता ल्याउन नेताहरूका कुरा सुन्नुभन्दा आफैंले परीक्षा गरी गरी पढ्ने बानी बसाउनु बढिया हो भन्ने कुरा मेरो मनमा जम्यो। यस्तै तर्कवितर्कमा ६ वर्ष जति बिताई म काठमाडौं आएँ ×।

ज्यौतिषशास्त्रको पढाइमा उन्नति गर्न अहिलेसम्म म सफल हुन सकेको छैन

काशीमा बसुन्ज्याल त सिद्धान्त—शिरोमणिहरूको परीक्षा गरी गरी पढ्न नपाए तापनि ग्रन्थको सामान्य चर्चा ता भइरहन्थ्यो। काठमाडौंमा त त्यसविषयको चर्चा पनि असंभव प्रायः भयो।

·····एक करोड रुपये की इस को (हिन्दू–विश्वविद्यालय को) आवश्यकता है।······हिन्दूविश्वविद्यालय काशी के नाम अपना दान भेजे।

(विश्वपञ्चाङ्गबाट)

[सबै धर्ममध्ये हिन्दू–धर्म उत्तम हो। सबै प्राणीको कल्याणमा लागेकाहरूले हिन्दू–धर्मको रक्षा तथा प्रचार गर्नुपर्छ ॥ ६ ॥

यो हिन्दू–विश्व–विद्यालयलाई एक करोड रुपियाँ चाहिएको छ।···काशीको हिन्दू–बिश्व–विद्यालयको नाममा आफ्नो दान पठाउनुहोस्।]

※ सप्रमाण यसको विवेचन अर्को निबन्धमा गरिनेछ।

× गर्मीमा काशीका पाठशालाहरू बन्द हुने हुनाले प्रतिवर्ष गर्मीमा म काठमाडौं आउँथें।

ज्यौतिषशास्त्रका सिद्धान्त, संहिता, होरा गरी तीन विभाग हुन्छन्। सिद्धान्तशिरोमणि जस्ता ग्रहगतिविषयका पुस्तकहरू सिद्धान्तविभागमा पर्छन।। वर्षा हुन्छ हुँदैन ? ग्रहगतिको कस्तो फल हुन्छ ? इत्यादि विचार संहिताविभागमा हुन्छन्। चिना हेर्ने जस्ता पुस्तकहरू होराविभागमा पर्दछन्। यी तीनै विभागमा वराहमिहिरका ग्रन्थ छन्। वराहमिहिरका ग्रन्थले मलाई आकर्षण गरे र उनैका विचारअनुसार काम गर्न म तर्से। तर अन्त्यमा असफल भई निराश हुनुपऱ्यो। किनभने—

"न चैकाकिना शक्यन्तेऽहर्निशमवधारयितुं निमित्तानि। तस्मात्सुभृतेनैव दैवज्ञेनान्येऽपि तद्विदश्चत्वारः कर्तव्याः। तत्रैकेनैन्द्री चाग्नेयी च दिगवलोकयितव्या। याम्या नैर्ऋती चान्येनैवं वारुणी वायव्या चोत्तरा।चैशानी चेति। यस्मादुल्कापातादीनि शीघ्रमपगच्छन्तीति। तस्याश्चाकारवर्णस्नेहप्रमाणादिग्रहर्क्षोपघातादिभिः फलानि भवन्ति।"

(बृहत्संहिताको सांवत्सरसूत्राध्यायबाट)

[रात दिन भइरहने ती लक्षणहरूलाई एकलैले ठम्याउन सकिंदैन। त्यस कारण राम्रोसँग वृत्ति चलेको ज्योतिषीले त्यस्तो कुरा जान्ने अरू पनि चारवटा ज्योतिषीहरूलाई राख्नुपर्छ। एउटाले पूर्व र आग्नेयमा हेर्नू, अर्कोले दक्षिण र नैर्ऋत्यमा हेर्नू अर्कोले पश्चिम र वायव्यमा हेर्नू, अर्कोले उत्तर र ईशानमा हेर्नू। किनभने उल्कापातहरू भवाङ्ग भइहाल्छन। आकार, रङ्ग, चिल्लोपन, नापो, ग्रह—नक्षत्रको सम्बन्धहरूबाट उल्कापातहरूका फल हुन्छन्।]

यसरी वराहमिहिरको विचारअनुसार ज्यौतिषशास्त्रको काम गर्न चार जना मानिस साथमा चाहिन्छन्। परन्तु त्यस वेला त के यस वेला पनि त्यस्तो काम गर्ने मानिस मसँग एउटा पनि छैनन। यस कारण वराहमिहिरका पुस्तक पढ्नुसिवाय तिनलाई काममा लगाउन मैले सकिनँ।

सुतिरहेका नेपालीहरूलाई पृथ्वीनारायणशाहले ब्यूँझाइदिएका थिए। यस कारण त्यसको असर पढेगुनेका मानिसहरूमा पर्नु स्वाभाविक थियो। यसैले पृथ्वीनारायणशाहको दरबारसँग सम्बन्ध भएका पण्डितहरूका कलम चल्न लागेका थिए। शक्तिवल्लभ अर्ज्याल वाणीविलास पाँडे लक्ष्मीपति पाँडेहरू यसका उदाहरण हुन्।

मेरा मातामहका प्रपितामह दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेबाट ज्यौतिषका तीनवटै स्कन्धविषयका पाइएसम्मका ग्रन्थ लेखी लेखाई संग्रह गर्ने, तिनमा टीका टिप्पणी गर्ने, त्यस विषयमा नयाँ ग्रन्थ बनाउने, यन्त्रहरूको रचना गरी ग्रहलाई हेर्ने, त्यसको आधारमा फलादेश गर्ने, काम जीवनभर भएको थियो। सत्तरी वर्षका लक्ष्मीपतिले आफ्नै हातले लेखेका ग्रन्थहरू पनि निकै छन। ती ग्रन्थ र यन्त्रहरूको आधारमा ज्यौतिषशास्त्रको पठन पाठन गर्ने विचार मैले गरे। ती ग्रन्थहरूलाई क्रमपूर्वक मिलाई टूटफूट भएका यन्त्रहरूलाई सच्याई काम लिने मैले निधो गरें। वि० सं० १८४७ मा राजकुमार

बहादुरशाहको आज्ञाले लक्ष्मीपतिले बनाएको धूपघडीलाई नेपाल म्यूजियममा देखें ✽। श्री ३ चन्द्रको आज्ञाले वेलायतका यन्त्रनिर्माता बार्करले वि० सं० १९६८ मा बनाएको धूपघडीलाई त्रिचन्द्रकलेजमा मैंले देखेको थिएँ †। लक्ष्मीपतिले मैले सारी पढी अनुभव गरेको यन्त्रविषयको ग्रन्थ यो हो भनी लेखेको पुस्तक पनि छ ‡। यताबाट पनि केही साहस लिई मैले काम गर्न लागें। केही दिनसम्म उत्साहपूर्वक मैले काम गरें तापनि लक्ष्मीपतिका कार्य–पद्धतिलाई बुझ्न चाहिने साधन नपाउँदा यो काम गर्न अहिले म समर्थ रहेनछु भन्ने कुरा मैले विवश भई बुझ्नुपर्‍यो + ।

✽ श्रीमद्राजाधिराजप्रवररणबहादुरदेवेष्टकृत्ये
कालज्ञानानुरूपं प्रचुरगुणबहादुरदेवाज्ञयेमम्।
बुध्वा सिद्धान्तसारं व्यरचयत घटीयन्त्रराजं विभाजं
भानोर्लक्ष्मीपतिः श्रीशिवचरणरतिर्विप्रवंशावतंसः ॥

सम्वत् १८४७ ज्येष्ठशुक्ले १५ शुभम्

[नेपालराजकीयसङ्ग्रहालय(म्यूजियम)मा रहेको धूपघडीमा]

[श्री ५ महाराजाधिराज रणबहादुर शाहदेवको कामको निमित्त ठूला गुणी बहादुरशाहदेवको आज्ञाले पशुपतिका पाउका भक्त ब्राह्मण लक्ष्मीपतिले सिद्धान्तको सार विचार गरीकन सूर्यबाट छुट्टिने समय बताउने यस यन्त्रराज घडी (धूपघडी) लाई वि० सं० १८४७ ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमामा बनाए। कल्याण होस्।]

† सन्‌डाइअल् यॉट् काठमान्डु

इरेक्टेड् बाइ एच् एच् महाराज मेजर् जेनेरल् सर् चन्द्रशमशेर जङ्गबहादुर राणा .... ए. डि. १९११

बार्कर् ... ... साइएन्टिफिक् इन्स्ट्रुमेन्ट् मेकर्स ...... लन्डन्

[श्री ३ महाराज चन्द्रशमशेर जङ्गबहादुर राणाबाट वि० सं० १९६८ मा तयार गराइएको वेलायतका विज्ञानविषयका यन्त्रनिर्माता बार्करले बनाएको काठमाडौंको धूपघडी यो हो ।]

‡ श्रीचक्रधरकृतयंत्रचितामणेष्टीका रामदेवज्ञनिर्मिता यंत्रदीपिका श्रीमल्लक्ष्मीपतिशर्मणा लिखिता पठिताऽवलोकिता ऽनुभूता चेति।

(श्रीचक्रधरले बनाएको यंत्रचितामणिको टीका रामदेवज्ञले बनाएको यंत्रदीपिका यो हो। यसलाई श्रीलक्ष्मीपति शर्माले लेखी पढी विचार गरी अनुभव पनि गरेको छ ।)

+ लक्ष्मीपतिले विद्याले लाभ हुन्छ भन्ने कुरा राम्रोसँग संझेको स्पष्ट छ। लक्ष्मीपतिले आफ्ना एक जना छोरा लीलानाथलाई पनि सो कुरा बुझाउन सकेको देखिन्छ। तर बाबुको मृत्यु भएको एक वर्षपछि नै लीलानाथको पनि मृत्यु

ज्यौतिष — शास्त्रविषयमा मैले अलिकता पनि उन्नति गर्न सकिनँ। खाली पढेका ग्रन्थ उध्रनु-सिवाय मेरा अरू केही काम भएन।

आजभोलि यूरोपवासीहरूले विद्याको ठूलो उन्नति गरे भनी फैलिएको कुरा त सबैले सुनेकै छ। वर्तमानकालका उच्चकोटिका विद्याहरूलाई आफूले बुझ्न नसके तापनि अलिकता गणित र ज्यौतिष-विषयका पुस्तकहरूलाई मैले बुझ्न सके जस्तो लाग्यो। ती पुस्तकमा यूरोपवासीहरूले आविष्कार गरे भनी बताइएका केही कुराहरू सिद्धान्तशिरोमणिहरूमा अघिबाटै बताइसकेको मलाई अनुभव भयो। हुन-त म अरबी भाषा जान्दिनँ, तैपनि मुसलमानी राज्यकालमा अरबीबाट संस्कृतमा अनुवाद भएका केही ज्यौतिषविषयका पुस्तकहरू मैले हेरेको छु। त्यताबाट अहिले यूरोपवासीहरूले पत्ता लगाएका हुन् भनी प्रख्यापन गरिएका केही कुराहरू मुसलमानहरूले अघिबाटै जानिसकेका रहेछन् भन्ने कुरा मेरो मनमा आभास पऱ्यो। यिनै कुराहरू लिएर लेखमाला चलाउने पनि मैले विचार गरेँ। तर यहाँ पनि म सफल हुन सकिनँ। किनभने मेरो लेख छापिदिने कोही भएन। अहिले २२ वर्ष जतिपछि 'नेपाली' मा दुइटा र 'जयतु संस्कृतम्' मा ३ वटा गरी जम्मा त्यस विषयमा ५ वटा निबन्ध छपाउनुसिवाय मैले केही काम गर्न सकेको छैन।

सरकारिया पाठशाला तथा महाविद्यालयमा ज्यौतिष पढाएर मैले जीवनवृत्ति गरेको छु। मसँग पढेर तीन चार जना मानिस ज्यौतिषाचार्य भइसकेका छन्। तिनमा केहीले ज्यौतिषै पढाएर जीवनवृत्ति गरेका छन्। यो कुरा काशीको पढाइको परम्परामा चलेको छ। यसमा मैले केही पनि उन्नति गर्न सकेको छैन।

भएकोले लक्ष्मीपतिको विचारअनुसारको विद्या — परम्परा चल्न सकेन। सो परम्परा चल्न नदिनामा अरूहरू कारण पनि थिए।

लक्ष्मीपतिका ग्रन्थ यन्त्र नष्ट भ्रष्ट हुँदै गए। कतिले त आफ्नो भागमा परेका ग्रन्थहरूको रक्षा पनि गरेनन्। लक्ष्मीपतिका दुइ जना पनाति पण्डित धीरनाथ र पण्डित भुवननाथ (मेरा मातामह)ले यत्नपूर्वक कष्ट सहेर रक्षा गरिराखेका पुस्तक पात्रा तथा टूटफूट यन्त्रका अवशेष मेरा मातामहसँग थिए। यिनलाई जोगाउन पनि मेरा मातामहलाई धौधौ परेको थियो। यस कारण सग्ला सग्ला यन्त्रहरू नपाइएकाले र लक्ष्मीपतिका ग्रन्थ पनि साबुत नपाइएकाले क्रमपूर्वकको अध्ययन गर्न मैले सकिनँ। मेरा मातामहमा आफ्नो वंशको गौरवस्वरूप ती पुस्तक पात्रा यन्त्रहरूमा अत्यन्त ममता थियो तापनि अत्यन्त कडा र विद्याविमुख शासनले गर्दा मेरा मातामहको हृदय उत्साहहीन हुन गएको थियो।

प्रयोगात्मक शास्त्र पढ्न सहायकको अत्यन्त आवश्यकता हुन्छ। सहायक कोही नभएका हुनाले ती टूटफूट यन्त्रको ठीक परीक्षा गर्न म समर्थ हुन सकिनँ। लक्ष्मीपति र लीलानाथका पुस्तकहरू प्रकाश गराउँदा यस विषयमा म सप्रमाण विस्तारपूर्वक लेख्नेछु।

इतिहास — संशोधनहरूको जग

नेपालका राणा प्रधानमन्त्रीहरूमा श्री३ रणोद्दीपसिंह धार्मिक प्रकृतिका थिए। उनको शासन-कालमा धार्मिक दृष्टिबाट लोकोपकारक संझी पं० वाचस्पति पन्तको प्रबन्धबाट वि० सं० १९४१ देखि नेपालमा पञ्चाङ्ग छापिन थाल्यो । सो पञ्चाङ्गको मुखपृष्ठ यस्तो छ—

जीवनाथगणितेऽस्मिन्

सम्वत् १९४१ पञ्चाङ्गपत्रे

सम्मतिः

श्रीगुरुराजपण्डितधर्माधिकार — द्विजराजशर्मणः

श्रीगुरुराजपण्डित — लोकराजशर्मणः

श्रीगुरुपुरोहितामरराजशर्मणः

ज्योतिर्विदीशरामशर्मणः

धर्मदत्तशर्मणः	**शिरोमणिशर्मणः**
निरञ्जनशर्मणः	**रुद्रदेवशर्मणः**
विश्वनाथशर्मणः	**केदारनाथशर्मणः**

अस्ति ·· कान्तिर्नाम राजधानी ।... तामेपु दिवसेषु श्रीपञ्चकवान् महाराजाधिराजः पृथ्वीवीरविक्रमवर्मानुशास्ति । श्रीत्रितयवन्महाराजरणउद्दीपसिंहवर्माभिधानामात्यसंपादितराज्यकार्यः श्रीगुरुद्विजराजोपदिष्टधर्ममर्मा तानेतानाश्रितोहमस्मि कश्चन विपश्चिद्वाचस्पतिशर्मा सोहमेतद्विषयवासिनो जनाननेकविधदेशान्तरजातपञ्चाङ्गानुसारव्रतादिव्यवस्थाद्वैधनिबन्धनानवबोधविद्वानवधार्य तेषामेवानुमत्या ज्योतिर्विदुत्तमजीवनाथपण्डितेन सौरसिद्धान्ततो निजदेशीयपलभायनांशदेशान्तरादिना गणितं श्रीगुरुलोकराजप्रेरितैर्धर्मदत्तनिरञ्जनेशरामविश्वनाथशिरोमणिरुद्रदेवकेदारनाथाभिधदैवविद्वरैः शोधितं तन्निर्णीतव्रतोत्सवादिकं च पञ्चाङ्गपत्रं धर्मदत्तगणितग्रहणं मुद्रया बहुलीकृत्य प्रचारणेन व्रतोपवासोत्सवादिष्वनैकमत्यमपनेतुमभिलष्यामि तत्र भवन्तः सन्तोनुजानन्तु पञ्चाङ्गपत्रञ्च स्वीकुर्वन्तु ।

[जीवनाथले गणना गरेको वि० सं० १९४१ को यस पञ्चाङ्ग (पात्रो) मा संमति दिनेहरू —

श्रीगुरुराज पण्डित धर्माधिकार द्विजराजशर्मा

श्रीगुरुराज पण्डित लोकराजशर्मा

श्रीगुरुपुरोहित अमरराजशर्मा

ज्योतिषी ईशरामशर्मा

धर्मदत्तशर्मा शिरोमणिशर्मा

निरञ्जनशर्मा रुद्रदेवशर्मा

विश्वनाथशर्मा केदारनाथशर्मा

कान्तिपुर नाउँ गरेको राजधानी छ। त्यहाँ आजकल श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वीवीरविक्रमवर्माको हुकूम चल्छ। उहाँको राजकाज श्री ३ महाराज रणोद्दीपसिंहवर्मा मन्त्रीबाट चलेको छ। श्रीगुरु द्विजराजबाट उहाँलाई धर्मको रहस्यको उपदेश हुन्छ। उहाँहरूको आश्रयमा बसेको पण्डित वाचस्पतिशर्मा म हुँ। देशदेशान्तरका पञ्चाङ्गअनुसारको व्रतादि व्यवस्थाबाट द्विविधामा परी अकमकिएका यस देशका बासिन्दाहरूलाई देखेर उहाँहरूको अनुमतिले असल ज्योतिषी जीवनाथ पण्डितले सूर्यसिद्धान्तबाट आफ्नो देशका पलभा अयनांश देशान्तरहरू मिलाई गणना गरिएको श्रीगुरुज्यू लोकराजको प्रेरणाले नामुद ज्योतिषी धर्मदत्त, निरञ्जन, ईशराम, विश्वनाथ, शिरोमणि, रुद्रदेव, केदारनाथहरूले संशोधन गरेको उहाँहरूले नै निर्णय गरिएका व्रत उत्सव भएको धर्मदत्तले गनेको ग्रहण भएको पञ्चाङ्गलाई छपाई प्रचार गरी व्रत उपवासहरूका द्विविधालाई हटाउन खोजेको छु। यस कुरामा यहाँ सज्जनहरूले अनुमति दिनुहुनेछ, यस पञ्चाङ्गलाई पनि स्वीकार गर्नुहुनेछ।]

श्री ३ रणोद्दीपसिंह मारिए। पण्डित वाचस्पति भपाइए। पञ्चाङ्गहरू स्वतन्त्र भए।

श्री ३ चन्द्रको शासन अनुदार परन्तु सुव्यवस्थित थियो। श्री ३ चन्द्रको शासनकालमा वि सं० १९६१ मा तिथि लेख्ने पुरानो परिपाटीलाई छोडेर गते लेख्ने चलन चलाइयो। जुन वर्षदेखि यो चलन चल्यो, त्यसै वर्षको फाल्गुनसंक्रान्ति एउटा पञ्चाङ्गमा अघिल्लो दिन अर्को पञ्चाङ्गमा भोलिपल्ट पर्न जाँदा अड्डाखानामा अव्यवस्था फैलनु स्वाभाविक हुन आयो। सो निवारणका लागि आफ्नो दरबारमा श्री ३ चन्द्रले ज्योतिषी तथा पण्डितहरूको सभा गराए। प्रतिवर्ष यस्ता कुरामा राज्यका सर्वाधिकारीले विचार गरिरहनु संभव थिएन र श्री ३ चन्द्रको आज्ञाले राजगुरु हेमराज पण्डितज्यूकहाँ पञ्चाङ्ग-संशोधनको अभिभारा आयो †। हेमराजजीको आज्ञानुसार मेरा मातामह पं. भुवननाथ पाँडेको हातबाट

† प्रजालाई निस्तेज बनाइराख्नु श्री ३ चन्द्रले आफ्नो लागि बढिया संझेका थिए। यस कारण उनका अनुयायी गुरुज्यू हेमराजको पनि सोही नीति हुनु स्वाभाविकै थियो। पञ्चाङ्ग — विषयको निर्णय एकलैले गर्नु संभव थिएन तापनि भित्र अरूबाट काम लिएर भए पनि बाहिर हेमराजजी मात्र पञ्चाङ्गका निर्णायक हर्ताकर्ता भई देखा पर्न लागे ‡। जस्तै —

‡ *यही सिद्धान्तअनुसार गोरखाभाषाप्रकाशिनी समितिका पुस्तकका मुखपृष्ठमा —*

'गोरखा — भाषा — प्रकाशिनी समितिका अध्यक्ष मीर सुब्बा पण्डित राममणि आ. दी. का अध्यक्षतामा सम्पादित भई...... .. प्रकाश गरियो'

यस्तो लेखी सो समितिका पण्डितहरूको परिश्रम राममणिज्यूको नाउँमा दर्ता हुन गएको हो।

पञ्चाङ्गमा परेका गणितविषयको संशोधनको काम हुन लाग्यो ❀। यो घटना म जन्मनुभन्दा धेरै अगाडिको हो।

मेरा मातामहको हुनेज्यालसम्म काम आफै गर्ने बानी थियो। पूरा ८० वर्षको उमेरमा मृत्युको अघिल्लो दिनसम्म पनि विहान सबेरै रातीमै आफैले पानी तताई नुहाउने स्वभाव रहिरहेको थियो। यस कारण पञ्चाङ्ग-संशोधनमा पनि अरूको सहायता लिने मातामहको रुचि थिएन तापनि एकलै भई रुजु गर्नु ज्यादै अपठ्यारो हुँदा पञ्चाङ्ग रुजु गर्न एउटा मानिस अघिल्तिर राख्नु आवश्यक थियो। मेरो बाचक चलेदेखि मातामहको पञ्चाङ्गसंशोधनमा रुजु गर्ने काम प्रायः म गर्थे। यसबाट संशोधन गर्दा दोष पक्रने बानी मलाई बालककालदेखि बस्न गएको थियो। संशोधनको जग भएर यही कुरो आएको छ।

श्रीमन्मान्यवर — गुरुराज — पण्डित — हेमराजशर्ममहोदयनिर्णीतव्रतोत्सवादिसमयालंकृतं .... गुणरसाङ्कशशाङ्क १९६३ मिताब्दस्य नेपालदेशीयं पञ्चाङ्गम्।

[श्रीमान् मान्यवर गुरुराज पण्डित हेमराजशर्मा महोदयबाट निर्णय भएको व्रतोत्सवादि भएको .. वि० सं० १९६३ को नेपालको पञ्चाङ्ग।]

वि० सं० २००० सम्म यही रीति रहिरह्यो। वि० सं० २००० मा मेरा मातामहको स्वर्गवास भयो। त्यसको अर्कोन वर्षदेखि पञ्चाङ्गपत्रमा यस्तो लेखिन लाग्यो —

श्री ६ मत्प्रदीप्तमान्यवरप्रसिद्धप्रबलगोरखादक्षिणबाहुविद्वच्छिरोमणिनायबबडागुरुज्यूहेमराजशर्मभिर्नेपालदेशीयैः पण्डितैर्ज्योतिर्विद्भिश्च निर्णीतव्रतोत्सवसमयाद्यलंकृतं ... एका ऽधिकद्विसहस्र २००१ मिताब्दस्य नेपालदेशीयं पञ्चाङ्गम्।

[श्री ६ प्रदीप्तमान्यवर प्रसिद्ध प्रबल गोरखादक्षिणबाहु विद्वच्छिरोमणि नायबबडागुरुज्यू हेमराजशर्मा र नेपालका पण्डित र ज्योतिषीहरूले पनि निर्णय गरिएका व्रत उत्सव भएको वि० सं २००१ को नेपालको पञ्चाङ्ग।]

❀ अमलेखगञ्ज
२००० पौष २६

पण्डित नयराज पन्तके नमस्कार.

पण्डित भुवननाथ पाँडेले अकस्मात् देहत्याग गरेको खबरले तिमीहरूलाई मात्र होइन मलाई पनि अत्यन्त अफसोस लाग्यो. पुरानो कुरा जान्ने, वयोवृद्ध असल ज्योतिषी थिए, बडो भरपर्दो काम गर्दथे मलाई पनि बखत बखतमा धेरै मदत गरेका थिए, प्रतिवर्षको पञ्चाङ्ग हेर्ने सोध्ने काममा त धेरै जसो उनैको साहारा थियो. के लाग्दो रहेछ देवको लाठो सहनै पर्दो रहेछ. ८१ वर्षको उमेर पुगो आफ्नो धर्म कर्ममा निरन्तर लागी तिमीहरू जस्ता छोरा नाती छोडी गएकाले उनको

मैले पाएको इतिहासको ज्ञान ❀

वि० सं० १९७० मा काठमाडौं महाबौद्ध टोलमा मेरो जन्म भएको हो। मेरा पिताजी पं. कृष्णदत्त पन्त रानीपोखरी संस्कृतपाठशालामा व्याकरणका अध्यापक हुनुहुन्थ्यो । म डेढ वर्षको हुँदा मेरा पिताजीको देहावसान भयो। म आमासंग मावलीमा गई रहन लागें। उहीं मेरो पालनपोषण भयो। पाँच वर्ष भएपछि म मेरा मातामह पं. भुवननाथ पाँडेसँग उहाँकै कोठामा सुत्न बस्न खेल्न लागें। त्यस वेला पचपन्न वर्षको उमेर हुनुभएका मेरा मातामह रानीपोखरी संस्कृत पाठशा-

---

असल गति हुने कुरामा त सन्देह छैन. तिमीहरूले पनि उन्को मार्गबाट हिड्नाले इहलोक परलोकमा कल्याणै हुनेछ, उनी गए ता पनि तिमीहरूबाट पूरा मदत पाउँला भन्ने मलाई पनि पूरा विश्वास छ। दैवले पारेको कुरामा आफ्नो देहलाई ज्यादा चिन्तामग्न गराइ राख्ता अब हानि शिवाय केही नपाइने हुनाले धैर्य धारण गरी शोकलाई पतलो पार्दै लैजान्यैछौ भन्ने पूरा मलाई विश्वास छ.

तिमीहरूलाई परेको दुःखले दुःखी—

हेमराज शर्मा

पञ्चाङ्ग — संशोधन गर्दा धर्मशास्त्रविषयको काम प्रसिद्ध पण्डित गङ्गादत्त गोतामेबाट हुन्थ्यो। गङ्गादत्तज्यूलाई उन्मादरोगले अशक्त बनाएपछि सो काम श्रीगुरु पण्डित सोमनाथ सिग्द्याल (हाल पण्डितराज) को हातबाट हुन्थ्यो।

मातामहको स्वर्गवास भएपछि हेमराजज्यूको आज्ञानुसार पञ्चाङ्ग-संशोधनको गणितविषयको काम मैले गरें। धर्मशास्त्रविषयको काम अघि झैं श्रीगुरु सोमनाथज्यूकै हातबाट भयो। गणित — संशोधन गर्दा मेरो सहायक भई भाइ रामजी तेवारीले काम गरे। पछि अलिकता सहायता नानी देवीप्रसाद भण्डारी र शङ्करमान राजवंशीबाट पनि भएको थियो। सो पञ्चाङ्गविषयको संशोधन गर्दा र अरू काम गर्दा विद्वान् हेमराजज्यूको नजीकको संपर्कमा म परें। नजीकबाट हेर्दा हेमराजज्यूमा अत्यन्त जिज्ञासुप्रवृत्ति मैले देखें। तत्त्वनिर्णयको विषयमा उहाँको रुचि पनि अत्यन्त उत्साहबर्द्धक मैले पाएँ। यसबाट मेरो अध्ययनशील मनोवृत्तिलाई विशेष लाभ भयो। यस विषयमा अन्यत्र म लेख्नेछु।

(ऐतिहासिक पुरुषको विषयमा लेख्ता 'अंशुवर्मा राजा भए' जस्ता वाक्य र व्यक्तिगत संपर्कको विषयमा लेख्ता व्यक्तिगत भाषामै लेख्ने चलन हामीले अहिले चलाएका छौं। धेरै विचार गरी यसो गर्नु परेको हो। यस विषयमा विद्वान्-हरूबाट उचित परामर्श आएमा सोहीबमोजिम गरिनेछ।)

❀ यी कुराहरूमध्य केहीलाई मैले अन्त पनि प्रकाश गराइसकेको थिएँ तापनि पाठकहरूको सुबिधाको लागि यहाँ उद्धृत गरेको छु।

लामा ज्यौतिषका अध्यापक हुनुहुन्थ्यो † । ४० वर्षको उमेरमा उहाँको पत्नीवियोग भएको थियो। त्यसपछि उहाँले अर्को विवाह गर्नुभएन। बालकलाई कथाको रस हुनु स्वाभाविक छ। म पनि मातामहसँग कथा सुन्ने इच्छा प्रकट गर्न लागें। मेरा मातामहमा कुरा बनाई गर्ने बानी थिएन। उहाँले आफ्नै आँखाले श्री ३ जङ्गबहादुर आदिको सभा देख्नुभएको थियो । जङ्गबहादुरका दुइ चारवटा व्याख्यान पनि उहाँले सुन्नुभएको थियो। उहाँका पिताजी ख. विश्वनाथले कम्यान्डर-इन-चीफ भीमसेन-थापाहरूका घरमा पौरोहित्य र सेनामा खरिदारी काम गर्नुभएको थियो। कोतपर्वको घटनास्थलमा पनि उहाँ पुग्नुभएको थियो। मेरा मातामहका प्रपितामह ख. दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले राजकुमार बहादुर शाहको पालामा पश्चिमको लडाइँमा दूतको र विजित प्रदेशको बन्दोवस्त गर्ने काम गर्नुभएको थियो। ख. दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपतिले आफ्ना पालामा काम गरेका केही कागतपत्रहरू मेरा मातामहसँग थिए। मेरा मातामह ती कागतपत्रलाई बराबर हेर्ने पनि गर्नुहुन्थ्यो। कहिले कहिले नेपाली वंशावली हेर्ने पनि उहाँको बानी थियो । यिनै सब कारणले नेपालका ऐतिहासिक घटनाहरूको वर्णन नै पाँच वर्षको उमेरदेखि मैले सुन्न लागें।

मेरो व्रतबन्ध भएको थिएन। म मेरा मातामह पं. भुवननाथ पाँडेको खण्डामनिको एउटा पिर्कामा बसी भात खाइरहेको थिएँ। मेरा मातामह विस्तारसँग खाँदै कुरा गरिरहनुभएको थियो। म रस मानीकन कुरा सुनिरहेको थिएँ। मेरा मातामहले भन्नुभयो —

शेरबहादुर शाह (श्री ५ रणबहादुरका भाइ) ले श्री ५ रणबहादुर शाहलाई गुप्ति हतियारले हानी मारे। बालनरसिंह (जङ्गबहादुरका बाबु) ले शेरबहादुरलाई मारे। भीमसेनथापाले शेरबहादुरका साना साना केटाकेटीहरूलाई पनि पोडेद्वारा मराए। ती केटाकेटीहरू भन्थे—हामीलाई नमारन नमार, तिमीलाई हामी हाम्रा हातका यी सुनका बाला दिन्छौं। भीमसेनथापाले रात्रैसँग राजकाज गरेका थिए तापनि श्री ५ राजेन्द्रले स्वास्नीहरूका कुरा सुनी भीमसेनथापालाई बिगार्न खोजे। जेठी महारानीका बालक छोरालाई वैद्यद्वारा विष खुवाई भीमसेनथापाले मराए भन्ने झूटो मुद्दा उठ्यो। भीमसेनथापा थुनिए। आफ्नो घर बागदरबारबाट हनूमान्ढोकामा भीमसेनथापालाई मुद्दाको जाँचबूझका निमित्त खिचापोखरीको बाटोबाट ल्याउँथे। एक दिन सिपाहीहरू टुँडिखेलमा कवायद खेलिरहेका थिए। भीमसेन-

---

† वि० सं० १९५८ देखि १९६२ सम्म मखनटोल — पाठशालामा, वि० सं० १९६२ देखि १९६७ सम्म स्रेस्ता — पाठशालामा, वि० सं० १९६७ देखि वि० सं० १९७७ सम्म रानीपोखरी — संस्कृतपाठशालामा वि० सं० १९७७ देखि वि० सं० १९९० सम्म श्री ५ महाराजाधिराजको दरबारमा (नारायणहिटीमा) मेरा मातामहले अध्यापक भई काम गर्नुभएको थियो। ७० वर्षको उमेर पुगेपछि वि० सं० १९९० मा उहाँले आफूखुशी जागीर छोड्नुभयो।

थापालाई ल्याउन खोज्दा टुँडिखेलको बाटो मलाई लगिदेऊन भनी उनले भने। यसै भयो। सिपाही-हरूले मेरो दुःख देख्लान् र न्याय बोल्लन् भनी भीमसेनथापाले संझेका होलान्। तर भीमसेनथापालाई देखेर पनि सिपाहीहरूले न्याय बोलेनन् ! धेरै अपमान भएपछि भीमसेनथापाले आफैं सेरिएर प्राण छोडे। हामीलाई हाम्रा बाले यो कुरा सुनाउनुभएको हो। हाम्रा बा भन्नुहुन्थ्यो — भीमसेन थापाले पहिले अन्यायसँग बालहत्या गरे, पछाडि बालहत्या गरेको झूटो अपवादबाट आफैंले प्राण छोड्नुपर्‍यो।

यस कुराले मेरो मनमा गहिरो प्रभाव पार्‍यो। जस्तो गर्‍यो, उस्तै फल पाइँदो रहेछ क्यार भन्ने भाव पनि मेरा मनमा कता कता परे जस्तो भयो।

अर्को एक दिन मेरा मातामह र म डसनामा पल्टिरहेका थियौं। मेरा मातामहले भन्नुभयो— 'उहिले उहिले मन्त्रीलाई काजी भन्थे। जस्तै काजी दामोदरपाँडे। मन्त्री भीमसेनथापा पनि पहिले काजी नै भएका थिए। पछि जनरल भन्ने दर्जा लिए, त्यसपछि कम्यान्डर — इन — चीफ भन्ने दर्जा लिए। भीमसेनथापा बित्रेपछि राम्रोसँग राजकाज गर्न कसैले पनि सकेनन्। कान्छा महारानीको आग्रहले भीमसेनथापाका भतिजा मातवरसिंह थापालाई श्री ५ राजेन्द्रले मन्त्री बनाए। मातवरसिंहले प्राइम्‌मिनिस्टर भन्ने दर्जा लिए। त्यसै वेलादेखि प्राइम्‌मिनिस्टर भन्ने प्रथा चलेको हो। कान्छा महारानी आफ्ना छोरालाई राजा बनाउन खोज्थिन्। त्यसमा आलटाल गर्दा कान्छा महारानीले जङ्गबहादुरद्वारा मातवरसिंहलाई मराइन्। जङ्गबहादुर मातवरसिंहका साक्षात् भानिज थिए। मातवरसिंह मारिएपछि चौतरिया फत्त्यजङ्ग शाह मुख्य भई जनरल गगनसिंह, जनरल जङ्गबहादुर, जनरल अभिमानसिंह रानासमेत भई राजकाज चल्यो। गगनसिंह कान्छा महारानीका मन परेका थिए। गगनसिंहलाई उनकै घरमा रातमा कसैले मारिदियो। त्यो कुरा सुनेर रिसाई कान्छा महारानी जगल्टा फिंजाई हातमा नङ्गा तरवार लिई कोतमा पुगिन्। केही सुसारेहरूले हातामा चिराग लिएका थिए। केही सुसारेले हतियार भिरेका थिए। कोतमा सबैलाई सामेल हुने उर्दी थियो। हाम्रा बा पनि पल्टनमा जागीरे हुनुहुन्थ्यो। त्यस कारण हाम्रा बा पनि कोतमा पुग्नभएको थियो।

बीचैमा मैले सोधें — कोतमा पुगेका सबैलाई मारे भन्ने सुनिन्छ। हजुरका बालाई जङ्गबहादुरले के बाहुन भनी छोडिदिए त ?

मातामहले भन्नुभयो — किन छोड्दथे, भेट्टाएको भए सिद्ध्याउँथे। हाम्रा बाका भिनाज्यू †भूरमण कान्छा महारानीपट्टिका सुब्बा थिए। उनैले हाम्रो बाको कानमा आएर यहाँ बस्नु ठीक छैन

† मातामहले थर पनि भन्नुभएको थियो। मैले अहिले सो बिर्सें। यहाँनेर नाता र नाममा पनि मलाई धरमर परेको छ।

भन्ने इशारा दिएछन्। त्यस वेला मानिसहरू राम्रो जम्मा भइसकेका थिएनन्। सिपाहीले घेरा त हालिसकेका थिए। तैपनि कृष्णपक्षको अंधेरी रात थियो। बत्तीको प्रबन्ध राम्रो थिएन। हाम्रा बाले पिसाव फेर्छु भनी एउटा सिपाहीसँग भन्नुभएछ। फेर्न भए यहीं फेर्नुपर्छ, पर जान पाइन्न भनी सिपाहीले भनेछ। हाम्रा बा पनि पिसाब फेर्न भनी चूप लागेर बसी सिपाहीले अर्कोसँग कुरा गर्न लागेको बेलामा यसो मौका पारी कुलेलम भई घर आउनुभएछ। जङ्गबहादुरले मौका भेट्टाई फत्यजङ्ग शाह अभिमानसिंह रानाहरूलाई मारे। बूढा बूढा भारदारहरू पनि विना कसूरमा मारिए। हाम्रा जजमानहरू पनि धेरै परे। जङ्गबहादुर प्राइम्‌मिनिस्टर भए। लगत्तै हाम्रा बाको जागीर खोसियो। केहीपछि कान्छा महारानी पनि धपाइइन्। श्री ५ राजेन्द्र पनि कान्छा महारानीको पछि लागी काशी गए। जङ्गबहादुरलाई झन् मौका मिल्यो। केहीपछि श्री ५ सुरेन्द्रलाई गद्दीमा राखी जङ्गबहादुर हर्ताकर्ता भए। गद्दीको शोभा बढाउनु मात्र श्री ५ सुरेन्द्रको काम भयो। कान्छा महारानी-तर्फका छोरा तथा केही मानिससाथ श्री ५ राजेन्द्र काशीबाट फर्केर आउँदा अलौमा जङ्गबहादुरका जेठानले श्री ५ राजेन्द्रका अनुयायीहरूलाई मारी पीटपाट पारी धपाए। राजकुमार पनि धपाइए। श्री ५ राजेन्द्र नजरबन्द भई आए। नजरबन्दीमै उनको जीवन बित्यो। हनूमान्‌ढोकाको लामो बार्दलीमा श्री ५ राजेन्द्र ओहोरदोहोर गरिरहेको मैले पनि धेरै पटक देखेथें। कुंवर जङ्गबहादुर राणा भए। भीमसेनथापा काठको गजूर भएको छाता ओढ्थे। भीमसेनथापाका स्वास्नीहरूलाई मुखिनी भन्थे। जङ्गबहादुर सुनको गजूर भएको झलरीवाल छाता ओढ्ने भई श्री ३ महाराज भए। जङ्गबहादुरका स्वास्नी महारानी भए। जङ्गबहादुरको पालादेखि मन्त्रीहरू श्री ३ महाराज भएका हुन्।

श्री ५ राजेन्द्र स्वास्नीको वशमा नपरेका भए उनी पदच्युत हुँदैनथे होलान् तथा उनका सन्तान पनि बन्धनमा पर्दैनथे होलान् भन्ने कुरा त्यस दिन मेरो मनमा पर्‍यो।

कार्तिक शुक्ल पूर्णिमाको दिन थियो। मेरा मातामह पूजाखण्डमा बसी बेलुकाको आरति सिद्ध्याई ७०७ सूते बत्ती बाली त्रिपुरोत्सव मनाइरहनुभएको थियो। म पूजाखण्डमनि सानो सुकुलमा बसिरहेको थिएँ। सो उत्सव मनाइसकेपछि मातामहले भन्नुभयो —

धीरशमशेरका छोराहरूले आफ्ना ठाहिला बाबु श्री ३ रणोद्दीपसिंहलाई मारेको आज ...... वर्ष पुग्यो[१]। ४२ सालको पर्व आजकै दिनमा भएको हो। दिल्ली जान भनी चार पल्टन पाल हाली टुँडिखेलमा बसेका थिए। वीरशमशेर मुख्य भई दिल्ली जाने भएका थिए। अपूता रणोद्दीपसिंह आफ्ना कान्छा भाइ धीरशमशेरका छोराहरूलाई आफ्ना छोरा जस्तो गरी विश्वास गर्थे। अंग्रेजको चिठी आयो

---

[१] वर्षको संख्या अहिले मलाई याद छैन।

भन्ने निहुँ पारी सरासर रणोद्दीपसिंहकहाँ गएर उनलाई धीरशमशेरका छोराहरूले गोली हानी मारे। टुँडिखेलमा पाल हाली बसेका पल्टनको भरले वीरशमशेर श्री ३ महाराज भए। हाम्रो घर त्यस वेला (४२ सालमा) यहाँ (प्यूखामा) थिएन, भीमसेनस्थानमा थियो। राति ढ्याङढुङ भएको केही थाहै पाएनौं। भोलिपल्ट पो हाम्रा बा नारायणहिटी दरबार (रणोद्दीपसिंहको दरबार) जान भनी बाहिर निस्कनुभएको त दोबाटो दोबाटोमा तोप तेर्स्याएको देख्नुभएछ।

मैले बीचैमा सोधें — हजुरका बालाई राजाको दरबारभित्र जान दिन्थे?

मातामहले भन्नुभयो — उनताका पण्डितको विशेष मान थियो। हाम्रा बा लम्बरी पण्डित हुनुहुन्थ्यो। त्यसैले दरबारको ढोका खुला थियो। जङ्गबहादुरले आफ्नो बल राम्रो जमाइसकेपछि पुराना भारादारहरूका सन्तानलाई भोकै पनि नपार्ने, माथि उक्लन पनि नदिने, आफ्ना आशामुखी बनाइराख्ने नीति लिएका थिए। त्यसैले बहादुरशाहका पालदेखिका मानिसका नाति हुन् तथा आफ्ना मावलीका पुरोहित पनि हुन् भनी हाम्रा बालाई जङ्गबहादुरहरूले आफ्ना बैठकसम्म आउन दिएका थिए। बासँग म पनि कहिले कहिले जान्थें। जङ्गबहादुर कचहरी लाई रसिला रसिला कुरा गर्थे। दरबारभित्र यताउति जाँदा जङ्गबहादुर बुई चढी हिंडथे। जङ्गबहादुरले आफ्नो दरबारमा पहलमानी अखडा खोलेका थिए। मैले देखेको वेला त जङ्गबहादुर बूढा बूढा भइसकेका थिए। त्यसताका उनी सो अखडामा गई पहलमानहरूलाई यस्तो दाउ हान् उस्तो दाउ हान् भनी कुश्ती खेल्न सिकाउँथे। एक दिन जङ्गबहादुर र हाम्रा बाको यस्तो कुरा भएथ्यो--

जङ्गबहादुर — ए खरदार, तिमीलाई कसले खोसेको हो?
हाम्रा बा — *(हात जोडेर)* ३ सालमा खोसिएको हुँ, महाराज!
जङ्गबहादुर — ल तिमी सुब्बा भयौ। आफ्नो मन लागेको अड्डा छानेर लेऊ।
हाम्रा बा — *(अनकन्याएर)* अड्डामा जागीर खाएपछि बही बुझाउन नसके छोरा नातिलाई पनि पक्राउ आउँछ, अड्डामा जागीर खान नपरे हुन्थ्यो।
जङ्गबहादुर — दिएको जागीर खाँदैनौ, के गर्छौ त अब। नखाए भइगयो।
मातामहले भन्दै जानुभयो —

घरमा फर्की बाले भन्नुभयो — रणोद्दीपसिंह मारिएछन्। धीरशमशेरका जेठा छोरा वीरशमशेर श्री ३ महाराज भएछन्। जङ्गबहादुरका जेठा छोरा जगत्जङ्ग र जेठा नाति युद्धप्रतापजङ्ग पनि मारिएछन्। बाँकी रहेका लैनमा पसेछन्। कसैको भागाभाग भएको छ रे। मातवरसिंहलाई जङ्गबहादुरले हानेको गोली ४० वर्षमा फर्केर जङ्गबहादुरका सन्तानकहाँ आइपुगेछ।

त्यस दिन मैले विचार गरेँ, के नरहत्याको परम्परा यसै गरी चलिरहन्छ, के यसबाट छुटकारा पाउने उपाय केही छैन ?

एक दिन आफ्नो कोठामा बसी मातामह पुराना कागतपत्रहरू हेरिरहनुभएको थियो। म अलि पर बसी एउटा पुस्तक पढिरहेको थिएँ। ल हेर् जङ्गबहादुरले हाम्रा बालाई गरिदिएको कागत भनी एउटा कागत मातामहले मलाई दिनुभयो। सो कागतको उतार यस्तो थियो—

'स्वस्ति श्रीमद्राजकुमारकुमारात्मज श्रीप्राइममिनिस्टर यान कम्यानडरइनचिफ जनरल जङ्गबहादुर कुंवर राणाजि श्रीकम्यान्डरइनचिफ जनरल बम्वहादूर कुवर राणाजिकस्य पत्रम् —

आगे षरिदार विश्वनाथ पाँडेके जथोचित् उप्रान्त तिमिहरूले अघिदेषि श्रीकांछा जनरल बाज्याज्यू रणविरसिं थापाका घर प्रोहित्याई गरि आयाबमोजिम आफ्ना षुसिले अव प्रान्त पनि प्रोहित्याईको काम गर्नु प्रोहित्याई कामबाहेक उनका तर्फबाट श्रीराजकाज काम कुरा पछि लाग्यौ भन्या जिय धन सर्वस्वमा पर्ला इति सम्वत् १९०७ साल मिति चैत्र शुदि ११ रोज ७ शुभम् —

(यो पत्र अहिले मोहननाथपाँडेसँग छ)

मैले भनेँ — के अरूलाई जजमानी गर्न पनि जङ्गबहादुर दिँदैनथे। मातामहले भन्नुभयो — जङ्गबहादुरका छोराहरूसँग लेखापढी गरे भनी वीरशमशेरका पालामा धेरैका उपर मुद्दा लागेको थियो। यस्तै हो।

मेरा मातामहका दौंतरी शङ्कर खत्री क्षत्री उहाँकै आश्रयमा बसेका थिए। उनलाई हामीहरू शङ्कर दाइ भन्दथ्यौं। उनीसँग गएर म बराबर कथा सुन्ने गर्दथेँ। जङ्गबहादुरका एक जना छोरा रणवीरजङ्गले वीरशमशेरहरूसँग बदला लिन भनी तराई कब्जा गरी बसेको वेलामा शङ्कर दाइ तीर्थयात्रा जान भनी त्यहीं पुगेका रहेछन् र रणवीरजङ्गले सेना जमाई मानिसलाई आफ्नो पक्षमा मिलाउन उद्योग गरेको उनले देखेका रहेछन्। तीर्थयात्रा गरी फर्कंदा चारकोशको झाडीका रूख रूखमा झुण्ड्याइएका मानिसहरूका लाश पनि उनले देखेका रहेछन्। रणवीरजङ्ग भाग्दा पक्रिएका उनका अनुयायीहरूलाई वीरशमशेरका हुकूमबमोजिम झुण्ड्याइएको रहेछ। सो कुरा उनले मसँग उपन्यासकार जस्तो भई बडो विस्तारपूर्वक धेरै दिनसम्म घण्टौं घण्टौं लाई गरेका थिए।

रणवीरजङ्गहरू किन असफल भए भन्ने प्रश्न मेरो मनमा वारंवार खेल्न लाग्यो।

काल बित्तै गयो। मेरो पन्ध्र सोह्र वर्षको उमेर हुँदो हो। दार्जिलिङ्गबाट निस्केको नेपाली भाषाको एउटा भारतवर्षको इतिहास मेरो हातमा पऱ्यो। त्यसमा भारतीयहरूको निन्दा र ब्रिटेनी

साम्राज्यको प्रशस्त प्रशंसा थियो । त्यस पुस्तकको सारांश ब्रिटेनी साम्राज्यको विषयमा —

स्वर्गीय शासनविषे तिमि आज आयौ
सौभाग्यले सुदिन देखन बल्ल पायौ ।

कविशिरोमणि लेखनाथको सत्यकलिसंवादको यो श्लोक (२९७) को जस्तै थियो । त्यसले मेरो मनमा ठूलो चोट पार्‍यो । सतलजसम्म पुगेको हाम्रो राज्यलाई जुन शत्रुले खोसेर खायो, उही शत्रुको यस्तो प्रशंसा भन्ने कुरा मेरो मनमा बराबर खेल्न लाग्यो । यिनै ताका श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका जेठा छोराको नाम प्रतापसिंह हो वा सिंहप्रताप हो भन्ने विषयमा मेरा मातामहले विचार गर्न लाग्नुभयो । त्यसका लागि उहाँले लालमोहर, तामापत्र, टकहरू हेर्न थाल्नुभयो । त्यही प्रसङ्गमा वसन्तपुरको शिलालेख उहाँको आँखामा परेछ । पुरश्चर्यार्णव पुस्तक पनि उहाँ बराबर हेर्नु हुन्थ्यो । यी सबबाट उहाँले शुद्ध नाम प्रतापसिंह भनी निर्णय गर्नुभयो । यही प्रसङ्गमा उहाँसँग केही पुराना टक जम्मा भए । मल्लकालका टकहरू पनि त्यसमा निकै थिए । यताबाट पुराना पुस्तक, टक, तामापत्र, शिलापत्र, लालमोहरहरूबाट पुराना कुरा ठीकसँग पत्ता पाइँदा रहेछन् भन्ने कुरा मेरो मनमा जम्यो ।

काल बित्तै गयो । वि. सं. १९८९ देखि काशिक-राजकीय-संस्कृत-पाठशालामा श्रीगुरु पं. पद्माकर द्विवेदीसँग म ज्यौतिष पढ्न लागें । उहाँलाई प्राचीन विषयको अन्वेषणमा रुचि रहेछ । ज्यौतिष पढाउँदा प्रसङ्गवश दिनहुँ भने जस्तै एउटानएउटा पुरातत्त्वविषयका कुरा उहाँ गर्नुहुन्थ्यो । मलाई त्यसले अत्यन्त आकर्षण गर्‍यो । म अत्यन्त जिज्ञासाले ती कुरा कोट्याई कोट्याई सुन्थें । यसबाट मेरा पाठे साथीहरू उराठ हुन्थे । म डेरामा आई ती कुरा लेखेर राख्थें । मेरो डेराबाट गुरुको घर १ कोशभन्दा टढ्‌ता टाढा पर्थ्यो। प्रायः बिदाको दिन पनि म गुरुको घर गई केहीनकेही पुराना कुरा सिकेर आउँथें । गुरु पं. पद्माकरजी विद्यार्थीहरूसँग मित्रताको व्यवहार गर्नुहुन्थ्यो । चाकरिया मनोवृत्तिको उहाँ अत्यन्त निन्दा गर्नुहुन्थ्यो । यसै वेलादेखि इतिहासविषयका पाइने बुझिनेसम्मका पुस्तकहरू खोजेर हेर्न लागें ।

नेपाल मेरो जन्मभूमि भएको र नेपालको इतिहासको अलिकता ज्ञान पनि भएकोले नेपालको इतिहासतिर वि० सं० १९९२ देखि म नियमित रूपले अध्ययन गर्न लागें । वि० सं० १९९५ को बर्खामा मैले काशी छोडें । यसै वर्ष ख. बाबुराम आचार्य (अब ऐतिहासिक शिरोमणि) सँग प्रसङ्गवश मेरो सम्बन्ध भयो । उहाँको संसर्गबाट पुराना केही कागतपत्र मैले पाएँ । ती कागतपत्रहरू उहाँका नामसाथै प्रकाशित हुँदै गएका छन् । मेरा अरू इष्टमित्रहरूबाट पनि मैले केही इतिहासका सामानहरू पाएको छु । ती सामानहरूलाई उहाँहरूको नामसाथै प्रकाशित गर्दै गराउँदै गएको छु ।

नेपालको इतिहासको निमित्त संस्कृत-भाषाको उच्चकक्षाको पढाइमा मैले दिएको जोड

इतिहास पढ्दै गएँ, तर कार्यकारणभाव मेरो मनमा चढ्न सकेन। गोरखालीभन्दा धेरै धनी मकवानीहरूले आफ्नो राज्यविस्तार किन गरेनन्? भारतलाई निल्न तम्सेको अङ्ग्रेजी बललाई पृथ्वीनारायणले केको बलले हराए? राणा राज्य किन दिगो भइरहेछ? पृथ्वीनारायणभन्दा अगाडि नेपालीहरूले किन वीरता देखाएनन्? इत्यादि प्रश्न मेरो मनमा उठ्न लागे। मैले आफ्ना परिचित मानिससँग यसको चर्चा पनि गरें। आफ्नो आफ्नो विचारअनुसारको उत्तर सबैले दिए। मेरो मनमा शान्ति आउन सकेन।

लिच्छविकालका शिलालेख प्रौढ संस्कृतमा लेखिएका छन्। त्यहाँको भाषाको अर्थ मलाई लाग्यो। भूमिच्छिद्रन्याय आदि पारिभाषिक शब्दले मलाई आकुल–व्याकुल पार्‍यो।

वि० सं० १९९७ मा मेरो हातमा कौटलीय अर्थशास्त्र पर्‍यो। त्यसमा आफूले नबुझेका पारिभाषिक शब्द पाउँदा म अत्यन्त प्रसन्न भएँ! म उत्सुकतासाथ कौटलीय अर्थशास्त्र हेर्न लागें। केही दिनमै मेरो उत्साह सेलाएर गयो। संस्कृत भाषाको जति ज्ञान मसँग थियो, त्यसको भरमा कौटल्यको भाव बुझ्न सकिँदो रहेनछ। म झल्याँस्स भएँ।

यो वेद वेदवदनं सदनं हि सम्यग्
ब्राह्म्याः स वेदमपि वेद किमन्यशास्त्रम्।
यस्मादतः प्रथममेतदधीत्य धीमान्
शास्त्रान्तरस्य भवति श्रवणेऽधिकारी ॥८॥

(सिद्धान्तशिरोमणि गोलप्रशंसाध्याय)

[जसले व्याकरणलाई राम्रोसँग बुझेको छ, त्यसले सरस्वतीको घर भएको वेदलाई पनि बुझ्न सक्तछ भने अरू शास्त्रको त के कुरा। यस कारण पहिले व्याकरण पढी बुद्धिमान् भएको मानिसले अरू शास्त्र पढ्ने अधिकार पाउँछ ।।८।।]

भन्ने भास्करको उक्ति मेरो मनमा राम्ररी चढ्यो। मैले परीक्षोपयोगी मध्यकौमुदीसम्म मात्रै व्याकरण पढेको थिएँ। मलाई पहिले व्याकरणको शिक्षा दिने रानीपोखरी संस्कृत-पाठशालाका अध्यापक गुरु पं० श्रीबाबुराम पोखरेलले मलाई काशिका पढ भन्नुभएको थियो। मैले पनि मञ्जूर गरेको थिएँ। वि. सं. १९८८ मा वहाँको देहावसान भएकोले सो कुरा त्यसै रहेको थियो। अब अष्टाध्यायीक्रमले व्याकरण

पढ्न लागें। साथसाथै संस्कृतका काव्य कोश पनि अभ्यास गर्न लागें। वि० सं० १९६७ मा रानीपोखरी-संस्कृत-पाठशालामा ज्यौतिष पढाउने काममा भरना भएँ। सौभाग्यले मेरो र गुरु पं० श्रीटेकनाथ पौडेलको पढाउने कोठा एउटै पर्न गयो। मैले उहाँसँग श्रद्धापूर्वक अष्टाध्यायी पढेँ।

आफ्नो २१ वर्षको उमेरमा पढेको सिद्धान्तशिरोमणिको प्रभावमा म अत्यन्त परेको थिएँ। अब मलाई प्रभाव पार्ने अष्टाध्यायी, कौटलीय अर्थशास्त्र, सिद्धान्तशिरोमणि यी तीन पुस्तक भए। पाणिनि, कौटल्य, भास्करहरूको विचारले मेरा हृदयका धेरै शङ्का हट्तै जान लागे। म गम्भीरतासँग यी पुस्तक पढ्न लागें। साथी भाइहरू पर-पर हुन लागे।

इतिहासको अन्वेषणको निमित्त पञ्चाङ्गविषयको ज्ञानको आवश्यकता

नेपालको इतिहासमा हात हाल्ने विदेशी विद्वान्हरूमा फ्रान्सका प्राध्यापक श्रीसिल्वेन लेवीका ग्रन्थ गहकिला छन्। सिल्वेन लेवी धेरै पटक काठमाडौं आएका हुन्। वि० सं० १९७८ तिर पनि सिल्वेन लेवीको नेपालमा आगमन भएको थियो। राजगुरु हेमराज पण्डितज्यूलाई विदेशी विद्वान्-हरूसँग संपर्क बढाई आफ्नो यश फैलाउने विशेष रुचि थियो। यस कारण सिलवेन लेवीको र हेमराज-ज्यूको सम्बन्ध गाढा हुनु स्वाभाविक थियो। यही प्रसङ्गमा नेपालका लिच्छविकालका अभिलेखमा पौषमा देखिन आएका अधिमासको विषयमा पनि उक्त दुइ विद्वान्को कुरा चलेछ। हेमराजजीको आज्ञानुसार पञ्चाङ्गविषयका काम मेरा मातामहबाट हुने हुनाले यस प्रसङ्गमा पनि सो अधिमासको निर्णय विषयमा मेरा मातामहले काम गर्नुपर्‍यो। त्यस वेला मेरो उमेर आठ नौ वर्ष जतिको थियो तापनि मातामहको नजीकमा हरदम भने जस्तो बसिरहने हुनाले मैले ती कुरा सुनें। अधिमासका विषयमा मेरो उत्सुकता बढ्यो। मातामहले गणना गरिराख्नुभएका वि० सं० ६६७, वि० सं० ६९७, वि० सं० ७४३ का पञ्चाङ्गका खेस्राहरूलाई मैले बडो जतनपूर्वक रक्षा गरिराखेको छु। यसबाट इतिहास पढन पञ्चाङ्गको गणना आवश्यक हुँदो रहेछ भन्ने कुरा मेरो मनमा चढ्यो। अहिले इतिहास-संशोधकहरू र पञ्चाङ्ग-संशोधकहरूको संयोग गराई यो ग्रन्थ तयार गराउनामा यही मूल भइरहेको छ।

लेख प्रकाश गर्न म असफल भएको थिएँ

नेपालको इतिहासलाई लिई संशोधनात्मक लेखमाला चलाउने विचार वि. सं. १९९६ मा मैले लिएँ। त्यस वेला कवि सिद्धिचरणको प्रबन्धबाट शारदा मासिक पत्रिका निस्कन्थ्यो। त्यसमा मेरा केही पद्य पनि प्रकाशित भएका थिए। 'नेपाल खाल्डाका अघिका तीन राज्य' भन्ने एक इतिहासको संशोधनात्मक

प्रबन्ध शारदामा छपाउन मैले कवि सिद्धिचरणलाई दिएँ। कविजीले प्रकाश गरिदिन्छु भनी भन्नुभयो। ६ महीनासम्म मैले बाटो हेरें। ६ महीनापछि सो लेख मैले फिर्ता लिएँ। यताबाट इतिहास-संशोधन गर्ने वेला भएको रहेनछ भन्ने कुरा मैले विवश भएर बुझ्नुपर्‍यो।

वि० सं० १९९६ मा म नेपाली भाषा-प्रकाशिनी समितिको सदस्य बनें❀। त्यहाँ मैले उत्साहसाथ

❀ रानीपोखरीसंस्कृतपाठशालाका पं नयराज पन्तले पुर्जी हेरी यस अडालाई भैरहेका सवालको ३३ दफा-बमोजिम तोकिएका सदस्यहरू राखी विद्याको उन्नती विषएमा यस अडाबाट हरेक महिनाका २ गतेका दिन हुने उपसमितिमा सो तोकिएका सदस्य मध्ये जना ४ चारको स्थान खाली भएको हुनाले सो खाली स्थानमा प० नयराजसमेत जना ४ सदस्य सदस्य काम गर्ने गरी यस अडाबाट जाहेर गरेको रिपोटमा अरू सदस्यहरूलाई भएसरह जो चाहिने ब्यहोराको सनदसमेत गराईदिने गरी ९६।२।१५।५ मा खड्गनिशानाबाट सदर भै आएको हुनाले सो खड्गनिशाना रिपोट सदर-बमोजिम अरू सदस्यहरूलाई सनद भएको सरह ने० भा० प्र० समितिको कामलाई मदत गर्नानिमित्त एक सबकमिटी बनाई हरेक महिना २ गते मिटिङ् गर्नालाई तिमिलाई समेत सदस्य मुकरर गरिवक्सेको छ ५ जना जम्बा भएपछि काम हुने गरी कामको प्रोग्रेस गराउने गरीबक्सेको हुनाले हरएक महिनाको २ गते मिटिङ् गर्नालाई डाइरेक्टरका दस्कत वा नेपाली भाषा प्रकाशिनी समितिको पुर्जी भै आएमा तिम्रिसमेत गै बसी मिटिङ् गर्ने काम गर भन्ने रानीपोखरीसंस्कृतपाठशालाका प नयराज पन्तको नाउमा सनद गरीबक्सनुपर्ने ठहराई ने० भा० प्र० समितिका हाकिम कारिन्दाले पाठशालावन्दो-वस्तद्वारा कौशलमार्फत हाम्रा हजूर्मा बिन्ति पार्दा जाहेर भयो तसर्थ सो ठहराएकोमा हामीबाट पनि सदर गरीबक्सेको छ सो-बमोजिम गर्ने काम गर इति संवत १९९६ साल श्रावण ३२ गते रोज १ शुभ

(ने० भा० प्र० समितिको उपसमितिको सदस्यताबारेको सनद)

पण्डित नयराजले पुर्जी हेरी यजुकेशन बोर्डमा टेकियका मेम्बरहरूमध्येमा बृ० क० शिवप्रतापशम्शेर थापा चीफ क किसोरनरसीं राणा सर्दार हरीगोपाल मी० सु० राममणि आ डी पं० कुलचन्द्रसमेत ज्वान ५ को टाउ खाली भएकोले नीजहरूलाइ खारेज गरी त्यसको बदलामा तपसीलका ज्वान ५ पाचलाइ मेम्बर कायम गरी पाउ भनि शिक्षाविभागका श्रीडाइरेक्टर जनरलले बिन्ति चढाएको बेहोरा हाम्रा हजुर्मा जाहेर भयो तसर्थ सो माथी लेखियका मेम्बरहरू ज्वान ५ पाचलाइ खारेज गरी तेस्को बदला तपसीलका ज्वान ५ पाचलाई सालवसाली मेम्बर मुक्रर गरीबक्सेको छ सो-वमोजिम गर्न जजस्का नाउमा चाहीन्छ जो चाहिने बेहोराको सनद पुर्जी गरी दिनु भनि त्यस अडालाई लेखिपठाउनु भंने श्री ३ महाराजबाट हुकुं बक्सेको हुनाले हुकुं बक्सेबमोजिम गर्न जो चाहीने बेहोराको सनद पुर्जी सदर गराइ पठाइ-दिने कां गर भंने. बेहोराको २००८ साल पौष २३ गते रोज ६ मा श्री मे ज सारदाशम्शेर जङ्गबहादुरराणाबाट दस्तखत गै आयको हुनाले सोबमोजिम सवाल सनद गरी दिनालाइ बुझदा यजुकेशन बोर्डमा टेकियका मेम्बरहरूमध्ये ज्वान ५ को ठाउ खाली भएकोले तेस्को बदला अरू मेम्बर कायें गर्ने बेहोरा जाहेर भयबाट माथी लेखियबमोजिम हुकुं प्रमाङ्गी

आफ्नो भागमा पर्न आएका पुस्तकको संशोधन गरें। आफ्ना चार पुस्तक पनि प्रकाश गर्न दिएँ। तीन पुस्तक बह्लतह्ल प्रकाशित भए। एक पुस्तक कहाँ छ पत्तो छैन। मैले बुझें, काममात्रै गरेर हुँदो रहेनछ। विषम समको ताल पनि बुझ्नुपर्दो रहेछ। भइगयो, मेरो वेला आएको रहेनछ भनी म लेख्तै थन्क्याउने तथा पढ्ने पढाउने कामतिर लागें।

म गोबरगणेश बनेछु

ने० भा० प्र० समितिको उपसमितिको सदस्य भई आफूले विशेष काम गर्न नसकेकोमा अघि त मलाई दुःख लागेको थियो। तर धेरै विचार गर्दा त्यस विषयमा मैले काम गर्न नसक्नुको कारण मैले परिस्थिति बुझ्न नसक्नु नै थियो भन्ने कुरा मेरो मनमा चढेको र त्यसबाट केही कार्यकारण भाव पनि मैले बुझेकोले मेरो मनबाट सो दुःख हटेको छ।

वि० सं० १९९५ को बर्खामा काशीबाट म काठमाडौं फर्केपछि मेरा मातामह पं० भुवननाथ पाँडेले मलाई र श्रीनाथ पाँडे (मेरा मातामहका भाइका छोरा, त्यस वर्ष श्रीनाथजी साहित्यमध्यमामा उत्तीर्ण

भै आयको देखिनाले जाहेर गरेका छौ नीकासाका हकमा यजुकेसं बोर्डमा टेकियका मेम्बरहरूमध्ये बृ० क० शिवप्रतापशम्शेर थापा चीफ क० किशोरनरसीं राणा सर्दार हरीगोपाल मी सु राममणि आ डी पं कुलचन्द्रसमेत ज्वान ५ को ठाउ खाली भएकोले सो मेंबरहरू ज्वान ५ पाचलाई खारेज गरी त्यस्को बदला तपसीलका जवान ५ पाचलाइ सालवसाली मेम्बर मुकर गरी बकसेको छ सोबमोजिम मेम्बर मुकर गरी कां चलाउने गर्नु भंन्या यो रपोट–सदर गरीबक्से पछी सो मुकर भयका मेम्बरहरूका नाउं समेत जो चाहीने बेहोराको सनद आडर पाठशालाबन्दोबस्त मार्फत गराइ पठाइ लेखियबमोजिम गर्नु गराउनु भनि यो रपोट पाटशालाबन्दोबस्तमा पठाइदिने ठहराय्यू जो मर्जि हुकुं मुल्की अड्डा अैंसवाल फाटबाट रीपोट लेखि जाहेर गरेकोमा २००० साल माघ १७ गते १ मा श्री ३ महाराजको थुलो छाप र श्रीकम्याण्डर-इनचिफ साहेबको बहुलीनीसाना लागी रपोट सदर गरी बकसेको हुनाले सोबमोजिम यजुकेशं बोर्डका नीमित्त तपसीलका मेम्बरमध्ये तीमीलाई पनी खटाइबक्सेको हुनाले सो मीटीङ्को कांमा उर्दि दिएका दिं हाजिर भै मीटीङ्मा छलफल गरी आफ्ना रायसमेत दिने गर्नु भनि पं० नयराजका नाउमा सालवसाली सनद सदर गरीबकसनुपर्ने ठहराइ पाठशाला बन्दोबस्त अंग्रेजोफाटका हाकिम कारिन्दाले मुल्की अड्डा अैंसवाल फाटमार्फत हाम्रा हजुर्मा बींती पार्दा जाहेर भयो तसर्थ सो ठहरायकोमा हामीबाट पनि सदर गरीबकसेको छ सोबमोजिम गर्ने कां गर इति संवत २००० साल फागुन १३ गते रोज ६ शुभम्— — — — — — —

(शिक्षासमितिको सदस्यतावारेको सनद)

हुनुभएको थियो ।)लाई नायबबडागुरुज्यू हेमराज पण्डितज्यूको दर्शन गराउन लानुभएको थियो। त्यस दिन केही विशेष कामले नायबबडागुरुज्यूकहाँबाट मेरा मातामहलाई बोलावट आएको थियो। माथि कोठामा सो काम सिद्धिसकेपछि ढोकेले हामीलाई माथि लग्यो । त्यस वेला सो कोठामा नायबबडागुरुज्यू, मेरा मातामह र श्रीगुरु पण्डितवर सोमनाथज्यू तीन जना हुनुहुँदो रहेछ । त्यहाँ पुस्तकहरू फिंजाएर राखिएका रहेछन् । त्यस वेला काश्यपसंहिताको विद्वत्तापूर्ण उपोद्घातसहितको संपादन हेमराजज्यूबाट भरखरै भएको थियो । हेमराजज्यूले एक घण्टा जति विद्वत्तापूर्ण उपदेश मलाई दिनुभयो— “काश्यपसंहिताको संपादन मैले गरें । अब म त्यस्तै गरी सुमतितन्त्र (ज्यौतिषको ग्रन्थ)को संपादन गर्छु । यसमा तिमीले काम गर्नू । तिम्रा बाजेको भर म पर्छु, तिम्रो भर म पर्दिनँ । तिमीले काम गरी मलाई विश्वास पार्नुपर्छ । काम गर्दा एउटा पुस्तक मात्र हेरी काम गर्नु हुँदैन । त्यस विषयका धेरै पुस्तक हेरी निर्णय गर्नुपर्छ ” इत्यादि कुरा त्यस उपदेशको सार थियो । श्रीगुरु सोमनाथज्यूले पनि त्यहाँ राम्रोसंग मेरो सिफारिश गरिदिनुभएको थियो ।

मलाई पुस्तक संपादन गर्ने अत्यन्त इच्छा थियो । यस कारण त्यस कुराले म प्रसन्न भएँ ।

उहिले उहिले त ढोकामा चाकरी गर्न जाने काम मेरा मातामह गर्नुहुन्थ्यो रे ❀ । तर मैले थाहा पाएदेखि नडाकीकन वा विशेष काम नपरीकन कसैकहाँ पनि उहाँ जानुहुँदैनथ्यो । नायबबडागुरुज्यू (माहिला गुरुज्यू) कहाँबाट महीनाको ५, ६ पटक बोलावट आउँथ्यो । बोलावट आउनेबित्तिकै मातामह तुरुन्त गइहाल्नुहुन्थ्यो । आफ्नो कोठामा बस्ता पनि कामै गरेर बस्ने मेरा मातामहको स्वभाव थियो । आफ्ना छोराछोरीहरूसँग गृहस्थीको कुरा गर्नुपर्दा भात खाँदा गर्ने उहाँको स्वभाव थियो । विशेष काम नपरी आएका बाहिरका मानिस त उहाँलाई बिलकुल मन पर्दैनथे । आफ्ना छोराछोरी पनि नियत समयभन्दा अघिपछि आफ्नो कोठामा आएको उहाँलाई राम्रो लाग्दैनथ्यो । मातामहको यस प्रकारको स्वभाव उहाँको धेरै कालको संगतले ममा केही सरेको छ । यस कारण म अघि सरी मानिसलाई साथी बनाउन सक्तिनं ।

❀ पू० क० ज० भीमशमशेर थापाथलीमा बस्ता मेरा मातामहले केही वर्ष भीमशमशेरको चाकरी गर्नुभएको रहेछ । श्री ३ महाराज भएपछि पनि भीमशमशेरबाट नारायणहिटीमा कहिलेकहीं भेट हुँदा मेरा मातामहलाई क्या हो ? कति वर्ष भयो ? भनी सोधनी हुँदो रहेछ । परन्तु मातामह पजनीमा बाहेक श्री ३ भीमको ढोकामा जानुहुँदैनथ्यो । मेरा मातामहका एक जना भानिज पण्डित नरवल्लभ पन्त चलाक थिए । श्री ३ भीमको पालामा जनैपूर्णिमाको दिन विस्तारसँग उनले कुरा गरी फलानोले यस्तो पायो, ढिस्कानोले यस्तो पायो, मामा ! हजुरलाई राजाले चिनेकै छ, हजुरिया जर्नेल पनि हजुरसँग बोलिहाल्छन्, केही कुरा त माग्नुहोस् भनी भने । मातामहले माग्नुभन्दा मर्नु जाती भनी भन्नुभयो ।

हेमराजज्यूको ढोकामा टीकामा बाहेक अघिपछि उपस्थित हुन मलाई मेरो स्वभावले दिएन। हेमराजज्यूले सुमतितन्त्र संपादन गर्ने कुरा गरी त्यसमा मलाई काम लाउने कुरा अन्त (शिक्षासमितिमा र मेरा केही इष्टमित्रकहाँ) पनि गर्नुभएको रहेछ।

वि० सं० १९९५ देखि अभिलेखहरू संग्रह गर्ने र तिनको सकेसम्म अर्थ गरी पुस्तक लेख्ने उद्योगमा म लागेको थिएँ। तिनताका मेरो काममा विशेष रुचि देखाउने खरीदार बाबुराम आचार्य [अब ऐतिहासिकशिरोमणि] हुनुहुन्थ्यो। यस कारण तिनताका मेरो उहाँसँग बराबर भेटघाट भइरहन्थ्यो। कहिलेकहीं उहाँ मकहाँ आउनुहुन्थ्यो। घेरैजसो उहाँको अड्डा पाठशालाबन्दोबस्त घण्टाघरमा म जान्थें। वि० सं० १९९६ को बर्खामा एक दिन मलाई उहाँले बोलाउन पठाउनुभएको रहेछ। म बाहिर गएको थिएँ। बाहिरबाट म आएपछि मातामहले बाबुरामकहाँ तँलाई बोलाउन आएका थिए। भोलि एक बजे घण्टाघरमा जानू रे भन्नुभयो। म ठीक समयमा गएँ। वीरपुस्तकालयमा खरीदार बाजे बस्नुभएको रहेछ। त्यहाँ पुस्तकालयका पण्डितजीहरू र तीन जना भारतीय विद्वान्हरू पनि रहेछन्। तिनमध्ये एक जना ज्यौतिषाचार्य पण्डित उमाकान्त झालाई मैले चिनेको थिएँ। किनभने श्रीगुरु पद्माकर द्विवेदीका चेलाहरूमा सबभन्दा माथिल्ला पाठका उनी थिए। अरू दुइ जनामा एक जना डा. विभूतिभूषणदत्त डी. एस्. सी. (विज्ञानाचार्य) अर्का चाहिं डा. अवधेशनारायणसिंह डी. एस्. सी. (विज्ञानाचार्य) रहेछन्। उनीहरूसँग मेरो परिचय गराइयो। विभूतिभूषणदत्तजी जोगीको भेषमा थिए। विभूतिभूषण र अवधेशनारायणले लेखेको 'हिस्ट्री अफ् हिन्दू म्याथिम्याटिक्स्' (हिन्दूगणितशास्त्रको इतिहास को दुइ भागलाई देखेको थिएँ। हिन्दूगणितको विषयमा खोजी गर्न काठमाडौंमा उनीहरू आएका रहेछन्। अप्रकाशित गणितविषयका पुस्तकको चर्चा चल्दा पण्डित नारायणले वि. सं. १४१३ मा बनाएको [1]गणितकौमुदीको चर्चा चल्यो। सो

---

[1] यस पुस्तकलाई मेरा मातमहका प्रपितामह दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपतिले वि० सं० १८७८ मा काशीमा आफ्नै हातले छोरा लीलानाथले हेरून् भनी सार्नुभएको रहेछ। सो पुस्तकलाई मेरा मातामहले बडो रक्षा गरेर राख्नुभएको थियो। सो पुस्तक बराबर हेरी त्यस विषयको चर्चा पनि मातामह गर्नुहुन्थ्यो।

मेरा मातामहलाई गणित पढाउने पण्डित लक्ष्मीगर्भ पन्त हुनुहुन्थ्यो। लक्ष्मीगर्भ ज्योतिषका र न्यायका प्रकाण्ड पण्डित हुनुहुन्थ्यो। रानीपोखरी — संस्कृत — पाठशालामा केही काल उहाँ ज्यौतिषको अध्यापक हुनुभएको थियो। पछि उहाँले आफूखुशी जागीर छोडिदिनुभयो। पत्नीवियोग भएपछि उहाँले अर्को विवाह गर्नुभएन। उहाँका सन्तान पनि थिएनन्। कसैसँग विशेष सम्बन्ध गर्ने लक्ष्मीगर्भको स्वभाव थिएन। आफ्नो कोठामा आग्लो लाई उहाँ एकलै बस्नुहुन्थ्यो। भेट्नुपर्दा बाहिरबाट ढोकामा घच्घचाउनुपर्दथ्यो। भित्रबाट सोधपूछ भएपछि चित्त बुझेको मानिस आएको भए आग्लो खुल्थ्यो भन्ने कुरा मेरा मातामहबाट मैले सुनेथें। गणित पढाई मैले जीविका गरिरहेछु, लक्ष्मीगर्भकै कृपाले मैले गणित पढेको हुँ भनी मातामह भन्नुहुन्थ्यो। लक्ष्मीगर्भसँग पढ्ने कति मानिस थिए भनी सोध्दा लक्ष्मीगर्भसँग पढ्न

पुस्तक हामीकहाँ छ भनी मैले भनें । वि० सं० १९९६ सम्म सो पुस्तक संपूर्ण प्रकाशित नभइसकेकोले विभूतिभूषण र अवधेशनारायणले सो पुस्तक हेर्न मसँग इच्छा प्रकट गरे । मैले उनीहरूलाई घरमा ल्याई सो पुस्तक देखाउने विचार गरें । शिक्षाविभागका तालुकवाला (मे. ज. मृगेन्द्रशमशेर ज. ब. रा. एम्. ए.)-कहाँ जाहेर नगरी विदेशीलाई घर लानुहुँदैन, पुस्तक देखाउन पनि हुँदैन भन्ने कुरा मलाई खरीदार बाजेले सुनाउनुभयो । म बडो अप्ठ्यारोमा परें । पुस्तक हेर्न आउनुहोस् भनी ती विद्वान्हरूलाई हिंडाइसकेको थिएँ । मलाई के गरूं के गरूं भयो । खरीदार बाजेले अघि सरी पुस्तक खोज्नुपर्छ, भोलि आइपुग्छ भन्ने कुरा विभूतिभूषणहरूलाई सुनाई मलाई त्यस दिनको संकटबाट छुटाइदिनुभयो । भोलि के गर्ने भन्ने चिन्ताले मलाई छोप्यो । जर्साहेबकहाँ मेरो हाजिर पुग्छ पुग्दैन भन्ने चिन्ता मलाई भयो । यस कारण प्रिन्सिपल (पछि सर्दार) रुद्रराज पाँडे एम्. ए. सँग गई सबै घटना सुनाई जर्साहेबसँग मेरो यो कुरा जाहेर गरी पुस्तक देखाउने प्रबन्ध मिलाइदिनुभए हुन्थ्यो भन्ने प्रार्थना गरें । उहाँले स्वीकार गर्नुभयो र श्री ३ महाराज जुद्धशमशेरको उदय भएपछि नेपालको इतिहास पनि पढ्नु पर्ने भएको छ । पाठ्यपुस्तक राम्रो छैन । हामीहरू मिली एउटा राम्रो पुस्तक बनाऊँ, यसमा म सहायता गर्छु भनी उहाँले भन्नुभयो । मैले शिलापत्रहरू पढ्न र पुराना कागतहरू खोज्न प्रबन्ध गर्न पाए हुन्थ्यो भनी भनें । उहाँले यसको प्रबन्ध मिलाउनेछु भनी भन्नुभयो । दिउँसो त्रिचन्द्रकलेजको प्रिन्सिपलको कोठा (आफिस)मा म गएँ । प्रिन्सिपलको कोठा सँगै डाइरेक्टर जर्नेलको कोठा थियो । प्रिन्सिपलले जर्साहेबको दर्शन गराइदिनुभयो । मैले पुस्तक लिई गएको थिएँ । सो कुरा जम्मै सुनाएँ । आफ्नो देशको पुस्तक पनि अरूलाई दिनुहुन्छ, आफैले प्रकाश गर्नुपर्छ, छापिए जति भाग देखाइदिनू भन्ने शिक्षा जर्साहेबबाट पाएँ । ती विद्वान्हरू पनि वीरपुस्तकालयमै थिए । उनीहरूसँग गई बोल्न मलाई लाज लाग्यो । खरीदार बाजेलाई एकान्तमा बोलाई सबै कुरा बताएँ । खरीदार बाजेले भइगयो तिमी घर जाऊ, तिनीहरूसँग कुरा म मिलाइदिउँला भनी मेरो

बडो गाह्रो थियो । मैले धेरै बिन्तिभाउ गरी पढेको हुँ । ठीक समयमा जानुपर्थ्यो, भनेको कुरा मान्नुपर्थ्यो । यसमा तलमाथि गरे भोलिपल्टदेखि आग्लो खुल्दैनथ्यो । लक्ष्मीपतिका दौहित्रका छोरा लक्ष्मीगर्भ हुनुभएकोले र लक्ष्मीपतिकै विद्या लक्ष्मीगर्भमा सरेको हुनाले पनि मैले लक्ष्मीगर्भसँग पढ्न पाएको हुँ भनी मातामह भन्नुहुन्थ्यो । प्रसिद्ध पञ्चाङ्गकर्ता तोयनाथ पन्त पनि लक्ष्मीगर्भका चेला थिए । यस कारण लक्ष्मीपतिका पुस्तक पात्राका विषयमा पं. तोयनाथ पन्त परिचित थिए । यसै कारण पं. तोयनाथ पन्तका माहिला छोरा हिमनाथ(पछि ज्यौतिषाचार्य)ले गणितकौमुदीको सो पुस्तक मेरा मातामहसंग मागी सारी आफ्ना गुरु महामहोपाध्याय पण्डित सुधाकर द्विवेदी (श्रीपद्माकरका पिता) लाई दिएका रहेछन् । काशीमा पढ्दा श्रीगुरु पद्माकरले सो पुस्तकको चर्चा मसंग गर्नुभएको थियो । मैले पनि एक प्रति सारी उहाँलाई सो पुस्तक दिएको थिएं । सो पुस्तकको संपादन उहाँले गर्नुभएको छ । (त्यसको पूर्वार्द्धचाहिं वि० सं० १९९२ मै प्रकाशित भइसकेको थियो । उत्तरार्द्धको प्रकाशनचाहिं वि० सं० १९९६ मा भएको हो ।)

लाज बचाइदिनुभयो । भोलिपल्ट टुँडिखेलमा ती तीन जना विद्वान्लाई ट्वाक्क भेटें । उनीहरूले क्या हो पण्डितजी ! पुस्तक देखाउनुहुन्न भनी भने । मैले राम्रो जवाफ दिन सकिनँ । एक छिन कुरा गरी दुइ जना त गए । उमाकान्त झाले तपाईंलाई पुस्तक दिन मन नलागेको भए पुस्तकको कुरा किन गर्नुपर्थ्यो, तपाईंसंग गणितकौमुदी छ भन्ने कुरा गुरुकहाँबाट नै थाहा पाएको थिएँ । मैले केही बोलेको थिइनँ । यसमा तपाईंले भूल गर्नुभयो भनी झपारे । मैले खुलेर त्यहाँ पनि बोल्न सकिनँ ।

यस प्रसङ्गबाट रुद्रराजज्यूसँग मेरो सम्बन्ध भयो र उहाँको प्रयत्नले ज० मृगेन्द्रशमशेरद्वारा एकछापे हुँदा गूठी अड्डामा रहेका इतिहासविषयलाई काम लाग्ने कागतपत्र हेर्न र सार्न मैले पाउने भएँ । यस काममा सो अड्डाका हाकिम दामोदर त्रिपाठीको सद्व्यवहारले पनि काम गर्न सजिलो भयो । रुद्रराजजीको प्रेरणाबाट शिक्षा-निरीक्षक चन्द्रदेव ओझा र स्थपति (इन्जीनियर) श्यामबहादुरले मेरो काममा सहायता गर्नुभयो । त्यस वेला उहाँहरू कलेजमा पढ्ने विद्यार्थी नै हुनुहुन्थ्यो । यस कारण मेरो काम राम्रोसँग चलेको थियो । बिहान ११, ११॥ देखि बेलुका ३, ३॥ सम्म नियमपूर्वक काम गर्न लागें* ।

---

* हुनत यो काम गरेर एक पैसाको पनि लाभ थिएन । तर यो कामले म अत्यन्त प्रसन्न थिएँ । इतिहासलाई काम लाग्ने कागतपत्र पुस्तक अभिलेखहरू खोजी तिनलाई प्रकाश गर्नु मेरो जीवनका मुख्य उद्देश्यहरूमा एउटा थियो तथा छ । त्यस बेला सरकारी अड्डामा रहेका कागजपत्रहरू हेर्नु त के कुरा, बाहिर रहेका अभिलेखहरू सार्न पनि मलाई कष्ट थियो ।

हनूमान्ढोका जगन्नाथदेवलमा रहेको प्रतापमल्लका अभिलेखलाई एक दिन बिहान एकलै सारिरहेको थिएं । एकजना भलादमीले (नाउँ त मलाई आउँदैन, हनूमान्ढोकामा बस्ने कुनै साहेबज्यू होलान् भन्ने मेरो अनुमान छ ।) के गर्न लाग्यौ भनी मलाई सोधे । शिलापत्र संग्रह गर्न लागेको हुँ भनेर मैले भनें । तिमीले पुराना अक्षर चिनेको छ? लौ यता आऊ भनी हनूमान्ढोकाभित्र लगी नरसिंहको पादपीठको अभिलेख बाँच्न लगाए । मैले बाँचें । अँ तिमीलाई आउँदो रहेछ, एक प्रति सारेर मलाइ पनि देऊ, म तिमीलाई अरू पनि देखाइदिन्छु, ल काम गर भनी उनले भने । म अत्यन्त प्रसन्न भएं । नरसिंहको अभिलेख पढ्दा पढ्दै ९ बजिहाल्यो । उनी मेरो नजीकै उभिइरहेका थिए। (नौ बजे घरमा भात तयार हुन्थ्यो । मेरा मातामहको भात कुराउने बानी थिएन । अलिकति मात्र कामविशेषले बाहिर अलमलिनु परे मलाई भात नकुर्नू, भान्सा छोडिदिनू भनी मातामह भन्नुहुन्थ्यो । अरूले भात कुर्याएको पनि उहाँलाई कत्ति मन पर्दैनथ्यो । यस कारण) नौ बज्यो, अब म भात खाएर आउँछु भनी मैले ती भलादमीसँग भनें । कति बजे आउँछौ त भनी उनले मसंग सोधे । १० बजे आउँछु भनी मैले भनें । १० बजे नआऊ, मलाई पनि भात खानुपर्छ, ११ बजे आऊ । भित्रका शिलालेखहरू पनि देखाइदिउँला । एक एक प्रति तिमीले मलाई पनि दिनुपर्छ नि, ल जाऊ, आएनि फेरि भनी उनले मलाई बिदा दिए । त्यस दिन म हुनसम्म खुशी भएँ । ११ बजे त्यहाँ गई अघिकै जगन्नाथको पेटीको अभिलेख पूरा गर्न लागें । एक छिनपछि ती भलादमी

दुइ चार दिनपछि तँ आजभोलि दिनभरि कहाँ जान्छस् ए भनी मातामहले मलाई सोध्नुभयो। मैले सबै कुरा बताएँ। उसो भए रुद्रराजको कारिन्दा भई तँ काम गर्न लागेको रहिछस्। यो कुरा गुरुज्यू (नायबबडागुरुज्यू हेमराज पण्डितज्यू) र तेरा ससुरा (गुरुपुरोहित जनकराज पण्डितज्यू)ले थाहा पाए भने रिसाउलान्, यो राम्रो काम होइन भनी मातामहले भन्नुभयो। खूप अन्वेषण गर्न लागिरहेछु भनी मेरो मनमा उत्साह भरिइरहेको थियो। यस कारण मातामहबाट यस्तो कुरा सुन्नुपर्ला भनेर चिताएको पनि थिइनँ। यस्तो कुरा सुन्दा मलाई एक तमासको लाग्यो तर मैले केही बोलिनँ। म साबिक-बमोजिम काम गर्दै गएँ। मातामहले पनि नगर् भनी फेरि भन्नुभएन। यस प्रकार ६ महीना बित्यो।

आइहाल्छन्, तिनले नयाँ अभिलेख देखाइदिन्छन्, नयाँ नयाँ अभिलेख देख्न पाइने भयो, नयाँ नयाँ कुरा थाहा पाइने भयो भनी दङ्ग परिरहेको थिएँ। यत्तिकैमा एउटा सिपाही मकहाँ आई यहाँ शिलापत्र सार्न पाइँदैन। हट जाऊ भनी झपार्न लाग्यो। सिपाहीसँग सोधपूछ गर्दै थिएँ। हाकिमले भनेको कुरा नटेरे सजाय होला भनी सिपाही गर्जन लाग्यो। मैले को हाकिम भनी सोध्दा ऊ हाकिमसाहेब उहाँ हुनुहुन्छ भनी सिपाहीले देखाइदियो। हाकिमले हामीलाई हेरिरहेका रहेछन्। (हाकिमको नाउँ अहिले मलाई संझना भएन। काजी मीनबहादुर राजभण्डारीका भतिजा उनी हुन्।) नजीकमा पुग्ने-बित्तिकै हाकिमले के नचाहिने काम गर्न लाग्यौ भनी झपारे। शिलापत्र देखाउन भनी राखेको कि लुकाउन राखेको भनी मैले प्रश्न गरें। हाकिमसाहेब अकमकिए। उनले मेरो परिचय सोधे। हेर्नुहोस् तपाईं आफ्ना मानिस हुनुहुँदोरहेछ। यहाँ देवताको तन्त्रमन्त्रको अनुष्ठान गरी शिलापत्रहरू राखिएका छन्। केही वर्षअगाडि हनूमान्‌ढोकाको मरम्मत गर्दा जिउँदै माछा, आलो फूल, अक्षता निस्क्यो। जस्तो पायो उस्तै गरे देवताको कुदृष्टि लाग्छ। कति मान्छे ठहरै परेका छन्। तपाईंलाई शिलापत्र किन चाहियो भनी हाकिमले भने। मैले इतिहासको कामको लागि यो काम गरेको हुँ भनी यथार्थ कुरा भने। देवताको कुरा मान्नैपर्छ, इतिहास पनि पढ्नैपर्ने हो। हुन्ज्यालसम्म तपाईंको काम म मिलाइदिउँला, तपाईं अहिले जानुहोस् भनी हाकिमसाहेब भित्र पसे। सिपाहीले मलाई टिक्न पनि दिएन। जगन्नाथदेवलको पेटीको शिलालेख अपूरो नै रह्यो।

दुइ चार दिनपछि ती भलादमीसँग बाटामा मेरो भेट भयो। तिमी आएछौ, त्यहाँ गोलमाल भयो रे होइन भनी उनले मसँग भने। मैले यथार्थ कुरा गरें। हाम्रो नेपालमा यस्तै छ, के गर्छौं अब ? भइगयो भनी उनी हिंडे।

बडादसैंमा महानवमीको दिन र चैतदसैंमा अष्टमीको दिन तलेजुको दर्शन गर्न दुनियाँलाई ढोका खुलेको हुन्छ। प्रतिवर्ष ती दुइ दिनमा म त्यहाँभित्र गई अलिकता भ्याएसम्मका अभिलेखहरूलाई हेर्थें। यो घटना भएदेखि त त्यहाँभित्र ५ मिनेटमात्र म बसेको हाकिमसाहेबले थाहा पाए भने पनि यहाँ धेरै बेर बस्ने होइन, दर्शन गरी गइहाल्नू भन्दै हाकिमसाहेब आफै आई मलाई लगार्न लागे।

यस अवस्थामा सरकारी अड्डामा गई कागजपत्र हेर्न पाउनु मेरो लेखा सानो कुरो थिएन।

हामीसँगै आचार्य-परीक्षामा उत्तीर्ण भएका एक जनालाई वि० सं० १९९७ वैशाखमा श्री ३ जुद्धको जन्मोत्सवमा नायबबडागुरुज्यूको प्रबन्धबाट लम्बरी पण्डित बनाइयो। इप्फा छुट्टयाई एक जनालाई मात्र लम्बरी बनाउने चलन अघि थिएन रे, पछि पनि भएन। लम्बरी हुन तंसेका तथा त्यही योग्यता भएका मानिसहरू मकहाँ आई हामीले बिन्तिपत्र दिनुपर्छ भनी सुनाउन लागे। मैले त्यस विषयमा केही चासो लिइनँ। अड्डामा जागीर पाऔँ भनी हामीले बिन्तिपत्र दिनुपर्छ भनी भन्न मकहाँ बराबर मान्छे आउन लागे। लेखपढ गर्ने काममा पाए म जागीर खान्छु, अन्त खाने मेरो विचार छैन भनी मैले स्पष्ट भनें। तर साथीभाइले मेरो नामसमेत हाली बिन्तिपत्र दिएछन्। त्यस विषयको कार्वाईलाई प० क० ज० मोहनशमशेरकहाँबाट मलाई पनि बोलावट आयो। त्यसले गर्दा मलाई अफ्ठ्यारो पारिदियो। मागेअनुसार अड्डामा जागीर दिए खानुपर्‍यो, मैले बिन्तिपत्रै दिएको होइन भनी यथार्थ कुरा भने साथीभाइहरूसँग सह्‍ र कीर्तेको वादविवाद उठ्ने भयो, यस कारण प० क० ज० का ढोकामा म गइनँ। यत्तिमै टर्छ भने टरिहालोस्। फेरि बोलावट आयो भने यथार्थ कुरा गरुँला भन्ने विचार मैले गरेको थिएँ। फेरि बोलावट आएन। आनन्दै भयो।

भाषानुवादपरिषद्‌मा एक ठाउँ खाली छ। त्यहाँ ग्रन्थ बनाउने काम गर्नुपर्छ। तपाईं खानुहुन्छ भने म मिलाइदिन्छु भनी रुद्रराजजीले मलाई भन्नुभयो। मैले खान मञ्जूर गरेँ। यसको केही दिनपछि जर्साहेबसँग मैले बिन्ति चढाइदिएको छु। तपाईं एक बाजि जर्साहेबको ढोकामा गई बिन्ति चढाउनुहोस् भनी रुद्रराजले मलाई भन्नुभयो। म बबरमहलको ढोकामा गएँ। एक घण्टा जति कुर्‍ही मृगेन्द्रशमशेर जर्साहेबकहाँ हाजिर पुर्‍याएँ। बङ्गलामा बोलावट भयो। मैले आफ्नो कुरा गरें। तिमीलाई भाषानुवाद-परिषद्‌मा मिलाइदिएको छु। उहीं गई काम गर भनी जर्साहेबबाट आज्ञा भयो। जर्साहेब र मेरो राम्रो दोहरो कुरा भएको पहिलो पटक यही थियो। तिमीलाई गुरुज्यूले जागीर किन दिनुभएन त भनी जर्साहेबले सोध्नुभयो। मैले यो कुरा मलाई थाहा छैन भनी भनें।

वि० सं० १९९७ मङ्सीरमा भाषानुवादपरिषद्‌मा गई मे० क० पुष्करशमशेर ज० ब० रा० ज्यूको अध्यक्षतामा काम गर्न लागें। प्रकाशित नेपाली बगलीकोशको त्यसवेला पुष्करशमशेरज्यू, पण्डित चक्र-पाणि चालिसे, हाकिम खड्‌गमान मल्लहरू मिली संशोधन गर्न लाग्नुभएको रहेछ। मैले पनि हेमराजजीको चन्द्रिका व्याकरण, प्राकृतका व्याकरण अभ्यास गरी दत्तचित्त भई सो काममा हात हालें। दुइ चार दिनमै पुष्करशमशेरज्यू प्रसन्न भई मेरो कुरा ध्यानपूर्वक सुन्न लाग्नुभयो। नेपालीभाषाको पूर्वरूपको खोजी गर्न भनी मैले तिनैताका :धम्मपदका एक एक शब्द छानी छानी अभ्यास गर्न लागें। पुष्करशमशेरज्यूले हेन्रि राइडर ह्यागर्डको प्रसिद्ध अंग्रेजी उपन्यास शीको नेपालीमा अनुवाद गर्नुभएको रहेछ। कोशको संशोधन सिद्धिसकेपछि अप्रकाशित सो अनुवादको संशोधन गर्ने काम पुष्करशमशेरज्यूको मातहतमा रही

म गर्न लागेँ । कोश हेरी नआने शब्द घोकी त्यसलाई मिल्ने शब्दहरू खोज्न म लागेँ । मेरो कुरा चित्त बुझे पुष्करशमशेरज्यू स्वीकार गर्नुहुन्थ्यो, चित्त नबुझे यति कुराले तिमीले भनेको कुरा हुँदैन भनी भन्नुहुन्थ्यो। पुष्करशमशेरज्यूको अंग्रेजीको ज्ञान त मेरो लेखा अगाधै थियो। ठेट नेपाली शब्द पनि मलाई भन्दा पुष्करशमशेरज्यूलाई बढ्ता आउँथे। यस कारण सो कामबाट मेरो अध्ययनमा केही लाभै भएको मैले सम्झें।

म भाषानुवादपरिषद्मा गएको केही दिनपछि नायबबडागुरुज्यूकहाँबाट मेरा मातामहलाई बोलावट आयो। तिम्रो नातीलाई मैले पाठशालामा मिलाइदिएको छु। चालीसदेखि साठीसम्म जागीर हुन्छ, पठाइदेऊ भनी गुरुज्यूले भन्नुभएछ। नाती अहिले समितितिर गएको छ भनी मातामहले भन्नुभएछ। उता गएर के भो त? पठाइदेऊ भनी गुरुज्यूले आज्ञा गर्नुभएछ। मञ्जूर गरी मातामह फर्कनुभएछ। त्यस वेला म भाषानुवादपरिषद्मा महीनाको ५० रुपिया पाउथें। मातामहले भन्नुभएको कुरा मैले पुष्करशमशेरज्यूसँग गरें। पुष्करशमशेरज्यूले तिमीले पाठशालामा पाउने कुरा म यहीँ मिलाइदिन्छु। सकेदेखि बढ्ता पनि होला, त्यतिभन्दा त अवश्य घट्दैन। तिमी यहीँ बस भनी भन्नुभयो। पुष्करशमशेरज्यूसँग गरेको काम मेरो रुचिअनुसारको थियो। कवि बालकृष्णशमशेरज्यूको वाक्चातुरीले पनि मलाई आनन्द दिलाउँथ्यो। यस कारण भाषानुवादपरिषद्मै बस्न पाए हुन्थ्यो भने जस्तो मलाई लाग्यो। सो कुरा एक पल्ट मातामहसँग यसो गरिहेरें। पाठशालामा जागीर खाने भए खा, नभए मेरो संगतै छोडिदे भनी मातामहले भन्नुभयो। यस्तो बोल्दा पूरा ७७ वर्ष पुगिसक्नुभएका मातामहलाई भित्र पीडा भएको जस्तो मलाई अनुभव भयो। मातामहले मसँग जीवनमा यस्तो कडा वचन कहिल्यै बोल्नुभएको थिएन। त्यसपछि मैले केही बोलिनँ। पुष्करशमशेरज्यूकहाँ गई म मातामहको आज्ञा नाघ्न सक्तिनँ भनी भनें। वि०। सं० १९९७ माघमा मीनपचासको बिदामै नागार्जुनमा श्री ३ जुद्धको दर्शन गरी म रानीपोखरी-संस्कृतपाठशालाको पण्डित भएँ। पाठशालामा बिदा छन्ज्याल त पाठशालाको पण्डित भए पनि भाषानुवादपरिषद्मा गई काम गर्थें। बिदा सिद्धिएपछि पाठशालामा आउन लागें। शीको संशोधन सिद्धेको थिएन। ४ बजेपछि पुष्करशमशेरज्यूको घर गई वेलुका ७, ७॥ सम्म उहाँको साथमा रही शीको अनुवादको संशोधनको काम गर्न म लागें। डेढ महीना जतिमा सो काम सिद्धियो।

यस कामबाट पुष्करशमशेरज्यू मसँग प्रसन्न हुनुभएको थियो। रुद्रराजज्यूले भन्नुभएका लेखपढविषयका काम पनि म गरिदिन्थें। बालकृष्णशमशेरज्यूले सोध्नुभएका कुरा आफूले बुझेका भए भनिदिन्थें। यसै कारण पुष्करशमशेर आदि समितिका अधिकारीहरूको सिफारिशबाट नै म उपसमितिको सदस्य बनेको हुँला भन्ने मेरो तर्क छ। मैले विशेष किताब लेखी प्रकाश गर्न सकेको थिइनँ, उपसमितिको सदस्य बन्न कोशिश गरेको पनि थिइनँ। यसबाट पनि केही काम आउला कि भनी मालिकहरूले निगाहा गरी उपसमितिको सदस्य बनाइदिनुभएको रहेछ। मालिकहरूका आशय बुझी सोहीअनुसार काम गर्न

मेरो जिज्ञासु स्वभावले मलाई दिएनछ । यसै कारण त्यहाँ केही विशेष काम गर्न लेमै सकिनछु ।

वि० सं० २००६ को हिउँदको दिन थियो । म दिउँसो घाम ताप्दै हिंडिरहेको थिएँ । सरस्वती-सदनको ढोकामा पुष्करशमशेरज्यू उभिइरहनुभएको रहेछ । तिमी आजभोलि के लेख्न लागेका छौ भनी उहाँले मसँग सोध्नुभयो । प्रकाश गर्न पाइँदैन लेखेर मात्र के गर्ने भनेर मैले भनें । मालिकको चाकरी नगरी हाम्रो व्यवहार चल्दैन, हाम्रा मालिकलाई लेखेको मन पर्दैन, अब नेपालीभाषा अड्ने छाँट छैन, भाइको (बालकृष्णशमशेरको) अदम्य उत्साह हुनाले उनी त अझ काम गर्दैछन्, मैले त कलम भाँचिदिए भनी उहाँले गन्थन गर्नुभयो । एक छिन कुरा गरी म बिदा भई हिंडें । पुष्करशमशेरज्यू विशेष गाभ राखी कुरा गर्नुहुँदैनथ्यो । उहाँलाई पनि लेखपढ गर्न गाह्रै रहेछ ।

यिनै ताका हाम्रो छिमेकमा एक जनाको घरमा विवाहमा निकै मानिस बोलाइएका थिए । सबभन्दा ठूला पण्डितज्यू पनि आउनुभएको थियो । त्यसले (आफ्नो सहोदर माहिला भाइले) पढेर के लछारपाटो लायो ? मैले नपढेकै भए पनि त्यसको भन्दा ठूलो पगरी लाइहालेको छु । त्यससंग भन्दा मसंग दुइ चार पैसा बढ्तै छ । म राजकाज गरूँ कि पढूँ ? हुनत मैले पनि नपढेको होइन । नौ सर्ग माघ पढेको हुँ । अहिले बिर्सेर पो इत्यादि कुरा ठूलो स्वरले गर्जी गर्जी गर्न लाग्नुभएको थियो । पढेगुनेका आफ्ना सहोदर भाइको निन्दा त्यहाँ मुख्य थियो । साथसाथै अरू दाजुभाइहरूको र पढैया हुँ भन्नेहरूको पनि त्यहां तेजोबध हुन लागेको थियो । चूपचाप लागी धेरै मानिस बसिरहेका थिए । त्यहाँ भएका बुज्रुगहरूचाहिँ प्रभु प्रभु भनी हात जोडिरहेका थिए ।

हेमराजजीको नजीकमा बसी मैले केही काल काम गरेको छु भन्ने कुरा माथि भनिसकेको छु । ग्रन्थको अध्ययन गर्न बस्ता उहाँलाई समय बितेको थाहा हुँदैनथ्यो । त्यस वेला सफा हृदयका उद्गार उहाँको मुखबाट निस्कन्थे । ती कुराहरू कहिले कहिले त अत्यन्त हृदयस्पर्शी हुन्थे । आफ्ना जजमान मालिकहरूको, दाजुभाइहरूको र आफ्ना परिवारको व्यवहारबाट दुखेको हृदयको चोटको कुरा पनि कहिलेकहीं उहाँको मुखबाट भवाट्ट निस्कन्थे । नायबबडागुरुज्यूलाई पनि लेखपढ गर्न गाह्रै रहेछ ।

स श्लाघ्यः स गुणी धन्यः स कुलीनः स बुद्धिमान् ।
स शूरः स च विक्रान्तो यस्त्वया देवि वीक्षितः ॥
सद्यो वैगुण्यमायान्ति शीलाद्या अखिला गुणाः ।
पराङ्मुखो जगद्धात्रि यस्य त्वं विष्णुवल्लभे ॥ *

* मेरा मातामह बिहान सबेरै उठी नुहाई सूर्योदयभन्दा एक डेढ घण्टाअगाडिदेखि पाठ गर्न लाग्नुहुन्थ्यो ।

[हे भगवती महालक्ष्मी, ! 'हजुरले जसलाई हेर्नुभयो, त्यसैको प्रशंसा हुन्छ, त्यही गुणी बन्छ, त्यही भाग्यमानी हुन्छ, त्यही खानदानी कहलाउँछ, बुद्धिमान् त्यही कहलाउँछ, शूरो पनि त्यही कहलाउँछ, पराक्रमी पनि त्यही कहलाउँछ । जसदेखि हजुरले मन्टो बटार्नुहुन्छ, त्यसका शीलस्वभाव आदि सबै गुण उल्लिखेरि दुर्गुण बन्न जान्छन् ।]

लक्ष्मीस्तोत्रको वास्तव अर्थ बुझ्न नसकेकोले नै चलाक मानिसको दृष्टिमा म गोबरगणेश बनेछु । भन्ने कुरा घेरै विचार गर्दा मेरो मनमा चढ्यो ।

संशोधनको परम्परा चलाउन मैले पाएको उपयुक्त समय

आफ्नो जन्मभूमि नेपालको शुद्ध इतिहास आफैंले जान्न आफ्ना विद्यार्थीहरूलाई पढाउन तथा प्रकाश गर्न मलाई घेरै वर्षदेखि इच्छा लागिरहेको र यस कामका लागि इतिहासका अन्वेषण-विषयका पुस्तक-पुस्तिका निकाल्ने परम्परा बसाउनु आवश्यक छ भन्ने मैले संझेको र सो परम्परा बसाउन अनुकूल अवस्था नपर्दा मलाई साह्है दुःख लागिरहेको थियो ।

नेपालमा प्रजातन्त्र आयो । त्यसले कसैलाई गुलियो कसैलाई तीतो हुने गरी विभिन्न प्रकारका मनुष्यलाई विभिन्न प्रकारका फल दियो, मलाईचाहिं इतिहास-संशोधन-पत्रहरू निकाल्ने अवसर दियो । मबाट प्रेरणा पाएका केही विद्यार्थीहरूले इतिहास-संशोधन-पत्रहरू निकाल्न थाले ।

संशोधनको परम्पराबाट राष्ट्रको हित

नेपाल राष्ट्रलाई दासतामा जकड्न आएका मुसलमान र अंग्रेजलाई श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो सैन्यशक्तिले हटाउन नसकेका भए नेपालराष्ट्रको अस्तित्व आज संसारमा रहँदैनथ्यो । आफ्नो भूललाई सकार्ने बानी श्री ५ पृथ्वीनारायणको नभएको भए उनका हातबाट सैन्यशक्तिको संघटन हुन सक्तैनथ्यो भन्ने कुरा इतिहासबाट बुझिन्छ । जस्तै—

लम्जुंग्या राजा रिपुमर्दन् साहसित भेट गर्न भनि गया र चेपेघाटमा भेट भयो र घाहाघरेस्का

गजेन्द्रमोक्ष, लक्ष्मीस्तोत्र, शरभकवच मुखाग्र पाठ गरी श्रीमद्भागवत र हरिवंशका एक दुइ अध्याय पाठ गरी उज्यालो भइसकेपछि एक घण्टा जति जप पूजा गरी बाहिर गई एक घण्टा जति घुमेर आउनुहुन्थ्यो । बिहान सबेरै म मातामहको कोठामा सुतिरहेकै हुन्थें । मातामहले नित्य पाठ गरेका गजेन्द्रमोक्षहरू दिनका दिन सुन्दा सुन्दै मलाई कण्ठ जस्तै भएका थिए । माथि उद्धृत गरिएका श्लोक लक्ष्मीस्तोत्रका हुन् ।

बात गर्दा जौना कुराले घाहा बाधुला भंने जढ कुरो मेरा पेटमा थियो. सोहि जढ कुरो कालुपाडेले गऱ्यो र घाहा बलियो बस्यो र मलाई आसर्जे लाग्यो र तर मलाई ता रिझायो. दुनिञा जस्‌देषी राजि रहन्छन. उसैलाई काजाई दिनु भन्ने सास्त्रमा पनि कहेको छ. दुनिञामा बुझिहेरूँ भनि बुझिहेर्दा दुनिञाँबाट पनि कालुपाडेको चाहा रहेछ र कालुपाडेलाई कजाई दिनुभया हामी दुनिञाँदारमा छाहारि रहदा हो भंया सल्लाहा दिया र अब बाइसि चौबिसिले क्या भन्छन् पनि बुझनुहुँदा बाईसि चौबिसिबाट पनि कालुपाडेकै चाहा रहेछ र कालुपाडेलाई कजाञि भया घाहाघराईस् बलियो राषन्यैछ भन्ने सल्लाहा दिया. मेरा मनमा ता बिराजबषेतिलाइ कजाई दिन आटेको थियो. तर ज्याधा बुद्धी कालुपाडेकै ठहऱ्यो र कालुपाडेलाई कजाञि भयाको हो.

(पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशबाट)

यहाँ पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो मन लागेको कुरालाई दबाएर भलो कुरातिर लम्केको स्पष्ट छ।

"एक दिन ज्युनार गरी शीतलपाटीमा बाहिर आउँदाखेर बेलकोटको ठाउँ नजर भयो र त्यो क्या हो, झलझल क्याको भनी हुकुम हुँदा त्यो बेलकोटको ठाना हो भनी बिन्ती गऱ्या। त्यसमा मालिक भयाको को छ भनी हुकुम भयो र जयन्त राना मालिक भई बस्याको छ भनी बिन्ती गऱ्या र म यहाँ छँदै त्यहाँ जयन्त्या बस्याको छ। त्यसलाई नउडाई म यहाँ कसो गरी बसुँला भनी उत्तिनैखेरै पालकीमा सवारी भई बेलकोटतिर कूच भयो। अरू भाइभारादार लश्कर आफ्ना कामकाजमा लागेका थिया। महाराज पाउ लाग्नुभयो भन्न्या खबर जसजसले जहाँबाट सुन्या, उहींबाट आफ्ना आफ्ना हातहतियार लिई महाराजका पाउरखवारीलाई दौड्या। कसैले कहीं पुग्यापछि भेट्टाया. काजी कालुपाँडेले घोरघाट आई भेट्टाया, काम यस्ता तरहसित हडबडाई गर्न्या होइन भनी अघि सरी हात जोडी बिन्ती गऱ्या। तैंले लडाइँ गर्न सिकाउलास् र म लडाइँ गरुँला भनी काजीमाथि रिसानी भई पालकी बेलकोटतिर चलाउनुभयो। ठानाका नजीकमा पुग्दा वैरीका तर्फका लश्करले गोली चलाउँदा गोरखामहाराजका भलाभला मानिस धेरै जखम भया। पालकी बोकन्या पुतवार पनि गोलीले जखम हुँदा पालकी उठा भनी हटाउन खोज्दा काजी कालुपाँडे अघि सरी यस कुराको विचार त अघि गर्न्या हो, मुहुडा जोडिया-पछि हट्या भन्या जयन्त्याले भगाया जस्तो पर्ला, हटाउन हुँदैन भनी बिन्ती गरी काजी दगुरी कुद्या। माथि ठानामा चढी जेठी खुँडा हान्या। फेरि अर्कैलाई हान्न खुँडा झिक्दा रगत चुहुँदो लाल खुँडा महाराजका नजर हुँदा यस्तो शोभा त भारतमा भीमसेनले दुःशासनलाई मार्दा पनि भएनहो. स्यावास कालु, खूब गरिस भनी हुकुम भई आफू पनि पालकीबाट उठी पाउपैदल दगुरी बाहुलीबाट पनि तरवारले एक मानिस माऱ्या। पाउरखवारी जान्या भाइ भारादार जेठा बूढा नजिकी थरघर उमराउ गैन्ह सबले

तरबार हान्या। आफ्ना पनि भलाभला मानिस धेरै घाइते भया। जयन्त राना पक्रियो। आफ्ना आफ्ना भलाभला मानिस घाइते धेरै भयाको नजर हुँदा मलिन मुहार गर्नभयो र काजी कालुपाँडेले बिन्ती गऱ्या लडाइँ फत्य भई जयन्त्या पक्रियापछि खुशी हुन्या वेला पो हो। मलिन मुहार किन गरिबक्सिनुभयो भनी बिन्ती गर्दा लडाइँका कुरामा मभन्दा तँ जान्दो रहिछस्। यी सबै जति घायल भयाका छन्, यिनमा एकै सरदारलाई लश्कर दिई पठायाको भया पनि फत्य गर्न सक्न्या थिया। आज यी सबै मऱ्याका भया मेरो हातले गोरखा डुबाइहाल्याथ्याँ। इष्टदेवताको कृपाले शरम धर्म राख्यो। तैँले त घोरघाटैमा बिन्ती गरिथिस्। कटकका कुरामा विना तेरा सल्लाह गर्न्या छैन भनी पीठमा धाप बक्सी बेलकोट थाम्न्या लश्कर लिई आफ्ना घाइते सह्माली जयन्तलाई लिई नुवाकोट पाउलाग्नुभयो।

(भाषावंशावलीबाट)

यहाँनिर पृथ्वीनारायणले आफ्नो भूल सकारेका छन्। आफ्नो भूल सकार्दा अरूले मलाई सानो भन्लान् भन्ने संकोचमा परेर मैले जे गरेँ ठीक गरेँ भन्ने दुराग्रह गर्न पृथ्वीनारायण लागेका भए उनको हातबाट गोरखाली सैन्यशक्तिको उदय हुन सक्तैनथ्यो भन्ने कुरा माथि उद्धृत गरिएको वंशावलीको भागबाट स्पष्ट हुन्छ।

कास्मल्लीखाँ प्रयातो वरुणदिशि जितो यस्य भल्लप्रहारा-
दार्तो मत्तः क्षणेन क्षणमपि न रणे स्थातुमीशः फिरङ्गी ॥

(पृथ्वीनारायणको काठमाडौँ वसन्तपुरको वि० सं० १८२६ को अभिलेखबाट)

[जसको (पृथ्वीनारायणको) भालाको मारले आत्तिएका कास्मल्लीखाँ (मीरकासिम) पश्चिमतिर भागे। एक छिन माद चढेका फिरङ्गी (अंग्रेज) पनि लडाईंमा धेरै बेर टिक्न सकेनन्।]

"कास्मेरिषान् नवाफ् मकुबानपुरमा चढ्यो र छअबिस घोडाले काटि घर्काई सिवाना कटाइ आञ्याँ. तिन चार पल्टन् लियेर सिडुलिगढिमा हाँडी साहेव चढ्यो र वावाही पनि काटि पथर्काला च्याति ल्याञ्या.

(पृथ्वीनारायणको उपदेशबाट)

यति कुराबाट व्यक्तिले आफ्नो भूल सकार्दा राष्ट्रको हित हुन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट छ।

पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो मन लागेको कुरालाई दबाएर यथार्थ कुरातिर लम्केको जो कुरा माथि परेको छ, त्यो शास्त्रको अनुमत छ । जस्तै—

लोकयात्राविद् राजानमात्मद्रव्यप्रकृतिसम्पन्नं प्रियहितद्वारेणाश्रयेत ॥ १ ॥ यं वा मन्येत यथाहमाश्रयेप्सुरेवमसौ विनयेप्सुराभिगामिकगुणयुक्त इति ॥ २ ॥ द्रव्यप्रकृतिहीनमप्येनमाश्रयेत ॥ ३ ॥ न त्वेवानात्मसम्पन्नम् ॥ ४ ॥ अनात्मवान् हि नीतिशास्त्रद्वेषादानर्थ्यसंयोगाद्वा प्राप्यापि महदैश्वर्यं न भवति ॥ ५ ॥ आत्मवति लब्धावकाशः शास्त्रानुयोगं दद्यात् ॥ ६ ॥ अविसंवादाद्धि स्थानस्थैर्यमवाप्नोति ॥ ७ ॥ मतिकर्मसु पृष्टः तदात्वे चायत्यां च धर्मार्थसंयुक्तं समर्थं प्रवीणवदपरिषद्भीरुः कथयेत् ॥ ८ ॥ ईप्सितः पणेत ॥ ९ ॥ धर्मार्थानुयोगमविशिष्टेषु बलवत्संयुक्तेषु दण्डधारणं बलवत्संयोगे तदात्वे च दण्डधारणमिति न कुर्याः ॥ १० ॥ पक्षं वृत्तिं गुह्यं च मे नोपहन्याः ॥ ११ ॥ संज्ञया च त्वां कामक्रोधदण्डनेषु वारयेयमिति ॥ १२ ॥

(कौटलीय अर्थशास्त्र ५ अधिकरण ४ अध्याय)

[दुनियाँको व्यवहार बुझेको तथा आश्रय खोज्ने मानिसले आत्मवत्ता (आफ्नो भलोलाई बुझ्न सक्नु आदि शासकमा हुनुपर्ने गुण) तथा द्रव्यप्रकृति † अनुकूल भएका राजाकहाँ उनका (राजाका) मन परेका तथा हित गर्ने मनुष्यद्वारा घुस्नू ॥१॥ अथवा जस्तो मलाई आश्रय चाहिएको छ, उस्तै यिनलाई (राजालाई) विनय (राजकर्तव्यको शिक्षा) चाहिएको छ तथा यिनी आश्रय गर्न लायक गुणले युक्त भएका छन् भन्ने सम्झेमा उनकहाँ घुस्नू ॥२॥ सो घुस्तामा द्रव्यप्रकृतिको अनुकूलता नभएकाकहाँ पनि घुस्नु हुन्छ ॥३॥ आत्मवत्ता नभएकाकहाँ भने घुस्नु हुँदैन ॥४॥ किनभने आत्मवत्ता नभएको पुरुषले ठूलो ऐश्वर्य पाएमा पनि नीतिशास्त्रको विरोध गर्नाले अथवा खराप कुराको सङ्गत गर्नाले आफ्नो ऐश्वर्य टिकाउन सक्दैन ॥५॥ घुसेपछि प्रसङ्ग परेको वेलामा आत्मवत्ता भएकालाई शास्त्रअनुसारको कुरा बताउनू ॥ ६ ॥ आफूले भनेको कुरा मिल्यो भने आफ्नो

---

† स्वामी (राजा = प्रधान शासक) अमात्य (मन्त्री) जनपद (देश) दुर्ग (शत्रुले आक्रमण गर्दा आफूले आश्रय लिने ठाउँ) कोष (ढुकुटी) दण्ड (सैन्य) यी ६ कुरा राज्यका अङ्ग हुन् । आफूले काम गर्न आँटेको दिशातिरका ५ राजा, त्यसको विपरीत दिशाका ४ राजा, सबभन्दा बलिया एक राजा, तीभन्दा कमजोर आफूहरूभन्दा बलिया नजीकैका एक राजासमेत जम्मा ११ राजाको आफ्नो काममा प्रभाव पर्ने सम्भव भएकोले ती ११ राजा र आफूसमेत गरी जम्मा १२ राजालाई 'द्वादशराजप्रकृति' भनी कौटल्यहरूले नाउँ राखेका छन् । यी १२ राजाका प्रत्येकका माथि बताइएका ६ अङ्गले गर्दा जम्मा ७२ पदार्थलाई विचार गरेर मात्र षाड्गुण्य (राजनैतिक दाउपेच) खेल्दा सफल हुन्छ भन्ने विचारले यी ७२ कुरालाई जम्माजम्मी 'द्रव्यप्रकृति' भनी नाम राखी त्यस विषयको बलाबलको चर्चा मण्डलयोनि प्रकरणहरूमा कौटल्यहरूले गरेका छन् ।

पद दिगो हुन्छ ।। ७ ।। राजाले सल्लाह मागेमा तत्कालमा र पछि पनि काम लाग्ने तथा धर्म अर्थसंग विरोध नखाने कुरालाई सभामा धक नमानीकन राम्रोसँग भन्नू ।। ८ ।। आफ्नो कुरा उनले खाई आफूलाई राख्न खोजेमा कबूल गराउनू ।। ९ ।। साधारण मनुष्यसँग हजुरले धर्म र अर्थका विषयमा सल्लाह लिनु हुँदैन । बलिया मनुष्य साथमा भएकालाई आक्रमण गर्नु हुँदैन, त्यस वेला बलिया भएकालाई पनि आक्रमण गर्नु हुँदैन ।। १० ।। मेरो पक्ष, मेरो वृत्ति तथा मेरो गुह्य कुरालाई पनि हजुरले बिगारिदिनु हुँदैन ।। ११ ।। हजुर मोजमजामा फस्ता, जाग्दा अथवा हजुरले कसैलाई अनुचित सजाय दिंदा म हजुरलाई इशारा दिई रोक्नेछु ।]

मर्यादां स्थापयेदाचार्यानमात्यान्वा ।। १२ ।। य एनमपायस्थानेभ्यो वारयेयुः ।। १३ ।।

(कौटलीय अर्थशास्त्र १ अधिकरण ७ अध्याय)

[राजाले गुरुज्यू तथा मन्त्रीहरूलाई मर्यादा बाँधिदिनुपर्छ । उनीहरूले (गुरुज्यू मन्त्रीहरूले) राजाले बिग्रने काम गर्न आंटेको वेलामा रोकिदिनुपर्छ ।]

यस्तै गरी अन्त पनि पृथ्वीनारायण शाहले यताउतिको कुरा हेरेर आफ्नो विचारलाई माझ्दै लगेका उदाहरण पाइन्छन् । ती जम्मैको यहाँ उल्लेख गर्नु संभव छैन ।

पढ्नु भनेको मनको शङ्का हटाउनु हो । पढीकन पनि कुनै कुरा निर्णय हुँदैन भने त्यस्तो शिक्षाले कल्याण गर्ला भन्ने कुरा भन्न गाह्रो छ । यस कारण विद्यार्थीहरू निःशङ्क होऊन् भन्ने उद्देश्यले संशोधनको परम्परा चलाउने काममा मैले प्रेरणा दिएको हुँ ।

संशोधन गर्दा दोषको परीक्षा गरी निर्णय दिने रीति

देखिन आएका दोषका विषयमा प्रमाणद्वारा परीक्षा गरी निर्णय दिन जति गाह्रो हुन्छ, दोष देख्नु त्यति गाह्रो हुँदैन । यस कारण इतिहास — संशोधनहरूको विषयमा दोष कसरी टिप्ने, शुद्ध निर्णय कसरी दिने भन्ने विषयमा मलाई निकै परिश्रमपूर्वक विचार गर्नुपर्‍यो । यसमा विचार गर्दा भास्करले देखाइदिएको बाटोलाई नै मैले उचित सम्झेँ । त्यसैअनुसार मैले काम गर्ने निश्चय गरेँ । भास्करको बाटो यस प्रकारको छ —

ये वृद्धा लघवोऽपि येऽत्र गणका बद्ध्वाञ्जलिं वच्मि तान्
क्षन्तव्यं मम तैर्मया यदधुना पूर्वोक्तयो दूषिताः ।

कर्तव्ये स्फुटवासनाप्रकथने पूर्वोक्तिविश्वासिनां
तत्तद्दूषणमन्तरेण नितरां नास्ति प्रतीतिर्यतः ॥६०॥

(सिद्धान्तशिरोमणि प्रश्नाध्याय)

[स्पष्ट उपपत्ति भन्नु [जस्ताको तस्तो कुरो ठीक ठीकसँग जाँची भन्नु] कर्त्तव्य हुन आएकोले र दोष नदेखाई पुरानो कुरामा विश्वास गर्नेहरूले एकदम नपत्याइदिने हुनाले पनि मैले पुराना कुराको खण्डन अहिले गर्नु पर्‍यो । यस कुरामा मलाई माफ गर्नु होला भनी मैले ठूला साना सबै ज्योतिषीहरूसँग हात जोडी बिन्ती गरेको छु ।]

खण्डन किन गर्नुपर्‍यो भन्ने प्रश्नको उत्तर यसरी भास्करले दिएका छन् ।

कृती जयति जिष्णुजो गणकचक्रचूडामणि-
र्जयन्ति ललितोक्तयः प्रथिततन्त्रसद्युक्तयः ।
वराहमिहिरादयः समवलोक्य येषां कृतीः
कृती भवती मादृशोऽप्यतनुतन्त्रबन्धेऽल्पधीः ॥२॥

(सिद्धान्तशिरोमणि कालमानाध्याय)

[गणकचक्रचूडामणि (ज्योतिषीहरूका शिरोमणि) सफल ब्रह्मगुप्त ठूला हुनुहुन्छ । सुन्दर कविता लेख्न सक्ने, शास्त्रमा असल युक्ति फैलाउन सक्ने वराहमिहिरहरू पनि ठूला हुनुहुन्छ । जसका ग्रन्थहरूलाई पढेर म जस्तो सानो बुद्धि भएको मानिस पनि ठूलो ग्रन्थ बनाउन सफल हुन्छ ।]

यसरी सिद्धान्तशिरोमणिका रचयिता भास्करले ब्रह्मगुप्तमा अतिशय श्रद्धा प्रकट गरेका छन् ।

नहि क्रान्तिपातो नास्तीति वक्तुं शक्यते । प्रत्यक्षेण तस्योपलब्धत्वात् ······ तत् कथं ब्रह्मगुप्तादिभिर्निपुणैरपि नोक्त इति चेत् । तदा स्वल्पत्वात् तैर्नोपलब्धः । इदानीं बहुत्वात् साम्प्रतिकैरुपलब्धः । ······ साम्प्रतिकोपलब्ध्यनुसारिणी कापि गतिरङ्गीकर्तव्या । यदा पुनर्महता कालेन महदन्तरं भविष्यति तदा महामतिमन्तो ब्रह्मगुप्तादीनां समानधर्माण एवोत्पत्स्यन्ते ते तदुपलब्ध्यनुसारिणीं गतिमुररीकृत्य शास्त्राणि करिष्यन्ति ।; अत एवायं गणितस्कन्धो महामतिमद्भिर्धृतः सन्ननाद्यन्तेऽपि काले खिलत्वं न याति ।

(सिद्धान्तशिरोमणि गोलबन्धाधिकार १७–१९ श्लोकको वासनाभाष्य)

[प्रत्यक्ष देखिएको हुनाले क्रान्तिपात (अयनांश) छँदै छैन भन्न सकिँदैन .... सिपालु ब्रह्मगुप्तहरूले पनि त्यसको चर्चा किन गर्नुभएन त भन्नु पनि ठीक होइन । त्यस वेलामा थोरै भएको हुनाले उहाँहरूले भेट्टाउनुभएन । अहिले धेरै भएको हुनाले आजकालकाले भेट्टाए । .... आजकाल भेट्टाए जति कुनै गतिलाई सकार्नुपर्छ । धेरै कालमा जब धेरै फरक पर्नेछ, त्यस वेला ब्रह्मगुप्त जस्तै ठूला बुद्धिमान्हरू जन्मनेछन् । तिनीहरूले त्यस वेला भेट्टाए जति गतिलाई सकारेर ग्रन्थ बनाउनेछन् । यसरी नै ठूला बुद्धिमान्हरूले अड्याइराखेको यो ज्यौतिषशास्त्रको सिद्धान्तविभाग अनादि अनन्तकालसम्म पनि बाँझो हुन (बिग्रन) पाउँदैन ।]

यसरी भास्करले आफूले ठम्याउन नसकेको कुरोलाई स्पष्टसँग देखाई पछि हुने ब्रह्मगुप्त जस्ता विद्वान्हरूको भर मानेका छन ।

यौ ब्रह्मगुप्तकथितौ किल कोटिकर्णौ
ताभ्यां कृते तु परिलेखविधौ यथोक्ते ।
नास्तीव भाति मम दृग्गणितैक्यमत्र
शृङ्गोन्नतौ सुगणकैर्निपुणं विलोक्यम् ॥१०॥

(सिद्धान्तशिरोमणि शृङ्गोन्नत्यधिकार)

[शृङ्गोन्नति (आधाभन्दा कम उज्याला भएका चन्द्रमामा देखिने चुच्चो) को विषयमा ब्रह्मगुप्तले जुन कोटि र कर्ण बताउनुभएको छ, तिनलाई सकारेर ब्रह्मगुप्तले भने जस्तै परिलेख गर्ने हो भने त गणितसँग आकाशको घटना मिल्ला जस्तो मलाई लाग्दैन । जान्ने ज्योतिषीहरूले यस कुरालाई राम्रोसँग विचार गर्नुपर्छ ।]

यसरी भास्करले आफ्नो चित्त नबुझेको कुरालाई स्पष्ट गरेर लेखेका छन् ।

विक्रमसंवत् ६८५ मा ब्रह्मगुप्तले ब्राह्मस्फुटसिद्धान्त बनाएथे । वि० सं० १२०७ मा भास्करले सिद्धान्तशिरोमणि बनाएथे । यस कारण भास्करले ब्रह्मगुप्तको साक्षात्सम्बन्ध पाएका थिए भन्न सकिँदैन । ब्रह्मगुप्तभन्दा अघि पनि पछि पनि धेरै ज्यौतिष-शास्त्रकारहरू भए । तिनमध्ये केहीको नाम भास्करले पनि लिएका छन्, तर ब्रह्मगुप्तको जति आदर कसैको पनि गरेका छैनन् । ब्रह्मगुप्तकै ग्रन्थको आधारमा मैले ग्रन्थ लेखेको हुँ भनी भास्करले धेरै ठाउँमा बोलेका छन । तर ब्रह्मगुप्तकै कुरा खण्डन गर्न पनि भास्करले सङ्कोच मानेका छैनन । तर अति नम्र शब्दको प्रयोग गरेका छन् । शिष्यधीवृद्धिदका कर्ता लल्ल पनि भास्करभन्दा कैयौं शय वर्षअगाडि भएका थिए । शिष्यधीवृद्धिदको टीका पनि भास्करले बनाएथे । शिष्यधीवृद्धिदको कविता पनि अत्यन्त सुन्दर छ । ब्रह्मगुप्तको लेखमा कविता छैन । भास्कर कविताप्रेमी

पुरुष थिए । ब्रह्मगुप्तले आफ्नो वेधनिपुणता, गणितयुक्ति, छाती फर्काएर बोल्ने शक्तिले गर्दा भास्कर जस्ता अनुयायी भेट्टाए । तर लल्ल गणितयुक्तिमा कमजोर भएका हुनाले उनका रीतिमा ठूला ठूला अशुद्धि छन् । लल्लको परम्परा चलेमा ज्यौतिषशास्त्रमै अशुद्धिको परम्परा चल्ने हुनाले भास्करले लल्लको कडा शब्दमा **खण्डन गरेका छन् । जस्तै—**

दृष्टं कन्दुकपृष्ठजालवदिलागोले फलं जल्पितं
लल्लेनास्य शतांशकोऽपि न भवेद्यस्मात् फलं वास्तवम् ।
तत्प्रत्यक्षविरुद्धमुद्धतमिदं नैवास्तु वा वस्तु वा
हे प्रौढाः गणका विचारयत तन्मध्यस्थबुद्ध्या भृशम् ॥ ५२ ॥

(सिद्धान्तशिरोमणि भुवनकोशाध्याय)

[भकुण्डोको चारैतिरको क्षेत्रफललाई भकुण्डोको पृष्ठफल भन्छन् । लल्लले भूगोलको (पृथ्वीको डल्लोको) पृष्ठफल मनपरीसँग लेखेका छन् । त्यो बिलकुल अशुद्ध छ । लल्लले भनेको पृष्ठफलको शय खण्डको एक खण्ड पनि वास्तव पृष्ठफल हुँदैन । हे सिपालु ज्योतिषीहरूहो ! प्रत्यक्ष देखिने यो वाहियात कुरालाई वाहियात भन्ने हो कि ठीक भन्ने हो । तपाईंहरूले मध्यस्थ भई राम्रोसँग विचार गर्नुहोस् ।]

यसै गरी अन्त पनि धेरै ठाउँमा लल्लको उक्तिलाई भास्करले प्रलापजल्पन (मनपरी बक्नु) भन्दै खण्डन गरेका छन् ।

जसले राम्ररी गणित र गोल पढेका छैनन्, त्यस्ताले ज्यौतिषशास्त्र बनाउन चेष्टा नगरून् भनी भास्करले स्पष्ट शब्दमा भनेका छन् । जस्तै —

जानन्ति ये न निपुणं गणितं सगोलं
तेषां तु तन्त्रकरणव्यसनं वृथैव ॥३५॥

(सिद्धान्तशिरोमणि त्रिप्रश्नवासनाधिकार)

[जो मानिस राम्रोसँग गणित र गोल जान्दैनन्, तिनीहरूले ज्यौतिष ग्रन्थ बनाउने लत लिनु व्यर्थै हो ।]

भास्करले सकारेको बाटोबाट हिंड्यो भने विद्या अड्छ तथा बढ्छ भन्ने मेरो दृढ विचार छ ।

एकलै भई संशोधनको परम्परा चलाउन कठिन हुँदो रहेछ

नेपालको सम्पूर्ण इतिहास शुद्धसँग जानूँ भन्ने इच्छाले मैले शिलापत्रहरू र पुराना कागतपत्रहरू केलाउने आफ्नो बानी बसाएँ। अलिकता काम गरें तापनि संग्रह भइसकेका वस्तुलाई क्रम मिलाई राख्नु, यति संग्रह भयो भनी हिसाप राख्नु, नयाँ नयाँ संग्रह गर्दै जानु, संग्रह भएका पदार्थबाट काम लिनु एकलै भई काम गर्दा अत्यन्त कठिन पर्ने अनुभव हुँदै गएको र आफूले परिश्रम गरी संग्रह गरेका वस्तु आफ्नो जीवनपछि त्यसै अलपत्र पर्ने चिन्ता पनि भएकोले मैले आफ्नो कामका साझीदार अरू अरू पनि भए बढिया हुने हो भन्ने संझी आफ्नो विद्या-विषयक काममा आफ्नो सहवासमा आएका मनुष्यहरूलाई पनि यस कुराको परिचय गराउने बानी बसाएँ।

अधकल्चा मानिसलाई साथ लिई काम गर्दा काम राम्रोसंग चल्दो रहेनछ

मबाट प्रेरणा पाएका विद्यार्थीहरूले इतिहास-संशोधन प्रकाश गर्न लागे। इतिहास-संशोधन चल्दै गयो। घेरैजसा इतिहासकारहरूका ग्रन्थमा रहेका अशुद्धिहरू देखापरे। मेरा र मेरा नजीकका इष्टमित्र-हरूका ग्रन्थमा पनि दोष प्रकट हुन आए।

इतिहास-संशोधनका उपरमा घृणा फैलाई त्यसलाई बन्द गराउन विरोधीहरूले उद्योग पनि कम गरेका होइनन्। यसैले इतिहास-संशोधकका तीन खण्डमा दुइ खण्डले सो काम छोडे †। बाँकी रहेकाहरूमा पनि उत्साह सेलाउँदै गयो। यस अवस्थामा नयाँ नयाँ इतिहास-संशोधन-पत्र निस्कन सकेनन्। बाहिर नाना प्रकारका हल्ला विरोधीहरूले पिटे।

जिज्ञासु मनुष्यबाट संशोधनको परम्परा चलोस् भन्ने मेरो निर्णय

आफ्नो सहवासमा आएका मनुष्यलाई इतिहासविषयको ज्ञान गराउँदा हानि लाभ दुवै भयो। पढ्ने खोज्ने काम नगरी गफै गरी विद्वान् कहलाई धन मान कमाउन खोज्ने मनुष्यहरूबाट म निकै ठगिएँ।

---

† पहिले इतिहास राम्रोसँग कण्ठस्थ गराई त्यसको प्रमाण खोज्ने बानी बसाई इतिहास-संशोधन गर्ने काममा प्रेरणा दिनुपर्ने रहेछ। अनुभवको कमीले उस वेला मैले यो कुरा बुझ्न सकिनँ। विद्यार्थीहरूको क्षणिक उत्साहको भरमा नै इतिहास-संशोधन गर्न दिदा विरोधीहरूले अधकल्चा विद्यार्थीहरूलाई तर्साउन मौका भेट्टाए भन्ने कुरा अहिले मलाई लाग्छ।

किनभने मैले खोजेको बुझेकोभन्दा बढ्ता कुरा खोज्ने बुझ्ने चेष्टा त उनीहरूले कहिल्यै गरेनन्। उल्टो मैले भनेको कुरा बङ्ग्याई शुद्ध इतिहास पनि अशुद्ध बनाई आफ्नो स्वार्थ सिद्ध गर्ने चेष्टा उनीहरूले गरे। यो हानि भयो। केही जिज्ञासुहरूका मनमा इतिहास यसरी पढ्नु तथा खोज्नुपर्दो रहेछ भन्ने भावना पनि पैदा भयो। यो लाभ भयो। यस कारण जिज्ञासुबाट नै यो कामको परम्परा चलोस् भन्ने चेष्टा आफ्नो बुद्धिबर्कतले भ्याएसम्म अहिले म गर्न लागिरहेको छु।

फिकदानीबाट पाएको शिक्षा

प्रतिदिन कमसेकम एक घण्टा जति समय एकान्तमा चिन्तामग्न भई म बिताउँछु। त्यस वेला मेरो मन एकोहोरिँदै गएको हुन्छ। त्यस्तै अवस्थामा संशोधन गर्ने विषयमा एउटा कुरा मेरो मनमा फुऱ्यो।

मेरो कोठामा एक फिकदानी छ। प्रतिदिन ठीक समयमा सफा गरेन भने त्यसबाट दुर्गन्ध आउन थाल्दछ। यस कारण अरू काम छोडेर पनि प्रतिदिन त्यसको सफाइ म आफैं गर्छु अथवा अरूबाट गराउँछु। जति नजीकमा रहने वस्तु भयो, त्यसको उति सफाइ (संशोधन) हुनुपर्छ भन्ने कुरा मेरो मनमा सो फिकदानीले सुझाइदियो।

यता केही वर्षदेखि इतिहास-संशोधन-पत्र निस्कन लागेका छन्। यी पत्र दोषको (मलको) सफाइ गर्ने उद्देश्यले निस्केका हुन्। कसैको अपमान वा मान गर्ने उद्देश्यले निस्केका होइनन्। आफ्नो दोषको संशोधन नगरी अर्काको दोषको संशोधन गर्न पनि हामीलाई फिकदानीको शिक्षाले नदिने भयो।

संशोधन गर्नु भनेको सफा गर्नु हो। आफ्नो घरमा फोहर मैला राखी बाहिर सफा गर्न जानु राम्रो नहुने हुनाले पहिले आत्मसंशोधन गर्नु तथा गराउनु नै हाम्रो विचारमा श्रेयस्कर मार्ग ठहरिएको छ।

उपपत्तिद्वारा पदार्थलाई निश्चय गर्न सक्नु संशोधन गर्नु हो

पुराना कुरालाई हामी प्रत्यक्ष देख्न सक्दैनौं। पुराना कुरामा वास्ता नराख्ने हो भने इतिहास पनि बन्दैन। यस कारण इतिहास कसरी बनाउनुपर्छ भन्ने कुरामा विचार गर्नु आवश्यक छ।

"पृथ्वीको परिधि यति कोशको छ, पृथ्वीभन्दा सूर्य यति गुना ठूला छन्। पृथ्वी तथा सूर्य दुवै गोल छन्" इत्यादि कुरालाई हाम्रा पुर्खा ज्योतिषीहरूले हजारौं वर्षअगाडि निश्चित गरेथे। सो निश्चय गर्दा तिनीहरूले जुन बाटो लिएथे त्यही कुरो गोलविद्याको नामले प्रख्यात भएको छ। अहिलेसम्म कसैले डंगोलले खेत नापे जस्तै गरी डोरी जंजीरहरू लाएर सम्पूर्ण पृथ्वी नाप्न सकेको छैन। सूर्य र पृथ्वीको

दूरी नाप्ने कुरो त घेरै परै छ । गणितविद्यामा जति निपुणता बढाउन सक्यो, जति शुद्धसँग यन्त्र बनाउन सक्यो तथा परिश्रम गर्न सक्यो, उति नै गोलविद्याको वास्तव ज्ञान हुँदै जान्छ ।

हजारौं वर्षअगाडि राज्य गरेर गइसकेका राजाहरूको परिचय पाउन उनले र उस वेलाका अरू मानिसले लेखी छोडिदिएका लेखबाहेक अरू कुरा हामीहरू अहिले पाउन सक्तैनौं । ती लेखहरू पनि क्रमबद्ध पाइँदैनन्, पाइएका पनि राम्रोसँग बुझिँदैनन्, बुझिएकाको पनि राम्रोसँग अर्थसंगति मिलाउन सकिँदैन । यस कारण प्राचीन विषयको अनुसन्धान गर्ने रीति पनि एउटा विद्या बन्न गएको छ ।

प्राचीन लिपिमा जति अभ्यास गर्‍यो, प्राचीन भाषा जति पढ्यो, इतिहासको घटना केलाउने बानी जति बसायो, उति नै वास्तव प्राचीन इतिहास हाम्रो हात लाग्छ ।

राजवंशक्रम शुद्ध पार्न सक्नु शुद्ध इतिहास लेख्ने कामको पहिलो खुड्किलो हो

फलानोको छोरो फलानो भन्ने इत्यादि कुरा पढ्नु इतिहास होइन, इतिहास भनेको त लोकको व्यवहार, राजनीतिका घटना, अर्थ र धर्मविषयका कुरा पढ्नु हो भन्ने कुरा सुनाएर इतिहास-संशोधक-हरूलाई बिभिण्ड्याउने कुरा पनि इतिहास-संशोधनका विरोधीहरूले नफैलाएका होइनन् । धान, धान कुट्दा आएका भूस, ढुटो, मियाँ, कनिकाहरू खुरुक्क भुजा भात खान बानी परेकाहरूलाई मन पर्दैनन् भन्दैमा संसारमा खुरुक्क भुजा भात फलाउने पद्धतिको आविष्कार हुन सकेको छैन । खुरुक्क भुजा भात खान बानी परेकाहरूले कृषिविद्याको निन्दा फैलाए भन्दैमा बाँच्न चाहने देशले खेती गरी अन्न फलाउने रीति छोड्न सक्तैन ।

यस कारण राजवंशक्रम शुद्ध पार्न सक्नु शुद्ध इतिहास लेख्ने कामको पहिलो खुड्किलो हो ।

संशोधनपत्रहरूमा गुरुकिल्ली केही राखिएको छैन

मानिसहरू हामीसँग इतिहासविषयका विभिन्न प्रश्न गर्छन् । आफ्ना प्रश्नका उत्तर नपाएमा हामीसँग ती प्रश्नकर्ताहरू अप्रसन्न हुन्छन । उनीहरूको विचारमा हामीसंग पुराना वंशावली जस्ता कुनै पुस्तक छन्, जसलाई हामीले लुकाएर राखिरहेछौं र आफ्ना विपक्षको मत खण्डन गर्न यिनको उपयोग गर्छौं भन्ने परे जस्तो बुझिन्छ । मनचिन्ते झोलीको कथामा विश्वास गर्ने मनुष्यहरूले यसो भनेमा हामीलाई केही भन्नु छैन । विद्वान् कहलाएका मानिसले यस्तो भने भन्ने सुन्दा हामीलाई आश्चर्य लाग्दछ । अहिलेसम्म प्रकाशित भएका इतिहास-संशोधन-पत्रमा प्रमाणविना कुनै कुरा लेखिएका

छैनन्। ती प्रमाण कहाँ कसरी पाइएका छन् भन्ने कुराको स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ। यस कारण हाम्रो कुराको परीक्षा गर्ने बाटो सबैलाई खुला छ। इतिहास-संशोधन-पत्रमा कुनै आचार्यमुष्टि (गुरुकिल्ली) राखिएको छैन।

"न तत्थ आनन्द तथागतस्स धम्मेसु आचारियमुट्ठि" ❀

(न तत्रानन्द तथागतस्य धर्मेष्वाचार्यमुष्टिः)

—बुद्ध

[आनन्द ! तथागतको (यथार्थज्ञाताको) धर्ममा आचार्यमुष्टि (आचार्यमुट्ठी = आचार्यले (गुरुले) आफ्नो मुट्ठीमा अड्याइराखेको कुरा) हुँदैन।]

हाम्रो देशमा इतिहासको पढाइ चलेको छ, तर इतिहास बनाउने पढाइ चलेको छैन

अहिलेभन्दा करीब शय वर्षअघि श्री ३ जङ्ग र उनका भाइहरूले आफ्ना सन्तानलाई अंग्रेजी शिक्षा दिने चलनको प्रारम्भ गरे। यसका लागि उनीहरूले यूरोपका र भारतका केही विद्वान्हरूलाई शिक्षकका रूपमा नियुक्त गरेका थिए। उनीहरूको देखासिकी गरेर केही ठूला बडा मानिसहरूले पनि आफ्ना सन्तानलाई अंग्रेजी शिक्षा दिन लागे †। अंग्रेजी शिक्षाको साथ साथै नेपालमा इतिहासको पढाइले पनि विस्तार विस्तार पाइलो हाल्यो। त्यस वेला इतिहास पढ्नु भनेको वेलायत र भारतको इतिहास पढ्नु नै थियो। श्री ३ जुद्धको पालादेखि नेपालमा प्रवेशिका परीक्षा दिनेहरूले नेपालको इतिहास पनि पढ्नुपर्ने भयो।

नेपालको इतिहासको पाठ्यपुस्तक कुनै थिएन। टाकटुक पारी जोडिएको, जङ्गबहादुरलाई कतै थापा, कतै पाँडे, कतै कुँवर भनी लेखिएको इतिहास पढेर मानिसको मनमा आफ्नो देशको वास्तव कुरा चढ्न नसक्ने हुनाले नेपालको इतिहास पढेर हुनुपर्ने लाभ अलिकता पनि हुन सकेको थिएन।

❀ दीर्घनिकायको महापरिनिर्वाणसूत्र।

† सर् जङ्गबहादुर यॉन्ड् सम् अफ् द वेल्थिएर् क्लास् हर्याभ् ट्यूटर्स्, आइदर् युरोपिअनस् अर् बङ्गाली बाबूज्, टू टीच् देअर् चिल्ड्रेन् इङ्लिस्;

(राइटको नेपालको इतिहासको भूमिका, दोस्रो सस्करण १८ पृष्ठ)

सरदार श्रीरुद्रराज पाँडे एम्. ए. को प्रबन्धबाट प्राध्यापक श्रीतोत्रराज पाँडे एम्. ए. सँग मिली वि० सं० २००४ मा नेपालको संक्षिप्त इतिहास प्रकाशित गर्न म सफल हुन सकें । श्री ३ पद्मको राष्ट्र-प्रतिको अलि उदार दृष्टिले यो हुन सकेको थियो । थाहा पाइएसम्म नेपालीले नेपालमा बसी लेखेको सर्वप्रथम प्रकाशित नेपालको इतिहासको पुस्तक यही थियो ।

त्यसको भूमिकामा "हाम्रा देशको इतिहासमा आजसम्म नजानिएका तर जान्नैपर्ने तथा जान्न पनि सकिने कुरा धेरै छन्" यस्तो लेखिएको थियो । इष्टमित्रको सहायताबाट इतिहासलाई चाहिने सामानहरू बटुली नेपालको संक्षिप्त इतिहासभन्दा शुद्ध तथा ठूलो नेपालको इतिहास प्रकाश गराउन सकुँला भन्ने मैले उस वेला आशा राखेको थिएँ । तर बुद्धको —

सुलभाः खलु संयुगे सहाया विषयावाप्तसुखे धनार्जने वा ।
पुरुषस्य तु दुर्लभाः सहायाः पतितस्यापदि धर्मसंश्रये वा ॥

(बुद्धचरित ५।७६)

[लडाइँ खेल्न जाँदा, मोज गर्न हिंड्दा, पैसा कमाउन हिंड्दा साथीहरू पाइन्छन् । आपत् पर्दा र धर्म गर्दा भने साथी पाउन गाह्रो हुन्छ]

यस उक्तिअनुसार मैले कतैबाट सहायता पाउन सकिनँ । पुस्तक छपाई व्यापार गर्ने इच्छा मलाई थिएन । यस कारण नेपालको संक्षिप्त इतिहास अगाडि बढ्न सकेन । नेपालको संक्षिप्त इतिहासको सार झिकी इच्छानुसार थपघट गरी विद्वान् कहलाएका व्यापारीहरूले नानाथरीका अशुद्धिबहुल पुस्तक निकाली दुनियाँलाई मूर्ख आफूलाई धनी बनाइरहेछन् । विद्या र राष्ट्रको दृष्टिबाट सो काम अत्यन्त निन्दनीय हो ।

वन् अर् टू युरोपिअन्स्, हू ह्याभ् बीन् इम्प्लाइड् याज् ट्यूटरस् बाइ सर् जङ्गबहादुर, ह्याभ् ट्राइड् टू डिभेलप् ट्रेड्;

(उही ४२ पृष्ठ)

[श्रीमान् जङ्गबहादुर र केही धनी मानिसहरूले आफ्ना केटाकेटीहरूलाई अंग्रेजी पढाउन शिक्षक राखेका छन् । ती शिक्षकहरूमा कित यूरोपका बासिन्दा छन्, कित बङ्गाली बाबू छन् ।

श्रीमान् जङ्गबहादुरले शिक्षक बनाई नियुक्त गरिएका एक दुइ जना यूरोपका बासिन्दाले व्यापार चलाउन उद्योग गरे ।]

यताबाट गुरु भई आएका यूरोपका विद्वान्हरूले आफ्नो देशको व्यापार नेपालमा चलाउन उद्योग गरेको पनि स्पष्ट छ ।

संशोधनपत्रहरू निकाल्न उपयुक्त हुने शिक्षाको आवश्यकता

वि० सं० १९९६ मा इतिहास — संशोधन प्रकाश गर्न लाग्दा असफल भएँ। त्यसको १३ वर्षपछि वि० सं० २००९ देखि इतिहास—संशोधन प्रकाश गराउन म समर्थ भएँ। अहिले त्यसको पूरा १० वर्षपछि वि० सं० २०१९ मा इतिहास — संशोधनको प्रमाणप्रमेयको यो पहिलो भाग निस्कन लागेको छ भन्ने कुरा यहाँसम्मका कुराबाट स्पष्ट भएको छ। तेह्र वर्षसम्म गर्भमा बसी जन्मेको इतिहाससंशोधन अहिले १० वर्षको भयो। यसरी यसले हाम्रो जीवनको धेरै भागलाई लिएको छ तापनि कामको दृष्टिबाट यी वर्ष धेरै छैनन्।

हाम्रो देशमा प्रमाणको परीक्षा गरी गरी इतिहास पढ्ने चलन थिएन। सुनेका कथालाई टाकटुक गरी जोड्नु नै इतिहासज्ञता बनेको थियो। यसको प्रमाणका लागि वंशावली नै छन्। आफ्ना कालका घटनालाई यी वंशावलीकारले राम्रोसँग लेख्छन् तापनि विस्तारैसँग उनीहरूको लेख कल्पित हुँदै गई चार पाँच सय वर्षअगाडि पुग्दा कल्पनामय हुन जान्छन्। जयस्थितिमल्लका छोरा यक्षमल्ल भनेर लेख्ने वंशावली यसका प्रमाण छन्।

आजभोलि पनि इतिहासलाई प्रमाणको आधारमा केलाउने प्रवृत्ति यता उस्तो देखा परेको छैन। पुरातत्त्वविभागका अधिकारीको सेनभूमि विजयपुर र केही अन्य स्थल भन्ने नेपालीको ८ अङ्कमा छापिएको अद्भुत कथाले हाम्रा पुरातत्त्वविभागका अधिकारीहरू कस्तो इतिहास लेख्न तयार छन् भन्ने कुरा देखाउँछ *।

हाम्रो देशमा इतिहास पढ्ने चलन अंग्रेजी शिक्षाले ल्याएको हो भन्ने कुरा मैले माथि नै लेखिसकेको छु। अंग्रेजी शिक्षाले हामीलाई इतिहास पढ्न त सिकायो, तर इतिहास कसरी खोज्नुपर्छ भन्ने कुरो सिकाएको जस्तो मलाई लाग्दैन। इतिहासप्रसिद्ध आमा स्वास्नीको भेद नबुझ्नेहरू र अरूले परिश्रमपूर्वक खोजी स्वदेशी भाषामा लेखी प्रकाश गराएका कुरालाई सुटुक्क विदेशी भाषामा सारी नाउँ कमाउन पल्केकाहरू धुरन्धर इतिहासकार कहलाएको देख्दा यस्तो भन्नुपरेको हो।

भारतीय शिक्षाको प्रभाव हामीमा खूप परेको छ। भारतमा पनि इतिहासलाई स्वदेशी साँचामा ढाली साधारण शिक्षाको सुलभ बनाउने प्रवृत्ति आएको छैन भन्ने कुरा मलाई लाग्छ। भारतका विश्वविद्यालयबाट इतिहासविषयका ठूला ठूला परीक्षामा उत्तीर्ण भई आएका विद्वान्हरूले नेपालको इतिहासको विषयमा गहकिलो कुनै काम नगरेको देख्ता यस्तो भन्नुपरेको हो।

---

*व्यापारी गोपीनाथ उपाध्यायको सम्पादकत्वमा निस्केको हाम्रो भाषा दोस्रो भाग दोस्रो संस्करणको १३०–१३५ पृष्ठमा सो अद्भुत कथा छापिएको छ। यस्ता कथा पढी विद्यार्थी इतिहासज्ञ त बन्छन् वा बन्दैनन्, अन्धविश्वासी त अवश्य बन्दछन्।

यस अवस्थामा हाम्रो लेखा दुइ बाटा छन्। भारतका बुद्धिमान्हरूले इतिहासलाई स्वदेशी साँचामा ढाली प्रमाणपूर्वकको शिक्षा दिने परम्परा अवश्य पनि चलाउनेछन् भनी उनीहरूको आशा गरी बस्ने अथवा आफले जो सकेको काम गर्ने। यसमा मैले पहिलो बाटो लिन सकिनँ। यसो गर्दा कहलिएका वुज्रुकहरूले तिमी एकलिन्छौ भनी उपदेश दिएथे तथा दिंदैछन्। यसको असर मेरो मनमा त पर्दैन। किनभने छिन्नभिन्न भएको नेपाललाई एकतामा ल्याउने पृथ्वीनारायण शाहलाई कुनै विदेशीले सहायता दिएका थिए भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन। तर इतिहास — संशोधनमा काम गर्ने केही मनुष्यको मनमा भने यसको असर निकै पऱ्यो। अझ सो असर सर्वात्मना गइसकेको छैन। तर सबै कुरा अनुकूल होला र काम गरुँला भन्ने मनुष्यले आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सकेका उदाहरण मेरो अगाडि धेरै छैनन्। जो सकेको काम गर्दै गई परिस्थितिलाई आफ्नो अनुकूल बनाउन सक्ने मनुष्य नै सफल भएका उदाहरण मेरो अघिल्तिर धेरै छन्। यसै कारण मैले इतिहास —संशोधनलाई यही बाटोमा हिंडाएको छु। मसँग रही इतिहाससंशोधनहरू गर्न चाहनेले यो कुरोलाई राम्ररी बुझ्नुपर्दछ।

आजभोलि विदेशीहरू नेपालमा प्रशस्त आउन लागेका छन् तथा नेपालीहरू पनि विदेशतिर प्रशस्त जान लागेका छन। यातायातको साधन सुलभ भएको आजभोलिको युगमा यस्तो हुनु स्वाभाविक पनि हो। अबको युगमा संसारदेखि छुट्टिएर बस्नु संभव छैन। तर यहाँनिर एक कुरा विचारणीय छ। विदेशीहरूले नेपालका विषयमा विदेशी भाषामा विशेष गरी अंग्रेजीमा नेपालको इतिहासविषयका पुस्तकहरू लेखी प्रकाश गर्न लागेका छन्। सुन्दर छपाइ र सुन्दर चित्रहरूले गर्दा ती पुस्तक आकर्षक पनि छन। धेरै मोल परेको माल असल हुन्छ भन्ने सिद्धान्तअनुसार चर्को मोलका ती पुस्तकमा साधारण शिक्षा पाएको पुरुषको श्रद्धा जम्नु स्वाभाविक छ। परन्तु ती पुस्तकहरू प्रायः असत्य र अर्धसत्य कुराहरूले भरिपूर्ण पाइन्छन्। तिनले हाम्रो राष्ट्रिय जीवनलाई अत्यन्त क्षति पुऱ्याइरहेछन् यसको उदाहरणका लागि जर्नेल फ्रान्सिस टुकरको मो. रु. ५७।६० पर्ने ३१६ पृष्ठ भएको गोर्खा भन्ने पुस्तक नै छ। यस्ता पुस्तक-हरूले देशदेशान्तरमा नेपालको प्रति राम्रो भावना फैलाउँदैनन। यस भयङ्कर विषयमा हामीले गंभीर-तापूर्वक विचार गर्नुपरेको छ।

प्राचीन नेपालको विषयमा चीनिया भाषामा तथा भोटे भाषामा पनि केही वर्णन पाइन्छन। फ्रान्सको इटलीको भाषाहरूमा पनि नेपालविषयका पुस्तक प्रकाश भएका छन। यस्तै गरी अरूहरू विदेशी भाषामा पनि; नेपालविषयका पुस्तक प्रकाश भएका छन्। विदेशी भाषामा प्रकाशित ती पुस्तकहरूको नेपालीमा अनुवाद हुनु बढिया छ। सबैले विदेशी भाषा पढेर मात्र शिक्षित बन्नु राम्रो र संभव कुरो नभएकोले ती ती विदेशी भाषाबाट नेपालीमा अनुवाद गर्न सक्ने अधिकता अनुवादकहरूको हामीलाई आवश्यकता छ। यस विषयमा पनि मसँग काम गर्न चाहनेहरूले विचार गर्नु बढिया छ।

उपसंहार

इतिहास-संशोधनपत्रहरू साना पुस्तिकाका रूपमा निस्केका हुन् । तिनको खपत पनि कौतूहलवश विशेष नै भएको हो । तिनलाई निकाल्ने मनुष्यहरू धेरै थरी थिए । ती मनुष्यहरूमा ३ खण्डका २ खण्ड यस कामबाट हटिसके । यस कारण प्रकाश भए जति इतिहास-संशोधनपत्र अहिले पाइँदैनन् । बाँकी रहेका इतिहास-संशोधकहरूले यस कामलाई बढाउँदै लैजाने उद्देश्यले प्रचार गर्दा प्रकाशित इतिहास-संशोधन-पत्रका संपूर्ण संख्या खोज्ने निकै जिज्ञासुहरूलाई देखे । यस कारण प्रकाशित इतिहास-संशोधन-पत्रको संग्रहात्मक ग्रन्थ हुनु अत्यन्त आवश्यक हुन आयो ।

बाँकी रहेका इतिहास-संशोधकहरूले अभिलेख-संग्रह पनि संपादन गरी प्रकाश गर्न लागेका छन् । अभिलेखको संग्रह गर्न जाँदा यिनीहरूले नयाँ नयाँ साधन पनि पाएका छन् । यस कारण इतिहास-संशोधनमा ती साधनको पनि समावेश गर्नु उचित देखिन आयो ।

इतिहास-संशोधन-पत्र बराबर निस्कँदै गएका हुनाले तिनको संग्रह गर्दा पनि एउटा नापो राख्न आवश्यक भएकोले पचासवटा इतिहास-संशोधन-पत्रको प्रमाण-प्रमेय छुट्याई तिनमा नयाँ साधनको समावेश गरी संग्रह गर्दै निकाल्दै जाने निधो हुन आयो ।

जगदम्बाप्रकाशनका प्रबन्धक श्रीकमल दीक्षितको सहायता नभएको भए यो संग्रह अहिले बाहिर निस्कन सक्दैनथ्यो । जगदम्बा-प्रकाशनले यसलाई प्रकाश गर्ने अभिभारा लिई आफ्नो विद्याप्रेम देखाएको छ । संस्करणपिच्छे प्रकाशित पुस्तकको सयकडा पन्ध्र संशोधन-मण्डलले पाउने भएको छ ।

यो संग्रह संपादन गर्ने साधनको अन्वेषण गर्न रामजी तेवारी, देवीप्रसाद भण्डारी, भोलानाथ पौडेल, शङ्करमान राजवंशी, धनवज्र वज्राचार्य, गौतमवज्र वज्राचार्य, महेशराज पन्त, नयनाथ पौडेलले निरन्तर तीन वर्षभन्दा बढ्ता परिश्रम गरेका छन् । तिनको यथास्थानमा समावेश गर्न पनि यिनीहरूले र विशेष रूपमा धनवज्रले परिश्रम गरेका छन् । यसमा परेका तिथि मितिको गणना गर्ने काम *

* दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपतिका पालादेखि संग्रह हुँदै आएका पात्राहरू मेरा मातामहसँग थिए भन्ने कुरा मैले माथि नै बताइसकेको छु । ती पञ्चाङ्गको सूची पनि मातामहले बनाउनुभएको छ । अचल्तीका पुराना पात्राका सूची राम्रो बन्न सकेको थिएन । धेरै वर्षदेखि ती पात्राहरू मेरै कोठामा मेरै जिम्मामा रहिरहेका छन् तापनि तिनको पूर्ण सूची तयार गर्न सकेको थिइनं । अचल्तीका पुराना पात्रबाट विशेष काम लिन पनि सकिएको थिएन । अहिले रामजीले दुइ महीना जति परिश्रम गरी तिनको केही वर्गीकरण गरे । यसबाट यस संग्रहमा पर्न आएका केही तिथिमितिलाई पञ्चाङ्गसंग भिडाउन सकियो । अझ केही पुराना पञ्चाङ्गको वर्गीकरण गर्न सकिएको छैन । किनभने तिनको आदि र अन्त्यका पत्र हराएकाले संवत् देखिंदैनन् । ती संवत्को निश्चय गर्न अर्को रीतिको आश्रय लिनु परेको छ । जाँगर स्थिर भइरहे सो काम पनि हुनेछ ।

देवीप्रसाद भोलानाथ र शङ्करमानले विशेष रूपमा गरेका छन्, नयनाथले पनि यसमा काम गरेका छन्, रामजीबाट पनि अलिकता काम भएको छ।

यस संग्रहमा परेका प्रमाणहरूबाट आउने इतिहासलाई निबन्धको रूपमा संपादकहरूले ऐतिहासिक सार भन्ने प्रकरणमा पारेका छन्। उनीहरूले आफ्नो कामको अनुभवलाई आफ्नो वक्तव्यमा देखाएका छन्।

यस उपोद्घातलाई तयार गर्ने काममा मेरो साथमा रही मेरो विचार र इच्छाअनुसार गौतमवज्र र महेशराजले काम गरेका छन्।

घर बनाउन इँट काठ माटो कीला ज्यामी कर्मी सबै चाहिए जस्तो यो संग्रह प्रकाश गर्न पनि माथिका सबै कुरा चाहिएका छन्। यस कारण यी सबै मेरा अभिनन्दनका पात्र छन्।

टाढा जाँदा कहिले भनेको ठाउँमा पुगुँला भनी उत्सुकता बटुवाको मनमा आउनु स्वाभाविक छ। दुइ चार कोश हिंडेपछि बीचमा विश्रामस्थल पाउँदा बटुवालाई केही समय आराम मिल्छ। परन्तु सो आराममै रमाउने बटुवा आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सक्दैन। १० वर्षको उद्योगको विश्रामस्थल यो संग्रह हो भन्ने कुरा मैले राम्रोसंग बुझेको छु, हाम्रा संपादकहरूले पनि यो कुरा बुझेका होलान्, नबुझेका भए सो कुरा उनीहरूले बुझ्नुपर्छ अथवा यस कामबाट हट्नुपर्छ। नत्र बीच बाटोमा अलपत्र पर्ने बटुवाको उदाहरण यस कामले देखाउनेछ।

विद्वान् भास्करका कुराकन सुनी राम्रो परीक्षा गरी
पढ्दा मात्र रहेछ वास्तव भलो भन्ने कुरामा परी।
सोहीमाफिक पढ्न उद्यम गरें, बेकार भो उद्यम,
लागें विघ्न वराहको पछि, त्यता साफल्य क्यै पाइनँ॥

श्रीलक्ष्मीपतिका त्यता अलिकता भेट्टाइए पाइला,
थोरै दूर पुगेर नै हुन गए ती पाइला बेपता।
जाँच्ने खेचरलाइ गोलविधिले धोको त्यसै नै रह्यो,
खाली पुस्तकको रटाइतिरमै त्यो काल बित्तै गयो॥

राम्रो जाँगर साथ ली स्थिर भई छोडेर पूर्वाग्रह
जाँची शुद्ध विवेकले गहिरिई गर्ने स्वयं निर्णय।
विद्वान् भास्करको प्रथाकन लिई राम्रो बसाली तह
पढ्ने पूर्वकथा स्वदेशतिरका मैले गरें निश्चय॥

केही काम त एक्लै पनि गरें, विस्तार बोझा बढ्यो,
आफ्नो संग्रह यो पछाडि कसले हेर्ला नि भन्ने भयो ।
साझीदार बनून् अरू पनि भनी मैले गरें कोशिश,
क्यै जिज्ञासु र धूर्तले पनि लिए मेरो कुरामा रस ॥

अल्झेका इतिहासजन्य घटना होऊन् खुलासा भनी
केलाई तिनलाइ सूक्ष्म विधिले संशोधको थालनी ।
विद्यार्थीहरुबाट भो, यसमहाँ मेरो थियो प्रेरणा,
त्यो रोक्नाकन धूर्तले अनि गरे नानाथरी साधना ॥

थोरै विज्ञ र धेर मूर्ख जनता यो लोकमा भैदिंदा
छट्टूका परिपन्थबाट पनि ता हुन्छन् अनेकौं कुरा ।
सोही कारणबाट शोधगति भो अत्यन्त नै मन्थर,
क्यै जिज्ञासु मनुष्यबाट यसको भो प्राणरक्षा तर ॥

सच्चा नै इतिहासजन्य घटना यो देशमा फैलियून्,
विद्यार्थीहरु पाठ्यपुस्तक पनि प्रामाणिकै नै पढून् ।
भन्ने आशयले कडा श्रम गरी यो साधना गर्दछु,
धेरैका ननिका कुराकन सही बाँचीरहेको म छु ॥

वि० सं० २०१६।६।५
संशोधन—मण्डल
महाबौद्ध काठमाडौं नेपाल

नयराज पन्त

हाम्रो वक्तव्य

प्रत्येक राष्ट्रको उत्थान र पतन भइरहन्छन् । उत्थान र पतन कुनै कारण नभईकन त्यसै हुँदैनन् । हरेक उत्थान र पतन हुनामा अवश्य कारण हुन्छन् । यो घटना किन भयो भनी गहिरिएर केलाई हेर्दा त्यसको कारण पत्ता लाग्छ । जति जति ठीक ठीक कारण पत्ता लाउन सक्यो, उति उति पछि घट्ने घटना विचार गर्न त्यसले सहायता दिन्छ । यस कारण इतिहासका घटनालाई जति सक्यो उति प्रमाणको आधारमा केलाएर हेर्ने गर्नुपर्दछ । अनि मात्र हामी इतिहासबाट विविध विषयको शिक्षा र प्रेरणा पाउन सक्छौं । इतिहास अशुद्ध रूपमा अथवा गलत विश्लेषण गरी पढ्ने पढाउने गर्‍यौं भने त्यसले फाइदाको सट्टा हानि मात्र गर्छ । बोझरूपको त्यस्तो इतिहास त नपढे पनि हुन्छ । यस कारण प्रमाणको आधारमा इतिहासलाई सच्चा र सम्पूर्ण तयार पार्ने चेष्टा गर्नुपर्दछ ।

हाम्रो देशमा सिलसिला मिलाई कार्य—कारण छुट्ट्याई सच्चा इतिहास लेख्ने लेखाउने परम्परा उहिले देखिदैन । परन्तु आफ्नो वंशवर्णन आफ्नो विजयवर्णन इत्यादि कुरा लेखाई प्रशंसात्मक इतिहास लेखाई राख्ने केही चलन प्राचीन कालदेखि हामी पाउँछौं । आफूले बाँधेका नयाँ व्यवस्था पछिसम्म चलिरहून् भन्ने आशयले ती व्यवस्थालाई शिलापत्र ताम्रपत्र आदिमा कुँदाएर राख्ने चलन उहिले थियो तथा एक राजाले अर्को राजासँग गरेका सन्धिपत्रहरू प्रसिद्ध देवस्थलमा टाँसेर राख्ने चलन थियो । यताबाट त्यस वेलाको राजकाज, शासनपद्धति, धार्मिक स्थिति, मनोभावना इत्यादि कुरामा निकै प्रकाश पार्छ । साधारण दुनियाँले पनि देवतास्थापना गर्दा धारा बनाउँदा अरू धर्मकर्म गर्दा तथा पुस्तक लेखी सारी सिद्ध्याउँदा प्रायः आफ्नो कालका राजाको वर्णन, केही विशेष घटनाको वर्णन इत्यादि लेखेर राख्ने चलन चलेको थियो । यताबाट पनि इतिहास तयार पार्ने सामग्री पाइन्छ ।

शासकहरू अघिदेखिका कुरा टाकटुक जोडी आफ्नो प्रशंसा गराई वंशावली लेखाउँथे । हाम्रो देशमा यस्ता केही वंशावली पाइन्छन् । तिनमा स्थितिमल्लको ताका संग्रह गरिएको गोपालवंशावली विशेष उल्लेखनीय छ । सो वंशावलीलाई दुइ भागमा विभक्त गर्न सकिन्छ । पहिलो भागमा प्राचीन कालदेखि स्थितिमल्लसम्मका कुरा छोटकरीमा नाममात्रको संस्कृतमा लेखिएका छन् । दोस्रो भाग तात्कालिक नेवारी भाषामा लेखिएको छ । स्थितिमल्लभन्दा ३।४ शय वर्षअगाडिसम्मका इतिहासका केही घटना त्यहाँ परेका छन । त्यहाँको भाषाको अर्थ ठीक ठीक लागेको छैन तापनि त्यस ताकाको कुरा बुझ्न सो उपयोगी छ ।

साबिकबमोजिम काम चलाउनुपर्ने ठाउँमा पुरानो पद्धति कस्तो थियो भन्ने बुझ्नु आवश्यक हुने हुनाले आफ्ना काम कुराहरू लेखेर राख्ने चलन पाइन्छ। यो चलन धार्मिक क्षेत्रमा बढ्ता पाइन्छ। तर राजदरबारसंग सम्बन्ध भएका राजनीतिको चेतना भएका व्यक्तिहरू विशेष गरेर ज्योतिषी पेशा भएका-हरू आफूले देखेको सुनेको कुरा लेखेर राख्ने गर्दथे। राजकाजसंग सम्बन्ध भएका व्यक्तिका वंशजहरूका घरमा यस्ता टिपौटे पुस्तक थ्यासफुहरू रहेका हुन्छन्। उदाहरणार्थ ठिमीनिवासी चन्द्रमान जोशीकहाँ एउटा थ्यासफु पाइएको छ। त्यसमा वि० सं० १७३४ देखि १७६२ सम्मका २८ वर्षका घटनाहरू टिपिएका छन्। आज पशुपतिको फलानो मुखबाट रगत आयो, यसको शान्ति स्वस्ति गरियो, फलानो दिन देउपाटनका जयवागीश्वरीको मूर्तिमा यस्तो भयो, यस पाला दशैंको घटस्थापना तथा खड्गचालन यस दिन यसरी गरियो इत्यादि कुरामा बढ्ता चाख लिई त्यहाँ घटना टिपिएका छन् तापनि २८ वर्षभित्र घटेका अरू राजकाजसम्बन्धी विशिष्ट घटनाहरू पनि त्यहाँ परेका छन्। त्यसबाट त्यस वेलाको नेपालको विशेष गरेर नेपाल—उपत्यकाको अझ विशेष गरेर प्रतापमल्लपछिको कान्तिपुरको इतिहासमा प्रशस्त प्रकाश पारेको छ।

कति धार्मिक स्थानका अधिकारीहरूले आफ्नो देवताको प्रभाव देखाउन पनि इतिहासमा चाख लिएका देखिन्छन्। काठमाडौं मछिन्द्रबहालमा शान्तिसफुनामक टिपौटे पुस्तिकाहरू पाइएका छन्। मछिन्द्रनाथको मूर्तिमा संयोगवश कतै टुटफूट भयो अथवा रङ उड्यो भने त्यसको फल त्यही ताका देशमा घटेका घटनासंग जोड्ने प्रयास त्यहाँ गरिएको छ। पहिले मछिन्द्रनाथको मूर्तिमा यस्तो भएको थियो र यसको यस्तो अशुभ फल भयो, अहिले पनि मछिन्द्रनाथको मूर्तिमा यहाँनिर यस्तो भएको छ, यस कारण यसको अनिष्ट फल नहोस् भन्नाका लागि शान्ति स्वस्ति गर्नुपर्छ भनी राजदरबारमा बिन्ती चढाइन्थ्यो। राजदरबारबाट पनि शान्ति स्वस्ति गर्ने निकासा हुन्थ्यो र शान्ति स्वस्ति गराइन्थ्यो। यसरी शान्ति गरेका घटना लेखिएका हुनाले ती पुस्तिकाको नाम 'शान्ति-सफु' रहन गएको हो। जे होस् यस किसिमबाट पनि बुझ्नेहरू इतिहासमा चाख लिन्थे।

पृथ्वीनारायण शाहदेखिका र त्यसभन्दा केही अघिदेखिका राजकाजसंग सम्बन्ध राख्ने प्रशस्त चिठीपत्रहरू पाइन्छन्। तात्कालिक वास्तव स्थिति बुझ्न यस्ता चिठीपत्रहरू अत्यन्त उपयोगी छन्।

शाहकालमा आएर नेपाली भाषामा विस्तृत वंशावली पनि लेखाइएको हामी पाउँछौं। त्यसमा सृष्टिदेखि लिएर केही सिलसिला मिलाएर नेपालको वंशावली लेख्न खोजिएको छ तथा घटनालाई पनि ठाउँ ठाउँमा व्याख्यात्मक पार्ने चेष्टा पनि त्यहाँ गरिएको देखिन्छ। परन्तु त्यसका प्राचीन कालका कति भाग त कल्पनाको भरमा, कति भाग अनुश्रुतिको भरमा लेखिएका छन् तथा इतिहास लेख्न जति अन्वेषण र अध्ययन गर्नुपर्छ, त्यति गरी त्यो लेखिएको नहुँदा त्यसमा प्रशस्त ठाउँमा उल्टो—पुल्टो पर्न

गएका छन्। यस कारण वंशावली भरपर्दो छैन। यसलाई परीक्षा गरी गरी पढ्ने गरे मात्र यसबाट काम लिन सकिन्छ।

नेपालको विषयमा केही लेख्ने यूरोपका बासिन्दाहरूमा पहिला ईसाई पादरीहरू थिए। पहिले धर्मप्रचार अनि व्यापार अनि शासन यही त्यस बेला यूरोपवासीहरूको आफ्नो राज्य फैलाउने काइदा थियो। यसैले नेपालबारे लेख्ने यूरोपवासीमा पनि पादरी पहिला परेका हुन्।

एशियामा आफ्नो प्रभाव बढाउँदै आएका यूरोपवासीहरूमा विशेष गरेर अंग्रेजहरूको दृष्टि नेपालमा पनि पर्न लागेको थियो। यसैले यहाँको परिस्थिति बुझ्नु उनीहरूलाई आवश्यक थियो। यस कुराको पहिलो पूर्ति कर्कपेट्रिकको पुस्तकले इस्ट इन्डिया कम्पनीका अधिकारीहरूका लागि केही मात्रामा गऱ्यो। वि० सं० १८४९ मा नेपाल र चीनको युद्ध चलिरहंदा नेपालले अंग्रेजको सहयोग चाहेको थियो। यसै सूत्रले प्रतिनिधिमण्डलको नेता भई कर्कपेट्रिक नेपाल आएका थिए। उनी नेपाल राज्यभित्र पसेदेखि हातमा दिशा नाप्ने यन्त्र (कम्पास) लिई हिंडेका थिए र बाटोघाटोतिर विशेष ध्यान दिंदै आएका थिए। यहाँ बस्ता पनि उनको दृष्टि यस्तै कुरापट्टि विशेष ढल्केको थियो। यसैले उनको पुस्तकको धेरैजसो भाग बाटा—घाटा आदि सैनिक महत्त्वका कुराले भरिएको छ। त्यसपछि दूतावासमा आएका अंग्रेजहरूले नेपालविषयमा लेखेका पुस्तकहरू पनि यूरोपवासीलाई नेपालको अवस्था बुझाउन लेखिएका हुनाले ती पुस्तक उनीहरूलाई नै बढ्ता उपादेय छन्। यसको मतलब ती पुस्तक हामीलाई कामै लाग्दैनन् भन्ने होइन। तत्कालका परिस्थिति बुझ्न हामीलाई पनि ती पुस्तक निकै काम लाग्छन्। परन्तु तिनको परीक्षा नगरी पढ्दा हामी ठीक—ठीक पदार्थ बुझ्न नसक्ने हुन्छौं।

भारतमा अंग्रेजी साम्राज्य कायम हुँदै आएपछि 'लब्धप्रशमन' (पाएको कुरो जोगाउनु)का लागि अंग्रेज शासकहरूले निकै बुद्धि खियाउनुपऱ्यो। किनभने सैनिक शक्तिले मात्र अंग्रेजहरूले भारतविजय गरेका थिएनन् तथा भविष्यमा पनि सैनिकशक्तिले मात्र शासन गर्न सक्छौं भन्ने अंग्रेजहरूले देखेका थिएनन्। यसैले अंग्रेजी शासनप्रति भारतीयहरूको विद्रोहको भाव उठ्न नपाओस् भन्नाका लागि भारतीय पद्धतिहरूमा बाधा नपुऱ्याई त्यस्तै ढङ्गले भारतमा शासन चलाउने नीति अंग्रेजहरूले लिए। यसका लागि भारतको प्राचीन कालदेखिको कुरा बुझी आफ्नो अनुकूल प्रचारमा जोड दिनुपर्ने भयो। यस कारण भारतको इतिहास बुझ्नु अंग्रेज शासकहरूलाई आवश्यक भयो र भारतको इतिहास खोज्ने लेख्ने काममा केही विद्वान्हरूलाई उनीहरूले लाए। यसैको प्रसङ्गमा वि० सं १८४० मा एशियाटिक सोसाइटीको स्थापना भयो। यस संस्थाको अन्तर्गत रही केही यूरोपवासी विद्वान्हरू र केही भारतीयहरूले भारतको इतिहासको खोजी गर्न लागे। यसबाट विस्तार विस्तार ऐतिहासिक सामानको अन्वेषण र अध्ययन हुन थाल्यो। अंग्रेज सरकारले आफ्नो राजकाजमा उपयोग गर्न यस कामको प्रारम्भ गराएको थियो तापनि

भारतको इतिहासको खोज केही विद्वान्हरूको लागि एउटा चाखलाग्दो विषय हुन लाग्यो र कति विद्वान्हरूले यस काममा आफ्नो जीवनको धेरै भाग बिताए। प्रारम्भमा यस काममा अनेक बाधा आइपरेका थिए। पहिले विभिन्न लिपि विभिन्न भाषाको ज्ञानको आवश्यकता पर्न आयो। ब्राह्मीलिपि मात्र सम्पूर्ण चिन्न पनि पचासौं वर्ष अनेक विद्वान्ले परिश्रम गर्नुपर्‍यो। यसरी अंग्रेजी शासनकालमा भारतको इतिहासको खोजी गर्ने केही परम्परा बस्यो।

यही परम्पराबाट प्रेरणा पाएका गुजराती विद्वान् पं. भगवानलाल इन्द्रजीले वि० सं० १९३७ मा नेपाल आई २३ वटा अभिलेख यहाँबाट खोजी लगी डा. बुह्लरको सहयोगले संपादन गरी प्रकाशित गरे। यसमा १५ वटा लिच्छविकालका अभिलेख थिए। यतिबाट पनि नेपालको प्राचीन इतिहासमा केही प्रकाश पार्‍यो। यसपछि अरू पनि विदेशी विद्वान्हरू तथा नेपाली विद्वानहरूले यस किसिमको नेपालको इतिहासको अन्वेषण र अध्ययन गर्ने काम गर्न लागे तथा लाग्दैछन्। यसरी हाम्रो देशको वास्तव इतिहास तयार गर्ने कामको थालनी भयो।

ऐतिहासिक सामानहरूको अन्वेषण र अध्ययन गरी नेपालको इतिहास तयार पार्ने काममा लागेका नेपाली विद्वान्हरूमा श्रीगुरु पं. नयराज पन्त पनि प्रमुख हुनुहुन्छ †। उहाँले संस्कृत भाषाको आधारमा नयाँ पढाइ चलाउने प्रयोगात्मक उद्योग पनि गर्दै आइरहनुभएको छ तथा सरकारिया संस्कृतपाठशालामा पछि महाविद्यालयमा त्यहाँको पाठ्यक्रमबमोजिम ज्यौतिष पनि पढाएर आउनुभएको छ। यसै प्रसङ्गमा हामीमध्ये केहीले उहाँको नयाँ पढाई पढ्ने भई तथा केहीले परीक्षाअनुसारको ज्यौतिष पढ्ने भई उहाँको संसर्गमा आउने अवसर पायौं। उहाँको स्वभावअनुसार उहाँले अरू विषय पढाउँदा पनि बराबर इतिहासका घटनालाई विश्लेषण गरी सुनाउने तथा इतिहासको खोजीबारेको आफ्ना अनुभव सुनाउने गर्नुभएकोले हामीलाई नेपालको इतिहासको सामान्य ज्ञान सजिलैसँग हुन थाल्यो। पछि इतिहासमा चाख लिएर पढ्न चाहने विद्यार्थीलाई आफूले कैयौं वर्ष लाई परिश्रमपूर्वक संग्रह गरिराखेका ऐतिहासिक सामान, प्राचीन लिपि आदिका पुस्तिकाहरू सार्न दिने तथा ती पुस्तिका पाठशालामै राख्ने गर्नुभएको हुँदा नेपालको इतिहासको प्रामाणिक ज्ञान बढाउँदै लैजान हामीलाई सुविधा भयो तथा इतिहास यसरी खोज्नुपर्छ भन्ने कुरा पनि हाम्रो मनमा चढ्न थाल्यो।

२००७ सालको अन्त्यमा राणाशासनको समाप्तिपछि प्रकाशन—स्वतन्त्रता हुँदा निबन्ध लेखी प्रकाश गराउने प्रेरणा श्रीगुरुबाट हामीले पाउन थाल्यौं। यसैले वि० सं० २००९ आश्विनमा इतिहास — संशोधनको जन्म भयो।

---

† उहाँले आफ्नो बारेमा माथि उपोद्घातमा विस्तृत रूपमा लेख्नुभएको छ।

त्यस वेला हाम्रो पाठशालामा साना ठूला गरी २५।३० जमा जति विद्यार्थी पढ्दथे। तिनमा केही हाम्रो पाठशालाको पाठ्यक्रमअनुसारको अष्टाध्यायीको पढाइ पढ्ने, केही रघुवंशको पढाइ पढ्ने हुँदा तिनीहरूको योग्यताको स्थिति भिन्न भिन्न थियो। पढाइको उठानैदेखि लेख लेख्न अभ्यास गराउने नियम हुनाले हाम्रो पाठशालामा प्रत्येक विद्यार्थीले प्रतिदिन केहीनकेही लेख लेख्नु अनिवार्य जस्तै थियो तथा हाम्रो पढाइ परीक्षाको भरमा उभिने नभई काम देखाई खाने उद्देश्यको हुनाले अब समर्थ सबै विद्यार्थीले आफ्नो भविष्य सपार्नाका लागि केहीनकेही निबन्ध प्रकाशित गर्नु उत्तम छ † भन्ने मौखिक नियम जस्तै त्यस वेला बनेको थियो। यसैले एकथरी विद्यार्थीले 'कौटलीय अर्थशास्त्रको ऐतिहासिक व्याख्या' अर्कोथरीले 'इतिहास-संशोधन' प्रकाश गरून् भन्ने अभिप्रायले त्यसैअनुसार श्रीगुरुले निर्देशन दिनुभएकोले दुवै प्रकाशित हुन शुरू गरिएका थिए। परन्तु २००९ मा कौटलीय अर्थशास्त्रको ऐतिहासिक व्याख्या २ संख्यासम्म निस्की रोकियो। पहिले इतिहास-संशोधन निकाल्नेहरूको पनि १ संख्या इतिहास-संशोधन निस्केपछि नै उत्साह सेलायो। यसैले अर्कोथरी विद्यार्थीलाई इतिहास-संशोधन निकाल्ने प्रेरणा र निर्देशन श्रीगुरुले दिनुभयो र २०१० सालको अन्त्यतिर अर्को इतिहास-संशोधन निस्क्यो।

त्यसताका हामीमध्ये एक जना भोलानाथ पौडेलले आफ्नो घर लुभु ठूलाघरमा हाम्रो यहाँकै अनुरूप पढाइको एक पाठशाला चलाइरहेका थिए। केही काल श्रीगुरु पनि आफूलाई फुर्सद भएको दिन पारी हप्तामा १ पटक भने जस्तै त्यहाँ जाने गर्नुहुन्थ्यो। यसैले त्यहाँका एकथरी विद्यार्थीले पनि इतिहास-संशोधन गर्छौं भनी उत्साह देखाएकाले श्रीगुरुको निर्देशनअनुसार त्यताबाट पनि इतिहास-संशोधनको प्रकाशन शुरू भयो। लुभुको पाठशालाका विद्यार्थीले इतिहास-संशोधन प्रकाशित गरेपछि सोहीसरहका यहाँ पाठशालाका एकथरी विद्यार्थीले पनि श्रीगुरुको निर्देशनअनुसार इतिहास-संशोधन प्रकाशित गर्न थाले। त्यसपछि यहाँ पाठशालाका अरू विद्यार्थीका वर्गले हामी पनि इतिहास-संशोधन प्रकाशित गर्छौं भनी उत्साह गर्न थालेकाले उनीहरूले पनि प्रकाशित गर्न थाले। यसरी ७।८ विद्यार्थीका डफ्फाले इतिहास-संशोधन प्रकाशित गर्न थाले। यस कारण विद्यार्थीका वर्गको परस्परको केही प्रतिस्पर्धामा भने जस्तै वि० सं० २०११ मा इतिहास-संशोधनपत्रहरू अरू सालको अपेक्षा बढी मात्रामा प्रकाशित भए। त्यस साल एकै दिनमा दुइटासम्म पनि इतिहास-संशोधन-पत्र निस्के।

इतिहास-संशोधनको यस आन्दोलनले नेपालका प्रतिष्ठित केही बुद्धिजीवीलाई आफ्नो प्रतिष्ठा र पेशामा हान्ने संभावनाको अनुभव हुन थाल्यो र उनीहरूले भएनभएका खोट लाई यसको विरोधमा

---

† वि० सं० २०१० को आरम्भदेखि योगी नरहरिनाथ र पं. बुद्धिसागर पराजुलीको सम्पादकत्वमा संस्कृत-सन्देश नामक मासिक पत्रिका निस्कन थालेको थियो। त्यसमा हामीहरूका निकै लेख प्रकाशित भएका छन्। त्यस पत्रिकाको दोस्रो वर्षमा हामीमध्येका दुइ जना [illegible] आचार्य र शममणि नेपाल पनि त्यसका सम्पादक बनाइएका थिए।

प्रचार गर्न थाले तथा कसैले लिखित रूपमा पनि यसको विरोध गर्न थाले। उनीहरूले त्यसो गर्नु उनीहरूको स्थितिअनुसार स्वाभाविक पनि थियो। यता हाम्रो उद्देश्यको प्रचारचाहिं पर्याप्त मात्रामा नभएको र ख्यातनामा विरोधीहरूको तर्फबाट भने यसको विरोधमा प्रचार भएको हुनाले खुद इतिहास-संशोधन गर्ने विद्यार्थीका संरक्षकहरू नै यसका विरोधी हुन थाले। आफ्नो घरमा आफ्ना संरक्षकहरूले समेत इतिहास-संशोधनको विरोधमा बोल्ने गरेपछि अधकल्चा विद्यार्थीहरूको उत्साह सेलाउनु स्वाभाविक थियो र इतिहास-संशोधनमा शिथिलता आउन थाल्यो। बाहिरतिर इतिहास-संशोधनको महत्त्व बुझ्ने व्यक्तिहरू प्रायः यसका विरोधी हुँदा र स्वयं परीक्षा गरी हेर्न नसक्ने धेरैजसो जनता हुँदा इतिहास-संशोधन भन्यो कि गालिगोप्ता गरी स्वार्थविशेषले लेखेलेखाएका पुस्तिका भन्ने संझने हुन थाल्यो। यसैले र अरू केही कारणले गर्दा विस्तार विस्तार हाम्रो पाठशालाका विद्यार्थीहरू हाम्रो पढाइ छोडी जान थाले। तिनमा केही इतिहास-संशोधकहरू पनि थिए। यसरी विद्यार्थीहरूमा उत्साह सेलाएको देखेर श्रीगुरुबाट पनि इतिहास-संशोधन प्रकाशित गर भनी जोड दिन छोड्नुभयो। यस कारण १३ सालमा एउटा, १४ सालमा दुइटा, १५ सालमा एउटा मात्र इतिहास-संशोधन-पत्र निस्कन सके।

हाम्रो उद्देश्य नबुझ्दा हाम्रो हित चाहने मानिस पनि यसरी इतिहास-संशोधन किन निकाल्नुपर्‍यो, आफैंले नै शुद्ध इतिहासको किताप निकाले भइहाल्यो नि, यस्तो काममा साना विद्यार्थीलाई समेत किन लाएको आदि प्रश्नहरू हामीसंग गर्दथे। हाम्रो कुरा सबैले बुझून् भनी प्रश्नोत्तरको रूपमा तिनको उत्तर हामीले प्रकाशित पनि गर्‍यौं। पाठकलाई हाम्रो कुरा खुलस्त रूपमा बुझ्न सजिलो होस् भनी ती प्रश्न र उत्तर यहाँ पनि दिइन्छन्--

प्रश्न—इतिहास-संशोधन किन गर्नुपर्‍यो ?

उत्तर—हाम्रो देशको शुद्ध र सम्पूर्ण इतिहास तयार भएको छैन। लिच्छविकालभन्दा प्राचीन नेपालको प्रामाणिक इतिहास ता पाइएकै छैन भने पनि पनि हुन्छ। त्यसताकाको इतिहास लेख्न प्रशस्त अन्वेषण र अध्ययन गर्न बाँकी छ।

लिच्छविकालका केही शिलालेख पाइन्छन्। त्यसैको आधारमा लिच्छविकालको इतिहास तयार पार्नुपरेको छ। परन्तु अन्वेषण र अध्ययनको कमीले गर्दा लिच्छविकालको इतिहासमा पनि अत्यन्त गडबडी भई भ्रम फैलिएको छ। शिलालेखमा पाइएका संवत्को निर्णय गर्न नसक्ता अनेक मत-मतान्तर निस्केका छन्। मानदेवको चाँगुको अभिलेखमा ३८६ संवत् अङ्कित छ। यसलाई सबभन्दा पहिले पं. भगवानलालले छपाउँदा विक्रमसंवत् भनेथे। पछि श्रीफ्लीटले यो संवत् गुप्तसंवत् हो भनी आफ्नो

मत प्रकाश गरे। विक्रमसंवत् र गुप्तसंवत्मा ३७६ वर्षको अन्तर पर्छ। यसरी ३७६ वर्षको तल-माथि हुँदा घटनाक्रममा कति गडबडी भयो होला, सो सोझै अनुमान गर्न सकिन्छ। यो त एक उदाहरण मात्र हो। यस्ता भ्रमपूर्ण कुरा लिच्छविकालको इतिहासमा अनेक छन्।

लिच्छविपछिको डेढ दुइ शय वर्षको इतिहासको अत्तोपत्तोसम्म पाइएको छैन। पुराना मल्लकालको इतिहास पनि अत्यन्त धमिलो छ। पछिल्लो मल्लकालको इतिहास पनि त्यस्तै छ। उदाहरणार्थ—काठमाडौंका प्रसिद्ध राजा जयप्रकाश मल्लको वंश अझसम्म निश्चित गर्न सकिएको छैन। पाटनको इतिहासमा राजाहरूको क्रम पनि राम्रोसंग मिलेको छैन। भक्तपुरको इतिहासमा राजाको नाउँसिबाय प्रायः अरू केही थाहा पाइएको छैन। पूर्वका ढोलखा, मकवानपुर, चौदण्डी, विजयपुर राज्यको र पश्चिमका बाईसी, चौबीसी राज्यको विषयमा प्रायः अन्धकारै छ।

यस कारण देशको शुद्ध र सम्पूर्ण इतिहास तयार पार्न निरन्तर अन्वेषण र अध्ययन गर्ने प्रवृत्ति बसाउनुपरेको छ।

प्रजातन्त्र भएपछि हाम्रो यहाँ इतिहास लेखी पुस्तक प्रकाश गर्ने प्रवृत्ति बढ्यो। परन्तु इतिहास लेख्न जति अन्वेषण र अध्ययनको आवश्यकता थियो, सो गर्ने प्रवृत्ति भने यहाँ देखिएन। केवल इतिहास लेखी झटपट यश र अर्थ कमाउने प्रवृत्ति मात्रै देखियो। अरूले खोजी प्रकाशित गरिसकेका कुराको समेत उपयोग गर्न नसक्दा अशुद्धिको परम्परा चल्न लाग्यो। एकै व्यक्तिलाई कहीं आमा कहीं स्वास्नी पारी लेखेको देखियो +। अरू के कुरा, जङ्गबहादुर जस्ता प्रसिद्ध पुरुषको तीन वंश दुइ बाबु गरी एकै पुस्तकमा लेखिंदा पनि असल कहलायो। कति संस्करण हुँदा पनि संशोधन गर्ने प्रवृत्ति देखिएन *।

यस्तो अवस्थामा अन्वेषण र अध्ययन गरी शुद्ध इतिहास लेख्ने प्रवृत्ति होस् भन्नाका लागि इतिहास-संशोधनको परम्परा चलाउनुसिबाय अर्को बाटो पाइएन। यसैले इतिहास-संशोधन गर्नुपरेको हो।

प्रश्न— आफैं नं शुद्ध इतिहासको किताप किन नलेखेको ?

उत्तर—नेपालको शुद्ध र सम्पूर्ण इतिहास तयार पार्नाका लागि हामीहरू सकभर अन्वेषण र अध्ययनको काममा लागेका छौं। परन्तु इतिहास-संशोधनको परम्परा नचलाई शुद्ध इतिहास प्रकाशै गरे पनि हाम्रो यहाँ अशुद्ध लेख्ने परम्परा हट्नेछैन। उदाहरणका लागि —पं. अम्बिकाप्रसादले आफ्नो 'नेपालको

+ लक्ष्मण-अक्रूरको तेस्रो इ. सं., ऐश्वर्यधर-घनश्याम-गौतमवज्र कुमारधरहरूको पहिलो इ. सं. तथा महेश्वरराज-महेशराजको पहिलो इ. सं. हेर्नुहोस्।

* भोलानाथ-धनवज्र-ज्ञानमणिद्वारा संस्कृत-सन्देश १।६ मा प्रकाशित इतिहास-संशोधन हेर्नुहोस्।

इतिहास' मा हरिहरसिंह र लक्ष्मीनरसिंह दाजु-भाइ होइनन्, बाबु-छोरा हुन् भन्ने कुरा प्रमाणसहित वि० सं० १९८६ मै प्रकाश गरिसकेका थिए ×। परन्तु उनीपछिका कति इतिहासकारहरूले लक्ष्मीनरसिंह र हरिहरसिंह दाजु-भाइ हुन् भन्ने अशुद्ध लेखी नै रहे †। स्थितिमल्लका छोरा ज्योतिर्मल्ल, ज्योतिर्मल्लका छोरा यक्षमल्ल हुन् भन्ने कुरा वि. सं. २००४ मा प्रकाशित 'नेपालको संक्षिप्त इतिहास'मा लेखिसकेको थियो●। तर स्थितिमल्लका छोरा यक्षमल्ल हुन भन्ने भ्रमले बुझ्ग इतिहासकारलाई पनि छोडेको छैन ❀। कान्तिपुरको काष्ठमण्डप भन्ने नाम लक्ष्मीनरसिंहको पालामा रहेको होइन, योभन्दा कैयौं सय वर्ष अघिदेखि काष्ठमण्डप भन्ने नाम रहिसकेको थियो भन्ने कुरा नेपालको संक्षिप्त इतिहासमा परिसकेको थियो०। किन्तु त्यस-पछिका इतिहासका पुस्तकमा लक्ष्मीनरसिंहको पालामा काष्ठमण्डप नाम रह्यो भन्ने अशुद्धि रहेकै छ ¶।

यसरी पहिले इतिहास-संशोधनको परम्परा चलाउनुतिर नलागी शुद्ध इतिहास लेख्नतिर लाग्दा पनि अशुद्धिको परम्परा चली नै रहने स्पष्ट देखिन्छ। एउटै कुरामा पनि विभिन्न मत प्रचार भइरहेमा कुन ठीक कुन बेठीक यसको निर्णय हुन पाउँदैन। यसैले भ्रम नफैलियोस्, यथार्थ कुराको निर्णय होस् भन्नाका लागि पहिले इतिहास-संशोधनको परम्परा चलाउनु नै अत्यावश्यक हुन आएको छ।

भविष्यमा यी इतिहास-संशोधनहरू शुद्ध र प्रामाणिक इतिहासको रूपमा परिवर्तित हुनेछन् तथा यसले पछिका इतिहासकारहरूलाई बाटो देखाइदिनेछ भन्ने हामीलाई विश्वास छ।

प्रश्न— अशुद्धिको सूचना ग्रन्थकारलाई नै किन नदिएको ?

उत्तर— जुनसुकै मानिसलाई पनि आफ्नो परिश्रमको फल पाऊँ भन्ने इच्छा हुनु स्वाभाविक कुरा हो। यसो गर्नु उसको न्यायोचित अधिकार पनि हो। यसैले आफूले निरन्तर परिश्रमद्वारा संचित ज्ञान अरूको घर-घर गई भन्न जानु संभव छैन। केही गरी त्यस्ता त्यागी पुरुष भइहाले पनि शुद्ध र सम्पूर्ण इतिहास तयार पार्ने काम यसबाट पूरा हुन सक्दैन। किनभने मनुष्य सर्वज्ञ हुँदैन। एक-दुइले सकभर परिश्रम गरी खोजी पढी कमाएको ज्ञान भन्दै हिंडे पनि कति भनोस्। अनि फेरि नयाँ अन्वेषण र अध्ययन कसले गर्ने ? यसैले अन्वेषण र अध्ययन गरी इतिहास लेख्ने प्रवृत्ति होस् भन्नाका लागि

× ४० पृष्ठ, द्वितीय संस्करण। यस पुस्तकको प्रथम संस्करण १९७६ मा प्रकाशित भएको हो। सो संस्करण देख्न नपाइएकोले द्वितीय संस्करणको उल्लेख गरिएको हो।

† धनवज्र-ज्ञानमणिको पहिलो इ. सं. हेर्नुहोस्। ● २५-२६ पृष्ठ।

❀ धनवज्र-ज्ञानमणिको पहिलो इ. सं. हेर्नुहोस्।

O ३३ पृष्ठ। ¶ रामजी-देवीप्रसाद-शङ्करमानहरूको पहिलो इतिहास-संशोधन हेर्नुहोस्।

इतिहास-संशोधनको परम्परा चलाउनु कर्तव्य हुन आउँछ । यस कारण हामीले घरघर गई अशुद्धि भन्न जाने प्रवृत्तितिर नलागी इतिहास-संशोधनको परम्परा चलाउनुतिर प्रयास गर्नुपरेको हो ।

प्रश्न— साना विद्यार्थीहरूलाई समेत इतिहास-संशोधन किन लेखाएको ?

उत्तर— देशको शुद्ध र सम्पूर्ण इतिहास तयार पार्ने काम एक-दुइ जनाबाट हुन सक्ने होइन । यस कारण इतिहासको अन्वेषण र अध्ययनको काममा धेरै मानिस लाउनुपरेको छ । जुनसुकै विषयमा काम गर्न पनि त्यस विषयको शिक्षा पाउनुपर्छ । इतिहासको खोजी गर्न सिकाउने पाठशाला भने हाम्रो यहाँ भएको छैन । यसैले इतिहासको खोजी यसरी गर्नुपर्छ, यथार्थ कुराको निर्णय यसरी गर्नुपर्छ इत्यादि कुरा विद्यार्थीहरूलाई सिकाउँदै जाने उद्देश्यले तिनीहरूलाई इतिहास-संशोधन गर्ने प्रेरणा दिइएको हो । भविष्यमा तिनीहरू निष्पक्षतापूर्वक अन्वेषण गरी देशको शुद्ध इतिहास लेखी देशको र आफ्नो पनि यश बढाउन समर्थ होऊन् भन्ने भावनाले यो काम भएको हो ।"

२०१५ सालको आधाआधीदेखि फेरि अगाडि बढ्न हामीले केही नियम बनायौं । त्यसअनुसार आफ्नो प्रचार बढाउन प्रत्येक इतिहास-संशोधकले हप्ताको १ पटक एक घण्टा जति प्रचार गर्न जाने,❋ गर्मीको समयमा बाहेक अरू वेला हप्ताको १ पटक बिदाको दिन पारी ऐतिहासिक सामानहरूको खोजी गर्न जाने, केही पाठ्यविषय सधैं कण्ठस्थ राख्ने गर्न थाल्यौं । यसरी हामीले स्वयं प्रचार गर्न लागेपछि इतिहास-संशोधनको उद्देश्य केही बढ्ता मनुष्यले बुझ्न थाले तथा इतिहास-संशोधनप्रतिको पहिलेको भावना बद्लिन थाल्यो । नेपाल-उपत्यकाका तीन शहर र वरिपरिका प्रसिद्ध स्थलहरूमा बराबर खोजी गर्न जाने गर्नाले हामीले नयाँ नयाँ ऐतिहासिक सामानहरू पाउन थाल्यौं । यसरी हाम्रो बल केही बढ्यो । अब नयाँ इतिहास-संशोधन निकाल्न चाहनेले पनि आफ्नो उद्देश्य स्पष्ट पार्नुपर्ने र केही प्रतिज्ञा गर्नुपर्ने नियम बनायौं ‡ । यसरी फेरि इतिहास-संशोधन प्रकाशित हुन थाले । अहिले ५४ संख्यासम्म पुग्यो । २०१८ को आरम्भदेखि अभिलेख-संग्रहको पनि प्रकाशन हामीले गर्न थाल्यौं । अरू प्रकाशन-संस्थाले पनि हाम्रा केही पुस्तक प्रकाशित गराएका छन् । केही छापाखानामै छन् । एउटा छापाखाना जान ठीक भइरहेछ । हाम्रा साना ठूला यी कृतिहरूको बारेमा बुझ्न पाठकहरूलाई सुविधा होस् भनी तिनीहरूको सूची यहाँ दिइन्छ—

❋ हुनत हामीमध्ये एक जना शङ्करमान राजवंशीले १२ सालदेखि नै असन इन्द्रचोक नयाँ सडक आदि ठाउँमा बसी दिनको १।२ घण्टा इतिहास-संशोधनको प्रचार गर्ने गरेका थिए तथा अरू इतिहास-संशोधकहरूले पनि कहिलेकहीं प्रचार गर्न गएका थिए ।

‡ २०१५ सालपछि निस्केका इतिहास-संशोधनका प्रस्तावना हेरे यो कुरा स्पष्ट बुझिन्छ ।

अहिलेसम्म प्रकाशित भएका र प्रकाशित हुन लागेका हाम्रा पुस्तक-पुस्तिकाहरू

पुस्तिकासंख्या–	पुस्तिकानाम—	रचयिता—
१.	*रघुवंश-पाठ्य-पुस्तक*	धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपाल
१.	*रघुवंश-पाठ्य-पुस्तक* (व्याकरण)	घनश्याम सुवेदी + श्यामराज पौडेल + मोहननाथ पाँडे + बाबुराम नेपाल+ किशोरमणि आ. दी.+सुशीलकुमार पोखरेल.
१.	*इतिहास-संशोधन*	केशवमणि आ. दी,+महेन्द्रनाथ अधिकारी+ सुरेन्द्रनाथ अधिकारी.
२.	*इतिहास-संशोधन* (संस्कृतसन्देशमा प्रकाशित)	भोलानाथ पौडेल + धनवज्र वज्राचार्य+ ज्ञानमणि नेपाल.
५.	*इतिहास-संशोधन*	धनवज्र + ज्ञानमणि.
११.	”	लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइंकेल.
७.	”	ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्मा
२.	”	रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशी.
४	”	श्यामराज + मोहननाथ + बाबुराम.
१.	”	महेश्वरराज सुवेदी + महेशराज पन्त.
२.	”	महेशराज पन्त + नयनाथ पौडेल.
१.	”	ऐश्वर्यधर + गौतमवज्र + कुमारधर.
१.	”	ऐश्वर्यधर + गौतमवज्र.
१.	”	भोलानाथ.
१.	”	लक्ष्मण+ऐश्वर्यधर+अक्रूर+गौतमवज्र.
१०.	”	धनवज्र.
२.	”	भोलानाथ + धनवज्र.

२.	"	गौतमवज्र.
१.	"	महेशराज.
२.	*कौटलीय अर्थशास्त्रको ऐतिहासिक व्याख्या*	भोलानाथ + धनवज्र + ज्ञानमणि.
१.	*बाल्मीकीय रामायण बालकाण्डको संक्षिप्त भावानुवाद*	नयनाथ.
४.	*व्याकरण-संशोधन*	भोलानाथ.
६.	"	भोलानाथ + धनवज्र.
३.	*पञ्चाङ्ग-संशोधन*	रामजी + देवीप्रसाद + शङ्करमान.
१.	*सावधान-पत्र*	मोहननाथ + गौतमवज्र + महेशराज.
१.	"	धनवज्र.
१.	"	भोलानाथ + धनवज्र.
१०.	*विद्यारक्षा*	श्रीगुरु पं. नयराज पन्त.
२.	*अभिलेख-संग्रह* (१ र २ भाग)	रामजी + देवीप्रसाद + भोलानाथ + शङ्करमान + धनवज्र + गौतमवज्र + महेशराज + नयनाथ.
१.	" (३ भाग)	गौतमवज्र + महेशराज.
१.	" (४ भाग)	नयनाथ.
२.	" (५ र ६ भाग)	रामजी + देवीप्रसाद + भोलानाथ + शङ्करमान + धनवज्र + गौतमवज्र + महेशराज + नयनाथ.

राजपुरोहित शक्तिवल्लभ अर्ज्यालले बनाएको जयरत्नाकरनामक संस्कृत नाटकको नेपाली अनुवाद तथा उपोद्घातसमेतको पुस्तक १ तथा ऐतिहासिक—पत्र—संग्रह पहिलो भाग)को पुस्तक १ समेत जम्मा हाम्रा २ पुस्तकलाई नेपाल—सांस्कृतिक—परिषद्ले प्रकाशित गराएको छ । जयरत्नाकरको सम्पादन र अनुवाद धनवज्र + ज्ञानमणिद्वारा तथा उपोद्घात श्रीगुरु पं. नयराज पन्तद्वारा तयार भएको हो ।

ऐतिहासिक—पत्र—संग्रह (पहिलो भाग)को सम्पादन पनि धनवज्र + ज्ञानमणिद्वारा र उपोद्घात श्रीगुरु पं. नयराज पन्तद्वारा तयार भएको हो। पण्डित सुन्दरानन्दले बनाएको त्रिरत्न—सौन्दर्य—गाथा-नामक पुस्तक १ पनि सांस्कृतिक—परिषद्तर्फबाट प्रकाशित हुँदैछ तथा सो परिषद्बाट प्रकाशित हुने ऐतिहासिक—पत्र—संग्रह (दोस्रो भाग) पनि छापाखानामा जान तयार हुँदैछ। त्रिरत्न—सौन्दर्य—गाथाका सम्पादक धनवज्र छन्। ऐतिहासिक—पत्र—संग्रह (दोस्रो भाग)का सम्पादक रामजी + देवी-प्रसाद + भोलानाथ + शङ्करमान + धनवज्र छन्। यी दुवै पुस्तकको उपोद्घात श्रीगुरु. पं. नयराज पन्तद्वारा तयार भएका छन्।

'जगदम्बा—प्रकाशन' बाट हाम्रो पुस्तक 'गल्लीमा पर्याँकिएका कसिंगर' प्रकाशित भएको छ। पण्डित भवानीदत्त पाँडेद्वारा गरिएका मुद्राराक्षसहरूका नेपाली अनुवादका केही अंश त्यहाँ परेका छन्। त्यसका सम्पादक भोलानाथ + धनवज्र छन्। त्यसमा श्रीगुरु पं. नयराज पन्तविरचित उपोद्घात परेको छ। जगदम्बा—प्रकाशनतर्फबाट हाम्रो अर्को किताप 'श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश' [पद्यात्मक व्याख्या तथा विस्तृत उपोद्घातसहित] पनि प्रकाशित हुँदैछ। त्यसका पद्यात्मक व्याख्याता र उपोद्घातका रचयिता श्रीगुरु पं. नयराज पन्त हुनुहुन्छ। सम्पादक तथा व्याख्याता देवीप्रसाद भण्डारी, सम्पादक गौतमवज्र वज्राचार्य र सहायक व्याख्याता दिनेशराज पन्त छन्।

हामीहरू इतिहास—संशोधनको प्रचार गर्न जाँदा जिज्ञासुहरू धेरैजसो उठानैदेखिका सम्पूर्ण इतिहास—संशोधन खोज्दथे। परन्तु पहिलेका इतिहास—संशोधनहरू सिद्धिदै आए। तिनको पुनर्मुद्रण गर्न आवश्यक हुन थाल्यो। पुनर्मुद्रण भने हुन सकेको थिएन। यसै प्रसङ्गमा १ देखि ५० संख्यासम्मका इतिहास—संशोधनका प्रमाण—प्रमेयको संग्रह गरी यो पुस्तक तयार पार्‍यौं। अलि ठूलै पुस्तक बन्न आएकोले यसलाई आफैंले प्रकाश गर्न हामी असमर्थ भयौं। यसैले नेपालका प्रसिद्ध प्रकाशन—संस्थाका एक दुइ अधिकारीको सामुन्ने यसलाई प्रकाशित गर्न पाए हुन्थ्यो भन्ने आशय हामीले प्रकट गर्‍यौं। यसै प्रसङ्गमा जगदम्बा—प्रकाशनको सुदृष्टि यसमा पर्‍यो र अहिले यो यस रूपमा प्रकाशित हुन सक्यो।

इतिहास—संशोधनको मुख्य उद्देश्य देशको शुद्ध र सर्वाङ्गीण इतिहास तयार गर्दै जानु हो, कसैको मान वा अपमान गर्नु होइन भन्ने कुरा माथि परिसकेको छ। यस कारण फलानाले यस्तो अशुद्ध लेखे भन्ने कुरा दोह्र्याइरहनु आवश्यक देखिंदैन। यसैले फैलिरहेका अशुद्ध कुरा यी हुन्, प्रमाण द्वारा सिद्ध शुद्ध कुरा यी हुन् भन्ने देखाए पुग्ने हुनाले अशुद्ध, शुद्ध, प्रमाणका रूपमा १ देखि ५० क्रमागत संख्या[illegible] इतिहास—संशोधनका सारभाग यहाँ दिइएका छन्। केही नयाँ सामानहरूको खोजी

भएको र केही पहिले पाइएका सामानहरूको अर्थ बढ्ता लाग्न सकेकोले सकभर तिनको पनि यसमा उपयोग गर्नु उचित र आवश्यक थियो। यसैले पहिले छापिएका इतिहास—संशोधनभन्दा यहाँ ठाउँ—ठाउँमा थपघट भएको छ। कति ठाउँमा त धेरै नै परिवर्तन तथा परिवर्द्धन भएको छ। पहिले छापिएका इतिहाससंशोधनपत्र र यसलाई दाँजेर पढ्नुभएको खण्डमा स्वयं पाठकहरूले नै यो कुरा बुझ्नुहुनेछ।

इतिहास—संशोधन—पत्रहरू पहिले निस्कंदा एउटा एउटा समयलाई लक्ष्य गरेर निस्केका थिएनन्। जुन कालको अनुकूल पर्‍यो, त्यहीलाई लिई निस्केका थिए। यसैले इतिहास–संशोधनलाई पहिलो संख्यादेखि क्रमैसंग पढेर ल्याउँदा तल—माथिका घटना सामुन्ने आउँछन्। उदाहरणार्थ—पहिलो संख्यामा कान्तिपुरका मल्ल राजाको वंशक्रमबारेको कुरा परेको छ, दोस्रो संख्यामा यक्षमल्लभन्दा अघि र पछिको ललितपुरको इतिहासको झलक अगाडि आउँछ, तेस्रो संख्यामा जङ्गबहादुरको वंशबारेको कुरा आउँछ। यसरी यताउताका घटना परेका हुँदा यस किसिमका निबन्ध पढ्ने अभ्यास नभएका साधारण पाठकलाई असजिलो भएको कुरा केहीको मुखबाट हामीले सुन्यौं। यस कारण सकभर सबैलाई पढ्न सजिलो होस् भनी 'ऐतिहासिक सार' भन्ने एक प्रकरण पनि यहाँ दिएका छौं। यस 'इतिहास—संशोधनको प्रमाण प्रमेय पहिलो भाग'मा परेका प्रमाणको आधारमा सिलसिला मिलाई इतिहासका घटनाको वर्णन त्यहाँ दिइएको छ। ५० संख्यासम्मका इतिहास—संशोधनमा धेरैजसा मल्लकालका घटनालाई लिई निस्केका हुँदा मल्लकालका घटनाको वर्णन नै त्यहाँ बढ्ता पर्न गएका छन्।

पाइएका ऐतिहासिक सामान कति प्रामाणिक छन् भन्ने जाँच्ने कसीमध्ये त्यहाँ दिइएका तिथि-मिति आदिको गणना गरेर हेर्नु पनि प्रमुख हो। किनभने पछि कल्पना गरी लेखिएका कुरामा तिथिमिति ट्वाक्क मिल्न आउनु गाह्रो हुन्छ। फेरि कति ठाउँमा संवत् अस्पष्ट भएको अथवा संवत् नै नभई तिथि वार नक्षत्रहरू मात्र भएका ठाउँमा पनि प्रसङ्ग मिलाई गणना गरी हेर्दा संवत्को निर्णय गर्न सकिने हुन्छ। यसैले यहाँ उद्धृत प्रमाणहरूमा उल्लिखित तिथिमितिहरूको गणना दिंदा परीक्षकहरूलाई परीक्षा गर्न सजिलो हुने हुनाले परिशिष्टमा तिथिमितिको गणना दिइएका छन्।

यसमा परेका ऐतिहासिक सामानहरूको प्रकाशित, अप्रकाशित आदि जम्मै परिचय मूलमै दिंदा पाठकलाई पढ्न असुविधा हुने र परिशिष्टमा एकै ठाउँमा उक्त परिचय दिंदा राम्रो होला जस्तो हामीलाई लागेकोले यहाँ त्यसै गरिएको छ।

यसरी सकभर पाठकहरूलाई उपादेय बनाउने चेष्टा हामीले यसमा गरेका छौं। हामी यसमा कति सफल भएका छौं, त्यसको उचित परीक्षा परीक्षकहरूले गर्नुहुनेछ भन्ने हामीलाई आशा छ ।

तदिह न गुणदोषौ योजनीयावलीकौ
कथमपि महता यत्संस्कृतोऽयं श्रमेण ।

(वापूदेव शास्त्री)

[धेरै मिहिनेत गरी यो सम्पादन गरिएको छ । त्यस कारण यहाँ झूटो गुण अथवा दोष नलाइदिनुहोला ।]

वि० सं० २०१६ आश्विन ६ गते —सम्पादकहरू

संशोधन-मण्डल
महाबौद्ध काठमाडौं नेपाल ।

ऐतिहासिक सार

नेपाल

एशियाको दक्षिण र पूर्व भागमा हाम्रो नेपालराष्ट्र पर्दछ । प्राचीन कालदेखि 'नेपाल' भन्नाले 'ठूलो नेपाल'लाई बुझाउँथ्यो । भारतका गुप्तसम्राट् समुद्रगुप्त (वि० सं० ३८७—४३२)को प्रयागको स्तम्भलेखमा कामरूप (आसाम) र कर्तृपुर (कुमाउँ गढवाल) को बीचको देशलाई 'नेपाल' भनी लेखिएको छ । नेपालका लिच्छवि राजा मानदेवले पश्चिममा गण्डकीपारिका आफ्ना सामन्त राजालाई कज्याएको वर्णन उनको चाँगुको स्तम्भलेखमा गरिएको छ । यताबाट पनि 'नेपाल' ठूलो थियो भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ । एक प्राचीन संस्कृत पद्यमा हिमालयका पाँच खण्डमध्ये कुमाउँदेखि पूर्वको भाग 'नेपाल' भनी लेखिएको छ । नेपालका लिच्छवि राजा नरेन्द्रदेवसंग सात हजार अश्वारोही सैन्य थिए भन्ने उल्लेख पाइन्छ । यताबाट 'नेपाल' भन्नाले ठूलो नेपाल हो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । आफ्ना राज्यभित्र पसेर आएका काश्मीरी राजा जयापीडलाई नेपाली राजा अरमुडिले कालीगण्डकीको किनारामा कैद गरेको उल्लेख कह्लणको राजतरङ्गिणीमा पाइन्छ । यसबाट कालीगण्डकीभन्दा परसम्म नेपालराज्य पुगेको थियो भन्ने देखिन्छ । नेपालमा कस्तूरी प्रशस्त पाइन्छ भन्ने कुराको वर्णन संस्कृत—वाङ्मयमा पाइन्छ । नेपालखाल्डोमा कस्तूरी नपाइने हुँदा 'नेपाल' भनेको नेपालखाल्डो मात्र होइन भन्ने बुझिन्छ । वि० सं० १८४६ मा राजपुरोहित कवि शक्तिवल्लभ अर्ज्यालले बनाएको जयरत्नाकरनाटकमा सप्त कोशी सप्त गण्डकीसहित प्रदेश 'विशाल नेपाल' हो भनी लेखिएको छ । यसरी प्राचीन कालदेखि 'नेपाल' भन्नाले 'ठूलो नेपाल'लाई बुझाउँथ्यो ।

हाम्रो नेपालराष्ट्र प्राकृतिक दृष्टिले पहाड, भित्री मधेस र तराई गरी तीन भागमा विभक्त छ । नेपालमा पूर्वतिर सप्त कोशी र पश्चिमतिर सप्त गण्डकी प्रसिद्ध नदी छन् ।

हाम्रो देशमा नेपाली नेवारी तामाङ मगर गुरुङ किराती लिम्बू मैथिली भोजपुरी आदि भाषाभाषी अनेक जाति बस्तछन् ।

लिच्छवि

मानदेव र उनका ख

किराती राजाहरूलाई जितेर सूर्यवंशी लिच्छवि राजाहरूले नेपालमा शासन गरे। लिच्छविवंशमा नामी वृषदेव भए। वृषदेवको विशेष गरी बौद्ध धर्ममा श्रद्धा थियो। यसैले उनी लडाइँ—भिडाइँ कम गर्न चाहन्थे। वृषदेवका छोराहरूमा शङ्करदेव राजा भए। शङ्करदेवपछि उनका छोरा धर्मदेव गद्दीमा बसे। धर्मदेव धार्मिक प्रकृतिका थिए। उनी खूप यज्ञहरू गर्दथे। धर्मदेवको अकस्मात् मृत्यु भयो। त्यस वेला धर्मदेवका छोरा मानदेव भर्खरको चढ्दो उमेरका थिए। मानदेवकी आमा राज्यवतीले पहिले त आफ्ना पतिका साथ सती जाने विचार गरेकी थिइन्। परन्तु छोरा मानदेवले ज्यादै आग्रह गरेका हुनाले राज्यवती सती गइनन् र छोराका साथ पतिको काजक्रियाहरू विधिपूर्वक गरिन्।

राजा धर्मदेवको अकस्मात् मृत्यु भएको र नयाँ राजा मानदेव भर्खरको चढ्दो उमेरका हुँदा वरपरका सामन्त राजाहरूले स्वतन्त्र हुने चेष्टा गर्न थाले। मानदेवले आफ्ना बाबुबाट विधि-पूर्वक अस्त्रविद्या पढेका थिए तथा मानदेव कमजोरप्रकृतिका पनि थिएनन्। यसैले मानदेवले यी सामन्त राजाहरूलाई कज्याउने निश्चय गरे। यस काममा मानदेवका मामाले उनलाई पूरा सहायता दिए। मानदेव आफ्नो आमाको आज्ञा लिई फौजसाथ पहिले पूर्वतिर गए। पूर्वका सामन्तलाई कज्याउन मानदेवलाई गाह्रो भएन। चाँडै नै पूर्वका सामन्त राजाहरूले मानदेवको आधिपत्य स्वीकार गरे। यति गरी मानदेव पश्चिमतिर लागे। पश्चिमतिरका सामन्तहरूमा गण्डकीपारिका मल्लपुरीका सामन्त राजाले मानदेवको आधिपत्य मान्न मञ्जूर गरेनन्। पहिले त मानदेवले कुराकानीद्वारा स्थिति मिलाउन तिनलाई बोलाई पठाए। परन्तु तिनले मानदेवको कुरालाई टेर्दै टेरेनन्। यसैले मानदेवले लडाइँद्वारा नै तिनलाई अँठ्याउने निश्चय गरे। त्यस वेला गण्डकीमा ठूलो बाढी आइरहेको थियो। यसैले त्यस वेला गण्डकी तर्नु सजिलो थिएन। तैपनि आँट गरी पहिले आफ्ना मामाको मातहतमा केही फौजलाई गण्डकी

तर्न लाई मल्लपुरी घेर्न पठाए। पछि आफू पनि ठूलो फौजसाथ गण्डकी तरी मल्लपुरी घेर्न पुगे। यति भएपछि मल्ल सामन्त टिक्न सकेनन् र उनले विवश भई मानदेवको प्रभुत्व स्वीकार गरे।

यसरी पूर्व—पश्चिमका सामन्तहरूलाई कज्याई मानदेव आफ्नो राजधानीमा फर्के। यस विजयोत्सवमा मानदेव र उनकी आमा राज्यवतीले दान धर्महरू गरे। यसै प्रसङ्गमा मानदेवले चाँगुनारायणको पूजा गरी त्यहाँ आफ्नो विजयको वर्णन लेखाई एउटा गरुडध्वज राख्न लाए।

मानदेवले आफ्नी आमा राज्यवतीको पुण्य बढोस् भनी पशुपति वाग्वतीपारि-त्रिगङ्गानजीकै र लाजिमपाटमा त्रिविक्रम (वामन)को मूर्ति स्थापना गरे। यस वामनको मूर्तिमा बलि राजाले अश्वमेध गर्न लागेको वेलामा वामनरूपमा विष्णु त्यहाँ पुगेर विक्रान्त रूप लिएको दृश्य सुन्दर ढङ्गले अङ्कित गरिएको छ। अश्वमेध यज्ञमा घोडाको प्रधानता हुने हुनाले घोडा अश्वमेध यज्ञको चिह्न मानिएको छ। यस मूर्तिमा पनि बलि राजाले अश्वमेध यज्ञ गरेको अवस्था देखाउन यूप (मौलो)सहित घोडा अङ्कित गरिएको छ।

मानदेवकी बडामहारानी भोगिनी थिइन्। भोगिनीतर्फबाट मानदेवकी विजयवती भन्ने छोरी भएकी थिइन्। मानदेवले छोरी विजयवतीको विवाह वार्त्त देवलाभसंग गरिदिएका थिए।

मानदेवकी क्षेमसुन्दरी र गुणवती भन्ने अरू दुइ रानी थिए। क्षेमसुन्दरीले लाजिमपाटमा सुन्दर मन्दिर बनाएर त्यहाँ शिवलिङ्ग स्थापना गरिन्। गुणवतीले पनि आफ्ना बाबु किन्नरवर्माको शुभ गतिको निमित्त शिवलिङ्ग स्थापना गरेकी थिइन्। मानदेवको वैष्णव सम्प्रदायमा श्रद्धा थियो। यसैले मानदेवले चाँगुनारायणको पूजा गरेका थिए तथा विक्रान्तरूप विष्णु स्थापना गरेका थिए। उनका रानीहरूले चाहिं शिवलिङ्ग स्थापना गरेका छन्। यस कारण उनीहरूको शैवसम्प्रदायमा श्रद्धा थियो भन्ने स्पष्ट छ। यसरी एकै परिवारका व्यक्तिहरू पनि आफ्नो श्रद्धाअनुसार विभिन्न सम्प्रदायमा लागेको उदाहरण

प्राचीन कालदेखि हाम्रो देशमा पाइन्छ ।

राजा मानदेवले राम्ररी शासन चलाएका थिए। यसैले देशमा शान्ति सुव्यवस्था कायम भएको हुनाले मानदेवको पालामा विदेशसंग नेपालको व्यापार राम्ररी चलेको थियो।

मानदेवले ठूलठूला विद्वान्हरूलाई आश्रय दिएका थिए। उनले राख्न लाएको चाँगुको स्तम्भलेख प्रौढ संस्कृतमा लेखिएको छ। सो अभिलेख ऐतिहासिक दृष्टिले बाहेक काव्यको दृष्टिले पनि श्रेष्ठ छ ।

मानदेवपछि उनका छोरा महीदेव गद्दीमा बसे ।

नरेन्द्रदेव

लिच्छवि राजाहरूमा अर्का प्रसिद्ध राजा नरेन्द्रदेव भए। वि० सं० ७०३ मा उत्तरभारतका सम्राट् हर्षवर्द्धनको मृत्यु भएपछि आएका चीनिया राजदूत वाङयुन्चेलाई हर्षवर्द्धनका सामन्त अरुणाश्वले अपमान गर्दा चीनले उत्तरभारतमा आक्रमण गर्‍यो। त्यस वेला राजा नरेन्द्रदेवले चीनको मद्दत गरेका थिए। त्यसका लागि नरेन्द्रदेवले सात हजार अश्वारोही सैनिक पठाएका थिए ।

नरेन्द्रदेव कैलासकूटदरबारमा बस्तथे। उनी पशुपतिका भक्त थिए।

× × ×

अरमुडि

काश्मीरका राजा जयापीडले नेपालमा आक्रमण गरे। त्यस वेला नेपालका राजा अरमुडि थिए। अरमुडि युद्ध गर्न सिपालु थिए। यसैले जयापीडले आक्रमण गर्नेबित्तिकै अरमुडि लड्न गएनन्। जति जति जयापीड भित्र पस्दै आए, उति उति अरमुडि हारे जस्तो गरि पछि हट्तै आए। दुइ तीन दिनपछि अरमुडि नदीको किनारमा फौजसाथ डटेर बसे। अरमुडिलाई देखेर जयापीड क्रुद्ध भएर उनले आफ्नो फौजलाई नदी तरेर अरमुडिको फौजउपर आक्रमण गर्ने आज्ञा दिए। त्यस वेला नदीमा पानी घुँडासम्म मात्र आउँथ्यो। नेपालीहरूले एउटा ठूलो पोखरीमा पानी जमाएर राखेका थिए। सैन्यसाथ जयापीड नदीमा पस्नेबित्तिकै नेपालीहरूले थुनिराखेको

पानी खोलिदिए। नदीमा उत्रिखेर ठूलो बाढी आउँदा जयापीडको फौज बग्न लाग्यो। बग्दै गएका जयापीडलाई अरमुडिका पौडी खेल्न सिपालु सिपाहीले पानीबाट उतारी ल्याए। अरमुडिले जयापीडलाई कालीगण्डकीको तीरमा कैद गरी राखे।

× × ×

वि० सं० १२०० मा नेपालमा राजा नरेन्द्रदेव थिए। ❋

मल्ल

वि० सं० १३०० मा नेपालमा राजा अभयमल्ल थिए।

जितारिमल्लको आक्रमण

वि० सं० १३४४ पौषमा पश्चिमबाट जितारिमल्लले नेपाल-उपत्यकामा आक्रमण गरे। त्यस वेला नेपाल-उपत्यकामा अनन्तमल्ल शासन गर्दै थिए। स्वयम्भूको डाँडामा जितारिमल्लको खससैन्य र नेपाल-उपत्यकाका बासिन्दाहरूको लडाइँ भयो। यस लडाइँमा ८०० जति जितारिमल्लका खससिपाही परे। तैपनि जितारिमल्ल पछि हटेनन्। यसपछि यहाँका सारा बासिन्दाहरू रसदपानी लुकाई वनदुर्गभित्र पसे। यति भएपछि जितारिमल्ल स्वदेश फर्के। यहाँका बासिन्दाहरू पनि फेरि अघि जस्तै आफ्नो आफ्नो ठाउँमा रहन लागे।

यसको चौध महीनापछि वि० सं० १३४५ फाल्गुनमा फेरि दोस्रो पल्ट जितारिमल्लले नेपाल-उपत्यकामा आक्रमण गरे। यस पालिको जितारिमल्लको आक्रमण पहिलो आक्रमणभन्दा भयङ्कर थियो। यस पालि जितारिमल्लले गाउँहरूमा आगो लाइदिए। यति गरी यहाँका प्रसिद्ध देवता पशुपतिनाथ स्वयम्भूनाथ राता मछिन्द्रनाथको दर्शन पूजन गरी जितारिमल्ल आनन्दसँग स्वदेश फर्के।

❋ यिनको वंश अहिले निश्चय गर्न सकिएको छैन।

आनन्दमल्ल र रुद्रमल्ल

वि० सं० १३७३ तिर नेपाल–उपत्यकाको राजगद्दीमा आनन्दमल्ल थिए। परन्तु त्यसै ताका रुद्रमल्ल हर्ताकर्ताको रूपमा देखापर्न लागेका थिए। रुद्रमल्ल तुङ्गमल्लका छोरा थिए। रुद्रमल्लको जन्म वि० सं० १३५३ मा भएको थियो। यसरी हर्ताकर्ता बन्न पुग्दा रुद्रमल्ल भर्खरको चढ्दो उमेरका थिए। तैपनि उत्साही पुरुष हुँदा रुद्रमल्लले आफ्नो शक्ति बढाउँदै लगेका थिए।

अरिमल्ल र रुद्रमल्ल

वि० सं० १३७७ को प्रारम्भमा रुद्रमल्लले आफ्ना नातादार अरिमल्ललाई देउपाटनमा राज्याभिषेक दिई उनलाई आनन्दमल्लका उत्तराधिकारी बनाए। राज्यको सारा अधिकारचाहिं रुद्रमल्लको हातमा थियो। गद्दीको शोभा बढाउनु मात्र अरिमल्लको काम भयो। सारा नेपाल–उपत्यकाको राज्यक्षेत्र नुवाकोटसम्म रुद्रमल्लको प्रभाव फैलियो।

हरसिंहदेवको पहाडी भागमा प्रवेश र उनको मृत्यु

विक्रमको चौधौं शताब्दीको उत्तरार्धमा सिम्रौनगढमा राजा हरसिंहदेव शासन गर्दै थिए। वि० सं० १३८१ मा दिल्लीका सुल्तान गयासुद्दीन तुगलक बङ्गालमा आक्रमण गरी दिल्ली फर्कंदा तिरहुतको बाटो गरी फर्केका थिए। त्यस वेला गयासुद्दीनले सिम्रौनगढमा आक्रमण गर्न लाग्यो भन्ने ठंझी प्रजा उठाई हरसिंहदेव लड्न तयार भई निस्के। त्यसैले तिरहुतका राजा हरसिंहदेवसँग गयासुद्दीन तुगलकको लडाइँ पऱ्यो। गयासुद्दीनको फौजले सिम्रौनगढ ध्वस्त पारिदियो। यसपछि हरसिंहदेवले यताउति भागी ज्यान जोगाए। केही कालपछि उनी नेपालको पहाडी भागमा पसे। उनको साथमा उनका छोरा मन्त्री भारादारहरू थिए। दोलखा लिर आउँदा टिपाट (तीनपाटन) भन्ने ठाउँमा वि० सं० १३८२ मा हरसिंहदेवको मृत्यु भयो। हरसिंहदेवका छोरा मन्त्रीहरू कैद गरिए। राजग्रामका भारादारले हरसिंहदेवको सारा सम्पत्ति हात लाए।

यसको ६ वर्षपछि वि० सं० १३८८ मा हरसिंहदेवका मन्त्री चण्डेश्वरले राजग्राम

कब्जा गरे ।

हरसिंहदेव पहाडतिर आउँदा नेपाल-उपत्यकामा अरिमल्ल र रुद्रमल्लको संयुक्त शासन चलिरहेको थियो । हरसिंहदेव यस वेला नेपाल—उपत्यका नपुग्दै तीनपाटनमै मरेका हुँदा उनको यस आगमनले नेपाल-उपत्यकाको राजकाजमा तत्काल केही परिवर्तन ल्याएन ।

रुद्रमल्लको मृत्यु र त्यसपछिको अवस्था

वि० सं० १३८३ मा ३० वर्षको उमेरमा रुद्रमल्लको मृत्यु भयो । उनको साथ चार जना सती गए । रुद्रमल्लका वीरमल्ल र त्रिभुवनमल्ल भन्ने दुइ छोरा भएका थिए । परन्तु जन्मेको केही कालमै तिनीहरूको मृत्यु भएको थियो । रुद्रमल्लकी छोरी नायकदेवी थिइन् । रुद्रमल्लको मृत्युपछि नायकदेवीको पालनपोषणको भार उनकी बज्यै पदुमलदेवीले उठाइन् तथा देवलदेवीले पनि नायकदेवीको हेरचाह गर्न लागिन् । यस वेला राजगद्दीमा अरिमल्ल नै थिए । परन्तु रुद्रमल्लकी छोरी नायकदेवी बाबुको हकवाला भई रहन लागिन् । यस कारण नायकदेवीलाई हात लिनु राज्याधिकार हात लाउनु जस्तै थियो । यसैले नायकदेवीमा धेरैको दृष्टि पर्नु स्वाभाविक थियो । यत्तिकैमा वि० सं० १४०३ माघमा दश दिनकी छोरी राजल्लदेवीलाई छोडी नायकदेवी स्वर्ग गइन् । देवलदेवीले आफ्नी नातिनी राजल्लदेवीलाई अतिकष्टपूर्वक पालिन् । त्यस वेला नेपाल-उपत्यकाको राजगद्दी खाली थियो । वि० सं० १४०१ आश्विनमा राजा अरिमल्लको मृत्यु भएपछि उनका सन्तान नहुँदा राजगद्दीमा कसलाई राख्ने भन्ने खलबल मच्चिइरहेको थियो । आखिर वि० सं० १४०४ श्रावणमा दुवै राजकुलका अनुमतिले सबैका सल्लाहले आनन्ददेवका मझ्याहा छोरा राजदेव राजगद्दीमा राखिए । यस वेला राजदेव ३० वर्षको उमेर पुगेका थिए ।

देवलदेवी जमामर्दकी थिइन् । यसैले आफ्नी नातिनी राजल्लदेवीलाई काखमा लिई हर्ता-कर्ता जस्तै भई राजकाज गर्न लागिन् । यस्तो अवस्थामा ठाउँठाउँका महापात्र तथा अधिकारीहरूले स्वतन्त्र हुन चेष्टा गर्नु स्वाभाविक थियो । परन्तु महाथ (महामन्त्री)

अनखरामको सहायताबाट देवलदेवीले ठाउँठाउँमा आफैं गई तिनीहरूलाई कज्याइन् ।

शमसुद्दीनको आक्रमण

वि० सं० १४०६ मार्गमा बंगालका सुल्तान शमसुद्दीन ठूलो फौजसाथ पूर्वको बाटोबाट नेपाल-उपत्यकामा पसे । त्यस वेला राजधानी भक्तपुर भएको र पूर्वतिरबाट उपत्यकामा पस्दा बाटामा पनि पर्ने हुनाले शमसुद्दीनको आक्रमणको मार पहिले भक्तपुरमै पऱ्यो । मार्ग शुक्ल नवमीका दिन मुसलमानी सैन्यले भक्तपुरमा आक्रमण गऱ्यो । परन्तु यस मुसलमानी सैन्यलाई रोक्ने शक्ति यहाँ नहुँदा शमसुद्दीनको सैन्यले भक्तपुर दखल गरी धनसम्पत्ति लुटी देवमन्दिर भत्काई आगो लाई भक्तपुर शहर ध्वस्त पारिदियो । यति गरी त्यो फौज अगाडि बढ्यो । यहाँ पशुपतिनाथको मन्दिर अघिदेखि प्रसिद्ध र धनसम्पत्तिले पूर्ण पनि थियो । यस कारण शमसुद्दीनको दलको आँखा पशुपतिनाथको मन्दिरमा पर्नु स्वाभाविक थियो । यहाँ रहेको धनसम्पत्ति लिई शमसुद्दीनको सैन्यले पशुपतिनाथको मूर्तिलाई समेत तीन टुक्रा पारिदियो । अनि कान्तिपुरमा लुटपीट मचाई शमसुद्दीनको सैन्य सिम्भूको डाँडामा चढ्यो । सिम्भू अघिदेखि बौद्धमार्गीहरूको प्रसिद्ध पुण्यस्थल थियो । चैत्यभित्र नवरत्न सुन चाँदी राख्ने चलन हुँदा शमसुद्दीनको सैन्यले स्वयम्भूनाथको चैत्य भत्काएर खोदलेको देखिन्छ । अनि पाए जति धन लिई त्यहाँ आगो लाइदियो ।

ललितपुरमा आक्रमण गरेको दिनको उल्लेख पाइएको छैन तापनि नवमीको दिन भक्तपुर ध्वस्त पारेको र दशमीको दिन स्वयम्भू पोलेको देखिएकोले एक दुइ दिनमै कान्तिपुरका साथै ललितपुरमा पनि शमसुद्दीनको सैन्यले उत्पात मचाएको देखिन्छ । ललितपुरमा पनि प्रसिद्ध देवस्थल भत्काउने पोल्ने इत्यादि काम भयो ।

यसरी नेपाल-उपत्यकाका शासक र दुनियाँहरूले शमसुद्दीनको सैन्यसंग सोझै मुकाबिला गर्न नसकी वनदुर्गभित्र पस्नु आदि संरक्षण मात्र गर्नेतिर लागेकाले मुसलमानी सैन्यले निर्धक्कसंग उपत्यकाका तीनै शहर उजाड पार्ने अवसर पायो । अनि ७ दिनसम्म यहाँ बसी उत्पात मचाई हाहाकार पारी शमसुद्दीनको फौज फर्क्यो ।

यस मुसलमानी आक्रमणले यहाँको शासनव्यवस्थामा चाहिं कुनै परिवर्तन भएन । राजगद्दीमा राजा राजदेव नै थिए । यहाँका बासिन्दाहरू पनि पूर्ववत् आफ्नो आफ्नो ठाउँमा रहन लागे । विस्तार विस्तार भत्केका ढलेका देवमन्दिरहरूको जीर्णोद्धार हुन लाग्यो । यस आक्रमणको सात वर्षपछि पाटन पिंबहालको ठूलो चैत्यको जीर्णोद्धार पाटनका महापात्र मेघपालले गरे । यस आक्रमणको ११ वर्षपछि वि० सं० १४१७ मा महामन्त्री जयसिंहरामले पशुपतिको मूर्ति स्थापना गरे । यस आक्रमणको २३ वर्षपछि मात्र वि० सं० १४२९ मा कान्तिपुरका महापात्र राजहर्षले राजा अर्जुनमल्ल र उपराज स्थितिमल्लको आज्ञा लिई स्वयम्भूनाथको चैत्यको पुनर्निर्माण गरे । यसरी निकै वर्षपछि मात्र शमसुद्दीनको आक्रमणले गरेको क्षतिको पूर्ति हुन सक्यो ।

स्थितिमल्लको उदय

वि० सं० १४११ मा राजल्लदेवी ८ वर्षकी भइन् । देवलदेवीले अब राजल्लदेवीको विवाह गरिदिने विचार गरिन् । त्यसका लागि दुलहाको खोजी हुन लाग्यो । त्यसै साल आश्विनमा देवलदेवीले स्थितिमल्ललाई योग्य वर ठानी विदेशबाट ल्याई भक्तपुर भित्र्याइन् । यसको पाँच महीनापछि राजल्लदेवीसंग स्थितिमल्लको विवाह भयो । यसरी 'राजल्लदेवीका पति'का नाताले स्थितिमल्लले नेपालउपत्यकाको राजकाजमा हात हाल्ने अवसर पाए ।

वि० १४१७ को अन्त्यतिर राजदेवको मृत्यु भयो । यसपछि राजदेवका छोरा अर्जुनमल्ल गद्दीमा राखिए । त्यस वेला अर्जुनमल्ल १४ वर्षका मात्र थिए । १४ वर्षका अर्जुनमल्लले सबैलाई अँठ्याई राम्ररी राजकाज चलाउन सक्नु त्यस वेला गाह्रो थियो । यसबाट आफ्नो शक्ति बढाउन स्थितिमल्ललाई सजिलो भयो । वि० सं० १४२३ मा देवलदेवीको ६६ वर्षको उमेरमा मृत्यु भयो । त्यसपछि स्थितिमल्लले हर्ताकर्ता भई काम चलाउन थाले । यो कुरा केही पुराना भारादारलाई मन नपर्नु स्वाभाविक थियो । यसैले ठाउँठाउँमा विद्रोह हुन थाल्यो । वि० सं० १४२४ मा साँखुको किल्लाका रक्षकले विद्रोह गरी स्वतन्त्र भई रहन लागे । परन्तु राजा अर्जुनमल्लसाथ गई स्वयं स्थितिमल्लले यस विद्रोहलाई दबाए । त्यस

वेलाका भारादारमा महामन्त्री जयसिंहराम प्रभावशाली थिए। स्थितिमल्लले यसरी एकाधिकार जमाउँदै ल्याएको महामन्त्री जयसिंहरामलाई मन परेन। यसैले उनले विद्रोह गर्ने चेष्टा गर्न लागे। यो कुरा थाहा पाई स्थितिमल्लले वि० सं० १४२६ वैशाखमा उनलाई पक्री ल्याई नेल ठोके। शक्तिशाली महामन्त्री जयसिंहरामलाई नेल ठोकेको समाचारले अरू भारादारहरूमा खलबली मच्चायो। यसैले यसको दुइ महीना जतिपछि आषाढमा पाटनका भारादार र प्रजाहरू विद्रोह गरी स्थितिमल्लको विरुद्ध लड्न ठिमीसंम आइपुगे। स्थितिमल्ल बलियो हृदय भएका व्यक्ति थिए। यसैले स्थितिमल्ल स्वयं अघि सरी लड्न गई लडाइँमा तिनीहरूलाई हराए। यस युद्धमा महापात्र आदि ५३ जना परे। जयसिंहरामलाई कायल गराई तीन महीनापछि छोडिदिए। यसरी यस ठिमीयुद्धमा सफलता पाएपछि स्थितिमल्लको शक्ति झन् बढ्यो र उनी उपराजका हैसियतले शासन गर्न लागे।

राजा अर्जुनमल्लको काम त खाली गद्दीको शोभा बढाउनु मात्र भयो। तैपनि उमेर पुगेका समर्थ राजा रहिरहँदा अधिकार एकलौटी पार्ने आफ्नो योजनामा बाधा पर्ने सम्भावना हुँदा अर्जुनमल्ललाई पन्छ्याउने विचार स्थितिमल्लले गरे। अर्जुनमल्लहरू बनेपाली थिए। यसैले अर्जुनमल्ललाई बनेपातिरै धपाइदिने योजना स्थितिमल्लले बनाए। यसै योजना-अनुसार त्यस वेलाका महामन्त्री जयत आदि सबै भारादारहरूको सम्मति देखाई वि० सं० १४३७ मार्गमा स्थितिमल्लले अर्जुनमल्ललाई ठूलो जात्रा गरी बनेपा धपाइदिए। यसको २२ दिन पछिराति अर्जुनमल्ल बनेपाबाट भागेर आई गोकर्णको किल्लामा शरण लिन पुगे। केही दिनपछि ठूलो कष्टले भक्तपुरभित्र पसे। यसरी अर्जुनमल्ल फर्केर आई फेरि भक्तपुरमै पसेका हुँदा भक्तपुरका प्रजामा खलबली मच्चिएला भनी स्थितिमल्लले उनलाई कैद गरी भक्तपुर त्रिपुर कार्छेमा थुनेर राखे। कडा बन्धनमा परेका हुँदा एक वर्षपछि नै वि० सं० १४३८ माघमा अर्जुनमल्लको मृत्यु भयो। त्यसपछि स्थितिमल्लले सबैलाई कज्याई राम्ररी शासन गरे।

स्थितिमल्ल चतुर पुरुष थिए। यसैले अहिले बल र बुद्धिले अरूलाई दबाउन सके तापनि फेरि विद्रोह हुन सक्छ भन्ने कुरा स्थितिमल्लले देखेका थिए। यस कारण प्रजाले

आफूलाई महाराजाधिराजको रूपमा मान्यता दिए तापनि आफ्नो जीवनभर 'राजल्लदेवीका पति'का हैसियतले रहनु नै स्थितिमल्लले श्रेयस्कर सम्झे ।

राजल्लदेवीबाट स्थितिमल्लका तीन छोरा भएका थिए। जेठा धर्ममल्लको जन्म वि. सं. १४२४ मा, माहिला ज्योतिर्मल्लको जन्म वि० सं० १४३० मा र कान्छा कीर्तिमल्लको जन्म वि० सं० १४३४ मा भएको थियो । यी तीन छोरा र आफ्ना पति स्थितिमल्ललाई छोडी राजल्लदेवी स्वर्ग गइन् । राजल्लदेवीको सम्झनामा स्थितिमल्लले वि० सं० १४४४ मा देउपाटनमा रहेको धाराको जीर्णोद्धार गरे ।

वि० सं० १४५२ भाद्रमा स्थितिमल्लको मृत्यु भयो ।

ज्योतिर्मल्ल

स्थितिमल्लको मृत्युपछि केही काल उनका तीनै छोरा धर्ममल्ल ज्योतिर्मल्ल कीर्तिमल्ल मिली शासन गरे। पछि माहिला ज्योतिर्मल्लको मात्र राज्यमा एकाधिकार रह्यो। ज्योतिर्मल्लले राम्ररी शासन चलाए । ज्योतिर्मल्लकी रानी संसारदेवी थिइन् । वि० सं० १४६५ मा संसारदेवीतर्फबाट ज्योतिर्मल्लका छोरा यक्षमल्लको जन्म भयो । यक्षमल्लका भाइ जीवमल्ल भए ।

यक्षमल्ल

ज्योतिर्मल्लको मृत्यु भएपछि यिनका दुइ छोरा यक्षमल्ल र जीवमल्लले केही काल मिली राज्य गरे । पछि राज्यमा यक्षमल्लको मात्र एकलौटी अधिकार भयो । यक्षमल्ल योग्य शासक थिए। यिनले राम्ररी शासन चलाए । वि० सं० १५१० मा यक्षमल्लले भक्तपुरका बासिन्दाहरूको सहयोगले भक्तपुर शहरलाई एउटा बलियो गढ (ठूलो किल्ला)को रूपमा परिणत गरे । भक्तपुर शहरलाई चारैतिरबाट खाई र पर्खालले घेरियो । पर्खालमा ठाउँ-ठाउँमा ढोकाहरू बनाइए । ती ढोकामा कोट (सानो किल्ला)हरू बनाइए । यसरी भक्तपुर शहरलाई आक्रमणबाट बच्न मजबूत गढको रूप दिइयो । यस काममा भक्तपुरका बासिन्दा ब्राह्मण क्षत्री वैश्य शूद्र सारा जातले श्रमदान गरेका थिए ।

यक्षमल्लका ७ जना छोरा थिए। तिनमा एक जना छोरा राजमल्लको मृत्यु वि० सं० १५२४ भन्दा केही पहिले भएको थियो। दिवङ्गत छोरा राजमल्लको उद्धारका लागि यक्षमल्लले वि० सं० १५२४ मा ती छोरा जत्रै सुनको विष्णुमूर्तिलाई मन्दिर बनाई भक्तपुरमा स्थापना गरे। त्यहाँ षड्दर्शन पढेकाहरूलाई बस्न सत्तल, अग्निशाला, कूवा, भान्साघर, धारा आदि बनाउन लाए। यक्षमल्लका अरू ६ छोरा रायमल्ल, रत्नमल्ल, रणमल्ल, राममल्ल, अरिमल्ल, पूर्णमल्ल थिए। यक्षमल्लले आफ्ना छोरा रायमल्लको सुवर्णतुलादान गराएका थिए। त्यस उत्सवमा दरबारमा चतुरङ्गमहाभारत नाटक देखाइएको थियो।

यक्षमल्लको मृत्यु

राज्यविभाजन

वि० सं० १५३८ मा यक्षमल्लको मृत्यु भयो। यसपछि केही काल उनका छोराहरू र उनका दौहित्र (छोरीका छोरा) भीममल्लसमेत भ. राजकाज चलाए। यक्षमल्लका छोराहरूमा रत्नमल्ल चतुरा र महत्त्वाकाङ्क्षी पुरुष थिए। यसैले दाजु–भाइहरूसंगको संयुक्त शासनले मात्रै उनी सन्तुष्ट भएनन्। यस कारण दाजुहरूसंग मिली भक्तपुरमा पनि शासन चलाउँदै रहने तथा अन्ततिर आफ्नो स्वतन्त्र शासन पनि कायम गर्ने उद्योग रत्नमल्लले गर्न लागे। यस वेला राजधानी भक्तपुरमा भएको हुँदा यक्षमल्लहरू 'नेपालमण्डलेश्वर'को हैसियतले भक्तपुरमा बसी शासन गर्दथे। कान्तिपुरमा पुस्तौनी अधिकार पाएका शक्तिशाली वैश्य महापात्रहरूको शासन चलेको थियो। ललितपुरमा चाहिं सप्तकुटुम्बज (सात परिवारका)मध्ये तीन मुख्य महापात्रहरू मिली शासन गर्दथे। यी महापात्रहरू यक्षमल्लहरूको हुकूम मानी शासन गर्दथे तापनि पुस्तौनी अधिकार पाएका हुँदा यिनीहरू पनि शक्तिशाली थिए। रत्नमल्लले कान्तिपुर र ललितपुरका यी महापात्रहरूलाई सिद्ध्याई त्यहाँ आफ्नो स्वतन्त्र शासन कायम गर्ने विचार गरे। ललितपुरका महापात्रहरूको भन्दा कान्तिपुरका महापात्रको स्थिति कमजोर देखेर रत्नमल्लले पहिले कान्तिपुरमा आँखा गाडे। आफ्ना बाबुको मृत्यु भएको ३ वर्ष जतिपछि नै वि सं० १५४१ मा रत्नमल्लले कान्तिपुरका महापात्रहरूलाई सिद्ध्याई कान्तिपुर

दख्खल गरे। रत्नमल्लले त्यहाँ आफू र आफ्ना एक जना भाइ अरिमल्लको मात्र शासन कायम गरे। केही कालपछि कान्तिपुरमा रत्नमल्लको एकलौटी अधिकार भयो।

यक्षमल्लका छोराहरूमा जेठा रायमल्ल हुनाले भक्तपुरमा उनको केही विशेष अधिकार रहनु स्वाभाविक थियो तथा संयुक्त अधिकार रहेको कान्तिपुरमा रत्नमल्लले आफ्नो मात्र स्वतन्त्र शासन कायम गरेको रायमल्ल र उनका सन्तानलाई मन पर्ने कुरा थिएन। तर चतुर रत्नमल्ल भाइहरूलाई आफ्नो पक्षमा मिलाउन समर्थ भए। यसैले भाइहरूको सहायताले रत्नमल्लले ललितपुरमा भक्तपुरको अधिकार छुटाई आफ्नो प्रभाव फैलाए। परन्तु ललितपुरका महापात्रहरू केही व्यवस्थित हुँदा रत्नमल्लले कान्तिपुरका महापात्रहरूलाई जस्तै उनीहरूलाई सिद्ध्याउन सकेनन्। यसैले ललितपुरमा रत्नमल्ल र उनका भाइहरूको अधिकार रह्यो तापनि महापात्रहरूको स्थिति पनि कायमै रह्यो।

यसरी यक्षमल्लका छोराहरूको कलहले नेपाल-उपत्यकाभित्रै तीन स्वतन्त्र राज्यको बीउ रोपियो।

वि० सं० १५७७ मा रत्नमल्लको मृत्यु भयो। यसपछि कान्तिपुरमा उनका सन्तानको शासन चल्यो। भक्तपुरमा केही काल रायमल्लका सन्तान तथा रणमल्ल र भीममल्लको संयुक्त शासन चल्यो। पछि रायमल्लका सन्तानको मात्र शासन चल्यो। रणमल्लले बनेपामा आफ्नो स्वतन्त्र शासन कायम गरे। ललितपुरमा चाहिं यी मल्ल राजाहरूको कमजोरीबाट मौका पाई त्यहाँका महापात्र विष्णुसिंहले स्वतन्त्र राज्य खडा गरे।

यसरी नेपाल-उपत्यकाभित्र भक्तपुर कान्तिपुर ललितपुर यी तीन स्वतन्त्र राज्य खडा भए।

कान्तिपुर

काष्ठमण्डप

कान्तिपुरको अर्को नाउँ 'काष्ठमण्डप' हो । वि० सं० १२०० मा लेखिएको हस्तलिखित पुस्तकमा काष्ठमण्डपको उल्लेख पाइएको छ । यसपछिका हस्तलिखित पुस्तकमा र अभिलेखहरूमा पनि काष्टमण्डपको उल्लेख पाइन्छ। यसरी धेरै अघिदेखि 'काष्ठमण्डप' भन्ने नाउँ प्रसिद्ध थियो ।

कान्तिपुरका केही मल्ल राजाहरू

वि० सं० १५७७ मा रत्नमल्लको मृत्यु भएपछि कान्तिपुरको गद्दीमा रत्नमल्लका छोरा सूर्यमल्ल बसे । सूर्यमल्लपछि उनका छोरा अमरमल्ल राजा भए । अमरमल्लपछि उनका छोरा महेन्द्रमल्ल गद्दीमा बसे । महेन्द्र-मल्लपछि उनका छोरा सदाशिव मल्ल गद्दीमा बसे । केही कालपछि महेन्द्रमल्लका अर्का छोरा शिवसिंह मल्ल राजा भए। शिवसिंह महत्त्वाकाङ्क्षी पुरुष थिए । उनी कान्तिपुर राज्यले मात्र सन्तुष्ट भएनन् । उनले आफ्नो राज्यविस्तार गर्ने उद्योग गर्न लागे । ललितपुरमा महापात्र विष्णुसिंहका सन्तानले स्वतन्त्र भई राज्य चलाइरहेका थिए । यो स्थिति मल्ल राजाहरूलाई मन पर्ने कुरा थिएन । शिवसिंहले ललितपुरमा आक्रमण गरी वि० सं० १६६१ भन्दा केही पहिले ललितपुर दख्खल गरे । यसरी ललितपुर कान्तिपुरमा मिल्यो । ललितपुरको शासन चलाउन शिवसिंहले आफ्ना छोरा हरिहरसिंहलाई नियुक्त गरे । हरिहरसिंहले बाबुको प्रतिनिधि भई ललितपुरमा शासन गरे । यसरी शिवसिंहले आफ्नो शक्ति बढाए । पूर्वतिर मोरङ्गसम्म शिवसिंहको केही प्रभाव फैलिएको थियो । शिवसिंहको शासनका-लमा वि० सं० १६५२ मा उनको आज्ञा लिई स्वयम्भूनाथको स्तूप जीर्णोद्धार गरिएको थियो । पछि वज्र परी सो स्तूप फेरि भत्कियो । अनि फेरि शिवसिंहको आज्ञाले त्यसको जीर्णोद्धार गरी वि० सं० १६६१ मा सो स्तूपको प्रतिष्ठा गरियो ।

हरिहरसिंहका लक्ष्मीनरसिंह र सिद्धिनरसिंह दुइ छोरा थिए । जेठा लक्ष्मीनरसिंह बाजे शिवसिंहसंगै पहिलेदेखि कान्तिपुरमा बस्तथे । यसले शिवसिंहको शेषपछि कान्तिपुरको गद्दीमा

लक्ष्मीनरसिंह बसे। लक्ष्मीनरसिंह केही कमजोर प्रकृतिका थिए। यसैले लक्ष्मीनरसिंहले ललितपुरलाई कान्तिपुरको अधीनमा राख्न सकेनन्। ललितपुरलाई लक्ष्मीनरसिंहका भाइ सिद्धिनरसिंहले अँठ्याए।

प्रतापमल्ल

लक्ष्मीनरसिंहका छोरा प्रतापमल्ल भए। वि० सं० १६९८ मा प्रतापमल्लले आफू राजा भएको घोषणा गरी आफ्नो नाउँको टक चलाए। कान्तिपुरका मल्ल राजाहरूमा प्रतापमल्लको विशेष ख्याति छ। हुन पनि प्रतापमल्ल उनीभन्दा अघिका र पछिका मल्ल राजाहरूभन्दा भिन्न प्रकृतिका थिए।

त्यस ताका भीममल्ल शक्तिशाली भारादार थिए। भीममल्लको सहायताले प्रतापमल्लले भोटतिर कुतीको आधा भागसम्म आफ्नो राज्यविस्तार गरे। भीममल्लले भोट र कान्तिपुरको व्यापारमा पनि धेरै वृद्धि गराए। परन्तु भक्तपुरका नरदेव मयासिङको चुक्ली सुनी प्रतापमल्लले भीममल्लको वध गराए।

ललितपुरमा सिद्धिनरसिंहले कान्तिपुरको अधिकार छुटाई स्वतन्त्र राज्य खडा गरेको प्रतापमल्ल र कान्तिपुरका भारादारहरूलाई मन परेको थिएन। यसैले ललितपुरमा कान्तिपुरेहरू आँखा गाडेर बसेका थिए तथा मौका पायो कि ललितपुरमा आक्रमण गर्थे। परन्तु ललितपुरेहरूले पनि आत्मरक्षाका लागि चाहिंदो बन्दोबस्त गरेका हुनाले कान्तिपुरेहरूले ललितपुरका केही किल्ला कब्जा गरिहाले तापनि स्थायी विजय गर्न सक्तैनथे। वि० सं० १६९३ मा सिद्धिनरसिंहले कोटिहोम गर्न लागेको मौका पाई कान्तिपुरेहरूले ललितपुरमा आक्रमण गरी केही किल्ला कब्जा गरेका थिए। सिद्धिनरसिंहले लडेर तिनीहरूलाई धपाइदिए।

ललितपुरको सहायताका लागि आएका गोरखाका राजा डम्बरशाहलाई पनि प्रतापमल्लले हटाइदिए।

भक्तपुरलाई पनि पाए अँचेट्ने प्रतापमल्लको दाउ थियो। यसैले बराबर भक्तपुरमा आक्रमण गरी भक्तपुरका किल्ला कब्जा गरी भक्तपुरेहरूलाई कायल पार्न उनी खोज्थे। उनले

भक्तपुरमा आक्रमण गरी किल्ला कब्जा गर्दा भक्तपुरका राजा नरेशमल्लले एक चोटि उनलाई हात्ती दिई सन्धि गरेथे।

यसरी प्रतापमल्ल कहिले ललितपुरमा, कहिले भक्तपुरमा षाड्गुण्य (राजनीतिको दाउपेच) खेल्न पुग्दथे।

कान्तिपुरका मल्ल राजाहरूमा प्रतापमल्लको विशेष ख्याति हुनामा मुख्य कारण उनको कविगुण थियो। उनी संस्कृतमा कविता लेख्तथे। कान्तिपुर इलाकाका धेरैजसा प्रसिद्ध देवस्थलमा उनका शिलापत्र पाइन्छन्। ती अभिलेखमध्ये धेरैका रचयिता स्वयं प्रतापमल्ल थिए। उनका कवितामा शृङ्गाररस र भक्तिको बाहुल्य छ। प्रतापमल्ल आफूलाई 'कवीन्द्र = ठूला कवि' भनी लेख्तथे। शस्त्र, शास्त्र र संगीतमा म निपुण छु भन्ने उनलाई गर्व थियो।

प्रतापमल्ल शिव बुद्ध विष्णु र अरू देवदेवीहरूको उपासना गर्दथे तथा तन्त्रमन्त्रको अनुष्ठान गर्दथे। उनको शासनकालमा वि० सं० १७१५ तिर खडेरी पर्‍यो। सिम्भू शान्तिपुर-भित्र सर्पको रगतले लेखेको तसवीर छ, त्यसलाई बाहिर ल्याई अनुष्ठान गर्न सके पानी पर्छ भन्ने लोकविश्वास हुँदा प्रतापमल्लले 'प्राणीमाथिको दयाले गर्दा मैले शान्तिपुरभित्र सर्पको रगतले लेखेको तसवीर बाहिर ल्याउने यस्तो जोखिमको काम गरें र पानी पर्‍यो, सहकाल भयो' भनी शिलापत्रमा लेख्न लाएका छन्। उनले वि० सं० १७२५ मा सिम्भूमा स्वयम्भूनाथलाई प्रसन्न पार्न ठूलो वज्र चढाएका थिए।

प्रतापमल्लले कुचविहारका राजकुमारी रूपमती अनन्तप्रिया तथा प्रभावतीसंग विवाह गरेका थिए। प्रतापमल्लका कर्णाटदेशको राजमती तथा अरू इन्द्रमती आदि रानीहरू थिए।

प्रतापमल्लका भूपेन्द्र चक्रवर्त्तेन्द्र नृपेन्द्र पार्थिवेन्द्र महीपतेन्द्र तथा सुन्दरनारायण सुरतसाही मान्धातासिंह र मल्लाहा भाकुतु यी नौ जना छोराहरू देखिएका छन्। यिनमा केही छोराको प्रतापमल्ल छँदै मृत्यु भएको थियो। कान्तिपुरका बासिन्दाहरूलाई स्नानादि

गर्न सजिलो होस् भनी स्वर्ग गएका आफ्ना छोरा चक्रवर्त्तेन्द्रको नाउँमा प्रतापमल्लले वि० सं० १७२७ मा रानीपोखरी बनाउन लाए। त्यहाँ स्वयं प्रतापमल्लले शास्त्र हेरी नेपालका र भारतका समेत अनेक प्रसिद्ध तीर्थको पानी ल्याउन लाई राख्न लाएका थिए। चक्रवर्त्तेन्द्रमा प्रतापमल्लको ज्यादा माया थियो। यसैले चक्रवर्त्तेन्द्रलाई आफू छँदै केही काल प्रतापमल्लले कान्तिपुरका राजा बनाएका थिए।

प्रतापमल्लको मृत्यु र त्यसपछिको अवस्था

३३ वर्षसम्म शासन गरी वि० सं १७३१ मा प्रतापमल्लको मृत्यु भयो। प्रतापमल्ल प्रभावशाली र जाँगरिला हुँदा उनको शासनकालमा भारादार-हरूलाई अँठ्याई शासन चलाउन उनी समर्थ भएका थिए। परन्तु प्रतापमल्लको मृत्यु हुनासाथ भारदारहरूले टाउको उठाउने मौका पाए। त्यस वेला प्रतापमल्लका छोराहरू उमेर पुगेका आफैं शासन चलाउन सक्ने अवस्थाका थिएनन्। यसैले राज्यको बागडोर मन्त्रीहरूको हातमा पर्न गयो।

नृपेन्द्र मल्ल र चिकुटि

प्रतापमल्लको मृत्युपछि नृपेन्द्र मल्ल गद्दीमा राखिए। नृपेन्द्र मल्ल त्यस वेला १२ वर्षका थिए। यसैले चौतारा (मुख्य मन्त्री) चिकुटि हर्ताकर्ता भई निस्के। चौतारा चिकुटिले ठाउँ—ठाउँमा ठूलाठूला पदमा आफ्ना नातादा-रहरूलाई राख्न लागे। वि० सं० १७३७ मा १८ वर्षको उमेरमा राजा नृपेन्द्र मल्लको मृत्यु भयो। नृपेन्द्रको साथ ६ जना सती गए।

पार्थिवेन्द्र मल्ल

नृपेन्द्रको मृत्यु भएको १४ दिनपछि उनका भाइ पार्थिवेन्द्र कान्तिपुरको गद्दीमा राखिए। त्यस उत्सवमा भक्तपुरका राजा जितामित्र र पाटनका राजा श्रीनिवास उपस्थित भएका थिए। त्यसपछि पनि चौताराको पदमा चिकुटि नै थिए। यसरी चिकुटिको प्रभाव रहिरहेको देख्ता अरू भारादारहरूलाई असह्य हुन थाल्यो। यसैले केही भारादारहरू चिकुटिलाई सिद्ध्याउने दाउमा लागे। यस कुराको सुइँको पाई वि० सं० १७४० मा राति सपरिवार चिकुटि कान्तिपुरबाट भागी ललितपुर पुगे। उनका अनुयायी उमराउ भिक्ष्व र खसद्दरू पनि

उनीसंगै गए। ललितपुरका राजा श्रीनिवासले चिकुटिलाई शरण दिए । ४ दिनसम्म चिकुटि ललितपुरमै बसे। परन्तु त्यहाँ बस्ता आफ्नो सुरक्षा हुने नदेखी खसहरूसाथ काठमाडौं-बाट ८ कोश जति पश्चिम त्रिशूलीपारि पर्ने बुधसिंह भन्ने गाउँमा गई चिकुटि बस्न लागे।

पार्थिवेन्द्र मल्लको मृत्यु र लक्ष्मीनारायण जोशी

चिकुटि गएपछि पाटनका राजा श्रीनिवास मल्ल कान्तिपुर आई लक्ष्मीनारायण जोशी, बावत, जयकृष्ण, जयकृष्णका छोरा श्रीकण्ठु यी ४ जनाको मन्त्रिपरिषद् कान्तिपुरमा बनाउन लाए। लक्ष्मीनारायण जोशी चतुर र बलियो मन भएका पुरुष थिए। यसैले षाड्गुण्यको प्रयोग गरी आफू हर्ताकर्ता बनी शक्तिशाली बन्ने विचार लक्ष्मीनारायणले गरे। वि० सं० १७४४ मा राजा पार्थिवेन्द्र मल्लको अकस्मात् मृत्यु भयो। उनलाई खानेकुरामा विष हाली खुवाइएको थियो। उनका आमाहरू पनि बिरामी भए । तर उनीहरूको चाहिं मृत्यु हुन पाएन। पार्थिवेन्द्र मल्लका साथ २४ जना सती गए। आफ्ना राजा पार्थिवेन्द्र मल्लको अकस्मात् मृत्यु भएको खबरले कान्तिपुरका प्रजाहरूमा खलबली मच्चिनु स्वाभाविक थियो। यसैले पार्थिवेन्द्र मल्ल मारिएको चारौं दिनमा कान्तिपुरका प्रजाहरू उठी हनूमान्-ढोकामा जम्मा हुन थाले। "हाम्रा राजालाई कसले विष खुवाएको हो, त्यसको पत्ता लाई हामी पनि त्यसलाई मार्छौं" भनी तिनीहरू कराउन लागे। कसैले पनि तिनीहरूको चित्त बुझाउन सकेन। अनि भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्लले अपराधीको पत्ता म लाइदिन्छु भनी संझाएपछि मात्र प्रजाहरू शान्त भई आफ्नो आफ्नो घर फर्के।

पार्थिवेन्द्र मल्ललाई विष खुवाउने काममा लक्ष्मीनारायणको पनि हात थियो । त्यस कारण आफ्नो रक्षा र शत्रुको नाश गर्नानिमित्त लक्ष्मीनारायणले "मन्त्री वंशीधरको सहायताले भूतपूर्व चौतारा चिकुटिले पार्थिवेन्द्र मल्ल र अरू राजपरिवारलाई विष खुवाएका हुन्" भन्ने हल्ला पिटाए। त्यस वेला चिकुटि पशुपतिमा आई दान-धर्म गरी बसेका थिए। राजा र राजपरिवारउपर विषप्रयोग गरेको आरोप लाई पशुपतिमा बसेका सपरिवार चिकुटि र उनका अनुयायी खसहरू समाती ल्याइए। बाटामा उत्तेजित भीडले चिकुटिहरूलाई

बेसरी चुटी उनीहरूको ठूलो अपमान गऱ्यो। राजदरबारमा बसेका मन्त्री वंशीधरलाई पनि हिटीचोकमा नेल ठोकी राखे। पछि सपरिवार चिकुटि, मन्त्री वंशीधर तथा चिकुटिका अनुयायी खसहरू राजद्रोही ठहरिई मारिए।

भूपालेन्द्र मल्ल र चौतारा लक्ष्मीनारायण

पार्थिवेन्द्र मारिएको चौथौं दिनमा उनका छोरा भूपालेन्द्र मल्ललाई भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ल आई कान्तिपुरको गद्दीमा राखे। चौतारा पद लक्ष्मीनारायणले अँठ्याए। भूपालेन्द्र मल्लको जन्म वि० सं० १७३६ मा भएको थियो। यसैले गद्दीमा बस्ता उनी ८ वर्षका मात्र थिए। राजा बालक भएका, राजमाता ऋद्धिलक्ष्मी अनुकूल भएकी र आफ्ना प्रतिद्वन्द्वीहरूलाई सिद्धयाउन पनि सफल भएका हुँदा चौतारा लक्ष्मीनारायणको शक्ति बढ्दै गयो र उनी हर्ताकर्ता हुन थाले।

त्यस वेला प्रतापमल्लका एक जना छोरा महीपतेन्द्र मल्ल जीवित थिए। यस कारण आफ्नो शक्ति हथ्याउने काममा महीपतेन्द्र मल्लबाट विघ्न पर्न आउने सम्भावना लक्ष्मीनारायणले देखे। यसैले पार्थिवेन्द्र मल्ल मारिएको २ महीनापछि नै वि० सं० १७४४ भाद्रमा देउपाटनमा पशुपतिका पुजारी राघवानन्द स्वामीको घरमा बसेका महीपतेन्द्र मल्ललाई लक्ष्मी-नारायणले आफ्ना मान्छे पठाई कष्ट दिईकन मार्न लाए। महीपतेन्द्र मल्लको काटी ल्याएको टाउको लक्ष्मीनारायणले हेरे।

यसभन्दा केही अघिदेखि नै दरबारिया दाउपेचले गर्दा महीपतेन्द्र मल्लले यताउति लागी ज्यान जोगाइ रहेका थिए। वि० सं० १७४३ मा महीपतेन्द्र मल्ल कान्तिपुरबाट भागी ललितपुरमा शरण लिन पुगेका थिए। पछि कान्तिपुरेहरूले महीपतेन्द्र मल्ललाई हामीकहाँ पठाइदिनुहोस् भनी श्रीनिवाससंग अनुरोध गर्दा महीपतेन्द्रको रक्षाको वचन दिने भए मात्र बुझाउनेछौं भनी भनेकाले यस विषयको कुरा मिलाउन तीनै राज्यका राजाहरू टेकुदोभानमा भेला भए। त्यहाँ शालिग्राम हरिवंश आदि छोई धर्मवाचा गरेपछि महीपतेन्द्र मल्ललाई फिर्ता पठाउने कुरा निश्चित भयो। परन्तु यसरी धर्मवाचा गरे तापनि महीपतेन्द्र मल्लको रक्षाको

राम्रो प्रबन्ध कान्तिपुरेहरूले नगरेसम्म उनलाई नपठाउने विचार श्रीनिवास योगनरेन्द्रहरूले गरेका थिए। यसैले उत्निखेरै महीपतेन्द्र मल्ललाई फिर्ता पठाएनन्। कान्तिपुरेहरूको सुर पनि बाहिर धर्मवाचा गरे तापनि महीपतेन्द्र मल्ललाई पक्रेर राख्ने थियो। यसैले योगनरेन्द्र मल्ल कान्तिपुरमा बसिरहेकै दिन बेलुका कान्तिपुरका केही भारादार महीपतेन्द्र मल्ललाई लिन पाटन गए। योगनरेन्द्रको आज्ञा नआईकन महीपतेन्द्रलाई पठाउन असमर्थ छौं भनी पाटनका काजीले भन्दा कुरा नमिली कान्तिपुरे भारादार त्यसै फर्के। त्यसै दिन योगनरेन्द्र मल्ल पाटन फर्के। यसको भोलिपल्ट कान्तिपुरका प्रजाहरू खस मगरहरूसमेत गई जबरदस्ती महीपतेन्द्र मल्ललाई ल्याउन खोजे। यो देखी डराई महीपतेन्द्रले रोई कराई पाटनका प्रजासंग गुहार मागे। अनि पाटने प्रजा उठी कान्तिपुरेहरूलाई पीटपाट पारी धपाइदिए। यसरी महीपतेन्द्र मल्ल अशक्त अवस्थामा यताउति रहन लागेका थिए। आखिर लक्ष्मीनारायणद्वारा मारिए।

यसरी दाउपेचमा सफलता पाउँदै गएपछि लक्ष्मीनारायण जोशीले कान्तिपुरबाहेक ललितपुर र भक्तपुरमा पनि षाड्गुण्य खेल्न लागे। ललितपुरका राजा योगनरेन्द्र मल्ललाई आफ्नो पक्षमा मिलाई भक्तपुरका राजा जितामित्रलाई हामीसंग मिल्ने मन भए आफ्ना चौतारा भागिराम प्रधानाङ्गलाई खोस्नुहोस् भनी लक्ष्मीनारायणले कर लाए। त्यस बेला भागिराम भक्तपुरका प्रभावशाली मन्त्री थिए। भक्तपुरका राजाले पहिले त आफ्ना चौतारा-लाई खोस्न मञ्जूर गरेनन्। परन्तु कान्तिपुर र ललितपुर मिली भक्तपुरमा आक्रमण गरी भक्तपुरका बासिन्दालाई दुःख दिंदा भक्तपुरका दुनियाँमा विद्रोह फैलियो र जितामित्रले कान्तिपुरमा शरण लिन विवश हुनुपऱ्यो। भक्तपुरका प्रजाहरूले चौतारा भागिरामको घर र सारा सम्पत्ति लुटी लिए तथा उनको घरमा आगो लाइदिए। भागिरामले भागेर ज्यान जोगाए। केही वर्षपछि भागिराम फर्केर आई फेरि पूर्ववत् रहन लागे।

चौतारा लक्ष्मीनारायणले धर्मकर्म पनि निकै गरे। यिनले हात्ती दान घर दान गरे। उनले वि० सं० १७४५ वैशाखमा ढुंगलमा ठूलो राम्रो शिवमन्दिर बनाई फटिकको

शिवलिङ्गको प्रतिष्ठा गरे। लक्ष्मीनारायण जोशीले बनाएको हुनाले सो देवल पछि जैसीदेवल भनी प्रसिद्ध भयो। राजमाता ऋद्धिलक्ष्मी, राजा भूपालेन्द्र र यो लक्ष्मीनारायणसमेत भई वि० सं० १७४६ मा काठमाडौंमा ठूलो गरुड स्थापना गरे।

लक्ष्मीनारायण राजकीय ठाँटबाँटमा रहन्थे तथा बस्न पनि प्रायः राजदरबारमै बस्तथे। लक्ष्मीनारायणले मोहरमा समेत राजा भूपालेन्द्रका साथसाथै आफ्नो पनि नाम कुँदाउन लाए। लक्ष्मीनारायणको यो रमझम कान्तिपुरका अरू भारादारलाई मन नपर्नु स्वाभाविक थियो। पार्थिवेन्द्र मल्ललाई विष खुवाएको आरोप लाई चिकुटिलाई मार्दा उनका अनुयायी खसहरू पनि मारिएका थिए। यस कारण खसहरूको एक दल लक्ष्मीनारायणसंग बदला लिने दाउमा थियो। वि० सं० १७४७ भाद्रमा मौका पाई खसहरूको एक दलले लक्ष्मीनारायणउपर उनकै घर मरुटोलमा आक्रमण गर्‍यो। यसबाट घाइते भएका लक्ष्मीनारायण भाग्दै राजदरबारतिर लागे। तर राजदरबारभित्र पस्न नपाउँदै लक्ष्मीनारायणलाई बाटामै भेट्टाई खसहरूले खुकुरीले हानी मारे, लक्ष्मीनारायणको हात काटी उनको सुनको बाला खोसेर लिए। एक जना खस समातियो। अरू भागे। यसरी ३ वर्षसम्म रमझम गरी लक्ष्मीनारायण जोशीको अन्त भयो। यसपछि मानसिंह प्रधानमन्त्री भए।

भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु

वि० सं० १७५७ तिर तिर नेपालउपत्यकाका तीनै राजामा मेल थियो। यसैले यस साल आश्विनमा भूपालेन्द्र मल्ल तीर्थयात्रा गर्ने साइत गरी राति कान्तिपुरबाट प्रस्थान गरे। तीर्थयात्रा गर्दै जाँदा बाटामा अयोध्यानजीकै ब्रह्मनाभ भन्ने ठाउँमा कार्तिकमा २१ वर्षको उमेरमा भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु भयो। दुइ महीना पाँच दिनपछि यो समाचार नेपाल–उपत्यकामा आइपुग्यो। मृत्युको खबर आइपुगेको दिन भूपालेन्द्र मल्लको चिह्ना पलङमा राखी अग्निसंस्कार गरियो। एक जना रानीसमेत आठ जना सती गए।

यसपछि भूपालेन्द्र मल्लका छोरा भास्करमल्ल कान्तिपुरको गद्दीमा राखिए।

भास्करमल्ल (महीन्द्रसिंह) राजा भास्कर मल्लले मन्त्रीहरूको सहायताले वि० सं० १७६० मा भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्रमल्लसंग एउटा सन्धि गरे। त्यसमा ललितपुरलाई अँठ्याउन कान्तिपुर र भक्तपुरले मोर्चा बाँध्ने कुरा मुख्य गरी परेको छ। भक्तपुरलाई आफ्नो पक्षमा मिलाउन कान्तिपुरले ३६००० (छत्तीस हजार) मोहर धरोट राखी यो सन्धि गरेको थियो। त्यसैले राजाराजामा गुहार माग्दा कान्तिपुरलाई प्रमुख मान्ने, कान्तिपुरको अनुमति नलिईकन भक्तपुरले ललितपुरलाई बाटोघाटो नखोलिदिने आदि शर्त त्यसमा परेका थिए। यस सन्धिको अवधि बाह्र वर्ष राखिएको थियो। तर केही कालपछि नै यो सन्धि तोडियो।

भास्करमल्ललाई खेदा (हात्ती पक्रने काम)मा विशेष सोख थियो। उनले तराईबाट स्वयं हात्ती पक्रेर ल्याएपछि आफ्नो प्रशस्तिमा समेत "स्वविक्रमोपार्जितगजपतिपदविराजमानश्रीश्रीजयमहीन्द्रसिंहदेव=आफ्नो पुरुषार्थले कमाएको गजपति (हात्तीका धनी) भन्ने पदले सुहाएका श्रीश्रीजयमहीन्द्रसिंहदेव" भनी लेख्न थालेका थिए।

भास्करमल्लको पालामा केही मुसलमानहरू उनका मन परेका हुँदा दरबारिया हुन पुगेका थिए। त्यो कुरा त्यस वेलाका अरू भारादारलाई मन परेन। त्यस वेला राजदरबारमा नेवार र खसहरूको प्राधान्य थियो। मुख्य काजी झंगल ठाकुर थिए। राजदरबारमा मुसलमानहरूको प्रभाव बढेको देखी अरू भारदारहरूले यसको विरोध गर्दा दुइ पक्षमा संघर्ष चल्यो। यस संघर्षमा भारादारहरूको पक्षको विजय भयो। मुसलमानहरूको भागाभाग भयो। कान्तिपुरमा गृहकलह भएको मौका पाई भक्तपुरेहरू कान्तिपुरको इलाकाभित्र पर्ने चाँगुनजीकैको दुवाकोट कब्जा गर्न आए। परन्तु कान्तिपुरेहरूले तिनीहरूलाई धपाए।

ललितपुरको गद्दी खाली भएको हुँदा भास्करमल्ल (महीन्द्रसिंह) ललितपुरका पनि राजा बनाइए। यसरी केही काल भास्करमल्लले कान्तिपुर र ललितपुर दुवै राज्यमा शासन चलाए।

जगज्जय मल्ल

भास्कर मल्लका सन्तान थिएनन्। उनले जगज्जय मल्ललाई उत्तराधिकारी बनाएका थिए। यसैले भास्करमल्लको मृत्यु भएपछि जगज्जय मल्ल कान्तिपुरको गद्दीमा बसे। आफू राजा बनेपछि जगज्जयम ल्लले कान्तिपुरराज्यलाई बलियो पार्ने चेष्टा गरे। कान्तिपुर इलाकामा पर्ने साँखु चाँगुमा भक्तपुरेहरू आँखा गाडी बसेका थिए। त्यसैले त्यतातिरको सुरक्षामा जगज्जय मल्लले ध्यान दिए। त्यस वेला घना वनडाँडा-हरू दुर्ग (किल्ला)का रूपमा हुनाले ती वनडाँडाहरू लडाइँका लागि उपयोगी थिए। वि० सं० १७८६ मा जगज्जय मल्लले साँखु चाँगुका वनडाँडाको सुरक्षाको लागि व्यवस्था बाँधी त्यहाँ ताम्रपत्र राख्न लाए। वनडाँडाका रूख काट्ता जङ्गल पातलो हुने हुँदा तथा जङ्गल पातलो भएपछि लडाइँका लागि ती उपयुक्त नहुने हुनाले ती वनडाँडाका रूख काट्न नपाउने कुरा त्यस ताम्रपत्रमा परेको छ।

वि० सं० १७८८ मा ललितपुर तथा गोरखाको सहायताले कान्तिपुरले भक्तपुर इलाकामा पर्ने वाभू कब्जा गर्‍यो। परन्तु भक्तपुरका प्रजाहरू उठी यिनीहरूलाई त्यहाँबाट हटाए।

जयप्रकाश मल्ल

जगज्जय मल्लले आफ्नो उत्तराधिकारी आफ्ना छोरा जयप्रकाश मल्ललाई छानेका थिए। यसैले जगज्जयपछि कान्तिपुरको गद्दीमा जयप्रकाश मल्ल बसे। पछि पृथ्वीनारायणद्वारा कान्तिपुर र ललितपुर जितिएपछि जयप्रकाश भादगाउँ गई बसेका थिए। त्यहाँ पनि पृथ्वीनारायण शाहले आक्रमण गर्दा जयप्रकाश घाइते भए। पशुपति आर्यघाटमा यिनले प्राणत्याग गरे।

भक्तपुर

भक्तपुरका केही मल्ल राजाहरू

यक्षमल्लका छोराहरूको कलहले नेपालउपत्यकामै तीन स्वतन्त्र राज्य खडा भएको कुरा माथि परिसकेको छ। भक्तपुरमा यक्षमल्लका जेठा छोरा रायमल्लका सन्तानले राज्य गरे। रायमल्लका छोरा भुवनमल्ल भए। भुवनमल्लका छोरा प्राणमल्ल भए। प्राणमल्लपछि उनका छोरा विश्वमल्ल भक्तपुरको गद्दीमा बसे। विश्वमल्लका छोरा त्रैलोक्यमल्ल भए।

जगज्ज्योतिर्मल्ल

त्रैलोक्यमल्लपछि उनका छोरा जगज्ज्योतिर्मल्ल राजा भए। भक्तपुरका मल्ल राजाहरूमा जगज्ज्योतिर्मल्लको विशेष ख्याति चलेको छ। यिनी विद्याप्रेमी राजा थिए। यिनले विद्वान्हरूलाई आश्रय दिएका थिए। जगज्ज्योतिर्मल्लले वि० सं० १६७४ मा नरपतिजयचर्याको स्वरोदयदीपिका भन्ने टीका बनाएका थिए।

राजा जगज्ज्योतिर्मल्लले भक्तपुर शहरबाहिर सिद्धपोखरीनजीकै एउटा ठूलो पोखरी बनाएका थिए। ठूलो पोखरी हुँदा 'तवपोखरी' भनी सो पोखरी प्रसिद्ध छ।

नरेशमल्ल र जगत्प्रकाश मल्ल

जगज्ज्योतिर्मल्लपछि उनका छोरा नरेशमल्ल गद्दीमा बसे। कान्तिपुरका राजा प्रतापमल्लसंग यिनको लडाइँ पर्‍यो। नरेशमल्लका छोरा जगत्प्रकाश मल्ल थिए। बाबुको शेषपछि यिनी भक्तपुरका राजा बने।

जितामित्र मल्ल

जगत्प्रकाशपछि यिनका छोरा जितामित्रमल्ल राजा भए। यिनी पनि विद्याप्रेमी राजा थिए। यिनी आफूलाई 'सुमति=बुद्धि सम्पन्न' भनी लेख्दथे। यिनको पालामा चौतारा भागिराम प्रभावशाली थिए। जगज्ज्योतिर्मल्लले बनाएको तवपोखरीलाई कान्तिपुरेले (प्रतापमल्लले) बिगारिदिएका थिए।

वि० सं० १७३४ मा जितामित्र मल्लले चौतारा भागिरामसमेत भई त्यस पोखरीको जीर्णोद्धार गरे।

भूपतीन्द्र मल्ल

जितामित्रको मृत्यु भएपछि उनका छोरा भूपतीन्द्र मल्ल भक्तपुरको गद्दीमा बसे। राजा भूपतीन्द्र मल्लले वि० सं० १७६२ मा आफ्ना इष्टदेवता तलेजुलाई ठूलो घण्टा चढाए। वि० सं० १७६३ मा भूपतीन्द्र मल्लले तलेजुको मन्दिरको जीर्णोद्धार गरे तथा त्यस वेला यिनले कोटीहोम गरे। वि० सं० १७६८ को हिउँदमा मकवानपुरका राजा माणिकसेनको साथ भई भूपतीन्द्र मल्ल खेदा (हात्ती पक्रने काम)का लागि तराईतिर गएका थिए।

रणजित् मल्ल

भूपतीन्द्र मल्लपछि उनका छोरा रणजित् मल्ल भक्तपुरका राजा भए। यिनी भक्तपुरका अन्तिम मल्ल राजा हुन्। यिनी शान्त प्रकृतिका थिए तापनि त्यस वेलाको नेपाल–उपत्यकामा भइरहने लडाइँभिडाइँमा यिनले निकै भाग लिएका थिए। ती लडाइँभिडाइँमा उपत्यकाबाहिरका गोरखा आदि राज्यहरू पनि भाग लिन्थे। वि० सं० १७८८ मा गोरखा कान्तिपुर ललितपुर यी तीन राज्य मिली भक्तपुरको इलाकामा पर्ने नाभू कब्जा गर्दा भक्तपुरका प्रजाहरूले सोमलिङ्गमा तीनै राज्यका सैन्यलाई हराई धपाइदिए। यसको खुशियालीमा रणजित् मल्लले भक्तपुरका प्रजालाई केही सुविधा दिई प्रजाहरूको नाउँमा ताम्रपत्र गरिदिएका थिए।

भक्तपुरदरबारअगाडिको सबभन्दा ठूलो घण्टा रणजित् मल्लले वि० सं० १७९३ मा आफ्ना इष्टदेवीलाई चढाएका हुन्।

वि० सं० १८१० तिर रणजित् मल्लको राज्य पूर्वमा दूधकोशीसम्म पुगेको थियो, नालदूम पनि रणजित् मल्लको राज्य अन्तर्गत थियो। त्यसै साल यिनले आफ्नी रानी जयलक्ष्मीसहित भई कोटीहोम गरेका थिए।

वि० सं० १८२६ कार्तिक शुक्ल द्वादशीका दिन पृथ्वीनारायण शाहले भक्तपुरमा आक्रमण गरे। त्यस वेला कान्तिपुरका राजा र ललितपुरका राजा पनि भक्तपुरमै थिए।

२ दिनसम्म दुइ पक्षको लडाइँ पर्‍यो। भक्तपुरका क्वाट(किल्ला)हरू फोर्न त्यहाँ आगो लाइएको थियो। यसैले केही शय घरमा आगलागी भयो। दुइ हजार जति भक्तपुरेहरू यस युद्धमा परे। कार्तिक शुक्ल चतुर्दशी मार्ग १ गते आइतवारका दिन पृथ्वीनारायण शाहले भक्तपुरमा राम्ररी दख्खल जमाए।

ललितपुर

स्थितिमल्ल ज्योतिर्मल्ल यक्षमल्लहरू भक्तपुरमा बसी नेपालमण्डलेश्वरको हैसियतले राज्य गर्दथे। त्यस वेला ललितपुरमा महापात्रहरूको शासन चलेको थियो। सप्तकुटुम्बज (सात परिवारका)मध्येका तीन महापात्र मुख्य भई ललितपुरमा शासन गर्दथे। यी महापात्र-हरू राजाको आज्ञा मानी शासन गर्दथे तापनि पुस्तौनी अधिकार पाएका हुँदा यिनीहरू पनि शक्तिशाली थिए। त्यस वेला दक्षिणविहार उत्तरविहार ज्येष्ठविहार पिंविहार आदि विहारह-रूद्वारा ललितपुरको वर्गीकरण भएको थियो। तत्तत्विहारका इलाकाका शासकका रूपमा यी महापात्रहरूको वंशपरम्परा चलेको थियो। यक्षमल्लका छोराहरूको कलहले भक्तपुर र कान्तिपुरमा स्वतन्त्र राज्य खडा भएपछि त्यहाँका मल्ल राजाहरूको कमजोरीबाट फाइदा उठाई ललितपुरका तीन महापात्रमध्येका एक जना महापात्र विष्णुसिंहले ललितपुरमा एक-च्छत्र राज्य खडा गरे। यस विषयको केही कुरा माथि परिसकेको छ।

विष्णुसिंहहरूको वंशक्रम यस प्रकारको छ—

जयसिंह
|
कीर्तिसिंह
|

कुसुमसिंह + जयल्लक्ष्मी

विष्णुसिंह + पद्मलक्ष्मी, कमलालक्ष्मी, हृदयलक्ष्मी

नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंह

विष्णुसिंह

वि० सं० १५९३ मा महापात्र विष्णुसिंह ललितपुरमा स्वतन्त्र रूपले शासन गरिरहेका देखिन्छन् । वि० सं० १६१० मा विष्णुसिंहले सुनागुठीमा भृङ्गारेश्वरको मन्दिरको जीर्णोद्धार गरी ठूलो मन्दिर बनाउन लाए । भृङ्गारेश्वर पुराना महादेव हुन् । परन्तु विष्णुसिंहको पालामा यी भृङ्गारेश्वर महादेव हुन् भन्ने कुरा मानिसले बिर्सिसकेका थिए । विष्णुसिंहले खोजी गराई यी भृङ्गारेश्वर महादेव हुन् भनी पत्ता लाई प्रख्यात गराए । भृङ्गारेश्वर मन्दिरको जीर्णोद्धार गरी यसको वर्णन र आफ्नो वंशको वर्णन गराई एउटा शिलालेख विष्णुसिंहले त्यहाँ राख्न लाएका छन् । त्यहाँ आफूलाई र जयसिंहदेखिका आफ्ना पुर्खालाई पनि स्वतन्त्र राजाका रूपमा वर्णन गराइएको छ तापनि आफ्नो अन्तिम कालसम्म पनि आफूलाई 'महापात्र' भन्ने पनि विष्णुसिंहले लेखाउँदै गरेका थिए । विष्णुसिंहकी आमा जयल्लक्ष्मी ललितपुरकै वैश्यवंशकी थिइन् । वि० सं० १६१३ सम्म विष्णुसिंहले शासन गरिरहेको उल्लेख पाइन्छ ।

नरसिंह
पुरन्दरसिंह
उद्धवसिंह

विष्णुसिंहपछि उनका तीन जना छोरा नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंहको संयुक्त शासन ललितपुरमा चल्यो तापनि यी तीन दाजु-भाइमा परस्पर राम्रो मेल भएको देखिँदैन । वि० सं० १६२२ मा पुरन्दरसिंहले पाटन मङ्गलबजारमा नारायणको स्थापना गरी ठूलो मन्दिर बनाए । यस कुराको र आफ्नो वंशको वर्णन लेखाई पुरन्दरसिंहले एउटा शिलालेख त्यहाँ राख्न लाएका छन् वं। परन्तु आफ्नो शको वर्णन गर्दा विष्णुसिंहका छोरामा

आफूसिवाय नरसिंह र उद्धवसिंहको नामोल्लेखसम्म पनि गरेका छैनन्। त्यस्तै वि० सं० १६२६ मा उद्धवसिंहले ललितपुरमा आदिनारायणको स्थापना गरी राखेको शिलालेखमा विष्णुसिंहका छोरामा आफूसिवाय अरूको उल्लेख गरेका छैनन्। परन्तु नरसिंह र पुरन्दरमा चाहिं केही मेल भएको देखिन्छ। वि० सं० १६४६ भन्दा केही पहिले नरसिंहको मृत्यु हुँदा दाजु नरसिंहको नाउँमा पुरन्दरसिंहले मङ्गलबजारमा नृसिंहको मूर्ति स्थापना गरी मन्दिर बनाइदिएका थिए। उद्धवसिंहको पछि उल्लेख पाइंदैन। पुरन्दरसिंहचाहिं वि० सं० १६५४ सम्म ललितपुरमा शासन गरिरहेका देखिन्छन्।

यी पुरन्दरसिंह उद्धवसिंहहरूले पछि आफूलाई महापात्र भन्न छोडी राजा महाराज राजाधिराज भन्ने पद लिन थालेका थिए।

शिवसिंहद्वारा ललितपुर–विजय

यसरी पुरन्दरसिंहहरूले स्वतन्त्र भई ललितपुरमा राज्य गरिरहेको मल्ल राजाहरूलाई स्वभावतः मन पर्ने कुरा थिएन। कान्तिपुरका राजा शिवसिंह मल्ल उत्साही पुरुष थिए। उनले वि० सं० १६६१ भन्दा केही अघि ललितपुरमा हमला गरी यिनले ललितपुर कब्जा गरे। शिवसिंहले ललितपुरको शासन चलाउन आफ्ना छोरा हरिहरसिंहलाई नियुक्त गरे। हरिहरसिंहले केही काल बाबुको प्रतिनिधि भई ललितपुरमा शासन चलाए। पछि शिवसिंहले ललितपुरमा पनि आफैंले शासन गरे।

ललितपुरको स्वातन्त्र्य र सिद्धिनरसिंह मल्ल

शिवसिंहका लक्ष्मीनरसिंह र सिद्धिनरसिंह दुइ जना नाति थिए। दाजु लक्ष्मीनरसिंह पहिलेदेखि बाजेसंग कान्तिपुरमा बसेका थिए। यसैले शिवसिंहको मृत्युपछि कान्तिपुरको गद्दीमा लक्ष्मीनरसिंह बसे। भाइ सिद्धिनरसिंहले आमा लालमतीहरूको सहायताले ललितपुर अँठ्याए।

वि० सं० १६७७ मा लक्ष्मीनरसिंह र सिद्धिनरसिंह दुइ दाजु–भाइले 'एकानी शत्रु एकानी मित्र' रूपको एउटा सन्धि गरे। यसरी फेरि ललितपुर र कान्तिपुर विधिवत् छुट्टिए।

सिद्धिनरसिंह धार्मिक प्रकृतिका राजा थिए। श्रीकृष्णमा उनको विशेष भक्ति थियो। यसैले वि० सं० १६६३ मा सिद्धिनरसिंहले पाटन मङ्गलबजारमा सुन्दर कृष्णमन्दिर बनाउन लाए। त्यसको प्रतिष्ठा गर्दा कोटीहोम पनि उनले गरेका थिए। सिद्धिनरसिंहले कोटीहोम गर्न लागेको मौकामा कान्तिपुरेहरूले ललितपुरमा आक्रमण गरी केही किल्ला कब्जा गरे। परन्तु सिद्धिनरसिंहले लडेर तिनीहरूलाई धपाए।

श्रीनिवास मल्ल

पछि सिद्धिनरसिंह राजपाट आफ्ना छोरा श्रीनिवास मल्ललाई दिई राजर्षि बने। सिद्धिनरसिंहले तीर्थयात्रा पनि गरे। श्रीनिवास मल्ल योग्य पुरुष थिए। उनले राम्ररी शासन गरी ललितपुरको गौरव बढाए। वि० सं० १७३१ मा प्रतापमल्लको मृत्यु भएपछि कान्तिपुरमा राजव्यसन खडा भएको हुनाले नेपाल-उपत्यकाका तीनै राज्यमा श्रीनिवास मल्लको निकै प्रभाव जम्यो।

योगनरेन्द्र मल्ल

वि० सं० १७४१ मा श्रीनिवास मल्लले आफ्ना छोरा योगनरेन्द्र मल्ललाई गद्दीमा राखे। यस राज्याभिषेकको उत्सवमा भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ल र कान्तिपुरका राजा पार्थिवेन्द्र मल्ल पनि उपस्थित भएका थिए। यसरी छोरालाई गद्दीमा राखे तापनि श्रीनिवास मल्लको पनि राजकाजमा केही हात रहेको थियो। दुइ वर्षपछि वि० सं० १७४३ मा श्रीनिवास मल्लको मृत्यु भयो। योगनरेन्द्र मल्ल पनि योग्यै शासक थिए। त्यस वेलाको नेपाल-उपत्यकाको राजकाजमा यिनले पनि प्रमुख भाग लिएका थिए। यिनको विशेष गरी भक्तपुरसंग प्रतिस्पर्धा थियो। कान्तिपुरसंग धेरैजसो यिनको मित्रता नै थियो।

भक्तपुरको इलाकामा पर्ने वाभू किल्लामा योगनरेन्द्र मल्ल आँखा गाडेर बसेका थिए। वाभू किल्ला सीमानामा भने जस्तै पर्ने हुनाले र बाटोघाटोको पनि केही पायक पर्ने हुनाले वाभू दख्खल गर्न पाए भक्तपुरलाई अँचेट्दै जान सजिलो हुन्थ्यो। यसैले वि० सं० १७६२ भाद्रमा कान्तिपुरको सहायता लिई वाभू कब्जा गर्न योगनरेन्द्र मल्ल हिंडे। ललितपुर र

कान्तिपुरको संयुक्त सेना तीनतिरबाट वाभूलाई घेर्दै अगाडि बढ्यो। परन्तु किल्ला फुटेन। तैपनि किल्लालाई घेरेर त्यो सैन्य बस्यो। भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्ल बनेपा गई बसे। योगनरेन्द्र मल्ल चाँगुमा मुकाम गरी बसे। दशैंमा पनि योगनरेन्द्र मल्ल पाटन फर्केनन्। आफ्नो गर्नुपर्ने दशैंको पूजाविधान गुरुज्यूद्वारा गर्न लाए। यसरी दशैंलाई पनि पाटन नफर्की योगनरेन्द्र मल्ल डटेर बसेको देखेर भक्तपुरे राजा र भारादारहरूमा चिन्ता बढ्न थाल्यो। त्यसपछि भक्तपुरेहरूले डटेर मुकाबिला गर्नुतिर नलागी अर्कै चाल खेले। चाँगुमा बसेका योगनरेन्द्रमाथि सुटुक्क विषप्रयोग गराइयो। यसबाट योगनरेन्द्रको तत्काल मृत्यु भयो। मृत्यु भएको राति नै योगनरेन्द्र मल्लको शव पाटनमा ल्याइयो। भोलिपल्ट शंखमूलमा दाहसंस्कार गरियो। दुइ रानीसमेत ३१ जना सती गए। यसरी अकस्मात् आफ्ना राजाको मृत्यु भएपछि ललितपुरेहरू घेरा छोडी पाटन फर्के। यति भएपछि भक्तपुरेहरूले कान्तिपुरे-हरूलाई पीटपाट पारी धपाइदिए।

योगनरेन्द्रको मृत्यु-पछिको पाटनको अवस्था

योगनरेन्द्र मल्लको मृत्यु भएपछि ललितपुर राज्य कमजोर भयो। उनका ब्याहा छोरा नहुँदा केही वर्षभित्रै विभिन्न व्यक्ति ललितपुरको गद्दीमा राखिए। योगनरेन्द्र मल्लको मृत्यु भएपछि सबभन्दा पहिले लोकप्रकाश मल्ल गद्दीमा राखिए। लोकप्रकाश योगनरेन्द्रकी छोरी योगमतीका छोरा हुँदा नजीकको हकवाला उनै थिए। परन्तु एक वर्ष पनि राज्य गर्न नपाउँदै लोकप्रका-शको मृत्यु भयो। यसपछि योगनरेन्द्र मल्लका भानिज इन्द्रमल्ल वि० सं० १७६३ मा पाटनका राजा बनाइए। इन्द्रमल्लकी रानी भाग्यवती थिइन्। इन्द्रमल्लले पनि धेरै वर्ष शासन गर्न पाएनन्। राजा भएको ३ वर्ष पनि नपुग्दै वि० सं० १७६६ चैत्र शुक्ल पूर्णिमामा उनको मृत्यु भयो। यसको भोलिपल्ट पाटनका मछिन्द्रनाथको महास्नान गर्ने दिन थियो। यसैले इन्द्रमल्लको मृत्यु भएकै राति महीन्द्रमल्ललाई ल्याई पाटनको गद्दीमा राखे। अनि महास्नान गरियो। यसपछि मात्र इन्द्रमल्लको दाहसंस्कार गरियो। केही वर्षपछि यी महीन्द्रमल्लको पनि मृत्यु भयो। यसपछि वि० सं० १७७१ मा ऋद्धिनरसिंह मल्ल ललितपुरको गद्दीमा राखिए।

ऋद्धिनरसिंह योगनरेन्द्रका भानिजका छोरा हुन् । वि० सं० १७७३ मा ऋद्धिनरसिंहले आफ्ना इष्टदेवतालाई सुनको तोरण चढाए । केही कालपछि ऋद्धिनरसिंहको मृत्यु भयो । यसपछि नजीकको हकवाला कोही नपाई कान्तिपुरका भास्करमल्ल (महीन्द्रसिंह) पाटनका पनि राजा बनाइए । केही काल महीन्द्रसिंहले कान्तिपुरमा बसी दुवै राज्यको शासन गरे । यसको केही वर्षपछि महीन्द्रसिंहको मृत्यु भयो ।

वि० सं० १७९३ मा ललितपुरका राजा विष्णुमल्ल थिए । पाटन मङ्गलबजारको ठूलो घण्टा आफ्नी रानी चन्द्रलक्ष्मीसहित भई यी विष्णुमल्लले आफ्ना इष्टदेवीलाई चढाएका हुन् ।

यसरी योगनरेन्द्रपछि पाटनका अनेक राजा भए । पछि पृथ्वीनारायणले ललितपुर-विजय गरे ।

शाह

वि० सं० १६१६ मा द्रव्यशाहले गोरखामा आफ्नो राज्य कायम गरे । यस वेलादेखि गोरखामा शाहहरूको शासन चल्यो । द्रव्यशाहको वंशमा राजा नरभूपाल शाह भए ।

पृथ्वीनारायण शाह

नरभूपाल शाहका रानी कौशल्यावतीतर्फबाट वि० सं० १७७९ पौष २७ गते पृथ्वीनारायण शाहको जन्म भयो । पृथ्वीनारायण शाहका चार जना भाइ थिए । माहिला महोद्दामकीर्ति, साहिला दलमर्दन, काहिंला दलजित् र कान्छा शूरप्रताप हुन् । वि० सं० १७९९ मा नरभूपाल शाहको मृत्यु भएपछि पृथ्वीनारायण शाह गोरखाको गद्दीमा बसे । त्यस वेला पृथ्वीनारायण शाह २० वर्षका चढ्दो उमेरका थिए । पृथ्वीनारायण शाह उत्साही प्रतिभाशाली तथा स्पष्ट लक्ष्य भएका पुरुष थिए ।

त्यस वेला गोरखाको पश्चिमपट्टि बाईसी चौबीसी राज्य थिए तथा पूर्वतिर

कान्तिपुर ललितपुर भक्तपुर मकवानपुर विजयपुर आदि राज्य थिए। यसरी त्यस वेला नेपाल विभिन्न राज्यमा छिन्न भिन्न थियो। प्रतिभाशाली पृथ्वीनारायण शाहलाई नेपाललाई एउटा राज्य बनाउनुपर्छ भन्ने कुरा फुऱ्यो र त्यसका लागि उनले योजनाबद्ध काम गर्ने निधो गरे। पहिले पूर्वतिर बढ्ने विचार पृथ्वीनारायणले गरे। तर आफू पूर्वतिर बढ्दा पश्चिमबाट लमजुङले गोरखामा आक्रमण गर्ने सम्भावना थियो। यस कारण पहिले लमजुङसंग सन्धि गर्नु आवश्यक थियो। यसका लागि लमजुङका राजा रिपुमर्दन शाहसंग भेट गरी कुरा मिलाउन पृथ्वीनारायण शाह हिंडे। चेपेघाटमा दुवै राजाको भेट भयो। सन्धि गर्ने कुरा चल्यो। त्यस वेला कालुपांडेले अघि सरी सन्धिका लागि आवश्यक कुरा मिलाइदिए र लमजुङे राजा रिपुमर्दन शाहसंग पृथ्वीनारायण शाहको सन्धि भयो। यसबाट पृथ्वीनारायण शाह कालुपाँडेदेखि प्रसन्न भए।पृथ्वीनारायण शाहले पहिले बिराजबखेतीलाई मुख्य मन्त्री बनाउने विचार गरेका थिए। तर कालुपाँडेको योग्यता देखी प्रसन्न भई कालुपाँडेलाई नै पृथ्वी-नारायण शाहले मुख्य मन्त्री बनाए। कालुपाँडेलाई मुख्य मन्त्रीको पद दिन आफ्ना दुनियाँ तथा छिमेकी राजाहरूको पनि सल्लाह लिइएको थियो।

पृथ्वीनारायण शाहले कान्तिपुर इलाकाभित्र पर्ने नुवाकोट जितेपछि भोटसंगको कान्तिपुरको व्यापार हानिएको थियो तथा नालदुम भक्तपुरले कब्जा गरेपछि कान्तिपुरको पूर्व भेकको बाटो पनि रोकिन लागेको थियो। यसले वि० सं० १८१४ मा कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्लले पृथ्वीनारायण शाहसंग एउटा सन्धि गरे। त्यस सन्धिअनुसार गोरखा र कान्तिपुर दुवैले एकै प्रकारको चाँदीको चोखो टक मार्ने तथा परस्परमा सो टक चलाउने, भोटमा रुपियाँ मालसामान पठाउँदा नुवाकोटको बाटो गरी दुवैले बराबर पठाउने तथा भोटमा दुवैका दूत राख्ने, नालदुम काठमाडौंलाई दिलाउने तथा पाटन गोरखालाई दिलाउने आदि कुरा परेका छन्। तर यो सन्धि धेरै काल व्यवहारमा आएको देखिंदैन।

पृथ्वीनारायण शाहले कान्तिपुर र ललितपुर जितेपछि वि० सं० १८२६ मङ्सीर १ गते भक्तपुर पनि विजय गरे।

भोटसंगको रूटपट

कान्तिपुरका अन्तिम राजा जयप्रकाश मल्ल र भक्तपुरका अन्तिम राजा रणजित् मल्लले चाँदीमा तामा मिसाई टक चलाएका थिए। ती खोटा टकहरू भोटमा पनि प्रशस्त पुगेका थिए। पृथ्वीनारायण शाहको नीति चोखो टक चलाउने थियो। यसैले पृथ्वीनारायण शाहले भोटका अधिकारीसंग पनि खोटो टक मासी शुद्ध टक चलाउने कुरा गरेका थिए। तर यसबाट भोटलाई नोक्सान हुने हुनाले भोटेहरूले यो कुरा मञ्जूर गरेका थिएनन्। यही रुपियाँविषयको कुरा मिलाउन वि० सं० १८२६ मा पृथ्वीनारायण शाहले केहरसिंह बस्न्यातहरूको एउटा दूतमण्डल भोट पठाए। नेपाल र भोटको सीमानामा बसी दुवै राज्यका अधिकारीहरूले कुराकानी गरे। परन्तु मेलमिलाप हुन सकेन।

प्रतापसिंह शाह

पृथ्वीनारायण शाहका महारानी नरेन्द्रलक्ष्मी तर्फबाट दुइ छोरा भएका थिए। तिमना जेठा प्रतापसिंह शाह र कान्छा बहादुरशाह थिए। वि० सं० १८३१ मा पृथ्वीनारायण शाहको मृत्यु भएपछि जेठा छोरा प्रतापसिंह राजगद्दीमा बसे। पृथ्वीनारायणको पालामै विजयपुर जितिए तापनि त्यहाँका मन्त्री बुद्धिकर्ण राईलाई पक्रन सकिएको थिएन। उनले बाहिर बसी गडबड मच्चाउने सम्भावना भइरहन्थ्यो। यसैले विजयपुरतिर शान्ति कायम गर्न उनलाई काबूमा ल्याउनु आवश्यक थियो। प्रतापसिंहको पालामा अभिमानसिंह बस्न्यातद्वारा बुद्धिकर्ण राईलाई पक्रेर ल्याउने काम भयो। यस बेला सुमेश्वर (चित्तौन)तिर अंग्रेज पस्ने सम्भावना हुनाले सुमेश्वरतिर आफ्नो अधिकार जमाउनु आवश्यक थियो। यस कारण प्रतापसिंहले सुमेश्वर कब्जा गर्न अभिमानसिंह बस्न्यातको मातहतमा सैन्य पठाए।

यसरी राज्यरक्षाको लागि आवश्यक सैनिक कार्रवाई गरे तापनि प्रतापसिंहको लडाइँ-भिडाइँतिर उस्तो रुचि थिएन। यसैले पृथ्वीनारायण शाहले शुरू गरेको विजययात्रा-लाई पूरा गर्दै नयाँ नयाँ देश जित्तै जानेतिर उनी लागेका थिएनन्। प्रतापसिंहलाई तन्त्रमन्त्रको अनुष्ठानमा रुचि थियो। यसैले पुरश्चर्यार्णवनामक तन्त्रशास्त्रको रचयिताको

रूपमा उनी देखापरेका छन् । प्रतापसिंहको पालामा उनका मन परेका काजी सरूपसिंह थिए ।

तीन वर्ष राज्य गरी वि० सं० १८३४ मा प्रतापसिंहको मृत्यु भएपछि उनका

रणबहादुर शाह बालक छोरा रणबहादुर शाह राजगद्दीमा राखिए । उमेर नपुगेका राजा रणबहादुर शाहबाट राजकाज चल्नु सम्भव नहुँदा त्यस बेला अरूले राजप्रतिनिधि भई काम चलाउनुपरेको थियो । वि० सं० १८४६ तिर रणबहादुर शाहका काका बहादुरशाहले राजप्रतिनिधि भई राजकाज चलाइरहेका थिए । त्यस बेला नेपाली सेना पश्चिमतिर विजय गर्दै गढवालको राजधानी श्रीनगर पुगेको थियो । गढवालका राजा यमुनापारका श्रीमोडका राजालाई केही रुपियाँ दिने वचन दिई आफ्नो पक्षमा मिलाई नेपालीहरूलाई हटाउने चेष्टा गर्दै थिए । परन्तु उनले कबोलेको रूपियाँ दिन नसकेका हुनाले तथा कौडेको लडाइँमा गढवाली राजाले नेपालीसंग हारेकाले श्रीमोडका राजा नेपालीसंगै मिल्न आए । नेपाली भारादार काजी जगजीतपाँडे सरदार अमरसिंहथापा कप्तान गोलैयाँ खवासहरूले अलकनन्दामा श्रीमोडका राजासंग भेटी वि० सं० १८४६ मा सन्धि गरे । त्यस सन्धिअनुसार नेपालको यमुना सांध लाग्यो ।

खोटो टक मासी चोखो टक चलाउने कुरालाई लिएर पृथ्वीनारायण शाहको

नेपाल-भोट-युद्ध पालादेखि भोटसंग नेपालको सम्बन्ध बिग्रिरहेको थियो । यत्तिकैमा दिगर्चाका टशी लामाका भाइ स्यामर्पा लामा कैदबाट भागी नेपालमा शरण पर्न आए । उनलाई नेपालले शरण दियो । यही निहुँले वि० सं० १८४५ मा नेपाल र भोटको युद्ध भयो । नेपाली सेना भोटको प्रदेश जित्दै अगाडि बढ्यो । त्यति भएपछि भोटका अधिकारीहरूले सन्धि गर्ने कुरा उठाए । चीनका अधिकारीका मध्यस्थतामा नेपाल र भोटको सन्धि भयो । त्यस सन्धिअनुसार भोटले प्रतिवर्ष नेपाललाई पचास हजार रुपियाँ तिर्ने व्यवस्था भयो । नेपालले आफूले कब्जा गरेका प्रदेश छोड्नुपर्ने भयो । प्रतापमल्लको पालादेखि चलेर आएअनुसार कुतीको आधा भागसम्म भोट र नेपालको सांध लाग्यो । परन्तु भोटले आफूले

कबोलेको रुपियां एक वर्षमात्र नेपाललाई बुझायो। यसको दुइ वर्षपछि भोटका अधिकारी नेपाल आई हामी त्यतिका रुपियाँ प्रतिवर्ष तिर्न सक्तैनौं, माफ गरिदेऊ भन्ने कुरा उठाए। आफूले कबोलेअनुसार दुइ वर्षको लाख रुपियाँ पहिले बुझाऊ, अनिमात्र सन्धि फेर्नेबारेमा विचार गरौंला भनी नेपाल-सरकारले भन्यो। परन्तु भोटका अधिकारीले यो कुरा पनि मञ्जूर गरेनन्। यसका लागि कुराकानी गर्न दुवैतिरका भारदार सीमानामा जाने निधो भयो र बमशाह दामोदरपाँडे आदि नेपाली भारादारहरू फौजसहित शरण पर्न आएका स्यामर्पा लामालाई साथ लिई कुतीतिर हिंडे। भोटतिरबाट पनि धुरिन काजी यूतो काजीहरू कुतीतिर आए। त्यहाँ बुझ्दा भोटका भारादारहरू कुरा मिलाउन आएका होइनन्, पाए स्यामर्पा लामालाई जबरदस्ती पक्रेर लाने दाउमा रहेछन् भन्ने कुरा नेपाली भारादारहरूका मनमा पर्दा उनीहरूले फौज पठाई धुरिन काजी यूतो काजी आदिलाई घेरा हाली पक्री नेपाल राजधानीतिर पठाइदिए। दामोदरपाँडेहरूले फौजसहित अगाडि बढी भोटमा आक्रमण गरे। भोटका प्रदेश कब्जा गर्दै दामोदरपाँडेहरू दिगर्चा पुगे। परन्तु त्यहाँका अधिकारी त्यहाँबाट पहिले नै ह्लासातिर हिंडिसकेका हुनाले दिगर्चा लुटी केही सुन चांदी मालताल हात लाई नेपाली सैन्य स्वदेश फर्क्यो।

नेपाल-चीन-युद्ध

यसपछि भोटले चीनसंग नेपालको विरुद्ध लड्न सहायता माग्यो। चीन बादशाहले आफ्ना ज्वाइँ तथा मन्त्री टुङथाङको मातहतमा भोटको सहायताका लागि फौज पठाइदिए। यसरी नेपाल-चीन-युद्ध हुने निश्चित भयो। उजीर टुङथाङ फौजसाथ १८४८ को अन्त्यतिर ह्लासा आइपुगेका थिए। ह्लासाबाट टुङथाङले पहिले एक दुइ चिट्ठी नेपाल-सरकारकहां पठाए। 'नेपालमा शरण पर्न आएका स्यामर्पा लामालाई तथा पक्रेर ल्याएका धुरिन काजी यूतो काजीहरूलाई नेपाल-सरकारले सुम्पनुपर्छ' भन्ने टुङथाङको भनाइ थियो। परन्तु 'हामी शरणको मरण गर्दैनौं' भनी नेपाल-सरकारले जवाफ दियो। यसपछि टुङथाङ चीनिया र भोटे संयुक्त सेनासाथ अगाडि बढे। त्यस वेला नेपालीहरू पूर्वतिर तथा विशेष गरी पश्चिम लडाइँमा लागेका

हुनाले चीनसंग लड्न नेपालीहरूले विशेष प्रबन्ध गर्न सकेका थिएनन् । वि० सं० १८४६ आषाढमा चीनिया फौजले कुकुरघाटमा आक्रमण गर्‍यो । त्यहाँ नेपाली सेना थोरै हुँदा सजिलैसंग सो किल्ला उसले कब्जा गर्‍यो । यो खबर केरुङ पुग्दा केरुङबाट सरदार शत्रुभञ्जन मल्ल सुबेदार तुलाराम उधौ खबासहरू आफ्नो साथ रहेको फौजसाथ शत्रुलाई रोक्न कुकुरघाटतर्फ हिंडे । चीनिया फौज कुकुरघाट कब्जा गरी बाटामा कुहे र बसेको थियो । त्यो थाहा नपाउँदा गुहारका लागि कुकुरघाटतिर गएको नेपाली सैन्यले बीचैमा पाङसिङटार भन्ने ठाउँमा चीनिया फौजसंग भिडिनुपर्‍यो । यस मुठभेटमा २०।२५ नेपाली सैनिकका साथ सुबेदार तुलारामको मृत्यु भयो । शत्रुतिरका १०।१५ जना मरे । नेपालीहरू पछि हटी केरुङमा आए । केरुङमा नेपालीका तीन किल्ला थिए । चार पांच दिनसम्मको लडाइँपछि केरुङ पनि चीनिया सैन्यले कब्जा गर्‍यो । त्यसपछि नेपाली सैन्य पछि हटी रसुवामा आयो । चीनिया फौज पनि दपेट्तै आयो । दिनभरको लडाइँपछि रसुवा पनि चीनिया फौजले कब्जा गर्‍यो । नेपालीहरू लड्दै हट्तै आए । स्याप्रुक भन्ने ठाउँमा नेपाली फौजको सुबेदार भास्कर गजबल केही फौजसाथ मद्तका लागि यताबाट गएका प्रबल राना भारत खबास रणकेसर पांडेहरूसंग भेट भयो । अब आफ्नो बल केही बढेकोले नेपालीहरूले १०।१२ दिनसम्म चीनिया फौजलाई अघि बढ्न दिएनन् । परन्तु प्रशस्त मात्रामा चीनिया फौज छेकारो मारेर आइलागेकोले नेपालीहरू त्यहांबाट हटी धुन्चेतिर आए । धुन्चेमा ठूलो फौजसाथ दामोदरपांडे बसेका थिए ।

धुन्चेको डाँडामा फेरि लडाइँ जोरियो । दुइ पल्टसम्म नेपालीले शत्रुलाई हराए । तेस्रो पटक लडाइँमा दुइ सुबेदार र केही नेपाली सैनिकले वीरगति पाए । यस युद्धमा २।३ सय चीनिया सैनिक पनि परे । फेरि १।२ पटक लडाइँ पर्‍यो । अनि शत्रुले मिच्तै ल्याएको र आफूलाई पनि त्यहाँ बसी लड्न अफ्ठ्यारो परेको हुँदा नेपालीहरू धुन्चे छोडी धैबुङ आए । चीनिया फौज लखेट्तै आएकोले बीचैमा कमारेगढनिर लडाइँ पर्‍यो । यस लडाइँमा ४०।५० चीनिया परे, डेढ सय जति चीनिया भीरबाट लडी मरे ।

यसपछि टुङथाङले सन्धि गरौं भन्ने आशयको पत्र पठाए। यताबाट त्यसको उत्तर लिई नेपाली भारादार टुङथाङकहाँ गए। "अब दुवैतिरबाट हात थामौं, हामीलाई धुन्चेमा बस्न साह्रै सांगुरो भइरहेछ, धैबुङमा हामीलाई आउन देऊ, त्यहीं हामी सन्धिको कुरा मिलाऔं" भनी चीनिया अधिकारीहरूले भनी पठाए। धैबुङमा बसी लड्न नेपालीहरूलाई पनि असजिलो थियो, उनीहरूले पनि भनी पठाउँदा नेपालीहरूले पनि धैबुङ छाडिदिए। दुवैतिरबाट लडाइँ थामियो। वेत्रावतीवारि नेपालीहरू आए। वेत्रावतीपारि चीनियाहरू बसे।

त्यहाँपछि 'तिमीहरूले थुनिराखेका हाम्रा काजीहरूलाई पठाइदेऊ' भनी टुङथाङले धैबुङबाट चिठी लेखेका हुनाले यताबाट धुरिन काजी यूतो काजीहरूलाई लिई काजी रणजित्-पाँडे भोटुपाँडे नरसिंह टक्सारी रामदास पन्थ बलभद्र खवासहरू श्रावण ३१ गते धैबुङ पुगे। अब टुङथाङले कुरा फेरे। "हामीलाई यहाँ पनि साँगुरो भयो, यसैले हामीलाई नुवाकोटमा आउन देऊ, त्यहीं बसी सन्धि गरौं, सन्धि गर्न राजा वा राजाका काका नुवाकोटमा आऊन्, नभए ठूला भारादारहरू आए पनि हुन्छ, तिमीहरूको फौज झिक, होइन भने हामी बलैसित अघि बढ्नेछौं" भन्ने आशयको कुरा टुङथाङले गर्न लागे। नेपाल-सरकारले पनि चीनियाहरूको दाउ बुझी चीनिया फौज अगाडि बढ्यो भने हान्नू भनी आफ्नो फौजलाई आज्ञा दिई पठायो।

भाद्र ८ गते दश हजार जति चीनिया फौज वेत्रावती तरी तीन मुख गरी लड्न आयो। यता वेत्रावतीवारि चोकदे, दूधेथुम्को र गेर्खुमा नेपाली सैन्य बसेका थिए। मूल बाटो गेर्खुमा कीर्तिमानसिंह बस्न्यात र चोकदेमा दामोदरपाँडे बसेका थिए। तीनै ठाउँमा चीनिया र नेपाली फौजको बीच ठूलो लडाइँ भयो। तीनै तिरबाट नेपालीले चीनियालाई लखेटे। चीनिया फौज पछि हट्तै वेत्रावतीमा पुग्यो। चीनिया सरदारले वेत्रावतीको पुलमा बसी पीठ फर्काई भागेर आएका आफ्नै सिपाहीलाई काट्न लागे। उता भागेर जो चीनिया पारिपट्टि पुगिसकेका थिए, तीमध्ये दुइ सरदारको नाक काटिदिए। उनीहरू उत्निखेरै वेत्रावतीमा फाल

हाली मरे । यसो गर्दा पनि चीनिया फौज सुरिएर लड्न आएन, उल्टो बाटो छोडी भाग्न लाग्यो । यस कारण भीरबाट लडेर वेत्रावतीमा बगेर कैयौं चीनियाको ज्यान गयो । कतिले नेपाली सैन्यको प्रहारबाट वीरगति पाए । यसरी वेत्रावतीको यस युद्धमा हजार बाह्र सय जति चीनिया परे ।

यति भएपछि टुङथाङले अगाडि बढ्ने चेष्टा छोडी सन्धि गर्ने कुरा चलाए । नेपाली-हरूले पनि सन्धि गर्नु नै बढिया संझी सो कुरा मञ्जूर गरे । यसपछि नेपाल र चीनको बीच सन्धि भई लडाइँ थामियो ।

यो सन्धिअनुसार स्यामर्पा लामालाई नेपालले सुम्पनुपर्‍यो । परन्तु उनले आत्महत्या गरेका हुनाले उनको लास र उनका माल–सामानहरू मात्र चीनिया अधिकारीले पाए । अघि दिगर्चाबाट लुटी ल्याएका केही माल नेपालले फिर्ता दिनुपर्‍यो । पहिले भोटसंग भएको भोटले बर्सेनि पचास हजार तिर्ने सन्धिपत्र च्यातियो । पाँच पाँच वर्षमा नेपाली दूतमण्डली चीन बादशाहकहाँ जाने भयो । चीनले दख्खल गरेको नेपालको भूमिबाट चीनिया फौज हट्यो, सो प्रदेश नेपालकै भयो ।

काजी देवदत्तथापा सुब्बा प्रतिमन रानाहरूको एक दूतमण्डली चिठीपत्र सरसौगात लिई वि० सं० १८४९ आश्विन ५ गते काठमाडौंबाट चीनतिर हिंड्यो । आश्विन २४ गते चीनिया सेनापति टुङथाङ नेपाली दूतमण्डलीका साथ आफ्नो फौज लिई चीन फर्के ।

राजा रणबहादुर शाह विचित्र स्वभावका थिए । उनी जेसुकै कुरामा पनि भित्तै पुग्न खोज्थे । भक्तपुरका राजा रणजित् मल्लले आफ्ना इष्टदेवतालाई ठूलो घण्टा चढाएका थिए, पाटनका राजा विष्णुमल्लले पनि आफ्ना इष्टदेवीलाई ठूलो घण्टा चढाएका थिए । रणबहादुर शाहले कान्तिपुरमा ती दुवै घण्टाभन्दा ठूलो घण्टा देवीलाई चढाए ।

रणबहादुर शाहका बडामहारानी राजराजेश्वरी थिइन् । रणबहादुरका अरू सुवर्णप्रभा, कान्तिमती रानी थिए । कान्तिमती रणबहादुर शाहकी ज्यादै मन परेको थिइन् । वि० सं०

१८५४ मा कान्तिमतीबाट रणबहादुरका छोरा गीर्वाणयुद्धविक्रमको जन्म भयो। पछि कान्तिमती बिरामी भइन्, अनेक उपचार गर्दा पनि रोग निको भएन, रोग झन् बढ्दै गयो। यसबाट रणबहादुर शाहको मन काबूमा रहेन। उनको मनमा त्यस वेला वैराग्य उत्पन्न भयो। यसैले डेढ वर्षका बालक छोरा गीर्वाणयुद्धविक्रमलाई गद्दीमा राखी रणबहादुर शाह संन्यास लिई स्वामी महाराज बने, रानी कान्तिमती स्वामिनी बनिन्। संन्यास लिएपछि नाम फेर्ने चलनअनुसार स्वामी महाराज रणबहादुरले पनि आफ्नो नाम फेरे। उठानमा उनी परमनिर्गुणानन्द भन्ने नामले रहन लागे, पछि उनले महानिर्वाणानन्द भन्ने नाम लिए। यसरी स्वामी रणबहादुरका यी दुवै नाम प्रसिद्ध भए।

गीर्वाणयुद्धविक्रमको राज्याभिषेक

केही कालपछि कान्तिमतीको मृत्यु भयो। यसबाट रणबहादुर शाहको होश ठेगानामा रहेन। यसो हुँदा भारादारहरूले बालक राजालाई नुवाकोट लगी त्यहीं राजधानी बनाए। रिसको झोंकमा नुवाकोटमा हमला गर्छु भनी रणबहादुरले वि० सं० १८५७ वैशाखतिर सैन्य जम्मा पार्न लागेका थिए। परन्तु पछि आफ्ना अनुयायीसाथ उनी काशीतिर हिंडे।

काशी पुगेको केही कालपछि नै स्वामी रणबहादुर शाह फेरि नेपाल फर्कने दाउमा लागे। त्यसका लागि नेपाल-दरबारमा प्रभाव भएका भारादारहरूलाई हात लिन उनले कोशिश गर्न लागे। तीन वर्ष जति काशीमा बसी वि० सं० १८६० को अन्त्यतिर रणबहादुर शाह नेपाल आए। वि० सं० १८६३ मा रणबहादुर शाह मारिए।

राजेन्द्रविक्रम शाह

गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको मृत्युपछि उनका छोरा राजेन्द्रविक्रम शाह गद्दीमा राखिए। त्यस वेला प्रधानमन्त्री भीमसेन थापाले हर्ताकर्ताको रूपमा शासन चलाइरहेका थिए। वि० सं० १८७५ मा रणबहादुरका कान्छा महारानी ललितत्रिपुरसुन्दरीदेवीले आफ्ना स्वामी रणबहादुर शाहको मोक्षको निमित्त त्रिपुरेश्वर महादेवको स्थापना गरिन्। यसको २ वर्षपछि वि० सं० १८७७ मा त्यहाँ

धर्मशालाहरू बनाइए । फेरि वि० सं० १८७६ मा सो मन्दिरका छाना आदिमा सुनको जलप लाउने काम भयो ।

श्री ३ जङ्गबहादुर र उनका पुर्खा

जङ्गबहादुर कुँवरले कोतमा धेरैजसा पुराना भारादारहरूलाई सिद्धयाई राजा राजेन्द्रविक्रम शाहबाट नेपालको सारा आधिपत्य आफ्नो हात लाए । त्यसपछि जङ्गबहादुर कुँवर राणा बने । पछि श्री ३ महाराज बने । जङ्गबहादुर बालनरसिंह कुँवरका छोरा हुन् । बालनरसिंह रणबहादुर शाहका हजुरिया थिए । यिनी स्वामी रणबहादुरसंगै काशी गएका तथा रणबहादुर काशीबाट फर्कंदा संगै फर्केका थिए । यिनले रणबहादुरको ठूलो सेवा गरेका थिए । (रणबहादुरशाहलाई उनका सौतिने भाइ शेरबहादुर शाहले तरबारले हानी सिकिस्त पारी शेरबहादुर शाह भागेर जानलाग्दा बालनरसिंहले तत्कालमै शेरबहादुरलाई मारेका थिए) । बालनरसिंहका बाबु रणजीतसिंहकुँवर थिए । काजी रणजीतसिंहकुँवरले पश्चिमतिरको लडाइँमा निकै भाग लिएका थिए । संसारचन्द्रसंगको लडाइँमा पनि यिनले बहादुरी देखाएका थिए । रणजीतसिंहका बाबु रामकृष्णकुँवर हुन् । यिनले पृथ्वीनारायण शाहको पालामा पूर्वतिर विजय गर्ने काममा प्रमुख भाग लिएका थिए, पश्चिमतिरको (सुमेश्वरको) लडाइँमा तथा दक्षिणतिरको (अंग्रेजसंगको) लडाइँमा पनि यिनले भाग लिएका थिए। रामकृष्णको धर्मकर्ममा पनि रुचि थियो । यिनले गुह्येश्वरीदेखि पशुपतिसम्म ढुङ्गा छापी बाटो बनाएका थिए। रामकृष्णकुँवरका बाबु अहिरामकुँवर थिए । यिना गोरखाली भारादार थिए ।

नेपाल-भोट-युद्ध

वि० सं० १९११ को अन्त्यतिर नेपाल र भोटको लडाइँ पऱ्यो । जङ्गबहादुरका भाइहरूको मातहतमा नेपाली सेनाले लडन भोटतिर प्रस्थान गऱ्यो । स्वयं जङ्गबहादुर पनि कुतीसम्म पुगेका थिए । त्यस बेला जङ्गबहादुर ३८ वर्षका थिए । भोटका प्रदेशहरू कब्जा गर्दै नेपालीहरू अगाडि बढेको देखी भोटका भारादारहरूले सन्धि गर्ने कुरा उठाए । नेपालीहरूले पनि सन्धि गर्न मञ्जूर गरे र सन्धि भई लडाइँ थामियो । यस सन्धिबमोजिम १९१२ सालदेखि बर्सेनि दश हजार रुपियाँ भोटले

नेपाललाई तिर्ने, भोटमा व्यापार गरी बसेका नेपालीहरूले भन्सार तिर्न नपर्ने, आफूले कब्जा गरेको प्रदेश नेपालले छोड्ने काम भयो।

वि० सं० १९१४ मा भारतमा अंग्रेज-सरकारको विरुद्ध विद्रोह हुँदा अंग्रेजसरकारको मद्दतका लागि जङ्गबहादुर फौजसाथ भारतमा गए। गोरखपुर र लखनौमा नेपालीहरूले बहादुरी देखाए। यस सहायताको बदलामा अंग्रेजसरकारले १८७२ सालमा अंग्रेजसरकारको मातहतमा गर्न गएको नेपालको पश्चिमको तराई (नयाँ मुलुक) नेपाललाई फिर्ता दियो।

कोतपर्वमा पुराना भारादारहरूलाई सिद्ध्याई नेपाल राज्यको सारा आधिपत्य हात लाउने काममा र त्यसपछि पनि जङ्गबहादुरलाई उनका भाइहरूले सहायता गरेका थिए। यसैले भाइहरू आफ्ना विरोधी नहोऊन् भनी जङ्गबहादुर चाहन्थे। यस कारण वि० सं०१९२४ मा जङ्गबहादुरले आफूपछि आफ्ना भाइहरूको, अनि आफ्ना ब्याहा छोराहरूको, त्यसपछि आफ्ना मब्याहा छोराहरूको, अनि ब्याहा नातिहरूको, अनि आफ्ना ६ भाइका छोराहरूको उत्तराधिकारको क्रम बाँधे। यस क्रमअनुसार श्री ३ जङ्गको मृत्युपछि उनका भाइ रणोद्दीपसिंह श्री ३ महाराज बने। रणोद्दीपसिंह धार्मिक प्रकृतिका सीधासाधा पुरुष थिए। राजकाजको दाउपेच उनलाई मन पर्दैनथ्यो। यसैले उनका भाइ धीरशमशेर उनको दाहिना हात भई काम गर्न लागेका थिए। वि० सं० १९४१ मा घाँटीमा हाड अड्किएर धीरशमशेरको देहान्त भयो। यसबाट रणोद्दीपसिंहको हातै भाँचिए जस्तो भयो।

श्री ३ रणोद्दीपसिंह

जङ्गबहादुरले बनाइगएको उत्तराधिकारको क्रमअनुसार धीरशमशेरका छोरा वीरशमशेरहरूले श्री ३ महाराज बन्न पाउनु असम्भव जस्तो थियो। यसले धीरशमशेरका छोराहरूमा असन्तोष बढ्न लागेको थियो। उता जङ्गबहादुरका छोराहरू हाम्रा बुवाले कमाएको राज्य त होनि भनी श्री ३ महाराज बन्न हतारिएका थिए। रणोद्दीपसिंह सान्नानीका छोरा भनी धीरशमशेरका छोराहरूलाई माया गर्दथे। श्री ३ जङ्गकै बुद्धि र परिश्रमले हामोले राज्य गर्न पाएका हौं भनी जङ्गबहादुरका छोराहरूप्रति उनी केही

झुकेका थिए । रणोद्दीपसिंहको यस कमजोरीबाट भित्रभित्र षड्यन्त्रको बीउ रोपिन लाग्यो ।

यस्तैमा विदेशिएका जङ्गबहादुरका जेठा छोरा जगत्‌जङ्ग नेपाल झिकाइए । श्री ५ जेठा मुमा महारानी र रणोद्दीपसिंहका रानी जगत्‌जङ्गलाई नै रणोद्दीपसिंहका उत्तराधिकारी बनाउन चाहन्थे । अब रणोद्दीपसिंह पनि राजकाजको झञ्झटदेखि दिक्क भइसकेका थिए । यसैले यो बोझ बिसाउन पाए पनि हुन्थ्यो भन्ने जस्तो उनलाई लागेको थियो । उता वीरशमशेरहरू मौका पाए हामीले अधिकार हत्याउन चुक्नु हुन्न भन्ने दाउमा थिए ।

यत्तिकैमा दिल्लीमा ठूलो सैन्यप्रदर्शन हुने समाचार आयो । त्यसमा नेपालले पनि भाग लिने भयो । यसमा लागि ४ पल्टन वीरशमशेरहरूको नेतृत्वमा जाने भयो । यिनै ४ पल्टनको भरमा रणोद्दीपसिंहलाई सिद्ध्याई अधिकार हत्याउने निश्चय वीरशमशेरहरूले गरे तथा यसका लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाउन उनीहरू लागे ।

श्री ३ रणोद्दीपसिंहको वध र श्री ३ वीरशमशेरको उदय

वि० सं० १९४२ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमाका दिन राति 'अंग्रेजको चिठी आएको छ, अहिले नै बिन्ति चढाउनुपर्‍यो भन्ने निहुँ पारी वीरशमशेरहरू रणोद्दीपसिंहको खोपीमा पुगे । रणोद्दीपसिंहको खोपीको ढोका खुल्नेबित्तिकै खड्गशमशेरहरूको गोलीले रणोद्दीपसिंह उहीं ढले र उनको प्राण गयो ।

श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वीवीरविक्रम बालकै हुनाले रणोद्दीपसिंहको दरबार नारायणहिटीमै राखिएका थिए । वीरशमशेरहरूले श्री ५ महाराधिराजबाट खुरुक्क आफ्नो नाउँमा लालमोहर गराइलिने बन्दोवस्त पहिले नै मिलाइसकेका थिए । यसैले रणोद्दीपसिंह मारिएपछि टुँडिखेलमा रहेका सैनिकका मुखबाट 'श्री ३ महाराज वीरशमशेरको जय' भन्ने नारा लाइयो । पहिले श्री ३ जङ्गहरूले जस्तै श्री ३ वीरशमशेरले पनि काट्नु मार्नु मुड्नु दामल गर्नु सर्वस्व गर्नु धपाउनु लिनु दिनु खर्च गर्नु आदि सारा कामकाज गर्ने हालीमुहाली अधिकार श्री ५ बाट लालमोहर गराई लिए ।

रणोद्दीपसिंह मारिएको खबर सुनेपछि अरूहरूको भागभाग शुरू भयो । श्री ५ जेठा

झुमा महारानी, रणोद्दीपसिंहकी रानी, रणवीरजङ्ग पद्मजङ्गहरू राति नै अंग्रेजी दूतावास लैनमा शरण लिन पुगे। मनोहरामा बसेका जगत्जङ्ग र थापाथलीमा बसेका जगत्जङ्गका छोरा युद्धप्रतापजङ्ग मारिए। अरू केहीले भागेर ज्यान जोगाए।

श्री ३ देवशमशेर र श्री ३ चन्द्रशमशेर

श्री ३ वीरको देहान्तपछि देवशमशेर श्री ३ महाराज बने। देवशमशेर उदारप्रकृतिका शासक थिए। दुनियाँमा जागर्ति ल्याउन शिक्षाप्रचारमा जोड दिनुपर्छ भन्ने विचारले पुगनपुग चार महीनाको आफ्नो शासन-कालमा देवशमशेरले चारभञ्ज्याङभित्र नै बीस पचीस पाठशाला खोलेका थिए तथा दुनियाँमा जागर्ति होस् भन्नाका लागि गोरखापत्र (साप्ताहिक) को प्रकाशन गराएका थिए। देवशमशेरले दासप्रथाको उन्मूलनको पनि प्रारम्भ गरेका थिए।

यसरी देवशमशेरलाई विद्याको प्रचार गर्न दिई दुनियाँमा जागर्ति हुन दिएपछि हामीले हर्ताकर्ता भई निर्धक्कसंग शासन गर्न पाउनेछैनौं भन्ने कुरा देखाई आफ्ना भाइ भतिजा छोराहरूलाई चन्द्रशमशेरले एक गठ गराए। अनि आफ्ना सहोदर दाजु श्री ३ देवलाई भतिजाहरूको अंशमुद्दा मिलाइदिनुपऱ्यो भन्ने बहाना पारी श्री ३ वीरको दरबारमा लगे। त्यहाँ एकला परेका श्री ३ देवलाई राजीनामा गर्न विवश गराए। त्यसपछि कम्यान्डर-इन-चीफ चन्द्रशमशेर श्री ३ महाराज भई हर्ताकर्ता बने।

श्री३ जुद्धको शासनकालमा वि०सं० १९९० माघ २ गते नेपालमा ठूलो भूकम्प भयो।

वि० सं० १९९३ फाल्गुनमा श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवनवीरविक्रम शाहको रजतजयन्ती (राज्यारोहण भएको पच्चीस वर्ष पुगेको उत्सव) मनाइयो।

वि० सं० १९९७ वैशाखमा श्री ५ युवराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रम शाहको विवाह भयो।

ऐतिहासिक—घटनाका संवत

	वि० सं०		वि० सं०
जितारिमल्लको आक्रमण	१३४४	कैदमा अर्जुनमल्लको मृत्यु	१४३८
” ”	१३४५	स्थितिमल्लको मृत्यु	१४५२
रुद्रमल्लको जन्म	१३५३	यक्षमल्लको जन्म	१४६५
राजदेवको जन्म	१३७३	यक्षमल्लले भक्तपुरलाई गढ बनाएको	१५१०
अरिमल्लको राज्याभिषेक	१३७७	यक्षमल्लको मृत्यु	१५३८
हरसिंहदेवको मृत्यु	१३८२	रत्नमल्लद्वारा कान्तिपुर दख्खल	१५४१
रुद्रमल्लको मृत्यु	१३८३	रत्नमल्लको मृत्यु	१५७७
चण्डेश्वरद्वारा राजग्राम दख्खल	१३८८	विष्णुसिंहद्वारा भृङ्गारेश्वरको जीर्णोद्धार	१६१०
अरिमल्लको मृत्यु	१४०१	द्रव्यशाहले गोरखामा राज्य कायम गरेको	१६१६
राजल्लदेवीको जन्म	१४०३	लक्ष्मीनरसिंह र सिद्धिनरसिंहको सन्धि	१६७७
नायकदेवीको मृत्यु	१४०३	सिद्धिनरसिंहद्वारा पाटन कृष्णमन्दिरको निर्माण	१६९३
अर्जुनमल्लको जन्म	१४०४	प्रतापमल्लको राज्यारोहण	१६९८
राजदेवको राज्यारोहण	१४०४	रानीपोखरीको निर्माण	१७२७
शमसुद्दीनको आक्रमण	१४०६	प्रतापमल्लको मृत्यु	१७३१
राजल्लदेवीसंग स्थितिमल्लको विवाह	१४११	भूपालेन्द्र मल्लको जन्म	१७३६
पशुपतिनाथको जीर्णोद्धार	१४१७	नृपेन्द्र मल्लको मृत्यु र पार्थिवेन्द्र मल्लको राज्यारोहण	१७३७
देवलदेवीको मृत्यु	१४२३	चिकुटि पाटन भागेको	१७४०
धर्ममल्लको जन्म	१४२४	योगनरेन्द्र मल्लको राज्यारोहण	१७४१
जयसिंहराम कैदमा परेको	१४२९	महीपतेन्द्र मल्ल पाटनमा शरण पर्न गएको	१७४३
ठिमीयुद्ध	१४२९	श्रीनिवास मल्लको मृत्यु	१७४३
जयसिंहराम कैदबाट छुटेको	१४२९	पार्थिवेन्द्र मल्लको वध र भूपालेन्द्र मल्लको राज्यारोहण	१७४४
स्वयम्भूनाथको जीर्णोद्धार	१४२९	चिकुटि मारिएको	१७४४
ज्योतिर्मल्लको जन्म	१४३०	महीपतेन्द्र मल्ल मारिएको	१७४४
कीर्तिमल्लको जन्म	१४३४	जैसीदेवलको निर्माण	१७४५
अर्जुनमल्ल बनेपा धपाइएको	१४३७	भागिरामको घर लुटिएको	१७४५

लक्ष्मीनारायण जोशी मारिएको	१७४७
भूपालेन्द्र योगनरेन्द्र र भूपतीन्द्रको सन्धि	१७५५
भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु	१७५७
भास्करमल्ल र भूपतीन्द्र मल्लको सन्धि	१७६०
योगनरेन्द्र मल्लको मृत्यु र लोकप्रकाशको राज्यारोहण	१७६२
इन्द्रमल्लको राज्यारोहण	१७६३
इन्द्रमल्लको मृत्यु र महीन्द्रसिंहको राज्यारोहण	१७६६
भूपतीन्द्र मल्ल माणिकसेनसंग खेदा गर्न गएको	१७६८
पृथ्वीनारायण शाहको जन्म	१७७९
कान्तिपुर ललितपुर र गोरखाद्वारा वाभू (भक्तपुर) मा आक्रमण	१७८८
नरभूपाल शाहको मृत्यु र पृथ्वीनारायण शाहको राज्यारोहण	१७९९
जयप्रकाश मल्ल र पृथ्वीनारायण शाहको सन्धि	१८१४
पृथ्वीनारायण शाहद्वारा भक्तपुरविजय	१८२६
पृथ्वीनारायण शाहको मृत्यु र प्रतापसिंह शाहको राज्यारोहण	१८३१
प्रतापसिंहको मृत्यु र रणबहादुरको राज्यारोहण	१८३४
नेपाल–भोट–युद्ध	१८४५
नेपाल–चीन–युद्ध	१८४९
यमुना साँध लागेको	१८४९
गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहको जन्म	१८५४
गीर्वाणयुद्धविक्रमको राज्यारोहण	१८५५
रणबहादुर शाहको वध	१८६३
त्रिपुरेश्वर महादेवको निर्माण	१८७५
नेपाल–भोट–युद्ध भई भोटले नेपाललाई कर तिर्ने गरेको	१९१२
धीरशमशेरको मृत्यु	१९४१
रणोद्दीपसिंहको वध र वीरशमशेरको उदय	१९४२
महाभूकम्प	१९९०
श्री ५ त्रिभुवनवीरविक्रम शाहको रजतजयन्ती	१९९३
श्री ५ महेन्द्रवीरविक्रम शाहको विवाह	१९९७

इतिहास संशोधन को

प्रमाण प्रमेय

(मूल भाग)

१ संशोधित विषय–संख्या
१ क्रमागत संख्या

[केशवमणि आ. दी.+महेन्द्रनाथ अधिकारी+ सुरेन्द्रनाथ अधिकारीको वि. सं. २००६।६।५ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

रत्नमल्लका छोरा अमरमल्ल भए । अमरमल्लका छोरा सूर्यमल्ल भए ।

शुद्ध

रत्नमल्लका छोरा सूर्यमल्ल, सूर्यमल्लका छोरा अमरमल्ल हुन् ।

प्रमाण

"भूपः श्रीयक्षमल्लो नरपतिरतुलो रत्नमल्लोप्यमुष्मात्
तस्मात् श्रीसूर्यमल्लोऽवनिपतिरभवत्तत्तनूजोऽमराख्यः ।"

[हनूमान्ढोकाअगाडिको कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को अभिलेखबाट]

(ठूला राजा श्रीयक्षमल्ल हुनुभयो । उहाँ [यक्षमल्ल] बाट रत्नमल्ल हुनुभयो । उहाँ [रत्नमल्ल]बाट राजा सूर्यमल्ल हुनुभयो । उहाँ (सूर्यमल्ल) का छोरा अमरमल्ल हुनुभयो ।)

"श्रीरत्नमल्लो नृपतिर्ब्बभूव ····
मार्त्तण्डवंशेऽभवदस्य सूनुः ।
श्रीसूर्य्यमल्लोऽनलसूर्य्यतेजाः ।
तदीयपुत्रोऽमरमल्लभूपः······"

[पाटन मूलचोकको श्रीनिवासमल्लको वि० सं० १७२३ को अभिलेखबाट]

(सूर्यवंशमा श्रीरत्नमल्ल राजा हुनुभयो । उहाँ (रत्नमल्ल) का छोरा अग्नि र सूर्य जस्ता तेजिला श्रीसूर्यमल्ल हुनुभयो । उहाँ (सूर्यमल्ल) का छोरा अमरमल्ल राजा हुनुभयो ।)

\+ \+ \+

२ संशोधित विषय-संख्या
२ क्रमागत संख्या

[भोलानाथ पौडेल+ धनवज्र वज्राचार्य+ ज्ञानमणि नेपालको वि. सं. २०१० मार्ग शुक्ल एकादशीमा संस्कृत-सन्देश १।८ मा प्रकाशित इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

यक्षमल्लपछि पाटनमा स्वतन्त्र राज्य खडा भयो तापनि सो राज्य धेरै काल स्वतन्त्र रहन सकेन र विक्रमको सत्रौं शताब्दीसम्म पाटन कान्तिपुरकै अधीनमा रह्यो ।

शुद्ध

यक्षमल्लको पालामा र त्यसभन्दा पहिलेदेखि पनि ललितपुरमा सप्तकुटुम्बज (सात परिवारका) मध्येका तीन महापात्रहरू मिली शासन गर्दथे । यी महापात्रहरू राजाको हुकूम मानी शासन गर्दथे तापनि पुस्तैनी हक पाएका हुँदा तिनीहरू पनि केही शक्तिशाली थिए ।

यक्षमल्लको मृत्यु भएपछि उनका छोराहरूले केही काल त यी महापात्रहरूलाई कज्याउन सके । परन्तु पछि यक्षमल्लका छोराहरूमै कलह भई राज्य टुक्रिंदा उनीहरूले ललितपुरका यी महापात्रहरूलाई कज्याउन सकेनन् । यसो हुँदा तीन महापात्रमध्येका एक जना महापात्र विष्णुसिंहले ललितपुरलाई स्वतन्त्र पारी एकच्छत्र राज्य खडा गरे ।

विष्णुसिंह र उनका छोराहरूका अभिलेखबाट उनीहरूको वंशक्रम यस प्रकारको देखिएको छ ।

जयसिंह
|
कीर्तिसिंह
|
कुसुमसिंह + जयलक्ष्मी
|
विष्णुसिंह + पद्मलक्ष्मी, कमलालक्ष्मी, हृदयलक्ष्मी

नरसिंह | *पुरन्दरसिंह* | *उद्धवसिंह*

वि० सं० १५६३ मा विष्णुसिंह ललितपुरमा स्वतन्त्र रूपले शासन गरिरहेका देखिन्छन् तथा वि० सं० १६१३ सम्म पनि उनी शासन गर्दै थिए ।

विष्णुसिंहपछि उनका तीन छोरा नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंहको संयुक्त शासन ललितपुरमा चल्यो ।

वि० सं० १६४६ भन्दा केही पहिले नरसिंहको मृत्यु भयो । पछि उद्धवसिंहको उल्लेख पाइँदैन । पुरन्दरसिंहचाहिं वि० सं० १६५४ सम्म ललितपुरमा शासन गरिरहेका देखिन्छन् ।

वि० सं० १६६१ भन्दा केही पहिले कान्तिपुरका राजा शिवसिंहमल्लले ललितपुर जिती कान्तिपुरमा मिलाए । ललितपुरको बन्दोवस्त बाँध्न शिवसिंहले आफ्ना छोरा हरिहरसिंहलाई नियुक्त गरे । केही काल हरिहरसिंहले बाबुको प्रतिनिधि भई शासन चलाए । पछि शिवसिंहले ललितपुरमा पनि स्वयं शासन गरे । वि० सं० १६७५ मा हरिहरसिंहका छोरा सिद्धिनरसिंह ललितपुरका शासक भइसकेका देखिन्छन् । यसको दुइ वर्षपछि वि० सं० १६७७ मा कान्तिपुरका राजा लक्ष्मीनरसिंह र ललितपुरका राजा सिद्धिनरसिंह दुइ दाजु-भाइले 'एकानि शत्रु एकानि मित्र' रूपको सन्धि गरी कान्तिपुर र ललितपुरलाई दुइ भिन्न स्वतन्त्र राज्यका रूपमा स्वीकार गरे ।

यसरी ललितपुर केही काल कान्तिपुरको अधीनमा रही फेरि स्वतन्त्र भएको छ ।

प्रमाण

"श्रीमन्नेपालिकसम्वत् ५१२ वैशाखकृष्णषष्ठ्यां तिथौ ॥ गरकरणे ॥ विश्वमुहूर्त्ते ॥ श्रवणनक्षत्रे ॥ ऐन्द्रयोगे ॥ आदित्यवाशरे ॥ श्रीललितपत्तननगरोत्तमे ॥ श्रीश्रीमन्मणिकुमारसप्तफणावलीमणिकिरणसंद्योतायमानश्रीनागराजाधिष्ठिते ॥ परमेश्वरपरमभट्टारकश्रीमानेश्वरीवरलब्धप्रसादअसुरनारायणेत्यादिविविधविरुदराजावलीपूर्व्व···स्वप्रक्रियासमलंकृतमहाराजाधिराजश्रीश्रीमत्‌जयस्थितिराजमल्लदेवेन संभुज्यमान[विज]यराज्ये ॥ श्रीमत्सप्तकुटुम्बजप्रधानमूर्त्त्यंगमहापात्रश्रीत्रिभयपात्रप्रमुखादिभिः संपाल्यमाने ॥"

[पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४४९ को अभिलेखबाट]

[ने० सं० ५१२ (वि० सं० १४४९) वैशाख कृष्ण षष्ठी आदित्यवार श्रवणनक्षत्र ऐन्द्रयोग गरकरण विश्वमुहूर्त्तमा, श्रीमणिकुमार(स्वामिकार्तिक) र सातवटा फणाका मणिका किरणले झलमल्ल भएका श्रीनागराजको वासस्थान भएको, परमेश्वर परमभट्टारक श्रीमानेश्वरीबाट वर प्रसाद पाएका असुरनारायण इत्यादि अनेक राजप्रशस्तिले युक्त भएका..... आफ्नै कामले सिंगारिएका महाराजाधिराज श्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवको विजयराज्यमा श्रीसप्तकुटुम्बज (सात परिवारका) प्रधान मूर्त्यङ्ग तीन मुख्य महापात्रहरूले पालना गरिएको श्रीललितपुरको असल शहरमा]

"स्वस्ति श्रीललितपत्तने ॥ श्रीश्रीमत्पशुपतिचरणकमलशेवितश्रीश्रीमानेश्वरीवरलब्धप्रसादितपरमभट्टारकपरमेश्वरमहाराजाधिराजश्रीश्रीमज्जयज्योतिमल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥ श्रीमानीगलके ॥ श्रीश्रीमदार्यावलोकेश्वरचरणपंकजशेवित श्रीश्रीमन्मणिकुमारपादांबुजाराधनतत्पर भग्नराजस्थापनाचार्य लुब्दराजगजांकुश सरणागतराजवज्रपंजर मर्यादामहोद्धित्यादिविराजमान श्रीदक्षिणविहारकुटुम्बज प्रधानमहापात्र दैत्यनारायण श्रीराजसिंहमल्लदेववर्म्मणसन ॥ प्रधानमहापात्र चक्रनारायण श्रीउदयसिंहमल्लवर्म्मणसन ॥ प्रधानमहापात्र अचुकनारायण श्रीजयधर्म्मसिंहमल्लवर्म्मणसन ॥ थ्वस तिभय प्रमुखसन ॥ प्रधानमहापात्र असुरनारायण श्रीरुद्रसिंहवर्म्मणसन ॥ प्रधानमहापात्र वीरनारायण श्रीजयभीममल्लवर्म्मणसन ॥ थ्वस पञ्चभेसन ॥ राजश्रीमहाविहारे ।···सम्वत् ५४७ ज्येष्ठ शुक्ल तृतीया ॥ पुनर्वसु पर पुष्यनक्षत्र ॥ ध्रुवयोग ॥ बृहस्पतिवार ॥ कन्यलग्नस ॥ लक्षाहुति आरंभ अग्निस्थापन ॥ शुक्लदशमी ॥ चित्रनक्षत्र ॥ परिघयोग ॥ बुधवार ॥ उप्र कन्यलग्नस ॥ श्रीश्रीश्रीगधुह्लितथागतस थंङन सुवर्णरचितबोधिसत्त्वदेवस्थापनप्रतिष्ठा ॥ थ्वन संति कर्क्कटलग्नस ॥ कनककलशत्रयध्वजावरोहणस ॥ श्रीश्रीजयज्योतिमल्लदेव ठाकुरस बिज्याचकं।"

[पाटन इबाबहिको ज्योतिर्मल्लको पालाको वि० सं० १४८४ को ताम्रपत्रबाट]

[श्रीललितपुरमा । श्रीश्रीपशुपतिका चरणकमलको सेवा गर्ने, श्रीश्रीमानेश्वरीबाट वर प्रसाद पाएका, परमभट्टारक परमेश्वर महाराजाधिराज श्रीश्रीजयज्योतिर्मल्लदेवको विजयराज्यमा । श्रीमानीगलमा । श्रीश्रीआर्यावलोकितेश्वर (मछिन्द्रनाथ) का चरणकमलको सेवा गर्ने, श्रीश्रीमणिकुमारका चरणकमलको आराधनामा लागेका, राज्यच्युत राजाको राज्य थामिदिनामा सिपालु, लोभी राजारूपी हात्तीमा अङ्कुशे भएका, शरण पर्न आएका राजाहरूको वज्र जस्तो पिंजडा भएका (शरण पर्न आएकालाई रक्षा गर्ने), मर्यादाको पालना गर्ने इत्यादि (प्रशस्ति) ले सुहाएका, श्रीदक्षिणविहारका कुटुम्बज प्रधानमहापात्र दैत्यनारायण श्रीराजसिंहमल्लदेववर्मा, प्रधानमहापात्र चक्रनारायण श्रीउदयसिंहमल्लवर्मा, प्रधानमहापात्र अचुकनारायण (?) श्रीजयधर्मसिंहमल्लवर्मा यी तीन प्रमुखले र प्रधान महापात्र असुरनारायण श्रीरुद्रसिंहवर्मा, प्रधानमहापात्र वीरनारायण श्रीजयभीममल्लवर्मा (जम्मा) यी पाँच जनाले राजश्रीमहाविहारमा··· ने० सं० ५४७ (वि० सं० १४८४) ज्येष्ठ शुक्ल तृतीया पुनर्वसु उप्रान्त पुष्यनक्षत्र ध्रुवयोग बृहस्पतिवारका दिन कन्यालग्नमा लक्षाहुतिको आरम्भ गरी अग्निस्थापन गरियो । (ज्येष्ठ) शुक्ल दशमी चित्रानक्षत्र परिघयोग बुधवार ···कन्यालग्नमा श्रीश्रीश्रीगधुह्लि तथागतलाई उठाई सुनको बोधिसत्त्वको प्रतिष्ठा गरियो । यसको भोलिपल्ट कर्क्कटलग्नमा सुनका तीनवटा गजूर र ध्वजा चढाउँदा श्रीश्रीजयज्योतिर्मल्लदेव आउनुभएको थियो ।]

"श्रीयक्षमल्लो भूपोऽस्ति नेपाले तेन पालिते ।
स्थापिता सारदा देवी ललितापुरप्राग्दिशि ॥
त्रिभिः प्रधानैः पात्रैश्च पालितो ललितापुरः ।
श्रीमान् मणिकुमारोऽत्र भाति सप्तकुटुम्बकैः ॥

संवद्भूधरषण्महेशवदनेतीते च नेपालिके
ज्येष्ठे शुक्लहुताशनाख्यतिथिके वारे हिमांशोः शुभे ।
ऋक्षे सन्मृगशीर्षके वरधृतौ योगे वृषस्थे रवौ
लोकैर्विंशतिभिः कृता मखवरे श्रीसारदास्थापना ॥"

[पाटन काछें बालकुमारीसंगैको यक्षमल्लको पालाको वि० सं० १५०४ को अभिलेखबाट]

[राजा श्रीयक्षमल्लले नेपालमा शासन गरिरहनुभएको वेलामा ललितपुरको पूर्वपट्टि सरस्वती देवीको स्थापना गरियो। यसवेला ललितपुरको शासन सप्तकुटुम्बज तीन महापात्रहरूले चलाइरहनुभएको छ । यस ललितपुरमा श्रीमणिकुमार (स्वामिकार्तिक) सुहाइरहनुभएको छ। ने० सं० ५६७ (वि० सं० १५०४) ज्येष्ठ शुक्ल प्रतिपदा सोमवार मृगशिरानक्षत्र धृतियोगमा सूर्य वृष राशिमा बसेमा २० जना मिली यज्ञ गरीकन सरस्वतीको स्थापना गरियो ।]

'पूर्व्वं यन्मुनिना सुपालितमही नेनामधेयेन सा
नेपालेति च संज्ञिता मुनिजनैस्तत्रापि रम्या पुरी ।
नाम्नेयं ललितापुरी द्विजवरैः पात्रोत्तमैः पालिता
तस्यां श्रीमणिनागराज इति यः सोऽयं मुने राजते ॥

...श्रीश्रीजययक्षमल्लदेवभूपालेश्वरस्य हृदयानन्दकारिणःश्रीश्रीजयरायमल्लदेवस्य कनकतुलापुरुषमहादानप्रसङ्गे तस्य राज्ञः परिषत्सु श्रीदक्षिणविहारमहामहमहापात्रश्रीमदुदयसिंहमल्लवर्म्मणा च पात्रत्रितयेन स्वस्थानभग्नभूपालस्थापनाचार्येण मामेव बहुमानमाहूय नानादिग्देशागतेन राजसमूहेन सार्द्धमहमुक्तो यथा चतुरङ्कमहाभारतनामनाटकं त्वया नाटयितव्यमिति"

[वीरपुस्तकालयमा रहेको 'चतुरङ्कमहाभारत' भन्ने प० ४४९ संख्याको पुस्तकबाट]

[हे मुनि उहिले नेमुनिले पालना गरिएको देश हुनाले 'नेपाल' भनी मुनिहरूले नाउँ राखिएको यस देशमा राम्रो 'ललितपुर' भन्ने शहर छ । तांगाधारी महापात्रहरू त्यसको पालना गर्नुहुन्छ । त्यहाँ मणिनागराज हुनुहुन्छ ।

.....महाराजाधिराज श्रीश्रीजययक्षमल्लदेवको आनन्ददिने (छोरा) श्रीश्रीजयरायमल्लदेवको सुवर्णतुला महादानको प्रसङ्गमा उहाँ राजाको भारदारीसभामा दक्षिणविहारका प्रधानमहापात्र, राज्यच्युत राजालाई थामिदिनामा सिपालु श्रीउदयसिंहमल्लवर्मा आदि तीन महापात्रले नानादेशबाट आएका राजाहरूसहित भई मलाई बोलाएर 'चतुरङ्गमहाभारत' नाटक तिमीले नचाउनू भनी भन्नुभयो ।]

"ज्येष्ठः श्रीजयरायमल्लनृपतिर्न्नेपालचूडामणि—
स्तन्मध्योनुजकंसकेशवबली श्रीरत्नमल्लप्रभुः ।
कानिष्ठो रणमल्लदेवसुकृती कारुण्यरत्नाकर-
स्तत्तेषां वरभागिनेयविदितः श्रीभीममल्लो नृपः ॥

तेषां नृपाणां विजयराज्ये ॥ अत्र हि ॥
पात्रोत्तमे सप्तकुटुंबमध्ये प्रधानतः श्रीत्रिभयः प्रमुख्यः ।
तीक्ष्णप्रतापैर्जितवैरिवृन्दः प्रतापसिंहः परमं विभाति ॥
अन्यच्च ॥ जयति अमृतसिंहः शत्रुमातंगसिंहः···
ललितपुरवरेस्मिन् सर्व्वसामंतसिंहः ।

अतश्च ॥ ... श्रीपात्रवंशार्ण्णवजातचन्द्रः .....
विराजते राघवसिंहधीरः ।
अपि च ॥ श्रीमन्मणिकुमारस्य पदाम्भोजैकषट्पदः ।
जीयात्कुसुमसिंहोयं कीर्तिसिंहसुतः सुधीः ॥
अपरञ्च ॥ ...हर्षपालो विभात्युच्चैः कल्पवृक्ष इवापरः ।
...... विन्दुयुग्मरसे याते श्रीनेपालिकवत्सरे ।
वैशाखस्य शिते पक्षे द्वितीयायां प्रयत्नतः ।

(फील्डमार्शल श्रीकेसरशमशेर ज० ब० रा० को पुस्तकालयमा रहेको २३४ संख्याको वि० सं० १५५७ मा लेखिएको 'साधन्तकोशसार' भन्ने पुस्तकबाट)

[नेपालका राजा जेठा श्रीजयरायमल्लदेव, उहाँका माहिला भाइ असुरनारायण बलिया श्रीरत्नमल्लदेव, कान्छा धर्मात्मा दयालु श्रीरणमल्लदेव, उहाँहरूका असल भानिज श्रीभीममल्लदेव, यहाँ राजाहरूको विजयराज्यमा।

यहाँ (ललितपुरमा)– उत्तम पात्रकुलका सप्तकुटुम्बजमध्ये तीन महापात्र मुख्य हुनुहुन्छ। ठूलो प्रतापद्वारा शत्रुहरूलाई जितेका प्रतापसिंह हुनुहुन्छ।

अरू—शत्रुहरूको नाश पारेका..... सबै सामन्तमा श्रेष्ठ भएका अमृतसिंह यस ललितपुरमा हुनुहुन्छ।

अरू—पात्रकुलमा श्रेष्ठ भएका .. धीर राघवसिंह हुनुहुन्छ।

अरू—श्रीमणिकुमारका पाउका भक्त, कीर्तिसिंहका छोरा कुसुमसिंहको चिरायु होस्।

अरू— ...खूप दानी हर्षपाल हुनुहुन्छ।

ने० सं० ६२० (वि० सं० १५५७) वैशाख शुक्ल द्वितीयाका दिन परिश्रमपूर्वक (यो पुस्तक लेखियो)]

"सम्वत् ६३५ कार्तिककृष्णचतुर्थ्यायां तिथौ पुनर्वसुनक्षत्र शुभयोग सोमवार...थ्व कुन्हु श्रीव्याघ्रेश्वरभट्टारकस्य निवास जीर्न्नोधार याङ...कीर्तिपुरी वङा...यजमान श्रीमानिग्लपिंबहारमहापात्रजगत्पालवर्मनस्य यजमानी श्रीरूपलक्ष्मी ठकुरीनिस पुत्र श्रीरक्षपालवर्मनस्य पत्नी श्रीदेवलक्ष्मी ठकुरीनिस श्रीअमृतलक्ष्मी ठकुरीनिस थ्व सकलस पर्यायस।"

[कीर्तिपुर बाघभैरवको वि० सं० १५७१ को अभिलेखबाट]

[ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७१) कार्तिक कृष्ण चतुर्थी पुनर्वसुनक्षत्र शुभयोग सोमवारका दिन··· कीर्तिपुरमा गईकन श्रीव्याघ्रेश्वरको मन्दिरको जीर्णोद्धार गरियो... यजमान पिंबहालका महापात्र जगत्पालवर्मा यजमानपत्नी श्रीरूपलक्ष्मी ठकुरिनी, उहाँका छोरा श्रीरक्षपालवर्मा, उहाँकी पत्नी श्रीदेवलक्ष्मी ठकुरिनी श्रीअमृतलक्ष्मी ठकुरिनी यहाँ सबैको पालामा)]

"वर्षे नेपालजाते शरगुणरशके ज्येष्ठशुक्लाष्टमीके
नक्षत्रे पूर्वफाल्गुन्यसहित इह वा वज्रयोगे···।
वारे चान्द्रे वृषष्ठे पुनरपि तपने सिंहराशिस्थचन्द्रे
पञ्चश्रीबुद्धचैत्यप्रथितवरशिरःस्वर्णछत्रावरोहः ॥

श्रीललितपत्तने ॥ श्रीमत्पशुपतिचरणकमलसेवितश्रीश्रीमानेश्वरीवरलब्धप्रसादितपरमभट्टारकपरमेश्वरमहाराजाधिराजश्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवस्य ॥ श्रीश्रीजयरणमल्लदेवस्य ॥ श्रीश्रीजयराममल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥ श्रीमानीगलके ॥... प्रधानमहापात्र असुरनारायण श्रीजयजगत्पाल···"

[कीर्तिपुरको ठूलो चैत्यको वि० सं० १५७२ को अभिलेखबाट]

[ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७२) ज्येष्ठ शुक्ल अष्टमी सोमवार पूर्वफाल्गुनीनक्षत्र वज्रयोगमा, वृषराशिमा सूर्य बसेमा, सिंहराशिमा चन्द्रमा बसेमा प्रसिद्ध श्रीपञ्चबुद्धको चैत्यमाथि सुनको छत्र चढाइयो ।

श्रीललितपुरमा । श्रीपशुपतिका चरणकमलको सेवा गर्ने श्रीमानेश्वरीको वरप्रसाद पाएका परमभट्टारक परमेश्वर महाराजाधिराज श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवको श्रीश्रीजयरणमल्लदेवको श्रीश्रीजयराममल्लदेवको विजयराज्यमा । श्रीमानीगलमा ।... प्रधानमहापात्र असुरनारायण श्रीजयजगत्पाल.....]

"गुरुप्रकाशो जगदम्बुराशौ बभूव विद्वाञ्जयसिंहभूपः ।...
एतस्मादवनीन्द्रमौलिमुकुटालंकारचूडामणेः
प्रत्यर्थिक्षितिपालवर्गदलनः श्रीकीर्तिसिंहोऽजनि ।...
तस्यात्मजो बलिमहीपदधीचितुल्यो
जातोम्बुधेरिव शशी कुसुमक्षितीशः ।...
विशाम्वंशे भूषा जितसकलदोषा नहि मृषा
कृता भाषाशेषानुपमगुणकोषा कृतमखा ।
यथार्थाख्याख्याता नृपकुसुमसिंहस्य महिषी
जयल्लक्ष्मील्लक्ष्मीप्रतिकृतिरियं यस्य जननी ।
जयति जयतलक्ष्मीर्याचकाभीष्टलक्ष्मी-
र्ल्ललितनगरपारावारसंजातलक्ष्मीः ।
कुसुमनृपतिलक्ष्मीर्विश्वविख्यातलक्ष्मी-
र्ज्जननभुवनलक्ष्मीर्विष्णुसिंहेश्वरस्य ॥
···प्रादुर्भूय ततो बिभर्त्ति वसुधां श्रीविष्णुसिंहो नृपः ।
लज्जाशीलवती सतीजितवती पद्मावती धीमती
यस्य प्राणसमा विभाति कमलालक्ष्मीश्च लक्ष्मीसमा ।...

पुत्रो यस्य नृसिंह सन्विजयते पूर्णेन्दुमुग्धाननो
यस्तातस्य मुदन्तनोति गिरिजेशस्येव लम्बोदरः।
किम्ब्रूमो पुरुहूतमर्ज्जुनमिवाराते रणे भीषणं
शक्रस्येव जयन्त एष तनयो यस्योद्भवो राजते।

किन्नामेशोयमित्याकुलतरमनसा विष्णुसिंहेन राज्ञा—
ऽकस्मादातर्क्कि कूपः किमभवदिह तन्मृग्यतां रे मनुष्याः।
तत्पश्चात्ताम्रकुम्भाः किल बहिरभवन्साक्षराः कूपतस्त—
च्छ्रीभृङ्गारेश्वरोयं शिव इति लिखितन्तेषु दृष्ट्वात्यहर्षि॥

प्रासादमेनमतिभक्तिमता वितीर्य
श्रीशङ्कराय भजतामभयङ्कराय।
श्रीविष्णुसिंहपृथिवीन्द्रपुरन्दरेण
दत्तं फलङ्कुसुमसिंहनृपाय पित्रे॥

शशिदिनशिवयोगाभाजि पञ्चम्युपेते
मकरगतविवस्वन्मासि पक्षे वलक्षे।
युगमुनिरसचिह्न वत्सरे शम्भुहेतो—
र्म्मठमिममनवद्यं विष्णुसिंहो व्यधत्त॥

[सुनागुठी भृङ्गारेश्वरको विष्णुसिंहको वि० सं० १६१० को अभिलेखबाट]

पुरन्दरस्य जननी महिषी विष्णुभूपतेः।
पद्मलक्ष्मीर्महाराज्ञी सदा भर्तृपरायणा॥
···पदच्युतमहीपतिस्वपदरक्षणे पण्डितः
पुरन्दरनरेश्वरो जयति विप्रकल्पद्रुमः।
पुत्रोयं पुरुषोत्तमो विजयते पूर्णेन्दुमुग्धाननो
यस्तातस्य मुदन्तनोति गिरिजेशस्येव लम्बोदरः।...
वासुदेवञ्च पूर्व्वासु याम्ये सङ्कर्षणं प्रभुं।
प्रद्युम्नं पश्चिमद्वारि कौवेर्यामनिरुद्धकम्॥

मध्ये नारायणं रूपं परं ब्रह्मस्वरूपिणं ।
पञ्चतत्त्वात्मकं देवं प्रासादे स्थापितो नृपः ॥
प्रासादमेनमतिभक्तिमता वितीर्य्य
नारायणाय भजतामभयङ्कराय ।
श्रीमत्पुरन्दरमहीन्द्रपुरन्दरेण
दत्तं फलं जनकविष्णुमहीश्वराय ॥
रविदिनश्रवणर्क्षे कुम्भसंस्थेंशुमालौ
मनसिजतिथिमाघे कृष्णपक्षेऽतिरम्ये ।
ऋतुवसुरसचिह्ने वत्सरे विष्णुहेतोः
कनकरचितकुम्भं मेदिनीशो व्यधत्त ॥"

[पाटन मङ्गलबजारको पुरन्दरसिंहको वि० सं० १६२२ को अभिलेखबाट]

[संसाररूपी समुद्रमा ठूलो प्रकाश भएका विद्वान् राजा जयसिंह हुनुभयो ।

राजाहरूमा श्रेष्ठ भएका जयसिंहबाट शत्रु राजाहरूलाई खतम पार्ने श्रीकीर्तिसिंह हुनुभयो ।

समुद्रबाट चन्द्रमा झैं बलि राजा र दधीचि जस्ता उहाँबाट कुसुमसिंह जन्मनुभयो ।

वैश्य कुलको गहना भएकी, सबै दोष हटाएकी, बेजोड गुणहरू भएकी, काम मिल्दो नाउँ भएकी, यज्ञ गर्ने भएकी लक्ष्मी जस्ती, राजा कुसुमसिंहकी रानी, यी जयल्लक्ष्मी विष्णुसिंहकी आमा हुनुहुन्छ । यो कुरा यथार्थ भनेको हो, यहाँ झूटो बोलेको छैन ।

माग्नेलाई जे मागे पनि दिने, ललितपुरमा जन्मेकी राज्ञी, राजा कुसुमसिंहकी रानी, राजा विष्णुसिंहकी आमा जयल्लक्ष्मी हुनुहुन्छ ।

उहाँ (कुसुमसिंह) बाट पैदा हुनुभएका राजा श्रीविष्णुसिंह पृथ्वीको पालना गर्दै हुनुहुन्छ ।

विष्णुसिंहका लज्जालु, असल स्वभाव भएकी, सतीलाई माथ गरेकी, बुद्धि भएकी, लक्ष्मी जस्ती पद्मावती र कमलालक्ष्मी दुइ रानी हुनुहुन्छ ।

विष्णुसिंहका छोरा चन्द्रमा जस्तै उज्यालो मुख भएका नरसिंह हुनुहुन्छ । गणेशले महादेवलाई झैं जो

आफ्ना बाबुलाई खुशी पार्नुहुन्छ। लडाइँमा शत्रुका डर लाग्दा अर्जुन जस्ता पुरन्दरसिंहलाई त के भनौं। इन्द्रका जयन्त झैं विष्णुसिंहका छोरा उद्धवसिंह हुनुहुन्छ।

यो महादेव के नाउँ भएका होलान् भनी ज्यादै आकुल व्याकुल मन भएका राजा विष्णुसिंहले 'यहाँ कूवा किन रहेको होला' भनी इवाट्र तर्कना गर्नुभयो र हे मानिसहरूहो, खोज त खोज (भन्नुभयो)। त्यसपछि कूवाबाट अक्षरसहितका ताँबाका घडाहरू बाहिर निस्के। ती घडाहरूमा 'यी श्रीभृङ्गारेश्वर महादेव हुन्' भनी लेखिएको देखेर (राजा विष्णुसिंह) खूप खुशी हुनुभयो।

भक्तको भय हर्ने महादेवलाई ठूलो भक्तिले यो मन्दिर चढाएर भएको फल राजामा श्रेष्ठ श्रीविष्णुसिंहले आफ्ना पिता राजा कुसुमसिंहमा समर्पण गर्नुभयो।

ने० सं० ६७४ (वि० सं० १६१०) माघ शुक्ल पञ्चमी सोमवार शिवयोगमा महादेवको निमित्त विष्णुसिंहले यो राम्रो मन्दिर बनाउनुभयो।

राजा विष्णुसिंहकी पत्नी, पुरन्दरसिंहकी मुमा पतिव्रता महारानी पद्मलक्ष्मी हुनुहुन्छ।

राज्यच्युत भएका राजाको राज्य थामिदिनामा सिपालु भएका, ब्राह्मणहरूलाई दान दिने राजा पुरन्दरसिंह हुनुहुन्छ।

यी राजाका पूर्ण चन्द्र जस्तै उज्यालो मुख भएका छोरा पुरुषोत्तम हुनुहुन्छ। गणेशले महादेवलाई झैं जो आफ्ना बाबुलाई खुशी पार्नुहुन्छ।

पूर्व ढोकातिर वासुदेव, दक्षिण ढोकातिर संकर्षण, पश्चिम ढोकातिर प्रद्युम्न, उत्तर ढोकातिर अनिरुद्ध, बीचमा परब्रह्मस्वरूप नारायण भएका पञ्चतत्त्वात्मक देवतालाई राजा पुरन्दरले मन्दिरमा स्थापना गर्नुभयो।

भक्तको भय हर्ने नारायणलाई भक्तिपूर्वक यो मन्दिर चढाएर भएको फल राजा पुरन्दरसिंहले आफ्ना पिता राजा विष्णुसिंहलाई समर्पण गर्नुभयो।

ने० सं० ६८६ (वि० सं० १६२२) माघ कृष्ण त्रयोदशी आदित्यवार श्रवणनक्षत्रमा कुम्भमा सूर्य गएमा, विष्णुको निमित राजा पुरन्दरसिंहले सुनको गजूर चढाउनुभयो।

"सम्वत् ६५६ वैशाषशुक्लपूर्णमास्यान्तिथौ विशाषनक्षत्रे परिघयोगे शुक्रवासरे वृषराशिगते सवितरि तुरराशिगते चन्द्रमसि। श्रीमाणीग्लदक्षिणविहारेः श्रीजेष्ठविहारकुटुम्बज, प्रधानमहापात्रः श्रीविष्णुसिंहवर्म्मणस्य षड्गशिधि प्रतापवृद्धिरस्तु।"

(पाटन सुबहालको विष्णुसिंहको पालाको वि० सं० १५९३ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ६५६ (वि० सं० १५९३) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा विशाखानक्षत्र परिघयोग शुक्रवारमा, सूर्य वृषराशिमा गएमा (सौरमानले ज्येष्ठ महीनामा), चन्द्रमा तुलाराशिमा गएमा, श्री माणीगलको दक्षिणविहारमा, श्रीज्येष्ठविहारका कुटुम्बज प्रधानमहापात्र श्रीविष्णुसिंहको खड्गसिद्धि होस्, प्रताप बढोस्, ।]

" सम्वत् ६६६ आषाढ शुक्ल षष्ठमी प्र सप्तम्यायां तिथौ आदित्यवासरे...श्रीजयविष्णुसिंहजुस प्रज्यायस... "

(पाटन सुबहालको विष्णुसिंहको पालाको वि० सं० १६०३ को ताम्रपत्रबाट)

[ने० सं० ६६६ (वि० सं० १६०३) आषाढ शुक्ल षष्ठी उप्रान्त सप्तमी आदित्यवारमा.....श्रीजयविष्णुसिंहज्यूका पालामा.....]

"सम्वत् ६७७ मार्गशिरकृष्णद्वादश्यान्तिथौ श्रीललितभूम्यां श्रीमनिगलदक्षिणस्थ श्रीज्येष्ठविहारयंकलि-महापात्र श्रीमनिगलाधिपति श्रीश्रीविष्णुसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा भाषा..."

(विष्णुसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६१३ को ऐश्वर्यधर शर्मासंग रहेको ताडपत्रबाट)

[ने० सं० ६७७ (वि० सं० १६१३) मार्ग कृष्ण द्वादशीका दिन श्रीललितपुरमा श्रीमनिगलको दक्षिणमा रहेको श्रीज्येष्ठविहारका यंकलि महापात्र, श्रीमनिगलका राजा श्रीश्रीविष्णुसिंहदेव ठाकुरले निगाहसाथ गरिदिएको (सनदको) बेहोरा...]

" सम्वत् ६८० माघकृष्णप्रतिपद्यां श्रीललितभूम्यां श्रीमनिगलदक्षिणस्थ...श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा श्रीबलनिह्म द्विजवरश्रीहृदयदेवशर्म्मस नाम्ने प्रसादीकृतम्..."

(उद्धवसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६१६ को ऐश्वर्यधर शर्मासंग रहेको ताडपत्रबाट)

[ने० सं० ६८० (वि० सं० १६१६) माघ कृष्ण प्रतिपदाका दिन श्रीललितपुरमा श्रीमनिगलको दक्षिणपट्टि रहेको.....श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरले श्रीबलनिह्मका असल ब्राह्मण श्रीहृदयदेव शर्मालाई निगाह गरी दिइयो...]

" संवत् ६८४ ज्येष्ठशुक्ल२ श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा श्रीयंबुटोलग्वछें ग्राहककेराज जयनसिंहमेलुनाम्ने प्रसादीकृतम्... "

[उद्धवसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६२१ को ऐश्वर्यधर शर्मासंग रहेको ताडपत्रबाट]

(ने० सं० ६८४ (वि० सं० १६२१) ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीया श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरले श्रीयंबुटोल ग्वछें बस्ने ग्राहक केराज जयनरसिंह मेलुलाइ निगाह गरी दिइयो ।

"सम्वत् ६८६ जैष्ठवदि... ... श्रीजैष्ठविहारश्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुरश श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरश श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरश थ्वस त्रिभयस... प्रसादरपा भाषा "

(नरसिंह, पुरन्दरसिंह, उद्धवसिंहहरूले गरिदिएको वि० सं० १६२३ को ऐश्वर्यधर शर्मासंग रहेको ताडपत्रबाट)

[ने० सं० ६८६ (वि० सं० १६२३) ज्येष्ठकृष्ण ..., श्रीज्येष्ठविहारका श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजय-पुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुर यी तीन जनाले निगाहसाथ गरिदिएको (सनदको) बेहोरा...]

"संवत् ६८९ ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे अष्टम्यां तिथौ पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रे वज्रयोगे सोमवासरे.. श्रीमानगलकादिराज्ये एकातपत्र याङ बिज्याक श्रीश्रीजयविष्णुसिंह ठाकुरजु थोसेहेया ठकुरिनिजु श्रीश्रीहृदयलक्ष्मीजु थो उभयस पुत्र श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन विष्णुभक्तिपूर्वन थो देवल दयका श्रीश्रीश्रीआदिनारायण..."

(हाल म्यूजियममा रहेको उद्धवसिंहको वि० सं० १६२६ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ६८९ (वि० सं० १६२६) ज्येष्ठ शुक्ल अष्टमी पूर्वफाल्गुनीनक्षत्र वज्रयोग सोमवारका दिन... श्रीमनिगल आदि राज्यमा एकच्छत्र राज्य गर्ने श्रीश्रीजयविष्णुसिंह ठाकुर, उहाँकी रानी श्रीश्रीहृदयलक्ष्मी, यहाँहरूका छोरा श्रीश्रीजयउद्धवसिंह ठाकुरले विष्णुमा भक्ति राखी यो देवल बनाएर श्रीश्रीश्रीआदिनारायण... (स्थापना गर्नुभयो)]

"सम्वत् ६९६ पौषकृष्णनवमी ... थ्वते कर्म याङा. श्रीज्येष्ठविहार यंकुलि श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुरस प्रज्याय जुरो"

(पाटन तुंबहिको नरसिंहको पालाको वि० सं० १६३२ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ६९६ (वि० सं० १६३२) पौष कृष्ण नवमीका दिन ....श्रीज्येष्ठविहारका यंकुलि श्रीश्रीजयनरसिंहदेव

ठाकुरको पालामा यो काम गरियो]

" स्वस्ति ।। सम्वत् ७०७ कार्त्तिक शुक्ल द्वादशी पर त्रयोदश्यां तिथौ, उत्तरभद्रनक्षत्रे व्याघातयोगे शुक्रवासरे तस्मिन् दिवसे समस्तभू(प)प्रसस्त्यलङ्कृतसद्विराजमानश्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेवेन राज्ञा पालितायां श्रीकीर्त्तिपुर्य्यां श्रीगुन्देस्थानाधिपतिश्रीश्रीश्रीभीमसेनभट्टारकप्रासादोपरि स्वर्ण्णकलशध्वजारोहनं भवति यजमानजकेराजकाठनायकेन कृतमिति ।। "

(कीर्तिपुर बाघभैरवको मन्दिरको ढोकाको दायाँपट्टि रहेको पुरन्दरसिंहको पालाको वि० सं० १६४३ को ताम्रपत्र)

[ने० सं० ७०७ (वि० सं० १६४३) कार्तिक शुक्ल द्वादशी उप्रान्त त्रयोदशी उत्तरभाद्रनक्षत्र व्याघातयोग शुक्रवारका दिन राजामा हुनुपर्ने सारा प्रशस्तिले खूपसँग सुहाएका राजा श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेवले पालना गरिएको श्रीकीर्तिपुरमा श्रीगुन्देस्थानका अधिपति श्रीश्रीश्रीभीमसेन देवताको मन्दिरमाथि यजमान काठनायक (जिल्लाका अधिकारी) जकेराजले सुनको गजूर ध्वजा चढाइयो ।]

" ...श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन ददा नरसिंहजु परलोक बिज्याङा थोसते निमित्तन देवल गंथकूट दयका नरसिंहमूर्ति प्रतिमा स्थापन याङ .. सम्वत् ७१० कार्ति(क) शुक्ल २ ज्येष्ठनक्षेत्र सुकर्मानयोग शुक्रवार विच्छसंक्राति कुन्हु तया जुरो । "

(पाटन मङ्गलबजारको नृसिंहमन्दिरको वि० सं० १६४६ को अभिलेखबाट)

[श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरले दाजु नरसिंह परलोक हुनुभएको हुँदा उहाँको निमित्त गन्थकूट देबल बनाएर नरसिंहको प्रतिमा स्थापना गर्नुभयो ।... ने० सं० ७१० (वि० सं० १६४६) कार्तिक शुक्ल द्वितीया शुक्रवार ज्येष्ठनक्षत्र सुकर्मयोग वृश्चिकसंक्रान्ति (मार्गसंक्रान्ति) का दिन स्थापना गरियो]

"राजाद्धिराजश्रीपुरण्डलसिंहदेवस्य विजयराज्ये ।। श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ७१७ ज्येष्ठमा(स)स्य शुक्लपक्षे ।। दशम्यायां तिथौ हस्तनक्षत्रे सुद्धियोगे श्रमवासरे ।"

(पुरन्दरसिंहको पालामा वि० सं० १६५४ मा लेखिएको ऐश्वर्यधर शर्मासँग रहेको 'सप्तशती' भन्ने पुस्तकबाट)

[राजाधिराज पुरन्दरसिंहदेवको विजयराज्यमा । ने० सं० ७१७ (वि० सं० १६५४) ज्येष्ठ शुक्ल दशमी हस्तनक्षत्र सिद्धियोग सोमवारका दिन ...]

"नेपालाङ्के तिथिमुनियुते माधवे कृष्णपक्षे
पञ्चम्यां भार्गवसुदिवसे मूलभे सिद्धियोगे ।
लक्षाहुत्या बहुमुनिगणैश्छत्रमारोहपूर्व्वं
स्तूपे पूर्णामकृत नृपतिः श्रीशिवः सर्वशक्त्या ॥

तस्य प्रसादवलितः शिवसिंहराजा
राज्ये जयी ललितपत्तननामधेये ।
विप्राय वेदविदुषे बहुविद्यकाय
होमं व्यधत्त बहुलं मनसोत्सुकेन ॥

—ध्वनलि वज्रघात जुयाव श्री २ शिवसिंहया आदेशनं ह्नो जीर्ण्णोद्धार याङा । सम्वत् ७२४ माघशुक्लपञ्चमी ध्व कुन्हु यिलसि थङा। सम्वत् ७२५ माघ शुक्ल पञ्चमी बृहस्पतिवार ध्व कुन्हु पिचा कुन्हु यज्ञसहितनं प्रतिष्ठा याङा ।"

(सिम्भूको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६६१ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७१५ (वि० सं० १६५२) चैत्र कृष्ण पञ्चमी शुक्रवार मूलनक्षत्र सिद्धियोगका दिन राजा श्रीशिवसिंहले धेरै मुनि (बौद्ध पुरोहित) हरूद्वारा लक्ष होम गरीकन, छत्र चढाई स्तूपको प्रतिष्ठा गराउनुभयो ।

त्यसको (बुद्धस्तूपजीर्णोद्धारको) प्रसादले गर्दा ललितपुर राज्य जितेका राजा शिवसिंहले धेरै विद्या पढेका, वेद जान्ने ब्राह्मणद्वारा मन लाईकन होम गराउनुभयो ।

.....यसपछि वज्र परेर बिग्रेको हुँदा फेरि श्री२ शिवसिंहको आदेशले जीर्णोद्धार गरियो । ने० सं० ७२४ (वि० सं० १६६०) माघ शुक्ल पञ्चमीका दिन लिङ्गो गाडियो । ने० सं० ७२५ (वि० सं० १६६१) माघ शुक्ल पञ्चमी बृहस्पतिवारका दिन ४ रात ५ दिनसम्म यज्ञ गरीकन प्रतिष्ठा गरियो ।]

"तत्सूनुः शिवसिंहभूपतिरभूद् विख्यातनामावनौ...
निर्द्वन्द्वं ललिताह्वयं पुरमरेर्भ्रूसंज्ञया योऽग्रहीत् ।

(कान्तिपुर तलेजुअगाडिको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३८ को अभिलेखबाट)

[उहाँका छोरा नाउँ चलेका राजा शिवसिंह हुनुभयो । जसले शत्रुको ललितपुरलाई सजिलैसंग जित्नुभयो ।]

"सम्वत् ७२८ आश्विणशुक्लपूर्णमास्यान्तिथौ बृहस्पतिवासरे श्रीमानिगराधिपति श्रीश्रीजयशिवसिंहदेव प्रभु ठाकुरस पुत्र श्रीश्रीहरिहरसिंहदेव प्रभु ठाकुरस विजयराज्ये"

(पाटन हिरण्यवर्णविहारको घण्टामा लेखिएको वि० सं० १६६५ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७२८ (वि० सं० १६६५) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा बृहस्पतिवारका दिन श्रीमानिगलका राजा श्रीश्रीजयशिवसिंहदेव प्रभु ठाकुरका छोरा श्रीश्रीहरिहरसिंहदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा]

"सम्वत ७३४ जेष्ठशुक्ल ॥ द्वादशी प्र त्रयोदश्यायां विशाखा प्र अनुराधानक्षत्रे साध्ययोगे बृहस्पतिवासरे ··मानीग्लाधिपति ··शिवसिंहदेव प्रभु थाकुर··· स जुरो"

(पाटन ल्वाबहिको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६७१ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७३४ (वि० सं० १६७१) ज्येष्ठ शुक्ल द्वादशी उप्रान्त त्रयोदशी विशाखा उप्रान्त अनुराधा नक्षत्र साध्ययोग बृहस्पतिवारमा ···· मानीग्लका राजा···शिवसिंहदेव प्रभु ठाकुरको (विजयराज्यमा)]

"सम्वत् ७३५ ज्येष्ठमासे कृष्णपक्षे चतुर्थीऽपंचम्यां तिथौ श्रवणघटि ५ धनेष्ठनक्षत्रे वैधृती ७ विस्कम्भयोगे यथाकर्णमूहुर्त्रे सोमवासरे··· श्रीमानीग्लाधिपति श्रीश्रीजयशिवसिंहदेवस्य तद्विजयराज्ये"

(पाटन यम्पिबहालको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६७२ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७३५ (वि० सं० १६७२) ज्येष्ठ कृष्ण चतुर्थी उप्रान्त पञ्चमी, श्रवण ५ घडी उप्रान्त धनिष्ठानक्षत्र, वैधृति ७ घडी उप्रान्त विष्कुम्भयोगमा पर्नुपर्ने करण मुहूर्त परेको वेलामा, सोमवारमा··· श्रीमानीग्लका राजा श्रीश्रीजयशिवसिंहदेवको विजयराज्यमा]

"सम्वत् ७३६ माघे मासि कृष्णपक्षे पञ्चम्यां तिथौ हस्तनक्षत्रे धृतियोगे आदित्यवासरे··· श्रीश्रीसिद्धिनरसिंहमल्ल प्रभु थाकुलसन एकच्छत्रन राज्य याले लुं छत्र दुंता जुरो।"

(सुनागुठी भृङ्गारेश्वरको सिद्धिनरसिंहको पालाको वि० सं० १६७५ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७३९ (वि० सं० १६७५) माघ कृष्ण पञ्चमी हस्तनक्षत्र धृतियोग आदित्यवारका दिन··· श्रीश्रीसिद्धिनरसिंहमल्ल प्रभु ठाकुरले एकच्छत्र राज्य गरिरहनुभएको वेलामा सुनको छत्र चढाइयो ।]

"सम्वत् ७३६ वैशाषकृष्णएकादशी प्र द्वादश्यां तिथौ उत्तरभाद्रनक्षत्रे विष्कुम्भ प्र प्रीतियोगे शुक्रवासरे··· श्रीश्रीजयसिद्धिनरसिंहमल्लदेवप्रभुठाकुरस्य विजयराज्ये ।"

(पाटन यलमुटोलको चैत्यको सिद्धिनरसिंहको पालाको वि० सं० १६७६ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७३९ (वि० सं० १६७६) वैशाख कृष्ण एकादशी उप्रान्त द्वादशी उत्तरभाद्रनक्षत्र विष्कुम्भ उप्रान्त प्रीतियोग शुक्रवारका दिन... श्रीश्रीजयसिद्धिनरसिंहमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा]

"स्वस्ति । श्री ३ तवदेवर स्वेष्टदेवता सपर्ण याङ्न श्रीश्रीजयलक्ष्मीनरसिंहमल्लदेव श्रीश्रीजयसिद्धिनरसिंहमल्लदेव उभय ठाकुलसन एकानि शत्रु एकानि मित्र याङ्न सत्यपुरस्कार याङ बंध याङ बिज्याकाया भाखा...श्रेयोस्तु सम्वत् ७४१ माघ वदि चतुर्दशी शनैश्चर शुभम्"

(कान्तिपुर तलेजुदेवलभित्रको वि० सं० १६७७ को ताम्रपत्रबाट)

[आफ्ना इष्टदेवता तवदेवल साक्षी राखेर श्रीश्रीजयलक्ष्मीनरसिंहमल्लदेव श्रीश्रीजयसिद्धिनरसिंहमल्लदेव दुवै ठाकुरले एकानि शत्रु एकानि मित्र मरी सत्यवाचा गरी गर्नुभएको सन्धिको बेहोरा... ने० सं० ७४१ (वि० सं० १६७७) माघ कृष्ण चतुर्दशी शनैश्चरवार । शुभम्]

\+ \+ \+

३ संशोधित विषय-संख्या
३ क्रमागत संख्या

[भोलानाथ पौडेल, धनवज्र वज्राचार्य, ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० पौष शुक्ल एकादशीमा संस्कृत-सन्देश १।६ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

"पाँडे खलका प्रधान मंत्रीलाई भीमसेनले काटे तर तिन्का छोरा शमशेर जङ्गबहादुर ठुला बुद्धिमान निस्के। ...... शमशेर जङ्ग बहादुरको वंश परिचयका विषयमा एत्ति नै भन्नु अलम् होला कि, तिनी रणजीत कुँवरका पुत्र बाल नरसिंहका द्वितीय सन्तान हुन्। ...इन्का मातापिताले इन्को नाम वीरनरसिंह राख्न आटेथे तर इन्का काका माथवरसिंह (थापा) का अनुरोधले इन्को नाम जङ्गबहादुर राखियो।"

यताबाट जङ्गबहादुर पाँडे, कुँवर, थापा तीनै वंशका देखिन्छन् तथा दामोदर पाँडे र बालनरसिंह कुँवर जङ्गबहादुरका पिता हुन् भन्ने पनि देखिन्छ।

शुद्ध

जङ्गबहादुर अहिराम कुँवरका वंशमा जन्मेका बालनरसिंह कुँवरका छोरा हुन्। तिनीहरूको वंशक्रम यस प्रकारको छ—

अहिराम कुँवर
|
रामकृष्ण
|
रणजीतसिंह
|
बालनरसिंह
|
जङ्गबहादुर

प्रमाण

"यः श्रीमानभिरामनामकुवरो राणाकुलाब्जांशुमान्
गोरक्षेश्वरभूमिपालसदसि प्राप्तस्तथामात्यताम् ॥
येनाकारि वशे नु शात्रवबलं शूरेण पृथ्वीपतेः
स श्रीवीरशिरोमणिः प्रथमतो जज्ञे पुरा धीरधीः ॥४॥

तत्पुत्रोप्यथ रामकृष्णकुवरो जज्ञे प्रवीराग्रणी—
र्गोरक्षेश्वरदिग्जये प्रतिदिशं लेभे यशो यो मुहुः ॥
कैराता अपि दाक्षिणा वरुणदिग्जाताः समन्तोद्भवा
भूपा येन वशीकृताः सुविजिता राणाकुलाग्रेण ह ॥५॥

यः सेतुं रुचिरं पुरः पशुपतेरार्याख्यतीर्थेतनो—
द्रामेशं च मृगस्थले निहितवान् पूजान्नदानादिभिः ।
मार्गं चाश्ममयं ततान सरितो यावच्च गुह्येश्वरी—
मन्या वा बहुशः कृताश्च सुधिया वीरेण धर्मक्रियाः ॥६॥

तत्पुत्रो रणजीतसिंहकुवरः साचिव्यमानोन्नतो
गोरक्षेश्वरवत्सलः प्रतिसभं सद्गीतकीर्तिर्बभौ ।
यश्चक्रे समरं च वारुणदिगुद्भूतैर्धराधीश्वरै—
र्जित्वा तान् स्ववशे निनाय विजयी संसारचन्द्रादिकान् ॥७॥

तदात्मजो बालनृसिंहवर्मा पितामहो मे धरणीशभक्तः ।
अत्युत्कटा येन कृता च सेवा स्वस्वामिनि स्वामिनि भूपसिंहे ॥८॥

जित्वा बहून् भूपगणां स्संख्ये संवर्द्धयित्वा धरणीं नृपस्य ।
नृपानुगो मुक्तिपुरोमवाप्य विश्वेशपादौ त्रिसमाः सिषेवे ॥९॥

पीत्वामृतांभो बहु जन्हुजाया गोरक्षभूपेन समं निवृत्तः ।
लेभे तनूजं बहुभाग्यवंतं तेनैव संतोषमवाप भूयः ॥१०॥

ततः सुजज्ञेऽथ शिवप्रसादात्तदात्मजो दिव्यमतिः पिता मे ।
दिगंतकीर्तिः प्रथितः पृथिव्यां श्रीजङ्गबाहादुरनामवर्णैः ॥१२॥

(पशुपति राजेश्वरीमन्दिरको जितजङ्गको वि० सं० १९३१ को अभिलेखबाट)

[उहिले राणाकुलका प्रवर्तक श्रीअभि(हि)राम कुँवर हुनुभयो । उहाँ गोरखाली राजाका भारदार हुनुहुन्थ्यो । शूर वीर बुद्धिमान् अहिराम कुँवरले आफ्ना राजाका शत्रुहरूलाई वश पार्नुभएको थियो ॥४॥

उहाँका छोरा रामकृष्ण कुँवर हुनुभयो । वीर रामकृष्णले गोरखाली राजाको लडाईं–भिडाईंको काममा धेरै बाजि जस कमाउनुभएको थियो । राणाकुलमा श्रेष्ठ भएका उहाँले किरातीहरू तथा दक्षिण र पश्चिमका सामन्त-हरूलाई पनि जितेर वश पार्नुभयो ॥५॥

उहाँले पशुपतिनाथको अगाडि आर्यघाटमा राम्रो पुल बनाउनुभयो । मृगस्थलीमा गुठीसहित रामेश्वर स्थापना गर्नुभयो । आर्यघाटदेखि गुह्येश्वरीसम्म ढुङ्गा छापेको बाटो बनाउनुभयो । बुद्धिमान् वीर रामकृष्णले अरू पनि धेरै धर्म–कर्महरू गर्नुभयो ॥६॥

उहाँका (रामकृष्णका) छोरा रणजीतसिंह कुँवर हुनुभयो । गोरखाली राजाका भक्त उहाँले कजाईंको मान पाउनुभएको थियो । उहाँको कीर्ति फैलिएको थियो । पश्चिम दिशाका राजाहरूसंगको लडाईंमा उहाँले ठूलो काम गर्नुभएको थियो । उहाँले संसारचन्द्र आदिलाई जितेर आफ्नो वशमा पार्नुभयो ॥७॥

उहाँका (रणजीतसिंहका) छोरा मेरा बाजे बालनरसिंह कुँवर हुनुभयो । राजाका भक्त उहाँले आफ्ना मालिक स्वामी महाराज (रणबहादुर)को अति ठूलो सेवा गर्नुभएको थियो ॥८॥

बालनरसिंहले लडाईंमा राजाहरूलाई जितेर आफ्ना राजाको राज्य बढाइदिनुभयो, राजा (रणबहादुर) को पछि लागेर काशी पुग्नुभयो र तीन वर्षसम्म विश्वनाथका पाउको सेवा गर्नुभयो तथा गङ्गास्नान गर्नुभयो । पछि गोरखाका राजा सँगसँगै फर्कनुभयो र भाग्यमानी छोरा पाउनुभयो । त्यसैले अतिसंतुष्ट हुनुभयो ॥९–१०॥

उहाँबाट (बालनरसिंहबाट) शिवजीको निगाहले मेरा बुवा जङ्गबहादुर जन्मनुभयो । उहाँ बुद्धिमान् र संसारमा प्रसिद्ध हुनुहुन्छ ॥१२॥

\+ + +

४ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य, ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

'नेपाल' शब्दको अर्थ 'नेपाल खाल्डो' हो।

शुद्ध

'नेपाल' शब्दको अर्थ 'ठूलो नेपाल' हो। गुप्तसम्राट् समुद्रगुप्तको प्रयागको स्तम्भलेखमा सीमानाका राज्यको उल्लेख गर्दा कामरूप (आसाम) र कर्तृपुर (कुमाउँ गढवाल) को बीचको देशलाई नेपाल भनी लेखिएको छ। यसबाट 'नेपाल' शब्दको वास्तव अर्थ खुल्दछ।

लिच्छवि राजा मानदेवले आफू राजा भएपछि पूर्व र पश्चिमका आफ्ना सामन्त राजाहरूलाई कज्याएको वर्णन उनको चाँगुको स्तम्भलेखमा गरिएको छ। त्यसमा पश्चिममा गण्डकी पारिका आफ्ना सामन्त मल्ल राजालाई वश पारेको पनि वर्णन गरिएको छ। यताबाट पनि नेपाल शब्दको अर्थ खुल्दछ।

विक्रमको सातौं शताब्दीको अन्त्यतिर भारतमा आएका प्रसिद्ध चीनिया यात्री युआनच्वाङ्गले नेपालको घेरा ४००० ली (५८३ कोश) जति छ भनी आफ्नो यात्रावर्णनमा लेखेका छन्। यसबाट 'नेपाल' शब्दको अर्थ गर्न सजिलो पर्छ।

नेपालका लिच्छवि राजा नरेन्द्रदेवसँग सात हजार अश्वारोही सेना थियो भन्ने उल्लेख तात्कालिक चीनिया ताङ वृत्तान्तमा पाइन्छ। नेपाल खाल्डो नै नेपाल भएको भए यो संभव छैन।

एक प्राचीन संस्कृत पद्यमा हिमालयका पाँच खण्डमध्ये कुमाउँदेखि पूर्वको भाग 'नेपाल' हो भनी लेखिएको छ।

आफ्ना राज्यभित्र पस्तै आएका कश्मीरी राजा जयापीडलाई नेपाली राजा अरमुडिले कालीगण्डकीको किनारमा कैद गरेको कुरा कल्हणले राजतरङ्गिणीमा लेखेका छन्। यताबाट नेपाल शब्दको अर्थ स्पष्ट हुन्छ।

नेपालमा कस्तूरी प्रशस्त पाइन्छ भन्ने कुराको उल्लेख भारतका प्राचीन संस्कृत-वाङ्मयमा पाइन्छ। परन्तु नेपाल-खाल्डोमा कस्तूरी पाइंदैन। यसबाट नेपाल शब्दको अर्थ नेपालखाल्डो मात्र होइन भन्ने स्पष्ट बुझिन्छ।

वि० सं० १८४६ मा राजपुरोहित कवि शक्तिवल्लभले बनाएको 'जयरत्नाकर' नाटकमा नेपालको पहिलो अर्थ सप्त कौशिकी सप्त गण्डकीसमेतको प्रदेश र दोस्रो अर्थ 'नेपाल खाल्डो' हो भनी दिइएको छ।

प्रमाण

" समतटडवाककामरूपनेपालकर्त्तृपुरादिप्रत्यन्तनृपतिभिर्मालवार्जुनायनयौधेयमाद्रकाभीरप्रार्जुन-सनकानीककाकखरपरिकादिभिश्च सर्व्वकरदानाज्ञाकरणप्रणामागमनपरितोषितप्रचण्डशासनस्य"

[प्रयागको समुद्रगुप्तको स्तम्भाभिलेखबाट]

[समतट, डवाक, कामरूप, नेपाल, कर्तृपुर आदि सीमानाका राजाहरूले र मालव, आर्जुनायन, यौधेय, माद्रक, आभीर, प्रार्जुन, सनकानीक, काक, खरपरिक, इत्यादि [गण] हरूले पनि सबै किसिमको कर तिरेर हुकुममा तामेल रहेर सलामीमा हाजिर भएर जसको [समुद्रगुप्तको] कडा स्थिति-बन्देजको पालना गर्दछन्।]

"प्रायात्पूर्व्वपथेन तत्र च शठा ये पूर्व्वदेशाश्रयाः
सामन्ताः प्रणिपातबन्धुरशिरःप्रभ्रष्टमौलिस्रजः
तानाज्ञावशवर्त्तिनो नरपतिः संस्थाप्य तस्मात् पुनः
निर्भीः सिंह इवाकुलोत्कटसटः पश्चाद्भुवङ्गमिवान् १६

सामन्तस्य च तत्र दुष्टचरितं श्रुत्वा शिरः कम्पयन्
बाहुं हस्तिकरोपमं स शनकैः स्पृष्ट्वाब्रवीद् गर्व्वितम्
आहूतो यदि नैति विक्रमवशादेष्यत्यसौ मे वशम्
किं वाक्यैर्ब्बहुभिर्वृथात्र गदितैः संक्षेपतः कथ्यते १७

अद्यैव प्रिय मातुलोरुविषमक्षोभार्णस्पर्द्धिनीम
भीमावर्त्ततरङ्गचञ्चलजलां त्वङ्गण्डकीमुत्तर

सन्नद्धैर्व्वरवाजिकुञ्जरशतैरन्वेमि तीरर्वा नदीम्
त्वत्सेनामिति निश्चयान्नरपतिस्तीर्ण्णप्रतिज्ञस्तदा १८

जित्वा मल्लपुरीन्ततस्तु शनकैरभ्याजगाम स्वकम्
देशम्प्रीतमनास्तदा खलु धनम्प्रादाद्द्विजेभ्योऽक्षयम्"

[चाँगुको मानदेवको स्तम्भाभिलेखबाट]

[(राजा मानदेव) पूर्वको बाटो लाग्नुभयो । पुर्विया सएठ रजौटाहरूले दबेर टाउको निहुराए । तिनका श्रीपेचका माला भुइँमा खसे । आज्ञामा तामेल रहनै तिनीहरूलाई थमौती गरी जगर फिंजाएको सिंह जस्तै निडर भई राजा पश्चिमतर्फ लाग्नुभयो ।।१६।।

त्यहाँ रजौटाको बदमाशी सुनेर टाउको हल्लाउँदै हात्तीको सुँड जस्ता पाखुरा विस्तार निमोठ्तै राजाले घमण्डसाथ भन्नुभयो । बोलाउँदा त्यो आउँदैन भने मेरो पराक्रमले तह्मा आउला । यहाँ धेरै कुरा गरेर सित्तै के काम, छोटकरीमै भन्दछु ।।१७।।

प्यारा मामा ! धेरै अड्याङ खड्याङ भएर रुमलिएको, समुद्रको जोडा लाग्दो डरलाग्दा भुमरीले र छालले पानी छ्याल्ल–ब्याल्ल भएको गण्डकी आजै तपाईं तर्नुहोस् । कसिएका शयौं असल घोडा हात्तीहरूसाथ नदी तरेर म तपाईंका फौजको पछि पछि आउनेछु । यस्तो अठोट गरेर राजाले त्यस बेला प्रतिज्ञा पूरा गर्नुभयो ।।१८।।

(राजा मानदेव) मल्लपुरीलाई जितेर त्यहाँबाट विस्तारै आफ्नो देशमा फर्कनुभयो । तब मनमा प्रसन्न हुँदै ब्राह्मणलाई अक्षय धन दान गर्नुभयो ।]

वि० सं० ६८६ मा भारतयात्रा आरम्भ गरी वि०सं० ७०२ मा चीन फर्कका प्रसिद्ध चीनिया यात्री युआनच्वाङ्गले आफ्नो यात्रावर्णन लेखेका छन् । त्यसमा उनले "हिमालमा निपोलो (नेपाल) रहेको छ । यसको घेरा ४००० ली जति छ, त्यो देश पर्वत बेँसीहरूको ताँतीले भरिएको छ, त्यसको राजधानीको घेरो २० लीको छ" भनी लेखेका छन् । (वाटर्सको 'युआनच्वाङ्गको भारतयात्रा' भन्ने पुस्तकको दोस्रो भागको ८३–८४ पृष्ठ हेर्नुहोस्)

१ ली $\frac{1}{3}$ माइल जतिको हुन्छ भनी अंग्रेजी विश्वकोषमा लेखिएको छ ।

$1\frac{1}{2}\frac{1}{6}$ माइलको १ कोश हुन्छ। यस कारण ४८०० लीको ५८६$\frac{1}{3}$ कोश हुने भयो। यसरी नेपालको लमाइ चौडाइको जम्मा २६३ कोश हुने भयो। यसबाट नेपालको लमाइ २०० कोशभन्दा बढी र चौडाइ १०० कोशभन्दा कम भएको देखिन्छ। राजधानीको घेराचाहिँ ३ कोश देखिन्छ।

सानो नेपाललाई चीनीया यात्रीले देखेका भए यस्तो वर्णन उनको कलमबाट निस्कनु सम्भव छैन।

" ॐ स्वस्ति कैलासकूटभवनाद् भगवत्पशुपतिभट्टारकपादानुगृहीतो बप्पपादानुध्यातो भट्टारकमहाराजाधिराजश्रीनरेन्द्रदेवः कुशली भविष्यतो नेपालराज्ञः सम्यक् प्रतिमान्यानुदर्शयति "

[काठमाडौं यङ्गालहिटीको नरेन्द्रदेवको अभिलेखबाट]

[कल्याण होस्। कैलासकूट दरवारबाट भगवान् पशुपतिनाथका पाउको अनुग्रह पाएका बप्प (बुबा) का पाउका अनुग्रह पाएका गाथमा आराम रहेका भट्टारक (गद्दीनशीन) महाराजाधिराज श्रीनरेन्द्रदेव पछि हुने नेपालका राजाहरूलाई राम्ररी सम्मान गरेर बाटो देखाउनुहुन्छ।]

वि० सं० ७०३ मा हर्षको मृत्युपछि आएका चीनिया राजदूत वाङ्युन्चेलाई हर्षवर्द्धनका सामन्त अरुणाश्वले अपमान गर्दा चीन सम्राट्ले उत्तरभारतमा आक्रमण गरे। यस युद्धमा नेपाल भोट दुबैले चीनको मद्दत गरेका थिए। चीनको मद्दतका लागि नेपालका राजा (नरेन्द्रदेव) ले आफ्ना सात हजार अश्वारोही सेना पठाएका थिए भन्ने वर्णन चीनिया ताङवृत्तान्तमा पाइन्छ (स्मिथको 'भारतको प्राचीन इतिहास' तेस्रो संस्करणको ३५३ पृष्ठ हेर्नु होस्)

" खण्डाः पञ्च हिमालयस्य कथिता नेपालकूर्माचलौ।
केदारोऽथ जलन्धरोऽथ रुचिरः कश्मीरसंज्ञोऽन्तिमः ॥"

(प्राचीन पद्य)

[हिमालयका पाँच खण्ड नेपाल, कुमाउँ, केदार, जालन्धर, तथा कश्मीर कहिएका छन्।]

"तमैच्छदभिसन्धातुं विद्याविक्रमसंयुतः।
मायाव्यरमुडिर्नाम राजा नेपालपालकः ॥५३१॥

अकृतप्रणतिस्तस्य प्रविष्टस्य स्वमण्डलम् ।
अग्रात्सुदूरमध्वानं ससैन्योऽपससार सः ॥५३२॥

जिगीषोस्तस्य तु तथा तत्तत्पार्थिवनिर्जयः ।
पृथक्प्रयत्ननिर्वर्त्यो नाभूत्तदनुसारिणः ॥५३३॥

मग्नं क्वापि क्वचिद् दृश्यं प्रतिदेशं स वैरिणम् ।
श्येनः कपोतं कक्षान्तरिवान्विष्यञ्जगाम सः ॥५३४॥

ततो निःशेषितापाये तस्मिन् कुर्वन् स दिग्जयम् ।
आसन्नाब्धेस्तटे सिन्धोः समुपावेशयद् बलम् ॥५३५॥

प्रतस्थे दिवसैर्द्वित्रैरथ पूर्वार्णवोन्मुखः ।
कर्षन् वेलानिलस्पर्शोत्सृष्टध्वजपटाश्रमः ॥५३६॥

ततस्तस्मिन् सरित्पारे दक्षिणस्मिन् क्षमापतेः ।
तस्थावरमुडिः सैन्यं स्वच्छत्राङ्कं प्रकाशयन् ॥५३७॥

भूरिभेरीरवोद्गारि प्रबलं वीक्ष्य तद्बलम् ।
प्रजज्वाल जयापीडः पीतसर्पिरिवानलः ॥५३८॥

स जानुदघ्नं निर्विघ्नं पश्यन्नग्रे सरिज्जलम् ।
अपूर्वत्वादभूमिज्ञः क्रुद्धस्ततु व्यगाहत ॥५३९॥

मध्यं प्राप्ते नृपे पूर्णा वेलया वर्धमानया ।
अकालेभूदगाधाम्भाः सार्णवाभ्यर्णगा सरित् ॥५४०॥

नरनागाश्वबहुलं तया सैन्यं महीपतेः ।
प्रवृद्धया प्लाव्यमानं क्षणात्संक्षयमाययौ ॥५४१॥

नृपतिर्वीचिसंमर्दभ्रंशिताभरणांशुकः ।
बाहुभ्यां लहरीश्छिन्दघ्जलैर्दूरमनीयत ॥५४२॥

एकस्य करुणाक्रन्दैः सैन्यस्यान्यस्य गर्जितैः ।
सरित्तरङ्गघोषैश्च बभूवस्तुमुला दिशः ॥५४३॥

क्षिप्रकारी सद्दतिभिः सन्नद्धैः सरितोन्तरात् ।
स चाकृष्य जयापीडं बबन्ध विहितोत्सवः ॥५४४॥

स कालगण्डिकातीराश्रंया ऽत्युच्चाश्मवेश्मनि ।
निचिक्षेप जयापीडमाप्तानां रक्षिणां करे" ॥५४५॥

[राजतरङ्गिणी चतुर्थ तरङ्गबाट]

[विद्या र पराक्रम भएका जाली नेपालका राजा अरमुडिले तिनलाई (कश्मीरका राजा जयापीडलाई) छक्याउन खोजे ।

आफ्ना देशमा पसेका ती राजा (जयापीड) लाई नटेरेर तिनके अगाडिबाट अरमुडि फौजका साथ धेरै पर हटे । दिग्विजय गर्न खोज्ने ती जयापीडले ता ती अरमुडिलाई लखेट्ता लखेटतै अरू त्यहाँ त्यहाँका राजालाई जित्न बेग्लै कोशिश गरिरहन परेन ।

कतै लुक्ने कतै देखापर्ने वैरीलाई कोठाभित्र परेको परेवालाई बाजले झैं राजा जयापीडले ततातातै खोज्दै हिंडे । अनि अरमुडिबाट आफ्नो नोक्सान नहुने भएपछि, दिग्विजय गर्दै ती जयापीडले नजीकै पानीपोखरी भएको खोलाको किनारामा फौज राखे ।

अनि जयापीड आफ्नो फौजसाथ दुइ तीन दिनसम्म पूर्वतिर लागे । उनको पछि आएको फौजको निशानको कपडा किनाराको हावाले फर्फराउँथ्यो ।

अनि त्यो खोलाको पारिपट्टि राजा (जयापीड) को दक्षिण भागमा आफ्ना छाता र फौज देखाउँदै अरमुडि डटे । बेसरी बाजा बजाई कराइरहेको त्यो फौज देखेर जयापीड घिउ परेको आगो जस्तै भई धपक्क बले ।

जयापीड त्यतातिर कहिल्यै आएका थिएनन् । त्यतातिरको बाटोघाटोको मेलो-मेसो उनले पाएका थिएनन् । अगिल्तिर खोलाको पानी घुँडासम्म आउने देखेर रिसाएका जयापीड निधक्कसंग तर्न खोलामा पसे ।

ती राजा जयापीड बीचमा पुगेपछि पानीपोखरी नजीकमा रहेको त्यो खोलाको अकस्मात् बढ्दै गएको भेलले जमीन नभेट्टाइने गहिरो पानी भएको भयो ।

धेरै सिपाही हात्ती घोडा भएको राजा (जयापीड) को त्यो फौजलाई बढ्दो भेलले डुबाइदियो । एकै छिनमा त्यो फौज नाश भयो ।

छालको ठक्करले राजाको लुगा गहना छ्यानब्यान्न पारिदियो । राजालाई पौडँदा पौडँदै पानीले पर पुऱ्याइदियो । एउटा फौजको माया लाग्दो रुवाइ अर्को फौजको गर्जाइ र खोलाको छालको गडगडाहटले पनि दिशा घन्किए ।

राजा (अरमुडि) ले झटपट छालाको थैलो लिएका तयार भएका (सिपाही) द्वारा खोलाको बीचबाट जयापीडलाई तानेर ल्याई हर्ष—बढाइ गरी पक्रे ।

ती अरमुडिले कालीगण्डकीको किनारामा रहेको ज्यादै अग्लो ढुङ्गे घरमा आफ्ना विश्वासपात्र मानिस पहरा राखी जयापीडलाई कैद गरे ।]

"कर्णारुन्तुदमन्तरेण रणितं गाहस्व काक ! स्वयं
माकन्दं मकरन्दशालिनमिह त्वां मन्महे कोकिलम् ।
अन्यानि स्थलवैभवेन कतिचिद् वस्तूनि, कस्तूरिकां
नेपालक्षितिपालभालपतिते पङ्के न शङ्केत कः" ।।

[अप्पय्यदीक्षितको कुवलयानन्दमा उद्धृत श्लोक]

[हे काग ! कान खाने गरी नकरा, चूप लागेर तँ यो फूल फुलेको आँपको रूखभित्र सुटुक्क पस्, हामी तँलाई कोइली भनी ठान्नेछौं । किनभने ठाउँको गुणले गर्दा कति चीजहरू असल हुन पुग्छन् । नेपालका राजाको निधारमा परेको हिलोलाई पनि कस्तूरी हो भनी कसले नठान्ला ।]

"यत्रोच्चैः सप्त धारा हिमगिरिकुहरात्कौशिकीनां वहन्ति
यत्रोच्चैः सप्त धारा हिमगिरिकुहराद्गण्डकीनां वहन्ति ।
पार्वत्याः स्वेदभूता मुनिगणनिवहैः सेव्यमानाः समन्ताद्
यत्रास्ते नीलकण्ठो जगति सुविदितः सैष नेपालदेशः ।।

इति नेपालवृहदनुमानमुक्त्वा मध्यमानुमानं कथयति—

यत्रास्ते गुह्यकाली गिरिवरतनया वाग्मती यत्र पुण्या
प्रत्यक्षं यत्र लिङ्गं वरदपशुपतेश्चांगुनारायणोपि ।
यत्रास्ते वज्रयोगिन्यखिलभयहरा भैरवः पञ्चलिङ्ग—
स्तस्मिन् नेपालदेशे जयति रणबहादूरराजाधिराजः ॥*

[शक्तिबल्लभले वि० सं० १८४९ मा बनाएको जयरत्नाकरनाटकबाट]

[पार्वतीका पसीनास्वरूप भएका, वरिपरि ऋषिमुनिहरू भएका, हिमालबाट निस्केका, ठूलठूला कोशीका सात धार र गण्डकीका सात धार जहाँ बहन्छन्, नीलकण्ठ (गोसाइंकुण्डका महादेव) जहाँ रहनुहुन्छ, संसारप्रसिद्ध नेपालदेश यही हो ।

यसरी नेपालको ठूलो परिमाण भनेर सानो परिमाण भन्दछ ।

गुह्येश्वरीरूप पार्वती, पवित्र वाग्मती, साक्षात् ज्योतिर्लिङ्ग पशुपति, चाँगुनारायण, सबै डर हर्ने वज्रयोगिनी, पञ्चलीभैरव जहाँ रहनुहुन्छ, त्यो नेपाल देशमा महाराजाधिराज रणबहादुर हुनुहुन्छ ।]

\+ + +

५ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

धनवज्र वज्राचार्य, ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिला इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

जयस्थितिमल्ल आमापट्टिबाट कर्णाटवंशका हुन् ।

शुद्ध

जयस्थितिमल्लले आफूलाई 'सूर्यवंशी' मात्रै लेखेका छन् । उनका सामानकालिक लेखहरूमा पनि स्थितिमल्ललाई सूर्यवंशी मात्र लेखेको पाइन्छ । स्थितिमल्लका वंशजहरूले भने आफूलाई सूर्यवंशोत्पन्न कर्णाटवंशी हरसिंहदेवका वंशज भनी लेखेको पाइन्छ । यस कारण स्थितिमल्ल कर्णाटवंशका होइनन् भन्ने अरू प्रमाण नपाएसम्म स्थितिमल्लको वंश उनका वंशजहरूले मानेको कर्णाटवंश मान्नु नै उचित देखिन्छ ।

प्रमाण

"यदहमादिष्टोऽस्मि भगवत्पशुपतिचरणकमलोपचारचतुरेण विकरालकरवालानलकवलकेलिळीलाकलापकवलितारातिवंशेन प्रणतनृपमौलिमालावघृष्टपादपङ्कजेन रघुवंशचक्रचूडामणिना राजल्लदेवीरमणेन श्रीमता श्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवेन…"

[स्थितिमल्लका सामानकालिक कवि मणिकले बनाएको धर्ममल्लको विवाहमा [वि० सं० १४३९ मा] नचाएको भैरवानन्दनाटकबाट]

[भगवान् पशुपतिनाथका चरणकमलका भक्त, डरलाग्दो तरबाररूपी आगोको लप्कोले कुलसमेतका शत्रुहरू-लाई नष्ट पारेका, सामन्त राजाहरूका श्रीपेचका मालाले चरणकमल ढोगिएका, रघुवंशीहरूमा श्रेष्ठ, राजल्लदेवीका पति श्रीमान् श्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवले मलाई अह्राउनुभएको भएको छ ।......]

"श्रीमान् श्रीस्थितिराजमल्ल इति यः ख्यातः [स्वनाम्ना क्षि] तौ
नेपाले जयति स्म निर्मलयशोज्योत्स्नासुधादीधितिः ।
तस्याभूद् रघुवंश [जस्य धरणि] प्रोद्भूतपद्मालया
पत्नी धर्मधुरन्धरा वरतनू राजल्लदेवीति या ॥"

[देउपाटन जयवागीश्वरीनजीकैको धाराको स्थितिमल्लको वि० सं० १४४४ को अभिलेखबाट]

[जुनले चन्द्रमा जस्तै सफा कीर्तिले सुहाएका, श्रीस्थितिराजमल्ल भन्ने आफ्नो नामले प्रख्यात भएका राजा नेपालमा हुनुहुन्छ । रघुकुलमा जन्मेका उहाँकी (राजा स्थितिमल्लकी) पृथ्वीमा प्रादुर्भाव भएकी लक्ष्मी जस्ती, खूब धर्म कर्म गर्ने, सुन्दरी राजल्लदेवी भनी प्रख्यात भएकी पत्नी हुनुभयो ।]

"श्रीसूर्यवंशप्रभवः प्रतापः श्रीपट्टवन्तः स्थितिमल्लदेवः ।
राजल्लदेव्याः पतिरिन्दुमूर्तिस्तस्यात्मजः श्रीजयधर्ममल्लः ॥
भ्राता तु मध्यजवरो जयजोतिमल्लः...
श्रीजोतिमल्लहृदयनन्दनयक्षमल्लः ।"

[पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६६ को अभिलेखबाट]

[सूर्यवंशमा जन्मेका, प्रतापी, पगरी लाएका, राम्रा, राजल्लदेवीका पति स्थितिमल्ल हुनुभयो । उहाँका छोरा जयधर्ममल्ल । माहिलाचाहिँ जयज्योतिर्मल्ल हुनुहुन्छ । ज्योतिर्मल्लका छोरा यक्षमल्ल हुनुहुन्छ ।]

"संजातो हरसिंहदेवनृपतिष्प्रोद्यत्प्रोद्यत्प्रतापोन्नति—
वंशे चण्डरुचेरचिन्त्यमहिमा श्रीमैथिलक्ष्माहरिः ।......
अस्यान्वयेऽतिभद्रे क्षीरसमुद्रे कलानाथः ।
समजनि महीन्द्रमल्लो रिपुहृदि भल्लो महीपालः ॥'

[पाटन मङ्गलबजारको विश्वेश्वरमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६८३ को अभिलेखबाट]

[सूर्यवंशमा जन्मेका मिथिला देशका ठूला प्रतापी राजा हरसिंहदेव हुनुभयो। उहाँको असल कुलमा क्षीरसमुद्रमा चन्द्रमा जस्तै शत्रुहरूलाई थर्काउने राजा महीन्द्रमल्ल जन्मनुभयो।]

"तस्मात्कार्णाटचूडामणिरिव हरयुत्सिंहदेवोऽस्य वंशे
भूपः श्रीयक्षमल्लो नरपतिरतुलो रत्नमल्लोप्यमुष्मात् ।"

[हनूमानढोकाअगाडिको कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को अभिलेखबाट]

[उहाँबाट कर्णाटवंशमा श्रेष्ठ हरसिंहदेव हुनुभयो । उहाँको वंशमा ठूला राजा यक्षमल्ल हुनुभयो । उहाँबाट रत्नमल्ल हुनुभयो ।]

\+ + +

६ संशोधित विषय–संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

जयस्थितिमल्लको उदय भएपछि मल्लवंशको फेरि स्थापना भयो ।

शुद्ध

वि० सं० १४११ आश्विनमा देवलदेवीले विदेशबाट स्थितिमल्ललाई भक्तपुर भित्र्याई यसको पाँच महीनापछि राजल्लदेवीसंग स्थितिमल्लको विवाह गरिदिएपछि 'राजल्लदेवीका पति' का नाताले स्थितिमल्लले नेपालको राजकाजमा हात हाल्ने अवसर पाए । राजल्लदेवीसंग स्थितिमल्लको विवाह हुँदा राजगद्दीमा राजा राजदेव थिए । वि० सं० १४१७ को अन्त्यतिर राजदेवको मृत्यु भएपछि उनका छोरा अर्जुनमल्ल गद्दीमा बसे । त्यस वेला अर्जुनमल्ल १४ वर्षका मात्रै थिए । यसकारण १४ वर्षका राजा अर्जुनमल्लले सबैलाई अँठ्याएर राम्ररी शासन चलाउन सक्नु गाह्रो थियो । यसबाट आफ्नो शक्ति बढाउन स्थितिमल्ललाई सजिलो भयो । वि० सं० १४२३ मा देवलदेवीको मृत्युपछि स्थितिमल्लले हर्ता-कर्ता भई काम चलाउन थाले । यो कुरा भारादारहरूलाई मन परेन । त्यस वेलाका भारादारहरूमा महाथ (महामन्त्री) जयसिंहराम प्रभावशाली थिए । जयसिंहरामले विद्रोह गर्न खोज्दा स्थितिमल्लद्वारा उनी कैद गरिए । यसपछि पाटनका भारादारहरू र प्रजाहरू उठी स्थितिमल्लको विरुद्ध भक्तपुरमा आक्रमण गर्न ठिमीसम्म आइपुगे । स्थितिमल्लले पनि स्वयं अघि सरी लडाईं गर्न गई तिनीहरूलाई हराए । यस युद्धमा पाटनका महापात्र आदि ५३ जना परे । यस ठिमीयुद्धमा सफलता पाएपछि स्थितिमल्लको शक्ति झन् बढयो र उनी उपराजको हैसियतले शासन गर्न लागे । राजा अर्जुनमल्ल त खाली गद्दीको शोभा बढाउने मात्रै भए । तैपनि उमेर पुगेका समर्थ राजा रहिरहँदा अधिकार एकलौटी पार्ने आफ्नो योजनामा बाधा पर्ने सम्भावना हुँदा भारादारहरूको सम्मति देखाई वि० सं० १४३७ मा

स्थितिमल्लले अर्जुनमल्ललाई जात्रा गरी बनेपा धपाइदिए । यसको २२ दिनपछि अर्जुनमल्ल बनेपाबाट भागी गोकर्ण आइपुगे, पछि भक्तपुरमै पनि पसे । यसरी अर्जुनमल्ल फर्केर आएको देखी स्थितिमल्लले उनलाई भक्तपुर त्रिपुर क्वाठंमा कैद गरी राखे । कडा बन्धनमा परेका हुँदा १ वर्ष जतिपछि नै वि० सं० १४३८ मा अर्जुनमल्लको मृत्यु भयो । यसपछि स्थितिमल्लले निष्कण्टक राज्य गरे ।

यसरी स्थितिमल्लको उदय हुनुभन्दा पहिले राजमल्ल, अर्जुनमल्लहरूको शासन चलिरहेको हुनाले मल्लवंश टुटेकै थिएन । स्थितिमल्लले त पुरानो मल्लवंशलाई हटाई नयाँ मल्लवंश खडा गरेका हुन् भन्ने कुरा स्पष्ट देखिन्छ ।

प्रमाण

"तदनन्तरे श्रीदेवलदेवीना स्मानीयात···श्रीजयस्थितिराजमल्लदेव विजयी भवे, तस्य विवाहम् कृतम् श्रीराजलदेवीनां स्वामी भवान"

(गोपालराजवंशावली २९–३० पत्रबाट)

"सं० ४७४ अश्विनि शुद्धि ६ श्रीजयस्थितिराजमल्लदेवस कोवनम् बिज्याङा ख्वपोन्दुम्बिया त्यंखो चोन ङालालिव विवाह जुव ॥"

(गोपालराजवंशावली ५३ पत्रबाट)

[यसपछि श्रीदेवलदेवीले ल्याइएका···श्रीजयस्थितिराजमल्लदेव विजयी हुनुभयो । उहाँको श्रीराजल्लदेवीसंग विवाह भयो ।]

[ने० सं० ४७४ (वि० सं० १४११) आश्विन शुक्ल नवमीका दिन श्रीजयस्थितिराजमल्लदेव विदेशबाट आउनुभई भक्तपुर पसी त्यंखोमा बस्नुभयो । पाँच महीनापछि विवाह भयो ।]

"सं. ४३७ फाल्गुण कृष्ण दशमी धनेष्ठ बृहस्पतिवार श्रीश्रीजयानंदराजस पुत्र श्रीजयराजदेव संग्रहनी भार्यास पलाखचोस जातः ॥"

(गो० रा० वंशावली ४५ पत्रबाट)

"उभयराजकुलसानुमतेन, सम्वत् ४६७ श्रावणवदि ४ श्रीजयराजदेवस्य राजा कृत्यः सर्व्वसंमतेन, सम्वत् ४६७ वैशाषशुदि ७॥ श्रीजयराजदेवस्य पत्नी श्रीरुद्रमदेवीस तस्य पुत्र श्रीजयार्जुनदेव जात ॥"

(गो० रा० वंशावली २८ पत्रबाट)

[ने० सं० ४३७ (वि० सं० १३७३) फाल्गुन कृष्ण दशमी धनिष्ठानक्षत्र बृहस्पतिवारका दिन पलाञ्चोकमा राजा श्रीश्रीजयानन्दकी ल्याइते पत्नीमा छोरा श्रीजयराजदेवको जन्म भयो। दुवै राजकुलको अनुमतिले, सबैको सल्लाहले ने० सं० ४६७ (वि० सं० १४०४) श्रावण कृष्ण चतुर्थीका दिन श्रीजयराजदेव राजा बनाइनुभयो। ने० सं० ४६७ (वि० सं० १४०४) वैशाख शुक्ल सप्तमीमा श्रीजयराजदेवकी पत्नी श्रीरुद्रमदेवीबाट छोरा श्रीजयार्जुनदेवको जन्म भयो]

"निर्बाध परिरक्षति क्षितितलं क्ष्मापालचूडामणौ
वीरश्रीजयराजदेवनृपतौ नेपालभूमण्डलम्।....
संवत् ४७४ ॥"

[वीरपुस्तकालयमा रहेको प० १५५६ सं० को 'वामकेश्वरीमहातन्त्र' भन्ने पुस्तकबाट]

[राजामा श्रेष्ठ, वीर श्रीजयराजदेव राजाले निर्विघ्नपूर्वक नेपालभूमण्डललाई पालना गरेको समयमा..... । ने० सं०४७४ (वि० सं १४११) मा]

"श्रीमत्नेपालिकसम्वत ४८१ माघकृष्णाष्टम्यां तिथौ॥ अनुराधनक्षत्रे। शनीश्चरवासरे पुस्तकसिद्धिमिदम् ।... राजाद्धिराजपरमेश्वरः परमभट्टारिकश्रीश्रीजयराजमलदेवस्य विजयराज्यम।"

[वीरपुस्तकालयमा रहेको ते० ३७६ सं० को 'रत्नकरण्डिकानाममूर्तिसमुच्चय' भन्ने पुस्तकबाट]

[ने० सं० ४८१ (वि० सं० १४१७) माघ कृष्ण अष्टमी अनुराधानक्षत्र शनैश्चरवारका दिन यो पुस्तक लेखिसिद्धियो। महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीजयराजमल्लदेवको विजयराज्यमा]

'सम्वत् ४८१ वैशाखकृष्ण १२ रेवतीनक्षत्रे आदित्यवासरे राजाधिराजश्रीश्रीजयार्जुनदेवस्य विजयराज्ये पुन्यमतीनगराधिवासिन तेजोनन्दनाथस्यार्थेन लिखितेदं पुस्तकम्"

[राष्ट्रियपुस्तकालयमा रहेको ताडपत्रमा लेखिएको ३५४ सं० को 'सुग्रीवशास्त्र' भन्ने पुस्तकबाट]

[ने० सं० ४८१ (वि० सं० १४१८) वैशाख कृष्ण द्वादशी रेवतीनक्षत्र आदित्यवारका दिन महाराजाधिराज श्रीश्रीजयार्जुनदेवको विजयराज्यमा पनौती शहरमा बस्ने तेजोनन्दनाथको निमित्त यो पुस्तक लेखियो ।]

"स० ४८६ वैशाषशुदि ७ श्रीदेवलदेवि महादेवीस अस्तः ॥ ॥भोगवर्ष ६६ मास ८ ॥"

(गो० रा० वंशावली ५४ पत्रबाट)

[ने० सं० ४८६ (वि० सं० १४२३) वैशाख शुक्ल सप्तमीका दिन बडा महारानी श्रीदेवलदेवीको मृत्यु भयो । भोग वर्ष ६६ महीना ८ ।]

"सं० ४८७ जेष्ठ कृष्ण पञ्चमी चवुअङ्क रामायन छेतया दिन… विजयराज श्रीश्रीजयस्थितिराजमलदेवस ॥"

(गो० रा० वंशावली ५४ पत्रबाट)

[ने० सं० ४८७ (वि० सं० १४२४) ज्येष्ठ कृष्ण पञ्चमीका दिन श्रीजयस्थितिराजमल्लदेवको विजयराज्यमा… चतुरङ्क रामायण नचाइयो ।

"स० ४९० माघ शुद्धि ५ संको गह्न चाल्व समस्त लुह्नि याङ मे चोया, उभय राजास बिज्याङ ॥…॥ स ४९२ वैशाष वद्धि अमावास्या कोन्हु था, चह्नखुनि थामछेन वेयेटाङास याव ज्वङाव अठकसवण्टास निवह्नकं ढिङताटों जयसिंहराम महाथटों, थ्व सम्वच्छलसवु दीतला थोव नवमी कोन्हु यह्न प्रजा आदिन, हाथार थ्यमिस जारवा, थे श्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवसन थमु अगुमन याङ, पिंपाल, फुङा मी शिक्ष्व प्रधान नामधारी पात्रादिन ह्न ५३,… थ्व सम्वच्छलसवु गुणिला गाक्ष्व आमावास्या कोन्हु महाथस बन्धनमुक्ति ॥"

(गो० रा० वंशावली ५४–५५ पत्रबाट)

[ने० सं० ४९० (वि० सं० १४२६) माघ शुक्ल पञ्चमीका दिन दुवै राजा (जयार्जुनदेव र जयस्थितिमल्ल) जा्भई भाँजुको किल्लामा आगो लाई…सो किल्ला कब्जा गर्नुभयो ।…ने० सं० ४९२ (वि० सं० १४२९) वैशाख कृष्ण अमावास्याका दिन रात्रि चह्नखुनि (चरखण्डी=लुभु शहरबाट आधा कोश जति पूर्वमा पर्ने ठाउँ) थामछेडाट…नमातेर ल्याई अठकसवण्टा भन्ने ठाउँमा महाथ (महामन्त्री) श्रीजयसिंहरामलाई नेल ठोके । यसै सालको आषाढ शुक्ल

नवमीका दिन पाटनका प्रजा आदि टिमीमा लड्न आए । यस वेला श्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेव स्वयं अघि सरी लड्न गए । लड्न आउनेहरूमा प्रधान पात्र आदि ५३ जना मरे ।··· यसै सालको श्रावण कृष्ण अमावास्याका दिन महाथ (महामन्त्री जयसिंहराम) बन्धनबाट छुटे ।]

" आसीद्धर्मनिधिद्वयैकजलधिन्नपालभूमण्डले
ख्यातः श्रीजयराजदेवनृपतिः तेनैव राज्ञीकृते ।···
श्रीजयार्जुनदेवेन सूनुना तस्य भूभृतः ।
सम्पाल्यमाने नेपाले वीरनारायणेन तु ॥

श्रीजयस्थितमल्लेन क्षत्रिरत्नाकरेन्दुना ।
पालिते तत्र कालेन बुद्धपुण्योदयेन च ॥···
आदायाज्ञां द्वयो राज्ञोरिन्द्रोपेन्द्रसमानयोः ।
सज्जीकृतं शुभोद्दिष्टं राजहर्षेण धीमता ॥
पुनर्निर्मीयते स्तूपं धर्मधातुसमुद्भवम् ।···

नेपालसम्वत् ४९२ आश्विनशुक्लपूर्णमास्यां तिथौ अश्विनीनक्षत्रे सुकर्मयोगे बुधवासरे प्रतिष्ठा सम्पूर्ण प्रतिपाद्य ध्वजावरोहनदिवस ।

[सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२९ को अभिलेखबाट]

[दुवै धर्म (शैव र बौद्ध) मान्ने, नेपालका प्रख्यात राजा श्रीजयराजदेव हुनुहुन्थ्यो ।··· उहाँ राजा (राजदेव) का छोरा वीरमा श्रेष्ठ श्रीजयार्जुनदेवले नेपालमा राज्य गरिरहनुभएको वेलामा, क्षत्रिय कुलमा पैदा भएका श्रीजयस्थितिमल्लले पनि बुद्धका पुण्यको प्रतापले त्यही समयमा शासन गरिरहनुभएको बेलामा··· इन्द्र र उपेन्द्र जस्ता दुवै राजाको (राजा जयार्जुनमल्ल र उपराज जयस्थितिमल्लको) आज्ञा लिई बुद्धिमान् राजहर्षले शुभ दिने बुद्धको यो स्तूप तयार पारी फेरि बनाइएको हो ।··· ने० सं० ४९२ (वि० सं० १४२९) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा अश्विनी नक्षत्र सुकर्मा योग बुधवारका दिन प्रतिष्ठा गरी ध्वजा चढाइयो ।]

"सं० ५०१ मार्गशिर कृष्ण द्वादशी स्वाति सोभन शुक्रवार कोन्हु श्रीजयस्थितिराजमलदेव ठाकुरस जयत महाथभास प्रभुवन लिछि सम्मतन श्रीश्रीजयार्जुनदेव राजास, थव राज बिनाप्याकाठ

महाजात्रा याङ दुम्बिज्याचका दिन। थ्वन नियनेन्हु लिव चा, ब्यस्यं वया, गोकर्णक्वाठस बिज्याङा जुरोम्। थ्यनन्नङम्''' महासन्तापन ब्वप्वम् वया जुरोम ॥"

(गो० रा० वंशावली ५९ पत्रबाट)

[ने० सं० ५०१ (वि० सं० १४३७) मार्गशिर कृष्ण द्वादशी स्वाति नक्षत्र शोभन योग शुक्रवारका दिन श्रीजयस्थितिराजमल्लदेव ठाकुरको तथा महाथ (महामन्त्री) जयत आदि ठूल-ठूला भारादारको सम्मतिले राजा श्रीश्रीजयार्जुनदेवलाई आफ्नो राज्य बनेपा-दुर्गमा ठूलो जात्रा गरी पठाइयो। यसको बाईस दिनपछि राति भागेर आई गोकर्ण-किल्लामा आउनुभयो। यसपछि'''''' ठूलो दुःखले भक्तपुरमा पनि पस्नुभयो।]

"श्रीराजाधिराजश्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवस्य विजयराजे लिखितपुस्तकं। तस्मिन् समये अप-(र)राज्यस्य राजा श्रीश्रीजयार्ज्जुननामराजा त्रिपुरराजसचिवेन प्रवाहितेन महासंकटेन प्रविशति।"

[वीरपुस्तकालयमा रहेको पु० ११७९ सं० को 'दशकर्म' भन्ने पुस्तकबाट]

[श्रीमहाराजाधिराज श्रीश्रीजयस्थितिमल्लदेवकोविजयराज्यमा यो पुस्तक लेखियो। त्यस वेला अर्को राज्यका राजा श्रीश्रीजयार्जुनदेव त्रिपुरका राजमन्त्रीले सँग'''ठूलो संकष्टमा पर्नुभएको छ।]

"सं० ५०२ माघ वदि ५ भ्वंत श्रीश्रीजयार्ज्जुणदेवरायस अस्तदिवस, ठाय तिपुरस क्वाछेंस"

(गो० रा० वंशावली ६० पत्रबाट)

[ने० सं० ५०२ (वि० सं० १४३८) माघ कृष्ण पञ्चमीका दिन तिपुर क्वाछेंमा भ्वंत (बनेपाली) श्रीश्रीजयार्जुनदेव रायको मृत्यु भयो।

\+ + +

७ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

धनवज्र वज्राचार्य, ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० २०१० मा जयस्थितिमल्लको देहावसान भएको साढे चार शय वर्षभन्दा बढ़्ता भयो ।

शुद्ध

स्थितिमल्लको मृत्यु वि० सं० १४५२ मा भएको हो । त्यसैले वि० सं० २०१० मा राजा जयस्थितिमल्लको देहावसान भएको ५५८ वर्ष हुन्छ ।

प्रमाण

"याते कामशरैकभूतसहिते नैपालिके हायने
षष्ठ्यां भाद्रपदेऽसिते रविदिने ऋक्षे तथा स्रष्टरि ।
मध्याह्ने स्थितिराजमल्लनृपतिः स्वर्गाधिरोहं गतो
हाहाकाररवः सशोकवचनव्याप्तं प्रजानान्मुखम् ॥"

[राष्ट्रिय पुस्तकालयमा रहेको ताडपत्रमा लेखिएको ३२३ सं० को 'भारतीय नाटयशास्त्र' भन्ने पुस्तकबाट ।]

[ने० सं० ५१५ (वि० सं० १४५२) भाद्र कृष्ण षष्ठी आदित्यवार रोहिणी नक्षत्रमा मध्यान्हमा राजा स्थितिमल्ल स्वर्ग हुनुभयो । प्रजाहरूमा हाहाकार र शोक फैलियो ।]

+ + +

८ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

स्थितिमल्लका छोरा यक्षमल्ल भए ।

शुद्ध

यक्षमल्ल स्थितिमल्लका नाति हुन् । तिनीहरूको वंशक्रम यस प्रकारको छ—

स्थितिमल्ल + राजल्लदेवी

धर्ममल्ल | *ज्योतिर्मल्ल+संसारदेवी* | *कीर्तिमल्ल*

यक्षमल्ल | *जीवमल्ल*

स्थितिमल्लको मृत्यु भएको १३ वर्षपछि मात्र वि० सं० १४६५ मा यक्षमल्लको जन्म भएको हो ।

प्रमाण

श्रीमान् श्रीस्थितिराजमल्ल इति यः ख्यातः [स्वनाम्ना क्षि]तौ
नेपाले जयति स्म निर्मलयशोज्योत्स्नासुधादीधितिः ।

तस्याभूद्रघुवंश (जस्य धरणि) प्रोद्भूतपद्मालया
प्रत्यर्थिक्षितिपालमौलिकुसुमैर्नीराजितांघ्रिः सती ।
पत्नी धर्मधुरन्धरा वरतनू राजल्लदेवीति या
प्रख्याता प्रचुरप्रतापदहनालीढारिदर्पाटवी ॥

यस्याः श्रीजयधर्ममल्ल इति (यः) ख्यातः कुमाराग्रणीः
सूनुः सर्वगुणालयः पृथुयशा वृद्धोपसेवारतः ।
कुमारः श्रीजय(ज्यो)तिर्मल्लदेवश्च मध्यमः ।
कनिष्ठतनयो यस्याः कीर्तिमल्लः सुधाकरः ॥

[देउपाटन जयवागीश्वरीनजीकैको धाराको स्थितिमल्लको वि० सं० १४४४ को अभिलेखबाट]

[जुनले चन्द्रमा जस्तै सफा कीर्तिले सुहाएका श्रीस्थिरराजतिमल्ल भन्ने आफ्नो नामले प्रख्यात भएका राजा नेपालमा हुनुहुन्छ । रघुकुलमा जन्मेका उहाँको (राजा स्थितिमल्लको) पृथ्वीमा प्रादुर्भाव भएकी लक्ष्मी जस्ती, शत्रु राजाहरूका श्रीपेचका फूलले पाउ सिंगारिएकी, पतिव्रता, खूप धर्म कर्म गर्ने, सुन्दरी, ठूलो प्रतापको आगोले शत्रुका घमण्डरूपी वनलाई डढाएकी राजल्लदेवी भन्ने प्रख्यात भएकी पत्नी हुनुभयो ।

उहाँका (राजल्लदेवीका) जेठा छोरा (युवराज) सबै गुण भएका, ठूलो कीर्ति भएका, बूढा-पाकाको सेवा गर्ने प्रख्यात भएका जयधर्ममल्ल हुनुहुन्छ ।

उहाँका (राजल्लदेवीका) माहिला छोरा कुमार श्रीजयज्योतिर्मल्लदेव हुनुहुन्छ ।

उहाँका कान्छा छोरा चन्द्रमा जस्ता श्रीकीर्तिमल्ल हुनुहुन्छ ।

"श्रीसूर्यवंशप्रभवः प्रतापः श्रीपट्टवन्तः स्थितिमल्लदेवः ।
राजल्लदेव्याः पतिरिन्दुमूर्तिस्तस्यात्मजः श्रीजयधर्ममल्लः ॥

भ्राता तु मध्यजवरो जयजोतिमल्लः.........
भ्राता कनिष्ठरुचिरः जयकीर्तिमल्लः.... ।
देवः श्रीजयजोतिमल्लनृपतिः संसारदेवीपतिः ।.........
श्रीजोतिमल्लहृदयनन्दनयक्षमल्लः"

[पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६६ को अभिलेखबाट]

[सूर्यवंशमा जन्मेका, प्रतापी, पगरी लाएका, राम्रा, राजल्लदेवीका पति स्थितिमल्ल हुनुभयो। उहाँका छोरा जयधर्ममल्ल। [धर्ममल्लका] माहिला भाइ जयज्योतिर्मल्ल हुनुहुन्छ। [ज्योतिर्मल्लका] कान्छा भाइ राम्रा जयकीर्तिमल्ल। राजा श्रीजयज्योतिर्मल्लदेव संसारदेवीका पति हुनुहुन्छ। उहाँका छोरा यक्षमल्ल हुनुहुन्छ।]

"ज्योतिमल्लसुतो भाति ··मान् नृपतिः कृतीः ।
सूर्यवंशावतंसोयं यक्षमल्लो गुणाश्रयः ॥
संसारदेव्यास्तनयःसुबुद्धिर्विवेकनारायण एष भाति ।
श्रीयक्षमल्लानुजः शास्त्रवेदीः श्रीजीवमल्लो नृपरत्नमूर्तिः ॥"

तयोर्द्वयोर्व्विजयराज्ये ॥

(ठिमी महादेवमन्दिरको यक्षमल्ल र जीवमल्लको पालाको अभिलेखबाट)

[सूर्यवंशमा जन्मेका, ज्योतिर्मल्लका छोरा, विद्वान्, गुणी यक्षमल्ल हुनुहुन्छ। उहाँ संसारदेवीका छोरा हुनुहुन्छ तथा बुद्धिमान् विवेकी हुनुहुन्छ। यक्षमल्लका भाइ शास्त्र जान्ने राजा जीवमल्ल हुनुहुन्छ। उहाँ दुइ जनाको विजयराज्यमा।]

"सं० ४८७ प्रथमाषाढ कृष्ण अमावास्या घटि ५३ आर्द्र घटि ८ व्याघात घटि ३१ आदीतवार वेला सम्प्रघटि २२ विघटि २३ श्रीजयस्थितिराजमलदेवस्य पुत्र श्रीजयधर्ममलदेवस्य जातः।"

(गोपालराजवंशावली ५४ पत्रबाट)

"सं० ४९३ वैशाष शुक्ल दशमी पूर्वफाल्गुण प्र उत्रफाल्गुण नक्षत्र श्रीजोतिमलदेवस्य जात दिन।"

(गो० रा० वंशावली ५५ पत्रबाट)

"सं० ४९७ श्रावन कृष्ण द्वितीया स्तवृषनक्षत्र अतिगण्डयोग बृहस्पतिवार वेला रात्रि श्रीजयस्थिति-राजमलदेवस्य पुत्र श्रीजयकीर्तिमलदेवस जात।"

(गो० रा० वंशावली ५७ पत्रबाट)

[ने० सं० ४८७ (वि० सं० १४२४) प्रथमाषाढ कृष्ण अमावास्या ५३ घडी आर्द्रानक्षत्र ८ घडी व्याघातयोग ३१ घडी आदित्यवार २२ इष्टघडी २३ पलामा श्रीजयस्थितिमल्लदेवका छोरा श्रीजयधर्ममल्लदेव जन्मनुभयो ।

ने० सं० ४९३ (वि० सं० १४३०) वैशाख शुक्ल दशमी पूर्वफाल्गुनी उप्रान्त उत्तरफाल्गुनी नक्षत्रका दिन श्रीज्योतिर्मल्लदेव जन्मनुभयो ।

ने० सं० ४९७ [वि० सं० १४३४] श्रावण कृष्ण द्वितीया शतभिषा नक्षत्र अतिगण्डयोग बृहस्पतिवारका दिन राति श्रीजयस्थितिराजमल्लदेवका छोरा श्रीजयकीर्तिमल्लदेव जन्मनुभयो ।]

"५२८ यक्षमल्ल जन्म..."

[विक्रमको अठाह्रौं शताब्दीमा लेखिएको ठ्यासफुबाट]

[ने० सं० ५२८ (वि० सं० १४६५) मा यक्षमल्लको जन्म भयो ।]

\+ + +

९ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

शिवसिंहका जेठा छोरा लक्ष्मीनरसिंह, कान्छा छोरा हरिहरसिंह हुन् ।

शुद्ध

शिवसिंहका छोरा हरिहरसिंह, हरिहरसिंहका छोरा लक्ष्मीनरसिंह हुन् ।

प्रमाण

"महेन्द्रमल्लो रिपुचित्तभल्लः.....
तन्नन्दनोऽभूच्छिवसिंहदेवः ॥
सङ्गीतविद्याम्बुधिपारदृश्वा
विश्वानुरक्तः सचिवावतंसः ।
हर्य्याद्यचश्चद्धरसिंहदेवो
देवो जनानामजनीह तस्मात् ॥
सुतोऽथ जातो गुणिनोऽस्य नाम्ना
लक्ष्मीनृसिंहः स्पृहणीयकीर्तिः ॥"

[कान्तिपुर तलेजु त्रिशूलडबलीको प्रतापमल्लको वि० सं० १६९९ को अभिलेखबाट]

[शत्रुलाई थर्काउने महेन्द्रमल्ल हुनुभयो। उहाँका छोरा शिवसिंह हुनुभयो। संपूर्ण सङ्गीतविद्या पढेका, सबैका मन परेका, श्रेष्ठ मन्त्री राजा हरिहरसिंहदेव उहाँबाट (शिवसिंहबाट) जन्मनुभयो। उहाँका (हरिहरसिंहका) छोरा, कीर्ति फैलिएका लक्ष्मीनरसिंह जन्मनुभयो।]

तस्माच्छ्रीशिवसिंहोभूद्धरिहरसिंहसुतस्तस्मात्‌ ।
तस्माल्लक्ष्मीनृसिंहोऽपि नरसिंहपराक्रमः ॥३॥

······थ्वया काय शिवसिंह, थ्वया काय हरिहरसिंह, थ्वया काय लक्ष्मीनरसिंह······

[हनूमान्‌ढोकाअगाडिको कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को अभिलेखबाट]

[उहाँबाट श्रीशिवसिंह हुनुभयो। उहाँबाट हरिहरसिंह हुनुभयो। उहाँबाट नृसिंह जस्तै पराक्रमी लक्ष्मीनरसिंह हुनुभयो ॥३॥

उहाँका छोरा शिवसिंह, उहाँका छोरा हरिहरसिंह, उहाँका छोरा लक्ष्मीनरसिंह।]

\+ \+ \+

१० संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

धनवज्र वज्राचार्य, ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

समुद्रगुप्तमा र प्रतापमल्लमा समानता छ ।

शुद्ध

कसैलाई कसैसँग दाँज्दा ती दुइ जनाको मुख्य मुख्य गुणको विचार गर्नुपर्छ । समुद्रगुप्त र प्रतापमल्ल दुवैको प्रशस्तिमा संगीत जान्ने, कवि, विद्वान् आदि वर्णन पाइन्छ । तर समुद्रगुप्त लडाका वीररसले भरिएका पुरुष थिए । उनको ठूलो विजय नै उनको संसारमा प्रख्याति हुनामा कारण छ । प्रतापमल्लको प्रख्याति-चाहिं कविगुणले नै भएको छ । प्रतापमल्ल कवि नभएका भए उनको त्यो ख्याति हुँदैनथ्यो । अरू मल्ल राजा जस्तै हुन्थे । तर समुद्रगुप्त कवि नभएका भए पनि उनको ख्यातिमा कमी हुँदैनथ्यो । समुद्रगुप्तको प्रशस्तिमय स्तम्भलेखमा उनको विजयवर्णन र वीररसका कविता लेखिएका छन् । त्यसका रचयिता 'हरिषेण' कवि छन् । प्रतापमल्लका अभिलेखमा प्रायः देवताका स्तोत्र पाइन्छन् । प्रतापमल्लका कवितामा शृङ्गाररस र भक्तिको बाहुल्य छ । प्रतापमल्लका कविता जताततै छरिएका छन् । तर समुद्रगुप्तका कविता प्रख्यात छैनन् । समुद्रगुप्त अश्वमेध यज्ञ गर्थे, प्रतापमल्ल शैव बौद्ध थिए तथा तन्त्रमन्त्रको अनुष्ठान गर्थे ।

यसरी समुद्रगुप्त र प्रतापमल्लमा साधर्म्य थोरै र वैधर्म्य नै धेरै छन् । मुख्य गुणमा पनि ठूलो अन्तर छ । यस कारण प्रतापमल्ल र समुद्रगुप्तमा उपमानोपमेयभाव देखाउनु गाई र घोडालाई दाँज्नु जस्तै हुन्छ । गाई र घोडा दुवैमा चारखुट्टे पशु हुनु आदि सादृश्य पाइन्छ । तर गाईको प्रसिद्धि दूध दिनेमा र घोडाको प्रसिद्धि गतिमा हुन्छ । गाई पशु भए पनि दूध दिने हुनाले आमासँग दाँज्न सकिन्छ ।

संगीत जान्नु, कविता गर्नु आदि गुण ता अरू राजामा पनि पाइन्छन्। शक राजा रुद्रदामाले पनि आफूलाई संगीत जान्ने कवि आदि लेखेका छन्।

प्रतापमल्ललाई समुद्रगुप्तसँग दाज्नु सट्टा बरु हर्षवर्द्धनसँग दाँजे मिल्ला मिल्ला जस्तो कुरो पर्छ। हर्षवर्द्धनका प्रसिद्ध तीन नाटक पाइन्छन्। उनी पनि कवि, संगीतज्ञ, कलामा सिपालु थिए। प्रतापमल्लले जस्तै हर्षले पनि आफूले जित्न खोजेका शत्रुबाट हार खाएका थिए। हर्ष पनि शैव र बौद्ध दुवै सम्प्रदायका उपासक थिए।

प्रमाण

"आर्यो हीत्युपगुह्य भावपिशुनैरुत्कर्णितै रोमभिः
सभ्येषूच्छ्वसितेषु तुल्यकुलजम्लानाननोद्वीक्षितः।
स्नेहव्यालुलितेन बाष्पगुरुणा तत्त्वेक्षिणा चक्षुषा
यः पित्राभिहितो निरीक्ष्य निखिलां पाह्येवमुर्वीमिति ॥

……तस्य विविधसमरशतावतरणदक्षस्य स्वभुजबलपराक्रमैकबन्धोः पराक्रमाङ्कस्य परशुशरशङ्कुशक्तिप्रासासितोमरभिन्दिपालनाराचवैतस्तिकाद्यनेकप्रहरणविरूढाकुलव्रणशताङ्कशोभासमुदयोपचितकान्ततरवर्ष्मणः कौसलकमहेन्द्रमाहाकान्तारकव्याघ्रराजकौरालकमण्टराजपैष्टपुरकमहेन्द्रगिरिकौट्टूरकस्वामिदत्तैरण्डपल्लकदमनकाञ्चेयकविष्णुगोपावमुक्तकनीलराजवैङ्गेयकहस्तिवर्म्मपालक्ककोग्रसेनदैवराष्ट्रककुबेरकौस्थलपुरकधनञ्जयप्रभृतिसर्व्वदक्षिणापथराजग्रहणमोक्षानुग्रहजनितप्रतापोन्मिश्रमाहाभाग्यस्य रुद्रदेवमतिलनागदत्त चन्द्रवर्म्मगणपतिनागनागसेनाच्युतनन्दिबलवर्म्माद्यनेकार्य्यावर्त्तराजप्रसभोद्धरणोद्वृत्तप्रभाव - महतः परिचारकीकृतसर्व्वाटविकराजस्य समतटडवाककामरूपनेपालकर्त्तृपुरादिप्रत्यन्तनृपतिभिर्म्मालवार्जुनाययौधेयमाद्रकाभीरप्रार्जूनसनकानीककाकखरपरिकादिभिश्च सर्व्वकरदानाज्ञाकरणप्रणामागमनपरितोषितप्रचण्डशासनस्य अनेकभ्रष्टराज्योत्सन्नराजवंशप्रतिष्ठापनोद्भूतनिखिलभुवनविचरणशान्तयशसः दैवपुत्रषाहिषाहानुषाहिशकमुरुण्डैः सैंहलकादिभिश्च सर्व्वद्वीपवासिभिरात्मनिवेदनकन्योपायनदानगरुत्मदङ्कस्वविषयभुक्तिशासनयाचनाद्युपायसेवाकृतबाहुवीर्यप्रसरधरणिबन्धस्य प्रि(पृ)थिव्यामप्रतिरथस्य सुचरितशतालङ्कृतानेकगुणगणोत्सिक्तिभिश्चरणतलप्रमृष्टान्यनरपतिकीर्त्तेः साध्वसाधूदयप्रलयहेतुपुरुषस्याचिन्त्यस्य भक्त्यवनतिमात्रग्राह्यमृदुहृदयस्यानुकम्पावतोनेकगोशतसहस्रप्रदायिनः कृपणदीनानाथातुरजनोद्धरणमन्त्रदीक्षाभ्युपगतमनसः समिद्धस्य विग्रहवतो लोकानुग्रहस्य धनदवरुणेन्द्रान्तकसमस्य स्वभुजबलविजितानेकनरपतिविभवप्रत्यर्पणानित्यव्यापृतायुक्तपुरुषस्य निशितविदग्धमति गान्धर्व्वललितैर्व्रीडितत्रिदशपतिगुरुतुम्बुरुना-

रदादेर्व्विद्वज्जनोपजीव्यानेककाव्यक्रियाभिः प्रतिष्ठितकविराजशब्दस्य सुचिरस्तोतव्यानेकाद्भुतोदारचरितस्य लोकसमयक्रियानुविधानमात्रमानुषस्य लोकधाम्नो देवस्य महाराजश्रीगुप्तप्रपौत्रस्य महाराजश्रीघटोत्कचपौत्रस्य महाराजाधिराजश्रीचन्द्रगुप्तपुत्रस्य लिच्छविदौहित्रस्य महादेव्यां कुमारदेव्यामुत्पन्नस्य महाराजाधिराजश्रीसमुद्रगुप्तस्य सर्व्वपृथिवीविजयजनितोदयव्याप्तनिखिलावनितलां कीर्त्तिमितस्त्रिदशपतिभवनगमनावाप्तललितसुखविचरणामाचक्षाण इव भुवो बाहुरयमुच्छ्रितः स्तम्भः । यस्य ।

प्रदानभुजविक्रमप्रशमशास्त्रवाक्योदयै—
रुपर्य्युपरिसंचयोच्छ्रितमनेकमार्गं यशः ।
पुनाति भुवनत्रयं पशुपतेर्ज्जटान्तर्गुहा—
निरोधपरिमोक्षशीघ्रमिव पाण्डु गाङ्गं पयः ।

एतच्च काव्यमेषामेव भट्टारकपादानां दासस्य समीपपरिसर्प्पणानुग्रहोन्मीलितमतेः खाद्यटपाकिकस्य महादण्डनायकध्रुवभूतिपुत्रस्य सान्धिविग्रहिककुमारामात्यमहादण्डनायकहरिषेणस्य सर्व्वभूतहितसुखायास्तु । अनुष्ठितं च परमभट्टारकपादानुध्यातेन महादण्डनायकतिलभट्टकेन"

(समुद्रगुप्तको प्रयागको स्तम्भलेखबाट)

[आफ्ना बुबाले वास्तव कुरा पत्ता लाउने गहभरी आंसु भएको मायालु आँखाले हेरीकन 'तिमी पक्का पनि योग्य छौ' भनी अंगालो हालेर 'सारा पृथ्वी यसरी शासन गर, भनी जसलाई [समुद्रगुप्तलाई] भन्दा जसका जीउमा सिरिङ्ग काँडा उम्रे, भारादारहरूले (सन्तोषको) लामो सास फेरे, गोतिया भैयादहरूले कालो मुख पारे ।

उहाँ, अनेक किसिमका शयौं लडाइँको मैदानमा उत्तन सिपालु, आफ्नो बाहुवल र पराक्रम नै मुख्य सहारा भएका, पराक्रमी, परशु (बञ्चरो) शर (फलामको टुप्पो भएको निगालोको बाण) शङ्कु (कीलो जस्तो चुच्चो परेको हतियार) शक्ति (बर्छा) प्राप्त (भाला) असि (तरवार) तोमर (फलामको डण्डा) भिन्दिपाल (घुयेंत्रो) नाराच (फलामको बाण) वैतस्तिक (हतियारविशेष) आदि अनेक हतियारहरूले जताततै लागेका शयौं घाउका खतहरूले झन् सुहाएको राम्रो जीउ भएका, कौसलकमहेन्द्र (कोसलका महेन्द्र) माहाकान्तारकव्याघ्रराज (महाकान्तारका व्याघ्रराज) कौरालकमण्टराज (कोरालका मण्टराज) पैष्टपुरकमहेन्द्रगिरि (पिष्टपुरका महेन्द्रगिरि) कौट्टूरकस्वामिदत्त (कोट्टूरका स्वामिदत्त) ऐरण्डपल्लकदमन (एरण्डपल्लका दमन) काञ्चेयकविष्णुगोप (काञ्चीका विष्णुगोप) अवमुक्तकनीलराज (अवमुक्तका नीलराज) वैङ्गेयकहस्तिवर्म (वेङ्गीका हस्तिवर्मा) पालक्ककोग्रसेन (पालक्कका उग्रसेन) दैवराष्ट्रक-

कुबेर (देवराष्ट्रका कुबेर) कोस्थलपुरकधनञ्जय (कुस्थलपुरका धनञ्जय) आदि सबै दक्षिणापथ (दक्षिण भारत) का राजाहरूलाई समाती फेरि छोडिदिने अनुग्रहले गर्दा प्रताप फैलिएका तथा भाग्यमानी भएका, रुद्रदेव मतिल नागदत्त चन्द्रवर्म्मा गणपतिनाग नागसेन अच्युत नन्दी बलवर्म्मा आदि अनेक आर्य्यावर्त्त (उत्तर भारत) का राजालाई बलपूर्वक उखेल्नाले ठूलो प्रभाव फैलिएका, सबै आटविक (जंगलका) राजाहरूलाई सेवक बनाएका, समतट डवाक कामरूप नेपाल कर्तृपुर आदि सीमानाका राजाहरूले र मालव आर्जुनायन यौधेय माद्रक आभीर प्रार्जुन सनकानीक काक खरपरिक इत्यादि (गणहरू) ले पनि सबै कर दिनाले हुकुममा तामेल रहनाले सलामीमा हाजिर हुनाले खुशी पारिएको कडा स्थिति–बन्देज भएका, बिग्रिसकेका अनेक राज्य र नाश भएका अनेक राजवंशलाई फेरि स्थापना गरिदिनाले सारा संसारमा शान्त कीर्ति फैलिएका, दैवपुत्र षाहि षाहानुषाहि शक मुरुण्डहरूले र सिंहलका राजा आदि सबै टापूमा बस्नेहरूले पनि आत्मसमर्पण गर्नु, छोरी कोसेली दिनु, आफ्नो विषय (जिल्ला) भुक्ति (देश) मा गरुडको छाप लागेको सनद चलोस् भनी प्रार्थना गर्नु आदि उपायपूर्वकको सेवाद्वारा बाहुबल फैलाएका तथा पृथ्वीलाई एकतामा बाँधेका, पृथ्वीमा बेजोड रथ (वीर) भएका, शयौं अमल चालचलनले सिंगारिएका अनेक गुणको समूहको बढिबढाउद्वारा अरू राजाको कीर्त्तिलाई पैतालाले पुछेका, सज्जनको बढिबढाउ र दुर्जनको नाश गर्ने अवतार लिई आएका, अत्तो पत्तो नपाइने, भक्तिपूर्वक नुहुनाले मात्र वश पार्न सकिने कमलो मन भएका, दयालु, धेरै पटक लाख गाई दान दिएका, दुःखी गरीब टुहुरा रोगी मान्छेहरूको उद्धार गर्ने मन्त्रको दीक्षामा मन लाएका, बढिबढाउ भएका, दुनियाँउपर शरीरधारी दया जस्ता भएका, कुबेर वरुण इन्द्र यमराज तुल्य भएका, आफ्नो बाहुबलले जितिएका, अनेक राजाहरूको सम्पत्ति फिर्ता दिने काममा सधैं लागेका आयुक्त (खटिएका अधिकारी) पुरुष भएका, तीखो निपुण बुद्धिले र गानाको कलाले बृहस्पति तुम्बुरु नारद आदिलाई लज्जित पारेका, विद्वान्हरूले सेवा गरिने अनेक काव्यरचनाहरूले 'कविराज' भन्ने शब्द प्रख्यात भएका, धेरैबेर स्तुति गर्न लायक अनेक अद्भुत र उदार चालचलन भएका, लोकाचारअनुसारका काम गर्नाका लागि मानिसको रूप लिएका, दुनियाँमा प्रभाव फैलिएका, देवतास्वरूप भएका, महाराज श्रीगुप्तका पनाति, महाराज श्रीघटोत्कचका नाति, महाराजाधिराज श्रीचन्द्रगुप्तका छोरा, लिच्छविका दौहित्र (छोरीका छोरा) बडा महारानी कुमारदेवीमा जन्मेका, महाराजाधिराज श्रीसमुद्रगुप्तको सबै पृथ्वी जित्नाले भएको बढिबढाउले जम्मै पृथ्वीलाई ढाकेको यताबाट स्वर्गमा गईकन सुखपूर्वक राम्ररी फैलिन पाएको कीर्तिलाई बताउँदो झैं पृथ्वीको हात जस्तो यो स्तम्भ खडा रहेको छ।

जसको दान बाहुबल शान्ति शास्त्र र बोलीवचनको बढिबढाउले माथि–माथि जम्मा हुँदै अग्लो हुँदै गएको अनेक बाटो भएको कीर्तिले महादेवको जटाको भित्री भागरूपी गुफाको रोकावटबाट फुत्कनाले छिटो भएको सफा गङ्गाजीको पानीले झैं तीन लोकलाई पवित्र पार्छ।

उहाँ परमभट्टारक (ठूला गद्दीनशीन) को दास भएका, नजीकमा पुग्न पाउनुरूपी अनुग्रहले बुद्धि सप्रेका,

खाद्यटपाकिक (भान्साको रेखदेख गर्ने अधिकारी ?) महादण्डनायक (पुलीसविभागका उच्च अधिकारी) ध्रुवभूतिका छोरा, सान्धिविग्रहिक (परराष्ट्रविभागका उच्च अधिकारी) कुमारामात्य (राजकुमारका हजुरिया) महादण्डनायक (पुलीसविभागका उच्च अधिकारी) हरिषेणको यो काव्य पनि सबै प्राणीको हित र सुखको लागि होस् ।

परमभट्टारक (ठूला गद्दीनशीन) का पाउका अनुग्रह पाएका महादण्डनायक (पुलीसविभागका उच्च अधिकारी) तिलभट्टकले यो गरेको (कुँदाएको) हो ।

"राजाधिराजः पृथिवीं विजित्य
दिवं जयत्याहृतवाजिमेधः ।"

(समुद्रगुप्तको टकबाट)

[महाराजाधिराज (समुद्रगुप्त) पृथ्वीलाई जितेर अश्वमेध यज्ञद्वारा स्वर्गलाई जित्तै हुनुहुन्छ ।]

"चिरोत्सन्नाश्वमेधाहर्त्तुः·········महाराजाधिराजश्रीसमुद्रगुप्तस्य"

(स्कन्दगुप्तको भितरी स्तम्भलेखबाट)

[धेरै कालदेखि टुटेको अश्वमेध यज्ञ गर्ने···महाराजाधिराज श्रीसमुद्रगुप्तको]

"श्रीमत्प्रतापकविना कविनायकेन केषामदायि सुखजालमनेन नेह ।
गीतेन तेन तरुणीहृदयं विशुद्धं कामाभिलाषपदमानयतेव हन्त ॥

यदा यदायं तुरगाधिरूढस्तदा तदा कस्य मनो न मोदि ।
तदा तदा वर्धितकामभावं बभूव चेतो वनिताजनानां ॥"

[हनूमानढोका त्रिशूलडबलीको प्रतापमल्लको वि० सं० १६९६ को अभिलेखबाट]

[गीतद्वारा युवतिको चोखो मनमा पनि कामवासना उत्पन्न गराउनुहोला कि यस्ता कवीन्द्र (कविहरूमा श्रेष्ठ) प्रतापमल्लले कसलाई मात्र दङ्ग पार्नु भएन र ?

यहाँ प्रतापमल्ल घोडा चढेर जाँदा कसको मन खुशी हुँदैनथ्यो । त्यस बेला स्वास्नीमान्छेहरूको मनमा कामवासना पैदा हुन्थ्यो ।]

"कार्णाटी रंगधाटी कुचकनकघटी कामलीलैकवाटी
स्वर्णालंकारकोटी हरिसदृशकटी चारुदेहानुपाटी ।
नाम्ना राजमती महारसवती भूपप्रतापस्य सा
भूता भोगवधूटिका किल हरेर्भामेव जीवाधिका ॥"

[हनूमान्ढोकाअगाडिको कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को अभिलेखबाट]

[कृष्णकी सत्यभामा जस्तै राजा प्रतापमल्लकी कर्णाटदेशकी राजमती ज्यादै मन परेकी रानीसाहेब हुनुभयो । रङ्गमञ्चमा उत्रने, पुष्ट स्तन भएकी, कामवासना बढाउने भएकी, थरीथरीका सुनका गहना-गुरिया लगाएकी, बाघले कम्मर भएकी, टम्म मिलेको जीउ भएकी, उहाँ खूबै रसिलो हुनुहुन्थ्यो ।]

"कवीन्द्रप्रतापावनीशोक्तभव्यं स्तवं देवनारायणाख्यस्य विष्णोः ।
पठन् कष्टदुष्खाद्विमुक्तो नरः स्यान्न कस्मादपि प्राप्नुयाद् भीतिलेशम् ।।"

[पशुपति वासुकिमन्दिरको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०६ को अभिलेखबाट]

[कवीन्द्र (कविहरूमा श्रेष्ठ) प्रतापमल्ल राजाले बनाउनुभएको भगवान् नारायणको यो असल स्तोत्र पढ्ने मासिसलाई दुःखहरू पर्ने छैनन्, कतैबाट कत्ति डर पनि हुनेछैन ।]

"कवीन्द्रेण राज्ञा प्रतापेन रम्यं प्रणीतं दशाद्यं भुजंगप्रयातं ।
इदं कालिकाया विशुद्धान्तरात्मा पठेद् यस्तु सौख्यं लभेन्मोक्षमन्ते ॥

या बाला नवनीरदाभचिकुरा त्रस्यत्कुरंगेक्षणा
रत्नाकल्पविभूषिता सुजघना प्रोत्तुंगपीनस्तनी ।
प्रोद्यत्पार्वणचन्द्रसुन्दरमुखी तारुण्यपुण्यस्थली
याचे कालि ममेदृशो हि विरहो माभूदिहास्याः क्वचित् ॥

इति श्रीश्रीकवीन्द्रजयप्रतापमल्लदेवविरचितः वियोगनिस्सारणप्रार्थना समाप्त ।"

[हनूमान्‌ढोका जगन्नाथदेवलको पूर्वभागको पेटीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७१० को अभिलेखबाट]

[कविन्द्र (कवीहरूमा श्रेष्ठ) प्रतापमल्ल राजाले बनाउनुभएको भुजङ्गप्रयात छन्दमा लेखिएको राम्रो यो कालीको, दश वटा (श्लोक) चोखो मनले जसले पढ्छ, त्यो मानिस सुखी हुनेछ, आखिरमा उसले मोक्ष पनि पाउनेछ ।

नयाँ बादल जस्तो कालो केश भएकी, तर्सेकी मृगिणीको जस्तो चञ्चल आँखा भएकी, रत्न जडेका गहनाले सिङ्गारिएकी, राम्रो जघन (तल्लो पेट) भएकी, उठेका पुष्ट स्तन भएकी, पूर्णिमाका चन्द्रमा जस्तो राम्रो मुख भएकी भरखरकी यस्ती ठिटीसंग हे काली ! मेरो यस्तो बिछोड कहिल्यै नहोस् भनी प्रार्थना गर्छु ।

श्रीश्रीकवीन्द्र (कविहरूमा श्रेष्ठ) जयप्रतापमल्लदेवले बनाउनुभएको बिछोड हटाउन गरिएको प्रार्थना सिद्धियो ।]

"शस्त्रे शास्त्रवरे सदा सुखकरे संगीतविद्यावरे
सानन्दं किल केलिकर्मकुशलव्यापारकण्ठीरवः ।
स्वर्गे भूमितले तथा दशदिशां प्रान्ते गिरौ कानने
कोप्यस्तीति निगद्यते मम समो राजेन्द्रचूडामणिः ।"

[पशुपतिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७१३ को अभिलेखबाट]

[रसरङ्ग खेलबहाडहरूमा सिपालु, शस्त्र शास्त्र तथा आनन्ददायक सङ्गीतविद्यामा म बराबरको कुनै ठूला राजा, पृथ्वी तथा दशै दिशाको छेउछेउमा अथवा पहाड तथा जङ्गलमा कतै छन् भनेर कसले भन्न सक्छ ?]

"विविधजन्मसंचितकलिदावं संदीपितभवजलधिसुनावं ।
नम्य मुदा स्तवमुग्रं रचितं मल्लप्रतापमहीपतिना तं ॥३२॥

नेपाले सम्मतेस्मिन् वसुहयमुनिभिस्संयुते कृष्णपक्षे
चाषाढे वै चतुर्थ्यां शतभिषसहिते शोभने योगराजे ।
वारे वाचामधीशे फणिरुधिरकृतं चित्रकं श्रीकवीन्द्रै—
र्दृष्टवानावृष्टिमुग्रामकृत बहिरहो शान्तिपूराभिधानात् ॥३३॥

तस्मिन् काले सुकाले सकलजनमनोह्लासिनी वारिपूर्णा
जाता वृष्टिस्समन्ताद्विमलतरवरे भूतले सारभूता ।
कृत्वा तत्कर्म्म चोग्रं विविध खलु प्रजापालनार्थं कृपार्थं
राजेन्द्रश्रीप्रतापो निखिल किल सदा प्राणिनां मोदमाप ।।३४।।

[सिम्भु शान्तिपुरको प्रतापमल्लको वि० सं० १७१५ को अभिलेखबाट]

[अनेक जन्ममा जम्मा भएका पापलाई नाश गर्ने, दुःखमय संसारबाट पार लगाइदिने, डरलाग्दा ती देवतालाई ढोगेर राजा प्रतापमल्लले खुशीसाथ यो स्तोत्र बनाउनुभयो ।।३२।।

भयंकर खडेरी परेको देखेर कवीन्द्र (कविहरूमा श्रेष्ठ) श्रीप्रतापमल्लले ने० सं० ७७८ [वि० सं० १७१५] आषाढ कृष्ण चतुर्थी शतभिषा नक्षत्र शोभन योग बृहस्पतिवारकोदिन शान्तिपुर भन्ने ठाउँबाट सर्पको रगतले लेखिएको तसवीर बाहिर ल्याउनुभयो ।।३३।।

त्यस बखत चारैतिर सारा मानिसको मनलाई प्रसन्न पार्ने मुसलधारे पानी पर्‍यो । यसबाट सहकाल भयो, पृथ्वीतल सफासुग्घर भयो । यसरी आफ्नो प्रजाको पालना र सारा प्राणीमाथि दयाले जोखिमको त्यस्तो काम गरेर महाराजाधिराज श्रीप्रतापमल्ल प्रसन्न हुनुभयो ।।३४।।]

"श्रीश्रीश्रीधर्मधातुप्रीतिन ।। शस्त्रशास्त्रसंगीतादिसकलविद्यापारग विदग्धचूडामणि महाराजाधिराज नेपालेश्वर सकलराजचक्राधीश्वर श्रीश्रीराजराजेन्द्र कवीन्द्र जयप्रतापमल्ल परमभट्टारक देवन थ्व वज्र दुन्ता । सम्वत् ७८८ आषाढ शुक्लः ।। षष्ठी हस्तनक्षत्र, शिवयोग, आदित्यवार थ्व कुन्हु ।।"

[सिम्भूको वज्रको प्रतापमल्लको १७२५ को अभिलेखबाट]

[शस्त्र शास्त्र सङ्गीत आदि सबै विद्यामा पारङ्गत भएका, खूप चतुरा, महाराजाधिराज, नेपालका राजा सबै राजसमूहका मालिक, राजराजेन्द्र (ठूला राजा), कवीन्द्र (कविहरूमा श्रेष्ठ) श्रीश्रीजयप्रतापमल्ल परम भट्टारक देवले ने० सं० ७८८ (वि० सं० १७२५) आषाढ शुक्ल षष्ठी हस्त नक्षत्र शिव योग आदित्यवारका दिन श्री ३ धर्मधातुलाई प्रसन्न पार्न यो वज्र चढाउनुभयो ।]

"इदं मुदा कवीन्द्रमल्लभूमिपालनिर्मितं
पठन्तु भव्यकामुकास्तु चण्डिकाष्टकं हितम् ॥८॥"

[हनूमान्‌ढोका देगुतलेअगाडिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को स्तम्भाभिलेखबाट]

[कवीन्द्र (कविहरूमा श्रेष्ठ) प्रतापमल्ल राजाले बनाउनुभएको यो असल चण्डिकाष्टक कल्याण चाहनेहरू खुशीसाथ पढून् ॥८॥]

"......राज्ञो महाक्षत्रपस्य गुरुभिरभ्यस्तनाम्नो रुद्रदाम्नो वर्षे द्विसप्ततितमे ७२ मार्गशीर्षबहुलप्रतिपदि...शब्दार्थगान्धर्व्वन्यायाद्यानां विद्यानां महतीनां पारणधारणविज्ञानप्रयोगावाप्तविपुलकीर्त्तिना... स्फुटलघुमधुरचित्रकान्तशब्दसमयोदारालंकृतगद्यपद्यकाव्यविधानप्रवीणेन... ...महाक्षत्रपेण रुद्रदाम्ना" ...

(जूनागढको रुद्रदामाको वि० सं० २०७ को अभिलेखबाट)

[मान्य जनले नाउँ लिइएका, महाक्षत्रप (ठूला शासक) राजा रुद्रदामको बहत्तरौं वर्ष (शकसंवत् ७२=वि० सं० २०७) मार्ग कृष्ण प्रतिपदामा... व्याकरण अर्थशास्त्र संगीत न्याय आदि ठूला विद्याहरू पढि-सिध्याउनाले अडाउनाले राम्रोसंग बुझ्नाले काममा लगाउनाले ठूलो कीर्ति पाएका, स्फुट लघु मधुर चित्र कान्त शब्दको नियमले उदार अलङ्कृत गद्य पद्य भएको काव्य बनाउन सिपालु .... महाक्षत्रप (ठूला शासक) रुद्रदामाले.....]

"श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालङ्कृतं विद्याधरजातकप्रतिवद्धं नागानन्दं नाम नाटकं कृतम्"

(नागानन्दको प्रथम अङ्कबाट)

[राजा श्रीहर्षले अनौठो वस्तु (कथा) को रचनाले सिंगारिएको विधाधर जातकसंग सम्बन्ध राख्ने नागानन्द नाउँ भएको नाटक बनाउनुभयो ।]

" श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालङ्कृता प्रियदर्शिका नाम नाटिका राजा कृता ....

(प्रियदर्शिकाको प्रथम अङ्कबाट)

[राजा श्रीहर्षले अनौठो वस्तु (कथा) को रचनाले सिंगारिएको प्रियदर्शिका नाउँ भएको नाटिका बनाउनुभयो ।]

"……श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालङ्कृता रत्नावली नाम नाटिका कृता……"

(रत्नावलीको प्रथम अङ्कबाट)

[राजा श्रीहर्षले अनौठो वस्तु (कथा) को रचनाले सिंगारिएको रत्नावली नाउँ भएको नाटिका बनाउनुभयो ।]

"बाणः… अनवरतकरकलितकोणतया चात्मनः प्रियां वीणामिव श्रियमपि शिक्षयन्तम्……… कन्यान्तःपुरमिव कलानां………चक्रवर्तिनं हर्षमद्राक्षीत् ।"

(हर्षचरित द्वितीय उच्छ्वासबाट)

[हरबखत हातमा नरूखी लिएका हुनाले आफ्नो प्यारो वीणालाई झैं राज्यलक्ष्मीलाई पनि सिकाउने—… कन्याको अन्तःपुर जस्तै कलाले भरिएका …चक्रवर्ती हर्षलाई बाणले देखे ।]

"अपरिमितविभूतिस्फीतसामन्तसेना—
मुकुटमणिमयूखाक्रान्तपादारविन्दः ।
युधि पतितगजेन्द्रानीकबीभत्सभूतो
भयविगलितहर्षो येन चाकारि हर्षः ॥

(एहोलको पुलकेशीको पालाको वि० सं० ६६१ को अभिलेखबाट)

[जसले (पुलकेशीले) असङ्ख्य ऐश्वर्यले बढिबढाउ भएका, सामन्तको फौजका मुकुटका मणिको किरणले चरणकमल ढाकिएका हर्ष [वर्द्धन] लाई लडाईंमा ढलेका हात्तीको दथानले घीन लागेका र डरले थर्कमान भएका बनाउनु भयो ।]

"श्रीरस्ति महानौहस्त्यश्वजयस्कन्धावाराच्छ्रीवर्द्धमानकोट्या महाराजश्रीनरवर्द्धनस्तस्य पुत्रस्तत्पादानुध्यातश्रीवज्रिणीदेव्यामुत्पन्नः परमादित्यभक्तो महाराजश्रीराज्यवर्द्धनस्तस्य पुत्रस्तत्पादानुध्यातश्रीमदप्स-

रोदेव्यामुत्पन्नः परमादित्यभक्तो महाराजश्रीमदादित्यवर्द्धनस्तस्य पुत्रस्तत्पादानुध्यातश्श्रीमहासेनगुप्तादेव्यामुत्पन्नश्चतुस्समुद्रातिक्रान्तकीर्त्तिः प्रतापानुरागोपनतान्यराजो वर्णाश्रमव्यवस्थापनप्रवृत्तचक्र एकचक्ररथ इव प्रजानामार्त्तिहरः परमादित्यभक्तः परमभट्टारकमहाराजाधिराजश्रीप्रभाकरवर्द्धनस्तस्य पुत्रस्तत्पादानुध्यातस्सितयशःप्रतानविच्छुरितसकलभुवनमण्डलः परिगृहीतधनदवरुणेन्द्रप्रभृतिलोकपालतेजास्सत्पथोपार्ज्जितानेकद्रविणभूमिप्रदानसंप्रीणितार्थिहृदयोतिशयितपूर्व्वराजचरितो देव्याममलयशोमत्यां श्रीयशोमत्यामुत्पन्नः परमसौगतस्सुगत इव परहितैकरतः परमभट्टारकमहाराजाधिराजश्रीराज्यवर्द्धनः

राजानो युधि दुष्टवाजिन इव श्रीदेवगुप्तादयः
कृत्वा येन कशाप्रहारविमुखास्सर्वे समं संयताः ।
उत्खाय द्विषतो विजित्य वसुधां कृत्वा प्रजानां प्रियं
प्राणानुज्झितवानरातिभवने सत्यानुरोधेन यः ॥

तस्यानुजस्तत्पादानुध्यातः परममाहेश्वरो महेश्वर इव सर्व्वसत्वानुकम्पी परमभट्टारकमहाराजाधिराजश्रीहर्षः अहिच्छत्राभुक्तावङ्गदीयवैषयिकपश्चिमपथकससम्बद्धमर्क्कटसागरे समुपगतान् महासामन्तमहाराजदौस्साधसाधनिकप्रमातारराजस्थानीयकुमारामात्योपरिकविषयपतिभटचाटसेवकादीन् प्रतिवासिजानपदांश्च समाज्ञापयति विदितमस्तु यथायमुपरिलिखितग्रामस्वसीमापर्यन्तस्सोद्रङ्गस्सर्व्वराजकुलाभाव्यप्रत्यायसमेतस्सर्व्वपरिहृतपरिहारो विषयादुद्धृतपिण्डः पुत्रपौत्रानुगश्चन्द्रार्क्कक्षितिसमकालीनो भूमिच्छिद्रन्यायेन मया पितुः परमभट्टारकमहाराजाधिराजश्रीप्रभाकरवर्द्धनदेवस्य मातुर्भट्टारिकामहादेवीराज्ञीश्रीयशोमतीदेव्या ज्येष्ठभ्रातृपरमभट्टारकमहाराजाधिराजश्रीराज्यवर्द्धनदेवपादानाञ्च पुण्ययशोभिवृद्धये भरद्वाजसगोत्रबह्वृचच्छन्दोगसब्रह्मचारिभट्टबालचन्द्रभद्रस्वामिभ्यां प्रतिग्रहधर्म्मणाग्रहारत्वेन प्रतिपादितो विदित्वा भवद्भिस्समनुमन्तव्यः प्रतिवासिजानपदैरप्याज्ञाश्रवणविधेयैर्भूत्वा यथासमुचिततुल्यमेयभागभोगकरहिरण्यादिप्रत्याया एतयोरेवोपनेयास्सेवोपस्थानञ्च करणीयमित्यपि च

अस्मत्कुलक्रममुदारमुदाहरद्भि—
रन्यैश्च दानमिदमभ्यनुमोदनीयम् ।
लक्ष्म्यास्तडित्सलिलबुद्बुदचञ्चलाया
दानं फलं परयशःपरिपालनञ्च ॥

कर्म्मणा मनसा वाचा कर्त्तव्यं प्राणिभिर्हितं ।
हर्षेणैतत्समाख्यातन्धर्म्मार्ज्जनमनुत्तमं ॥

दूतकोत्र महाप्रमातारमहासामन्तश्रीस्कन्दगुप्तः महाक्षपटलाधिकरणाकृतमहासामन्तमहाराजभानु-समादेशादुत्कीर्णं ईश्वरेणेदमिति संवत् २२ कार्त्तिकवदि १ स्वहस्तो मम महाराजाधिराजश्रीहर्षस्य"

[बाँसखेडाको हर्षवर्द्धनको वि० सं०६८५ को ताम्रपत्र]

[कल्याण होस् । जहाज हात्ती घोडाहरूको ठूलो छाउनी भएको श्रीवर्द्धमानकोटीबाट महाराज श्रीनरवर्द्धन, उहाँका छोरा उहाँको पाउको अनुग्रह पाएका, श्री वज्रिणीदेवीमा जन्मेका, सूर्यका ठूला उपासक महाराज श्रीराज्यवर्द्धन, उहाँका छोरा उहाँको पाउको अनुग्रह पाएका, श्रीअप्सरोदेवीमा जन्मेका, सूर्यका ठूला उपासक महाराज श्रीआदित्यवर्द्धन, उहाँका छोरा उहाँको पाउको अनुग्रह पाएका, श्रीमहासेनगुप्तादेवीमा जन्मेका, चारै समुद्रभन्दा पनि परसम्म कीर्ति फैलिएका, प्रताप र भक्तिले अरू राजा वश पर्न आएका, वर्णाश्रमको व्यवस्था गर्नाको लागि राजकाज चलाएका सूर्यले झैं दुनियाँहरूको दुःख हर्ने, सूर्यका ठूला उपासक परमभट्टारक महाराजाधिराज श्रीप्रभाकरवर्द्धन, उहाँका छोरा उहाँको पाउको अनुग्रह पाएका संसारभर सफा कीर्ति फैलिएका, कुबेर वरुण इन्द्र आदि लोकपालहरूको तेज लिएका, असल बाटोबाट कमाएका धेरै धन जग्गाहरू दान दिनाले आशामुखीहरूका चित्तलाई सन्तुष्ट पारेका पहिलेका राजाहरूको चरित्रलाई माथ गरेका, सफा कीर्त्ति फैलिएकी वडा महारानी श्रीयशोमतीमा जन्मेका, बुद्धका ठूला उपासक, बुद्ध झैं अर्काको हितमा लागेका, भट्टारकमहाराजाधिराज श्रीराज्यवर्द्धन,

जसले खराब घोडाहरूलाई कोर्राले हानेर अधोमुखटो पार्न लगाए झैं लडाइंको मैदानमा श्रीदेवगुप्त आदि सबै राजालाई वश पार्नु भयो, जसले शत्रुको जरो खनेर पृथ्वी विजय गरेर प्रजालाई सुख दिनु भयो र शत्रुको घरमा सत्य कुराको पछि लागेर (शपथमा विश्वास गरेर) प्राण छोड्नुभयो ।

उहाँका भाइ, उहाँको पाउको अनुग्रह पाएका, महादेवका ठूला उपासक, महादेव झैं सबै प्राणीमा दया गर्ने परमभट्टारक महाराजाधिराज श्रीहर्ष अहिच्छत्राभुक्ति (देश) को अङ्गदीय जिल्लाको पश्चिमपथकमा पर्ने मर्कटसागरसंग सम्बन्ध राख्ने महासामन्त महाराज दौस्साधसाधनिक (न्यायविभागका अधिकारी ?) प्रमातार (नापी-विभागका अधिकारी ?) राजस्थानीय (राजप्रतिनिधि) कुमारामात्य (राजकुमारका हजुरिया) उपरिक (माथिल्ला अधिकारी बडाहाकिम आदि ?) विषयपति (जिल्लाका हाकिम) भट (सिपाही) चाट (पुलीस) सेवक (जागिरदार) हरूलाई र त्यस ठाउँका बासिन्दाहरूलाई पनि अह्राउनुहुन्छ। चार किल्ला छुट्ट्याइएको, द्रङ्ग

(भन्सारचौकी=गढी) सहितको, राजदरबारले उठाइने सबै आयस्ताले युक्त भएको, सबै किसिमका रकम माफ गरिएको, जिल्लाबाट पिण्ड (कुत) माफ गरिएको (लगत काटिएको), माथि लेखिएको यो गाउँ चन्द्र सूर्य पृथ्वी रहुन्जयाल सन्तान दरसन्तानसम्मले भोग गर्न पाउने गरी भूमिच्छिद्रन्यायले (सरकारलाई कुनै आमदानी नहुने जग्गासरी गरी) मैले (हर्षवर्द्धनले) बुबा परमभट्टारक (ठूला गद्दीनशीन) महाराजाधिराज श्रीप्रभाकरवर्द्धनदेवको, मुमा भट्टारिका बडा महारानी श्रीयशोमतीदेवीको र दाजु परमभट्टारक(ठूला गद्दीनशीन) महाराजाधिराज श्रीराज्यवर्द्धनदेवको पुण्य र जस बढोस् भन्नाको लागि भारद्वाज गोत्रका बह्वृच शाखाको वेद पढेका सहपाठे भट्टबालचन्द्र र भद्रस्वामीलाई दानको धर्मअनुसार बिर्ता गराई दिइएको छ भन्ने कुरा थाहा होस् । यो कुरा थाहा पाएर तिमीहरूले मान्नू । त्यस ठाउँका बासिन्दाहरूले पनि आज्ञामा तामेल रहेर पहिले बुझाइ आए जत्ति भाग (जग्गा हेरी अन्नको पैदावारको छ भागको एक भाग, दश भागको एक भाग, बाह्र भागको एक भाग आदि लिइने पोता) भोग (फलफूल दाउरा आदिमा लिइने तिरो ?) कर (अन्नको पैदावारबाहेक अरू कुरामा लिइने तिरो ?) हिरण्य (नगद लिइने पोता) आदि राजकीय आमदानी यी दुइलाई नै बुझाउनू । चाकरीमा पनि हाजिर हुनू ।

हाम्रो कुलको उदार परिपाटीको पछि लाग्ने अरू राजाहरूले पनि यो दान थामिदिनुपर्छ । बिजुली र पानीको फोका जस्तै चञ्चल भएको लक्ष्मीको फल दान दिनु र अरूको कीर्ति जोगाउनु नै हो ।

प्राणीहरूले कामले, मनले र बोलीले हित कुरो गर्नुपर्छ । हर्षले धर्म कमाउने यो अतिअसल तरीका बताउनुभयो ।

यस दानपत्रमा दूतक (मार्फत) महाप्रमातार (नापी विभागका उच्च अधिकारी ?) महासामन्त श्रीस्कन्दगुप्त । महाक्षपटल (सरकारी आमदानी खर्च आदिको लगत राख्ने तथा जाँच्ने अड्डा) का हाकिम महासामन्त महाराज भानुको आज्ञाले ईश्वर नाम भएकाले यो ताम्रपत्र कुँदाएको हो । (हर्ष) संवत् २२ (वि० सं ६८५) कार्तिक कृष्ण प्रतिपदा । म महाराजाधिराज श्रीहर्षको हस्ताक्षर]

आफ्नो भारतयात्राको प्रसङ्गमा चीनियाँ यात्री युआनच्वाङ्ग सम्राट् हर्षवर्द्धनसंग केही काल बसेका थिए । हर्षवर्द्धनले बुद्धमूर्ति स्थापना गरी पूजा गरेको बौद्धविहार स्तूप आदि बनाएको उनले देखेथे । प्रयागमा पाँच पाँच वर्षमा हर्षवर्द्धनले बौद्ध भिक्षु ब्राह्मणहरूको सभा गराई उनीहरूलाई दान दिन्थे भनी चीनियाँ यात्रीले लेखेका छन् । (जगन्मोहन वर्माको 'युयेनच्वांग' को १०८ पृष्ठ हेर्नुहोस्) ।

"श्रीमड्डंवरसाहभूपतिबलं विध्वस्य दन्तावलं।
श्रीमत्सिद्धिनृसिंहमल्लनृपतेर्जग्राह दुर्गावलीम् ।।५।।"

(हनूमान्ढोकाअगाडिको कृष्णमन्दिरको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को अभिलेखबाट)

[(राजा प्रतापमल्लले) राजा श्रीडम्बरशाहको बल भएको हात्तीलाई नष्ट पारेर राजा श्रीसिद्धिनरसिंह-मल्लका किल्लाहरू कब्जा गर्नुभयो ।।५।।]

"युद्धारम्भः कृतोस्मिन्नपि शुभदिवसे शत्रुभिर्युद्धशौण्डै–
र्दुर्दुष्टैः कोटोवरुद्धः कुटिलनृपभटैरद्भुतैः कोटिसंख्यैः।
लीलामात्रेण शत्रूनपयनत तदा पार्थिवः पार्थतुल्यः
कोटं निर्म्मोचयित्वा नमुचिरिपुरिवानन्दसन्दोहमाप ।।"

(पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६९३ को अभिलेखबाट)

[यो शुभ दिनमा (कोटिहोमको अवसरमा) पनि दुष्ट लड्न सिपालु कपटी शत्रु राजाका अनेकन् सिपाहीहरूले कोट दखल गरे। त्यस बेला अर्जुन जस्ता राजाले शत्रुहरूलाई खेलबाडसंग हटाइदिनुभयो, कोट फिर्ता लिई इन्द्र जस्तै खुशी हुनुभयो ।

\+ \+ \+

११ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास–संशोधनबाट]

अशुद्ध

प्रतापमल्लका पार्थिवेन्द्रमल्ल, नृपेन्द्रमल्ल, महीपतेन्द्रमल्ल, चक्रवर्तेन्द्रमल्ल यी चार जना छोरा थिए।

शुद्ध

प्रतापमल्लको हनूमान्‌ढोका देगुतलेमा गाडिको स्तम्भलेखमा उनका भूपेन्द्रमल्ल, चक्रवर्तेन्द्रमल्ल, महीपतेन्द्रमल्ल, नृपेन्द्रमल्ल, पार्थिवेन्द्रमल्ल यी ५ छोराहरूको उल्लेख परेको छ। सुन्दरनारायण र सुरतसाही भन्ने दुइ छोराचाहिँ वि० सं० १७०८ भन्दा पहिले नै मरिसकेका थिए। यसरी प्रतापमल्लका सात जना छोराहरू देखिन आएका छन्।

प्रमाण

रविकुलतिलक भूपकेशरी श्रीश्रीजयप्रतापमल्लदेव महाराजाधिराजनं स्वपत्नी विहारदेशया राज-(पुत्री) श्रीश्रीरूपमतीदेवी प्रेयसी कार्णाटदेशया श्रीराजमती, स्वपुत्र श्रीसुन्दरनारायन, श्रीसुरत्‌साहि पुत्री श्रीश्रीमतीदेवी थ्वम थ्वते स्वपरिवारसहितन जलबिन्दुपति सच्छि दं देवीलोकप्राप्तिकामनानं थ्व लुहिती दयकाविज्याङा जन्मान्तर पुनर्जन्म मुमालकाव थम थ्वते परिवारसहितनं देवीलोकवास परमेश्वरीया चरण सेवल याव चोने कामनानं मूलद्वसहितनं सूयपेह्न ३४ थओ थओ शक्तिसहितन, थ्वते देव दयकविज्याङा जुरो।...... सम्वत् ७७२ माघशुक्रपूर्णमास्यान्तिथौ॥"

[हनूमान्‌ढोका मोहनचोकको धाराको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०८ को अभिलेखबाट]

[सूर्यकुलका टीका जस्ता भूपकेशरी (राजाहरूमा श्रेष्ठ) श्रीश्रीजयप्रतापमल्लदेव महाराजाधिराजले आफ्नी महारानी विहारदेशकी राजकुमारी श्रीश्रीरूपमतीदेवी, प्रेयसी (रानीसाहेब) कर्णाटदेशकी श्रीराजमती, आफ्ना छोरा श्रीसुन्दरनारायण र श्रीसुरतशाही, छोरी श्रीश्रीमतीदेवी आफ्ना यी परिवारसमेतले पानीको थोपैपिच्छे शय वर्षसम्म देवीलोक पाउने इच्छाले यो सुनधारा बनाउनुभएर अर्को जुनिमा फेरि जन्मनुनपर्ने गरी आफ्ना यी परिवार-समेतले देवीलोकवास र परमेश्वरीका पाउको सेवा गरेर बस्ने इच्छाले मुलम्मा लाएका ३४ वटा आफ्ना आफ्ना शक्तिसहितका यी देवताहरू बनाउनुभयो । ने०सं० ७७२ (वि सं० १७०८) माघ शुक्ल पूर्णिमामा ।]

"श्रीश्रीराजराजेन्द्र कवीन्द्र जयपतापमल्लदेवन लुन थओ प्रतिमा, स्वपत्नी श्रीमत्‌विहारमहानगरया महाराजकुमारी महारानी जगज्जननी श्रीश्रीअनन्तप्रियादेवी, तथा श्रीश्रीमहारानी प्रभावतिदेवी स्वपुत्र महाराजकुमार श्रीश्रीजयभूपेन्द्रमल्लदेव तथा महाराजाधिराज नेपालेश्वर राजराजेन्द्र श्रीश्रीजयचक्रवर्ते-न्द्रमल्लदेव तथा श्रीश्रीजयमहीपतेन्द्रमल्लदेव तथा श्रीश्रीजयनृपेन्द्रमल्लदेव तथा श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लदेव, थ्व च्याह्मस पुनर्ज्जन्म मुमालकाव... '

[हनूमान्‌ढोका देगुतलेअगाडिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को स्तम्भलेखबाट]

[श्रीश्रीराजराजेन्द्र (ठूला राजा) कवीन्द्र (कविहरूमाश्रेष्ठ) जयप्रतापमल्लदेवले सुनको आफ्नो प्रतिमा, आफ्नी पत्नी विहारमहानगरकी राजकुमारी महारानी जगज्जननी श्रीश्रीअनन्तप्रियादेवी तथा श्रीश्रीमहारानी प्रभावतीदेवी, आफ्ना छोरा महाराजकुमार श्रीश्रीजयभूपेन्द्रमल्लदेव, महाराजाधिराज नेपालका राजा राजराजेन्द्र (ठूला राजा) श्रीश्रीजयचक्रवर्तेन्द्रमल्लदेव, श्रीश्रीजयमहीपतेन्द्रमल्लदेव, श्रीश्रीजयनृपेन्द्रमल्लदेव तथा श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लदेव यी आठ जनालाई पुनर्जन्मबाट छुटाएर]

\+ + +

१२ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

प्रतापमल्लले वि० सं० १६५८ देखि वि० सं० १७२६ सम्म राज्य गरे।

शुद्ध

वि० सं० १६६८ आषाढसम्म लक्ष्मीनरसिंहको शासन चलिरहेको देखिन्छ तथा प्रतापमल्लको टक वि० सं० १६६८ देखिको मात्र पाइन्छ। वि० सं० १७३१ जेठसम्म प्रतापमल्ल नै कान्तिपुरका राजा देखिन्छन् तथा प्रतापमल्लका उत्तराधिकारी नृपेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३१ को टक पाइन्छ। यस कारण वि० सं० १६६८ देखि १७३१ सम्म प्रतापमल्लले राज्य गरिरहेको देखिन्छ।

प्रमाण

"श्रीशाके १५६३ श्रीसम्वत् ७६१ मासे ४ तिथौ ७ वारे २ आषाढे शुदि ७ स्वस्ति श्री ३ पशुपति-चरणकमलधूलीधूशरितशिरोरुह। श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाददेदिप्यमानोन्नतः। महाराजाधिराज-श्रीमच्छ्रीजयश्रीश्रीलक्ष्मी(नृ)सिंहमल्लदेवेन महादेवभूमिनेमं कृतं"

[मखनशिवालयको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १६९८ को अभिलेखबाट]

[श्रीशकसंवत् १५६३ श्रीने० सं० ७६१ (वि० सं० १६६८) आषाढ शुक्ल सप्तमी सोमवारको दिन श्री ३ पशुपतिको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका उज्याला

ठूलो इज्जत भएका श्रीमान् श्रीजयश्रीश्रीलक्ष्मीनरसिंहमल्लदेवले शिवजीको जग्गाको बन्धेज गर्नु भयो ।]

"श्री३तलेजुदेवीश्री३देगुलीतलेदेवीभ्यां श्रीश्रीप्रतापमल्लभूपतिना अस्मिन्नर्थे अष्टादश रोपनिकानि संप्रदत्तानि । ७९४ ज्येष्ठमासशुक्लपक्षे पूर्णमास्यान्तिथौ ।

[कान्तिपुर तलेजुदेवलभित्रको प्रतापमल्लको वि० सं० १७३१ को ताम्रपत्रबाट]

[ने० सं० ७९४ (वि० सं० १७३१) ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमाको दिन श्रीश्रीप्रतापमल्ल राजाले श्री ३ तलेजुदेवीलाई र श्री ३ देगुतलेदेवीलाई यसनिमित्त अठाह्र रोपनी जग्गा चढाउनुभयो ।]

प्रतापमल्लको ने० सं ७६१ (वि० सं० १६९८) को टक पाइन्छ तथा प्रतापमल्लका उत्तराधिकारी नृपेन्द्रमल्लको ने० सं० ७९४ (वि० सं० १७३१) को टक पाइन्छ ।

\+ + +

१३ संशोधित विषय-संख्या
४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१० श्रीपञ्चमीमा प्रकाशित पहिलो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

सिद्धिनरसिंहमल्ल अहिंसावादी थिए। यस कारण शत्रुले हमला गरे पनि सहे।

शुद्ध

सिद्धिनरसिंहमल्ल अहिंसावादी थिएनन्। शत्रुले हमला गर्दा उनी लडून गएका थिए।

प्रमाण

"हर्षान्नेपालवर्षे स्वरशरतुरगैरङ्किते फाल्गुणीये
पक्षे प्राप्ते वलक्षेऽमरगुरुदिवसे शङ्करर्क्षे दशम्यां,
चक्रे जाम्बूनदीयैर्गुरुतरकलशैर्भास्वरैरेकविंशै—
र्न्नेपालक्षोणिपालः प्रथितभुजबलो भूषणं तन्मठस्य ॥

युद्धारम्भः कृतोस्मिन्नपि शुभदिवसे शत्रुभिर्य्युद्धशौण्डै—
र्दुर्दुष्टैः कोटोवरुद्धः कुटिलनृपभटैरद्भुतैः कोटिसंख्यैः।
लीलामात्रेण शत्रूनपनयत तदा पार्थिवः पार्थतुल्यः
कोटं निर्म्मोचयित्वा नमुचिरिपुरिवानन्दसन्दोहमाप ॥···

चत्वारिंशदिनान्यासीन्महाहोमो महोत्सवः ।
श्रीमत्सिद्धिनृसिंहेन कलिकर्ण्णेन कारितः ॥

[पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६९३को अभिलेखबाट]

[ने० सं० ७५७ (वि० सं० १६९३) फाल्गुन शुक्ल दशमी वृहस्पतिवार आर्द्रानक्षत्रका दिन बाहुबलले प्रख्यात भएका नेपालका राजा (सिद्धिनरसिंह) ले सुनका ठूल-ठूला चहकिला एक्काइसवटा कलश (गजूर) ले त्यो मन्दिरलाई सिगार्नु भयो।

यो शुभ दिनमा पनि दुष्ट लड्न सिपालु कपटी शत्रु राजाका अनेकन् सिपाहीहरूले कोट दखल गरे। त्यस बेला अर्जुन जस्ता राजाले शत्रुहरूलाई खेलबाडसँग हटाइदिनुभयो। कोट फिर्ता लिई राजा सिद्धिनरसिंह इन्द्र जस्तै खुशी हुनुभयो।

कलिकालका कर्ण जस्ता राजा सिद्धिनरसिंहले ४० दिनसम्म ठूलो उत्सव गरी ठूलो होम गर्नुभयो।]

\+ \+ \+

१४ संशोधित विषय-संख्या
५ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल+अक्रूर कुइँकेलको वि० सं० २०१०।१२।१७।३ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

१६६० सालको महाभूकम्प माघ १ गते भएको हो ।

शुद्ध

१६६० सालको महाभूकम्प माघ २ गते भएको हो ।

प्रमाण

"१९९० साल माघ २ गतेमा भयङ्कर भूकम्पको मार परिआउँदा"

(जुद्धसडकको श्री ३ जुद्धको सालिक भएको अभिलेखबाट)

"१९९० माघ २ गतेको महाभैँचालोको उत्पत्ति भयो ।"

(वि० सं० १९९१ मा छापिएको ज० ब्रह्मशमशेर ज० ब० रा० को महाभूकम्पको १० पृष्ठबाट)

"उन्डाइस सए नब्बे सालमाहाँ
जगत यो कम्पियो औधिसितमाहाँ ।
माघ मैना दुइ गते सउँवार्का दिन
उल्का भयो पृथिवीमा सबको सातो लिन ॥"

(पद्मबहादुर खत्रीको भुइँचालाको सवाइबाट)

\+ \+ \+

१५ संशोधित विषय–संख्या
६ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा+घनश्याम सुवेदी+गौतमवज्र वज्राचार्य+कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११।१।६।४ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास–संशोधनबाट]

अशुद्ध

ललितत्रिपुरसुन्दरी गीर्वाणयुद्धविक्रमकी पत्नी हुन्।

शुद्ध

ललितत्रिपुरसुन्दरी गीर्वाणयुद्धविक्रमकी सौतिनी आमा हुन्।

प्रमाण

"श्रीरणबहादूरसाह महाराजाधिराज पुत्रलाइ राज्य दीकन स्वामी हुनुभयो इनेका·····प्यारा श्रीकान्तिमती नाम भयाका पत्नी स्वामिनी हुनुभयो. आफ्ना पुत्रकन पर्वतदेशमा चक्रवर्ती महाराज हुनुभयाका सिंहासनमा चढ्याका यस्ता देषन पाईकन···परमधाममा प्राप्त हुनुभयो, इनै रणबहादूरसाह महाराजाधिराजका श्रीललितत्रिपुरसुन्दरी देवी, कांछा महारानी हुनुभयो,·····श्रीस्वामीज्यूले आफना काखमा राखिदियाका पुत्र, श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमसाह महाराजाधिराजविषे, प्राण राखीकन·····सर्वदा पुण्य कर्म गर्न्या····यस्ता सो कांछा महारानी हुनुहुंछ."

(वाग्वतीको भीमसेन थापाको वि० सं० १८६८ को स्तम्भाभिलेखबाट)

+ + +

१६ संशोधित विषय-संख्या
७ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अङ्कुर कुइँकेलको वि० सं० २०११।१।२६।७ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

३१६ शाके हुँदा ईसवी संवत् १६०४ हुन्छ तथा यही समय (३१६ शाके) मा विक्रमसंवत् चल्यो ।

शुद्ध

विक्रमसंवत्भन्दा १३५ वर्षपछि शकसंवत् (शाके) चलेको हो । विक्रमसंवत् र ईसवी संवत्मा वैशाखदेखि पौषको आधाआधीसम्म ५७ वर्ष फरक पर्छ, पौषको आधाआधीदेखि चैत्रमासान्तसम्म ५६ वर्ष फरक पर्छ । यसै गरी ईसवी संवत् र शकसंवत्मा पनि ७८-७७ वर्ष फरक पर्छ ।

प्रमाण

"कृतयुगाम्बरवह्निभिरुज्झितो गतकलिः किल विक्रमवत्सरः ।
शरहुताशनचन्द्रवियोजितो भवति शाक इह क्षितिमण्डले ॥"

[शतानन्दले वि० सं० ११५६ मा बनाएको भास्वतीबाट]

[कलिगत वर्षमा ३०४४ घटाएपछि विक्रमसंवत् हुन्छ । विक्रमसंवत्मा १३५ घटाएपछि शकसंवत् हुन्छ ।]

"विक्रमसंवत्मा चैत्रमासान्ततक ५६ र वैशाख लागेदेखी पौष १८ गतेका लगभग आर्को सन् नफिरेसम्म ५७ घटाउनू, (ईसवी) सन् हुन्छ ।"

(पुरानो सारणीबाट)

\+ \+ \+

१७ संशोधित विषय-संख्या
७ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइँकेलको वि० सं० २०११।१।२६।७ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

विक्रमसंवत् र गुप्तसंवत् एउटै हो।

शुद्ध

विक्रमसंवत् र गुप्तसंवत् एउटै होइन। गुप्तसंवत् विक्रमसंवत्भन्दा ३७६ वर्षपछि चलेको हो।

प्रमाण

गजनीका महमूद्‌ले मध्य एशिया जित्ता अलबेरूनी (वि० सं० १०३०—११०५) नामका विद्वान् विजेताका कैदी भई गजनी आए। महमूद्‌ले भारतमा हमला गर्दा अलबेरूनी पनि साथै आएका थिए। भारतको विषयमा अलबेरूनीले आफूले जानेबुझेसम्मका कुरा लेखेका छन्। भारतमा त्यसताका चलेका संवत्हरूको चर्चा पनि उनको पुस्तकमा परेको छ। 'शकसंवत्को आरम्भ भएको २४१ वर्षपछि वलभसंवत्को आरम्भ भएको हो। ६ को घन तथा ५ को वर्गलाई जोडी योगफललाई शकसंवत्बाट घटाई वलभसंवत् ल्याउँछन्। वलभसंवत्को जस्तै गुप्तसंवत्को आरम्भ पनि शकसंवत् आरम्भ भएको २४१ वर्षपछि भएको हो। विक्रमसंवत् १०८८ हुँदा शकसंवत् ९५३ हुन्छ, वलभसंवत् ७१२ हुन्छ, गुप्तसंवत् पनि यति नै हुन्छ' भनी अलबेरूनीले लेखेका छन्। (सन्तरामको 'अलबेरूनीको भारत' तेस्रो भागको ८-९ पृष्ठ हेर्नुहोस्।)

\+ \+ \+

१८ संशोधित विषय-संख्या
८ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल+अक्रूर कुइँकेलको वि० सं० २०११।३।२२।३ मा प्रकाशित तेस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

जयस्थितिमल्ल र स्थितिमल्ल भिन्नाभिन्नै व्यक्ति हुन् ।

शुद्ध

जयस्थितिमल्ल र स्थितिमल्ल एकै व्यक्ति हुन् । 'जय' शब्द सम्मानको लागि जोडिएको हो । स्थितिमल्लले आफैंले राखेको शिलापत्रमा आफूलाई स्थितिमल्ल र जयस्थितिमल्ल लेखेको पाइन्छ ।

प्रमाण

श्रीमान् श्रीस्थितिराजमल्ल इति यः ख्यातः (स्वनाम्ना क्षि)तौ
नेपाले जयति स्म निर्मलयशोज्योत्स्नासुधादीधितिः ॥१॥·····

स्वस्तिश्रीश्रीश्रीपशुपतिपादपङ्करुहमधुलि ··· ··· लब्धकृपाणशासितान्यमहीपालश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवेन .... इयं प्रणालिका प्रदत्तेति ॥

(देउपाटन जयवागीश्वरीनजीकैको धाराको स्थितिमल्लको वि० सं० १४४४ को अभिलेखबाट)

जूनले चन्द्रमा जस्तै सफा कीर्तिले सुहाएका श्रीस्थितिराजमल्ल भन्ने आफ्नो नामले प्रख्यात भएका राजा नेपालमा हुनुहुन्छ ॥१॥

............स्वस्ति श्री ३ पशुपतिका चरणकमलका भमरो जस्ता भएका,····· पाएको तरवारले अरू राजामाथि हुकूम चलाउने श्रीजयस्थितिराजमल्लदेवले·········· यो धारा चढाउनुभयो ।]

+ + +

१९ संशोधित विषय-संख्या

८ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल+अक्रूर कुइँकेलको वि० सं० २०११।३।२२।३ मा प्रकाशित तेस्रो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

राजल्लदेवी जयस्थितिमल्लकी आमा हुन् ।

शुद्ध

राजल्लदेवी जयस्थितिमल्लकी स्वास्नी हुन् ।

प्रमाण

"श्रीमान् श्रीस्थितिराजमल्ल इति यः ख्यातः [स्वनाम्ना क्षि]तौ
नेपाले जयति स्म निर्मलयशोज्योत्स्नासुधादीधितिः ॥ १ ॥

तस्याभूद्रघुवंश(जस्य धरणि)प्रोद्भूतपद्मालया ....
पत्नी धर्मधुरन्धरा वरतनू राजल्लदेवीति ्या ··· ... ... "

(देउपाटन जयवागीश्वरीनजीकैको धाराको स्थितिमल्लको वि० सं० १४४४ को अभिलेखबाट)

[जूनले चन्द्रमा जस्तै सफा कीर्तिले सुहाएका श्रीस्थितिराजमल्ल भन्ने आफ्नो नामले प्रख्यात भएका राजा नेपालमा हुनुहुन्छ ॥ १ ॥

रघुकुलमा जन्मेका उहाँको (राजा स्थितिमल्लको) पृथ्वीमा प्रादुर्भाव भएकी लक्ष्मी जस्तो, ... खूप धर्मकर्म गर्ने सुन्दरी ... ... राजल्लदेवी भनी प्रख्यात भएकी पत्नी हुनुभयो।]

"श्रीसूर्यवंशप्रभवः प्रतापः श्रीपट्टवन्तः स्थितिमल्लदेवः।
राजल्लदेव्याः पतिरिन्दुमूर्तिस्तस्यात्मजः श्रीजयधर्ममल्लः॥"

(पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६९ को अभिलेखबाट)

[सूर्यवंशमा जन्मेका, प्रतापी, पगरी लाएका, राम्रा, राजल्लदेवीका पति स्थितिमल्लदेव हुनुभयो। उहाँका छोरा श्रीजयधर्ममल्ल।]

" तदनन्तरे श्रीदेवलदेवीना स्मानीयात ... ... श्रीजयस्थितिराजमल्लदेव विजयीभवे, तस्य विवाहम् कृतम् श्रीराजलदेवीनां स्वामी भवान्"

(गो० रा० वंशावली २९–३० पत्रबाट)

[त्यसपछि श्रीदेवलदेवीले ल्याइएका ... . श्रीजयस्थितिराजमल्ल विजयी हुनुभयो। उहाँको श्रीराजल्ल-देवीसंग विवाह भयो।]

\+ \+ \+

२० संशोधित विषय-संख्या
९ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालका वि० सं० २०११ गुरुपूर्णिमामा प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

एशियाको उत्तराखण्डमा नेपाल पर्छ ।

शुद्ध

एशियाको दक्षिण-पूर्व भागमा नेपाल पर्छ ।

प्रमाण

एशियाको नक्सामा नेपालको उत्तरमा भोट, भोटभन्दा उत्तरतिर चीन र चीनभन्दा उत्तरतिर रूस आदि देश देखिन्छन्। नेपालचाहिं एशियाको दक्षिण र पूर्व भागमा पर्छ ।

\+ \+ \+

एशिया

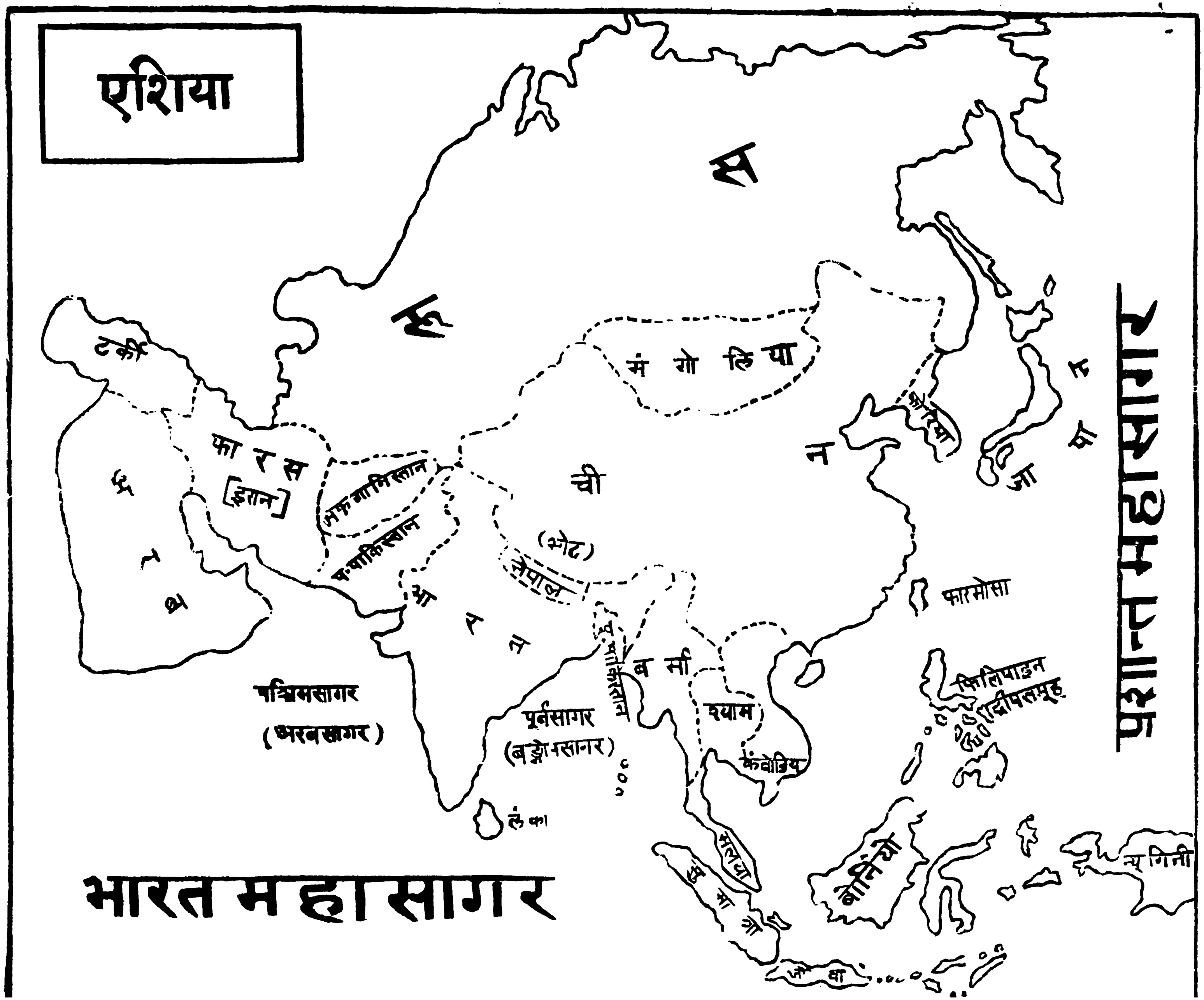

रूस
मंगोलिया
चीन
(भोट)
नेपाल
जापान
कोरिया
फारमोसा
फिलिपाइन द्वीपसमूह
टर्की
फारस
[ईरान]
अरब
भारत
बर्मा
श्याम
कंबोडिया
मलाया
सुमात्रा
जावा
बोर्नियो
न्यू गिनी
लंका
पश्चिमसागर
(अरबसागर)
पूर्वसागर
भारत महासागर
प्रशान्त महासागर

२१ संशोधित विषय-संख्या
९ क्रमागत संख्या

[वि० सं० २०११ गुरुपूर्णिमामा प्रकाशित धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको दोस्रो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

राजा मानदेवको समयमा चाँगुनारायणको मूर्ति स्थापना भएको हो ।

शुद्ध

राजा मानदेवको समयभन्दा अघि नै चागुनारायणको मूर्ति स्थापना भइसकेको थियो । आफूले स्थापना गरेको वामनमूर्तिलाई त मानदेवले स्पष्टसंग उल्लेख गरेका छन् ।

प्रमाण

(श्री)वत्साङ्कितदीप्तचारुविपुलप्रोद्वृत्तवक्षस्थलः
(श्री)वक्षस्तनपद्मबाहु(रुचिरः) सम्यक्प्रवृद्धोत्सवः
(त्रै)लोक्यभ्रमयन्त्रवर्तिवि(विध)व्यासङ्गनित्योव्ययः
(दो)लाद्रौ निवसञ्जयत्यनिमिषैरभ्यर्च्च्यमानो हरिः १

(चाँगुको मानदेवको स्तम्भाभिलेखबाट)

श्रीवत्स चिन्हले झलमल्ल भएको राम्रो फराकिलो बाटुलो बाटुलो छाती भएका, राम्रा छाती थुन कमल जस्ता हातले राम्रा भएका, आनन्दस्वरूप भएका, तीनै लोकको कलपुर्जा घुमाउने अनेकन् काममा सधैं लागेका, कहिल्यै

नाश नहुने, दोलापर्वत (चाँगुको डाँडा) मा बसिरहेका, देवताहरूले पूजा गरिइरहेका विष्णु सबभन्दा ठूला हुनुहुन्छ ॥ १ ॥]

"मातुः श्रीराज्यवत्या हितकृतमनसः सर्व्वदा पुण्यवृद्ध्यै
राजा श्रीमानदेवः शुभविमलमतिः पात्रदानाम्बुवर्षी
लक्ष्मीवत्कारयित्वा भवनमिह शुभं स्थापयामास सम्यक्
विष्णुं विक्रान्तमूर्तिं सुरमुनिमहितं सर्व्वलोकैकनाथम्"

(पशुपति बाग्मतीपारि तिलगङ्गाका वामनको पादपीठको मानदेवको अभिलेखबाट)

[असल सफा बुद्धि भएका, सत्पात्रमा पानी सरह दान बर्साउने राजा श्रीमानदेवले हित गर्ने मन भएकी मुमा श्रीराज्यवतीको सधैं पुण्यको बढिबढाउ होओस् भन्ने इच्छाले राम्रो असल मन्दिर बनाउन लगाई देवता र ऋषिहरूले पुजिएका, सारा संसारका एउटै मालिक भएका वामनमूर्ति विष्णुलाई राम्ररी यहाँ स्थापना गर्नुभयो ।]

\+ \+ \+

२२ संशोधित विषय-संख्या
९ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११ गुरुपूर्णिमामा प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

चरक सुश्रुतका प्रसिद्ध टीकाकार चक्रपाणि नेपालका हुन् ।

शुद्ध

चरक सुश्रुतका प्रसिद्ध टीकाकार चक्रपाणि गौडका हुन् । उनी गौडका राजा नयपालदेवका आश्रयमा बसेका थिए ।

वि० सं० १०८३ मा गौडमा पालवंशका राजा प्रथम महीपाल राज्य गर्दै थिए । यिनै महीपालका छोरा नयपाल हुन् । नयपालसम्मका पाल राजाहरूका वंशक्रम यस प्रकारको छ—

गोपाल

|

धर्मपाल — वाक्पाल

धर्मपाल
|
देवपाल

वाक्पाल
|
जयपाल
|
विग्रहपाल
|

नारायणपाल

|

राज्यपाल+भाग्यदेवी

|

द्वितीय गोपाल

|

द्वितीय विग्रहपाल

|

महीपाल

|

नयपाल

गौड र नेपाल भिन्नाभिन्नै देश हो ।

प्रमाण

गौडाधिनाथरसवत्यधिकारिपात्र—
नारायणस्य तनयः सुनयोऽन्तरङ्गात् ।
भानोरनु प्रथितलोध्रवलीकुलीनः
श्रीचक्रपाणिरिह कर्तृपदाधिकारी ॥

(चरकको टीका तथा चक्रदत्तको अन्त्यको श्लोक)

[गौडका राजाको भान्साको रेखदेख गर्ने मन्त्री नारायणदत्तका छोरा, भित्रिया भानुदत्तका भाइ, प्रख्यात लोध्रवलीकुलमा जन्मेका नीति जान्ने चक्रपाणिले यो किताब बनाएका हुन् ।]

"गौडाधिनाथः नयपालदेवः"

(चक्रदत्तको शिवदत्तसेनले बनाएको टीकाबाट)

[गौडका राजा नयपालदेव]

मैत्रीं कारुण्यरत्नप्रमुदितहृदयः प्रेयसीं सन्दधानः
सम्यक्संबोधिविद्यासरिदमलजलक्षालिताज्ञानपङ्कः ।

जित्वा यः कामकारिप्रभवमभिभवं शाश्वतीं प्राप शान्ति
स श्रीमांल्लोकनाथो जयति दशबलोऽन्यश्च गोपालदेवः ॥......

मर्य्यादापरिपालनैकनिरतः शौर्य्यालयोऽस्मादभू—
दुग्धाम्भोधिविलासहासिमहिमा श्रीधर्म्मपालो नृपः ।
रामस्येव गृहीतसत्यतपसस्तस्यानुरूपो गुणैः
सौमित्रेरुदपादि तुल्यमहिमा वाक्पालनामानुजः । ...

तस्मादुपेन्द्रचरितैर्ज्जगतीम्पुनानः
पुत्रो बभूव विजयी जयपालनामा ।
धर्मद्विषां शमयिता युधि देवपाले
यः पूर्व्वजे भुवनराज्यसुखान्यनैषीत् ॥

श्रीमान् विग्रहपालस्तत्सूनुरजातशत्रुरिव जातः । ... ...

श्रीमन्तज्जयनयाम्बभूव तनयं नारायणं स प्रभुम् । .....
विख्यातकीर्तिरभवत्तनयश्च तस्य
श्रीराज्यपाल इति मध्यमलोकपालः ॥

तस्मात्पूर्व्वक्षितीध्रान्निधिरिव महसां राष्ट्रकूटान्वयेन्दो—
स्तुङ्गस्योत्तुङ्गमौलेर्दुहितरि तनयो भाग्यदेव्यां प्रसूतः ।
श्रीमान् गोपालदेवश्चिरतरमवनेरेकपत्न्या इवैको
भर्त्ताभून्नैकरत्नद्युतिखचितचतुःसिन्धुचित्रांशुकायाः ॥ .....

तस्माद् बभूव सवितुर्व्वसुकोटिवर्षी
कालेन चन्द्र इव विग्रहपालदेवः ।......

निहितचरणपद्मो भूभृतां मूर्ध्नि तस्मा—
दभवदवनिपालः श्रीमहीपालदेवः ॥.........

ततो धन्यः पुण्यैरजनि नयपालो नरपतिः

(दिनाजपुरको तृतीय विग्रहपालको ताम्रपत्रबाट)

[सधैं सबैसँग मैत्री (मित्रभाव) लिने, दयालु मन भएका, सम्बोधि (सच्चा ज्ञान) ले अज्ञान हटाएका, जसले कामवासना पैदा गर्ने दबावलाइ जितेर सधैं रहने शान्ति पाउनुभयो । उहाँ श्रीलोकेश्वर दशबल (बुद्ध) र राजा गोपालदेव विजयी हुनुहुन्छ । ....

उहाँबाट (गोपालदेवबाट) स्थितिबन्देज पालना गर्नामा समुद्रलाई पनि माथ गरेका शूरा राजा श्रीधर्मपाल हुनुभयो । रामचन्द्र जस्ता उहाँका (धर्मपालका) भाइ लक्ष्मण जस्ता वाक्पाल हुनुभयो ।..........

उहाँबाट (वाक्पालबाट) विष्णु भगवान्को जस्तो चालचलनले संसारैलाइं पवित्र पार्ने वीर छोरा जयपाल हुनुभयो । लडाइँमा धर्मद्रोहीहरूलाई सखाप पारेका जसले (जयपालले) दाजु देवपाल हुँदैमा संसारमा राज्य पाउँदा हुने आनन्द भोग्नुभयो ।

उहाँका (जयपालका) छोरा युधिष्ठिर जस्ता श्रीविग्रहपाल हुनुभयो । ··· ···

उहाँले (विग्रहपालले) छोरा राजा श्रीनारायणपाललाई जन्माउनुभयो । ··· ···

उहाँका (नारायणपालका) छोरा कीर्ति फैलिएका राजा श्रीराज्यपाल हुनुभयो ।

उदयाचलबाट सूर्य झैं उहाँबाट (राज्यपालबाट) राष्ट्रकूटवंशमा जन्मेका ठाडो शिर भएका तुङ्गकी छोरी भाग्यदेवीमा जन्मेका छोरा श्रीगोपालदेव अनेकन् रत्नहरूका चहकले झलमल्ल भएका चार समुद्र नै बुट्टादारी लुगा भएकी पृथ्वीको पतिव्रता आइमाईको झैं धेरै कालसम्म एउटै मालिक हुनुभयो ।.....

सूर्यबाट जून बनाउने चन्द्रमा झैं उहाँबाट (गोपालदेवबाट) मौकामा करोडौं धनसम्पत्ति दर्साउने विग्रहपालदेव हुनुभयो ।.....

उहाँबाट (विग्रहपालबाट) राजाहरूको टाउकोमा चरणकमल राखेका राजा श्रीमहीपालदेव हुनुभयो । ···

उहाँपछि (महीपालपछि) धर्मकार्यद्वारा भाग्यमानी भएका राजा नयपाल हुनुभयो ।]

ईशानचित्रघण्टादिकीर्तिरत्नशतानि यौ
गौडाधिपो महीपालः काश्यां श्रीमानकारयत्

सफलीकृतपाण्डित्यौ बोधादविनिवर्त्तिनौ
तौ धर्मराजिकां साङ्गं धर्म्मचक्रं पुनर्नवं
कृतवन्तौ च नवीनामष्टमहास्थानशैलगन्धकुटीं
एतां श्रीस्थिरपालो वसन्तपालोऽनुजः श्रीमान् ॥
संवत् १०८३ पौषदिने ११

(सारनाथको महीपालको पालाको वि० सं० १०८३ को अभिलेखबाट)

[गौडका राजा महीपालले श्रीस्थिरपाल र उहाँका भाइ वसन्तपाललाई काशीमा ईशान चित्रघण्टा आदि शयौं कृति बनाउन लाउनुभएको थियो ।

आफ्नो पाण्डित्यलाई सफल पारेका, सम्बोधिबाट नहटेका उहाँ श्रीस्थिरपाल र उहाँका भाइ वसन्तपालले धर्मराजिका र अङ्गसहितको धर्मचक्र जीर्णोद्धार गर्नुभयो । नयाँ अष्ट महास्थान र ढुङ्गाको गन्धकुटी बनाउनुभयो । वि० सं० १०८३ पौषको ११ दिनमा ।]

व्रीडाजडे किमपि सूचय चेतसा चेत्
क्रीडारसं वहसि गौडविडौजसीह ॥६३॥

(श्रीहर्षले बनाएको नैषधीयचरित ११ सर्गबाट)

[लज्जालु दमयन्ती ! तिम्रो मनमा यी गौडका राजासँग खेलबाड गर्ने इच्छा छ भने केही इशारा गर ।]

भवन्तु तावत्तव लोचनाञ्चला
निपेयनेपालनृपालपालयः ॥४३॥

(नैषधीयचरित १२ सर्गबाट)

[हेरिरहूँ जस्ता यी नेपालका राजामा तिम्रा कटाक्ष परून् ।]

\+ \+ \+

२३ संशोधित विषय-संख्या
१० क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइँकेलको वि० सं० २०११।५।१७।३ मा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

मल्लकालमा नेपाली भाषाले नेपालखाल्डोमा जनभाषाको रूपमा प्रवेश पाएको थिएन । पृथ्वीनारायणको विजयको साथै यस भाषाको विस्तार हुन लाग्यो ।

शुद्ध

कान्तिपुरका राजा लक्ष्मीनरसिंहमल्ल र उनका छोरा प्रतापमल्लका नेपाली भाषामा लेखिएका धर्मकर्म-विषयका अभिलेख पाइएका छन् । ती अभिलेखहरूमा साक्षी बस्नेहरूमा खस पनि परेका छन् ।

भक्तपुरका राजा जगत्प्रकाशमल्लले जग्गा दिंदा गरिदिएको दानपत्र र उनका नाति भूपतीन्द्रमल्लले जग्गा दिंदा गरिदिएको ताम्रपत्र नेपाली भाषामा छ ।

मल्लकालमा नेपालखाल्डोमा बसोबास गरेका प्रजाहरूमा खस र पर्वते ब्राह्मणहरूको पनि उल्लेख पाइन्छ ।

यसरी पृथ्वीनारायणको उपत्यकाविजयभन्दा अगाडिदेखि नै उपत्यकामा नेपाली भाषाले जनभाषाको रूपमा प्रवेश पाइसकेको थियो भन्ने कुरा स्पष्टसँग बुझिन्छ ।

प्रमाण

"श्रीशाके १५६३ श्रीशम्वत् ७६१ मासे ४ तिथौ ७ वारे २ आषाढ [1] सुदि [2] ७ [3] स्वस्ति श्री ३ पशुपतिचरणकमल[4]धूरी[5]धूशरितशिरोरुह । [6]श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाद [7]देदिप्यमानोन्नतः [8]महाराजाधिराजश्रीमच्छ्रीजयश्रीश्रीलक्ष्मीनृसिंहमल्लदेवेन महादेवभूमि [9]नेमं कृतं । अत परं भाषा। संभू-[10]चैवेन पश्चिम अग्निहोत्रेन उत्तर [11] चौदोबात्रेन [12] पूर्व्वेन पुनाना [13] छत्रेन [14] दक्षिन येति भूमिमह [15] धर्न्नु षन्नु रोजो हान्मार गर्न्नु नाहिं जसले गर्‍यो महादेव घात् गर्‍याको पाप् येति [16] शिमानभित्र [17]रह्या देवता घात् गर्‍याको पाप् [18] तसका शिर कदाचित् [19] हद् [20] गरीरहे [21] त धिस्याइ अफाल्या प्राश्चित्य [22]नाहि [23] साछि ब्राह्मन प्रधान षस [24]मगर पाच ॥ [25]दुर्गादा । शुभमस्तु लेषित दुगा"

[लक्ष्मीनरसिंहको वि. सं. १६९८ को अभिलेख। यो अभिलेख मखन शिवालयमा र काठमाडौं ठूलो घण्टानिरको डबलीमा छ । यहाँ मूलमा मखन शिवालयको पाठ दिएको छ । अर्कोचाहिँको पाठान्तर टिप्पणीमा दिइएको छ । ठूलो घण्टानिरको डबलीको अभिलेखमा केही अक्षर फुटेका छन्, ती फुटेका अक्षरलाई यहाँ कोष्ठमा दिइएको छ ।]

"१ ओं स्वस्ति ॥ श्रीशाके १५८५ फाल्गुणमासे पूर्णमास्यां अद्ये धाराहकल्पेत्यादि एवं बिशेषण-विशिष्टतरायां पुण्यतिथौ श्री ३ पशुपतिचरणे(त्या)दिमहाराजाधिराजमा(नव)गोत्रश्रीश्रीजगत्प्रका (शम)ल्लदेव सदासमरविजयीना (काश्य)पगोत्र श्रीकाशि जोसी श्रीबलि जोसि प्रमुख चार भाइ ब्राह्मणाय नालाका ईशाननिकोट जानुक......... चुसाह्वतप........... ..... च्चुत्रनामधेयां यथाचात्राघातपरिवेष्टितं भूमि विष्णुदैवतां संकल्पस्तुभ्यमहं प्रदत्ते क्रयविक्रयस्वा(धीने)नैव क्रयेण विक्र(यि)तं भवति ॥ पुनर्भाखा स्थानस्य ईशानदिशे खोला ··· पश्चिमत ध्वगाखंभसै उत्तरत घर्‍याडिभूमेन पूर्वत गोठकटधारा-भूमेण दक्षिणतश्च एतन्मध्ये चसाह्वततलपाणिक्षेत सब घर्‍याडि पश्चिम दादो गोठ उत्तर शिरान

पाठान्तरः—

१ शुदि । २ ७॥ । ३ स्वस्ति ॥ । ४ धुरि । ५ :धूशरितः । ६ श्रीमन्माहेश्वरी । ७ देदिप्यमानमानोन्नतः। । ८ महाराजाधिराज, । ९ नेम । १० चैत्रत । ११ चौदोबात्रेण । १२ पूर्व । १३ त्रत्रेन । १४ दक्षिण । १५ 'धर्न्नु' यो पद छैन । १६ सिमान । १७ रह्याका । १८ तस्का । १९ हद । २० गरिरह्या । '२१ [त घिस्याइ] २२ नाहि॥ । २३ सा [छि ब्राह्मण प्र] धान । २४ मग्र । २५ दुर्गादा ... ... न शुभम् ।

पातिखततिति... शय अशमु रेटि... ... ... उपजन्या भूमि वृर्ति कए संकल्प भैल ॥ पुनर्भाखा कुरो बातो वाधा गर्न्नू नाहि कवौनौ खस ब्राह्मणका गोठ राखनु नाहि । आपना मात्र नालाका प्रधानौ ब्रह्म-वृत्तिमह कथोनौका गोठल खानु नाहि ऐतने सिमानबहिर चार करै गै तैकर वदि खानु जौ कदाचित् खेत बेचना होइनौ अपना राजा मनाइ बेचनू अर्का राजा दिनु नाहि यथोक्त सेव ...."

[जगत्प्रकाशमल्लले गरिदिएको वि० सं० १७२० को पूर्व काभ्रे पलाञ्चोक इलाका महादेवपोखरी फाँक्रेवमा बस्ने पद्मलाल बजगासंग रहेको कागत]

" [1]ओं नमः श्रीश्रीश्रीकालिकायै ॥ शस्त्रशास्त्र[2]संगितादिसकलविद्यापारगमहाराजाधिराजनेपाले-श्वरविदग्धचूडामणिसकलराजचक्राधीश्वरश्रीश्रीराजराजेन्द्रकर्वान्द्रजयप्रतापमल्ल [3]देवेन, श्रीश्रीश्रीपरमे-श्वरपरमेश्वरीब्रह्मभूमि [4]नेमकृतं ॥ अतः परं [5]भाखा ॥ श्रीश्रीजयप्रतापमल्लदेवेन, आफुले शास्त्र हेरिकन, असंख्यात [6] पुन्य [7] देखिकन निकासिकन, गङ्गा आदि नाना [8] तिर्थको जल [9] लेइकन [10] महाराजाधीराज नेपालेश्वर राजराजेन्द्र [11] श्रीश्रीजयचक्रवत्तन्द्रमल्लदेवको [12] नामले बनायाको [13] पोषरिमाहा [14]राष्याको छ ॥ [15] श्रीवारानशिको गंगाजल ॥ श्रीवैद्यनाथको गङ्गाजल ॥ [16]श्रीवाग्मतिको जल भारि १०३४१ ॥ [17] श्रीशंषमुलको जल ॥ [18] श्रीपनतीतिर्थको संगमको जल ॥ [19] श्रीगण्डकिको जल ॥ [20] श्रीकौशिकिको जल ॥ [21] श्रीसुन्दरि [22] नदिको जल [23] बहाइकन [24]पोषरि भन्या[25] ॥ श्रीनीलकंठको जल भारि ६३॥ [26]श्रीविश्नुमतिको [27] जल ॥ श्रीविश्वनाभको जल [28]बहाइकन, आफुले [29]संकल्प

पाठान्तरः—

१ १ श्रों क । २ संगीतादि क, ख । ३ दिवेन ख । ४ नियम क । ५ भाषा क, ख । ६ पुण्य क, ख । ७ देखिकन, क, ख । ८ तीर्थ क ख । ९ ल्यायिकन क । १० महाराजाधिराज क, ख । ११ श्रीश्रीजयचक्रवर्तीन्द्र क । १२ [नामले] क । १३ पोषरी क। १४ राख्याको क ख । १५ वारा [णशीको गं] गाजल क, वारानसि ख । १६ वागम[तीको जल भा]रि क । १७ श्रीशंखमूल क, ख । १८ श्रीपनौति[तीर्थको सं] गम क, श्रीपनतितीर्थको संगम ख । १९ श्रीगण्डकी क । २० श्रीकौशि[कीको जलको] क, श्रीकौशिकीको जल ख । २१ श्रीसुन्दरी क ख । २२ नदी क । २३ बहायिकन क, बहाईकन ख । २४ पोषरी क । २५ भ [न्या ॥ श्री] नीलकंठ क । २६ श्रीविश्नुमती क, ख । २७ [जल ॥ श्रीवि] श्वनाभ क । २८ बहायिकन, क । २९ संकल[प गरिक]न क ।

गरिकन, [1] पानो राष्यो ॥ श्रीतेचायको जल ॥ [2] श्रीवागेश्वरको जल ॥ [3] श्रीमनमतिको जल ॥ श्रीशंखदहको जल ॥ [4] श्रीकागेश्वरको जल ॥ [5] श्रीवाग्मतिनाभको जल ॥ श्रीसपन [6] तिर्थको जल ॥ [7] श्रीकोमतिको जल ॥ श्रीङाह्मटुको जल ॥ श्रीबाला [8] निलकंठको जल ॥ [9] श्रीत्याङाको जल ॥ [10] श्रीमशिलको जल ॥ [11] श्रीथयपिको जल ॥ [12] श्रीसप्तकौशिकिको जल ॥ [13] श्रीतौदहको जल ॥ [14] श्रीक्वटुवालको जल ॥ [15] श्रीमातातिर्थको जल ॥ श्रीइन्द्रदहको [16] जल ॥ श्रीगोकर्णको जल ॥ [17] श्रीग्यानवापिको जल ॥ [18] श्रीपशुकुंण्डको जल ॥ [19]श्रीसीताकुण्डको जल ॥ [20] श्री टेषुदोभानको जल ॥ [21] श्रीहनुमन्तघाटको जल ॥ [22] श्रीगोउहिटिदहको जल ॥ [23] श्रीज्वाला-मुषिको जल ॥ श्रीमुक्तिक्षेत्रको जल ॥ [24] श्रीकालिगण्डकिको जल ॥ [25] श्रीश्वेतगण्डकिको जल ॥ [26] श्रीसरजुजंगाको जल ॥ श्रीमालिकाको जल ॥ श्रीपातालगंगाको जल ॥ [27]श्री प्याग, गङ्गा [28] जमुना, सरस्वति [29]त्रिवेनीको जल ॥ [30] श्रीकमलेस्वरीको जल ॥ [31]श्रीसप्तगण्डकिको जल ॥ [32] श्रीवाराहाक्षेत्रको जल ॥ श्रीगंगासागरको जल ॥ श्रीसमुद्रको जल ॥ श्रीअनन्त [33]लिंगको जल ॥ [34] श्रीशिपाडोलको जल ॥ एति [35] तिर्थको [36] जल एक एक [37] तिर्थको अनेक अनेक फल, एति [38]तिर्थ सबै यो [39]पोषरिमाहा छ, यो पोषरिमाहा स्नान [40]गरिकन [41] देवतर्प्पन [42] पितरतर्प्पण संध्या आदि समस्त [43] कर्म्म; जसले गऱ्यो एति [44] तीर्थमाहा स्नान गऱ्याको कर्म्म गऱ्याको [45] पुन्यफल [46] पावनुछ, [47] टेटन [48] ढोषाबाहिर [49] पनालिमाथिको देवलले [50] सदावर्ती गुठिको षेत, जमल, [51] ट्वाकचलको [52] दक्षिन, [53] टुसागाल [54] देवल, श्रीउपाध्याको [55] पनालि. [56] बालमसान [57]पश्चिम, [58] उमदेको देवल [59] कुलादेषि मासवखेलको

---

१ पानी राख्यो क, पानि राख्या ख। २ श्रीवागी[श्व]र क। ३ श्रीमन्मती क ख। ४ श्री[कागेश्व]र क। ५ श्रीवाग्मती क ख। ६ तीर्थको [जल ।।]क, तीर्थ ख। ७ श्रीकोमती ख, श्रीकुंभेश्वर क। ८ नी [लकंठ] क। ९ श्रीत्याङा क। १० श्रीमसिल क, श्रीमशिर ख।११ [थयपि] क।१२ श्रीसप्तकौशिकी क ख।१३ श्रीटौदह क, तवदह ख। १४ कोटुवाल क, क्वटुवार ख। १५ श्रीमातातीर्थ क, श्रीमातातीर्थ ख। १६ [ज] लं क। १७ श्रीज्ञानवापी क,ख। १८ श्रीपशुकुण्ड क ख। १९ श्रीसीता कुंड ख। २० श्रीटेखु क ख। २१ हनुमंत ख। २२ श्रीगोरोहिटी क, श्रीगोलोहिटी ख। २३ श्रीज्वालामुखी क, श्रीज्वालामुखि ख। २४ कालिगंडकी क, कालीगंडकी ख। २५ श्रीश्वेतगंडकी क, ख। २६ शरयू क। २७ प्र [या]ग, क। २८ यमुना सरस्वती क, ख। २९ त्रिवेणी क। ३० कमलेश्व[री] क, कमलेश्वरी ख। ३१ गंडकी क, ख। ३२ वाराह ख। ३३ [लिं] ग क, लिङ्ग ख। ३४ श्रीसिपाडोल क, ख। ३५ तीर्थ क, तीर्थ ख। ३६ जल, ख। ३७ तीर्थ क, तीर्थ ख। ३८ तीर्थ क, तीर्थ ख। ३९ पोषरी क। ४० गरीकन क। ४१ देवतर्पण क, देवतर्प्पण ख। ४२ पितृतर्प्पण क,ख। ४३ कर्म्म क,ख। ४४ तीर्थ क। ४५ पुण्य क, ४६ पाउनुछ ख। ४७ तेतन क,ख।४८ ढ्वाखा क। ४९ पनाली क। ५० सदावर्त्ती गुठी क। ५१ त्वाकचल ख। ५२ दक्षिण क, ख। ५३ टो [सा] गाल क। ५४ देवल क,ख। ५५ पनाली क। ५६ बालमशानको क, बालमसानको ख। ५७ [प]श्चिम क। ५८ ओम्जे क, ओमजे ख।५९ कुला-

उत्तर, [1] असन पनालिमाथिको चौरको देवल [2] श्रीकान्तिपुरनगरको [3] पुर्व्व ॥ एति [4] भुमि [5] मध्यमहा [6] धनु रोजो हात्मारु [7] गनु आत्महत्या आदि कसैले केहि पाप यो [8] पोषरिमहा [9] गन्नो नाहि, कसैले गन्या हुदा कोटि [10] अगम्यागमन, कोटि [11]अभक्ष्याभक्षन, कोटि [12]ब्रह्महथ्या कोटि गोहथ्या, कोटि गुरुहथ्या, कोटि बालहथ्या कोटि [13] स्त्रिहत्या कोटि शिवलिंग [14] ध्वंशन, गन्याको पाप, एति [15] तिर्थमाहा पाप [16] गन्याको, एति [17] तिर्थमाहा बस्याको श्रीश्रीश्रीपरमेश्वर परमेश्वरी नास्याको [18] पाप, [19] तस्का [20] सिर, कदाचित् हठ गरिबस्या [21] हुदा रह्या हुदा, [22] घिस्याइ [23] अफाल्या [24] बाध्या टिल्या, [25] प्राश्चित नाहि, दुष्ट [26] साक्षि [27] श्रीआदित्य, [28] श्रीचन्द्रमा, अग्नि, [29] पृथ्वि, जल, [30] आकास, वायु, आत्मा, यम, दिन, रात्रि, [31] संध्या, धर्म्म, [32] श्रीब्राह्मण, [33] पाच प्रधान पाच ।। [34] षस मगर [35] पाच ॥ श्रीशाके १५६२ कार्त्तिक शुदि [36] पूर्णिमा ॥ थ्व साहासन सुनानं [37] सेनकरसा, पिचिरथिचिर [38] यातसा, गुप्त यातसा आखर छग्वर तनसां सुतसां, थे ह्मास्य तक्व [39] हथ्यो पोप राक जुरो ।। सुनानं थ्व साहासन निदान याङान [40] भिनकरसा थे [41] धाको [42] पुन्य राक जुरो ॥ सम्वत् ७६० आश्विनमासे [43] शुक्लपक्ष ॥ [44] पूर्ण्णमास्यान्तिथौ उत्र भद्रनक्षत्र [45] ध्रुव जोगे [46] सोमवाल थ्व कुन्हु ।। [47] ।। [48] लिषितं [49] श्रीकृश्नदेव मिश्र ॥ शुभमस्तु

[रानीपोखरीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को अभिलेख । यो अभिलेख राष्ट्रिय नाचघरबाहिर, ज० शूरशमशेरको बगम्पभित्र र वीर अस्पतालको बगम्पभित्र छ । यहाँ पहिलोलाई मूलमा दिइएको छ । दोस्रो र तेस्रोलाई क र ख भन्ने संज्ञा दिई यिनीहरूमा भेटिएको पाठान्तर टिप्पणीमा दिइएको छ । क मा केही अक्षर फुटेका छन् । ती फुटेका अक्षरलाई यहाँ कोष्ठमा दिइएको छ ।)]

देखि ख । १ अ[स]न पनाली क । २ श्रीकान्तीपुर क, श्रीकांतिपुर ख । ३ पूर्व क ख । ४ मूभि क, भूमि ख । ५ मध्यमह क, मध्यमाहा ख । ६ धन्नु ख । ७ गन्नु ख । ८ पोषरीमह क । ९ गनु क, गन्नु ख । १० अगम्यागमन क, ख । ११ अभ याभक्षण क, ख । १२ हत्या, क र ख मा सबैतिर हत्या नै छ । १३ स्त्री क, ख । १४ ध्वंसन, क ध्वंसन ख । १५ तीर्थ क, तीर्थ ख । १६ गन्याको ख । १७ तीर्थ क, ख । १८ पाप क, ख । १९ तसका ख । २० शिर, क, ख । २१ बस्या हुदा, क, ख । २२ घिस्यायि क, घिस्याइ, ख । २३ आफाल्या क ख । २४ बाँध्या क । २५ प्रायश्चित्त क, प्राश्चित्त ख । २६ दुष्टसाक्षी क, दुष्टसाक्षी । ख । २७ आदित्य क, ख । २८ चंद्रमा क । २९ पृथ्वी क, ख । ३० आकाश क, ख । ३१ सन्ध्या क । ३२ ब्राह्मण क, ख । ३३ कमा सबैतिर पांच छ । ३४ खस क, ख । ३५ पाँच ।। क ख । ३६ पूर्णिमा क, पूर्णिमा।।ख।। । ३७ सनकरस क। ३८ यातग क ख । ३९ हत्या ख । ४० भिनकरसा, ख । ४१ धाक क ख । ४२ पुण्य ख । ४३ शुक्लपक्ष क, शुक्लपक्ष, ख । ४४ पूर्णमास्यांन्तिथौ क, । ४५ ध्रुवयोगे क, ध्रुवयोग ख । ४६ सोमवार ख । ४७ ।। क । ४८ लिखितं क ख । ४९ श्रीवसिष्ठशर्मणा ख ।। शुभ

ओं स्वस्ति ॥ श्रीशाके १६३६ आश्विनमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां तिथौ एवं दिने, श्री ३ पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुहश्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसादितरघुवंशावतारदेदीप्यमानमानोन्नतमहाराजाधिराजपरमभट्टारकमानवगोत्रश्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेव सदा समरविजयिनां काश्यपगोत्राय गोदारथापावीरभद्रनाम्ने, यथा चात्राघातपरिवेष्ठितां भूमी प्रसादीकृतं ॥ सुवर्ण्णपुष्पमालार्घप्रढौकितमादाय क्रयविक्रयस्वाधीनेन क्रयेन विक्रयीतं भवति ॥ पुनर्भाषा निर्भ्कारात्पश्चिमतः नद्या उत्तरतः निर्भ्करात्पूर्वतः पाखाभूमी ध्वगाखंभेन दक्षिणतश्च एतन्मध्ये ब्यहाबलमाहाकालक्षेत्रसंज्ञक तत्क्षत्राङ्क छपन्नरोपाणिकं रोपणि छपन्न ५६ खेतको उत्तर वल्याथि षष्ठरोपणिकं रोपणि छ ६ गोथकल्यारा लैकन कुलोको पाणि सबैलाय बादिकन अघिका पैदासितो लेनो, नेपालब्यासिका खेत सर्कार लिकन सातो दिया खेत बेचनो भयादेखि राजा जना पनो चाहंछ अत्र पत्रार्थे दृष्टशाक्षी माता श्रीश्रीलालमतीदेवी श्रीश्रीरणजितमल्लदेव, गौरो श्रीवासुदेव, श्रीहरिनन्द, क्षत्रभञ्जरी, धनदत्तसिंह, घर्चा चन्द्रराम, मोहन, पूर्ण्णराम, तेकनसिंह लिखिति दैवज्ञ जयनारायण ॥ ॥ शुभमस्तु ॥"

(भूपतीन्द्रमल्लले गरिदिएको वि० सं० १७७१ को पूर्व काभ्रे पलाञ्चोक इलाका बिहाबर बस्ने खड्गध्वज थापासंग रहेको ताम्रपत्र)

"श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसादित रघुवंशावतार देदीप्यमान मानोन्नत महाराजाधिराज श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्ल परमभट्टारकदेवस्त ॥ स्वस्ति ॥ श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवताबरलब्धप्रसाद देदीप्यमान मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुलतिलक हनूमद्ध्वज नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकलराजचक्राधीश्वर श्रीश्रीजयभास्करमल्ल परमभट्टारक देवसन गछंपत्र चोस्यं दु ता भाषा थ्वते, थिथि मभिङ सोयमदु, परस्पर राज्यया मभिङ सोयमदु, थ्वन खप्व तोलतेमदु, राजा राजाओ बोलय याय थास थ्व प्रमुख यायमाल, दुर्ज्जनन ऊचनीच ख ह्लायू थिथि जनाओ ययाङाव विवेक यायमाल, ध्यावविद्यावया थास साहुतिन निर्व्वाह यायमाल, थ्वते भाषास मोहर सुयघुदोल गछ तया ३६००० थ्वगुल थास गोह्मन तलबीच यात ओह्मयाके, खस मगर उमराव पंचन, लुतय याङाव नको, ओमिस पच, थ्वते भाषाया षुषुल्या श्रीयोगीदास उपाध्या श्रीबालकृष्ण जोसि श्रीनारायण उपाध्या श्रीमणिकण्ठ उपाध्या श्रीकालु उपाध्या श्रीयदु उपाध्या थ्वते ब्राह्मण दरबारस ओयाव सिय, थोकल्या, वीरभद्र थापा, कालधर, अभिजु, दामोदर थापा, अमरसिं कुमल, कुसन खनगा, पुनर्भाषा खप्वन थ्व मानय मजुयकाव यलयात लं बियमदु, पुनर्व्वार तङन गछ तया ज्यांबिरा लांगरच्या थुम षेति ३०, भाखा थ्वन षप्व तोल तलसा षुषुन्या, श्रीप्रजापति उपाध्या श्रीमुकदेव उपाध्यायात, थुम ब्राह्मन नेह्मस्यनं नयेद्येकं चोस्यं बिया ॥ ॥

सम्वत् ८२३ श्रावण शुदि २ थ्व मिथिन जिमने दोतो ब्वन खप्पओ बन्ध थायमाळ, बायमदु, पत्रार्थ दृष्टसाक्षी श्रीविश्वंभर भाजु, श्रीश्रीजयोग्रमल्लदेव श्रीकर्म्मनारायण भाजु ॥"

(भक्तपुर तलेजुचोकको वि० सं० १७६० को ताम्रपत्र)

[श्रीपशुपतिको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका, रघुकुलमा जन्मेका, उज्याला, ठूलो इज्जत भएका महाराजाधिराज श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्ल परमभट्टारक देवलाई स्वस्ति श्रीपशुपतिका चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका, उज्याला, ठूलो इज्जत भएका, श्रीरघुकुलमा जन्मेका, सूर्यकुलका टीका जस्ता, हनूमद्ध्वज (ध्वजामा हनूमान् भएका), नेपालका राजा महाराजाधिराज राजराजेन्द्र (ठूला राजा), सबै राजसमूहका मालिक श्रीश्रीजयभास्करमल्ल परमभट्टारक देवले गच्छपत्र (धरोटसमेतको सन्धिपत्र) लेखेर दिनुभयो। यसको बेहोरा यस प्रकारको छ—

परस्परमा अहित चिताउनु हुँदैन। परस्पर राज्यको अहित चिताउनु हुँदैन। कान्तिपुरले भक्तपुरको साथ छोड्नु हुँदैन। राजा राजाहरूमा गुहार माग्दा कान्तिपुरलाई प्रमुख गराउनू। दुर्जनहरूले ऊचनीच (तलमाथि)का कुरा गरे भने परस्परमा मिली विवेक गर्नुपर्छ। लाभ हानि भएमा सल्लाहले बेहोनू। यस सन्धिपत्रमा ३६००० छत्तीस हजार मोहर धरोट राखिएको छ। यसमा जसले तलमाथि गर्लान्, तिनकहाँ खस मगर उमराव पञ्चले लुटी लिए जति पच हुन्छ। यो सन्धिपत्र गर्दा दरबारमै उपस्थित भई देख्ने खुखुल्या (दृष्टसाक्षी = देखी जान्ने) श्रीयोगिदास उपाध्याय, श्रीबालकृष्ण जोशी, श्रीनारायण उपाध्याय, श्रीमणिकण्ठ उपाध्याय, श्रीकालु उपाध्याय, श्रीयदु उपाध्याय। यसका थोकल्या (साक्षी) वीरभद्र थापा, कालधर, अभिजु, दामोदर थापा, अमरसिंह कुँवर, कृष्ण खड्का। अर्को बेहोरा–भक्तपुरले कान्तिपुरको अनुमति नलिईकन ललितपुरलाई बाटो–घाटो दिन हुँदैन। फेरि धरोट थपी राखियो। ज्यामिरे (साँखुबाट ५ कोश जति पूर्वोत्तरतिर पूर्व १ नं. चौतारा इलाकामा इन्द्रावतीपारि पर्ने ठाउँ), लाँगर्चे (ज्यामिरेदेखि १ कोश जति उत्तरतिर पर्ने ठाउँ) को थुम खेत ३०। यसको बेहोरा–कान्तिपुरले भक्तपुरको साथ छोड्यो भने खुखुल्या (दृष्टसाक्षी) श्रीप्रजापति उपाध्याय श्रीशुकदेव उपाध्याय यी २ ब्राह्मणले डाँडो खान पाउने गरी लेखी दिइयो। ने० सं० ८२३ (वि० सं० १७६०) श्रावण शुक्ल द्वितीया। यस मितिदेखि १२ वर्षसम्मका लागि कान्तिपुर र भक्तपुर मिलेर रहनुपर्छ, फुट्नु हुँदैन। यस सन्धिपत्रमा दृष्टसाक्षी श्रीविश्वम्भर भाजु श्रीश्रीजयउग्रमल्लदेव श्रीकर्मनारायण भाजु ॥]

"श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाद देदीप्यमान मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुलतिलक हनूमद्ध्वज नेपालेश्वर स्वविक्रमोपार्जितगजपतिपदविराजमान

श्रीश्रीजयमहीन्द्रसिंहदेवपरमभट्टारकदेवानां सदा समरविजयीनां थाकुलसन श्रीमत्कान्तिपुल एले महान-गले श्रीबिसंघु चूवानग्रामस चोङ श्रीकृष्णदेव उपाध्या पोखरालनाम्ने प्रसादीकृतम् — — पत्राथे दृष्टसाछि श्रीजगज्जयमल्ल सम्वत् ८४१ फाल्गुण शुद्धि १२ — — — —

थो जगा हिलाव लूमनु तपसिल—

गौरीप्रमानन्द पाध्या पौद्याल	————————	१
गौरिसंषपाध्या घिऱ्या	————————	१
सिरोमणि पाठक	————————	१
श्रीगोकर्णथलि बाटवल पद्मनाभ पाध्या पौडयाल	————————	१

[महीन्द्रसिंह (भास्करमल्ल) ले गरिदिएको वि० सं० १७७७ को ल. पु. इ. बिसंखु भालुटार बस्ने कृष्णप्रसाद पोखेलसंग रहेको कागतबाट]

[श्रीपशुपतिको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका, उज्याला ठूलो इज्जत भएका, रघुकुलमा जन्मेका, सूर्यकुलका टीका जस्ता, हनूमद्ध्वज (ध्वजामा हनूमान् भएका) नेपालका राजा, आफ्नो पुरुषार्थले कमाएको गजपति (हात्तीका धनी) भन्ने पदले सुहाएका, सधैं लडाइँ जित्ने श्रीश्रीजयमहीन्द्रसिंहदेव परमभट्टारक प्रभु ठाकुरले श्रीकान्तिपुरबाट ललितपुर महानगर श्री बिसंखु चूवान गाउँ बस्ने श्रीकृष्णदेव उपाध्याय पोखेलको नाउँमा निगाह गरी दिइयो। ··· ··· ··· यस पत्रका दृष्टसाक्षी श्रीजगज्जयमल्ल ने० सं० ८४१ (वि० सं० १७७७) फाल्गुन शुक्ल द्वादशी — — —

यो जग्गा सुक्रीबिक्री गर्दा साक्षी बस्ने मानिसको तपसील—

गौरीप्रमानन्द उपाध्याय पौडेल	————————	१
गौरीशंकर उपाध्याय घिमिरे	————————	१
शिरोमणि पाठक	————————	१
श्रीगोकर्णथली बाटवल (?) पद्मनाथ उपाध्याय पौडेल	————————	१]

"श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाद . देदीप्यमान मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुलतिलक हनुमद्ध्वज नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकलराजचक्राधीश्वर श्रीश्रीजगज्जयमल्लपरमभट्टारकदेवानां सदा समरविजयिनां प्रभु ठाकुरसन श्री ३

गरुडनारायणजुस्के ध्व सिजलपति चोस्यं ताङ तया मयजल गामं पश्चिम चगुन पूर्व एतागु दानास ध्वते थासस सुयातं छे ग्वयकाव तय मदु सको चंगुया पंच आदिन देसालपनिसेनं खस मगल ब्राह्मन चेल भ्वातिन सजं ब्युगुलि थासस सि कायाव खप्वस मिल वने मदु…… अत्र पत्रार्थे दृष्टसाक्षि श्रीश्रीजयप्रकाशमल्ल सम्वत् ८४६ आषाढ शुदि ११”

[चाँगुको जगज्जयमल्लको वि० सं १७८६ को ताम्रपत्रबाट]

[श्रीपशुपतिको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका उज्याला, ठूलो इज्जत भएका, रघुकुलमा जन्मेका, सूर्यकुलका टीका जस्ता, हनूमद्ध्वज (ध्वजामा हनुमान् भएका), नेपालका राजा महाराजाधिराज राजराजेन्द्र (ठूला राजा) सबै राजसमूहका मालिक सधैं लडाइं जित्ने श्रीश्रीजगज्जय मल्ल परमभट्टारक देव प्रभु ठाकुरले श्री ३ गरुडनारायण (चाँगुनारायण) कहाँ यो ताम्रपत्र लेखेर टाँस्नुभयो । मयजल गाउँदेखि पश्चिम, चाँगुदेखि पूर्व, यति वन डाँडाभित्र कसैलाई पनि घर बनाउन नदिनू पञ्च आदिले देसाल (जाति-विशेष) हरूले खस मगर ब्राह्मण चाकर चाकर्नीहरूले यहाँ दिइएको (लेखिएको) ठाउँको दाउरा लिएर भादगाउँमा बेच्न जान पाउँदैनन् ।…… यस पत्रमा दृष्टसाक्षी श्रीश्रीजयप्रकाशमल्ल । ने० सं० ८४६ (वि० सं० १७८६) आषाड शुक्ल एकादशी ।]

स्वस्ति श्रीशाके १६५५ पौष गत २……ध्या रिनिक नाम श्रीकृष्ण उपाध्या श्रीहरि उपाध्या श्रीहरिनन्द उपाध्या श्रीविजै उपाध्या चारै भाइ गत रुपया महेन्द्रमलि मोल शय एक अङ्कपी १६०१ सोह्र शय मध्य ठूलो खेत घड्यारी घरसहित चारै भाइले भोग पछिन्न दिया

[वि० सं० १७९० को भोलानाथ पौडेलसंग रहेको कागतबाट]

स्वस्ति श्री शाके १६६८ श्रीसम्वत् १८०३ मासे १ तिथौ ५ वारे ३ नक्षत्रे ६ जोगे ७ अथ सौरमानेन वैशाषमासे दिनगता १७ भौमवासरे श्रीधनजुले शुंथकना ब्यासिको बीमच्याटारको दश रोपनी माटो धनजु श्रीसिवनारायन भट दुवै जना वसिकन कुससंकल्प बोल कवोलनी बोल प्रछिन गरिकन श्रीगंगाधर भडारिलाइ दिया

[वि० सं० १८०३ को भोलानाथ पौडेलसँग रहेको कागत]

[शुंथकना=सुन्धखान । विझ्याटार=ढभेटार । यी ठाउँ गोकर्णेश्वरदेखि उत्तरपट्टि छन् ।]

“कागेश्वरीस्थाने …… हरिकृष्णाचार्यश्रीरामाचार्यौ तत्रत्यां भुवमल्पमूल्येन ढकालवंश्यसात्कृत्य

पाटनाधिपं सिद्धिनरसिंहमल्लभूपतिं शरणीकुर्वाणौ गोदावरीदेशे तेन दत्तां भुवमुपभुञ्जानौ तत्रैव चिरमूषतुः ।"

(प्रभाकरी यन्त्रालयद्वारा वि० सं० १९५९ मा छापिएको आचार्यवंशावलीको ११ पृष्ठबाट)

[हरिकृष्ण आचार्य र श्रीराम आचार्यले कागेश्वरीको जग्गा ढकालहरूलाई सस्तो मोलमा बेची पाटनका राजा सिद्धिनरसिंहमल्लकहाँ शरण पर्न जाँदा उनबाट पाएको गोदावरीको जग्गा भोग चलन गर्दै धेरै कालसम्म त्यहीं नै बसे ।]

"लेभे * भुवं कान्तिपुरीमहीशात्पाण्डित्यतुष्टात् स जयप्रकाशात् ।
जयादिनारायणपण्डितोऽतः षड्भिः सुतैः साकमुवास तत्र ।।७३।।"

* मुडिखुकोल्पुनाम्नीम्

(आचार्यवंशावलीको १२ पृष्ठबाट)

(पण्डित्याइँले खुशी भएका काठमाडौंका राजा जयप्रकाशमल्लबाट पण्डित जयनारायण आचार्यले मुडिखु कोल्पुमा जग्गा पाई ६ जना छोराहरू लिई त्यहीं बसे ।

\+ + +

२४ संशोधित विषय-संख्या
११ क्रमागत संख्या

[धनञ्जय वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११ ऋषिपञ्चमीमा प्रकाशित तेस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको अभिलेखमा उल्लिखित 'शरकरणे' को अर्थ 'सरकारको आदेशले' भन्ने हो ।

शुद्ध

पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको अभिलेखमा उल्लिखित शुद्ध पाठ 'गरकरणे' हो । 'गरकरणे' को अर्थ 'गर नाउँ भएको पाँचौं करणमा' भन्ने हो ।

प्रमाण

श्रीमन्नेपालिकसम्वत ५१२ वैशाखकृष्णषष्ठ्यां तिथौ ॥ गरकरणे ॥ विस्वमुहूर्त्ते ॥ श्रवणनक्षत्रे ॥ ऐन्द्रयोगे ॥ आदित्यवाशरे ॥ श्रीललितपत्तननगरोत्तमे ॥......... श्रीश्रीमत्जयस्थितिराजमल्लदेवेन संभुज्यमान(विज)यराज्ये ॥"

(पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४४६ को अभिलेखबाट)

[श्रीने० सं० ५१२ (वि० सं० १४४६) वैशाख कृष्ण षष्ठी आदित्यवार श्रवणनक्षत्र ऐन्द्रयोग गरकरण विश्वमुहूर्तमा श्रीललितपुरको असल शहरमा । ···· श्रीश्रीजयस्थितिराजमल्लदेवको विजयराज्यमा ।]

"गततिथिर्द्विगुणा मुनिशेषिता करणमग्न्यदलेथ परे दले ।।
कुयुगथाऽसितभूतपरार्द्धतः शकुनितः करणस्य चतुष्टयम् ।।१८।।"

(दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले वि० सं० १८५४ मा बनाएको रत्नदीपको दोस्रो अध्यायबाट)

[गततिथिलाई २ ले गुनी आएको गुणनफललाई ७ ले भाग लिंदा आएको शेष त्यस तिथिको पूर्वार्द्धको करण हुन्छ। अनि त्यसमा १ जोडेपछि तिथिको उत्तरार्द्धको करण हुन्छ । कृष्णपक्षको चतुर्दशीको उत्तरार्द्धदेखि शकुनि आदि ४ करण हुन्छन् । ।।१८।।

"बवाह्वयं बालवकौलवाख्ये ततो भवेत्तैतिलनामधेयम् ।
गराभिधानं वणिजं च विष्टिमित्याहुरार्याः करणानि सप्त ।।
चतुर्दशी या शशिना प्रहीणा तदर्धभागे शकुनिर्द्वितीये ।
दर्शार्द्धयोः स्तश्चतुरङ्घ्रिनागौ किंस्तुघ्नमाद्ये प्रतिपद्दले च ।।"

(विक्रमको एघारौं शताब्दीका श्रीपतिले बनाएको ज्योतिषरत्नमालाबाट)

[बव, बालव, कौलव, तैतिल, गर, वणिक्, भद्रा यी सात करण हुन्छन् । कृष्णपक्षको चतुर्दशीको उत्तरार्द्धमा शकुनि, औंसीको पूर्वार्द्धमा चतुष्पाद्, औंसीको उत्तरार्द्धमा नाग, शुक्लपक्षको परेवाको पूर्वार्द्धमा किंस्तुघ्न करण हुन्छन् ।]

कृष्णपक्षको षष्ठी हुनाले गततिथि २० भयो। २० लाई २ ले गुनी ७ ले भाग लिंदा ५ शेष रहन्छ। यस कारण कृष्णपक्षको षष्ठीको पूर्वार्द्धमा पाँचौं करण 'गर' पर्छ ।

\+ \+ \+

२५ संशोधित विषय-संख्या
११ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११ ऋषिपञ्चमीमा प्रकाशित तेस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

वि० सं० १४०६ मङ्सीरमा बङ्गालका सुल्तान शमसुद्दीनले नेपालमा हमला गरेका थिए। त्यस वेला नेपालखाल्डोको राजगद्दीमा राजदेव थिए। शमसुद्दीनको फौजले नेपालखाल्डोका तीनै शहर र पशुपति स्वयम्भू आदि प्रख्यात देवस्थल पनि ध्वस्त पारिदियो। यसरी नेपालखाल्डोलाई ध्वस्त पारी मुसलमानी फौज चाँडै नै फर्केर गयो। यस हमलाको ७ वर्षपछि वि० सं० १४१४ मा पाटन पिंबहालको चैत्यको जीर्णोद्धार महापात्र मेघपालले गरे। मुसलमानी हमलाको ११ वर्षपछि वि० सं० १४१७ मा महामन्त्री जयसिंहरामवर्द्धनले पशुपतिको जीर्णोद्धार गरे। शमसुद्दीनको हमलाको २३ वर्षपछि वि० सं० १४२९ मा पात्रवंशी राजहर्षले राजा अर्जुनमल्ल र उपराज स्थितिमल्लको आज्ञा लिई स्वयम्भू चैत्यको जीर्णोद्धार गरे।

प्रमाण

सम्वत् ४६६ वेशाषीपौर्ण्णमास्यां श्रीश्रीराजाजयराजदेवेन श्रीपशुपतिभटारकस्य कोष प्रढोक्तितम्॥ तनतरे पूर्व्व सुरतान समसदिनमागत्य नेपालम् श्रीपशुपति त्रिखण्डीकृता नेपाल स्मस्त भस्मीभवान्। हाहाभवन्ति लोकश्च॥ सम्वत् ४७० मार्गशिरशुदि ६ महाकष्ट भवामि भक्तापुरे॥

(गो० रा० वंशावली २८ पत्रबाट)

"सं० ४७० मार्ग्गशिर शुदि ६ स्मसदिन सुरतानलिं वस्य समस्त डाहरपा, दिन ७ माक॥"

(गो० रा० वंशावली ५२ पत्रबाट)

[ने० सं० ४६६ (वि० सं० १४०६) वैशाख पूर्णिमामा राजा श्रीश्रीजयराजदेवले श्रीपशुपतिनाथलाई ढुकुटी चढाउनुभयो। यसपछि पूर्वतिरबाट सुल्तान शमसुद्दीन नेपाल आई श्रीपशुपतिनाथलाई तीन टुक्रा पाऱ्यो। सारा नेपाल

भस्म भयो। दुनियाँमा हाहाकार फैलियो । ने० सं० ४७० (वि० सं० १४०६) मार्ग शुक्ल नवमीको दिन भक्तपुरमा ज्यादै दुःख पाएँ।

ने० सं० ४७० (वि० सं० १४०६) मार्ग शुक्ल नवमीको दिन सुल्तान शमसुद्दीन आएर ७ दिनसम्म सबैतिर डढायो।]

"नेपालेतीतसंख्ये मुनिनगजलधौ वत्सरे चैत्रमा(से
पक्षे शु)क्लोत्तरस्य प्रवरगुरुदिने पुष्यऋक्षे नवम्यां
योगे शूलाग्रसं(ज्ञे शुभ इ)ति गदिते बालवे चाधिकर्ण्णे
तस्मिन् श्रीचैत्यमूर्ति सकलजिनतनू येन सम्य[क्] प्रतिष्ठः ।।

श्रीमत्वज्रयनेन्यसुगतसुतसमं धर्म्मशास्त्रे प्रवर्त्तः
सिद्धेन्द्राद्ध्यानचंद्रात् समधिगतवर जागिकात् लक्षयज्ञे।
सोयं श्रीमेघपालो भ(व)ति हि विजयी सर्वशत्रुनिहंता
यज्ञे धर्म्मेषु नित्यं लघुतनय इव सर्व्वभावे प्रवर्तः ।।

श्रतानसामसदिनो यवनाधिराजः नेपालसर्वनगरं भश्मीक[रो]ति ।
तस्मिन् क्षणे पतितचैत्यमिदं च दृष्ट्वा जीर्ण्णं करोति नवकं वरपा(लसिं)हः"

(पाटन पिंबहालको वि० सं० १४१६ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ४७७ (वि० सं० १४१४) चैत्र शुक्ल नवमी तिष्यनक्षत्र शूलयोग बालवकरण बृहस्पतिवारको दिन जसले (मेघपालले) बुद्ध भगवान्को चैत्य र मूर्तिको प्रतिष्ठा गर्नुभयो

वज्रयानमा अर्का बुद्धपुत्र जस्ता, धर्मशास्त्रबमोजिम काम गर्ने, ठूला सिद्ध योगी ध्यानचन्द्रबाट लक्षहोममा वर पाएका यज्ञमा र धर्म-कर्ममा रामचन्द्र जस्तै सर्वात्मना लागेका, सारा शत्रुलाई सखाप पारेका त्यस्ता उहाँ श्रीमेघपाल विजयी भइरहनुभएको छ।

मुसलमान राजा सुल्तान शमसुद्दीनले सारा नेपाल शहर ध्वस्त पाऱ्यो । त्यही वेला यो चैत्य पनि ध्वस्त भएको देखेर असल पालहरुमा श्रेष्ठ (मेघपाल)ले जीर्णोद्धार गर्नुभयो।]

"आसीद्धर्मनिधिद्वयैकजलधिर्न्नेगालभूमण्डले,
ख्यातः श्रीजयराजदेवनृपतिः तेनैव राज्ञीकृते ॥

तस्मिन्नेव विराजति स्म विमलः स्तूपो मुनेः केतनः,
श्रीसाह्ये शिखरि प्रसिद्धभुवने प्रस्थापितः पूर्व्वकैः ॥

सप्तत्याभ्यधिके श्रीमन्नेपालाब्दचतुःशते ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे दशम्यां गुरुवासरे ॥

सुरत्राणसमस्दीनो बंगालबहुलैर्बलैः ।
सहागत्य च नेपाले भग्नो दग्धश्च सर्वशः ॥

कालेन कियता धीमान्स राजा त्रिदिवङ्गतः ।
एवं यवनदग्धस्तु स स्तूपोपि तथा स्थितः ॥

श्रीजयार्जुनदेवेन सूनुना तस्य भूभृतः ।
सम्पाल्यमाने नेपाले वीरनारायणेन तु ॥

श्रीजयस्थितमल्लेन क्षत्ररत्नाकरेन्दुना ।
पालिते तत्र कालेन बुद्धपुण्योदयेन च ॥

श्रीकाष्ठमण्डपपुरी विमलातिरम्या,
तस्यां जयी वसति वीर्यगुणैरुदाराः ।
श्रीराजहर्ष इति सर्वजनप्रणीतः
पात्रान्वयामृतकरः सुविशालकीर्तिः ॥······

आदायाज्ञां द्वयो राज्ञोरिन्द्रोपेन्द्रसमानयोः ।
सज्जीकृतं शुभोद्दिष्टं राजहर्षेण धीमता ॥

पुनर्न्निर्मीयते स्तूपं धर्मधातुसमुद्भवम् । ···

अब्दे नेपालिकाङ्के नयननवयुगे चाश्विने पूर्णिमाया—
मृक्षे मासानुकारे सिततनयदिने योगसौकर्म्मणाख्ये।

स्तूपस्यास्य प्रतिष्ठा सकलशुभमयी कारिता तैः सुस्वर्ण—
छत्रारोहादिलक्षाहुतिमखविधिना श्रीयुतै राजहर्षैः ॥"

(सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२६ को अभिलेखबाट)

[दुवै धर्म (शैव र बौद्ध) मान्ने, नेपालका प्रख्यात राजा श्रीजयराजदेव हुनुहुन्थ्यो । उहाँ राजाले राज्य गरिरहनुभएको वेलामा संसारमा प्रख्यात श्रीस्वयम्भूको डाँडामा पहिले पहिलेकाले स्थापना गरिएका शाक्यमुनि (बुद्ध) को वासस्थान भएको स्तूप शोभायमान भइरहेथ्यो ।

श्रीने० सं० ४७० (वि० सं० १४०६) मार्ग शुक्ल दशमी बृहस्पतिवारका दिन धेरै बंगाली फौज लिएर आई सुल्तान शमसुद्दीनले नेपालमा सबैतिर भत्कायो, पोल्यो ।

केही कालपछि बुद्धिमान् उहाँ राजा (राजदेव) स्वर्ग जानुभयो । यस्तो अवस्था परेको हुनाले मुसलमानले डढाएको त्यो स्तूप पनि यसै रह्यो ।

उहाँ राजा (राजदेव) का छोरा, वीरमा श्रेष्ठ श्रीजयार्जुनदेवले नेपालमा राज्य गरिरहनुभएको वेलामा, क्षत्रिय कुलमा पैदा भएका श्रीजयस्थितिमल्लले पनि बुद्धका पुण्यको प्रतापले त्यही समयमा शासन गरिरहनुभएको वेलामा राम्रो सफा श्रीकाष्ठमण्डप शहरमा पराक्रम र गुणले विजयी भएका, उदार, सबैले मानिएका, पात्रवंशमा जन्मेका, ठूलो कीर्ति भएका, श्रीराजहर्ष बस्नुहुन्छ ।

इन्द्र र उपेन्द्र जस्ता दुवै राजाको (राजा जयार्जुनमल्ल र उपराज जयस्थितिमल्लको) आज्ञा लिई बुद्धिमान् राजहर्षले शुभ दिने बुद्धको यो स्तूप तयार पारी फेरि बनाइएको हो ।

ने० सं० ४९२ (वि० सं० १४२९) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा अश्विनीनक्षत्र सुकर्मयोग बुधवारका दिन यो स्तूपको प्रतिष्ठा, गजूर चढाउने काम र लक्षहोम श्रीराजहर्षले गराउनुभयो ।]

"सं० ४८० वैशाष शुक्ल दुतीया भग्न श्रीपशुपतिस स्थापन याङा, दिन, जयसिंहरामः महाथ भासन, ... थ्व यज्ञस श्रीजयार्जुनदेवस वो, सङ्करदेविस वो ... ..."

(गो० रा० वंशावली ५४ पत्रबाट)

[ने० सं० ४८० (वि० सं० १४१७) वैशाख शुक्ल द्वितीयाको दिन बिग्रेका पशुपतिको जीर्णोद्धार महामन्त्री जयसिंहरामले गरे। ... ... यो यज्ञमा श्रीजयार्जुनदेव पनि आए। शङ्करदेवी पनि आइन्।]

श्रीश्रीमानेश्वरीवरप्रतिलब्धस्य श्रीमत्श्रीश्रीपशुपतिसंस्थापितस्य ... ... महामंत्राधिराजतिलक गोपिनारायनमहामंत्रीश्रीजयसिंहरामवर्द्धनस्य प्रतिपालितविजयराज्ये ।।"

(इटुंबहालको वि० सं० १४३६ को अभिलेखबाट)

[श्रीश्रीपानेश्वरीको वर पाएका, श्रीश्रीश्रीपशुपतिको स्थापना गरेका ... ... महामन्त्राधिराजहरूमा मुख्य, गोपीनारायण महामन्त्री श्रीजयसिंहरामवर्द्धनको विजयराज्यमा ।।]

"राजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकयुवराजश्रीश्रीजयधर्म्ममल्लदेवस्य विजयराज्ये ।। श्रीश्रीभुवंतराजकुलमहामंत्रेश्वरश्री३पशुपतिलिंगस्थापनाचार ... ... राजलक्ष्मीसमालिंगितमहामंत्राधिराजश्रीजयसिंहरामवर्द्धणेन। तदनुज ... ... श्री३त्रिपुरसुंदरीवरप्रतिलब्दपरममाहेश्वरमहामात्यश्रीमदनरामवर्द्धणेन सह प्रतिपालितराज्ये। ... ... विध्वस्तश्री३पशुपतिलिङ्गप्रतिष्ठाकृताचार्य ... ... रघुवंशोद्भवराजपुरोहित ... ... रयणपति आराध्यसर्मण कनिष्ठपुत्रेण"

(देउपाटन त्यागलटोल गचाननीको धर्ममल्लको पालाको अभिलेखबाट)

[महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक युवराज श्रीश्रीजयधर्ममल्लदेवको विजयराज्यमा श्रीश्रीबनेपाली राजवंशका महामन्त्रेश्वर श्री ३ पशुपतिको लिङ्ग स्थापना गरेका राजलक्ष्मीले युक्त भएका महामन्त्राधिराज श्रीजयसिंहरामवर्द्धनले र उहाँका भाइ श्री ३ त्रिपुरसुन्दरीको वर पाएका, महादेवका ठूल उपासक महामन्त्री श्रीमदनरामवर्द्धनले पालना गरिरहेको राज्यमा। ... ... ध्वस्त भएको श्री ३ पशुपतिको लिङ्ग प्रतिष्ठा गर्दाखेरि आचार्य भएका ... ... रघुवंशी राजाको पुरोहित ... ... रयणपति आराध्यशर्माका कान्छा छोराले]

\+ \+ \+

२६ संशोधित विषय-संख्या
११ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११ ऋषिपञ्चमीमा प्रकाशित तेस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

ब्राह्मणको जात नमिल्ने स्वास्नीमा जन्मेको सन्तान जैसी हुन्छ। केही पुस्तापछि जैसी पूरा ब्राह्मण हुन्छ।

शुद्ध

ब्राह्मणको ल्याइते ब्राह्मणीमा जन्मेको छोरो जैसी हुन्छ। जति पुस्ता गए पनि जैसी, जैसी नै रहन्छ।

प्रमाण

"३९ नं.॥ ॥ उपाध्यायले उपाध्यायको कंया ल्याएका र उपाध्यायका बिधवा ल्याएका स्वास्नी-बाट जन्मेका सन्तान, असल जैसी हुन्छ, यस्तै जैसीका छोरी उपाध्यायले बिवाह गरी ल्याएका स्वास्नीबाट जन्मेका सन्तान पनी असल जैसी हुन्छ।

४० नं.॥ ॥ उपाध्याय र जैसीले राखेका ब्राह्मणीमा बिधवा र आसारॉडी लोग्नेलाई शुद्र जातमा मिलाएका मानिसका सत्यमा रहेका स्वास्नीहरूमा आफु दोश्रो परी ल्याएका स्वास्नीबाट जन्मेका सन्तान जैसी जात हुन्छ।"

(मुलुकी ऐनको पाँचौं भागको अदलबाट)

\+ \+ \+

२७ संशोधित विषय-संख्या
१२ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा+घनश्याम सुवेदी+गौतमवज्र वज्राचार्य+कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११।५।२१।२ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

इन्द्रमल्ल योगनरेन्द्रमल्लका छोरा हुन् ।

शुद्ध

इन्द्रमल्ल योगनरेन्द्रमल्लका भानिज हुन् ।

प्रमाण

“ज्येष्ठा योगनरेन्द्रकस्य भगिनी श्रीश्रीनिवासात्मजा,
पत्यौ भक्तिमती सती मणिमतीनाम्नी ह्यभूच्छ्रीमती ।
यस्या भूमिपतिः सुतो गुणनिधिर्य्यश्चेन्द्रमल्लाभिधः”

(पाटन शंखमूलको विष्णुमल्लको वि० सं० १७८६ को अभिलेखबाट)

[श्रीश्रीनिवासकी छोरी, योगनरेन्द्रकी दिदी, पतिको भक्ति गर्ने पतिव्रता श्रीमणिमती हुनुभयो । जसका (मणिमतीका) छोरा गुणी राजा इन्द्रमल्ल हुनुभयो ।]

+ + +

२८ संशोधित विषय-संख्या
१२ क्रमागतसंख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा+घनश्याम सुवेदी+गौतमवज्र वज्राचार्य+कुमारधर शर्माको वि. सं. २०११।५।२१।२ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

इन्द्रमल्लको टकमा 'जयइन्द्रमल्ल भगवतीदेवी एवं सं० ८२६ लेखिएको छ।

शुद्ध

इन्द्रमल्लको टकमा जयइन्द्रमल्ल, भाग्यवतीदेवी तथा सं० ८२६ लेखिएको छ।
इन्द्रमल्लकी रानी 'भाग्यवतीदेवी' हुन् भन्ने कुरा तात्कालिक लेखबाट पनि सिद्ध हुन्छ।

प्रमाण

इन्द्रमल्लको ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६३) को टकमा 'जयइन्द्रमल्ल' तथा 'भाग्यवतीदेवी' लेखिएको स्पष्ट देखिन्छ।

"नेपालवच्छरवसुकरनागयुते
दशमी अश्विनिकृष्णदिन चन्द्रसुते।
भाग्यमतीदेवीपति धन्य नरपति
श्रीइन्द्रमल्ल प्रभु नवराज्यपति॥"

(बलदेवले वि० सं० १७६५ मा बनाएको मुद्रावतीहरणनाटकबाट)

[ने० सं० ८२८ (वि० सं० १७६५) आश्विन कृष्ण दशमी बुधवारका दिन भाग्यवतीदेवीका पति, नयाँ पाएको राज्यका मालिक, राजा श्रीइन्द्रमल्ल प्रभु धन्य हुनुहुन्छ।]

\+ \+ \+

२९ संशोधित विषय-संख्या
१२ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११।५।२१।२ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

इन्द्रमल्लको शासन १ वर्षभन्दा बढी टिक्न सकेन ।

शुद्ध

इन्द्रमल्लको शासन ३ वर्ष जति रह्यो ।

प्रमाण

इन्द्रमल्लको ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६३) को टक पाइन्छ ।

"संवत् ८२८ फागुण शुक्ल चतुर्दसी ।। श्रवणानक्षत्रे सोमवार । थ्व कुन्हु ललितापुरिमानिग्लाधिपतिश्री२जयइन्द्रमल्लदेवस्य विजयराज्ये"

(पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको बहालको इन्द्रमल्लको पालाको वि० सं० १७६४ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ८२८ (वि० सं० १७६४) फाल्गुन शुक्ल चतुर्दशी श्रवणनक्षत्र सोमवारका दिन ललितपुर मानिग्लका राजा श्रीश्रीजयइन्द्रमल्लदेवको विजयराज्यमा ।]

"सं० ८२६ चैत्र सुदि १५ रात्रिया घटि १३ इन्द्रमल्ल मोक ।। सति कुन्हु ह्वन याता··· महेन्द्रमल्ल राजा चा फोङाव ह्याव ह्वन याता. ओनंलि सिक थाङाव यता ।।"

(धनेश्वर राजोपाध्यायसंग रहेको टिपौटे कागतबाट)

[ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६६) चैत्र शुक्ल पूर्णिमाको रातको १३ घडी जाँदा इन्द्रमल्लको मृत्यु भयो। भोलिपल्ट (मछिन्द्रनाथको) महास्नान गर्ने दिन थियो।······ महीन्द्रमल्ललाई राति नै मागी ल्याई राजा बनाई महास्नान गरियो। यसपछि (इन्द्रमल्लको) दाहसंस्कार गरियो।]

"सम्वत् ८२६ चैत्रकृष्ण १·········ध्वन ह्नतु कुन्हु इन्द्रमल्ल अभाक जुरो"

(ऐश्वर्यधर शर्मासंग रहेको टिपोटे कागतबाट)

[ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६६) चैत्र कृष्ण प्रतिपदा······यसको अघिल्लो दिन इन्द्रमल्ल स्वर्ग हुनुभयो।]

+ + +

३० संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११ ६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

मानदेवले गोकर्णमा मानगृह नामको राजदरबार बनाएका थिए । यो कुरा मानदेवको चाँगुको शिलापत्रबाट स्पष्ट झल्कन्छ ।

शुद्ध

मानदेवले गोकर्णमा मानगृह बनाए भन्ने कुरा चाँगुका शिलापत्रमा लेखिएको छैन ।

प्रमाण

संवत् ३८६ ज्यैष्ठमासे शुक्लपक्षे प्रतिपदि १
[रो]हिणीनक्षत्त्रयुक्ते चन्द्रमसि मुहूर्त्ते प्रशस्तेभिजिति,

[श्री] वत्साङ्कितदीप्तचारुविपुलप्रोद्वृत्तवक्षस्थलः
[श्री] वक्षस्तनपद्मवाहु[रुचिरः] सम्यक्प्रवृद्धोत्सवः
[त्रै] लोक्यभ्रमयन्त्रवर्त्तिवि[विध]व्यासङ्गनित्योव्ययः
[दो]लाद्रौ निवसञ्जयत्यनि[मि]षैरभ्यर्च्च्यमानो हरिः १

[श्रीम]च्चारु[न]यप्रतापविभ[वैऽऽर्या]यामसंक्षेपकृत्
[राजा]भूद्वृषदेव इत्यनुप[मः स]त्यप्रतिज्ञोदयः

[यो रेजे] सवितेव दीप्तकिर[णैः] सम्यग्धृतैः स्वैः सुतैः
[वि]द्वद्भिर्ब्बहुगर्व्वितैरचपलैः शू[रै]र्व्विनीतात्मभिः २

[त]स्याभूत्तनयः समृद्ध[विष]यः सङ्ख्येष्वजेयोरिभिः
[राजा] शङ्करदेव इत्यनुप[मो] दीप्तिप्रदः सत्यधीः
[सो]यं विक्रमदानमानविभ[वै]र्ल्लब्ध्वा यशः पुष्कलम्
[स्वं]संयम्य ररक्ष गामभिमतैर्भृत्यैर्मृगेन्द्रोपमः ३

[त]स्याप्युत्तमधर्म्मकर्म्मयशसः [पुत्रोर्थ]विद्धार्म्मिकः
[ध]र्म्मज्ञो विनयेप्सुरुत्तमगु[णः श्रीध]र्म्मदेवो नृपः
[ध]र्म्मेणैव कुलक्रमागत[मपान्नेपाल]राज्यं महत्
[स्फी]तीकृत्य नवैर्न्नृपर्षिचरितै[: सम्]भाव्य चेतो नृणाम् ४

[ई]जे स[त्र]शुभिः सुराननु[गुणैः] सम्पन्नमन्त्रर्द्धिभिः
[यज्ञैः कर्म]विशुद्धदेहहृदयश्चन्द्रद्युतिः पार्थिवः
[प]त्नी तस्य विशुद्धवंशविभवा श्रीराज्यवत्युत्तमा
[प्रा]णा[नान]भवत् [प्रिया] कुल[गु[णै]र्ल्लक्ष्मीरिवाग्र्या हरेः ५

[सत्कर्म्माभि]रतैर्य्यशोंशुभिरिदं व्याभास्य कृत्स्नञ्जगत्
याति स्म त्रिदिवालयं नरपतावुद्यानयात्रामिव
प्रम्लाना ज्वरविह्वलाकुलज[ना ध्या]नैकमन्दा तदा
देवाहारविधिक्रियास्वभिरता तद्विप्रयोगात्पुरा ६

देवी राज्यवती तु तस्य नृपतेर्भार्य्याभिधाना सती
श्रीरेवानुगता भविष्यति तदा लोकान्तरासङ्गिनी
यस्याञ्जात इहानवद्यचरितः श्रीमानदेवो नृपः
कान्त्या शारदचन्द्रमा इव जगत्प्रह्लादयन्सर्व्वदा ७

प्रत्यागत्य सगद्गदाक्षरमिदन्दीर्घं विनिश्वस्य च
प्रेम्णा पुत्रमुवाच साश्रुवदना यातः पिता ते दिवम्

हा पुत्रास्तमिते तवाद्य पितरि प्राणैर्वृथा किम्मम
राज्यम्पुत्रक कारयाहमनुयाम्यद्यैव भर्त्तुर्गतिम् ८

किम्मे भोगविधानविस्तरकृतैराशामयैर्ब्बन्धनैः
मायास्वप्ननिभे समागमविधौ भर्त्रा विना जीवितुम्
यामीत्येवमवस्थिता खलु तदा दीनात्मना सूनुना
पादौ भक्तिवशान्निपीड्य शिरसा विज्ञापिता यत्नतः ९

किम्भोगैर्म्मम किं हि जीवितसुखैस्त्वद्विप्रयोगे सति
प्राणान्पूर्व्वमहञ्जहामि परतस्त्वं यास्यसीतो दिवम्
इत्येवम्मुखपङ्कजान्तरगतैर्न्नेत्राम्बुमिश्रैर्द्दढम्
वाक्पाशैर्व्विहगीव पाशवशगा बद्धा ततस्तस्थुषी १०

सत्पुत्रेण सहौर्द्ध्वदेहिकविधिं भर्त्तुः प्रकृत्यात्मना
शीलत्यागदमोपवासनियमैरेकान्तशुद्धाशया
[वि]प्रेभ्योऽपि च सर्व्वदा प्रददती तत्पुण्यवृद्धयै धनम्
तस्थौ तद्धृदया सतीव्रतविधौ साक्षादिवारुन्धती ११

पुत्रोप्यूर्ज्जितसत्त्वविक्रमधृतिः क्षान्तः प्रजावत्सलः
कर्त्ता नैव विकत्थनः स्मितकथः पूर्वाभिभाषी सदा
तेजस्वी न च गर्व्वितो न च परां लोकज्ञतान्नाश्रितः
दीनानाथसुहृत्प्रियातिथिजनः प्रत्यर्थिनाम्मानहृत् १२

अस्त्रापास्त्रविधानकौशलगुणैः प्रज्ञातसत्पौरुषः
श्रीमच्चारुभुजः प्रमृष्टकनकश्लक्ष्णावदातच्छविः
पीनांसो विकचासितोत्पलदलप्रस्पर्द्धमानेक्षणः
साक्षात्काम इवाङ्गवान्नरपतिः कान्ताविलासोत्सवः १३

यूपैश्चारुभिरुच्छ्रितैर्व्वसुमती पित्रा ममालङ्कृता
क्षात्रेणाजिमखाश्रयेण विधिना दीक्षाश्रितोहं स्थितः

यात्राम्प्रत्यरिसङ्क्षयाय तरसा गच्छामि पूर्व्वान्दिशम्
ये चाज्ञावशवर्त्तिनो मम नृपाः संस्थापयिष्यामि तान् १४

इत्येवञ्जननीमपेतकलुषां राजा प्रणम्योचिवान्
नाम्बानृण्यमहन्तपोभिरमलैः शक्नोमि यातुम्पितुः
किन्त्वाप्तेन यथावदस्त्रविधिना तत्पादसंसेवया
यास्यामीति ततोम्बयातिमुदया दत्ताभ्यनुज्ञो नृपः १५

प्रायात्पूर्व्वपथेन तत्र च शठा ये पूर्व्वदेशाश्रयाः
सामन्ताः प्रणिपातबन्धुरशिरःप्रभ्रष्टमौलिस्रजः
तानाज्ञावशवर्त्तिनो नरपतिः संस्थाप्य तस्मात्पुनः
निर्भीः सिंह इवाकुलोत्कटसटः पश्चाद्भुवञ्जग्मिबान् १६

सामन्तस्य च तत्र दुष्टचरितं श्रुत्वा शिरः कम्पयन्
बाहुं हस्तिकरोपमं स शनकैः स्पृष्ट्वाब्रवीद्गर्व्वितम्
आहूतो यदि नैति विक्रमवशादेष्यत्यसौ मे वशम्
किं वाक्यैर्ब्बहुभिर्वृथात्र गदितैः संक्षेपतः कथ्यते १७

अद्यैव प्रियमातुलोरुविषमक्षोभार्ण्णवस्पर्द्धिनीम्
भीमावर्त्ततरङ्गचञ्चलजलान्त्वङ्गण्डकीमुत्तर
सन्नद्धैर्व्वरवाजिकुञ्जरशतैरन्वेमि तीर्त्वा नदीम्
त्वत्सेनामिति निश्चयान्नरपतिस्तीर्ण्णप्रतिज्ञस्तदा १८

जित्वा मल्लपुरीन्ततस्तु शनकैरभ्याजगाम स्वकम्
देशम्प्रीतमनास्तदा खलु धनम्प्रादाद्द्विजेभ्योक्षयम्
राज्ञी राज्यवती च साधुमतिना प्रोक्ता दृढम्सूनुना
भक्त्याम्ब त्वमपि प्रसन्नहृदया दानम्प्रयच्छ स्वत [:] १९

(चाँगुको मानदेवको स्तम्भाभिलेख)

[संवत् ३८६ ज्येष्ठ शुक्ल प्रतिपदा, रोहिणीनक्षत्रमा चन्द्रमा बसेमा, असल अभिजित्मुहूर्तमा।

श्रीवत्सको चिह्नले झलमल्ल भएको राम्रो फराकिलो बाटुलो बाटुलो छाती भएका, राम्रा छाती थुन कमल जस्ता हातले राम्रा भएका, आनन्दस्वरूप भएका, तीनै लोकको कलपुर्जा घुमाउने अनेकन् काममा सधैं लागेका, कहिल्यै नाश नहुने, दोलापर्वतमा (चं गुमा) बसिरहेका देवताहरूले पूजा गरिइरहेका विष्णु सबभन्दा ठूला हुनुहुन्छ ॥१॥

राम्रा नीति प्रभाव ऐश्वर्यद्वारा लडाइँ-भिडाइँ कम गर्ने, बोलेको कुरा पुऱ्याउने वृषदेव नाउँ भएका बेजोड राजा हुनुभयो। राम्ररी ऐंचमा राखिएका, विद्वान्, खूप फुर्तिला, गंभीर, शूरा, अनुशासनमा रहने आपना छोराहरूले चहकिला किरणले सूर्यको जस्तै जसको (वृषदेवको) शोभा हुन्थ्यो ॥२॥

उहाँका (वृषदेवका) छोरा, मुलुकको बढिबढाउ गराउने, लडाइँमा शत्रुहरूले जित्न नसकिने, तेजिला, साँचो विचार गर्ने शङ्करदेव भन्ने नाउँ भएका बेजोड राजा हुनुभयो। सिंह जस्ता भएका जसले (शङ्करदेवले) पराक्रम, दान, गौरव, ऐश्वर्यद्वारा ठूलो यश कमाएर आफू नियममा रही तहमा रहेका भारादारद्वारा पृथिवीको रक्षा गर्नुभयो ॥३॥

असल धर्म कर्म यश भएका, उहाँका (शङ्करदेवका) पनि छोरा दण्डनीति जान्ने, धर्मात्मा, कर्मकाण्ड जान्ने, अनुशासन मन पराउने, असल गुण भएका श्रीधर्मदेव राजाले राजर्षिहरूका नयाँ चालचलनले मानिसको मनलाई खिचेर कुलको क्रमैसँग आएको ठूलो नेपालराज्यलाई धर्मबमोजिम बढाएर रक्षा गर्नुभयो ॥४॥

कर्म गरी शरीर तथा मन शुद्ध भएका, चन्द्रमा जस्ता उज्याला राजाले (धर्मदेवले) भने जस्तै भएका, मन्त्र र ऐश्वर्य पुगेका, असल पशु भएका यज्ञद्वारा देवताहरूको पूजा गर्नुभयो। चोखो कुलमा जन्मेकी बडा महारानी श्रीराज्यवती कुलको गुणले गर्दा विष्णुकी लक्ष्मी जस्तै उहाँ राजाकी (धर्मदेवकी) मुख्य प्राणपियारी हुनुभयो ॥५॥

सत्कर्मबाट निरन्तर आइरहेका कीर्तिका किरणले सारा संसारलाई झलमल्ल पारेर बगैंचामा गए झैं राजा (धर्मदेव) स्वर्ग जानुभयो। रानी राज्यवती राजासँग बिछोड हुनुभन्दा पहिले देवताहरूलाई भोजन गराउन लाग्नुभएको थियो। त्यस वेला (राजाको स्वर्गवास भएपछि) पीरले आकुलव्याकुल भएर रानी लम्पाँसस पर्नुभयो। नोकर चाकर पनि बिलखबन्द परे। रानीको ध्यान नै गडबड भयो ॥६॥

बडा महारानी राज्यवती ता उहाँ राजाकी पत्नी भन्ने नाउँले त्यस वेला भिन्नै लोकमा बसेकी, पतिव्रता लक्ष्मी नै भएकीले पछि लाग्नुहुनेछ। जसबाट (राज्यवतीबाट) शरद् ऋतुका चन्द्रमा जस्तै संसारलाई आनन्द दिने असल बानीबेहोर भएका राजा श्रीमानदेव हुनुभयो ॥७॥

फर्केर आई लामो सास फेरी गह्भरी आँसु लिएर सुँक्क सुँक्क गर्दै उहाँ महारानीले छोरा (मानदेव)लाई माया गर्दै यसो भन्नुभयो-'तिम्रा बुबाको स्वर्गवास भयो, हाइ छोरा! तिम्रा बुबा स्वर्ग भएपछि सित्तै म बाँचेर के काम? नानी छोरा! राज्य गर, म आजै पतिको पछि लाग्छु ॥ ८ ॥

भेटघाटको काम सपना जस्तै हुन आएपछि भोगविलासका निमित्त फैलाइएका आशैआशाका जालका साथमा पति-विना बाँच्न मलाई के काम ? गइहाल्छु। यसरी अकडिएकी महारानीसँग दिक्क भएका छोरा (मानदेव)ले भक्तिले(महा-रानीका) दुवै पाउमा छाँद हालेर जतनसाथ त्यस वेला बिन्ति गर्नुभयो ।। ९ ।।

हजुरसँग बिछोड भएपछि मलाई भोगविलासको के काम ? जिन्दगीका सुखसयलको पो के काम ! म अगाडि प्राण छोड्छु। पछिबाट हजुर स्वर्ग जानुहोला। यसरी कमल जस्ता मुखबाट निस्केका आँसुले भिजेका यस्ता वचनको पासोले खूपसँग कसिंदा पासोमा परेकी चरी जस्तै भई (महारानी) रहनुभयो ।। १० ।।

सपूत छोरासँग रहेर पतिको काजक्रिया गरी आफू शीलस्वभाव दान इन्द्रियदमन उपवास आदि नियमहरूले चित्तलाई खूपसँग सफा पारेर पतिको पुण्यको बढिबढाउका लागि सधैं ब्राह्मणहरूलाई पनि दान दिंदै व्रतमा रही पतिमै तन मन दिएर साक्षात् अरुन्धती जस्तै भई रहनुभयो ।। ११ ।।

छोरा[राजा मानदेव] पनि छातीदार, पराक्रमी, धैर्यवान्, सहनशील, दुनियाँमा प्रेम गर्ने काम गर्ने तर नउड्कने, मुसुक्क हाँसी कुरा गर्ने सधैं आफैं अघिबाट बोल्ने, तेजिला भए पनि घमण्ड नगर्ने, लोकको व्यवहारलाई ठीक ठीक पहि-चान्ने गरीब र अनाथहरूका मित्र, पाहुनालाई प्यारो गर्ने, शत्रुहरूको घमण्ड तोड्ने, हतियार चलाउने र रोक्ने काममा सिपालु हुनाले सच्चा पराक्रम जाहेर भएका, राम्रा हात भएका, बाना लाएको सुन जस्तै मिहीन सफा वर्ण भएका, पुष्ट काँध भएका, फुलेको नीलकमलको पातको जोडा लाग्दो आँखा भएका, साक्षात् देह धरेका कामदेव जस्ता, सुन्दरीका विलासको उत्सवस्वरूप हुनुभयो ।। १२–१३ ।।

मेरा बुबाले राम्रा अग्ला मौलाहरूले पृथिवीलाई सिंगार्नुभएथ्यो। लडाइँरूपी यज्ञको आड लिएर क्षत्रीको धर्म-बमोजिम दीक्षा लिएर म बसिरहेको छु। पराक्रमले शत्रुको नाश गर्न पूर्व दिशातिर जान्छु। जो राजाहरू मेरो काबूमा बस्नेछन्, तिनलाई थाम्नेछु ।। १४ ।।

यी कुरा सुन्नाले पीर हटेकी मुमा(राज्यवती) लाई राजाले ढोगेर भन्नुभयो—मुमा ! शुद्ध तपस्या गरेर म बुबाको अऋणी हुन सक्तिनं, तर उहाँका पाउको सेवा गरेर विधिपूर्वक (उहाँबाट) सिकेको हतियारको कामले अऋणी हुनेछु। तब अत्यन्त खुशी भएकी मुमाबाट आज्ञा पाएर राजा पूर्वको बाटो लाग्नुभयो। त्यहाँ पुबिया सण्ठ रजौटाहरूले दबेर शिर निहुराए। तिनका शिरेजका माला भुइँमा खसे। हुकूममा तामेल रहने तिनीहरूलाई थमौती गरी जगर फिंजाएको सिंह जस्तै निडर भई राजा पश्चिमतर्फ लाग्नुभयो ।। १५–१६ ।।

त्यहाँ रजौटाको बदमाशी सुनेर टाउको हल्लाउँदै हात्तीका सूँड जस्ता पाखुरा विस्तारै निमोठ्तै उहाँ [राजा मानदेव] ले घमण्ड गरेर भन्नुभयो– 'बोलाउँदा त्यो आउँदैन भने मेरो पराक्रमले तहमा आउला। यहाँ व्यर्थै धेरै कुरा गरेर के काम ? छोट्करीमै भन्छु ।। १७ ।।

प्यारा मामा ! धेरै अझ्याङखझ्याङ भएर रुमलिएको, समुद्रको जोडा लाग्दो, डरलाग्दा भुमरीले र छालले पानी छ्यालब्याल्ल भएको गण्डकी नदी आजै हजुर तर्नुहोस् । कसिएका सय्यौँ असल हात्ती घोडा लिई नदी तरेर म हजुरको फौजको पछि पछि आउनेछु । यस्तो अठोट गरेर राजाले त्यस बेला कबोल पूरा गर्नुभयो ॥ १८ ॥

(राजा मानदेव) मल्लपुरीलाई जितेर त्यहाँबाट विस्तारै आफ्नो देशमा फर्कनुभयो । तब खुशी हुँदै ब्राह्मणहरूलाई अक्षय धन दान गर्नुभयो । असल बुद्धि भएका छोरा (मानदेव) ले महारानी राज्यवतीलाई 'मुमा ! हजुर पनि खुशी मनले भक्तिपूर्वक आफ्नो तर्फबाट पनि दान गर्नुहोस्' भनी बिन्ति चढाउनुभयो ॥ १८ ॥]

संवत् ४२७ कार्तिके शुक्लदिवा १३
दातर्य्यतीव विदुषि प्रथितप्रभावे
श्रीमानदेवनृपतौ जगतीम्भुनक्ति
तस्यैव शुद्धयशसश्चरणप्रसादात्
पित्रोः कृताकृतिरियन्निरपेक्षनाम्ना
कृत्वा च तां विधिवदत्र यदस्ति पुण्यम्
पुण्येन तेन पितृदैवतभागिनो मे
पित्रोः प्रवासगतयोर्द्ध्रुवमस्तु योगः
अन्यत्र जन्मनि विशुद्धवतीति कृत्वा

(चाँगुको मानदेवको पालाको अभिलेख)

[सवत् ४२७ कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीका दिन दानी, ज्यादा विद्वान्, प्रभाव फैलिएका राजा श्रीमानदेवले पृथ्वीको रक्षा गरिरहनुभएको वेलामा सफा कीर्ति भएका उहाँ (मानदेव)को पाउको निगाहले निरपेक्ष भन्नेले बाबु आमाको यो सालिक बनाए ।

यहाँ विधि-विधानबमोजिम यो सालिक बनाएर जो पुण्य पाएको छु, त्यो पुण्यले देवता र पितृलाई मान्ने मेरा परदेश (परलोक) गएका बाबु आमाको अर्को चोखो जन्ममा (पनि) पक्का भेटघाट होस् भनीकन (यो सालिक बनाएको हुँ) ।]

\+ \+ \+

३१ संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११।६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

काश्मीर र नेपालको बीचमा समुद्र पर्छ ।

शुद्ध

काश्मीर र नेपालको बीचमा समुद्र पर्दैन ।

प्रमाण

भुवनकोश (भूगोल) को पुस्तकमा तथा भूचित्र (नक्शा) मा काश्मीर र नेपालको बीचमा कुनै समुद्रको उल्लेख पाइँदैन ।

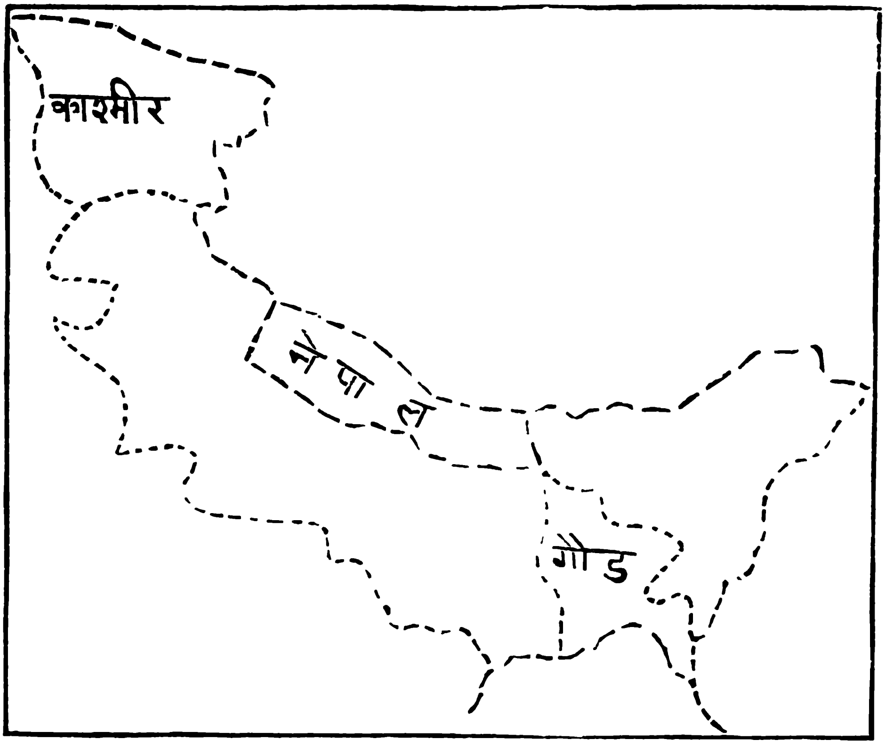

३२ संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११ ६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

लक्ष्मीनरसिंहमल्लको पालादेखि कान्तिपुरको नाम काष्ठमण्डप भयो ।

शुद्ध

वि० सं० १२०० मा लेखिएको एउटा हस्तलिखित पुस्तकमा 'काष्ठमण्डप' को उल्लेख पाइएको छ । यसपछिका हस्तलिखित पुस्तकमा र अभिलेखहरूमा पनि 'काष्ठमण्डप' को उल्लेख पाइन्छ ।

यसरी विक्रमको सत्रौं शताब्दीका लक्ष्मीनरसिंहभन्दा कयौं शय वर्षअगाडिदेखि 'काष्ठमण्डप' भन्ने नाउँ चलिसकेको थियो भन्ने कुरा सिद्ध हुन आएको छ ।

प्रमाण

"श्रीकाष्ठमण्डपे केलाछ्छें मल्लनसिंहस्य······। । महाराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकश्रीनरेन्द्रदेवस्य विजयराज्ये।। सम्वत् २६३ आश्विनीशुक्लपूर्णमासायां शुक्रदिने श्रीस्यंब्रह्ममायामतिग्वलपूर्वतः विद्यमस्थानाधिवासीवनिकपुत्रवसुध्रजीवेन लिखितम् ।।"

(भोटको सक्यमठमा रहेको नरेन्द्रदेवको पालामा वि० सं० १२०० मा लेखिएको नामसङ्गीतबाट)

[श्रीकाष्ठमण्डपमा केलाछ्छेँ बस्ने मल्लनसिंहको······।। महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीनरेन्द्रदेवको विजयराज्यमा । ने० सं० २६३ (वि० सं० १२००) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा शुक्रबारका दिन श्रीस्यंब्रह्ममायामतिग्वलभन्दा पूर्वतिर विद्यम भन्ने ठाउँमा बस्ने बनियाँका छोरा वसुध्रजीवले लेखेको हो ।]

"श्रीकाष्ठमण्डपपुरे सुरलोकसाम्ये
देवालये वसति श्रीजिनरखितः सः ।
यो धार्मिकः परमशिष्यदयाभिरामो
धर्मेन्द्र तेन कृत पुस्तक शुद्धश्रद्धैः ॥
नेपालहायनशुद्धे गुणषड्त्रह्निवत्सरे ।
गते भद्रपूर्णमायां सत्तृषादित्यवासरे ॥
राजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारिकश्रीमदभयमल्लदेवस्य विजयराज्येति"

(राष्ट्रिय–पुस्तकालयमा रहेको अभयमल्लको पालामा वि० सं० १३०० मा लेखिएको १६७ संख्याको परमार्थनामसङ्गीतिबाट)

[स्वर्गको जोडा लाग्दो श्रीकाष्ठमण्डप शहरमा देवालयमा (बहालमा) जिनरक्षित बस्छन् । धर्मात्मा चेलाहरूमा दया गर्ने तिनले (जिनरक्षितले) चोखो श्रद्धाले (यो) किताब सारेको हो ।

ने० सं० ३६३ (वि० सं० १३००) भाद्र शुक्ल पूर्णिमा आदित्यवार शतभिषा नक्षत्रमा महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीअभयमल्लदेवको विजयराज्यमा ।]

"श्रीनेपालमण्डलकाष्ठमण्डपाधिवासिन रत्नउपाध्यायेन लिखितम् । श्रेयोऽस्तु । सम्वत् ४०३ फाल्गुणशुक्लपूर्णमास्याम् शनिश्चरवासरे । श्रीमहाराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारक श्रीश्रीअनन्तमल्लदेवस्य विजयराजे लिखितम् पुस्तकमिदम् ।"

(भोटको सक्यमठमा रहेको, अनन्तमल्लको पालाको वि० सं० १३३६ मा लेखिएको शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिताबाट)

[श्रीनेपालमण्डलको काष्ठमण्डप भन्ने ठाउँमा बस्ने रत्न उपाध्यायले श्रीने० सं० ४०३ (वि० सं० १३३६) फाल्गुन शुक्ल पूर्णिमा शनैश्चरवारका दिन श्रीमहाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीअनन्तमल्लदेवको विजयराज्यमा यो पुस्तक लेखेका हुन् ।]

"सम्बत् ४०३ प्रथमाषाढशुक्लपूर्णमास्यां शनिश्चरवासरे । महाराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारक-श्रीमदनन्तमल्लदेवस्य विजयराज्ये । श्रीनेपालमण्डलकाष्ठमण्डपनामाधिवासिन उपासकनारायणेन लिखितम् ।

(भोटको सक्यमठमा रहेको, अनन्तमल्लको पालामा वि० सं १३४० मा लेखिएको शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिताबाट)

[ने० सं० ४०३ (वि० १३४०) प्रथमाषाढ शुक्ल पूर्णिमा शनैश्चरवारका दिन महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीअनन्तमल्लको विजयराज्यमा श्रीनेपालमण्डलको काष्ठमण्डप भन्ने ठाउँमा बस्ने उपासक नारायणले लेखेको हो।]

"श्रीकाष्ठमण्डपपुरी विमलातिरम्या
तस्यां जयी वसति वीर्यगुणैरुदाराः।
श्रीराजहर्ष इति सर्वजनप्रणीतः
पात्रान्वयामृतकरः सुविशालकीर्त्तिः॥

अब्दे नेपालिकाङ्के नयननवयुगे चाश्विने पूर्णिमाया—
मृक्षे मासानुकारे सिततनयदिने योगसौकर्म्मणाख्ये।
स्तूपस्यास्य प्रतिष्ठा सकलशुभमयी कारिता तैः सुस्वर्ण—
छत्रारोहादिलक्षाहुतिमखविधिना श्रीयुतै राजहर्षैः॥"

(सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२६ को अभिलेखबाट)

[राम्रो सफा श्रीकाष्ठमण्डप शहरमा पराक्रम र गुणले विजयी भएका, उदार, सबैले मानिएका, पात्रवंशमा जन्मेका, ठूलो कीर्ति भएका श्रीराजहर्ष बस्नुहुन्छ।

ने० सं० ४९२ (वि० सं० १४२६) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा अश्विनीनक्षत्र सुकर्मयोग बुधवारका दिन यो स्तूपको प्रतिष्ठा, गजूर चढाउने काम र लक्षहोम श्रीराजहर्षले गराउनुभयो।]

"सं० ५०१ पौषशुक्लप्रतिपद्यायां लिखितमिदं श्रीकाष्ठमण्डपश्रीकीर्त्तिपुण्यमहाविहारश्रीलुन्तभद्रेन। अमात्यश्रीजयतब्रह्मस्य पुस्तकं॥ ०॥ श्रीश्रीजयस्थितिमल्लदेवस्य विजयराजे॥"

(राष्ट्रिय–पुस्तकालयमा रहेको स्थितिमल्लको पालामा वि० सं० १४३७ मा लेखिएको ८३३ सं० को 'विदग्धमुखमण्डन' भन्ने पुस्तकबाट)

[ने० सं० ५०१ [वि० सं० १४३७] पौष शुक्ल प्रतिपदाका दिन श्रीश्रीजयस्थितिमल्लदेवको विजयराज्यमा अमात्य श्रीजयतब्रह्मको लागि श्रीकाष्ठमण्डप श्रीकीर्तिपुण्यमहाविहारका श्रीलुन्तभद्रले यो पुस्तक सारेको हो।]

"प्रतिष्ठापिताचार्यराजपण्डितश्रीमहाबोधि......देवप्रतिसंस्कारितकाष्ठमण्डपभिक्षु आरजयोनस्य ..

नेत्राकाशेषुपूर्णे शरदि शुभगते यत्र नेपालदेशे
मासे चाषाढशुक्ले दश(मि)तिथिवरे स्वातिभे साध्ययोगे।
वारे मार्तण्डपुत्रे विपुलतरधिया (स्था)पिता चार्यतारा
श्रीमान्पारावताख्ये सुगतगृहवरे जैत्रलक्ष्म्या प्रदात्रि ।।"

(इटुंबहालको जयसिंहरामको पालाको वि० सं० १४३६ को अभिलेखबाट)

[प्रतिष्ठा गर्दा आचार्य भएका राजपण्डित श्रीमहाबोधि········ देवताको जीर्णोद्धार गरेका काष्ठमण्डपका भिक्षु आरज-योनको ········ ने० सं० ५०२ (वि० सं० १४३६) आषाढ शुक्ल दशमी शनैश्चरवार स्वातिनक्षत्र साध्ययोग परेको दिन ठूलो बुद्धि भएकी दानी जैत्रलक्ष्मीले श्रीपारावतविहारमा आर्यताराको स्थापना गरिन्]

"संवत् ५६४ ज्येष्ठशुक्लपूर्णमास्याम् जेष्ठनक्षत्रे शुभयोगे आदित्यवासरे संपूर्ण कृतमिति ।। राजाधिराजश्रीश्रीपरमेश्वरपरमभट्टारकजयजक्षमल्लदेवस्य बिजयराजे। काष्ठमण्डपानुवासिन श्रीनागवर्ण्णमहाविहारोद्भवअमात्यपात्रश्रीराजसिंहपालभल्लोकस्य स्वार्थहे(तु ना। एतत् लिषितम्"

(वीरपुस्तकालयमा रहेको, यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५०१ मा लेखिएको ते० ६६ संख्याको कुब्जिकापूजाबाट)

[ने० सं० ५६४ (वि० सं० १५०१) ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमा ज्येष्ठानक्षत्र शुभयोग आदित्यवारका दिनपूरा गरियो। राजाधिराज श्रीश्रीपरमेश्वर परमभट्टारक जययक्षमल्लदेवको विजयराज्यमा । काष्ठमण्डपमा बस्ने श्रीनागवर्णमहाविहारका अमात्य पात्र श्रीराजसिंहपाल भल्लोकको निमित्त यो लेखिएको हो ।]

"श्रीकाष्ठमण्डपमहानगरे च्येकनमगुल्लीटोलके······वंविहाराधिवासो सम्वत् ५६४ चैत्रकृष्णद्वादशी उत्रभाद्रनक्षत्रे बुद्धदिने राजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकश्रीजयजक्षमल्लदेवस्य विजयराज्ये"

(इण्डिया अफिसमा रहेको, यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५३१ मा लेखिएको, २७२३ संख्याको स्रग्धरास्तोत्रबाट)

[ने० सं० ५६४ (वि० सं० १५३१) चैत्र कृष्ण द्वादशी उत्तरभाद्रनक्षत्र बुधवारका दिन महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीजययक्षमल्लदेवको विजयराज्यमा श्रीकाष्ठमण्डप महानगर च्येकनमगुल्ली (चिकंमुगल) टोल श्रीबहालमा बस्नेले .....]

"देयधर्मोयं प्रवरमहायानयायिनः परमोपासिकश्रीकाष्ठमण्डपनगरे श्रीकीर्तिपुण्यमहाविहारीयभिक्षु

श्रीदेवाचन्द्रस्य ······ सम्वत् ५९६ चैत्रशुक्लसप्तम्यान्तिथौ, आद्रानक्षत्रे, शुक्रमयोगे, आदित्य(वा)सरे, लिखितमिदं सम्पूर्ण्णपुस्तकम् ।। राजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकश्रीश्रीजयजक्षमल्लदेवस्य विजयराजे"

(वीरपुस्तकालयमा रहेको, यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५३३ मा लेखिएको प० ११२४ संख्याको पत्रस्त्राबाट)

[ठूलो महायानका अनुयायी, ठूला उपासक, श्रीकाष्ठमण्डप शहर श्रीकीर्तिपुण्य महाविहारका भिक्षु श्रीदेवाचन्द्रको यो दान धर्म हो । ने० सं० ५९६ (वि० सं० १५३३) चैत्र शुक्ल सप्तमी आर्द्रानक्षत्र सुकर्मायोग आदित्यवारका दिन यो पुस्तक लेखिसिद्धियो । महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीजययक्षमल्लदेवको विजयराज्यमा]

"श्रीमहाराजाधिराजनेपालमण्डलेश्वरपरमभट्टारकश्रीश्रीजययक्षमल्लदेवस्य विजयराज्ये । काष्ठमण्डप ······सम्वत् ५९६ माघशुक्लद्वादशी प्र त्रयोदशान्तिथौ पुष्यनक्षत्रे आयुष्मानयोगे"

(श्रीकेसरशमशेरको पुस्तकालयमा रहेको, यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५३५ मा लेखिएको ५६६ संख्याको पत्रस्त्राबाट)

[श्रीमहाराजाधिराज नेपालमण्डलका राजा परमभट्टारक श्रीश्रीजययक्षमल्लदेवको विजयराज्यमा । काष्ठमण्डप... । ने० सं० ५९६ (१५३५) माघ शुक्ल द्वादशी उप्रान्त त्रयोदशी पुष्यनक्षत्र आयुष्मान् योगमा]

"श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवस्य श्रीश्रीजयअरिमल्लदेवस्य विजयराज्ये ।। अद्य वाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे कलियुगे जम्बूद्वीपे भरतखण्डे हिमवत्पादे वासुकिक्षेत्रे श्रीनेपालदेशे पशुपतिसन्निधाने वाङ्मत्याः पश्चिमकूले विष्णुमत्याः पूर्व्वकूले इहैव स्थाने श्रीकाष्ठमण्डपनगरे श्रीश्रेयोऽस्तु संवत् ६०५ आश्विनशुक्ले चतुर्थ्यां तिथौ अङ्गारवासरे थ्व दिबस कोन्हु"

(काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्ल र अरिमल्लको संयुक्त शासनकालको वि० सं १५४२ को ताम्रपत्राभिलेखबाट)

[श्रीश्रीजयरत्नमल्लको र श्रीश्रीजयअरिमल्लदेवको विजयराज्यमा । आज वराहकल्पमा, वैवस्वत मनुको पालामा, कलियुगमा, जम्बूद्वीपमा, भरतखण्डमा, हिमालयको फेदीमा, वासुकिको क्षेत्रमा, श्रीनेपालदेशमा, पशुपतिको नजीकै, वाग्वतीको पश्चिम किनारामा, विष्णुमतीको पूर्व किनारामा, यही श्रीकाष्ठमण्डप शहरमा । कल्याण होओस् । ने० सं० ६०५ (वि० सं० १५४२) आश्विन शुक्ल चतुर्थी मङ्गलवारका दिन]

"महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीजयसदाशिवमल्लदेव प्रभु ठाकूलस विजयराज्ये ।।

दानपति काष्ठमण्डपमहानगरे तत्रैव टोलके रथ्यायां पूर्व्वपार्श्वे चोच्छेंगृहावस्थित ताम्रकार मेरुभारो ...... सम्वत् ७०० वैशाषमासे, शुक्लपक्षे, सप्तम्यां तीथौ, पोक्षनक्षत्रे गन्धजोगे बृहस्पतिवारसर थो कुन्हु स्यंगुस वज्रधातु चैत्य भराड, अहोरात्रछि यज्ञ याङन प्रतिष्ठा यातङास्यं थो पंचरक्षा पुठि जीर्ण्णोधारन याङा जुरो ॥"

(वीरपुस्तकालयमा रहेको, सदाशिवमल्लको पालामा वि० सं० १६३७ मा लेखिएको प० १११४ संख्याको पञ्चरक्षाबाट)

[महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीसदाशिवमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा । दानपति काष्ठमण्डप महानगरमा त्यही टोलमा सडकदेखि पूर्वपट्टि चोछें घरमा बस्ने ताम्रकार मेरुभारो । ...... ने० सं० ७०० (वि० सं० १६३७) वैशाख शुक्ल सप्तमी पुष्यनक्षत्र गन्धयोग बृहस्पतिवारका दिन स्वयम्भूमा वज्रधातु चैत्य भट्टारककहाँ अहोरात्र यज्ञ गरीकन प्रतिष्ठा गर्दा यो पञ्चरक्षा पुस्तक फेरि सारिएको हो ।]

"शिवसिंहनृपः श्रीमान् , भाति नेपालमण्डले ॥···
श्रीमान् सकलभूपेन्द्रलक्ष्मीनृसिंहभूपतिः
शोभतेतिशयेनात्र नगरे काष्ठमण्डपे ।
पक्षेन्दुमुनिवर्षेपु राधकृष्णे शशाङ्के"

(वटु खुँबहालको शिवसिंहमल्लको पालाको वि० सं० १६४९ अभिलेखबाट)

[नेपालमण्डलमा श्रीशिवसिंह राजा सुहाइरहनुभएको छ । यो काष्ठमण्डप शहरमा सबै राजाहरूमा श्रेष्ठ लक्ष्मीनृसिंह राजा ज्यादै सुहाइरहनुभएको छ । ने० सं० ७१२ मा (वि० सं० १६४९ मा) वैशाखकृष्ण सोमवारका दिन ।]

"आसीन्महेन्द्रनृपतिः परवीरहन्ता श्रीकाष्ठमण्डपपुरे शिवपूःसमाने ।
... ... सम्वत् ७२५ माघशुक्ल पञ्चमी बृहस्पतिवार थ्व कुन्हु ... ..."

(स्वयम्भूको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६६१ को अभिलेखबाट)

[शिवपुरी जस्तो श्रीकाष्ठमण्डप शहरमा वीर शत्रुहरूलाई सन्ताप पार्ने महेन्द्र (मल्ल) राजा हुनुहुन्थ्यो ।···
ने० सं० ७२५ (वि० सं० १६६१) माघ शुक्ल पञ्चमी बृहस्पतिवारका दिन ।]

\+ \+ \+

३३ संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११ ६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १८२८ कार्तिक शुक्ल द्वादशीको दिन पृथ्वीनारायणले भादगाउँ विजय गरे ।

शुद्ध

वि० सं० १८२६ कार्तिक शुक्ल द्वादशीको दिन पृथ्वीनारायणले भादगाउँमा हमला गरी कार्तिक शुक्ल चतुर्दशी मङ्सीर १ गते आइतवारका दिन भादगाउँ दखल गरेका हुन् ।

प्रमाण

"राज्ञाथ दैवज्ञकुलावतंसः स्पृष्टः कुलानन्द इति श्रुतः सः ।
लक्ष्मीशतिथ्याश्रितपौष्णभाद्यं लग्नं समूचे रिपुभक्तसाध्यम् ॥ १६ ॥
तस्मिन् स भक्तं परराजयुक्तं सद्योऽरुणद् भूरिबलैः प्रशाक्तम् ।
इलानिधिकलाशाके तपस्यैकादशीतिथौ ।
श्रीशश्रियि दले सौम्येऽलिखत्कान्त्यां कृतिं कविः ॥ ११० ॥"

(पृथ्वीनारायणको पालामा वि० सं० १८२६ मा कवि ललितावल्लभले बनाएको भक्तविजयकाव्यबाट)

[त्यसपछि ज्योतिषीहरूमा मुख्य कुलानन्दसँग राजाले शत्रुको भक्तपुर विजय गर्ने साइत सोद्धा उनले द्वादशीयुक्त रेवतीनक्षत्रको पूर्व भागको लग्न बताए ॥ १६ ॥

त्यही लग्नमा प्रशस्त फौजले गर्दा ज्यादै बलियो र अरू राजा (काठमाडौं र पाटनका राजा)हरूसमेत भएको भक्तपुरलाई पृथ्वीनारायणले उत्नीखेरै घेरा हाल्नुभयो ।

शाके १६६१ (वि० सं० १८२६) फाल्गुन कृष्ण एकादशी बुधवारमा कविले कान्तिपुरमा ग्रन्थ लेखे ॥ ११० ॥]

"सम्वत् ८९० मिति कार्तिक शुक्ल द्वादसि कुन्हु्या चाह्नस श्री २ पृथ्विनारायन जुजु बिज्याङाओ ख्वप्वदेश ह्मासय यात दिन. क्षखा ५०१ मि तर. स्याक २००१. थनंलि जयपरकास जुजु गोर हयाओ अभा जुर. ख्वप जुजु यरया जुजु जोनाओ हर."

(काठमाडौं मछिन्द्रबहालको 'शान्तिसफु' बाट)

[ने० सं० ८९० (वि०सं० १८२६) कार्तिक शुक्ल द्वादशीका दिन राति राजा श्री२पृथ्वीनारायण जानुभई भक्तपुर ध्वस्त पारियो । ५०१ घर आगो लाइए । २००१ मानिस मारिए । यसपछि राजा जयप्रकाश देउपाटनमा ल्याइए र त्यहीं मृत्यु भयो । भक्तपुरका राजा र पाटनका राजा समातिए ।]

"सं० १८२६ शा० १६९१ मार्ग दिन १ ग १४ रो १ मा भादगाउ सहर अंबल भयो ।"

(मोहननाथ पांडेसंग रहेको, वि० सं० १८३४ तिर टिपौट गरिएको कागतबाट)

\+ + +

३४ संशोधित विषय-संख्या

१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११।६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

अंशुवर्माको समयमा भोटका प्रसिद्ध विद्वान् थ्याङच्याङ नेपालमा आएका थिए। चीनिया यात्री हुएन साङले पनि त्यस बखतको नेपालको बारेमा धेरै कुरा लेखेका थिए।

शुद्ध

युआनच्वाङ्ग र हुएनसाङ्ग एकै व्यक्ति हुन्। उनी चीनिया यात्री हुन्।

प्रमाण

वि० सं० ६८६ मा भारतयात्रा आरम्भ गरी वि० सं० ७०२ मा चीन फर्केका प्रसिद्ध चीनिया यात्रीले आफ्नो यात्रा वर्णन लेखेका छन्। तात्कालिक चीनिया भाषामा लेखिएको त्यस यात्रावर्णनको अनुवाद अरू भाषामा केही विद्वान्हरूले गरेका छन्। ती अनुवादकहरूले चीनिया अक्षरको आधारमा ती प्रसिद्ध चीनिया यात्रीको नामको उच्चारण कसैले हुएनत्साङ, कसैले युआनच्वाङ्ग, कसैले सुयेनच्वाङ्ग इत्यादि गरेकाले एउटै व्यक्ति पनि भिन्न भिन्न नामले इतिहासमा प्रसिद्ध भए। जस्तै—

'युवानच्वाङ नामका एक चीनिया यात्री .... भारत आए। ... ... थिनी हर्षवर्द्धनको साथमा केही काल बसे'

(जयचन्द्रविद्यालङ्कारको 'इतिहास-प्रवेश' १६४ पृष्ठबाट)

'हर्षको शासनकालमा चीनिया यात्री ह्वेनसाँग भारतमा आएका थिए'

(श्रीनेत्र पाण्डेयको 'भारतका वृहत् इतिहास' प्रथम भागको ३१० पृष्ठबाट)

'चीनिया यात्री य्वानच्वाँग अथवा ह्वेनसाँग महायान सम्प्रदायका बौद्ध थिए ··· यिनी भारतमा आए'

(ईश्वरीप्रसादको 'भारतवर्षका इतिहास' को ६८ पृष्ठबाट)

'हर्षको राज्यकालमा ... ... ह्युएनत्साँग भारत आएका थिए।'

(यसको टिप्पणीमा '—

ह्यूएनत्साँग–यिनलाई मानिसहरू युयेनचैंग, युआनच्वाँग अथवा ह्वानत्साँग पनि भन्दछन्।

(जवाहरलाल नेहरूको विश्व इतिहासकी झलकको १०७ पृष्ठबाट)

"चीनका प्रसिद्ध यात्री सुयेनच्वाँगको जन्म चीन देशको काउसी प्रान्तको चिनलू गाउँमा वि० सं० ६५७ मा भएको थियो। (१ पृष्ठ) ...जुन वेला सुयेनच्वाँग कान्यकुब्जमा पुगेका थिए, त्यस वेला हर्षवर्द्धन कान्यकुब्जमा थिएनन्। उनी आफ्नो राज्यमा दौडाहामा गएका थिए। सुयेनच्वांग कान्यकुब्ज शहरमा गई भद्रविहारमा, बसे (१०६ पृष्ठ)"

(जगन्मोहन वर्माको 'सुयेनच्वांगबाट)

\+ \+ \+

३५ संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११।६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

भीमसेन थापाको जन्म ने० सं० १८३२ मा भएको हो ।

शुद्ध

भीमसेन थापाको जन्म वि० सं० १८३२ मा भएको हो ।

प्रमाण

"श्रीसंम्वत् १८३२ श्रावणकृष्णनवम्यां भरणीनक्षत्रे श्रावण ६ गते शुक्रवासरे श्रीसूर्योदयाद्गतघटी ११ पलेषु १७ श्रीभीमसेनथापाजन्म ।"

(मोहननाथ पांडेसंग रहेको भीमसेन थापाको टिप्पनबाट)

[वि० सं १८३२ श्रावण कृष्ण नवमी शुक्रवार भरणीनक्षत्रमा, श्रावण ६ गते, श्रीसूर्योदयदेखि ११ घडी १७ पला गएमा श्रीभीमसेन थापाको जन्म भयो ।]

+ + +

३६ संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११ ६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

जङ्गबहादुरले चीनसंग पनि लडाइँ गरेका थिए।

शुद्ध

जङ्गबहादुरले चीनसंगको सन्धि थामी भोटसंग लडाइँ गरेका थिए।

प्रमाण

"श्रीनेपाल मुलुकका माहाजन रयेत भोट जान्याहरूलाइ भोटबाट वेजाइविदुत् गरि महसुल बढाई ली अन्याय गर्दा आफ्नु ३८ वर्षको उमेर हुदा श्रीचिन बादसाहसंग सलतन थामि फौज उठाइ जगा जगामा आफ्ना भाइहरूलाइ पठाइ झुगा किल्लासम्म आफना जिये गै भोटसंग १६ लडाञी गरि झुगा कुति ढथाकलिङ् ताक्ठाषारसम्म सर गरि पछि भोटबाट तालोंये र भोटका भारादार आई सलतन मागदा आफ्नु ज्मामर्दि राषि भोटले नेपालका माहाजन रयेत्संग ली आयाको महसुल जगात अव प्राँत्त भोटबाट नलिनु भंन्न्या बेहोरा र १२ सालदेखि सालवसाल १० हजार रूपैया भोटले श्रीनेपालसर्कारमा तिर्नु भंन्या गैह्र मुद्दा १० का अहद गरि नेपाल श्री ५ सर्कारलाई मांन्या तुलयाउन्या येसै कुरामा बढिया बन्दोवस्त गर्‍यौ भनी श्रीचिनबादसाहबाट निज वजिरका नाउमा षुसिनामाको षिलत आउन्या हिन्दुस्थान्मा रह्याका बृटिस् सर्कारका फौज औ जगा जगाका राजा रजौताहरू उठि बृटिस् सर्कारसंग हंगमा गरि जगा जगामा रह्याका मिम् बाबाः बाबिहरूलाई मार्दा अस्त्रिहत्या बालहत्या गर्‍याको हेरिरहनु ता मुनासिव छैन भनि आफ्नु ४१ वर्षको उमेर हुदा बृटिससर्कारका मद्दतनिमित्त आफ्ना फौज पठाइ हंगमा गर्‍या

रेबिलहरूसंग लडाञी गरि फेरि भारि फौज लि आफै गै लडाञी गरि गोरषपुर फत्ये गरि बृटिस् सर्कारका कम्यांडर इन चिफसंग सामेल भै लषनौ लडाञी गरि लषनौ फत्ये गरि यस्तै रितले रेबिलहरूसंग २५ लडाञी गरि आफ्ना अकल र ज्मामर्दिले बृटिससर्कारसंग दोस्ति बढाउदा ७२ सालमा बृटिस् सर्कारतर्फ गयाको नेपालका पश्चीमतर्फको मुलुक् बृटिस्सर्कारबाट श्रीनेपालसर्कारमा सपुर्त गराई वेलायत्का कुईन बादसाहबाट वजिरका नाउमाः जिः सिः बी भंन्या इलाकाप र तक्मा षलिता आउन्या अकल बुद्धि गर्न्या श्रीनेपालसर्कारका निमक्को सोझो चिताई फौज रयेतहरूलाई अनवमोजिम् गरि राजि राषिन्या नेपाल भर मुलुक्का अषतियार भयाका आफ्ना मुलुक्को जानत् भरमक्दुर बेहतर गर्न्या श्रीश्रीश्रीमहाराजः जंगबहादुर राणा जिः सि बी आण्ड जि सी एस् आई थोङ् लिन् पिम्माको काङ् वाङ् स्यान् प्राइम्मिनिष्टर यान्ड कम्यांडर इन चिफ्का दुरूस्त मुर्ति दुनियादारहरूले पछिसम्म चिन्हुन् भनि **श्री ५ माहाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम साह बहादुर** बाट राषिबक्सनुभयाको हो येस्मा पछि टुटफुट् भै केहि बिग्रन गयो भन्या दर्बारषाट बनाई दिनु इति सम्वत् १९३१ साल मिति चैत्रशुदि १५ रोज ३ शुभम् ।"

(त्रिपुरेश्वर नारायणस्थानको जंगबहादुरको वि० सं० १९३१ को स्तम्भाभिलेख)

[रयेत = रैती । वेजाइविदुत् = अन्याय । सलतन = सन्धि । तालोये = भारादारबिशेष । ज्मामर्दि = वीरता । मुद्दा = अभिप्राय । अहद = सन्धि । वजिर = मन्त्री । षिलत = सम्मानसूचक वस्त्र । हंगमा = लडाइँ-झगडा । बाबा बाबि = केटाकेटी । रेबिल = विद्रोही । सपुर्त = सुम्पनु । कुईन् = महारानी । इलाकाप = पदवी । षलिता = राजकीय पत्र । अषतियार = अधिकार । बेहतर = झन् असल ।]

"ततः सुजज्ञेऽथ शिवप्रसादात्तदात्मजो दिव्यमतिः पिता मे ।
दिगंतकीर्तिः प्रथितः पृथिव्यां श्रीजङ्गबाहादुरनामवर्णः ॥१२॥
जित्वा ह्युदक्भूपगणं तु याम्ये भूत्वा सहायश्च गुरुंडभूपे ॥
लेभे पदं दिग्जयिनामुभाभ्यां दत्तं च वेलायतचीनजाभ्यां ॥१४॥"

(पशुपति राजेश्वरीमन्दिरको जितजङ्गको वि० सं० १९३१ को अभिलेखबाट)

[उहाँबाट (बालनरसिंहबाट) शिवजीको निगाहले मेरा बुबा जङ्गबहादुर जन्मनुभयो । उहाँ बुद्धिमान् र संसारमा प्रसिद्ध हुनुहुन्छ ॥१२॥

(जङ्गबहादुरले) उत्तरका (भोटका) राजाहरूलाई जित्नुभयो । दक्षिणमा (भारतमा) अंग्रेज राजालाई मद्दत गर्नुभयो । अङ्ग्रेज र चीनियाले उहाँलाई दिग्विजयीको तक्मा दिए ॥१४॥]

\+ \+ \+

३७ संशोधित विषय-संख्या
१३ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०११। ६।२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

श्री ५ युवराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रमको विवाह भएकै वर्ष श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवनवीरविक्रम शाहको शासनको पच्चीस वर्ष पुगेकोले रजतजयन्ती मनाइयो।

शुद्ध

श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवनवीरविक्रम शाहको रजतजयन्ती वि० सं० १९९३ फाल्गुनमा मनाइयो। श्री ५ युवराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रम शाहको विवाह वि० सं० १९९७ वैशाखमा भएको हो।

प्रमाण

"यही फाल्गुन २५ गते सोमवारका दिन श्री ५ महाराजाधिराजको रजतजयन्ति (राज्याभिषेक भएको २५ वर्षमा हुने) को महोत्सव वडो भारी समारोहका साथ मनाइयो।"

(वि० सं० १९९३ फाल्गुन २९ गते शुक्रवारको गोरखापत्रबाट)

"वैशाख २६।२७ गते श्री ५ युवराजाधिराजको शुभ विवाह श्रीसुप्रदीप्त मान्यवर जनरल हरिशमशेर जङ्गबहादुर राणा साहेबकी सुपुत्रीका साथ ठूलो समारोहपूर्वक भो।"

(वि० सं० १९९७ वैशाख २८ गते शुक्रवारको गोरखापत्रबाट)

\+ + +

३८ संशोधित विषय-संख्या
१४ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + धनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११ घटस्थापनामा प्रकाशित तेस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७९९ मा तेह्र वर्षका पृथ्वीनारायणशाह गोरखाको राजगद्दीमा बसे ।

शुद्ध

पृथ्वीनारायणशाहको जन्म वि० सं० १७७६ पौष २७ गते भएको हो । त्यसैले १७९९ मा राजगद्दीमा बस्दा पृथ्वीनारायणशाह २० वर्षका थिए ।

प्रमाण

"···श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीश्रीश्रीमन्नरभूपालसाहदेवानां...श्रीमन्महाराजाधिराज्ञीश्रीश्रीश्री-श्रीश्री कौशल्यावतीदेवीनां...कुक्षेःप्रथमपुत्रो जातः...लोकप्रसिद्धनाम्ना...महाराजाधिराजकुमारश्रीमन्नृपश्री-श्रीश्र श्रीश्रीपृथ्वीनारायणसाहदेवानां...जन्म--

संवत १७७६ शालिवाहनशाके १६४४ चान्द्रेण पौषमासे कृष्णपक्षे अमावस्यातिथेर्घट्यः ४ पले २ तदुपरि शुक्लपक्षे प्रतिपदि तिथौ गुरुवासरे पूर्वाषाढानक्षत्रघट्यौ २ पलानि ५८ तदुपरि उत्तराषाढानक्षत्रे । व्याघातयोगे घट्यौ २ पले २ तदुपरि हर्षणयोगे । ववकरणे । सौरेण पौषमासस्य गतदिनेषु २७ श्रीसूर्यो-दयतो गतघटीषु ३६ पलेषु १५ रात्रिगत घटीषु १० पलेषु १६ जन्म ।"

जन्मलग्नकुण्डली

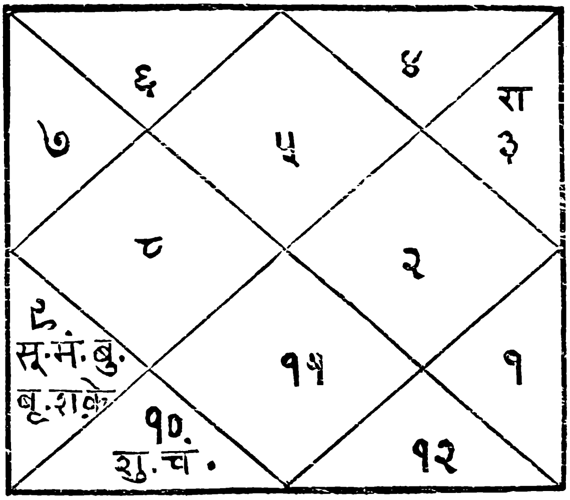

(पृथ्वीनारायणशाहको जन्मकुण्डलीबाट)

[... महाराजाधिराज श्री ५ नरभूपालशाहदेवका ... श्री ५ बडामहारानी कौशल्यावती देवीको ...गर्भबाट पहिला कुमार पैदा हुनुभयो। ... लोकमा प्रसिद्ध नाउँ महाराजाधिराजकुमार श्रीमहाराज श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहदेव हो। वि० सं० १७७९ श० सं० १६४४ चान्द्रमानले पौष कृष्ण अमावास्याको ४ घडी २ पला उप्रान्त शुक्ल प्रतिपदा, बृहस्पतिवार, पूर्वाषाढनक्षत्रको २ घडी ५८ पला उप्रान्त उत्तराषाढनक्षत्र, व्याघातयोगको २ घडी २ पाला उप्रान्त हर्षणयोग, ववकरणमा सौरमानले पौष २७ गते, सूर्योदयदेखि ३६ घडी १५ पला गएमा, रात्रिगत घडी १० पला १९ जाँदा पृथ्वीनारायणशाहदेवको जन्म भएको हो।]

“सं० १७९९ शा० १६३४ रामनवमि नरभूपाल मुक्त भया. पृथ्वीनारायण राजा भया”

(मोहननाथ पाँडेसंग रहेको, वि० सं० १८३४ तिर टिपौट गरिएको कागतबाट)

“शाके १६६४ सहकालमा श्रीनरभूपालशाहका पुत्र श्रीपृथ्वीनारायणशाह महाराज हुंदा भया”

(भाषावंशावलीबाट)

\+ \+ \+

३९ संशोधित विषय-संख्या
१४ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११ घटस्थापनामा प्रकाशित तेस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

पृथ्वीनारायणका सूरप्रताप, दलमर्दन, कृतिमहोदय, दलपति, दलजित् नाउँका अनेक भाइ थिए ।

शुद्ध

पृथ्वीनारायणशाहका चार भाइ थिए । माहिला महोद्दामकीर्ति, साँहिंला दलमर्दन, काहिंला दलजित् र कान्छा शूरप्रताप हुन् ।

प्रमाण

"उप्रान्तः ॥ हाम्रा. मुमाहरू तिन हुन्. हामि तिन षोपिका पाँच पाण्डुवाको अवतार भयाका थियुँ"

(पृथ्वीनारायणशाहको उपदेशबाट)

"श्रीपृथ्विनारायणनामधेयो राजा महान् वज्रधरोपमेयः ।
तस्यानुजाः सन्ततशुद्धभावाः सन्तीह चत्वार उरुप्रभावाः ॥ ४ ॥

श्रीमन्महोद्दामकपूर्वकीर्तिसंज्ञाधरः सङ्गरभीममूर्त्तिः ।
जिष्णुप्रभावो दलमर्द नाख्यो मध्यस्तृतीयो दलजिच्छुभाख्यः ॥ ५ ॥

शूरप्रतापोज्ज्वलनामधेयश्चतुर्थ आरस्य यमोपमेयः
सत्पौरुषार्थैरिव मूर्त्तिमद्भिर्विराजते श्रीश इवात्र दोर्भिः ॥ ६ ॥

(ललितावल्लभले वि० सं० १८२६ मा बनाएको भक्तविजयकाव्यबाट)

[इन्द्र जस्ता ठूला राजा श्रीपृथ्वीनारायण हुनुहुन्छ । उहाँका सधैं शुद्ध मन भएका, प्रभावशाली चार भाइ यहाँ हुनुहुन्छ ॥ ४ ॥

लडाईंमा डरलाग्दा भएका माहिला महोद्दामकीर्ति, विष्णुको जस्तो प्रभाव भएका साँहिंला दलमर्दन, शुभ नाम भएका काहिंला दलजित्, शत्रुमा यमराज जस्ता कान्छा राम्रो नाम भएका शूरप्रताप हुनुहुन्छ । मूर्तिधारी चार पुरुषार्थ जस्ता (चार भाइले) चतुर्बाहु नारायण झैं भएर (पृथ्वीनारायणशाह) सुहाइरहनुभएको छ ॥ ५–६ ॥]

+ + +

४० संशोधित विषय-संख्या
१५ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा+धनश्याम सुवेदी+गौतमवज्र वज्राचार्य+कुमारधर शर्माको वि. सं. २०११।७।१८।४ मा प्रकाशित चौथो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

लोकप्रकाश योगनरेन्द्रमल्लका छोरा हुन् ।

शुद्ध

लोकप्रकाश योगनरेन्द्रमल्लका दौहित्र (छोरीका छोरा) हुन् ।

प्रमाण

"तस्यात्मजो भूपतिरेष जातः श्रीश्रीनिवासो रिपुश्रीनिवासः । ...
तस्यात्मजो योगनरेन्द्रमल्लो ...
तस्यात्मजा योगमती बभूव .....
तस्याः प्रसूत इव शक्तिधरोऽम्बिकाया
लोकप्रकाशनृपतिर्व्विरराज धीरः ।
विष्णोष्पदं स गतवान् रमणीयरूपः
हाहेति लोकमसकृज्जननीं विहार्य ॥"

(पाटन च्यासिङदेवलको वि० सं० १७७६ को अभिलेखबाट)

[उहाँका (सिद्धिनरसिंहका) छोरा शत्रुहरूको राज्यलक्ष्मीको वासस्थान भएका श्रीनिवासमल्ल राजा जन्मनुभयो । उहाँका (श्रीनिवासका) छोरा योगनरेन्द्रमल्ल जन्मनुभयो । उहाँकी (योगनरेन्द्रमल्लकी छोरी योगमती हुनुभयो ।...पार्वतीबाट स्वामिकार्तिक झैं उहाँबाट (योगमतीबाट) जन्मेका धैर्यशाली लोकप्रकाश राजा सुहाउनुभयो । राम्रो अनुहार भएका उहाँ (लोकप्रकाश) आमालाई छोडेर वैकुण्ठधाम जानुभयो । दुनियाँमा खूब हाहाकार फैलियो ।]

+ + +

४१ संशोधित विषय-संख्या
१५ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११।७।१८।४ मा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७६४ मा लोकप्रकाश पाटनका राजा भए। उनले वि० सं० १७६६ सम्म शासन गरे।

शुद्ध

योगनरेन्द्रमल्लको मृत्युपछि वि० सं० १७६२ मा लोकप्रकाश पाटनका राजा भएका हुन्। राजा भएको एक वर्षभित्रै लोकप्रकाशको मृत्यु भएको थियो। त्यसपछि इन्द्रमल्ल पाटनका राजा भएका थिए। इन्द्रमल्लले वि० सं० १७६६ को आरम्भसम्म पाटनमा शासन गरे।

प्रमाण

"सं० ८२६ कार्तिक शुक्लः। एकादशी बुधवार थ्वकुन्हु श्रीश्रयोगनरेन्द्रमल्ल एलया जुजु चंगुस अभाग जुर।"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासपुबाट)

[ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६२) कार्तिक शुक्ल एकादशी बुधवारका दिन पाटनका राजा श्रीश्रीयोगनरेन्द्रमल्ल चाँगुमा स्वर्ग हुनुभयो।]

"ने० सं० ८२६ को लोकप्रकाशको टक पाइन्छ।"

"संवत् ८२६ ज्येष्ठ कृष्ण चतुर्थी षप्वया तलेजुस गजुलि छानं...यलस ह्राकुलोह्रो कायाओ मूलचुकस चे थ्वगुलि दन प्वाख थात दयकु ।। थ्व वेलस राजा श्रीभूपतिन्द्रमल जुजु. यलया श्रीलोकप्रकाशमल्ल महाराजा..."

(ऐश्वर्यधर शर्मासंग रहेको टिपौटे कागतबाट)

[ने.सं. ८२६ (वि. सं. १७६३) ज्येष्ठ कृष्ण चतुर्थीका दिन भक्तपुरका तलेजुलाई गजूर चढाइयो ।... पाटनबाट कालो ढुङ्गा ल्याई मूलचोकमा यो साल नाच नचाउने ठाउँ (डबली) बनाइयो । यस वेला (भक्तपुरका) राजा श्रीभूपतीन्द्रमल्ल, पाटनका राजा श्रीलोकप्रकाशमल्ल...]

" इन्द्रमल्लको ने. सं. ८२६ को टक पाइन्छ।"

"संवत् ८२८ फागुण शुक्ल चतुर्दसी ।। श्रवणानक्षत्रे सोमवार।थ्व कुन्हु ललितापुरिमानिग्लाधिपति श्री २ जयइन्द्रमल्लदेवस्य विजयराज्ये "

(पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको बहालको इन्द्रमल्लको पालाको वि. सं. १७६४को अभिलेखबाट)

[ने.सं. ८२८ (विसं. १७६४) फाल्गुन शुक्ल चतुर्दशी श्रवणनक्षत्र सोमवारका दिन ललितपुर मानिग्लका राजा श्रीश्रीजयइन्द्रमल्लदेवको विजयराज्यमा]

" सं ८२९ चैत्र सुदि १५ रात्रिया घटि १३ इन्द्रमल्ल मोक "

(धनेश्वर राजोपाध्यायसंग रहेको टिपौटे कागतबाट)

[ने.सं. ८२९ (वि.सं. १७६६) चैत्र शुक्ल पूर्णिमाको रातको १३ घडी जाँदा इन्द्रमल्लको मृत्यु भयो ।]

"संवत् ८२६ कार्तिक शुक्ल एकादशीका दिन योगनरेन्द्रमल्ल चाँगुमा परलोक भया... संवत् ८२६ कार्तिक कृष्ण ११ का दिन छोरीपट्टिका सन्तान लोकप्रकाशमल्लकन भक्तपुरका राजा आई अभिषेक दिया. ... संवत् ८२६ आश्विन वदि षष्ठीका दिन लोकप्रकाशमल्ल ११ मैहामात्र राज्यभोग गरी मृत्यु हुंदा भया ।। व्याहाउप्रान्त बौद्ध (बोध) मल्ल कुवरका छोरा इन्द्रमल्लकन राज्याभिषेक दिया. संवत् ८२९ चैत्र शुक्ल पूर्णिमा दिन···परलोक भया."

(भाषावंशावलीबाट)

\+ + +

४२ संशोधित विषय-संख्या
१६ क्रमागत संख्या

[श्यामराज पोखरेल + मोहननाथ पाँडे + बाबुराम नेपालको वि० सं० २०११। ७।२२।१ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

यक्षमल्लका रायमल्ल, रणमल्ल, रत्नमल्ल यी तीन छोरा थिए ।

शुद्ध

यक्षमल्लका रायमल्ल, रत्नमल्ल, रणमल्ल, राममल्ल, अरिमल्ल, पूर्णमल्ल यी ६ छोरा वि० सं० १५२७ मा जीवित थिए । अर्का छोरा राजमल्ल वि० सं० १५२४ भन्दा पहिले नै मरिसकेका थिए । यसरी यक्षमल्लका ७ छोरा देखिएका छन् ।

प्रमाण

"श्रीमत्श्रीराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकेन श्रीमता श्रीनेपालेश्वरचक्रचूडामणिश्रीलक्ष्मीनारायणावतारश्रीश्रीजययक्षमल्लदेवेन ॥ दिवंगतपुत्रजयराजमल्लदेवकुमाराय तस्मै उद्देशनार्थं श्रीश्रीश्रीविष्णुप्रासादस्थापनादिध्वजावरोहनपर्यन्तं संपूर्णकृतं, दिवंगतपुत्रजयराजमल्लदेवकुमारस्य शरीरप्रमाणप्रतिमासुवर्ण्णेन श्रीश्रीश्रीहृषीकेशमूर्तिनिर्म्मानं कृत्वा स्थापित, सुवर्ण्णरचिततोरणसद्प्रतिष्ठा कृता पुनश्च षड्दर्शनजनावास सत्रशालाअग्निशालासद्कूपसद्मंदिरसूपशालाजलधेनुसहप्रनालीजल प्रवाहयित्वा……

सम्वत् ५८८ कार्तिककृष्णद्वितीयायां तिथौ मृगशिरनक्षत्रे साध्ययोगे शुक्रवासरे थ्व कोन्हु…"

(भक्तपुर तुलाछेटोलको यक्षमल्लको वि० सं० १५२४ को अभिलेखबाट)

[श्रीराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीनेपालेश्वरको समूहमा श्रेष्ठ भएका श्रीलक्ष्मीनारायणको अवतार भएका श्रीश्रीजययक्षमल्लदेवले स्वर्गे भएका आफ्ना छोरा जयराजमल्लदेव कुमारको निमित्त श्रीश्रीश्रीनारायणको मन्दिरको जग हाल्नुदेखि ध्वजा चढाउनुसम्मका सबै काम गर्नुभयो। स्वर्गे भएका छोरा जयराजमल्लदेव कुमारको शरीर जत्रो श्रीश्रीश्रीनारायणको सुनको मूर्ति बनाई स्थापना गरियो। सुनको तोरणको प्रतिष्ठा गरियो। फेरि षड्दर्शन पढेकाहरूलाई बस्न सत्तल, अग्निशाला, कूवा, असल भान्साघर, टुटेधारा, धारा बनाइए·····

ने० सं० ५८८ (वि० सं० १५२४) कार्तिक कृष्ण द्वितीया मृगशिरा नक्षत्र साध्ययोग शुक्रवारका दिन ····]

"श्रीसूर्यवंशनृपतिर्जययक्षमल्लः
प्रौढप्रतापभुवनैकमहाप्रवीणः ।
नेपालमण्डलविभूषितराजराजो
भूयाद्विपक्षमथनो भुवि सुप्रसिद्धः ॥

तत्पुत्राः श्रीमन्तः कुमाराःसन्ति ।

ज्येष्ठश्रीजयरायमल्लनृपतिः श्रीरत्नमल्लः प्रभुः
श्रीमच्छ्रीरणमल्लदेवगुणवान् श्रीराममल्लो नृपः ।
ख्यातः श्रीअरिमल्लदेवसुकृती श्रीपूर्णमल्लोवर—
स्तेषां वैरिगणाः प्रयान्तु निधनं शम्भोः प्रसादादिह ॥

नेपालहायनगते विधुरन्ध्रबाणे
माघे सिते तिथिवरे नवमीप्रशस्ते ।
ऋक्षे विधेः शशिसुतेहनि ऐन्द्रयोगे
तस्मिन् सुवर्णकलशात्रयरोहणं स्यात् ॥"

(पशुपतिको यक्षमल्लको पालाको वि० सं० १५२७ को अभिलेखबाट)

[सूर्यवंशमा पैदा भएका, ठूलो प्रतापले पृथ्वीमा प्रख्यात भएका नेपालमण्डलका राजाधिराज जययक्षमल्लका शत्रुहरू नाश होऊन्।

उहाँका छोरा राजकुमारहरू जेठा श्रीजयरायमल्लदेव, श्रीरत्नमल्लदेव, गुणी श्रीरणमल्लदेव, श्रीराममल्लदेव, धर्मात्मा प्रख्यात भएका श्रीअरिमल्लदेव, कान्छा श्रीपूर्णमल्लदेव हुनुहुन्छ। महादेवको निगाहबाट उहाँहरूका शत्रुहरू नाश होऊन्।

ने० सं० ५९१ (वि० सं० १५२७) माघ शुक्ल नवमी रोहिणीनक्षत्र बुधवार ऐन्द्रयोगमा यहाँ तीनवटा सुनका गजूर चढाइए।]

\+ \+ \+

४३ संशोधित विषय-संख्या
१६ क्रमागत संख्या

[श्यामराज पोखरेल+मोहननाथ पाँडे+बाबुराम नेपालको वि० सं० २०११।७।२२।१ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

यक्षमल्लले आफ्नो जीवनकालमै आफ्नो राज्यलाई चार भाग लाई जेठा रायमल्ललाई भादगाउँ, माहिला रणमल्ललाई बनेपा, कान्छा रत्नमल्ललाई काठमाडौं तथा छोरीलाई पाटन राज्य बाँडिदिए।

शुद्ध

यस बेला 'नेपालमण्डलेश्वर' को हैसियतले यक्षमल्लहरू भक्तपुरमा बसी शासन गर्दथे। कान्तिपुरमा पुस्तैनी अधिकार पाएका अधिकारसम्पन्न वैश्य महापात्रहरूको शासन थियो। ललितपुरमा चाहिं सप्तकुटुम्बज (सात परिवारका) मध्येका तीन मुख्य महापात्रहरू मिली शासन गर्दथे। यी महापात्रहरू राजाको हुकुम मानी शासन गर्दथे तापनि पुस्तैनी अधिकार पाएका हुनाले यिनीहरू पनि केही शक्तिशाली थिए।

वि० सं० १५३८ मा यक्षमल्लको मृत्यु भयो। यसपछि केही काल उनका छोराहरू र उनका दौहित्र (छोरीका छोरा) भीममल्लसमेत भई राज्य चलाए।

यक्षमल्लका छोराहरूमा रत्नमल्ल चतुर र महत्त्वाकाङ्क्षी पुरुष थिए। यसैले उनी दाजु-भाइहरूसंगको संयुक्त शासनले मात्र सन्तुष्ट भएनन्। यस कारण दाजुहरूसंग मिली भक्तपुरमा शासन पनि चलाउँदै रहने तथा अन्ततिर आफ्नो स्वतन्त्र शासन पनि कायम गर्ने उद्योग रत्नमल्लले गर्न लागे। कान्तिपुरका महापात्र-हरूको स्थिति कमजोर देखेर पहिले रत्नमल्लले कान्तिपुरमा आँखा गाडे। आफ्नो बाबुको मृत्यु भएको ३ वर्ष जतिपछि नै वि० सं० १५४१ मा रत्नमल्लले कान्तिपुरका महापात्रहरूलाई सिद्धयाई कान्तिपुर दखल गरे। त्यहाँ आफू र आफ्ना एक जना भाइ अरिमल्लको मात्र शासन कायम गरे। केही कालपछि कान्तिपुरमा रत्नमल्लको एकलौटी अधिकार रह्यो।

यक्षमल्लका छोराहरूमा जेठा रायमल्ल हुनाले भक्तपुरमा उनको केही विशेष अधिकार रहनु स्वाभाविक थियो तथा संयुक्त अधिकार रहेको क्षेत्र कान्तिपुरमा रत्नमल्लले आफ्नो मात्र स्वतन्त्र शासन कायम गरेको रायमल्ल र उनका सन्तानलाई मन पर्ने कुरा थिएन ।

चतुरा रत्नमल्लले भाइहरूलाई आफ्नो पक्षमा मिलाई ललितपुरमा पनि भक्तपुरको अधिकार छुटाई आफ्नो प्रभाव फैलाए । परन्तु ललितपुरका महापात्रहरू केही व्यवस्थित हुँदा रत्नमल्लले कान्तिपुरका महापात्र-हरूलाई जस्तै उनीहरूलाई सिद्ध्याउन सकेनन् । यसैले ललितपुरमा रत्नमल्ल र उनका भाइहरूको अधिकार रह्यो तापनि महापात्रहरूको स्थिति पनि कायमै रह्यो ।

वि० सं० १५७७ मा रत्नमल्लको मृत्यु भयो । यसपछि कान्तिपुरमा उनका सन्तानको शासन चल्यो । भक्तपुरमा केही काल रायमल्लका सन्तान तथा रणमल्ल, भीममल्लको संयुक्त शासन चल्यो । पछि रायमल्लका सन्तानको मात्र शासन चल्यो । ललितपुरमा चाहिं यी मल्ल राजाहरूको कमजोरीबाट मौका पाई त्यहाँका महापात्र विष्णुसिंहले स्वतन्त्र राज्य खडा गरे । यसरी नेपाल उपत्यकाभित्र भक्तपुर, कान्तिपुर, ललितपुर तीन स्वतन्त्र राज्य खडा भए तथा केही काल बनेपा पनि स्वतन्त्र राज्यको रूपमा खडा हुन आयो ।

यताबाट यक्षमल्लले आफ्नो जीवनकालमै आफ्नो राज्यलाई चार भाग लाई रायमल्ललाई भादगाउँ, रणमल्ललाई बनेपा, रत्नमल्ललाई काठमाडौं तथा छोरीलाई पाटन राज्य आफैंले बाँडिदिएका थिएनन् , उनको मृत्युपछि उनका छोराहरूले कलह गरी राज्य टुक्र्याएका हुनाले भक्तपुर, कान्तिपुर, ललितपुर, बनेपा राज्य खडा हुन आएका हुन् भन्ने कुरा स्पष्ट देखिन्छ ।

प्रमाण

"भक्तपुरीनगर्यां च त्रयो राजा विराजते ।
धर्म्मजोतिश्च कीर्तिश्च ज्येष्ठमध्यकनिष्ठके ॥

श्रेयोस्तु ॥ सम्वत् ५२२ भाद्रपद शुक्ल द्वादशी श्रवण प्र धनिष्टानक्षत्रे शुक्रम प्र धृतियोगे शुक्रवासरे शुभलग्ने समाप्तमिति"

(वीरपुस्तकालयमा रहेको वि० सं० १४५६ मा लेखिएको प. ११७६ संख्याको 'नरपतिजयचर्यास्वरोदय' बाट)

[भक्तपुर शहरमा जेठा धर्मनल्ल माहिला ज्योतिर्मल्ल, कान्छा कीर्तिमल्ल तीन राजा हुनुहुन्छ । ने० सं० ५२२ (वि० सं० १४५६) भाद्र शुक्ल द्वादशी श्रवण उप्रान्त धनिष्ठानक्षत्र सुकर्मा उप्रान्त धृतियोग शुक्रवार शुभ लग्नमा लेखिसिद्धियो ।]

"श्रीजोतिमल्लहृदयनन्दनयक्षमल्लः···
भक्तापुरीनगरवासितसौख्यकारी।···
संवत् ५३३ माघ शुक्ल त्रयोदशी पुनर्वसुनक्षत्रे प्रीतियोगे आदित्यवारे"

(पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६६ को अभिलेखबाट)

[श्रीज्योतिर्मल्लका छोरा भक्तपुरका बासिन्दालाई सुख दिने यक्षमल्ल हुनुहुन्छ।··· ने० सं० ५३३ (वि० सं० १४६६) माघ शुक्ल त्रयोदशी पुनर्वसुनक्षत्र प्रीतियोग आइतवारमा]

"श्रीश्रीजययक्षमल्लदेव, प्रभु ठाकुरस, विजयराजस, श्रीख्वप्वस, खारनो, गडप्राकारनो, लंकाठनो दयका जुरोम्, थ्व गड दयके निमितिन, ख्वप्वस बसरपो लोकस्यं, अनेक कष्टनस्यं, वितनवुं, उपेखरपं, दयका गड जुरोम, ब्रह्म, क्षत्रि, वैश्य, शूद्र, चतुर्व्वर्ण्ण आदिन, एकचित याङन, शिंकु, अटकु, चाकु, थम थम बुरयं शरीर कष्टरपं, दयकं तया थ्व गड जुरोम्···श्रीश्रीप्रभु ठाकुरस्यनो, प्रदिक प्रधाननो, प्रजा पाखननो, ख्वप्व देशश, बसरपको समस्तस्यंवुं ·· चिन्ता यायमाल जुरो,···
सम्वत् ५७३ श्रावणशुक्लपूर्णमास्यां श्रवणनक्षत्रे आयुष्मान्योगे शुक्रवासरे श्रीश्रीप्रभु ठाकुरस्यं, प्राकार आदिन, गड आरंभ याङा दिवस॥"

(भक्तपुर राजदरबारको यक्षमल्लको वि० सं० १५१० को अभिलेखबाट)

[श्रीश्रीजययक्षमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा श्रीभक्तपुरमा खाई, गडप्राकार (किल्लाको परखाल), लंकाठ (ढोकाका किल्ला)हरू बनाइए। भक्तपुरका बासिन्दाले धेरै कष्ट सहीकन, पैसा खर्च गरीकन, धेरै काल लाईकन गड (किल्ला) बनाएका हुन्। ब्राह्मण क्षत्री वैश्य शूद्र चारै जात आदिले मन लाईकन काठको भारी, ईंटको भारी, माटोको भारी आफै आफैले बोकी शरीरले कष्ट गरीकन यो गढ बनाइएको हो।···भक्तपुर शहरमा बस्ने श्रीश्रीराजा, भारादार प्रजा साराले ··· ····· यसको हेरविचार गर्नुपर्छ।]

"५२८ यक्षमल्लजन्म ६०२ माघ··· म्वोक"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको, विक्रमको अठाह्रौं शताब्दीमा लेखिएको थ्यासफुबाट)

[ने० सं० ५२८ (वि० सं० १४६५) मा यक्षमल्लको जन्म भयो, ने० सं० ६०२ (वि० सं० १५३८) माघमा .. (यक्षमल्लको) मृत्यु भयो !]

"सं० ६०४ वैशाख शुक्ल एकादशी ए देश तेल रत्नमल्लदेवसन"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको विक्रमको अठाह्रौं शताब्दीमा लेखिएको ठ्यासपुबाट)

[ने० सं० ६०४ (वि० सं० १५४१) वैशाख शुक्ल एकादशीका दिन रत्नमल्लदेवले कान्तिपुर दखल गरियो ।

"तस्माच्छ्रीरत्नमल्लः समजनि विबुधाराधने दत्तबुद्धिः⋯
यो नु प्रौढतरान् निहत्य धरणीपालान् महासंगरे
गत्वा कान्तिपुरं चकार विमलं राज्यं तु स्वर्गोपमम् ।"

(पशुपतिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७:३ को अभिलेखबाट)

[उहाँबाट (यक्षमल्लबाट) देवताको आराधनामा मन लाएका श्रीरत्नमल्ल हुनुभयो । जसले (रत्नमल्लले) ठूलो लडाईंमा ठूल-ठूला शासकहरूलाई सिद्ध्याएर कान्तिपुर पुगी त्यहाँ स्वर्ग जस्तो असल राज्य बसाल्नुभयो ।]

"आसीच्छ्रीरत्नमल्लो नृपतिरुपचितश्रीस्समागत्य भक्त—
ग्रामाद् येनेह लब्धत्रिभुवनजननीपादपद्मप्रसादात् ।

वैश्यान् संहृत्य शस्योपचयपरिचयान् प्राप्तराज्याधिकारान्
कान्ती कान्त्युग्रवर्णाश्रमसमुपचिता सद्य एव व्यधायि ॥

(पशुपतिको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३५ को अभिलेखबाट)

[ठूलो ऐश्वर्य भएका राजा श्रीरत्नमल्ल हुनुभयो । जसले (रत्नमल्लले) जगज्जननी (परमेश्वरी) को चरणकमलको निगाहले भादगाउँबाट यहाँ (कान्तिपुरमा) आईकन धन धान्य प्रशस्त भएका, राज्यको अधिकार पाएका वैश्यहरूलाई सिद्ध्याई कान्तिपुरलाई चाँडै नै राम्रो वर्णाश्रमव्यवस्थाले बढिबढाउ भएको पार्नुभयो ।]

"⋯श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवस्य श्रीश्रीजयअरिमल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥ ⋯श्रीकाष्ठमण्डपनगरे श्रीश्रेयोऽस्तु संवत् ६०५ आश्विनशुक्ले चतुर्थ्यायां तिथौ अङ्गारवासरे "

(काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्ल अरिमल्लको पालाको वि० सं० १५४२ को ताम्रपत्राभिलेखबाट)

[···श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेव र श्रीश्रीजयअरिमल्लदेवको विजयराज्यमा श्रीकाष्ठमण्डप शहरमा श्रीने० सं० ६०५ (वि० सं० १५४२) आश्विन शुक्ल चतुर्थी मङ्गलवारमा···]

"ख्यातः श्रीजयरायमल्लनृपतिः श्रीरत्नमल्लप्रभुः
भूपः श्रीरणमल्लदेवसुकृती तद्भागिनेयः सुधीः ।
सोयं श्रीजयभीममल्लगुणवान् कारुण्यरत्नाकरः
तेषां तद्विजये च राज्यभुवने संस्थापितो माधवः ॥

पंचरिन्दुरसे वर्षे माघस्य पूर्णमातिथौ ।
वेदोक्तेन विधानेन माधवोऽयं प्रतिष्ठितः ॥"

(भक्तपुर भीमसेनस्थानपछाडि भीमधाराको विष्णुमूर्तिको पाठपीठको, रायमल्ल रत्नमल्ल रणमल्ल भीममल्लको पालाको वि० सं० १५५१ को अभिलेखबाट)

[प्रसिद्ध श्रीरायमल्लदेव, श्रीरत्नमल्लदेव, श्रीरणमल्लदेव, उहाँहरूका भानिज विद्वान् गुणी दयालु भीभीममल्ल, यहाँहरूको विजयराज्यमा यी विष्णुको स्थापना गरियो ।

ने० सं० ६१५ (वि० सं० १५५१) माघपूर्णिमामा वैदिक विधानअनुसार यी विष्णुको प्रतिष्ठा गरियो ।]

"ज्येष्ठः श्रीजयरायमल्लनृपतिर्न्नेपालचूडामणि—
स्तन्मध्योनुजकंसकेशवबली श्रीरत्नमल्लप्रभुः ।
कानिष्ठो रणमल्लदेवसुकृती कारुण्यरत्नाकर—
स्तत्तेषां वरभागिनेयविदितः श्रीभीममल्लो नृपः ॥

तेषां नृपाणां विजयराज्ये ॥······

विन्दुयुग्मरसे याते श्रीनेपालिकवत्सरे ।
वैशाखस्य शिते पक्षे द्वितीयायां प्रयत्नतः ॥

(फील्डमार्शल श्रीकेसरशमशेर ज. ब. रा. को पुस्तकालयमा रहेको, रायमल्ल रत्नमल्ल, रणमल्ल, भीममल्लको पालामा वि० सं० १५५७ मा ललितपुरमा लेखिएको २३४ संख्याको 'साद्यन्तकोशसारबाट)

[नेपालका राजा जेठा श्रीजयरायमल्लदेव, उहाँका माहिला भाइ असुरनारायण बलिया श्रीरत्नमल्लदेव, कान्छा धर्मात्मा दयालु श्रीरणमल्लदेव, उहाँहरूका असल भानिज श्रीभीममल्लदेव, यहाँ राजाहरूको विजयराज्यमा ।···

ने० सं० ६२० (वि० सं० १५५७) वैशाख शुक्ल द्वितीयाका दिन परिश्रमपूर्वक (यो पुस्तक लेखियो ।)]

"श्रीनेपालमण्डलेश्वरश्रीश्रीजयरायमल्लदेवः श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवः श्रीश्रीजयरणमल्लदेवः श्रीश्रीजय-भीममल्लदेवस्तेषां भूपालानां विजयराज्ये।··· सं० ६२४···"

(भक्तपुर तचपालटोलको एउटा सानो मन्दिरमा रहेको, रायमल्ल, रत्नमल्ल, भीममल्लको पालाको वि० सं० १५६१ को अभिलेखबाट)

[श्रीनेपालमण्डलका मालिक श्रीश्रीजयरायमल्लदेव, श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेव, श्रीश्रीजयरणमल्लदेव श्रीश्रीजयभीममल्लदेव यहाँ राजाहरूको विजयराज्यमा··· ने० सं० ६२४ (वि० सं० १५६१) मा···]

"ज्येष्ठः श्रीजयरायमल्लनृपतिर्भूपालचूडामणि—
स्तन्मध्योनुजकंसकेशव इति श्रीरत्नमल्लो जयी ।
कानिष्ठो रणमल्लदेवसुकृती श्रीवंशनारायण—
स्तत्तेषां वरभागिनेयविदितः श्रीभीममल्लो विभुः ॥

तेषां नृपाणां विजयराज्ये ।..."

(भक्तपुर हनुमन्तेघाटको रायमल्ल, रत्नमल्ल, रणमल्ल, भीममल्लको पालाको अभिलेखबाट)

[राजामा श्रेष्ठ जेठा जयरायमल्लदेव, उहाँका माहिला भाइ असुरनारायण विजयी श्रीरत्नमल्ल, कान्छा धर्मात्मा कुल-श्रेष्ठ रणमल्लदेव, उहाँहरूका असल भानिज श्रीभीममल्लदेव, यहाँ राजाहरूको विजयराज्यमा ..]

"·· श्रीमन्नेपालाधिराजेश्वरश्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवस्य विजयराज्ये श्रीकाष्ठमण्डपस्थानस... संवत् ६३२ आषाढकृष्णचतुर्दशी पर अमावास्यायां पुनर्वसुनक्षत्रे वज्रयोगे सोमदिने"

(काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्लको पालाको वि० सं० १५६६ को ताम्रपत्राभिलेखबाट)

[श्रीनेपालका राजाधिराज श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवको विजयराज्यमा श्रीकाष्ठमण्डपमा··· ने० सं० ६३२ (वि० सं० १५६६) आषाढ कृष्ण चतुर्दशी उप्रान्त औंसी पुनर्वसुनक्षत्र वज्रयोग सोमवारमा ।]

"वर्षे नेपालजाते शरगुणरशके ज्येष्ठशुक्लाष्टमीके
नक्षत्रे पूर्वफाल्गुन्यसहित इह वा वज्रयोगे···।
वारे चान्द्रे वृषष्ठे पुनरपि तपने सिंहराशिस्थचन्द्रे
पञ्चश्रीबुद्धचैत्यप्रथितवरशिरःस्वर्ण्णछत्रावरोहः ॥

श्रीललितपत्तने ॥ श्रीमत्पशुपतिचरणकमलसेवितश्रीश्रीमानेश्वरीवरलब्धप्रसादितपरमभट्टारकपरमेश्वरमहाराजाधिराजश्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवस्य ॥ श्रीश्रीजयरणमल्लदेवस्य ॥ श्रीश्रीजयराममल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥ श्रीमानीगलके ॥···प्रधानमहापात्र असुरनारायण श्रीजयजगत्पाल···"

(कीर्तिपुरको ठूलो चैत्यको रत्नमल्ल, रणमल्ल, राममल्लको पालाको वि० सं० १५७२ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७२) ज्येष्ठ शुक्ल अष्टमी सोमवार पूर्वफाल्गुनीनक्षत्र वज्रयोगमा, वृषराशिमा सूर्य बसेमा, सिंहराशिमा चन्द्रमा बसेमा प्रसिद्ध श्रीपञ्चबुद्धको चैत्यमाथि सुनको छत्र चढाइयो ।

श्रीललितपुरमा । श्रीपशुपतिका चरणकमलको सेवा गर्ने, श्रीमानेश्वरीको वरप्रसाद पाएका परमभट्टारक परमेश्वर महाराजाधिराज श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेवको श्रीश्रीजयरणमल्लदेवको श्रीश्रीजयराममल्लदेवको विजयराज्यमा । श्रीमानीगलमा ।··· प्रधानमहापात्र असुरनारायण श्रीजयजगत्पाल...

"नेपालाधिपति राजाधिराज जयपरमेश्वर परमभतारक श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेव प्रभु ठाकुरस विजयराज्ये ॥ श्रीललीतापुरिणगरे··· सम्वत् ६३५ आखाढ कृष्ण चतुर्द्दशी अंगारवासर"

(पाटन गुइतको रत्नमल्लको पालाको वि० सं० १५७२ को अभिलेखबाट)

[नेपालका मालिक, राजाधिराज जयपरमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीजयरत्नमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा । श्रीललितपुर शहरमा···ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७२) आषाढ कृष्ण चतुर्दशी मङ्गलवारका दिन.]

"श्रीश्रीजयरणमल्लदेवप्रभुठाकुरस्य विजयराज्ये ॥ माघव्रत... सम्वत् ६३६ माघमासे शुक्लपक्षे पूर्ण्णमास्यां तिथौ पौष्यनक्षत्र आयुष्माणयोगे शनिश्चरवासरे"

(बनेपा वकुटोल धाराअगाडिको रणमल्लको पालाको वि० सं० १५७२ को अभिलेखबाट)

[···श्रीश्रीजयरणमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा । माघव्रत ·· ने० सं० ६३६ (वि० सं० १५७२) माघ शुक्ल पूर्णिमा पुष्यनक्षत्र आयुष्मान् योग शनैश्वरवारमा ।]

"सम्वत् ६३७ वैशाषशुक्लद्वीतियायां तिथौ ॥ कृतिकनक्षेत्र प्र रोहिनिनक्षेत्र, सोभनजोगे, वुद्वासरे, श्रीश्रीजयरणमल्लदेव प्रभु ठाकुरस, विजयराजस, अभराजद्वाराया, पुत्र दिवंगत जुवया श्री ३ विनायक (स्थापन) दिन"

(नाला बलाछेंटोलको गणेशको पादपीठको रणमल्लको पालाको वि० सं० १५७४ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ६३७ (वि० सं० १५७४) वैशाख शुक्ल द्वितीया कृत्तिकानक्षत्र उप्रान्त रोहिणीनक्षत्र शोभनयोग बुधवारका दिन श्रीश्रीजयरणमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा । अभराज द्वारेका दिवङ्गत छोराको निमित्त श्री ३ गणेशको स्थापना गरियो ।]

"अब्दे नेपालवृत्ते गगनयुगरसे मासि भाद्रे च शुक्ले,
द्वादश्याश्चातिगण्डे श्रवणसहगते वासरे सूर्यपुत्रे ।
त्यक्त्वा सप्ताङ्गलक्ष्मीं विपुलधन महाक्रन्दितानेकलोकै,
हा स्वामी रत्नमल्लो दश युवति सहा रुद्रलोके च यग्मु ॥"

(राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको ३४६० संख्याको अमरकोशबाट)

[ने० सं० ६४० (वि० सं० १५७७) भाद्र शुक्ल द्वादशी श्रवणनक्षत्र अतिगण्डयोग शनैश्चरवारका दिन राज्य धन-सम्पत्ति छोडी दुनियाँलाई रुवाई राजा रत्नमल्ल स्वर्ग हुनुभयो । दश जना सती गए ।]

"श्रीरणमल्लपृथिविपतिनां श्रीभीममल्ल··· ईश्वराणां,
श्रीवीरमल्लश्रीजीतमल्ल । तेषां नृपानां बिजयं च राज्यं ॥

भक्तापुरीश्रीनगराधिपानां·········

अग्निवेदरसे वर्षे वैशाखपूर्णमीतिथौ ।
बिशाषं च वरियानं समाप्तं बुधवासरे ॥"

(भक्तपुर थलाछेंटोलको रणमल्ल भीममल्ल वीरमल्ल जीतमल्लको पालाको वि० सं० १५८० को अभिलेखबाट)

[भक्तपुरदेशका राजा श्रीरणमल्लदेव, श्रीभीममल्ल, श्रीवीरमल्ल, श्रीजीतमल्ल, यहाँ राजाहरूको विजयराज्यमा.... ने० सं० ६४३ (वि० सं० १५८०) वैशाख पूर्णिमा विशाखानक्षत्र वरीयान्योग बुधवारका दिन सिद्धियो ।]

"आसीद्विश्वविशोभिनिर्म्मलयशोराशौ रघोरन्वये
विख्यातो जययक्षमल्लनृपतिर्द्दातावदाताशयः।...

पुत्रास्त्रयस्तस्य नृपस्य जाता दाक्षिण्यदानादिगुणावदाताः।
ज्यायानभूत्तेषु वलत्प्रतापः श्रीरायमल्लः स्फुरदुग्रचापः॥

वाग्वत्याष्परसरितस्तु पूर्व्वभा गेश्रीभक्ताभिधवरपत्तनेऽभिरामे।
येन श्रीनयविनयप्रदानसारतुलयत्वात् पितुरुदवाहि राज्यभारः॥

ततः समजनि स्फुरत्तरभुजोष्मदर्पानलो
दयाविनयदानवान् भुवनमल्लनामा नृपः।

श्रीप्राणमल्लो नृपतिस्ततोऽभूद्...
श्रीविश्वमल्लो नृपतिस्ततोभूद्...

तस्मात्त्रैलोक्यमल्लः समजनि रजनिजानिजेता यशोभिः...
तत्पुत्रो दानकर्णो जयति जयजगज्ज्योतिमल्लो नरेन्द्रो...

...महाराजाधिराजश्रीश्रीमज्जगज्ज्योतिर्मल्लविरचिता श्रीस्वरोदयदीपिका समाप्ता।

...शाके १५३६ ल सं ४६४ ज्यैष्ठशुक्लचतुदर्शीशनौ श्रीजगज्ज्योतिर्मल्लनिदेशमासाद्य श्रीवंशमणि-शर्मा व्यलेखीदिदं पुस्तकम्।"

(वीरपुस्तकालयमा रहेको, जगज्ज्योतिर्मल्लले बनाएको, वि० सं० १६७४ मा लेखिएको, पृ० ११८६ संख्याको नरपतिजयचर्या–स्वरोदयटीकाबाट)

[संसारमा प्रसिद्ध रघुकुलमा दानी, चोखो मन भएका, प्रसिद्ध राजा जययक्षमल्ल हुनुभयो।

उहाँ राजाका (यक्षमल्लका) अर्काको मनअनुसार चल्ने, दान गर्नु आदि गुणहरू भएका तीन छोरा हुनुभयो। उहाँहरूमा जेठा, प्रतापी, धनु चलाउन सिपालु रायमल्ल हुनुभयो।

जसले (रायमल्लले) ऐश्वर्य नीति विनय दान बलमा बुवा जस्तै हुनाले वाग्वती नदीदेखि पूर्वपट्टि असल राम्रो भक्तपुर शहरमा राज्य गर्नुभयो।

उहाँबाट (रायमल्लबाट) वीरहरूको घमण्ड तोड्ने, दयालु, विनयले युक्त भएका, दानी राजा भुवनमल्ल हुनुभयो। उहाँबाट (भुवनमल्लबाट) राजा प्राणमल्ल हुनुभयो। उहाँबाट (प्राणमल्लबाट) राजा विश्वमल्ल हुनुभयो। उहाँका [विश्वमल्लका] छोरा कीर्ति फैलिएका त्रैलोक्यमल्ल हुनुभयो। उहाँका [त्रैलोक्यमल्लका] छोरा दानी राजा जयजगज्ज्योतिर्मल्ल हुनुहुन्छ।

महाराजाधिराज श्रीश्रीजगज्ज्योतिर्मल्लले बनाएको स्वरोदयदीपिका सिद्धियो। ... शकसंवत् १५३६ लक्ष्मण संवत् ४९४ (वि० सं० १६७४) ज्येष्ठ शुक्ल चतुर्दशी शनैश्चरवारका दिन श्रीजगज्ज्योतिर्मल्लको आज्ञाले श्रीवंशमणि शर्माले यो पुस्तक लेखेको हो।]

"नृपति यक्षमल्ल रायमल्ल भूप भुवनमल्ल प्राणमल्ल।
विश्वमल्ल त्रैलोक्य जगज्ज्योतिर्मल्ल नरेशमल्ल जगतपरकाशमल्ल ॥ १२ ॥
सुमति जितामित्रमल्ल नरपति भूपतीन्द्रमल्ल जान।
सूर्य आदि मनुवंशावलीरसिक सुनयनिधान।
नृपगणपूजित जयजितामित्र कहए निजमति प्रवर सावित्र ॥ १३ ॥"

(वीरपुस्तकालयमा रहेको, दोस्रो २५१ संख्याको पुस्तकबाट)

"राजासीद् यक्षमल्लस्समरभुवि समृद्धादरस्सारभूतो ...

तत्पुत्रो रत्नमल्लोभवदमलमतिर्योजहादेष भक्त—
प्रामं स्वलपार्थकामं शुचिविमलवपुष्पलवलं दिक्करीव।
देवीपादाब्जसेवी बलमतुलभुजप्रौढचंडप्रताप—
ष्कान्तीमासाद्य सद्यः क्षपितनृपपदस्थायिवैश्यामथाशात् ॥

श्रीसूर्यमल्लस्सुविशुद्धभूषा तस्मादजायन्निजवंशपूषा।...
सर्वाभिरामोमरमल्लभूपस्ततोस्य जातष्किल कामरूपः।...
तत्पुत्रोभवदुग्रवीर्यविभवः श्रीमन्महेन्द्रो नृपः...

तत्सूनुः शिवसिंहभूपतिरभूद्विख्यातनामावनौ
मोरंगाचलशृंगरोपितजयस्तम्भोतिदम्भोन्नतः।
निर्द्वन्द्वं ललिताह्वयं पुरमरेर्भ्रूसंज्ञया योग्रहीत्
प्रत्यर्थिक्षितिपाललब्धबलिभिर्भूदेवसेवापरः ॥

तस्यात्मजो हरिहरो नृपतिर्ब्बभूव···
तस्माल्लक्ष्मीनृसिंहो नरपतिरभवद्वीरलक्ष्मीसमृद्धो...
श्रीमत्प्रतापो नृपचक्रवर्त्ती बभूव तस्माद्गुणपूगपूर्णः।.....
एतस्मादभवद्यथा जलनिधेश्चन्द्रो दिशां द्योतकः...
जातोयं विकशत्प्रतापवलितः श्रीपार्थिवेन्द्रो नृपः ॥

मध्येश्रृंगं लसन्तं शिखरिणि सिधुलीदुर्गमत्यन्तदुर्गं
यो जग्राह प्रतापप्रबलतरसहायैकबोधैः सुयोधैः।...

पत्नी श्रीमृद्धिलक्ष्मीर्ज्जनकनरपतेर्देशजाता सुजाता...
भूपालेन्द्रस्तनूजस्सकलजनहितस्तस्य राजाधिराजो....

नेपालाब्देक्षिशून्यद्विपपरिगणिते मासि माघेथ पक्षे
कृष्णे षष्ठ्यां तिथावोषधिपतितनये हस्तयुक्ते धृतौ च।
स्तम्भे श्रीमात्पत्नीद्वयसुतसहितां स्थापयामास मूर्त्तिं
स्वीयां श्रीपार्थिवेन्द्रस्त्रिभुवनजननीभक्तये सूक्तिनम्रः ॥

इति श्रीसमस्तराजचक्रभव्यचूडामणिकविराजराजश्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लविरचितं स्ववंशावलीवर्णनं संपूर्णं ॥ ॥

(काठमाडौं तलेजुअगाडिको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भाभिलेखबाट)

[लडाइँको मैदानमा डट्ने, (पृथ्वीमा) सार भएका राजा यक्षमल्ल हुनुभयो। उहाँका (यक्षमल्लका) छोरा, सफा बुद्धि भएका रत्नमल्ल हुनुभयो। राम्रो जीउ भएका जसले (रत्नमल्लले) थोरै आमदानी भएको थोरै सुख दिने भादगाउँलाई दिशाका हात्तीले डोबिल्टालाई जस्तै छोड्नुभयो। परमेश्वरीको चरणकमलको सेवा गर्ने, ठूलो बाहुबल भएका, प्रतापी उहाँले स्थायी रूपले राज्यको अधिकार पाएका वैश्यहरूलाई सिद्ध्याई कान्तिपुरमा शासन गर्नुभयो।

उहाँबाट (रत्नमल्लबाट) आफ्नो कुललाई चम्काउने राम्रा सूर्यमल्ल हुनुभयो। उहाँबाट (सूर्यमल्लबाट) कामदेव जस्ता राम्रा अमरमल्ल हुनुभयो। उहाँका (अमरमल्लका) छोरा, ठूलो पराक्रम र ऐश्वर्य भएका राजा महेन्द्रमल्ल हुनुभयो।

उहाँका (महेन्द्रमल्लका) छोरा नाउँ चलेका, मोरङ्गको पर्वतमा जितबाजीको स्तम्भ गाडेका, शत्रु राजाबाट पाएको करले ब्राह्मणको सेवा गर्ने राजा शिवसिंह हुनुभयो। जसले शत्रुको ललितपुरलाई सजिलैसंग जित्नुभयो।

उहाँका (शिवसिंहका) छोरा राजा हरिहरसिंह हुनुभयो । उहाँबाट (हरिहरसिंहबाट) वीरमा हुनुपर्ने शोभा भएका राजा लक्ष्मीनरसिंह हुनुभयो । उहाँबाट (लक्ष्मीनरसिंहबाट) गुणी ठूला राजा प्रतापमल्ल हुनुभयो ।

समुद्रबाट दिशालाई झल्लमल्ल पार्ने चन्द्रमा जस्तै उहाँबाट (प्रतापमल्लबाट) प्रतापी यहाँ राजा पार्थिवेन्द्रमल्ल जन्मनुभयो । जसले (पार्थिवेन्द्रमल्लले) आफ्नो बाहुबल नै मुख्य सहायक भएका असल योद्धाहरूद्वारा पहाडको टुप्पोमा रहेको, जाने गाह्रो सिंधुली दुर्ग (किल्ला) दख्खल गर्नुभयो ।

(पार्थिवेन्द्रमल्लकी) महारानी मिथिला देशकी ऋद्धिलक्ष्मी हुनुहुन्छ । यहाँ महाराजाधिराजका (पार्थिवेन्द्रमल्लका) छोरा, सबैको हित गर्ने भूपालेन्द्र हुनुहुन्छ ।

ने० सं० ८०२ (वि० सं० १७३८) माघ कृष्ण षष्ठी बुधवार हस्तनक्षत्र धृतियोगमा राम्रो बोली–वचन भएका पार्थिवेन्द्रमल्लले आफू, आमा, दुइ पत्नी र छोराको मूर्ति राखी स्तम्भ गाड्नुभयो ।

सारा राजसमूहमा अत्यन्त ठूला भएका, कविराजराज श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लले बनाएको आफ्नो वंशावलीको वर्णन सिद्धियो ।]

(ललितपुरविषयका प्रमाण माथि २ संशोधित–विषय संख्यामा हेर्नुहोस्)

\+ \+ \+

४४ संशोधित विषय-संख्या
१७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११।८।६।१ मा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

मानदेवले स्थापना गरिएका लाजिमपाट तथा पशुपति वाग्वतीपारिका वामनमूर्तिका अभिलेखको संवत् ३८७ हो ।

शुद्ध

मानदेवले स्थापना गरिएका लाजिमपाट तथा पशुपति वाग्वतीपारिका वामनमूर्तिका अभिलेखको संवत् ३८९ हो ।

प्रमाण

लाजिमपाट र पशुपति वाग्वतीपारिका वामनमूर्तिको पादपीठको अभिलेखमा संवत्‌को अङ्क यस्तो छ—

यहाँको शतस्थानी अङ्क ३०० र दशस्थानी अङ्क ८० हो भन्ने कुरा निर्विवाद छ । एकस्थानी अङ्क

के हो भने मात्र निर्णय गर्नुपरेको छ । मानदेवको चाँगुको स्तम्भलेखको श्लोकसंख्या अङ्कमा दिइएका छन् । त्यसबाट त्यस वेलाका केही अङ्क चिन्न सजिलो पर्छ । तर सो स्तम्भ अडाउन राखिएको कछुवाले त्यसको तल्लो भाग छोपिएको हुनाले त्यस स्तम्भलेखमा ४, ५, ६, अङ्क देखिँदैनन् । मानदेवकी छोरी विजयवतीको सूर्यघाटको अभिलेखमा पनि श्लोकसंख्या अङ्कमा दिइएका छन् । त्यताबाट ४, ५, ६ अङ्क चिन्न सकिन्छन् । यस कारण मानदेवको चाँगुको स्तम्भलेख र विजयवतीको सूर्यघाटको अभिलेखको आधारमा यहाँ १ देखि ६ सम्मका अङ्कका प्रतिलिपि दिइन्छन् ।

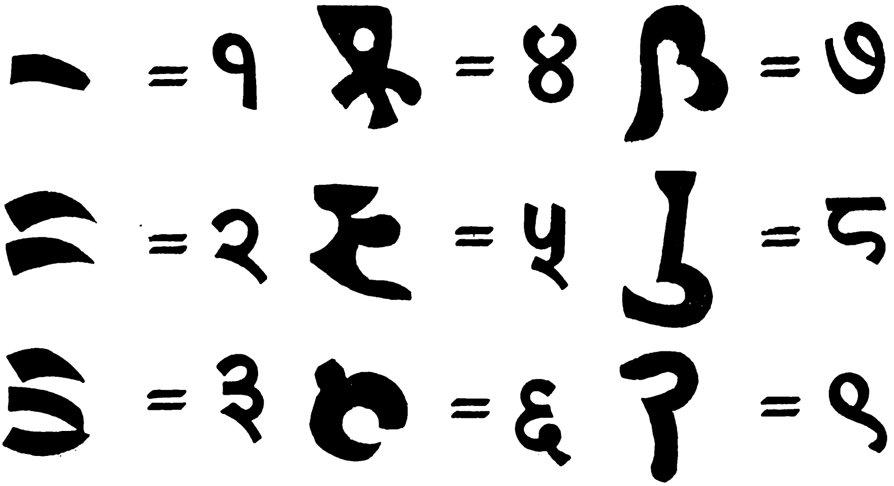

यसबाट माथिको संवत्मा एक स्थानी अङ्क ६ हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । यस कारण त्यस अभिलेखको संवत् ३८६ हुन्छ ।

\+ \+ \+

४५ संशोधित विषय-संख्या
१७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११।८।६।१ मा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

यक्षमल्लको मृत्यु वि० सं० १५३४ तिर भयो ।

शुद्ध

यक्षमल्लको मृत्यु वि० सं० १५३८ मा भएको हो ।

प्रमाण

" ५२८ यक्षमल्लजन्म ६०२ माघ... म्वोक "

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुबाट)

[ने.सं. ५२८ (वि. सं. १४६५) मा यक्षमल्लको जन्म भयो । ने. सं. ६०२ (वि. सं. १५३८) माघमा (यक्षमल्लको) मृत्यु भयो ।]

\+ + +

४६ संशोधित विषय-संख्या
१७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११।८।६।१ मा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १३४४ पौषमा जितारिमल्लले पहिलो पटक नेपाल-उपत्यकामा आक्रमण गरे । यसको लगत्तै दुइ महीनापछि जितारिमल्लले फेरि आक्रमण गरे ।

शुद्ध

वि० सं० १३४४ पौषमा जितारिमल्लले पहिलो पटक नेपाल-उपत्यकामा आक्रमण गरे । यसको १ वर्ष दुइ महीनापछि वि० सं० १३४५ फाल्गुनमा फेरि जितारिमल्लले आक्रमण गरेका हुन् ।

प्रमाण

"पश्चात्खशिया वव: ।। राजा जयतारि प्रथम प्रविष्टः सम्वच्छर चारि सय आठ पौषमासे साह्मगुस्थाने खशिया अवुठशय पातयित्वा, राष्ट्र सर्व वने सेवितम्. खशिया तेन पलायितम् लोक स्वस्थेन स्वस्थानस्थितम् ।। तस्य सम्वच्छर प्रवर्त्तते फाल्गुणमासशुक्लत्रयोदशी । पुनः द्वितीय जयतारी प्रविष्टः । ग्रामादि अग्निदाहं करोति ।।स्यँगुचेत प्रस्थयति, बुग्मलोकेश्वरद्रशनम श्रीपशुपतिप्रसनम् स्वस्थेन स्वराष्ट्रगमनम्भवति ।। सम्वच्छर चारि सय नव ।।

(गोपालवंशावली २६ पत्रबाट)

[पश्चिमबाट खशिया आए । ने० सं० ४०८ (वि० सं० १३४४) पौषमा जयतारि (जितारिमल्ल) पहिलो पटक पसे । सिम्भूमा आठ शय खशियालाई सिद्ध्याई सारा राष्ट्र वन पस्यो । त्यस कारण खशिया भागे । दुनियाँ आनन्दसंग आफ्नो आफ्नो ठाउँमा बसे । त्यसको एक वर्ष बित्यो । फाल्गुन महीनामा फेरि दोस्रोपल्ट जयतारि (जितारिमल्ल) पसे । गाउँहरुमा आगो लाइदिए । सिम्भूको चैत्यमा गए । बुङ्मतीका लोकेश्वरको दर्शन गरे । पशुपतिलाई खुशी पारे । ने० सं० ४०६ (वि० स० १३४५) मा आनन्दसंग आफ्नो देश फर्के ।]

\+ \+ \+

४७ संशोधित विषय-संख्या
१७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११।८।६।१ मा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

पशुपतिमन्दिरको पश्चिममा रहेको सुनौला सानो साँढे नृपेन्द्रमल्लले बनाएका हुन् ।

शुद्ध

पशुपतिमन्दिरको पश्चिममा रहेको सुनौला साँढे नृपेन्द्रमल्लको आज्ञाले भवानीशङ्करदासले वि० सं० १७३४ मा चढाएका हुन् ।

प्रमाण

"...श्रीश्रीजयनृपेन्द्रमल्लदेवस आज्ञास मानवगोत्र मानसिंहदासया धम्मपुत्र भवानीशङ्करदास श्रीश्रीश्रीपशुपतिप्रीतिन थो लु थुसा दुंता जुरो ॥ सम्वत् ७९८ मार्गशिरशुक्ल २ "

(पशुपतिनाथको अगाडिको सानो सुनौला साँढेको नृपेन्द्रमल्लको पालाको वि० सं० १७३४ को अभिलेखबाट)

[श्रीश्रीजयनृपेन्द्रमल्लदेवको आज्ञाले मानवगोत्रका मानसिंहदासका धर्मपुत्र भवानीशङ्करदासले श्रीश्रीश्रीपशुपतिलाई खुशी पार्न यो सुनौला साँढे चढाए । ने० सं० ७९८ (वि० सं० १७३४) मार्ग शुक्ल द्वितीया]

\+ \+ \+

४८ संशोधित विषय-संख्या
१७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि. सं. २०११।८।६।१ मा प्रकाशित चौथो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७४५ मा पार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो ।

शुद्ध

पार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु वि० सं० १७४४ मा भएको हो ।

प्रमाण

"सं० ८०७ आषाढ शुक्लः ।। तृतीया अश्लेष प्र मघानक्षत्र सुद्धि प्र व्यतिपातयोग शनिश्चरवार थ्व कुन्हुया रात्रीया घटि ६ श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल मोक, आरकस वासर तयाओ नकाओ. माजुपनि मछिङ शिजाको मशिन, नकमराजु भिन, मारा पिन्यसपनि सकल्यन ह्मं २४ सति वङ"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुबाट)

[ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल तृतीया अश्लेषा उप्रान्त मघानक्षत्र सिद्धि उप्रान्त व्यतिपातयोग शनैश्चरवारका दिन रातको ६ घडी जाँदा भातमा औषधि (विषादि) हाली खुवाइएका हुनाले श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो । (पार्थिवेन्द्रमल्लका) आमाहरू बिरामी भए, मर्न मात्रै मरेनन् । नकमयजु, भिन, मारा आदि जम्मा २४ जना सती गए ।]

\+ \+ \+

४९ संशोधित विषय–संख्या
१७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०११।८।६।१ मा प्रकाशित चौथो इतिहास–संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७६२ कार्तिकमा योगनरेन्द्रको मृत्यु भयो । २१ जना सती गए ।

शुद्ध

वि० सं० १७६२ कार्तिकमा योगनरेन्द्रको मृत्यु भयो । ३१ जना सती गए + ।

टिप्पणी—

+ चन्द्रमान जोशीसंग रहेको तात्कालिक ठ्यासपुमा 'योगनरेन्द्रसंग ३३ जना सती गए' भनी लेखिएको छ । जस्तै—

"सं० ८२५ भाद्रपदकृष्णः । सप्तमी रोहिणीनक्षत्र बुधवार थ्व कुह्न ओभू थाना न्यात । अवलदोस एलया जुजु चंगुस बिज्यात । खप्वया जुजु निह्न बा कायं भोतस दुदङाओ चोन ।। नारया गालखिथेनक थाना चोङ. चारके मफु. महनिनं लिहामउ. एलया जुजु चंगुसं चोन. महनिया कर्म्ममालको उपाध्यान यातकर ।। सं० ८२६ कार्तिक शुक्लः ।।एकादशी बुधवार थ्य कुन्हु श्री २ योगनरेन्द्रमल्ल एलया जुजु चंगुस अभार जुर. छुं मजुवह्म थन छ्योर ज्वर जोको ओर. चान्हसं एल यन. सति कुन्हु थङयन. सति ओं झ ३३. मालको सकतां माजु जुजु बिज्याङाओ तार रात कर. अभाग जु कुन्हु चास थाना दङाओ बिस्य ओल. स्वभा ओङान त्यारके मफु ओभू ।। अभाग ङुयाओ पेन्हु कुन्हु चतुर्द्दशी शनैश्वरवार थ्व कुन्हुया चान्हस खप्वज ओङाओ स्वाति पुयाओ प्रर्जा हुर उथयाङाओ एया जुको स्याव ।।"

[ने० सं० ८२५ (वि० सं० १७६२) भाद्र कृष्ण सप्तमी रोहिणी नक्षत्र बुधवारका दिन ओभू (ठिमीबाट आधा कोश जति नैर्ऋत्य दिशामा पर्ने ठाउँ) मा ठाना (फौज) हिंड्यो । त्यस वेला ललितपुरका राजा (योगनरेन्द्र मल्ल) चाँगुमा

प्रमाण

"दोलपर्वतमसावधिगत्य तत्र विष्णुभवनं सह तामिः।
एकत्रिंशतिसतीभिरगच्छत्केशवं प्रति समाधितचित्तः॥"

(पाटन च्यासिङ्देवलको वि० सं० १७७९ को अभिलेखबाट)

[राजा (योगनरेन्द्रमल्ल) चाँगुमा गई त्यहाँ विष्णुमा चित्त लाई वैकुण्ठधाम जानुभयो । उहाँका साथमा ३१ जना सती गए ।

"सम्वत् ८२६ कार्तिक शुद्धि ११श्रीयोगनरेन्द्रमल्ल जुजु अभाग जुव॥ रानि २, ह्म ३१ सति वङ जुरो॥"

(हिरण्यराजानन्दसंग रहेको कामकलाकालीनित्याचंन भन्ने पुस्तकबाट)

(ने. सं. ८२६ (वि. सं. १७६२) कार्तिक शुक्ल एकादशीका दिन राजा योगनरेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो । दुइ जना रानीसमेत ३१ जना सती गए)

\+ + +

जानुभयो । भक्तपुरका राजा (भूपतीन्द्रमल्ल) छोरासहित बनेपा गई बस्नुभयो । नारगाल नजीकै ठाना बस्यो । (ओभू) खुलाउन सकेन (कब्जा गर्न सकेन) । दसैंमा पनि फर्कनुभएन । ललितपुरका राजा चाँगुमै बस्नुभयो । दसैंको गर्नुपर्ने विधान उपाध्याय (गुरुज्यू) द्वारा गराउन लाइयो । ने० सं० ८२६ (वि० स० १७६२) कार्तिक शुक्ल एकादशी बुधवारका दिन ललितपुरका राजा श्रीश्रीयोगनरेन्द्रमल्लको चाँगुमा मृत्यु भयो । (पहिले) केही पनि भएको थिएन, एक छिन ज्वर मात्रै आएको थियो । राति नै ललितपुरमा ल्याए । भोलिपल्ट दाहसंस्कार गरियो । ३३ जना सती गए । गर्नुपर्ने सबै विधान राजमाता जानुभई गराउनुभयो । मृत्यु भएको दिन राति नै ठाना उठी भागेर आयो । तीन तिरबाट घेर्दा पनि ओभू जित्न सकेनन् । मृत्यु भएको चारौं दिन चतुर्दशी शनैश्चरवारको राति भक्तपुरेहरू गई बाजा बजाई प्रजाहरू बटुली कान्तिपुरेहरूलाई मारे ।]

भाषावंशावलीमा चाहिं 'योगनरेन्द्रसंग ३२ जना सती गए भनी लेखिएको छ—

"संवत् ८२६ भाद्रकृष्ण ७ का दिन भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्रमल्लका राज्य वभू दखल गर्न निमित्त चांगु जाई बस्या, दलमुषि चौतारा आनंदहरि थिया. यस लडाईंमा वभू हात लिन सकेनन् । श्रीवज्रयोगिनी चांगुनारायणका दर्शन गरी सकिरहंदा भक्तपुऱ्या मन्त्रीका पेलले तमाकुमा विष राषि षुवाउंदा संवत् ८२६ कार्तिक शुक्ल एकादशीका दिन योगनरेन्द्रमल्ल चांगुमा परलोक भया. यसै दिन डोलामा राषी ललितपत्तनमा ल्याई राष्या. कान्तिपुरका भूपालेन्द्रमल्लका रानी र छोरा महेन्द्रमल्ल काजी प्रमाण सुद्धा आई विचार गरी भोलिपल्ट पलंगमा राषी शङ्खमूलमा लग्या. इन्का संसर्ग सती जान्या रानी २ राउत्तिर्नी जना ७ बाहिरका जना २३ ज्मा सती जान्या जना ३२ गया"

५० संशोधित विषय-संख्या
१८ क्रमागत संख्या

लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइंकेलको वि० सं० २०११।६।१५ मा प्रकाशित पाँचौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १६१६ मा द्रव्यशाह गोरखाको गद्दीमा बस्दा साइत हेर्ने वेदराज आचार्यका नाति जयभद्र आचार्य भक्तपुरमा जयस्थितिमल्लकहाँ आए। जयस्थितिमल्लले उनलाई जग्गा दिए।

शुद्ध

जयस्थितिमल्लको मृत्यु वि० सं० १४५२ मा भएको हो। यसको १६४ वर्षपछि वि० सं० १६१६ मा द्रव्यशाह गोरखाको राजगद्दीमा बसेका हुन्। यस कारण द्रव्यशाहको राज्याभिषेकको साइत हेर्ने वेदराजका नाति जयभद्रले .स्थितिमल्लबाट जग्गा पाउनु सम्भव छैन।

प्रमाण

"याते कामशरैकभूतसहिते नैपालिके हायने
षष्ठ्यां भाद्रपदेऽसिते रविदिने ऋक्षे तथा स्रष्टरि।
मध्याह्ने स्थितिराजमल्लनृपतिः स्वर्गावरोहं गतो
हाहाकाररवःसशोकवचनव्याप्तं प्रजानान्मुखम्।।"

(राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको ताडपत्रमा लेखिएको ३२३ संख्याको "भारतीयनाट्यशास्त्र' भन्ने पुस्तकबाट)

[ने० सं० ५१५ (वि० सं० १४५२) भाद्र कृष्ण षष्ठी आदित्यवार रोहिणीनक्षत्रमा मध्याह्नमा राजा स्थितिमल्ल स्वर्ग हुनुभयो। प्रजाहरूमा हाहाकार र शोक फैलियो।]

"श्रीशाके १४८१ सालमा गोर्षाका गादिमा श्री ५ महाराजा द्रव्यशाह राज गर्नुभयाको हो"

(गोरखावंशावली ७ पृष्ठबाट)

"शाकः शशीभेन्द्रविहीनतः स्याद्गोरक्षशैलाधिपतेः शकाब्दः ।
श्रीद्रव्यसाहस्य स एव नागानलाक्षिहीनोऽत्र मया कृतोब्दः ॥

(लक्ष्मीपतिले वि. सं. १८५४ मा बनाएको 'रत्नदीप' बाट)

[शकसंवत्मा १४ ८१ घटाएपछि गोरखाका राजा द्रव्यशाहको संवत् हुन्छ । द्रव्यशाहको संवत्मा २३८ घटाई मैले वर्षगण ल्याएको छु ।]

\+ \+ \+

५१ संशोधित विषय–संख्या
१९ क्रमागत संख्या

[श्यामराज पोखेल+मोहननाथ पाँडे+बाबुराम नेपालको वि० सं० २०११।६।१५।५ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

आनन्दमल्लपछि रुद्रमल्ल राजा भए।

शुद्ध

आनन्दमल्लका उत्तराधिकारी रुद्रमल्ल होइनन्। महाराजाधिराज आनन्दमल्ल छँदै रुद्रमल्ल राज्यको हर्ता-कर्ता हुन पुगेका थिए।

प्रमाण

"श्रियोऽस्तु सम्वत् ४३७ फाल्गुन वधि २ राजाधिराजश्रीश्रीश्रीजयानन्ददेवस्य धर्मविजं भवति। रगुवंशावतारश्रीश्रीजयरुद्रमल्लस्य लब्धवरिषं राज्यं भवति॥"

(पशुपति चौपाटनमा रहेको आनन्दमल्ल र रुद्रमल्लको पालाको वि. सं. १३७३को अभिलेखबाट)

[ने.सं. ४३७ [वि. सं. १३७३] फाल्गुन कृष्ण द्वितीयाका दिन महाराजाधिराज श्रीश्रीजयानन्ददेवको धर्मपूर्वकको विजयराज्यमा। रघुकुलमा जन्मेका श्रीश्रीजयरुद्रमल्लले (देवताको) वरद्वारा राज्य गरिरहनुभएको बेलामा]

\+ \+ \+

५२ संशोधित विषय-सङ्ख्या
२० क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११।६।१८।१ मा प्रकाशित पाँचौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

भूपालेन्द्रमल्ल प्रतापमल्लका छोरा हुन् ।

शुद्ध

प्रतापमल्लका छोरा पार्थिवेन्द्रमल्ल, पार्थिवेन्द्रमल्लका छोरा भूपालेन्द्रमल्ल हुन् । यस कारण भूपालेन्द्रमल्ल प्रतापमल्लका नाति हुन् ।

प्रमाण

"श्रीमत्प्रतापो नृपचक्रवर्त्ती बभूव तस्माद्गुणपूगपूर्ण्णः । ... ...
एतस्मादभवद् यथा जलनिधेश्चन्द्रो दिशां द्योतकः ... ...
जातोऽयं विकसत्प्रतापवलितः श्रीपार्थिवेन्द्रो नृपः ... ...
भूपालेन्द्रस्तनूजस्सकलजनहितस्तस्य राजाधिराजो"

(कान्तिपुरको तलेजुअगाडिको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि. सं. १७३८ को स्तम्भाभिलेखबाट)

[उहाँबाट (लक्ष्मीनृसिंहबाट) गुणी ठूला राजा श्रीप्रतापमल्ल हुनुभयो । समुद्रबाट दिशालाई झलमल्ल पार्ने चन्द्रमा पैदा भए जस्तै उहाँबाट (प्रतापमल्लबाट) ठूला प्रतापी राजा श्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल पैदा हुनुभयो । उहाँ महाराजाधिराज (पार्थिवेन्द्रमल्ल)का छोरा सारा मानिसको हित गर्ने भूपालेन्द्र हुनुहुन्छ]

+ + +

५३ संशोधित विषय-संख्या
२१ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइँकेलको वि. सं. २०११।१०।७।४ मा प्रकाशित छैटौं इतिहास--संशोधनबाट]

अशुद्ध

पृथ्वीनारायणशाहका जेठा छोराको नाम सिंहप्रताप हो।

शुद्ध

तात्कालिक अभिलेख, लालमोहर, टक आदिमा पृथ्वीनारायणशाहका जेठा छोराको नाम 'प्रतापसिंह' भन्ने पाइन्छ। यस कारण उनको शुद्ध नाउँ 'प्रतापसिंह' हो।

प्रमाण

"पृथ्वीनारायणेशो रिपुदवदहनप्रौढदावानलोऽसौ
दाने मेघोपमानो जयति निजधरावारितद्यूतदोषः ।।
...रमाभिरामा पतिविष्णुभावा राज्ञी तदीया हि नरेन्द्रलक्ष्मीः ।
सूनुद्वयं भूपतिवर्गसिंहादजीजनत्साथ कुमारकल्पम् ।
प्रतापसिंहः प्रथमः कनीयांल्लोके बहादूर इति प्रसिद्धः ।।"

(काठमाडौं वसन्तपुरको पृथ्वीनारायणशाहको वि. सं १८२६ को अभिलेखबाट)

[यहाँ पृथ्वीनारायणशाह डँढेलोले वन डढाए झैं शत्रुहरूलाई सन्ताप पार्नु हुन्छ । मेघले पानी बर्साए झैं दान गर्नु हुन्छ तथा उहाँले आफ्नो राज्यभर जूवा बन्द गरिसक्नुभएको छ ।

उहाँकी (पृथ्वीनारायणकी) महारानी, लक्ष्मी जस्तै रानी, पतिलाई विष्णु जस्तै मान्ने नरेन्द्रलक्ष्मी हुनुहुन्छ ।

उहाँले (नरेन्द्रलक्ष्मीले) राजामा श्रेष्ठ पृथ्वीनारायणबाट स्वामिकार्तिक जस्ता दुइ छोरा जन्माउनुभयो । जेठा प्रतापसिंह र कान्छा बहादुर (शाह) भनी लोकमा प्रसिद्ध हुनुहुन्छ ।]

"विष्ण्वर्कदिक्पालकलानिधानः प्रतापसिंहेति शुभाभिधानः ।
जज्ञेनुरूपस्तनयो नयज्ञः पुरन्दरस्येव जयन्तसंज्ञः ।। ६ ।।"

(ललितावल्लभले १८२६ मा बनाएको भक्तविजयकाव्यबाट)

[उहाँ (पृथ्वीनारायणशाह)का इन्द्रका जयन्त झैं विष्णु सूर्य र दिक्पालहरूको अंशबाट प्रतापसिंह भन्ने शुभ नाम भएका आफू जस्तै, नीति जान्ने छोरा जन्मनुभयो ।]

"दर्भशाहस्य तस्याथ श्रीमत्यामिह सन्ततौ ।
पृथ्वीनारायणो नाम क्षितौ जातः सुदुर्जयः ।।१३।।

अव्याहतप्रतिज्ञस्य श्रीमतस्तस्य भूपतेः ।
प्रतापसिंहो नाम्नास्ति पुत्रो बाल्ये महामतिः ।।१४।।

(पृथ्वीनारायणका सामानकालिक कवि लक्ष्मणले बनाएको कवितानिकषोपलबाट)

[उहाँ द्रब्यशाहको ठूलो कुलमा पृथ्वीमा अरूले जित्न नसकिने पृथ्वीनारायणशाह जन्मनुभयो । प्रतिज्ञा पूरा गर्ने उहाँ राजाका (पृथ्वीनारायणशाहका) प्रतापसिंह नामका बालक कालदेखि बुद्धिमान् भएका छोरा हुनुहुन्छ ।]

"महाराजाधिराजेन सुरराजानुकारिणा ।
श्रीमत्प्रतापसिंहेन विद्याब्धेः पारदृश्वना ।।

संवत्सरे निशानाथवह्निनागधराङ्किते ।
तपस्यर्जुनपक्षे हि तिथौ भास्करवासरे ।।

पुरश्चर्यार्णवो नाम ग्रन्थ एष विनिर्मितः"

(प्रतापसिंहले वि० सं० १८३१ मा बनाएको पुरश्चर्यार्णव भन्ने ग्रन्थबाट)

[विद्यामा पारङ्गत भएका इन्द्र जस्ता महाराजाधिराज श्रीप्रतापसिंहले वि० सं १८३१ माघ शुक्ल पञ्चमी आदित्यवारका दिन पुरश्चर्यार्णव नामक ग्रन्थ बनाउनुभयो]

"सम्वत् ८९५ श्रावनमासे शुक्लपक्षे अष्टम्यां तिथौ स्वातिनक्षत्रे शुभयोगे यथाकरणमुहूत्रे शुक्रवासरे कर्कटराशिगते (सवितरि) तुलाराशिगते चन्द्रमसि थ्व कुन्हु श्रीन्हुल्छे श्रीमिल्ह्म थ्व निह्म फुकिजसं धर्ममति उत्पत्ति जुयास श्रीबुद्ध बाहाननिस चाकरछिं दानसारा ग्वयाव ननिया दथुस पश्चिम सोचकं जुजुखत ग्वयाव सुवर्णया सिंहासन तयाओ श्रीश्रीश्रीप्रतापसिंहसाहदेव महाराजा आदिन काजि सरूपसिंह भारादालसमेत् बिज्याचकं ...."

(पाटन बुबहालको प्रतापसिंहको पालाको वि० सं० १८३२ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ८९५ (वि० सं० १८३२) श्रावण शुक्ल अष्टमी स्वातिनक्षत्र शुभयोग शुक्रवार पर्नुपर्ने करण मुहूर्त परेको वेलामा, सूर्य कर्कट राशिमा गएमा, चन्द्रमा तुलाराशिमा गएमा, यस दिन श्रीन्हुल्छे श्रीमिल्ह्म यी दुइ दाजुभाइको मनमा धर्म गर्ने विचार उठ्ता श्रीबुद्धबहाननीमा चारैतिर दानशाला बनाई बहालको बीचमा पश्चिमाभिमुख राजा बस्ने मञ्च बनाई सुनको सिंहासन राखी श्रीश्रीश्रीप्रतापसिंहशाहदेव महाराज, काजी सरूपसिंह आदि भारादारसाथ सवारी हुँदा ... ...]

"स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलिविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजेप्रतापसिंहसाहबहादूरसम्शेर्जङ्गदेवानां सदा समरविजयिनाम् — — —

स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्येत्यादिराजभारासामर्थ श्रीअभिमानसिंके आशिषपूर्वकपत्रमिदं. यहा कुशल. ताहा कुशल चाहिए. आगे यहाँको समाचार भलो छ. उप्रान्त अर्जिपत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. सिर्पाउको कुरालाइ बक्साइछस्. बढिया. तेरासाथ जान्या भारालाइ सिरोपाव बक्सौंला. तेरा अर्थकन विजैपुरको मालिक बुद्धिकर्ण राइ हो. त्यो नपक्रियाको. भया. धुम् वारम्वार उठन्यै थियो. मुगलानाबाट पक्रि ल्यावनाले धुम मेटियो. त्यो पनि ठुलै मेहनत् हो. सप्रति विजैपुर दुवै मुलुक पाहाड मधेस गरि पौने २ लाष रुपैया सालबसाल आवन्या मुलुक् अम्बल गरिस्. तस्को रिझ वापत् तैंले जागिर षायाको दहियाड भया पनि तेसै बत्तेरको बारा जिल्लैमा अरु जगह भया पनि विर्ता गरि जिमि बक्सौंला. सुमेश्वर कविलासपुरका काजलाई विदा भै गयौ. तेति काज गरि आवनीबित्तिकै विर्ता गरिबक्सौंला. षातिर्जम्मा

राष्. बाँकि कटकको सोर्भन्या भैगयो. ढिलाया त सुमेश्वरमा फिरंगीलाइ उकाल्या धौ होला. चाँडो गरि उछिन्नु छ. किमधिकं. मिति श्रावण वदि २ रोज. मुकाम कान्तिपुर शुभं"

(प्रतापसिंहले अभिमानसिंह बस्नेतको नाउँमा पठाएको लालमोहर)

अर्जिपत्र = विन्तिपत्र। धुम = गडबड। अम्बल गरिस् = जितिस्। रीझ = खुशी। जिमि = जग्गा। षातिर्जम्मा = विश्वास। कटक = लडाइँ। सोर् = हल्ला। धौ होला = गाह्रो पर्ला।

शकसंवत् १६९६ देखि १६९९ सम्मका (वि० सं० १८३१ देखि १८३४ सम्मका) टकमा पनि "श्रीश्रीश्रीप्रतापसिंह साहदेव" भनी देखिएको पाइन्छ।

\+ \+ \+

५४ संशोधित विषय-संख्या
२२ क्रमागत संख्या

लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइकेलको वि० सं० २०११ शिवरात्रिमा प्रकाशित सातौं इतिहास संशोधनबाट]

अशुद्ध

"पानी नचल्ने जातको पानी चलाउने तथा जात नमिलाई विवाह गर्ने राणा दुष्ट हुन्। महात्मा गान्धी विश्वबन्धु हुनुहुन्थ्यो"

शुद्ध

गान्धीजी जात-भात छूआछूत मान्दैनथे तथा जात-भात छूआछूत हटाउन उनले ठूलो प्रयत्न गरेका थिए। यसैले गान्धीजीलाई 'विश्वबन्धु' भनी गान्धीजीको सिद्धान्तमा विश्वास राख्तै गर्नु तथा एकातिर जातभात छूआछूतको समर्थन पनि गर्द गर्नु सिद्धान्तहीन कुरा हो।

प्रमाण

"आश्रम जातिभेदको नही मानता। यह माना जाता है कि जातिभेदसे हिन्दू धर्मको नुकसान हुआ है। उसमें जो उँच नीच और छूआछूतकी भावना है। वह घातक है।"

(गान्धीजीको आश्रमको नियमावलीबाट)

[आश्रम जातिभेदलाई मान्दैन। जातिभेदले हिन्दूधर्मलाई नोक्सान भएको छ भन्ने मानिएको छ। त्यसमा (हिन्दू धर्ममा) ऊँचनीच, छूआछूतको जो भावना छ, त्यो घातक छ।]

"अस्पृश्यता माने छूआछूत। यह जहाँ तहाँ धर्ममें धर्मके नाम या बहानेसे विघ्न डालती रहती है

और धर्मको कलुषित करती हैं। यदि आत्मा एक ही हैं ईश्वर एक ही हैं तो अछूत कोइ नहीं हैं। जिस प्रकार भङ्गी चमार अछूत माने जाते हैं पर अछूत नहीं हैं।...

यों तो बच्चेका मैला उठाकर माता जबतक न नहाये या हाथ पैर न धोये तब तक भले ही अस्पृश्य हो, पर बच्चा यदि खेलते खेलते उसे छूले तो वह छूवा नहीं जाता, न उसका आत्मा मलिन होता। परन्तु जो तिरस्कार भावसे भङ्गी चमार आदि नामोंसे पुकारा जाता हैं वह तो जन्मसे ही अछूत माना जाता हैं। उसने भले ही मनों साबुन वरसोंतक शरीरपर घिसा हो, भले ही वह वैष्णव सा पहनावा रखता हो, भले ही माला कण्ठी धारण करता हो, भले ही नित्य गीतापाठ करता हो और भले ही लेखकका व्यवसाय करता हो फिर भी अछूत ही हैं। ऐसा जो धर्म माना या बर्ता जाता हैं, वह धर्म नहीं अधर्म हैं और नाशके योग्य हैं। ... छूआछूत हिन्दू धर्मका अङ्ग नही हैं बल्कि उसमें घुसी हुइ सडन हैं, वहम हैं, पाप हैं और उसका निवारण करना प्रत्येक हिन्दूका धर्म हैं, परम कर्तव्य हैं।"

(गान्धीजीको "मङ्गलप्रभात" भन्ने पुस्तिकाको "अस्पृश्यतानिवारण" भन्ने प्रकरणबाट)

[अस्पृश्यता भनेको छूआछूत हो। यसले जतातते धर्मको नाउँले अथवा धर्मको निहुँले धर्ममा विघ्न पारिरहन्छ तथा धर्मलाई बिगार्छ। आत्मा एक छ भने, ईश्वर एक छ भने अछूत कोही हुँदैन। जसरी च्यामे पोडे सार्की अछूत मानिन्छन्, तर ती अछूत होइनन्।... हुनत केटाकेटीको फोहर फाल्दा आमाचाहिँले जबसम्म नुहाउँदिन अथवा हात खुट्टा धुन्न, तबसम्म आमाचाहिँ बरु अस्पृश्य हुन सक्छे। तर केटाकेटीले खेल्दाखेल्दै ती आमालाई छोयो भने त्यो केटाकेटी 'छोइएको' मानिँदैन। न त्यसको आत्मा अपवित्र हुन्छ। तर च्यामे पोडे सार्की भनी हेला गरी जसलाई भनिन्छ, ती ता जन्मे-देखि नै अछूत मानिन्छन्। तिनले कैयौं वर्षसम्म कैयौं धार्नी साबुन जीउमा लाए पनि वैष्णवको जस्तो लुगा लाए पनि घाँटीमा माला लाए पनि सधैं गीता पाठ गरे पनि लेखकको व्यवसाय गरे पनि ती अछूत नै हुन्छन्। यस्तो धर्म पनि मानिन्छ, व्यवहार गरिन्छ। त्यो त धर्म होइन, अधर्म हो तथा त्यस्तो धर्म नाश गर्न लायकको छ। ... छूआछूत हिन्दू धर्मको अङ्ग होइन, तर त्यसभित्र घुसेको 'सडेको कुरा' हो, मिथ्याधारणा हो, पाप हो। त्यसलाई हटाहनु प्रत्येक हिन्दूको धर्म हो, परम कर्तव्य हो।]

+ + +

५५ संशोधित विषय-संख्या
२३ क्रमागत संख्या

[महेश्वरराज सुवेदी+महेशराज पन्तको २०११।११।२२।७ मा प्रकाशित पहिलो इतिहास—संशोधनबाट ।]

अशुद्ध

लोकप्रकाशकी रानी योगमती हुन् ।

शुद्ध

योगमती लोकप्रकाशकी आमा हुन् ।

प्रमाण

"तस्यात्मजो योगनरेन्द्रमल्लो……
तस्यात्मजा योगमती बभूव……
तस्याः प्रसूत इव शक्तिधरोम्बिकाया
लोकप्रकाशनृपतिर्विरराज धीरः ।

(पाटन च्यासिङदेवलको वि० सं० १७७९ को अभिलेखबाट)

[उहाँका (श्रीनिवासमल्लका) छोरा योगनरेन्द्रमल्ल हुनुभयो ।… उहाँकी (योगनरेन्द्रमल्लकी) छोरी योगमती हुनुभयो । … पार्वतीबाट स्वामिकार्तिक झैं उहाँबाट (योगमतीबाट) जन्मेका धैर्यशाली लोकप्रकाश राजा सुहाउनुभयो ।]

+ + +

५६ संशोधित विषय-संख्या
२४ क्रमागत संख्या

[श्यामराज पोखरेल+मोहननाथ पाँडे+बाबुराम नेपालको वि० सं० २०११।११।१२ मा प्रकाशित तेस्रो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७१८ मा कान्तिपुरका राजा प्रतापमल्ल र ललितपुरका राजा श्रीनिवासमल्लले मिली भक्तपुरमा आक्रमण गर्दा भक्तपुरका राजा जगत्प्रकाशमल्लले हात्ती दिई सन्धि गरे। यस घटनाको उल्लेख प्रतापमल्लको नारायणहिटीको अभिलेखमा छ। भगवानलाल १८ सं० को अभिलेख हेर्नुहोस्।

शुद्ध

पं० भगवानलालले प्रकाश गरेको १८ सं० को अभिलेख काठमाडौं हनूमान्ढोकाअगाडिको कृष्णमन्दिरको हो। सो अभिलेख वि० सं० १७०५ को हो। त्यसमा प्रतापमल्लले नरेशमल्लसंग हात्ती लिएको कुराको उल्लेख छ।

प्रमाण

"भक्तग्रामनरेशमल्लनृपतिर्दत्वेभमेनं भिया
भेजेऽसौ वसुधां जहार सुदृढं संदार्य दुर्गं पुनः ॥
......सम्वत ७६९ फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यान्तिथौ। अनूराढनक्षत्र हर्षनयोग बृहस्पतिवासर ॥"

(हनूमान्ढोकाअगाडिको कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को अभिलेखबाट)

[भादगाउँका राजा नरेशमल्लले यहाँ राजालाई (प्रतापमल्ललाई) डरले हात्ती दिएर सेवा गरे। फेरि यहाँ राजाले (प्रतापमल्लले) बलियो किल्ला फोरेर (केही) जग्गा कब्जा गर्नुभयो।

ने० स० ७६९ (वि० सं० १७०५) फाल्गुन कृष्ण षष्ठी अनुराधानक्षत्र हर्षणयोग बृहस्पतिवार।]

\+ + +

५७ संशोधित विषय-संख्या
२५ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०११।११।२६ मा प्रकाशित छैटौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

रणबहादुरशाहको मृत्यु भएपछि वि.सं. १८६३ मा गीर्वाणयुद्धविक्रमको राज्याभिषेक गरियो ।

शुद्ध

गीर्वाणयुद्धको राज्याभिषेक रणबहादुरले आफैंले वि सं. १८ ५५ फाल्गुनमा गराएका थिए ।

प्रमाण

" स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीमहाराजे रणबहादुरसाहबहादुरसम्सेरजंगदेवानां सदा समरविजयिनाम्

स्वस्ति श्रीराजभारसमर्थ श्रीसुवा दीनानाथ उपाध्याके प्रणामपूर्वकपत्रम. इहाँ कुशल ताहाँ कुशल चाहिय. आगे इहाँको समाचार भलो छ. उपरान्त मैले राज्यको भोग जति गर्न्या हो सो गर्‍यां. आज उप्रान्त संसार त्याग गरी तपस्या गर्नको इच्छा भयो र श्रीकान्छीरानीतीरका पुत्र श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रम साहलाई मेरो भरमुलुकको रजाञ्यो गादी बक्स्यौं. फागुणका दिन २८ जाँदा शुक्रवार शुभलग्नमा राज्याभिषेक हुन्छ। चौतारा मान श्रीरणउद्योतसाहलाई दोश्रो चौतारा मान त्रिदुरसाह सेरबहादुरसाह अभिमानसिंको षायल कजाइं कीर्तिमानसिंलाई हुन्छ. तिमिहरु भारा भलामानिस थरघर पंच प्रजा सबै आजसंम जस्ता तरहसंग मेरो हुकुम मानी सोझो टहल काज गर्‍यौ. अबउप्रान्त उस्को द्विगुण गरी श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमसाहको हुकुम मानी आफ्ना आफ्ना अख्तियार लाग्याको कामको सचेत भै ताकीती गर. एस् कुराको पछिता

पठाएको छ. बढिया पाठ पारि चऱ्हाउनु ········ इति संवत् १८५५ साल फागुणवदि १४ रोज ३ मुकाम कान्तिपुर शुभम् । ”

(कलकत्तामा दूत भई बसेका दीनानाथ उपाध्यायलाई रणबहादुरशाहले पठाएको पत्रबाट)

“ सं १८५५ शा. १७२० फाल्गुनशुक्लद्वितीयायां शुक्रवासरे उत्तरभाद्रचतुर्थचरणे मार्तण्डमण्डलार्द्धोदयाद्गत(घटीषु) १० पलेषु ५ नेपालदेशे श्रीश्रीश्रीपुत्राभिषेकः ”

(मोहननाथ पाँडेसंग रहेको लक्ष्मीपतिको टिपोटबाट)

[वि. सं. १८५५ श. सं. १७२० फाल्गुन शुक्ल द्वितीया शुक्रवारमा, उत्तरभाद्रनक्षत्रको चारौं पाउमा, सूर्योदयदेखि १० घडी ५ पला गएमा नेपालदेशमा श्रीश्रीश्रीका (महाराजाधिराज रणबहादुरशाहका) छोराको राज्याभिषेक भयो ।]

“ स्वस्ति शालिवाहनीयशके चन्द्रनयनाश्वैक १७२१ मिते प्रमोदनामसंवत्सरे श्रीसूर्ये दाक्षिणायने आश्विनमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां पुण्यतिथौ रविवासरे आर्द्रानक्षत्रे व्यतिपातयोगे बालवकरणे गिरिशमुहूर्त्ते कन्याराशिस्थिते सूर्ये मिथुनराशिस्थिते चन्द्रे देवगुरौ चान्येषु ग्रहेषु यथास्थानस्थितेषु सत्सु स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधबिरुदावलिविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजगीर्वाणयुद्धविक्रमसाहबहादुरसम्सेरजङ्गदेवानां सदा समरविजयिनाम्

······ चैतत्सर्ववृत्तान्तविलसितमरुणमुद्राङ्कितं दानपत्रं अधिकारिहस्ते स्थापितमस्ति ।”

(पाटन राजदरबारमा रहेको गीर्वाणयुद्धको वि.सं १८५६ को ताम्रपत्रबाट)

[शकसंवत् १७२१ (वि.सं. १८५६) प्रमोद संवत्सरमा, दक्षिणायनमा सूर्य गएमा, आश्विन कृष्ण अष्टमी आदित्यवार आर्द्रानक्षत्र व्यतीपातयोग बालवकरण गिरीश (आर्द्रा) मुहूर्तमा, कन्याराशिमा सूर्य बसेमा मिथुन राशिमा चन्द्रमा बसेमा बृहस्पति र अरू ग्रहहरू आफ्ना आफ्ना स्थानमा बसेका बेलामा गिरिराजचक्रचूडामणि (पर्वतका राजसमूहमा श्रेष्ठ भएका), नरनारायण (मानिसमा नारायण जस्ता) इत्यादि अनेक प्रशस्तिहरूले सुहाएका, ठूलो इज्जत भएका, सधैं लडाइँ जित्ने श्रीमहाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराजगीर्वाणयुद्धविक्रमशाह बहादुर शमशेर जङ्गदेवबाट कुरा खुलाएर लालमोहर गरी यो दानपत्र अधिकारीको हातमा सुम्पिएको छ।]

" ···डेढ वर्षका उमेरमा आफ्ना पितादेखिन् राज्याभिषेक पायाका··· श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमसाह महाराजाधिराज पैदा हुनुभयो.।'

(बागवतीको भीमसेन थापाको वि० सं० १८६८को स्तम्भलेखबाट)

" विक्रम १८५५ शाके १७२० नेपाली संवत् ६१६ साल मिति फाल्गुन शुदि २ का दिन श्री ५ महाराजबाट १८ मैह्नामा बालक पुत्र श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमसाहकन राज्याभिषेक गरी दिया."

(भाषावंशावलीबाट)

\+ + +

५८ संशोधित विषय-संख्या
२६ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइँकेलको वि. सं. २०११।१२।७।१ मा प्रकाशित आठौँ इतिहास--संशोधनबाट]

अशुद्ध

पृथ्वीनारायणशाहको जन्म ई.स. १७२२ को सेप्टेम्बरको २७ तारीखमा भएको हो।

शुद्ध

पृथ्वीनारायणशाहको जन्म वि.सं. १७७९ पौष २७ गते भएको हो। ई.सं. १७२२ को सेप्टेम्बरको २७ तारीख त वि.सं. १७७९ आश्विन २६ गते पर्छ।

प्रमाण

"श्रीश्रीश्रीश्रीश्रीपृथ्वीनारायणसाहदेवानां... जन्म... संवत् १७७६ शालिवाहनशाके १६४४...सौरेण पौषमासस्य गतदिनेषु २७..."

(पृथ्वीनारायणशाहको जन्मकुण्डलीबाट)

[वि.सं. १७७६ शा. सं. १६४४... सौरमानले पौष २७ गते... श्री५पृथ्वीनारायणशाहदेवको जन्म भएको हो]

+ + +

५९ संशोधित विषय–संख्या
२७ क्रमागत संख्या

[महेशराज पन्त + नयनाथ पौडेलको २०१८।१।१२।२ मा प्रकाशित दोस्रो इतिहास—संशोधनबाट ।]

अशुद्ध

लमजुङसंग सन्धि गर्नुभन्दा पहिले नै पृथ्वीनारायणशाहले कालुपाँडेलाई कजाइँ दिएका थिए ।

शुद्ध

लमजुङसंगको सन्धिको बारेमा बुद्धि पुर्‍याई काम गरेकाले कालुपाँडेसंग खुशी भई पृथ्वीनारायणशाहले दुनियाँ, भारादारहरू र छिमेकी राजाहरूको सल्लाह लिई कालुपाँडेलाई कजाइँ दिएका हुन् ।

प्रमाण

"लम्जुंग्या राजा रिपुमर्दन्साहसित भेट गर्न भनि गयां र चेपेघाटमा भेट भयो र घाहा घरेसको बात गर्दा जौना कुराले घाहा बाधुला भंने जढ कुरो मेरो पेटमा थियो. सोहि जढ कुरो, कालुपाडेले गर्‍यो र घाहा बलियो बस्यो र मलाई आसर्जे लाग्यो र तर मलाइ ता रिझायो दुनिञा जस् देषी राजि रहन्छन उसैलाई व ा ाई दिनु भन्न सास्त्रमा पनि कहेको छ । दुनिञामा बुझि हेरुँ भनि बुझि हेर्दा दुनिञाँबाट पनि कालुपाडेको चाहा रहेछ र कालुपाडेलाई कजाई दिनुभया हामी दुनिञाँदारमा छाहारि रहदो हो भंन्या सल्लाहा दिया र अब बाइसि चौबिसिले क्या भन्छन भनि बुझनुहुँदा बाईसि चौबिसिबाट पनि कालुपाँडेकै चाहा रहेछ र कालुपाडेलाई कजाञि भया घाहा घराईस् वलियो राषन्यैछ भन्न सल्लाह दिया मेरा मनमा ता विराजबषेतिलाइ कजाई दिन आटेको थियो. तर ज्याधा बुद्धी कालुपाडेकै ठहर्‍यो र कालुपाडेलाई कजाञि भयाको हो." ।

(पृथ्वीनारायणशाहको उपदेशबाट)

+ + +

६० संशोधित विषय-संख्या
२८ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०१२ वैशाख पूर्णिमामा प्रकाशित सातौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

स्वामी भएपछि रणबहादुरशाह 'निर्गुणानन्द' भन्ने नामले रहन लागे।

शुद्ध

वि.सं. १८५५ फाल्गुनमा छोरा गीर्वाणयुद्धविक्रमलाई राजगद्दीमा राखी रणबहादुरशाहले संन्यास लिएका थिए। संन्यास लिएपछि नाउँ फेर्ने चलनअनुसार स्वामी महाराज रणबहादुरशाहले पनि नाम फेरेका थिए। उठानमा उनी 'परमनिर्गुणानन्द' भन्ने नामले रहन लागे। पछि उनले 'महानिर्वाणानन्द' भन्ने नाम लिए। यस कारण स्वामी रणबहादुरशाह 'परमनिर्गुणानन्द' र 'महानिर्वाणानन्द' यी दुवै नामले प्रसिद्ध हुन गए।

प्रमाण

"स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजे रणबहादुरसाहबहादुरसम्सेरजंगदेवानां सदा समरविजयिनाम्—

स्वस्ति श्रीराजभारसमर्थ श्रीसुवा दीननाथ उपाध्याके प्रणामपूर्वक पत्रम्...उपरान्त मैले राज्यको भोग जति गर्न्या हो सो गर्न्यां. आजउप्रान्त संसारत्याग गरी तपस्या गर्नेको इच्छा भयो र श्रीकान्छी रानीतिरका पुत्र श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमसाहलाई मेरो भरमुलुकको रजाञ्जी गादी बक्स्यां. फागुणका दिन २८ जांदा शुक्रवार शुभलग्नमा राज्याभिषेक हुन्छ...इति सम्वत् १८५५ साल फागुण वदी १४ रोज ३ मुकाम कान्तिपुर शुभम्"

(रणबहादुरशाहले कलकत्तामा दूत भई बसेका दीनानाथ उपाध्यायलाई वि सं.१८५५मा लेखेको पत्रबाट)

"... श्रीशालिवाहनीयशके विधुनयनर्षिचन्द्र १७२१ मिते प्रमोदाख्यसंवत्सरे श्रीसूर्ये दक्षिणायन आश्विनमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां पुण्यतिथौ रविवासरे आर्द्रानक्षत्रे व्यतीपातयोगे बालवकरणे गिरिशमुहूर्त कन्याराशिस्थिते श्रीसूर्ये मिथुनराशिस्थिते चन्द्रे देवगुरौ चान्येषु ग्रहेषु यथास्थानस्थितेषु सत्सु स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्री-श्रीश्रीमहाराजगीर्वाणयुद्धविक्रमसाहवहादूरसम्सेर्ज्जङ्गदेवानां सदा समरविजयिनाम् श्रीमत्पित्रा परमनिर्गु-णानन्दस्वामिना—चैतत्सर्वं कृतान्तविलसितमहणमुद्राऽलंकृतं पूर्वोक्तदानपत्रं अधिकारिहस्ते स्थापितमस्ति."

(भक्तपुर तलेजुचोकमा रहेको वि. सं. १८५६ को ताम्रपत्रबाट)

[शकसंवत् १७२१ (वि.सं. १८५६) प्रमोदसंवत्सरमा, दक्षिणायनमा सूर्य गएमा, आश्विन कृष्ण अष्टमी आदित्यवार आर्द्रानक्षत्र व्यतीपातयोग बालवकरण गिरीश (आर्द्रा) मुहूर्तमा, कन्याराशिमा सूर्य बसेमा, मिथुनराशिमा चन्द्रमा र बृहस्पति बसेमा अरू ग्रहहरू आफ्ना आफ्ना स्थानमा बसेका वेलामा स्वस्ति श्रीगिरिराचकचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज गीर्वाणयुद्धविक्रमशाह बहादुर सम्सेरजङ्ग देव सदा समरविजयीका बुबा परमनिर्गुणानन्द स्वामीबाट...यी जम्मै कुरा खुलाएर यो दानपत्र लालमोहर गरी अधिकारीको हातमा सुम्पिएको छ ।]

[केशरी छापमा—]

" सर्व्वाधिष्ठानपूर्ण —
चैतन्यरूपपरब्रह्मो —
पासकमहानिर्व्वाणा —
नन्दस्वामी विजयते "

" स्वस्ति श्री ५ स्वामीज्यूकस्य रुक्का ——

आगे भैरवकंपनिका सुबेदार जामादार मेजर अजिटन कोत्या निसान हवल्दार अमलदार अर्दली सिपाहि लाजिमा गैरह भरकंपनिके आसिष. उप्रांत यस् वषत्‌मा जो मिहिनित् गरौला. ठुलो बिराऊ नभैइ भरकंपनिको कहिले षोस् मोस् हवैन. मिहिनत गर्दा जो काममा आऊला. तस्को भाई छोरा-लाई वर्ष १६ का नहुंज्याल मरौट थामि बक्सौंला. केहि बिराउँ नभै सुबेदारले कसैलाइ षोस्या सुबेदारलाइ सासना गरौंला. षातिर्ज्मासंग मिहिनत् गर. इति सम्वत् १८५७ साल वैशाष शुदि ११ रोज २ शुभम्. "

(स्वामी रणबहादुरशाहले वि.सं १८५७ मा भैरवकम्पनीलाई लेखेको पत्रबाट)

" स्वस्ति श्रीसमस्तयोगकलाकोविदयोगीन्द्रगणचिन्तनीयसच्चिदानन्दस्वरूपपरिपूर्णपरब्रह्मानुचिन्तन-तदेकताधिगमैकलालससांसारिकसकलविषयाभिलाषविनिर्मुक्तमानसेत्यादिविविधलोकोत्तरगुणग्रामाभिराम-श्रीमहानिर्वाणानन्दस्वामिनां सदा सत्कर्मशालिनाम्.

स्वस्ति श्रीसर्वोपमाजोग्येत्यादि राजभारासामर्थ श्रीमूलकाजि बषतवारसिंहके आसिष. उभयो कुसलं च उप्रान्त हिजो पनि मैले तेस्तै बुझि कीर्तिमानलाई र तलाई सर्फराजि दी तिमिहरूका भर पऱ्याथ्यां. कुमन्त्रीका षेलमा पर्दा तिमि दुइ भाईदेषि मलाई टाढा पाऱ्या र पाँडेहरूका चुक्ली गर्नाले मेरो यो हाल भयो. तिमिहरूमा एक भाईको जिउ पनि नासियो. अब मैले पनि चेत्यां, तैले पनि चेति होस्. मैले गऱ्याको धर्म फालन श्री ५ महाराजाको नाश गर्न ढुंगाको विगार गर्न तेरा दाजुलाई श्री ५ महाराजाको पक्ष जानि मनसा वाचा कर्मणाले सोप्नामा पनि कसैले नचितायाको कैले नचिताईन्या कुराको शोहरा उठाइ नासदा पनि तैले श्री ५ महाराजाको र ढुंगाको संह्यार राखिस् ता तँ जस्तो सोझो सेवक श्री ५ महाराजाको तिलक् गादि र तांवापत्रको वन्दोवस्त थाम्न्या कोही रहेनछ भनि मैले जान्या. जेठो छोरो राजा कांछो छोरो तँ भईस्. तँदेषि म बहुतै प्रसन्न छु... इति सम्वत् १८५८ मिति माघ शुदि १३ रोज २ मुकाम बरनास् शुभम्. "

(स्वामी रणबहादुरशाहले काशीबाट वि० स० १८५८ मा बखतावरसिंहबस्नेतलाई लेखेको पत्रबाट)

"श्रीमद्रणबहादुरसाहः ...... स्वपुत्रायाखिलराज्यं समर्प्य स्वयं परमनिर्गुणानन्दो भूत्वा योगाभ्यासपरोऽभूत्."

[श्रीरणबहादुरशाह... आफ्ना छोरालाई सारा राज्य सुंपेर आफू 'निर्गुणानन्द' बनी योगको अभ्यास गर्न लाग्नुभयो।]

(मोहननाथ पाँडेसंग रहेको वि० सं० १८६७ को दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेको पात्रोबाट)

" स योगीन्द्रैर्लभ्यं परमशिवनिर्वाणपदयुङ्
महानन्दस्वामीत्यभिधमभजद् भूमिवलये ॥६४॥

षट् शास्त्रविषे पारंगत भयाका श्री ५ मन्महाराजा रणबहादुरसाह जो छन्. ...... योगीन्द्रहरूले पनि निस्तुक ठहराई नसक्ना एस्ता एकत्वज्ञान युक्ति पक्री स्वस्ति श्रीतुहिनगिरिवरासन्नभूमण्डलाखण्डलनिर्गुणानन्दसदासत्कर्मशालीत्यभिख्या कहलाउँदा भया. "

(पण्डित सुन्दरानन्द बाँडाले वि. सं. १८६० तिर बनाएको त्रिरत्नसौन्दर्यगाथाबाट)

[उहाँले (रणबहादुरशाहले) पृथ्वीमा ठूल-ठूला योगीहरूले पाउने असल ठूलो 'महानिर्वाणानन्द स्वामी' भन्ने नाउँ लिनुभयो ।]

" यहाँपछि श्री ५ स्वामीबाट केसरिया मोहर तुल्याई मोहर गर्नुभयो । ...... आफूबाट राज्यभोगको माया त्याग गरी श्री ५ महाराज गीर्वाणयुद्धविक्रमसाह भनी प्रख्यात गरिदिनुभयो ....आफूले आफूकन श्रीपरमनिर्गुणानन्द स्वामी भनी प्रख्यात गराया. "

(भाषावंशावलीबाट)

+ + +

६१ संशोधित विषय-संख्या
२९ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइंकेलको वि० सं० २०१२ ज्येष्ठसंक्रान्तिमा प्रकाशित नत्रौं इतिहास-संशोधनबाट]

वि. सं. १७६३ मा भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्रमल्लले कोटीहोम गरे तथा तलेजुको मन्दिरको जीर्णोद्धार गरे ।

प्रमाण

"ॐ अद्य ब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे श्वेतवराहकल्पे वैवस्वतमनोरष्टाविंशतितमस्य चतुर्युगस्य कलेः प्रथमपादे जम्बूद्वीपे भारतवर्षे आर्य्यावर्त्तदेशे हिमवद्दक्षिणपादे नेपालमण्डले श्री३पशुपतिसन्निधाने वासुकीक्षेत्रे वाग्मत्याः पूर्व्वकूले श्रीभक्तपट्टने राजधान्याम् ......

नेपालेश्वरभूपतीन्द्रनृपतिः स्वेष्टेश्वरीतुष्टये
सानन्दं रघुवंशसंभवमणिर्व्वीरो वदान्योत्तमः ।
भूदेवान् परितोष्य वित्तनिचयैर्लब्ध्वा जयं संगरे
भूमीन्द्राखिलवन्दितांघ्रियुगलः कोट्याहुतिं प्राकरोत् ।

विख्याते रसबाहुवारणमिते नेपालशाके शुचौ
पंचम्यामसिते बुधस्य दिवसे भे वारुणे सादरं ।
प्रासादोपरिजातरूपकलशानस्थापयत् सिद्धिदां
वेतालोपरि संस्थितौ हरिवरौ कृत्वा च जीर्णोद्धृतिम् ।

श्रीश्रीश्रीपशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुहश्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसादित रघुवंशावतार- ... . नेपालमहीमण्डलाखण्डल महाराजाधिराज परमभट्टारक श्रीश्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवसन ।

श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवता तलेजुस सुवर्णप्रासाद सेङास जिमच्छपु लुंगजुर लूंपोलल धलिं भागिल जवखव सिंह वेताल छत्र मोथल आदिन तयाव जीर्णोद्धार याङा कोट्याहुति यज्ञ याङाव गजुलि छाया दिन जुलो ।। कलिगताब्द ४८०७ विक्रमाब्द १७६३ शाकाब्द १६२८ नेपालसम्वत् ८२६ ज्येष्ठमास कृष्णपक्ष चतुर्थी पर पंचमीतिथि शतभिषनक्षत्र आयुष्मान् योग बुधवार थ्व कुन्हु ।।"

(भक्तपुर राजदरबारको भूपतीन्द्रमल्लको वि. सं. १७६३ को अभिलेखबाट)

[आज ब्रह्माको दोस्रो परार्द्धमा, श्वेतवराहकल्पमा, वैवस्वत मनुको अट्ठाइसौं चौगडी (सत्य त्रेता द्वापर कलि) मध्येको कलिको पहिलो पाउमा, जम्बूद्वीपमा, भारतवर्षमा, आर्यावर्त्तमा, हिमालयको दक्षिण फेदीमा, नेपालमण्डलमा श्री ३ पशुपतिको नजीकै, वासुकिक्षेत्रमा, वाग्वतीको पूर्व किनारामा, श्रीभक्तपुर राजधानीमा....

रघुवंशीहरूमा श्रेष्ठ भएका, वीर, दानी, राजाहरूले पाउ ढोगिएका नेपालका राजा भूपतीन्द्रमल्लले लडाईंमा विजय गरी, थुप्रा धनले ब्राह्मणहरूलाई सन्तुष्ट पारी, आफ्ना इष्टदेवतालाई प्रसन्न पार्न आनन्दसाथ कोटीहोम गर्नुभयो ।

ने. सं. ८२६ (वि. सं. १७६३) आषाढ कृष्ण पञ्चमी बुधवार शतभिषा नक्षत्रमा (तलेजुको) मन्दिरको जीर्णोद्धार गरी त्यसमाथि सुनका गजूरहरू राख्नुभयो, वेतालमाथि बसेका दुइ सिंह पनि राख्नुभयो ।

श्री ३ पशुपतिको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका, रघुकुलमा जन्मेका, नेपालमण्डलका मालिक, महाराजाधिराज परमभट्टारक श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवले आफ्ना इष्टदेवता श्री ३ तलेजुको सुनको मन्दिर बिग्रेको हुनाले ११ वटा सुनका गजूर, सुनको छाना, दलिन, भागिल (?), दायाँ बायाँ सिंह वेताल, छत्र, मुठल आदि राखी जीर्णोद्धार गरी, कोटीहोम गरी गजूर चढाइयो ।

कलिगत संवत् ४८०७, विक्रमसंवत् १७६३, शकसंवत् १६२८, नेपाली संवत् ८२६ ज्येष्ठ कृष्ण चतुर्थी उप्रान्त पञ्चमी बुधबार शतभिषानक्षत्र आयुष्मान् योगका दिन ।

+ + +

६२ संशोधित विषय-संख्या
२९ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइँकेलको वि. सं. २०१२ ज्येष्ठसंक्रान्तिमा प्रकाशित नवौं इतिहास--संशोधनबाट]

वि० सं० १७६८ को हिउँदमा भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्रमल्ल मकवानपुरका राजा माणिकसेनको साथ भई खेदा (हात्ती पक्रने काम) का लागि तराईको जङ्गलमा गएका थिए ।

प्रमाण

"स्वस्ति ॥ श्रीश्रीश्रीतलेजुस्के श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवसन मोकांपुरया श्रीमानिकसेनयाके षेदा याङाव महावलया महादेव वास तोला सोल विक्षाङाव खपो थेनका वेलस दुंता ॥ सं० ८३२ मार्गशिर कृष्ण सप्तमी हस्तनक्षत्र शोभनयोग शुक्रवार ॥ शुभ ॥

(भक्तपुर राजदरबारको भूपतीन्द्रमल्लको वि० सं० १७६८ को अभिलेखबाट)

[श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवले मकवानपुरका श्रीमाणिकसेनसंग खेदा (हात्ती पक्रने काम) गरेर फर्केर आउनुभई भक्तपुर आइपुगेको वेलामा ने० सं ८३२ (वि० सं० १७६८) मार्ग कृष्ण सप्तमी शुक्रवार हस्तनक्षत्र शोभनयोगका दिन श्री ३ तलेजुलाई महाबलको महादेव-औषधि १६ तोला चढाउनुभयो ।]

\+ + +

६३ संशोधित विषय-संख्या
३० क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधर शर्माको वि० सं० २०१२। २।२५।४ मा प्रकाशित आठौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

नेपालमा मधिशे र भारतीयहरूको संख्या पचास लाखभन्दा बढ्ता छ।

शुद्ध

भित्री मधेशसमेत गरी नेपालको सम्पूर्ण तराईको जम्मा जनसंख्या २८,९४,०२६ छ❋। यस कारण नेपालमा भारतीयहरूको संख्या पचास लाखभन्दा बढ्ता छ भन्नु सर्वथा अशुद्ध हो।

प्रमाण

बि. सं. २०११ मा नेपालसरकारबाट प्रकाशित जनगणना-विवरण-पत्र (अन्तरिम रिपोर्ट) मा तराई र भित्री मधेशको जनसंख्या यस प्रकार दिइएको छ—

पूर्वी तराई—

पर्सा—	१,१४,१६८
बारा—	२,१०,८७८
रौतहट—	१,८६,५००
सर्लाही—	१,३४,४००
महोत्तरी—	४,१६,६६०
सप्तरी—	४,३१,५६६
मोरङ्ग—	३,०८,४२८
जम्मा—	१८,०८,६३३

पश्चिम तराई—

पाल्ही—	८१,१८८
माझखण्ड—	१,१७,०७८
खजहनी—	१,१६,११६
स्यूराज—	३३,४६६
बाँके—	८१,६१४
बर्दिया—	५८,३५३
कैलाली—	७५,८८५
कञ्चनपुर—	१७,७८७
जम्मा—	५,८१,५६७

१८,०८,९३३ + ५,८१,५९७ = २३,९०,५३०

भित्री मधेश—

चिसापानी—	१,६४,१४३
सिन्धुली—	१,०२,१०१
उदयपुर—	६०,५३९
चितवन—	४०,६५४
नवलपुर—	१६,३९२
दाङ—	८९,३६७
जम्मा—	५,०३,४९६

२३,९०,५३० + ५,०३,४९६ = २८,९४,०२६ ❀

टिप्पणी—

❀ वि० सं० २०११ मा प्रकाशित जनगणना-विवरण-पत्रअनुसार यो संख्या दिइएको हो। अहिले वि० सं० २०१८ को जनगणनाअनुसार भित्री मधेशसमेत तराईको जम्मा जनसंख्या ३३,९७,०८३ पुगेको छ। जस्तै—

पूर्व तराई

झापा	१,१९,७५२
विराटनगर	३,२४,३५६
हनूमान्नगर	३,००,२८१
सिराहा	२,१०,५२९
महोत्तरी	४,८९,६९४
सर्लाही	१,६३,२४०
रौतहट	२,१८,८०३
बारा	२,४५,३७९
पर्सा	१,३८,०००
जम्मा—	२२,१०,०३४

पश्चिम तराई

पाल्ही	९६,१५७
माझखण्ड	१,४१,२२७
खजहनी	१,२५,१३६
शिवराज	३७,४९७

सुदूर पश्चिम तराई

बाँके	९५,०९६
बर्दिया	६७,८३४
कैलाली	८९,७३५
कञ्चनपुर	१८,८६९
जम्मा—	६,७१,५५१

२२,१०,०३४ + ६,७१,५५१ = २८,८१,५८५

पूर्व भित्री मधेश

उदयपुर	८६,३६७
सिन्धुलीगढी	८६,५४२

मध्य भित्री मधेश

चिसापानी	१,५५,०७६
चितौन	६७,६६३
नवलपुर	१७,७८२

पश्चिम भित्री मधेश

दाङ	५६,०१६
देउखुरी	४२,७४६

जम्मा—५१५४६८

२८८१५८५ + ५१५४६८ = ३३,९७,०८३

('नेपाल अधिराज्यको राष्ट्रिय जनगणना २०१८ को प्रारम्भिक नतीजा' बाट)

भित्री मधेश तथा तराईमा मधिशेबाहेक अरू जाति पछि छन्।

\+ \+ \+

६४ संशोधित विषय-संख्या
३१ क्रमागत संख्या

[रामजी तेवारी+देवीप्रसाद भण्डारी+शङ्करमान राजवंशीको वि० सं० २०१२ आषाढ १ गते प्रकाशित दोस्रो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

मल्लकालमा नेपालमा ब्राह्मणहरूमा देवभाजू ब्राह्मण, भट्ट ब्राह्मण, तेह्रौंते ब्राह्मण यी तीन थरी ब्राह्मण र नेवारीभाषा-भाषी मानिस मात्र थिए ।

शुद्ध

नेपालशब्दको तीन थरी अर्थ देखिएका छन्—

१. विशाल नेपाल.

२. पछिल्ला मल्लहरूको राज्यक्षेत्र

३. नेपालखाल्डो

विशाल नेपालमा मध्यकालमा बाईसी चौबीसी मकवानपुर चौदण्डी विजयपुर आदि राज्यहरू खडा भएका थिए । ती राज्यहरूमा नेवारीभाषा-भाषीभन्दा भिन्न अनेक भाषा-भाषी जातिको बसोबास थियो ।

कान्तिपुरका मल्ल राजाहरूको राज्य पश्चिममा नुवाकोटसम्म थियो । त्यहाँ शिवसिंहको पालादेखि देवभाजू भट्ट तेह्रौंतेभन्दा भिन्न अरू कुमाई र पुर्विया ब्राह्मणहरू पनि बसी आएका थिए । भक्तपुरका अन्तिम राजा रणजित्मल्लको राज्य पूर्वमा दूधकोशीसम्म पुगेको थियो । त्यहाँ नेवारीभाषा—भाषीभन्दा भिन्न भाषा—भाषी तामाङ सुनुवार किराती आदिको बस्ती थियो ।

मध्यकालमा नेपालखाल्डामा खस मगर र पर्वते ब्राह्मण आदि पनि नेवारहरू संग—संगै मल्लराजाका प्रजा भई मिलीजुली बसी आएका थिए । खस मगरहरू मल्ल—राजदरबारमा भारादारसम्म पनि हुन पुगेका थिए ।

नेपालका विभिन्न भाषा-भाषीहरूको संख्या

[वि० सं० २०१५ मा नेपाल-सरकारद्वारा प्रकाशित 'नेपालका बासिन्दाहरूको संख्याको विवरण' बाट]

मातृभाषा	नेपाल	पूर्व पहाड	पूर्व भित्री मधेश	पूर्व तराई	नेपालखाल्डो	पश्चिम पहाड	मध्य भित्री मधेश	पश्चिम भित्री मधेश	मध्य पश्चिम तराई	सुदूर पश्चिम तराई
नेपाली — —	४०१३५६७	८७६४९४	१०५११०६	७८९५१	१६१३३०	२६५३५४६	९०८७३	३२५७९	६९५३	७७३५
मैथिली प्रदेशको बोली* (१) —	६१७४४३	—	२४१६	६१५०२७	—	—	—	—	—	—
तामाङ वा लामा — —	४९४७४५	२३९९७१	२७२८३	१६४२७	१९१६९	११२४१४	७९४४२	३	१४	२२
पूर्वी तराईको बोली* (२)	४६०९४६	१४	—	४६०८२४	५	—	१०३	—	—	—
नेवारी — —	३८३१८४	७६५१४	३५१८	८०८९	२२५८१९	५३९७६	१२५६८	३८	१६१८	१०४४
थारू — —	३५९५९४	—	१०४७४	२४४८६	३	२७५५८	२७९५६	५०७५३	६८४६५	१४९८९९
मैथिली ? — —	३००७६८	३	—	३००६९१	१७	—	—	७	४६	४
मगर — —	२७३७८०	५०८४८	२२०३९	१२९५६	८१०	१८१६११	४८२३	८०	५७८	३५
मध्य पश्चिम तराईको बोली* —	२५९०१५	—	—	—	—	२४९	५९८	—	२५८१६८	—
राई किराती — —	२३६०४९	२२१०८९	१२०४३	२७३४	५२	१२	३४	—	६५	२०
गुरुङ — —	१६२१९२	९१४७	१३	२३३	५०५	१४९५५४	२५११	३०	१८९	१०
लिम्बू — —	१४५५११	१४४९३३	—	५०२	६३	८	५	—	—	—
मोरङ्गप्रदेशको बोली* (३) —	१०६५९९	—	—	१०६५६९	—	—	—	—	—	—
हिन्दी — —	८०१८१	१७८	३५	६२९८२	९५८	२७४९	३०	११४२	६७८१	५३२६
भोटे शेर्पा — —	७०१३२	५२२५५	—	—	२८९	१७५८८	—	—	—	—
सुदूर पश्चिम तराईको बोली* —	६९४४६	—	—	—	—	—	—	४२५५	—	६५१९१
राजवंशी अथवा ताजपुरी —	३५५४३	—	—	३५५३४	—	—	—	—	—	९
उर्दू — —	३२५४५	१३	२१	१८०२९	९९६	४१२०	१४	२३४	४४८६	४६३२
सुनुवार — —	१७२९९	१६२५५	९८१	६२	१	—	—	—	—	—

मातृभाषा			नेपाल	पूर्व पहाड	पूर्व भित्री मधेश	पूर्व तराई	नेपालखाल्डो	पश्चिम पहाड	मध्य भित्री मधेश	पश्चिम भित्री मधेश	मध्य पश्चिम तराई	सुदूर पश्चिम तराई
सतार	—	—	१६७५१	—	८	१६७४३	—	—	—	—	—	—
भोजपुरी	—	—	१६३३५	—	—	१६३३५	—	—	—	—	—	—
चेपाङ	—	—	१४८६१	—	—	—	१	३६७	१३८६३	—	—	—
थामी	—	—	१०२४०	१००७३	१६२	—	—	—	५	—	—	—
बङ्गाली	—	—	६३७५	१५	३	६१४८	८२	४	१	—	८७	३५
दनुवार	—	—	६१३८	३२००	३६५२	२४५	३१८	—	१७२३	—	—	—
माझी	—	—	५७२६	३५६०	२८२	१५१८	—	१००	२६६	—	—	—
धिमाल	—	—	५६७१	—	—	५६७१	—	—	—	—	—	—
झंगार	—	—	४८१२	—	—	४८१२	—	—	—	—	—	—
मजवारी	—	—	४२४४	३०६	—	३३२६	७२	—	—	—	५३०	१०
कुमकाले	—	—	३५१०	७१	—	—	—	६४७	२२६५	१६४	३	३०
थकाली	—	—	३३०७	—	—	—	—	३२७०	—	—	३७	—
दराई	—	—	३०८४	—	—	—	—	११६५	१९१९	—	—	—
जिरेल	—	—	२७२१	२७२१	—	—	—	—	—	—	—	—
ब्याँसी	—	—	१७८६	—	—	—	—	१७८६	—	—	—	—
राजी	—	—	१५१४	—	—	—	—	३३४	—	—	—	११८०
अरू भाषा	—	—	३३४०	६४७	१६८	१३८१	१३	२५	६४५	—	१५४	७
अज्ञात	—	—	७५२	२०६	—	१७०	३६८	—	—	—	५	—

* तराई–भेकमा बोलिने केही बोलीहरूको बारेमा जनसंख्याको विवरणमा ठीक ठीकसंग ठम्याउन सकिँदैन ! तराईतिर भाषाविषयमा प्रश्न गर्‍यो भने 'देहाती' भन्ने उत्तर पाइन्छ। 'देहाती' शब्दले तराईभेकको बोलीलाई बुझाउँछ, तर यो ठाउँपिच्छे फरक फरक छ। यस कारण यस विवरणमा प्राय: ठाउँको आधारमा कहीं कहीं जिल्लामा बोलिने मुख्य बोलीको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ। यस जनसंख्याको विवरणमा दिइएका विशेष विशेष भाषाको वर्गीकरण पनि यसै गरी गरिएको छ।

१. हनूमान्नगर, सिराहा, महोत्तरी तथा सर्लाही जिल्लामा मुख्य गरी बोलिने बोली.

२. रौतहट, बारा तथा पर्सा जिल्लामा बोलिने बोली.

३. झापा तथा विराटनगर जिल्लामा मुख्य गरी बोलिने बोली.

प्रमाण

मध्यकालमा विशाल नेपालभित्र बाईसी चौबीसी मकवानपुर चौदण्डी विजयपुर आदि राज्यहरू खडा भएका थिए। त्यहाँ नेवारी—भाषा-भाषीभन्दा भिन्न अनेक भाषा—भाषी जातिको बसोबास थियो भन्ने कुरा नेपालको तत् तत् ठाउँको वर्तमान आबादीको विवरणबाट पनि अड्कल गर्न सकिन्छ। नेपाल सरकारले वि० सं० २०१५ मा प्रकाशित गरेको 'नेपालका बासिन्दाहरूको संख्याको विवरण' हेर्नुहोस।

"काठमाडौंका राजा श्रीशिवसिंहमल्लले हाम्रा पुर्षा विद्याकर पकुराललाई दियाको दह्चोक्का अम्बलमध्ये कोट् डाडो तल्लो डिहि"

"काठमाडौंका राजा श्रीशिवसिंहमल्लले पीरपति पाध्या नेपान्यालाई भीर्पानीका अम्बलमा विर्ता बितलप गरी बक्स्याको मानषु व्यासीको डिहीको लगापात"

(मास्टर मेरुनाथ पाँडेसंग रहेका पुराना कागतबाट)

"... नेपालभूमण्डलाखण्डल महाराजाधिराज श्रीश्रीजयरणजिन्मल्लदेव पत्नी जयलक्ष्मीसहितन श्रीस्वेष्टदेवताप्रीतिन कोट्याहुति यज्ञ याङाव, नालदुम पूर्व्व, दूधकोसि पश्चिम, दोलखासहितन राज्य याङाव ..... सं० ८७४ पौष ६ कोट्याहुति यज्ञ आरंभ याङा दिन।"

(भक्तपुर राजदरबारको रणजित्मल्लको वि० सं० १८१० को सुवर्णपत्रबाट)

[नेपाल-मण्डलका मालिक महाराजाधिराज श्रीश्रीजयरणजित्मल्लदेवले पत्नी जयलक्ष्मीसहित भई आफ्ना इष्टदेवतालाई प्रसन्न पार्न कोटिहोम गरेर नालदुमदेखि पूर्व दूधकोशीदेखि पश्चिम, दोलखासहित राज्य गरेर ... ने० सं० ८७४ (वि० सं० १८१०) पौष ६ का दिन कोटिहोम आरम्भ गरियो।]

"रत्नमल्लले राज्य गर्दा समय कुकुनाम भोटे देवान आदि भोटेहरू धेरै आई दुःख दिया र तेह्रौतिया ब्राह्मण ४ जनाले पाल्पा जाई आफ्ना शिष्य सेन राजासंग उनका लश्कर मागी ती लश्करले भोटेहरूकन मारिदिए। इन दिनदेखि खसहरू चार थरीकन खेत विर्ता दिई जगा जगामा राखे।"

(भाषावंशावलीबाट)

"श्रीशाके १५६३ श्रीशम्वत् ७६१ मासे ४ तिथौ ७ वारे २ आषाढ सुदि ७ स्वस्ति श्री३पशुपतिचरणमकलधूरीधूशरितशिरोरुह। श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाददेदिप्यमानोन्नतः महाराजाधिराजश्री-

मच्छीजयश्रीश्रीलक्ष्मीनृसिंहमल्लदेवेन महादेवभूमिनेमं कृतं । अत परं भाषा । संभूचैवेन पश्चिम अग्निहोत्रेन उत्तर चौदौबात्रेन पूर्व्वन पुनाना छत्रेन दक्षिन येति भूमिमह धर्न्नु षन्नु रोजो हान्मार गर्नु नाहिं. जसूले गर्‍यो महादेवघात् गर्‍याको पाप्. येति शिमानभित्र रह्या देवताघात् गर्‍याको पाप्. तसका शिर कदाचिन् हद् गरी रहे त धिस्याइ अकालया प्राश्चित्य नाहि साक्षि ब्राह्मन प्रधान षस मगर पाच ।। ”

(काठमाडौं मलन शिवालयभित्र रहेको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १६६८ को अभिलेखबाट)

“ ओं स्वस्ति ।। श्रीशाके १५८५ फाल्गुणमासे पूर्णमास्यां अद्य वाराहकल्पेत्यादि एवं विशेषणविशिष्टतरायां पुण्यतिथौ श्री ३ पशुपतिचरणे(त्या)दिमहाराजा धिराजमा(नव गोत्रश्रीश्रीजगत्प्रका(शम)मल्लदेवसदासमरविजयीना (काश्य)पगोत्र श्रीकाशि जोसी श्रीबलि जोसि प्रमुख चार भाइ ब्राह्मणाय नालाका ईशाननिकोट जानु क चुसाहवतप ··· ··· ··· च्चुत्रनामधेयां यथाचात्राघातपरिवेष्टितं भूमिं विष्णुदैवतां संकल्पतुभ्यमहं प्रदत्ते क्रयविक्रेयस्वा(धीने,नैव क्रयेण विक्र(यि)तं भवति ।। पुनर्भाखा स्थानस्य ईशानदिशे खोला ..पश्चिमत धवगाखंभसै उत्तरत घर्‍याडिभूमेन पूर्वत गोठकठ्याराभूमेण दक्षिणतश्च एतन्मध्ये चसाहवततलपाणिक्षेत सब घर्‍याडि पश्चिम दादो गोठ उत्तर शिरान पातिखततिति··· शय अशमुरेटि··· ··· ...... ··· उपजन्या भूमि वृर्ति कए संकल्प भैल ।। पुनर्भाखा कूरो बातो बाधा गर्न्नू नाहि कवौनो खस ब्राह्मणका गोठ राखनु नाहि । आफ्ना मात्र नालाका प्रधानौ ब्रह्मवृत्तिमह कओनौका गोठल खानु नाहि एतने सिमानबहिर चार करै गै तैकर वदि खानु जौ कदाचित् खेत वेचना होइनौ अपना राजा मनाइ वेचनू. अर्का राजा दिनु नाहि यथोक्त सेव ··· ··· ··· ”

(जगत्प्रकाशमल्लले गरिदिएको वि० सं० १७२० को पद्मलाल बजगासंग रहेको कागत)

“श्रीश्रीजयप्रतापमल्लदेवेन, आफुले शास्त्र हेरिकन, असंख्यात पुंन्य देखिकन निकासिकन, गङ्गा आदि नानातिर्थको जल लेइकन महाराजाधीराज नेपालेश्वर राजराजेन्द्र श्रीश्रीजयचक्रवर्त्तेन्द्रमल्लदेवको नामले बनायाको पोषरिमाहा राष्याको छ ।। ··· ··· दृष्टसाक्षि श्रीआदित्य, श्रीचन्द्रमा, अग्नि, पृथ्वि, जल, आकास, वायु, आत्मा, यम, दिन, रात्रि, संध्या, धर्म्म, श्रीब्राह्मण, पाच प्रधान पाच ।। षस मगर पाच ।। ··· ··· सम्वत् ७६० आश्विनमासे शुक्लपक्ष ।। पूर्ण्णमास्यान्तिथौ उत्रभद्रनक्षत्र ध्रुवजोगे सोमवाल·······”

(रानीपोखरीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को अभिलेखबाट)

“ सं० ८०४ कार्तिकशुक्ल ।। अष्टमी बुधवार थ्व कुन्हुया रात्रीस चिकुति भाजुपनि भोछि विस्यवङ यरस । पेहुकुहु बुधसिंह धाया गामस चोन वन । खसतो उमराव भिक्ष्व नाप वङ····..

" सं० ८ ७ आषाढ शुक्ल षष्ठी अंगारवार... ... गोरस चोङ चिकुतिं चुनदनक दायाओ कपारन हि वयक. खङखङह्मनं दायाओ हव. नाप चोङ खस्तों दायाओ स्याक ......"

सं० ८१० भाद्रपद शुक्ल पञ्चमी स्वातिनक्षत्र बृहस्पतिवार थ्व कुन्हु चौतारा लक्ष्मीनारायण खस्तों जोङाव थव छेसं भुज्याछिन पाराव पिप्वाङ त्रिस्यंवर। माजुया देवर क्वस राङाओ पाराव स्याक। राहात धेङाओ लुचुल्यां काओ। लुचुल्या काव खस छह्म राक. कुङाव तव"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासपुबाट)

[ने० सं० ८०४ (वि० सं० १७४१) कार्तिक शुक्ल अष्टमी बुधवारका दिन राति सपरिवार चिकुटि भागेर पाटनमा गए। चार दिनपछि बुधसिंह भन्ने गाउँमा बस्न गए। खसहरू र उमराव भिक्त पनि संगै थिए।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल षष्ठी मङ्गलवारका दिन ... ... देउपाटनमा बसेका चिकुटिलाई कपालबाट रगत बहने गरी बेसरी कुटी जस जसले देख्यो, कुट्दै ल्याए। उनको साथमा रहेका खसहरूलाई पनि कुटी मारे।

ने० सं० ८१० (वि० सं० १७४७) भाद्र शुक्ल पञ्चमी स्वातिनक्षत्र बृहस्पतिवारका दिन चौतारा लक्ष्मीनारायण-लाई उनकै घरमा खसहरूले खुकुरीले हान्दा हाम्फाली भागेर आए। माईको (देगुतलेको ?) देवलमनि भेट्टाएर काटी मारे। हात काटेर सुनको बाला पनि लिए। सुनको बाला लिने एक जना खसलाई समातेर थुनेर राखे।]

"श्रीशाके १६३६ आश्विनमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां तिथौ एवं दिने, श्री३पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुहश्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसादितरघुवंशावतारदेदीप्यमानमानोन्नतमहाराजाधिराजपरमभट्टारकमानवगोत्रश्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवसदासमरविजयिनां काश्यपगोत्राय गोदारथापावीरभद्रनाम्ने यथाचात्राघातपरिवेष्टितां भूमी प्रसादीकृतं॥ सुवर्ण्णपुष्पमालार्घप्रढौकितमादाय क्रयविक्रयस्वाधीनेन क्रयेन विक्रयीतं भवति॥ पुनर्भाषा निर्म्भरात्पश्चिमतः नद्या उत्तरतः निर्म्भरात् पूर्वतः पापाभूमी ध्वगाखंभेन दक्षिणतश्च एतन्मध्ये ब्यहावलमाहाकालक्षेत्रसंज्ञक तत्क्षत्राङ्क छपन्नरोपाणिकं रोपणि छपन्न ५६ खेतको उत्तर घल्यालि षष्ठरोपणिक रोपणि छ ६ गोथ कत्यारा लैकन कुलोको पाणि सबैलाय बादिकन अधिका पैदासितो लेनो, नेपाल ब्यासिका खेत सर्क्कार लिकन सातो दिया खेत बेचनो भयादेखि राजा जनापनो चाहंछ"

(खड्गध्वज थापासंग रहेको भूपतीन्द्रमल्लले गरिदिएको वि. सं. १७७१ को ताम्रपत्रबाट)

"...महाराजाधिराज श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्ल परमभट्टारक देवस्त···महाराजाधिराज...श्रीश्रीजयभास्करमल्ल परमभट्टारक देवसन गर्छंपत्र चोस्यं दुंता...ध्वगुल थास गोह्मन तलबीच यात ओह्मयाके, खस

मगर उमराव पंचन लुतय याङाव नको; ओमिस पच, थ्वते भाषाया ..... थोकल्या, वीरभद्र थापा, कालधर, अभिजु, दामोदर थापा, अमरसिं कुमल, कृमन खनगा, .. सम्वत् ८२३ श्रावण शुदि २..."

(भक्तपुर तलेजुचोकको वि. सं. १७६० को ताम्रपत्रबाट)

[... महाराजाधिराज श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्ल परमभट्टारक देवलाई ...महाराजाधिराज...श्रीश्रीजयभास्करमल्ल परमभट्टारक देवले ग्रन्थ (थरोटसनेद)को सन्धिपत्र लेखेर दिनुभयो।... यसमा जसले तलमाथि गर्लान्, तिनकहाँ खस मगर उमराव पञ्चले लुटी लिए जति पच हुन्छ। यसका थोकल्या (साक्षी) वीरभद्र थापा, कालधर, अभिजु, दामोदर थापा, अमरसिंह कुंवर, कृष्ण खड्का। ने० सं० ८२३ (वि० सं० १७६०) श्रावण शुक्ल द्वितीया]

"... मुसलमानहरूले राजा [भास्करमल्ल] लाई रिझाउंदा झंगल ठकुल मुख्य काजीकन खोसी मुसलमानलाई काजी गऱ्या. यहांपछि झंगल ठकुल प्रभृति उमरावहरूले अब राजाले घटियाको संग्रह गरी हिन्दूको धर्म नेपाल पोल्न लाग्या. यस वखतमा हामीहरूले सक्यासम्मको जुक्ति पारी इनीहरूलाई ननिकाले हामी सब हिन्दू मुसलमानका कसारा हुन लाग्यौं भनी सल्लाह गरी कान्तिपुरका प्रजाहरू खसहरू ललितपत्तनका प्रमाणहरू सब एकट्ठा भै मिली मुसलमानहरूकन शस्त्रप्रहार गरी मार्दा राजा र मुसलमान एक पंक्ति भै राजकुलमा बसी बंदूकले हानी तरवारले काटी धनु प्रहार गरी नेवार खस डेढ सयलाई जखम गऱ्या. यस्ता तरहसंग युद्ध हुंदा सब मुसलमानहरूकन काटाकाट गरी माऱ्या. चार पाँच जन मात्र भागी गया. समास्त मकेन कान्तिपुर सहरका बीचमा यस्ता तरहको ठूलो तकार उठी लडाइँ गरी मुसलमान सबलाई संहार गऱ्या. यसै दिन भक्तपुरका राजाले देवकोटमा चढाई गर्न आया र इनीहरूसंग पनि लडाइँ गरी सत्तरी अस्सी जनाकन जखम गरी हटाई पठाया. पछि फेरि झंगल ठकुल मूल काजी भया।"

(भाषावंशावलीबाट)

[देवकोट = दुवाकोट। यो ठाउँ चाँगुदेखि आधा कोश अति नैऋत्य दिशामा पर्दछ।]

"... श्रीश्रीजयमहीन्द्रसिंहदेवपरमभट्टारकदेवानां .. थाकुलसन श्रीमत्कान्तिपुल एले महानगले श्रीबिसंतु चशानग्रामस चोक श्रीकृष्णदेव उपाध्या पोखरालनाम्ने प्रसादीकृतम्...पत्रार्थे दृष्टसाछि श्रीजगज्ज-यमल्ल सम्वत् ८४१ फाल्गुण शुद्धि १२ ..

थो जगा हिलाव लूमनु तपसिल –

गौरीप्रमानन्द पाध्या पौद्याल — — — १

गौरिसंषपाध्या घिन्या	—	—	—	१
सिरोमणि पाठक	—	—	—	१
श्रीगोकर्णथलि बाटवल पद्मनाभ पाध्या पौड्याल			—	१

(महीन्द्रसिंह (भास्करमल्ल) ले गरिदिएको वि. सं. १७७७ को ल० पु० इ० विसँखु भाजुतार बस्ने कृष्णप्रसाद पोखरलसंग रहेको कागतबाट)

[...श्रीश्रीजयमहीन्द्रसिंहदेव परमभट्टारक प्रभु ठाकुरले श्रीकान्तिपुरबाट ललितपुर महानगर श्रीविसंखु चूवानगाउँ बस्ने श्रीकृष्णदेव उपाध्याय पोखरेलको नाउँमा निगाह गरी दिइयो ।.. यस पत्रका दृष्टसाक्षी श्रीजगज्जयमल्ल, ने. सं. ८४१ (वि. सं. १७७७) फाल्गुन शुक्ल द्वादशी...

यो जगा सुकीबिक्री गर्दा साक्षी बस्ने मानिसको तपसील—

गौरीप्रमानन्द उपाध्याय पौडेल	—	—	—	१
गौरीशङ्कर उपाध्याय घिमिरे	—	—	—	१
शिरोमणि पाठक	—	—	—	१
श्रीगोकर्णथली बाटवल (?) पद्मनाभ उपाध्याय पौडेल			—	१]

"....श्रीश्रीजगज्जयमल्लपरमभट्टारकदेवानां.....प्रभु ठाकुरसन श्री ३ गरुडनारायणजुस्के थ्व सिजलपति चोस्यं ताङ तया. मयजल गामं पश्चिम चगुन पूर्व एतागु दानास थ्वते थासस सुयातं छे ग्वयकाव तयमदु. सको चंगुया पंच आदिन देसालपनिसेनं खस मगल ब्राह्मन चेल भ्वातिन सजं ब्युगुलि थासस सि कायाव खंग्वस मिल वने मदु...अत्र पत्रार्थे दृष्टसाक्षि श्रीश्रीजयप्रकाशमल्ल सम्वत् ८४९ आषाढशुदि ११"

(चाँगुको जगज्जयमल्लको वि. सं. १७८६ को ताम्रपत्रबाट)

[...श्रीश्रीजगज्जयमल्ल परमभट्टारक देव प्रभु ठाकुरले श्री ३ गरुडनारायण (चाँगुनारायण) कहाँ यो ताम्रपत्र लेखेर टाँस्नुभयो । मयजल गाउँदेखि पश्चिम, चाँगुदेखि पूर्व, यति वन डाँडाभित्र कसैलाई पनि घर बनाउन नदिनू। पञ्च आदिले देसाल (जातिविशेष)हरूले खस मगर ब्राह्मण चाकर चाकर्नीहरूले यहाँ दिइएको (लेखिएको) ठाउँको दाउरा लिएर भादगाउँमा बेच्न जान पाउँदैनन्।... यस पत्रमा दृष्टसाक्षी श्रीश्रीजयप्रकाशमल्ल। ने. सं. ८४९ (वि. सं. १७८६) आषाढ शुक्ल एकादशी ।]

" स्वस्ति श्रीशाके १६५५ पौष गत २ .... ध्या रिनिक नाम श्रीकृष्ण उपाध्या श्रीहरि उपाध्या

श्रीहरिनन्द उपाध्या श्रीबिजै उपाध्या चारै भाइ गत रुपया महेन्द्रमलि सोलसय एक अङ्केपी १६०१ सोह्रशय एक मध्य ठूलो खेत घड्यारी घरसहित चारै भाइले भोग पर्छिन्न दिया."

(वि० सं० १८६० को भोलानाथ पौडेलसंग रहेको कागत)

"स्वस्ति श्रीशाके १६६८ श्रीसम्वत् १८०३ मासे १ तिथौ ५ वारे ३ नक्षत्रे ६ जोगे ७ अथ सौरमानेन वैशाषमासे दिनगता १७ भौमवासरे श्रीधनजुले शुंथकना ब्यासिको बीभ्याटारको दश रोपनी माटो धनजु श्रीसिवनारायन भट दुवै जना बसिकन कुससंकल्प बोल कबोलनी बोल प्रछिन गरिकन श्रीगंगाधर भडारिलाइ दिया."

(वि० सं० १८०३ को भोलानाथ पौडेलसँग रहेको कागतबाट)

[शुथकना = सुन्थलान । बिभयाटार = बभेटार । यी ठाउँ गोकर्णेश्वर देखि उत्तरपट्टि छन् ।]

"हैमाच्छादनमन्दिरैर्विलसितां द्विड्राजधानीं ततः
ख्यातां कान्तिपुरीं रुरोध बलवान् व्यूहैर्बहिर्वेष्टयन् ।
नेपालाधिपवाहिनी बहिरथो द्राङ् निःससारोद्धतैः
काम्बोजैर्जवनैः खसैरनलसैर्नेवारवीरैर्युता ॥"

(कवि ललितावल्लभले वि० सं० १८२७ मा बनाएको पृथ्वीन्द्रवर्णोदयबाट)

[त्यसपछि बलिया (पृथ्वीनारायणशाहले) सुनका छाना भएका मन्दिरहरूले सुहाएको प्रख्यात भएको शत्रुको राजधानी कान्तिपुरीलाई बाहिरपट्टिबाट घेरा हाली रोके । अनि उद्धत भएका भोटेहरू, बेगिला खसहरू, जाँगरिला नेवार वीरहरूले युक्त भएको नेपालका राजा (जयप्रकाशमल्ल)को फौज लड्न चाँडै बाहिर निस्क्यो ।]

"कागेश्वरीस्थाने...हरिकृष्णाचार्यश्रीरामाचार्यौ तत्रत्यां भुवमल्पमूल्येन ढकालवंश्यसात्कृत्य पाटनाधिपं सिद्धिनरसिंहमल्लभूपतिं शरणीकुर्वाणौ गोदावरीदेशे तेन दत्तां भुवमुपभुञ्जानौ तत्रैव चिरमूषतुः"

(प्रभाकरी यन्त्रालयद्वारा वि. सं. १९५९ मा छापिएको आचार्यवंशावलीको ११ पृष्ठबाट)

[हरिकृष्ण आचार्य र श्रीराम आचार्यले कागेश्वरीको जग्गा ढकालहरूलाई सस्तो मोलमा बेची पाटनका राजा सिद्धिनरसिंहमल्लकहाँ शरण पर्न जाँदा उनबाट पाएको गोदावरीको जग्गा भोगचलन गर्दै धेरै कालसम्म त्यहीं नै बसे ।]

"लेभे ×भुवं कान्तिपुरीमहीशात्पाण्डित्यतुष्टात् स जयप्रकाशात् ।
जयादिनारायणपण्डितो ऽ तः षड्भिः सुतैः साकमुवास तत्र ।।७३।।"

× मुडिखुकोल्पुनाम्नीम्

(आचार्यवंशावलीको १२ पृष्ठबाट)

[पण्डित्याइँले खुशी भएका कान्तिपुरका राजा जयप्रकाशमल्लबाट पण्डित जयनारायण आचार्यले मुडिखु कोल्पुमा जग्गा पाई छ जना छोराहरू लिई त्यहीं बसे ।]

\+ \+ \+

६५ संशोधित विषय-संख्या
३२ क्रमागत संख्या

[महेशराज पन्त + नयनाथ पौडेलको २०१२।४।१५।७ मा प्रकाशित तेस्रो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

मल्लकालमा नेपालखाल्डोको व्यापार तथा खेती नेवारहरूको हातमा थियो औ मुलुक--रक्षाको काम पर्वतेहरूले चलाएका थिए।

शुद्ध

मल्लकालमा नेपाल—खाल्डाका नेवार प्रजाहरू चाहिएको वेलामा सैनिकका रूपमा लडाइँको मैदानमा उत्रन्थे। लडाइँमा विजयी भएर फर्केपछि राजाले पनि तिनीहरूलाई केही सुविधा गरिदिन्थे।

खस मगर भोटेहरूले पनि मल्ल राजदरबारमा प्रवेश पाएका थिए तथा यिनीहरू पनि चाहिएको वेलामा लडाइँको मैदानमा उत्रन्थे।

यसरी मल्लकालमा नेपालखाल्डाभा मुलुकरक्षाको काम नेवार खस मगर भोटेहरू मिलीजुली गर्दथे।

प्रमाण

"सं. ८०६ ज्येष्ठ कृष्ण द्वादशी सोमवार थ्व कुन्हु श्रीनिवासमल्ल जुजु वयाओ स्व नगरं र चारकु. तेखुस स्वह्नं राजां भेत जुयाओ पाङु, हरिवंश, सारिग्राम, जागेश्वर थियाओ. सति खुनु मिरह्म जुजु कायकर छोयाओ, खस्तो बराह्मुन चुर्ण्ण दनक दायाओ कुङाओ तव. एल याकातं जुव. प्रजापनि मुङाओ थथे याक॥"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुबाट)

[ने. सं. ८०६ (वि. सं. १७४३) ज्येष्ठ कृष्ण द्वादशी सोमवारका दिन श्रीनिवासमल्ल राजा आई तीनै शहरका बाटा खुलाए । टेखुमा तीनै राजाले भेट गरी पाङ् (?) हरिवंश, शालिग्राम, जागेश्वर छोई (प्रतिज्ञा गरे) । भोलिपल्ट 'मिरह्म जुजु' (महीपतेन्द्रमल्ल)लाई लिन पठाए । खसहरूलाई समेत बेसरी कुटेर थुनी राखे । ललितपुर एक्लै पऱ्यो । (ललितपुरका) प्रजाहरू उठी यसो गरेका हुन् ।]

"संवत् ८०६ सालमा महीपतेन्द्रमल्ल भागी ललितपत्तनमा गया. नृपेन्द्रमल्ल राजाले ❀ (पार्थिवेन्द्रमल्लले) तिमीसंग सलुक गरी मिल्दछु, मेरा भाइकन सुम्पिपठाऊ भनी पठाउँदा लौ भनी ललितपत्तनका राजाले उत्तरा दी शरण आउन्याकन मरण गर्नुछैन भनी महीपतेन्द्रमल्लकन आफ्ना राजकुलका चिस्वांचोकमा राखी भोलिपल्ट सबेरै कान्तिपुर आया. श्रीनिवासमल्लले आफ्ना छोरा योगनरेन्द्रमल्ललाई महीपतेन्द्रमल्ल साथ ली आउनू भनी पठाया र योगनरेन्द्रमल्लले ईश्वरदास प्रभृति परमानहरूलाई चौकी राखी मेरो चिह्न नपठाउन्ज्याल महीपतेन्द्रमल्लकन नल्याउनू भनी राखी आफू टेखुदोभानमा आया. सत्यवाचा गऱ्या. ललितपत्तनका राजालाई कान्तिपुर लग्या. यस दिनका रात्रीमा पोष्टिक किसि भन्याका प्रधान प्रभृति मानिस पठाई भाइकन लिन पठाउँदा पोष्टिक किसि नाम परमानले ईश्वरदास काजीलाई भन्या. नृपेन्द्रमल्लका (पार्थिवेन्द्रमल्लका) आज्ञाले महीपतेन्द्रमल्लकन लिन आयां भन्दा ईश्वरदास काजीले योगनरेन्द्रमल्लका चिह्न नआउन्ज्याल सुम्पिदिन्याछैन... भन्दा पोष्टिक किसि बहुतै रिसाई कान्तिपुर फर्क्या. ।। योगनरेन्द्रमल्ल कान्तिपुरबाट फर्कंदा भेट भयो र पोष्टिक किसि आदि परमानहरूले घोडाको बाग समाई कान्तिपुर फिर्नुहोस् भनी जिद्दी गरी भन्या. तैपनि योगनरेन्द्रमल्लले वचन नसुनी ललितपत्तन फर्क्या. भोलिपल्ट चौकी रह्याका परमानहरू आफ्ना आफ्ना घर गया. यस्तै वेलामा कान्तिपुरका मानिस खस मगरहरू आई महीपतेन्द्रमल्ल बस्याको घरलाई घेऱ्या. जबरजस्ती गरी घरभित्र पसी समात्न जाँदा महीपतेन्द्रमल्लले झ्यालबाट अंगुली बाहिर निकाली सारै रोई हे प्रजा मलाई मार्न लाग्या. ढोका खोली कोठाभित्र आउन लाग्या. मेरा जीवरक्षा गर भनी बिन्ति गर्दा प्रजाहरूले आयाकालाई यहाँसम्म भयापछि अब क्या हेरिरहन्छौ, लौ, समात, लौ मार भनी जम्मा भै राजाकन घेर्न्याहरूकन समाई कुटी माऱ्या. कतिका हात भाँच्या. कतिका गोडा भाँच्या. कतिका शरीरबाट रगतका धारा बह्या. कतिलाई लातले माऱ्या. कतिलाई कुलोमा खाँद्या. कतिलाई कपाल फोऱ्या. कति भागी गया. तिनीहरू सबका हतियार लुटी लिया. लबेदा पटुका पगरीसमेत उतारी लिया. काशीराम आले कालु कठैया

❀ नृपेन्द्रमल्लको मृत्यु वि. सं. १७३७ मै भएको थियो । यसैले यहाँ 'पार्थिवेन्द्रमल्लले' भनी लेखुपर्नेमा 'नृपेन्द्रमल्लले' भनी लेखिएको अशुद्ध हो ।

मुखियाहरूकन कुटिसक्यापछि राजकुलमा थुनिराख्या."

(भाषावंशावलीबाट)

" त्यहाँपछि पाटन एकला भया। लडाइँमा पाटनका काजी परशुराम भागी आउँदा नेल ठोकी राख्दा नेलैमा मऱ्या। यहाँपछि प्रजाहरू जम्मा भई जाई लडाइँ गरी कोट जिती लिई कोटघरमा रह्याका १३६ जनाकन छाडिपठाया। यहाँपछि योगनरेन्द्रमल्ल राजाले प्रजाहरूकन जम्मा गरी भ्यालमा बसी स्यावास प्रजाहरू, तिमीहरूले मिहिनेत गरी मेरो मुलुक भिकिदियौ। यस्तै मेहनत सधैं मेरो खातिर गर्नुपर्दछ भन्दा प्रजाहरूले विन्ति गऱ्या. हे महाराज सेवामात्र भन्या गर्धन दिई शिर उठाउन सकुन्ज्याल गरौंला। एक थोक हाम्रो विन्ति छ. क्या भन्नुहोला त आफ्ना सुख दुःखको कुरा विन्ति गर्नानिमित्त प्रजाकन संभार गर्न्या धर्म भयाका र एक असल काजी बक्स्याजाला भनी विन्ति गऱ्या. राजा योगनरेन्द्र-मल्ल यस कुरामा बहुतै प्रसन्न भई प्रजाकन बोध दिई देवताको पूजा गरी भोजन खुवाया."

(भाषावंशावलीबाट)

" ..... नेपालमहीमण्डलाखण्डल महाराजाधिराज श्रीश्रीजयरणजिन्मल्लदेव प्रभु थाकुलसन प्रजा पंचयाता, ञ, ञला, गोर्षा सोह्म राजाया सोमलिंगस थाना भाचय याङाव वाभू लितेला वेलस छपुरुस दाहा प्रसन्न जुया जुरो ॥ अत्र पत्रार्थे साक्षी जज्ञनारायण भागीराम कृष्णसिंह . नेपालसम्वत् ८५१ चैत्रकृष्ण एकादशी बुधवार कुह्नु, शुभमस्तु ॥ हुपाया सोपुलिस छपुलिस ताङाव प्रसन्न जुया जुरो ॥"

(भक्तपुर राजदरबार मूलचोकको रणजित्मल्लको वि० सं० १७८८ को ताम्रपत्रबाट)

[... नेपालमण्डलका महाराजाधिराज श्रीश्रीजयरणजित्मल्लदेव प्रभु ठाकुरबाट कान्तिपुर ललितपुर गोरखाका तीन राजाका सोमलिङ्ग (वाभुबाट आधाकोश जति दक्षिण पट्टि पर्ने ठाउ)को ठाना(गढी) तोड्री वाभु (ठिमीबाट आधा कोश जति नैऋर्त्य दिशामा पर्ने ठाउँ) फिर्ता गराएको खुशियालीमा प्रजा पञ्चलाई एउटा दाहा (?) निगाहा गरी दिइयो। यस पत्रका साक्षी जज्ञनारायण भागीराम कृष्णसिंह। ने० सं० ८५१ (वि० सं० १७८८) चैत्र कृष्ण एकादशी बुधवार। शुभ होस्। पहिलेका तीनवटामा एउटा थपी निगाहा गरिएको हो।]

" ··· श्रीश्रीजयप्रकाशमल्लपरमभट्टारकदेवानां ... प्रभु ठाकुरसन ओ, श्रीश्रीराजोपाध्या, परमान, उमराओ, भोटे, योगि, देशान्तरि महाविद्याधर, पञ्च, सकलें साहुति मत याङाओ, आओनलि ञदेशस सुनानं अन्यायो यायमदु, ... सम्वत् ८७२ आषाढशुद्धि १ संक्रान्ति बुद्धवार कुह्नु ॥

(साँखु वज्रयोगिनीको जयप्रकाशमल्लको वि० सं० १८०६ को ताम्रपत्रबाट)

[··· श्रीश्रीजयप्रकाशमल्ल परमभट्टारक देव ··· प्रभु ठाकुरले र श्रीराजोपाध्याय (गुरुज्यू), परमान (भारादार) ३ मराउ, भोटे, योगी, देशान्तरि महाविद्याधर (विदेशबाट आएका ठूल-ठूला पण्डित ?) पञ्च, सबै मिली सल्लाह गरी (बन्धेज बाँधियो)। अबदेखि कान्तिपुर देशमा कसैले अन्याय गर्न हुँदैन।... ने० सं० ८७२ (वि० सं० १८०६) आषाढ शुक्ल प्रतिपदा, संक्रान्ति बुधवारमा।]

"राजा जयप्रकाशले बेलकोटका जैसी थान्सिङका जैसीहरूसित गठ बाँधी सिंहप्रताप (प्रतापसिंह) साहेबज्यूलाई शिकार खेल्नाका बाहनाले चिसापानीको लेखमा बनेल ढेरै पाइन्छन्, तहाँ शिकार गर्नू भनी ल्याउनू. त्यस जंगलमा १००० । १२०० भोट्या, २०० । ३०० खस मगल सिपाही म दबाई राखौंला. त्यहाँ साहेबज्यूलाई ल्याउनू र पक्राइदिनू भनी गठ बाँधी वेलकोट थान्सिङ नुवाकोटका जैसीहरूलाई अह्राई पठाया छन. तिनै ठाउँका जैसीहरू गई श्रीसाहेबज्यूलाई मनाउँदा श्रीसाहेबज्यू पनि शिकारमा पाउलाग्नुभयो. शिवभक्तको पौवासम्म पुग्नुभयाको थियो. तस्तै बीचमा...... दह्चोकबाट श्रीमहाराजले पठाउनुभयाका भारादार भलामानिसहरूले बुवाज्यूको हुकूम छ, हजुरलाई नेपालबाट दगा गरी जैसीहरू आयाका छन, हजुर फिरी नुवाकोट चाँडो पाउलाग्नुहवस् भनी विन्ति गऱ्या र बुवाज्यूको हुकूमभन्दा श्रीसाहेबज्यू चाड़ै फिरिबक्सनुभयो."

(भाषावंशावलीबाट)

"हैमाच्छादनमन्दिरैर्विलसितां द्विड्राजधानीं ततः
ख्यातां कान्तिपुरीं रुरोध बलवान व्यूहैर्बहिर्वेष्टयन्।
नेपालाधिपवाहिनी बहिरथो द्राङ् निःससारोद्धतैः
काम्बोजैर्जवनैः खसैरनलसैर्नेवारवीरैर्युता ॥"

(कवि ललितावल्लभले वि० सं० १८२७ मा बनाएको पृथ्वीन्द्रवर्णोदयबाट)

[त्यसपछि बलिया (पृथ्वीनारायणशाहले) सुनका छाना भएका मन्दिरहरूले सुहाएको, प्रख्यात भएको शत्रुको राजधानी कान्तिपुरीलाई बाहिरपट्टिबाट घेरा हाली रोके । अनि उद्धत भएका भोटेहरू, बेगिला खसहरू, जाँगरिला नेवार वीरहरूले युक्त भएको नेपालका राजा (जयप्रकाशमल्ल) को फौज लड्न चाँडै बाहिर निस्क्यो ।

(मल्ल राजदरबारमा खस मगरहरूको प्रवेश थियो भन्ने विषयका अरू प्रमाण माथि २३ तथा ६४ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस् ।)

\+ \+ \+

६६ संशोधित विषय-संख्या
३३ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अङ्कुर कुइँकेलको वि. सं. २०१२।४।१५।७ मा प्रकाशित दशौं इतिहास--संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १३९४ मा तुगलक बादशाहले आफ्ना बहिनी-ज्वाइँ मलिक खुसरुको मातहतमा एक लाख रिसल्ला फौज चीनको बाटो नेपाल हान्न पठाए। यो हमलामा मुसलमानी फौज सफल भयो। सो मुसलमानी फौजले नेपालका देवताका मूर्ति तथा मन्दिरहरूलाई ध्वस्त पार्‍यो, काठमाडौंलाई नराम्रोसंग नष्ट पार्‍यो तथा पशुपतिनाथको मूर्ति तोड्यो। काठमाडौंको एउटा शिलालेखबाट यो कुरा सिद्ध हुन्छ।

शुद्ध

वि० सं० १४०६ मार्गमा बङ्गालका सुल्तान शमसुद्दीनले बङ्गालका सेना साथ लिई नेपालमा आक्रमण गरेका थिए। शमसुद्दीनको सेनाले नेपाल-उपत्यकाका शहरमा आगो लाई तिनलाई ध्वस्त पारेको थियो तथा पशुपति स्वयम्भू आदि प्रसिद्ध देवमन्दिरहरू नष्ट पारेको थियो। यो कुरा गोपालराजवंशावली ललितपुर पिंबहालको चैत्यको शिलालेख काठमाडौं सिम्भूको शिलालेखमा एकै रूपले लेखिएको छ।

प्रमाण

"तनतरे पूर्व्व सुरतान समसदिनमागत्य नेपालम् श्रीपशुपति त्रिखण्डीकृता नेपाल स्मस्त भस्मीभवान् हाहाभवन्ति लोकश्च ॥सम्वत् ४७० मार्गशिरशुदि ६ महाकष्ट भवामि भक्तापुरे ॥"

(गोपालराजवंशावली २८ पत्रबाट)

" सं० ४७० मार्ग्गशिर शुदि ६ स्मसदिन सुरतानलिं वस्य समस्त डाहरपा, निन ७ माक्व ॥ "

(गो० रा० वंशावली ५२ पत्रबाट)

[त्यसपछि पूर्वतिरबाट सुल्तान शमसुद्दीन नेपाल आई श्रीपशुपतिनाथलाई तीन टुक्रा पाऱ्यो। सारा नेपाल भस्म भयो। दुनियाँमा हाहाकार फैलियो। ने० सं० ४७० (वि० सं० १४०६) मार्ग शुक्ल नवमीको दिन भक्तपुरमा ज्यादै दुःख पाएँ।

ने. सं. ४७० (वि. सं. १४०६) मार्ग शुक्ल नवमीको दिन सुल्तान शमसुद्दीन आएर ७ दिनसम्म सबैतिर डढायो।]

"श्रुतानसामसदिनो यवनाधिराजः नेपालसर्वनगरं भश्मीक(रो)ति।
तस्मिन् क्षणे पतितचैत्यमिदं च दृष्ट्वा जीर्ण्णं करोति नवकं वरपा(लसिं)हः॥"

(पाटन पिंबहालको वि० सं० १४१६ को अभिलेखबाट)

[मुसलमान राजा सुल्तान शमसुद्दीनले नेपालका सारा शहर ध्वस्त पाऱ्यो। त्यही वेला यो चैत्य पनि ध्वस्त भएको देखेर असल पालहरूमा श्रेष्ठ (मेघपाल)ले जीर्णोद्धार गर्नु भयो।]

" सप्तत्याभ्यधिके श्रीमन्नेपालाब्दचतुःशते।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे दशम्यां गुरुवासरे॥
सुरत्राणसमस्दीनो बंगालबहुलैर्बलैः।
सहागत्य च नेपालो भग्नो दग्धश्च सर्वशः॥"

(सिम्भूको वि० सं० १४२६ को अभिलेखबाट

[श्रीने० सं० ४७० (वि० सं० १४०६) मार्ग शुक्ल दशमी बृहस्पतिवारका दिन धेरै बंगाली फौज लिएर आई सुल्तान शमसुद्दीनले नेपालमा सबैतिर भत्कायो, पोल्यो।]

\+ + +

६७ संशोधित विषय-संख्या
३४ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइंकेलको वि० सं० २०१२।५।२६।१ मा प्रकाशित एघारौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

पाटनका देगुतलेलाई विष्णुमल्लले र भादगाउँका देगुतलेलाई भूपतीन्द्रमल्लले ठूलो घण्टा चढाएका थिए । रणबहादुरशाहले ती दुवैभन्दा ठूलो घण्टा काठमाडौंका देगुतलेलाई चढाए ।

शुद्ध

भूपतीन्द्रमल्लले भक्तपुरका तलेज्यूलाई ठूलो घण्टा चढाएका थिए । तर त्योभन्दा पनि ठूलो घण्टा रणजित्मल्लले आफ्ना इष्टदेवतालाई चढाएका थिए । पाटनमा विष्णुमल्लले आफ्ना इष्टदेवतालाई ठूलो घण्टा चढाएका थिए । रणबहादुरशाहले काठमाडौंमा ती दुवैभन्दा ठूलो घण्टा देवीलाई चढाए ।

प्रमाण

"स्वस्ति अद्य वराहकल्पेत्यादि ।। ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे द्वितीयायां तिथौ मृगशीरनक्षत्रे धृतियोगे यथाकरणमुहूर्त्तके आदित्यवासरे वृषराशिगते सवितरि मिथुनराशिगते चन्द्रमसि । एवं विसिष्टतरे दिने श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवता तलेजुमाजुस्के श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावर-लब्धप्रसादित रघुवंशावतार देदीप्यमान मानोन्नत नेपालमण्डलाखण्डल महाराजाधिराज श्रीश्रीजयभूप-तीन्द्रमल्ल देवसन थ्व घण्टा महाकष्टपूर्वकन दयका व दुंता···सं० ८२५ ज्येष्ठशुदि २।।"

(भक्तपुर मूलचोकको भूपतीन्द्रमल्लले राखेको वि० सं० १७६२ को ठूलो घण्टाको अभिलेखबाट)

[आज वराहकल्पमा इत्यादि ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीया मृगशिरा नक्षत्र धृतियोगमा पर्नु पर्ने करण मुहूर्त परेको वेलामा आइतवारमा, सूर्य वृषराशिमा गएमा, चन्द्रमा मिथुनराशिमा गएमा, यस दिन आफ्ना श्री ३ इष्टदेवता तलेजु माईलाई श्रीपशुपतिनाथको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, इष्टदेवता श्रीमानेश्वरीको वरप्रसाद पाएका, रघुवंशी, खूप उज्याला, ठूलो इज्जत भएका, नेपालमण्डलका मालिक, महाराजाधिराज श्री २ जयभूपतीन्द्रमल्ल देवले यो घण्टा धेरै दुःख गरेर बनाउन लाई चढाउनुभयो। ने० सं० ८२५ (वि० सं० १७६२) ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीया।]

"भूपतीन्द्रमल्ल, यी राजाले ठूलो घण्टा बनाई दरबारअगाडि राखी श्रीतुलजाभवानी प्रीति गरिदिया"

(भाषावंशावलीबाट)

"याते नेपालवर्षे मुनिशरवसुभिः पौषमासे च दिव्ये
कृष्णे पक्षे दिनेशे गतवति मकरं पक्षतौ पुष्यतारे।
प्रीतौ जीवस्य वारे नृपवररणजित्स्वेष्टदेव्यै सुघंटां
प्रादात्तत्प्रीतिहेतोरतितरबृहतीं स्वर्णकुम्भासियुक्तां ॥"

(भक्तपुर दरबारअगाडि रणजित्मल्लले राखेको वि० सं० १७६३ को ठूलो घण्टाको अभिलेखबाट)

[ने० सं० ८५७ (वि० सं० १७६३) पौष कृष्ण प्रतिपदा तिष्यनक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवारका दिन, सूर्य मकर राशिमा गएमा, आफ्ना इष्टदेवता खुशी हुनुहोस् भनी राजामा श्रेष्ठ रणजित्मल्लले सुनको गजूर र तरबारले युक्त भएको ठूलो राम्रो घण्टा चढाउनुभयो।]

"संप्राप्ते मुनिबाणवारणमिते नेपालसंवत्सरे
माघे मासि सिते शिवाननतिथौ वारे शशाङ्काभिधे।
ऋक्षे रेवतिके समारभत वै घण्टां च साध्ये वरां
स्वेष्टेशीपरितुष्टये नृपवरश्रीविष्णुमल्लो मुदा ॥

सम्वत्सरे ८५७ माघशुक्लचतुर्थीपरपञ्चम्यान्तिथौ ॥ उत्तरभाद्रपररेवतीनक्षत्रे ॥ सिद्धिपरसाध्ययोगे ॥ सोमवासरे ॥ थ्व कुन्हु श्रीमच्छ्रीश्रीस्वेष्टदेवता भवानी प्रीतिन ॥ महाराजाधिराज श्रीश्रीजयविष्णुमल्लदेवस पत्नी श्रीचन्द्रलक्ष्मीदेवी उभयसन थ्व घण्टा दुन्ता दिन जुरो ॥"

(पाटन दरबारबाहिरपट्टिको ठूलो घण्टाको विष्णुमल्लको वि० सं० १७६३ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ८५७ (वि० सं० १७९३) माघ शुक्ल पञ्चमी सोमवार रेवतीनक्षत्र साध्ययोग परेको दिन आफ्ना इष्टदेवता खुशी हुनुहोस् भनेर राजामा श्रेष्ठ श्रीविष्णुमल्लले खुशीले असल घण्टा चढाउनुभयो ।······

ने० सं० ८५७ (वि० सं० १७९३) माघ शुक्ल चतुर्थी उप्रान्त पञ्चमीतिथि उत्तरभाद्र उप्रान्त रेवतीनक्षत्र सिद्धि उप्रान्त साध्ययोग सोमवारका दिन आफ्ना श्रीश्रीश्रीइष्टदेवता प्रीति गरीकन महाराजाधिराज श्रीश्रीजयविष्णुमल्लदेव र रानी श्रीचन्द्रलक्ष्मी देवी दुवै जनाले यो असल घण्टा चढाउनुभएको हो ।]

"श्रीशाके निधिमेदिनीघनमिते मासि प्रशस्ते शुचौ
भास्वत्सूनुतिथौ शशाङ्कदिवसे पक्षे वलक्षे शुभे ।
नक्षत्रेऽनिलदैवते सुविहिते सत्सिद्धियोगे गुरौ
मीनस्थे मिथुनस्थिते प्रणमतां श्रेयस्करे भास्करे ।।२।।

....श्रीमानेष विराजते रणबहादुरः क्षितीन्द्रो भुवि ।।३।।

यस्य क्षोणिपतेः सुधांशुकिरणश्रीहरिकीर्त्तेरियं
धर्म्मज्ञा सहधर्म्मिणी विजयते श्रीराजराजेश्वरी ।
भव्या यस्य च भोगिनी विलसति ज्येष्ठा सुवर्णप्रभा
श्रीमत्कान्तवती विभाति सुकृतोत्कृष्टा कनिष्ठाऽपरा ।।४।।

तेनोर्व्वीरमणेन विश्वजननीश्रीपादपद्मोल्लस—
त्स्वच्छान्तःकरणालिना गुणगणागारेण पुण्यात्मना ।
भूलोकाद्भुतनिर्म्मितिः पृथुरियं गर्ज्जत्पयोदध्वनिः
श्रीदेव्यै चिरमर्पिता सुघटिता घण्टास्तु तत्प्रीतये ।।५।।"

(काठमाडौंको रणबहादुरशाहले राखेको वि० सं० १८५४ को ठूलो घण्टाको अभिलेखबाट)

[श्रीशकसंवत् १७१९ (वि० सं० १८५४) आषाढ शुक्ल दशमी सोमवार स्वातिनक्षत्र सिद्धियोगमा सूर्य मिथुन-राशिमा बसेमा, बृहस्पति मीनराशिमा बसेमा ... . उहाँ राजा श्रीरणबहादुर पृथ्वीमा सुहाइरहनुभएको छ ।। २–३ ।।

जून जस्तो सफा कीर्ति फैलिएका जुन राजाकी (रणबहादुरकी) धर्मात्मा बडामहारानी श्रीराजराजेश्वरी हुनुहुन्छ। जसका (रणबहादुरका) जेठा रानी सुवर्णप्रभा हुनुहुन्छ । भाग्यले गर्दा मान बढेकी अर्की कान्छा रानी श्रीकान्तवती हुनुहुन्छ ॥ ४ ॥

[जगज्जननी श्रीदेवीका पाउका भक्त, गुणी, धर्मात्मा उहाँ राजाले (रणबहादुरशाहले) पृथ्वीतलको अद्भुत निर्माण भएको, गर्जदो बादलको जस्तो आवाज भएको, राम्रोसंग बनाइएको यो घण्टा देवीलाई चढाउनुभयो। यो घण्टा धेरै कालसम्म देवीलाई प्रसन्न पारी रहिरहोस् ॥५॥]

+ + +

६८ संशोधित विषय-संख्या
३५ क्रमागत संख्या

[ऐश्वर्यधर शर्मा+गौतमवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१२ घटस्थापनामा प्रकाशित नवौं इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

श्रीनिवासमल्लको शेषपछि वि. सं. १७३५ तिर योगनरेन्द्रमल्ल पाटनका राजा भए ।

शुद्ध

वि. सं. १७४१ मा बाबु छँदै योगनरेन्द्रमल्ल पाटनका राजा भएका हुन् , श्रीनिवासमल्लको मृत्युचाहिं वि. सं. १७४३ मा भएको हो ।

प्रमाण

" सं. ८०५ पौष कृष्ण ।। पञ्चमी हस्तनक्षत्र बृहस्पतिवार थ्व कुह्नु श्री २ योगनरेन्द्रमल्ल राजां सार । बबु श्री२निवासमल्ल मखयकाओ यंया खप्वया राजा दयकाओ ।।

सं ८०७ माघ शुक्ल ।। एकादशी मृगशिरनक्षत्र ऐन्द्रयोग शुक्रवार थ्व कुह्नु यलया श्रीनिवासमल्ल मोक दिन ।"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुबाट)

[ने० सं० ८०५ (वि० सं० १७४१) पौष कृष्ण पञ्चमी हस्तनक्षत्र बृहस्पतिवारका दिन श्रीश्रीनिवासमल्ल राजा नभएकाले कान्तिपुर र भक्तपुरका राजाद्वारा श्रीश्रीयोगनरेन्द्रमल्ल राजा बनाइनुभयो ।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४३) माघ शुक्ल एकादशी मृगशिरानक्षत्र ऐन्द्रयोग शुक्रवारका दिन पाटनका राजा श्रीश्रीनिवासमल्लको मृत्यु भयो ।]

" संवत् ८०७ माघ शुक्ल एकादशीका दिन श्रीनिवासमल्ल परलोक भैगया."

(भाषावंशावलीबाट)

+ + +

६९ संशोधित विषय-संख्या
३६ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालको वि. सं. २०१२ विजयादशमीमा प्रकाशित पाँचौं इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

राजा मानदेवले त्रिगङ्गाको वामनको मूर्ति किराती राजा थुङ्कोलाई विष्णुको वामनावतारको रूपमा संमान गरी राखेका हुन् । यो कुरा प्रमाणद्वारा सिद्ध हुन्छ । पहिलो प्रमाण—कौटल्यले वामन र किरातीलाई एकै पारी लेखेका छन् । अर्को प्रमाण—किराती राजा थुङ्कोले बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा सम्राट् अशोकले राखेको स्तम्भबाट घोडा खसालेका थिए । त्यसैको समर्थन गर्न यहाँ त्रिगङ्गाको मूर्तिमा पनि घोडा देखाइएको हो । इत्यादि प्रमाणबाट मानदेवले स्थापना गरेको त्रिगङ्गाको वामनको मूर्ति किराती राजा थुङ्कोको सालिक हो भन्ने बुझिन्छ ।

शुद्ध

'वामन' भन्ने कुनै जाति होइन । जुनसुकै जातको मानिस पनि वामन (बाउन्ने) हुन सक्तछ । आचार्य कौटल्यले वामन र किरातीलाई एकै पारी लेखेका छैनन् । राजाले आफ्नो रक्षा कसरी गर्नुपर्छ भन्ने कुरा बताउँदै जाँदा आचार्य कौटल्यले-"बिछ्यौनाबाट उठेका राजालाई धनु भिरेका स्वास्नीमान्छेहरूले पहरा दिनू, दोस्रो खण्डमा जामा पगरी लाएका नपुंसक र दरबारभित्रको प्रबन्ध गर्ने काममा खटिएका मानिसहरूले पहरा दिनू, तेस्रो खण्डमा कुप्रा वामन (बाउन्ने) र किरातीहरूले पहरा दिनू—" भनी लेखेका छन् । त्यहाँ किराती र बाउन्नेमा कुनै सम्बन्ध देखाइएको छैन । जाल—भेल व्यभिचार नहोस् भनी दरबारमा किराती बाउन्ने कुप्राहरू राखिन्थे । यो कुराको उल्लेख अन्त पनि पाइन्छ । यस कारण वामन र किराती एकै जातिका हुन् भन्ने कुरा सर्वात्मना अशुद्ध छ ।

अश्वमेध यज्ञमा घोडाको प्रधानता हुन्छ । यसैले अश्वमेध यज्ञको चिह्न घोडा मानिएको छ । यस कारण

अश्वमेध यज्ञको वर्णन गर्दा घोडालाई विशिष्टता दिइएको हुन्छ । गुप्तसम्राट् समुद्रगुप्त (वि. सं. ३८७—४३२) ले अश्वमेध यज्ञ गरेका थिए । यसैले उनले आफ्नो टकमा अश्वमेधको चिह्नस्वरूप घोडा कुँदाएका थिए । कुमारगुप्त (विसं. ४७१—५१२) ले पनि अश्वमेधको चिह्नस्वरूप आफ्नो टकमा घोडा कुँदाएका थिए । मानदेवको यस त्रिगङ्गाको मूर्तिमा पनि अश्वमेध यज्ञको बोध गराउनाको लागि नै घोडा कुँदाइएको हो । जुन वेला विष्णु ब्रह्मचारीको रूप लिएर राजा बलिकहाँ गएका थिए । त्यस वेला बलि अश्वमेध यज्ञ गर्न लागिरहेका थिए । यही भाव देखाउन यहाँ घोडा कुँदाइएको स्पष्ट छ ।

किराती राजा थुङ्को र अशोक सामानकालिक हुन् तथा थुङ्कोले लुम्बिनीको अशोकस्तम्भको घोडा खसालेका हुन् भन्ने कुराको कुनै प्रमाण छैन । त्यसैले थुङ्कोले अशोकस्तम्भको घोडा खसाले भन्ने कुरा नै प्रामाणिक छैन भने फेरि त्यसको समर्थनको लागि यहाँ घोडा कुँदाइएको हो भन्ने कल्पना पनि आधारहीन ठहर्छ । विष्णुको दशावतारमध्ये वामनावतार एक हो । वामनावतारको महिमा प्राचीन कालदेखि चलिआएको छ । गुप्तसम्राट् स्कन्दगुप्तको वि. सं. ५१४ को जूनागढको अभिलेखमा पनि वामनावतार विष्णुको स्तुति परेको छ ।

राजा मानदेवले "आफ्नी आमा राज्यवतीको पुण्यको बढिबढाउको लागि भगवान् वामनको मूर्ति स्थापना गरे" भनी त्यस मूर्तिको पाउपीठमा स्पष्टसंग लेखाइराखेका पनि छन् ।

प्रमाण

'शयनादुत्थितः स्त्रीगणैर्धन्विभिः परिगृह्येत ॥१॥ द्वितीयस्यां कक्षायां कञ्चुकोष्णीभिर्वर्षवराभ्यागारिकैः ॥२॥ तृतीयस्यां कुब्जवामनकिरातैः ॥३॥"

(कौटलीय अर्थशास्त्र १ अधिकरण २१ अध्यायबाट)

[बिछ्याउनाबाट उठेका राजालाई धनु भिरेका स्वास्नीमान्छेहरूले पहरा दिनू १॥ ॥ दोस्रो खण्डमा जामा पगरी लाएका नपुंसक र दरबारभित्रको प्रबन्ध गर्ने काममा खटिएका मानिसले पहरा दिनू ॥२॥ तेस्रो खण्डमा कुप्रा बाउन्ने र किरातीहरूले पहरा दिनू ॥३॥]

"अथान्तःपुरसहायाः—तद्वदवरोधे ।
वामनषण्ढकिरातम्लेच्छाभीराः शकारकुब्जाद्याः ॥६८॥

आद्यशब्दान्मूकादयः । तत्र षण्ढवामनकिरातादयो यथा रत्नावल्याम्—

नष्टं वर्षवरैर्मनुष्यगणनाभावादपास्य त्रपा—
मन्तः कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः ।
पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सदृशं नाम्नः किरातैः कृतं
कुब्जा नीचतयैव यान्ति शनकैरात्मेक्षणाशङ्किनः ।।"

(विश्वनाथको साहित्यदर्पण तृतीय उच्छ्वासबाट)

[दरबारभित्र वामन (बाउन्ने), नपुंसक, किराती, म्लेच्छ, आभीर, शकार (राजाको सालो), कुब्ज (कुप्रो), मूक (लाटो) राजाका सहायक हुन्छन् । यिनमा नपुंसक, बाउन्ने, किरातीहरूको चाँहि रत्नावलीमा उल्लेख छ । जस्तै —मानिसमा गणनै नभएका हुनाले लाज पचाई नपुंसकहरू भागे । यो बाउन्नेचाँहि डरले कञ्चुकीको जामाभित्र पस्छ । छेउ—छेउमा रहेका किरातीहरूले आफ्नो नाउँ सुहाउँदो गरे, अर्थात् कुना पसे । आफूलाई देख्ला भन्ने डरले कुप्राहरू झन् नुहेर विस्तारै जाँदै छन् ।]

अश्वमेध गरी त्यसको चिह्नको रूपमा मारेको समुद्रगुप्तको टकमा एकापट्टि यज्ञयूपमा बाँधिएको घोडाको मूर्ति कुँदिएको छ । अर्कोपट्टि हातमा चँवर लिएकी स्वास्नीमान्छेको (महारानीको) मूर्ति छ, छेउ छाउमा—

"राजाधिराजः पृथिवीं विजित्य दिवं जयत्याहृतवाजिमेधः"

[महाराजाधिराज (समुद्रगुप्त) पृथ्वीलाई जितेर अश्वमेध यज्ञद्वारा स्वर्गलाई जित्दै हुनुहुन्छ ।]

यस्तो लेखिएको छ । अर्को थरी टकमा "अश्वमेधपराक्रमः" [अश्वमेध गर्न सक्ने पराक्रम भएका] भनी लेखिएको पनि पाइन्छ ।

"चिरोत्सन्नाश्वमेधाहर्त्तुः ....महाराजाधिराजश्रीसमुद्रगुप्तस्य"

(स्कन्दगुप्तको भितरी स्तम्भलेखबाट)

[धेरै कालदेखि टुटेको अश्वमेध यज्ञ गर्नेः ......महाराजाधिराज श्रीसमुद्रगुप्तको ।]

"कुमारगुप्तको अश्वमेधको टकमा पनि यूपसहित घोडाको मूर्ति कुँदिएको छ तथा "श्रीअश्वमेध-महेन्द्रः" [अश्वमेध यज्ञ गर्नाले इन्द्र जस्ता] भनी लेखिएको छ।

"श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितं बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्ततः ।
जगाम तत्राखिलसारसंभृतो भारेण गां सन्नमयन् पदे पदे ॥२०॥…
इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान्स वामनः ।
छत्रं सदण्डं सजलं कमण्डलुं विवेश बिभ्रद्धयमेधवाटम् ॥२३॥

(श्रीमद्भागवत अष्टम स्कन्ध १८ अध्याय)

[ठूला बलि राजा भृगुहरूले गराएका अश्वमेध यज्ञ गर्न लागेका छन् भन्ने सुनेर सम्पूर्ण शक्तिले युक्त भएका (भगवान् वामन) पाइलैपिच्छे भारीपनले भुइँ नुहाउँदै उहाँ जानुभयो ।…… यसरी भृगु र उनका चेलाहरूले अनेक थरी तर्कना गरिनुभएका उहाँ भगवान् वामन छाता, लट्ठी, जल भरिएको कमण्डलु, लिई अश्वमेध—यज्ञको मण्डपमा पस्नुभयो ।]

"श्रियमभिमतभोग्यां नैककालापनीतां
त्रिदशपतिसुखार्थं यो बलेराजहार ।
कमलनिलयनायाः शाश्वतं धाम लक्ष्म्याः
स जयति विजितार्तिर्विष्णुरत्यन्तजिष्णुः ॥"

(जूनागढको स्कन्दगुप्तको वि० सं० ५१४ को अभिलेखबाट)

[जसले धेरै कालदेखि हरिएकी, सुख-भोग दिने राज्यलक्ष्मीलाई इन्द्रलाई सुख दिनाका लागि बलि राजाबाट खोसेर ल्याउनुभयो । कमलमा बसेकी लक्ष्मीसँग सँधै रहने, आपत् हर्ने, खूब जित्न सक्ने उहाँ विष्णु भगवान्सर्वश्रेष्ठ हुनुहुन्छ ।]

"संवत् ३८९ वैशाखशुक्लदिवा २

मातुः श्रीराज्यवत्याः हितकृतमनसः सर्व्वदा पुण्यवृद्ध्यै
राजा श्रीमानदेवः शुभविमलमतिः पात्रदानाम्बुवर्षी ।

लक्ष्मीवत्कारयित्वा भवनमिह शुभं स्थापयामास सम्यक्
विष्णुं विक्रान्तमूर्त्ति सुरमुनिमहितं सर्व्वलोकैकनाथम् ॥"

(पशुपति वाग्वतीपारि त्रिगङ्गानिरको वामनमूर्तिको पाद्पीठको मानदेवको अभिलेख)

[संवत् ३८९ वैशाखशुदि २ । असल सफा बुद्धि भएका, सत्पात्रमा पानीसरह दान वर्षाउने राजा श्रीमानदेवले हित गर्ने मन भएकी (आफ्नी) मुमा राज्यवतीको सधैं पुण्यको बढिबढाउ होस् भन्नानिमित्त राम्रो असल मन्दिर बनाउन लगाई देवता र ऋषिहरूले पुजिएका, सारा संसारका एउटै मालिक त्रिविक्रम (वामन) मूर्ति विष्णुलाई राम्ररी यहाँ स्थापना गर्नुभयो ।]

\+ \+ \+

७० संशोधित विषय-संख्या
३६ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१२ विजयादशमीमा प्रकाशित पाँचौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

मानदेवको वामन—मूर्तिको अभिलेखमा 'संवत् ३८९ वैशाखशुक्लदिवा २' दिइएको छ। यहाँ वर्ष महीना पक्ष र तिथिको नामोल्लेख भएको छ। भारतका कुनै पनि सामानकालिक अभिलेखका संवत्‌हरूमा यस्तो वर्ष महीना पक्ष र तिथिको नामोल्लेख भएको पाइँदैन।

शुद्ध

मानदेवको कालभन्दा प्राचीन र सामानकालिक भारतका अभिलेखका संवत्‌हरूमा पनि महीना पक्ष तिथिको नामोल्लेख गर्ने पद्धतिको उल्लेख पाइन्छ।

प्रमाण

"महरयस गुदुह्वरस वर्ष २६ संवस(रए) तिशतिमए १०३ वेशखस मसस दिवसे प्रठमे पुत्रे वहले पक्षे"

(पेशावर तखतिबाहीको गुन्दुपर्णको वि० सं० १०३ को अभिलेखबाट)

[महाराजस्य गुदुह्वरस्य (गुन्दुपर्णस्य) वर्षे २६, संवत्सरे त्र्यधिकशततमे वैशाखस्य मासस्य दिवसे प्रथमे पुण्ये बहुले पक्षे]

[महाराज गुन्दुपर्णको छब्बीसौं राज्यवर्षमा । वि० सं० १०३ वैशाख महीनाको पहिलो दिनमा, असल कृष्णपक्षमा]

" सं० १२२ श्रवणस मसस दि प्रठमे १ महरयस गुषणस रजमि"

(पञ्जटारको कुषाणको वि० सं० १२२ को अभिलेखबाट)

[सं० १२२ श्रावणस्य मासस्य दिवसे प्रथमे महाराजस्य कुषाणस्य राज्ये]

[वि० सं० १२२ श्रावण महीनाको पहिलो दिनमा, महाराज कुषाणको राज्यमा]

"स्वामिजयदाम्नः पुत्रस्य राज्ञो महाक्षत्रपस्य गुरुभिरभ्यस्तनाम्नो रुद्रदाम्नो वर्षे द्विसप्ततितमे ७२ मार्गशीर्षबहुलप्रतिपदि"

(जूनागढमा रहेको रूद्रदामाको वि० सं० २०७ को अभिलेखबाट)

[स्वामी जयदामाका छोरा, मान्यजनले नाउँ लिइएका महाक्षत्रप (ठूला शासक) राजा रुद्रदामाको बहत्तरौं वर्ष (शकसंवत् ७२ = वि० सं० २०७) मार्ग कृष्ण प्रतिपदामा]

"क्रिते हि २९५ फाल्गुणशुक्लस्य पञ्चे दि श्रिमहासेनापतेः मोखरेः बलपुत्रस्य बलवर्द्धनस्य यूपः"

(राजपूताना बडवामा रहेको बलवर्द्धनको वि० सं० २९५ को अभिलेखबाट)

[कृत संवत् २९५ (वि० सं० २९५) फाल्गुनशुक्लको पाँचौं दिनमा । श्रीमहासेनापति, मोखरिकुलका, बलका छोरा बलवर्द्धनको (यो) मौलो हो ।]

"संवत्सरे ८२ आषाढमासशुक्लैकादश्यां परमभट्टारकमहाराजाधिराजश्रीचन्द्रगुप्तपादानुध्यातस्य"

(उदयगिरिमा रहेको द्वितीय चन्द्रगुप्तको पालाको वि० सं० ४५८ को अभिलेखबाट)

[गुप्तसंवत् ८२ (वि० सं० ४५८) आषाढ महीनाको शुक्लपक्षको एकादशीमा । परमभट्टारक महाराजाधिराज श्रीचन्द्रगुप्तका पाउको अनुग्रह पाएका...]

"वत्सरशतेषु पंचसु विंशत्यधिकेषु नवसु चाब्देषु ।
यातेष्वभिरम्यतपस्यमासशुक्लद्वितीयायाम्।। "

(मन्दसोर ग्वालियरमा रहेको द्वितीय कुमारगुप्तको पालाको वि० सं० ५२९ को अभिलेखबाट)

[वि० सं० ५२९ फाल्गुन महीनाको शुक्लपक्षको द्वितीयामा]

"शते पञ्चषष्ट्यधिके वर्षाणां भूपतौ च बुधगुप्ते ।
आषाढमासशक्लद्वादश्यां सुरगुरोर्दिवसे।।

(मध्यभारत इरणमा रहेको बुधगुप्तको पालाको वि० सं०५४१ को अभिलेखबाट)

[गुप्तसंवत् १६५ (वि० सं० ५४१) आषाढ महीनाको शुक्लपक्षको द्वादशी बृहस्पतिवारका दिन]

\+ \+ \+

७१ संशोधित विषय-संख्या
३६ क्रमागत संख्या

[धनञ्जय वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१२ विजयादशमीमा प्रकाशित पाँचौं इतिहास–संशोधनबाट]

अशुद्ध

नेपालमा लिच्छविहरूले किरातीहरूसित लडेको कहीं प्रमाण छैन ।

शुद्ध

नेपालमा लिच्छविहरूले किरातीहरूसँग लडी तिनीहरूलाई जिती राज्य गरेका हुन् भन्ने कुराको प्रमाण पाइन्छ।

प्रमाण

"अथ सूर्यवंशप्रभावान्नेपाले किरातराजान् निर्जित्य लिच्छविवंशः प्रवर्तते"

(गोपालराजवंशावली १९ पत्रबाट)

[अनि सूर्यवंशको प्रभावबाट नेपालमा किरात राजाहरूलाई जितेर लिच्छविवंश चल्दछ]

"जित्वा कैरातराजानं वाक्येन प्रत्ययेन च ।
करिष्यति तदा राज्यं वैशाल्यधिपतिर्बली ॥१८।१२

(पशुपतिपुराणबाट)

[बलवान् वैशालीका राजाले किराती राजालाई जितेर बोली वचनले र विश्वास दिलाएर राज्य गर्नेछन् ।]

\+ \+ \+

७२ संशोधित विषय-संख्या
३६ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालको वि० सं० २०१२ विजयादशमीमा प्रकाशित पाँचौं इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

मानदेवले गण्डकी नदी तरेर गोरखपुरका मल्लहरूसँग लडी तिनीहरूलाई जितेका थिए।

शुद्ध

मानदेवले गण्डकीपारिका आफ्नै सामन्त मल्ल राजालाई कज्याएका हुन्। गोरखपुरमा त्यस वेला मल्लहरूको राज्यै थिएन। मानदेवभन्दा हजार वर्ष जति पहिले बुद्धको समयमा गोरखपुरमा मल्लहरूको गणराज्य थियो। यस वेला त गोरखपुर सोझै गुप्तसाम्राज्यभित्र पर्दथ्यो।

प्रमाण

"प्रायात्पूर्व्वपथेन तत्र च शठा ये पूर्व्वदेशाश्रयाः
सामन्ताः प्रणिपातबन्धुरशिरःप्रभ्रष्टमौलिस्रजः
तानाज्ञावशवर्त्तिनो नरपतिः संस्थाप्य तस्मात्पुनः
निर्भीः सिंह इवाकुलोत्कटसटः पश्चाद्भुवङ्गम्मिवान् १६

सामन्तस्य च तत्र दुष्टचरितं श्रुत्वा शिरः कम्पयन्
बाहुं हस्तिकरोपमं स शनकैः स्पृष्ट्वाब्रवीद्गर्व्वितम्।
आहूतो यदि नैति विक्रमवशादेष्यत्यसौ मे वशम्
किं वाक्यैर्ब्बहुभिर्वृथात्र गदितैः संक्षेपतः कथ्यते १७

अद्यैव प्रियमातुलोरुविषमक्षोभार्ण्णवस्पर्द्धिनीम्
भीमावर्त्ततरङ्गचञ्चलजलान्त्वङ्गण्डकीमुत्तर
सन्नद्धैव्र्वरवजिकुञ्जरशतैरन्वेमि तीर्त्वा नदीम्
त्वत्सेनामिति निश्चयान्नरपतिस्तीर्ण्णप्रतिज्ञस्तदा १८

जित्वा मल्लपुरीं ततस्तु शनकैरभ्याजगाम स्वकं
देशम्प्रीतमनास्तदा खलु धनं प्रादाद् द्विजेभ्योक्षयम्"

(चाँगुको मानदेवको अभिलेखबाट)

[(राजा मानदेव) पूर्वको बाटो लाग्नुभयो। त्यहाँ पुर्विया सण्ठ रजौटाहरूले दबेर शिर निहुराए। तिनका श्रीपेजका माला भुइँमा खसे। आज्ञामा तामेल रहेका तिनीहरूलाई थमौती गरी जगर फिँजाएको सिंह जस्तै निडर भई राजा पश्चिमतर्फ लाग्नुभयो ॥ १६ ॥

त्यहाँ रजौटाको बदमाशी सुनेर टाउको हल्लाउँदै हात्तीको सूँड जस्ता पाखुरा बिस्तारै निमोट्तै राजाले घमण्डसाथ भन्नुभयो। बोलाउँदा त्यो आउँदैन भने मेरो पराक्रमले तहमा आउला। यहाँ धेरै कुरा गरेर सिद्धे के काम, छोटकरीमै भन्दछु ॥ १७ ॥

प्यारा मामा! धेरै अड्याङखड्याङ भएर रुमलिएको, समुद्रको जोडा लाग्दो, डरलाग्दा भुमरीले र छालले पानी छ्यालब्याल्ल भएको गण्डकी नदी आजै हजुर तर्नु होस्। कसिएका सय्यौं असल हात्ती घोडा लिई नदी तरेर म हजुरको फौजको पछि पछि आउनेछु। यस्तो अठोट गरेर राजाले त्यस वेला प्रतिज्ञा पूरा गर्नु भयो ॥ १८ ॥

(राजा मानदेव) मल्लपुरीलाई जितेर त्यहाँबाट बिस्तारै आफ्नो देशमा फर्कनुभयो। तब मनमा प्रसन्न हुँदै ब्राह्मणलाई अक्षय धन दान गर्नु भयो।]

"गच्छावुसो आनन्द कुसिनारं पविसित्वा कोसिनारकानं मल्लानं आरोचेहि:— परिनिब्बुतो वासेट्ठा, भगवा यस्स दानि कालं मञ्जथा ति .....

तेन खो पन समयेन कोसिनारका मल्ला सन्थागारे सन्निपतिता होन्ति तेनेव करणीयेन। अथ खो आयस्मा आनन्दो येन कोसिनारकानं मल्लानं सन्थागारं तेनुपसङ्कमि। उपसङ्कमित्वा कोसिनारकानं मल्लानं आरोचेसि:— परिनिब्बुत्तो वासेट्ठा, भगवा यस्स दानि कालं मञ्जथा ति"

(महापरिनिब्बाणसुत्तबाट)

[गच्छायुष्मन्नानन्द, कुशीनारां प्रविश्य कौशीनारान् मल्लानाचक्ष्व– "वसिष्ठाः, परिनिर्वाणो भगवान्, यस्य (कार्यस्य) कालमिदानीं मन्यध्वे (तत्कुरुते)ति ।...

पुनस्तस्मिन्खलु समये केनापि करणीयेन कौशीनारा मल्लाः संस्थागारे सन्निपतिता भवन्ति स्म। अथ खल्वायुष्मानानन्दो यत्र कौशीनाराणां मल्लानां संस्थागारम्, तत्रोपसमक्रमीत् । उपसंक्रम्य च कौशीनारान् मल्लानाख्यत्—"वसिष्ठाः, परिनिर्वाणो भगवान, यस्य (कार्यस्य) कालमिदानीं मन्यध्वे (तत्कुरुते)ति ।]

[जानुहोस् आनन्द, कुशीनारामा पुगेर वासिष्ठहो ! "भगवान्को निर्वाण भयो, अहिले जे गर्नु पर्ने ठहर्छ, सो गर्नु होस्" भनी कुशीनाराका मल्लहरूलाई भन्नुहोस् ।

त्यस वेला कुनै कार्यवशले कुशीनाराका मल्लहरू सभाभवनमा भेला भएका थिए । जहाँ कुशीनाराका मल्लहरूको सभाभवन थियो, आनन्द पनि त्यहीं पुगे । त्यहाँ पसेर आनन्दले कुशीनाराका मल्लहरूलाई "वासिष्ठहो ! भगवान्को निर्वाण भयो, अहिले जे गर्नु पर्ने ठहर्छ, सो गर्नु होस्" भनी भने ।]

" यस्योपस्थानभूमिर्नृपतिशतशिरःपातवातावधूता
गुप्तानां वंशजस्य प्रविसृतयशसस्तस्य सर्वोत्तमर्द्धेः ।
राज्ये शक्रोपमस्य क्षितिपशतपतेः स्कन्दगुप्तस्य शान्ते
वर्षे त्रिंशद्दशैकोत्तरकशततमे ज्येष्ठमासि प्रपन्ने ।।

ख्यातेऽस्मिन् ग्रामरत्ने ककुभ इति जनैः साधुसंसर्गपूते ।"

(गोरखपुर कहावममा रहेको स्कन्दगुप्तको पालाको वि० सं० ५१७ को अभिलेखबाट)

[जसको (स्कन्दगुप्तको) सलामी दिने ठाउँ सयौं राजाले टाउको नुहाउँदा चलेको हावाले बढारिन्छ । कीर्ति फैलिएका, धेरै असल ऐश्वर्य भएका, इन्द्र जस्ता उहाँ महाराजाधिराज स्कन्दगुप्तको शान्ति भएको राज्यमा । गुप्तसंवत् १४१ (वि० सं० ५१७) ज्येष्ठ महीनामा ककुभ (कहावम) भनी प्रख्यात भएको, असल मानिस बस्नाले पवित्र भएको गाउँमा]

+ + +

७३ संशोधित विषय-संख्या
३७ क्रमागत संख्या

[श्यामराज पोखरेल+मोहननाथ पाँडे+बाबुराम नेपालको वि० सं० २०१२ कोजाग्रत-पूर्णिमामा प्रकाशित चौथो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

प्रतापसिंहले आफ्ना माता पिताको स्मृतिमा त्रिपुरेश्वर महादेवको स्थापना गरे तथा धर्मशाला बनाए।

शुद्ध

वि० सं० १८७५ मा राजेन्द्रविक्रमशाहले राज्य गरिरहेको वेलामा भीमसेनथापाको प्रधानमन्त्रित्व-कालमा महारानी ललितत्रिपुरसुन्दरीद्वारा आफ्ना स्वामी रणबहादुरशाहको मोक्षको निमित्त त्रिपुरेश्वर महादेवको स्थापना गरिएको हो। यसको २ वर्षपछि वि० सं० १८७७ मा धर्मशाला बनाइएको थियो। फेरि वि० सं० १८७९ मा सो मन्दिरका छाना आदिमा सुनको जलप लाइएको थियो। यसरी ललितत्रिपुर-सुन्दरीले बनाएका हुनाले नै त्रिपुरेश्वर महादेव भन्ने नाम रहेको हो।

प्रमाण

"...श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीरणबहादूरशाहदेवः शतरुद्रास्वर्णवतीतरङ्गिणीपर्यन्तवारुणेन्द्रदिग्भाग-साम्राज्यविख्यातमूर्तिः ..... समजनि। तस्य पुत्रः....श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमशाहदेव-स्तदात्मजे...श्रीमन्महाराजाधिराजराजेन्द्रविक्रमशाहदेवे मेदिनीम्पालयति श्रीमद्रणबहादूरशाहदेवपट्टराज्ञ्या श्रीमल्ललितत्रिपुरसुन्दरीदेव्या स्वभर्तुरपवर्गसाधनप्रयासासक्तया वेदविद्यानिपुणनानाविद्वन्मण्डलीप्रार्थना-सञ्चारितविचारनिश्चितधर्मप्रधानशिवलिङ्गादिदेवप्रतिष्ठादिकर्मतया स्वपौत्रानुमत्या तत्कार्यनिर्वाहानुगुण-सामग्रीसम्पूर्तिसम्पादनक्षमम्भीमसेनं मन्त्रिवरं तत्साधने नियोज्य साङ्गतत्कर्मविधाननियुक्ताः श्रीगुर्वादि-ब्राह्मणा वेदसप्तगजेन्दुसम्मिते १८७४ वैक्रमशाके शुचिशुक्लनवम्यां सोमान्वितायां शिलाधिवासनकर्म

यथाविधि सम्पाद्य तस्मिन्नेव शके भाद्रकृष्णनवम्यां शुक्रे शिलाप्रवेशं विधाय बाणस्वरनगभूमिते १८७५ शके माधवासिततृतीयायां गुरौ शिवलिङ्गादिदेवप्रतिष्ठाकर्म समाचरन्।......

मध्ये श्रीत्रिपुरेश्वरो यमदिशि द्वारे स्थितो भैरवो
ज्ञेयाः शङ्करभागतो हरिरविद्वैमातुराम्बास्ततः ।
दक्षादिक्रमकोणगा अथ महाकालश्च नन्दी तथा
भृङ्गी श्रीगणपश्च दक्षिणदिशो दक्षक्रमाद् दिग्गताः ॥

तद्बाह्ये स्वदिशि स्थिताः सुरपतिर्वह्निर्यमो निर्ऋतिः
पाशी वायुकुबेररुद्रविधयो नागाधिपेताः क्रमात् ।
ईशाने बलिशेषभागभिमतश्चण्डेश्वरः पश्चिमे
विख्यातो वृषभश्च मण्डलगता देवा इमे सम्मताः ॥

रम्भापत्रफलप्रसूनललिते सत्तोरणाच्छादने
नानावर्णपताककेतनलसत्प्रान्ते महामण्डपे ।
कुण्डानान्नवकं विधाय विधिवद्विप्रैर्विधानक्षमैः
कर्माश्चर्यकरं समापयदिदं श्रीरङ्गनाथो गुरुः ॥

ततः पातालीलोकवसुवसुमतीयुते १८७७ ज्येष्ठकृष्णदशम्यां रवौ श्रीवाग्वतीजलावतारसोपानाराम-घण्टाधर्मशालाप्रतिष्ठाकर्म समापयन् ।...

शालेयं विविधप्रवासिमनुजप्राज्योपकारक्षमा
रथ्याचत्वररम्यकोष्ठविलसद्वातायना श्लक्ष्णभूः ।
नानादेशसमागतान् पथि परिश्रान्तानसङ्ग्राहिणो
नित्यं भोजनवासदानविधिना कामानुगन्तोषयेत् ।"

(त्रिपुरेश्वरको वि० सं० १८७७ को स्तम्भाभिलेखबाट)

[पश्चिमतिर शतद्रु (सतलज) र पूर्वतिर स्वर्णवती (टिस्टा)सम्म राज्य फैलिएका महाराजाधिराज श्रीरणबहादुर शाहदेव हुनुभयो । उहाँका (रणबहादुरशाहका) छोरा महाराजाधिराज श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमशाहदेव हुनुभयो । उहाँका

(गीर्वाणयुद्धविक्रमशाहका) छोरा महाराजाधिराज श्रीराजेन्द्रविक्रमशाहदेवले राज्य गरिरहनुभएको वेलामा, आफ्ना स्वामीको मोक्ष होस् भनी मिहिनेत गर्न लागेकी, श्रीरणबहादुरशाहदेवकी महारानी श्रीललितत्रिपुरसुन्दरीदेवीले वेदविद्यामा सिपालु अनेक विद्वान्हरूका मण्डलीसंग सोधपूछ गर्दा शिवलिङ्ग आदि देवताको प्रतिष्टा गर्नु नै ठूलो धर्म हो भन्ने निश्चय भएको हुँदा आफ्ना नातिबाट (राजेन्द्रविक्रमशाहबाट) अनुमति लिई त्यो काममा चाहिने सामग्री जुटाउन सक्ने मुख्य मन्त्री भीमसेनथापालाई त्यो काममा खटाई, त्यस कामका सबै विधान पूरा गर्न खटिनुभएका श्रीगुरुज्यू आदि ब्राह्मणहरूले वि० सं० १८७४ आषाढ शुक्ल नवमी सोमवारका दिन विधिपूर्वक शिलाधिवासनविधि (जगमा हाल्ने ढुङ्गाको संस्कार गर्ने काम) सिद्ध्याएर त्यही साल भाद्र कृष्ण नवमी शुक्रवारका दिन शिलान्यास गरी वि० सं० १८७५ वैशाख कृष्ण तृतीया बृहस्पतिवारका दिन शिवलिङ्ग आदि देवताको प्रतिष्ठा गर्नुभयो।

माझमा श्रीत्रिपुरेश्वर महादेवको, दक्षिणपट्टि ढोकामा भैरवको, त्यसपछि दायाँ क्रमले ईशान कुनादेखि विष्णु सूर्य गणेश देवीको, त्यसपछि दायाँ क्रमले दक्षिण दिशादेखि महाकाल नन्दी भृङ्गी गणेशको स्थापना भयो।

त्यसभन्दा बाहिरको घेरामा आफ्ना आफ्ना दिशामा क्रमैले इन्द्र अग्नि यम निरृति वरुण वायु कुबेर ईशान ब्रह्मा शेषनागको स्थापना भयो। ईशानपट्टि बाँकी रहेको बलि (नैवेद्य—शेष) पाउने चण्डेश्वरको स्थाना भयो। पश्चिमपट्टि बसाहाको स्थापना भयो। यसरी मण्डलभित्रयाँ देवताहरूको स्थापना भयो।

गुरुज्यू श्रीरङ्गनाथले केराको पात फलफूलहरूले सिगारिएको, राम्रो ढोका र चँदुवा बनाइएको, छेउछेउमा रङ्गी विरङ्गी ध्वजा पताकाले सुहाएको ठूलो मण्डपभित्र नौवटा कुण्ड बनाई विधि—विधान जान्ने ब्राह्मणहरूद्वारा विधिपूर्वक यो आश्चर्य लाग्दो काम सिद्ध्याउनुभयो।

अनि वि० सं० १८७७ ज्येष्ठ कृष्ण दशमी आइतवारका दिन श्रीवाग्वतीमा ओह्र्ने सिंढी, बगैचा, घण्टा, धर्मशालाको प्रतिष्ठा गर्ने काम सिद्ध्याइयो।

किसिम किसिमका परदेशी मानिसको ठूलो उपकार गर्न सक्ने, सडक चोक राम्रा कोठा भयालहरू भएको, चिल्लो भुइँ भएको यो धर्मशालाले नानादेशबाट आएका, बाटामा थाकेका, केही नलिएका मानिसहरूलाई सधैं भोजन वास दिने कामले मनमाफिक खुशी पारोस्।]

"सम्वत — १८७९ — साल

सर्कार — श्रीश्रीश्री — ज्यू

श्रीबडामहारानिबाट श्रीत्रिपुरेश्वर महादेवका देवालयको माझको छानामा तावाको छाना बनाई पातामा राग लाई नागोल गोगल कुंवाल कुंपा चरा दिगपताक छुतल गैह्रमा सुनले जलप सारि चह्राऊनुभयाको सायेतको मिति फागुन सुदि ५ रोज १ ...

वासीलवाकि

ज्मा नगदी रु.	—	—	—	—		१५६६६
असामी	—	—	—	मोहर	पैसा	ज्मा
तोसाषानाको	—	—	—	१२६६६	३०००	१५६६६
षर्च	—	—	—			१५५०३॥≡॥१
सुनमोल	—	—	—	१२५३४॥०॥१		
कालिगढको ज्याला	—	—	—	०	२८८६≡॥१	
फुटकर षर्च	—	—	—	०	२४॥≡॥	
कालिगढको सिधाको ज्याला	—	—		०	५८—।१	

('संशोधन—मण्डल' को संग्रहमा रहेको कागतबाट)

\+ \+ \+

७४ संशोधित विषय-संख्या
३७ क्रमागत संख्या

[श्यामराज पोख्रेल + मोहननाथ पाँडे + बाबुराम नेपालको वि० सं० २०१२ कोजाग्रत-पूर्णिमामा प्रकाशित चौथो इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

प्रतापसिंहको मृत्यु वि० सं० १८३२ मा भयो ।

शुद्ध

प्रतापसिंहको मृत्यु वि० सं० १८३४ मा भएको हो ।

प्रमाण

वि० सं० १८३४ को प्रतापसिंहको टक पाइन्छ तथा रणबहादुरको वि० सं० १८३५ को टक पाइन्छ ।

"केही मैन्हापछि नेपाली संवत् ८९८ साल कार्तिक कृष्ण ३ सोमवारका दिन श्री ५ महाराज (प्रतापसिंह) आर्याघाटमा दान पुण्य भै स्वर्ग हुनुभयो ।"

(भाषावंशावलीबाट)

"सं० १८३४ शा० १६९९ मार्गवदि ३ श्रीसींहप्रताप (प्रतापसिंह) मुक्त भया. गताब्दा २६. रणबहादूर राजा भया."

(मोहननाथ पाँडेसंग रहेको टिपौटे कागतबाट)

\+ \+ \+

७५ संशोधित विषय-संख्या
३८ क्रमागत संख्या

[भोलानाथ पौडेलको वि० सं० २०१२ पौषमा प्रकाशित पहिलो इतिहास-संशोधनबाट]

शुद्ध

वीरशमशेर भगवान् विश्वनाथका अवतार हुन् । श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वीवीरविक्रमलाई प्रसन्न पारी उनी श्री ३ महाराज भएका हुन् ।

शुद्ध

कोतपर्वमा पुराना भारादारहरूलाई सखाप पारी नेपाल राज्यको सारा आधिपत्य हात लाउने काममा जङ्गबहादुरलाई उनका भाइहरूले ठूलो सहायता गरेका थिए । यसैले भाइहरू आफ्ना विरोधी नहोऊन् भन्ने इच्छाले जङ्गबहादुरले आफूपछि भाइहरूको, अनि आफ्ना ठ्याहा छोराहरूको, त्यसपछि मठ्याहा छोराहरूको, अनि ठ्याहा नातिहरूको, अनि आफ्ना ६ भाइका छोराहरूको उत्तराधिकारको क्रम बाँधेका थिए । यस क्रम-अनुसार धीरशमशेरका जेठा छोरा वीरशमशेरले पनि श्री ३ महाराज हुन पाउनु असम्भव जस्तो थियो । यसैले वि० सं० १९४२ मा आफ्ना भाइहरूका सहायताले आफ्ना ठाइँला बाबु श्री ३ महाराज रणोद्दीपसिंहलाई विश्वासघात गरी गोली ठोकी जेठा बाबु जङ्गबहादुरहरूका छोरा नातिहरूको ज्यान धन लिई वीरशमशेर श्री३महाराज बनी नेपालका हर्ताकर्ता हुन पुगेका हुन् ।

प्रमाण

" पैला रोल	श्री३महाराज जंगबहादुरकुवर राणाजी—	१
दोस्रा "	श्रीकम्यांडर इन चीफ जनरल रणउद्दीपसिंह—	२

तेस्रा	रोल श्रीपश्चिमतर्फका कम्यांडिङ	जनरल	जगत्संशेर जंग—		३
चौथा	” श्रीपूर्वतर्फका	”	” धीरसंशेर जंग —		४
पाँचौ	” श्रीदषिनतर्फका	”	” जगत्जंगबहादुर—		५
छैटो	” श्रीउत्तरतर्फका	”	” जीतजंगबहादुर—		६
सातौ	” श्रीजनरल पद्मजंगबहादुर—				७
आठौ	” श्री ३ जंगका विवाहितापट्टिका छोरा छन्ज्याल—				८
नवौ	” श्रीलेफटेन्ट जनरल बबरजंग कुवर राणाजी —				९
दसौ	” श्री लेफटेन्ट जनरल रणवीरजंग—				१०
यघारौ	” द. क. ज. का श्री ५ मैयापट्टिका छोरा युद्धप्रतापजङ्ग—				११
बाह्रौं	” उ. क. ज. का श्री ५ मैयापट्टिका छोरा भया उनको—				१२

वहापछि ६ भाइका छोराहरू—

तेह्रौ	रोल श्रीमेजर जनरल		केदारनरसींह	कुवर	राणाजी	१३
चोधौं	”	”	वंविक्रमबहादुर	”	”	१४
पन्ध्रौं	”	”	बुद्धिविक्रमबहादुर	”	”	१५
सोह्रौं	” श्रीलेफटेन्ट कर्नेल		वीरसंशेर जंग	”	”	१६
सत्रौं	”	”	अंबरजंग	”	”	१७
अठारौं	”	”	धोजनरसिंह	”	”	१८
उनैसौ	” श्रीमेजर जनरल		रामकृष्ण	”	”	१९
वीसौ	” श्रीलेफटेंट कर्नेल		षड्गसंशेर	”	”	२०
यकाइसौ	”	”	भूपेन्द्र जंग	”	”	२१
बाइसौ	”	”	रणसंशेर जंग	”	”	२२
तेइसौ	”	”	देवसंशेर जंग	”	”	२३
चौविसौ	”	”	चन्द्रसंशेर जंग	”	”	२४
पचिसौ	”	”	वीरविक्रम जंग	”	”	२५
छविसौ	”	”	भीमसंशेर जंग	”	”	२६
सत्ताइसौं	”	”	फत्यसंशेर जंग	”	”	२७
अठाइसौं	”	”	ललितसंशेर जंग	”	”	२८

वहाँपछि ४ भाइका विवाहिता भात षान हुन्या रानीपट्टिका अब जन्मन्या छोराहरू—
वहाँपछि

रोल श्रीलेफटेन्ट जनरल कर्नेल भैरवनर्सिंह	—	१
रोल श्रीकर्नेल यक्षविक्रमबहादुर—	—	१

… … इति संवत् १९२४ साल माघ शुदि १० रोज २ शुभम्"

(ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको संग्रहमा रहेको कागतबाट)

" कार्तीक शुक्ल १३ दशीका दीन फर्पीङ श्रीदक्षिणकालीको पूजा गर्न गयौं १४ दशीका दीन पूजा गरी सो दीन ताही बसी पूर्णिमोका दीन फर्केर आयौं. येसै राती ४२ साल पर्व भयो. महाराज रणउद्दीप जनरल जगतजङ. यिनका जेठा छोरा नाति जर्नेल मारिये, ज. ध्वजनर्सिंह, रणवीरजङ, पद्मजङ, अमरजङ श्री ५ जेठा महारानीहरू राती नै भागेर लैनमा बस्न गये. ४ पल्टन दिल्ली जाने नीहुँ देषाई प्रस्थान गरी टुडीषेलमा बसेको थीयो, रणउद्दीप ९ बजे राती तेलाहारी गर्न लागेका थिये. त्यसै वैला अकस्मात् कोठामा वीरसंसेर षड्गसंसेर, चन्द्रसंसेर, डम्बरसंसेर, काजी वलवान, काजी लक्ष्मीभक्त गै जरूरी कां पर्‍यो महाराजको दर्शन नगरी भयेन भन्ने हाजीरी विन्ति चढाउ भन्दा षोपीमा सबैलाई बोलाई के कामले यस वेला आयौ भन्ने हुकुं हुँदा पल्टन हिंड्न तयार भयो, हामी यस कामले आयौं भनी डम्बरसंसेरले पेस्तवल झीकी वार गरे. छातीमा गोली लागी काँ षतं भयो. उत्तीषेरै मनहरा जर्नेललाई मार्न २५ जवान सीपाही साथमा ली लेफटेन १ सुबीदार १ गये. निज जनरल साततले दर्वारका माथील्ला कोठामा १०।१२ वटी रानी साथमा ली बसेका थिये. महाराजको हुकुं हुन्छ, चाँडै सवारी होस् भन्ने हाजिर पठाये. जनरलले छाँट बुझी मलाई संचो छैन. भोली हाजिर हुँला भन्ने जवाफ दिंदा उसो भए हामी दर्शन पाऔं दर्शन पनि पाएनौं भने हुकुं बमोजिमको कां गर्छौं भनी ढोके चोपटेहरूलाई दबाई सरासर माथी नै गै सुबीदारचाहीले यस्तै हुकुं छ भनी दुईनाले वंदुक येकै बाजी चलाई कां तमाँ गरायो. छातीमा लागेको गोली पछाडीबाट नीस्की एउटी रानीलाई समेत जषमी गरायो. नाती जर्नेल थापाथलीमा थीये. आफूलाई मार्न आयाका थाहा पाई भागेर बाबु भये ठाउँ मनहरा जान कुरीया गाउँको बासघारी भयाको पर्षालबाट फाल हाली जाँदा षेतको हीलामा षुट्टा गाडीयो. तेसै वेला मार्न पटीयाकाले फेला पारी नौचोट तलवार चलाई सोही राती मारे. कर्णेल हर्षजङ भागी गोल्चे गै उताबाट सींधुलीको बाटो गरी मुगलाना गये. रणवीरजङ पद्मजङ अमरजङ २।४ दीनपछी नीकाला भये. जेठा महारानी पनी निकाला भइन्।"

(वि० सं० १९७५ तिर लेखिएको पं० चिरञ्जीवी पौड्यालको 'आफ्नु कथा' को १३–१४ पृष्ठबाट)

"४१ सालमा श्री क. इ. लाइ बराबर आराम नहुने छदै थियो। ... पछि घाटीमा दुखन थाल्यो। डाक्टरहरूले घाटीमा माछाको काढा अड्केको छ तेसैले दुखेको भने। केही दिन पहिले माछा ज्यूनार पनि भयेको रहेछ। तर केही यत्न गर्दा पनि त्यो घाटी दुखने कं भयेन बढदै गयो। अब जीवनको पनि आसा कं हुँदै गयो। ..... कार्तिक वदी ६ का दीन श्रीलाइ घाट् चलाये .... घाट्मा पुऱ्यायेर श्रीपसुपतिनाथको दर्शन गराइ वज्रघरमा सवारी राज गराये। ..... कार्तिक वदी ११ को दिन राती ११ बजदा वाहाको अन्त्यावस्था भयेछ र वज्रघरबाट श्रीवाग्मति किनारामा सवारी चलायौं जाँदा जाँदै वाग्मतीमा हाल्यौं दानहरू गरी मुक्त हुनुभयो।.....

उतातिर श्री ३ ब. म. जगतजङ्गलाई भिकाइ फेरी रोलमा खडा गर्ने यत्न गर्न लाग्नुभयो यतातिर तेस्को मारण गर्ने यत्न श्री ३ का. महारानि श्री ५ कान्छा मैंचा धीरसम्सेरका छोराहरू गर्न लाग्नुभयो बुढा महाराज सीमको किलो जस्तै भै कैले यता कैले उता ढलकन थालनुभयो उता आफ्नी बडा महारानि वाहालाइ पनि हार्न सकनुभएन यता कान्छा महारानि श्री ५. धीरका पुत्रहरू यता पनि हार्न सकनुभयेन। श्री ५ लाई अन्नदाता भनि ज्यादै मान्नु हुने। धीरपुत्रहरूलाइ सान्नानिका छोरा भनि ज्यादै माया गर्ने गर्नुहुन्थ्यो। यस्तै मौकामा जगतजंग श्री ३ ब. म. को इसाराले मुग्लानबाट एकदम नेपालमा आइपुग्नुभयो श्री ३ महाराज श्री ३ जङ्गबहादुरमा पनि ठुलो भक्ति गर्ने वाहाकै परिश्रम र बुद्धिले हामी राजा हुन पायौं भन्ने पूरा मोहबत गर्नु हुने रहेछ जङ्गको सन्तानमा पनि उत्तिकै दया गर्ने यस्तो प्रकृति रहेछ राजकार्यमा ठुलो हानी यो प्रकृतिले गराउन लाग्यो। जगतजं आइ मनोहरामा बस्न गये। ...

एक दीन श्रीजेठा ज. वीरहरू कवायतमा सवारी भयाको ताहा के भयेछ र श्री ३ महाराज रीसानी भै कवायतमा भयाका जनरलहरूलाइ गारदको घेरा हाली पैदल टुडिखेलदेखि ल्याइ आफ्नु दर्बारको दलानमा ल्याइ थुने। खानलाइ च्यूरा र नुन खान दिये। उनीहरूको कागज गराउनलाइ जगतजंगका छोरा जुद्धप्रतापजंहरूलाइ लायेको रहेछ ... . ज. जितजं कम्यान्डर इनचीफ ४१ सालमा हुनुभयो। व्याहाले ५।६ मैंहामा नै कान कं सुन्ने हुनाले कानको औषधी गर्न जान्छु भन्ने निहु गरी देश बम्बै जानुभयो। राजकाजको चाल राम्रो नदेखेर पेचापेच मात्र देखी छोडी जानुभयाको भन्दछन्। ... . यस्तै राजनीतिको गडबडैसित २।४ मैंहा बित्यो ... ... यस्तैमा दिल्लीमा ठुलो कवायत हुने भयेछ र नेपालबाट पनि ४ पल्टन त्यो कवाजमा जाने भयेछ तेसमा पल्टन श्रीज. वीर र श्रीज. चन्द्र जाने हुनुभयेछ। ... ... सारा बन्दोवस्त हुन लाग्यो श्री ३ महाराजको सिकारलाइ नया मुलुक सवारी हुने भयाको थियो सवारीसाथ ज. भीम पनि सवारी हुने भयाको थियो। रैफल कालीबहादुर पल्टनलाई पहाडको बाटो गरी नया मुलुक पठाइबक्सीयो। ४ पल्टन लि ज. वीर ज. चन्द्र दिल्ली जाने हुनुभयाकोले पल्टन तालीम गर्न लाग्नुभयाको थियो दिल्ली जाने पल्टन पनि मार्ग वदी १।२ तिर जान्छन् भन्दथे। क इन. को पनि

बन्दोवस्त भयाको थियेन। साराको कुरा अब जगतजं कम्याण्डर इनचिफ हुन्छन् भन्ने थियो। उनसित बात बिग्रने खळकको डरले आधा ज्यू भयाको थियो। यस्तै राजनीति खलबलीयाको मौका थियो। आफुतिर मानिस मिळाइ पार्टि मजबुत गर्ने यहि २ थरीको यत्न थियो। यता श्री ५, श्रीका. मैं. श्रीवीरपुत्रहरूले मिली बन्दोवस्त भै इन्द्रजात्राको मौकामा हनुमानढोकामा नै बुढा राजाको अन्त गर्ने यत्न पनि भयाको रहेछ ... . तहा मौका परेनछ र हुन पायेनछ। ...... व्याहापछी का. लक्ष्मीभक्त श्री ३ महाराजका मुख्य कारिन्दा उहीले नौसिन्दादेखी बढाइ काजीसम्म पुऱ्याइबक्सेका वाहाका भित्रि सलाह-दार मानिस हुन् इनसित पनि जगतजंको वैमनस्य रहेछ र इनले पनि श्री ३ महाराजको लेहाज छोडी यो डकातिर मिलेछ।...तहापछी बराबर मौका खोजिएको रहेछ. तेस्तैमा यो डिल्ली जाने कुरा उठी ४ पल्टन-का कमानस्मेत पाउदा यो डकालाई......अब हाम्रो कार्यसिद्धि हुन्छ...भन्ने निश्चय भयेछ यसै कार्तिकमा जुवा हुदा नारानहिटी खळक जुवा खेळन थापाथलीं रणवीरजंकाह गयेछन् यस मौकामा आफ्ना बुवाको बरखि भयाको मात्र थियो। जुवा खेलदा तहा धेरै मानिस जम्बा भयाका रहेछन्। तेस्मा जुवा खेलदा आफुतिर मोहमत गर्ने मानिस र मोहमत नगर्ने थापाथलीतिर लाग्ने मानिसलाइ छुट्याउन पायेछन्।

कार्तिक शुदी १५ का दिन ... ... श्रीमाताजी पाल्नुभै माहिला माहिला भन्दै हडबडायेर बोलाउनुभयो। म पनि हडबड गरेर उठेर बाहिर आयें। तेरो पिताजीले बोलाउनूहुन्छ तल कोठामा हिड नारानहिटीमा ७।८ अवाज बन्दुक पटक्यो भन्नुभयो र पिताजीकहा गयें क्या हो माहिला नारानहिटीमा ता केही गडबड भयो कि ७।८ फयर बन्दुक पटक्यो अवाज पेस्तोलको जस्तो छ भन्नुभयो .. नारानहिटीमा आज यो काम नगरी हुन्न भन्ने सलाह भएछ। सानु माहिलाले पहिले गोली हान्नु किनभने भित्रेनि पट्टीका छोरा हुनाले अरूभन्दा टाढैको सम्बन्ध पर्छ भन्ने सलाह भएछ ४।५ जना माथि दर्वार्मा जाने वीर १ खड्ग १ चन्द्र १ भीम १ डमर १ भन्ने भयेछ कान्छा मामा क. केशरसिं पनि जाने भन्ने भयेको रहेछ वाहा यसै दीन एक टागन घोडाबाट लोट्नुभएछ र हेलुका आउनुभएनछ। ५ भाइ ड्यूनार गरी माथिबाट तल आइ ढोकामा बसनुभएछ कान्छा मामा आएनन् भनी ज. चन्द्र डाकन जानुभएछ म आज ता केही गरे पनि जान सकदीन भोलि यो काम गरौंला भन्नुभएछ। वाहाले पल्टनमा गोलि गठा बाडिसकियो वासुरीको बिकुलमा सामेल हुनु भन्ने उर्दि भै सक्यो. अब भोली भनेर पर्खनुहुन्छ भोली ता हामी सब बकैनाका रूखमा फल्ने हुन्छौ भन्ने मर्जि भयेछ। तैपनि कर्णेल सा. ले म ता आज जान सकदीन भन्नुभएछ ... ... अब ज. चन्द्र ताहाबाट खाली फर्कनुभै आउनुभयेछ र ढोकामा सबै राज भयेको ठाउमा आयेर लौ कान्छा मामा ता आयेनन् भन्नुभयेछ अब के गर्ने भन्ने हुदा ज. वीरले उसो भये भोलि नै गर्नुपर्ला कान्छा मामा नभैकन ता यत्रो काम गर्न हुदैन भन्नुभयेछ. खड्गले पनि के गर्ने केही भन्न सकनुभयेनछ र फेरी चन्द्रले यो कस्तो कुरा आज

टुडिखेलमा पल्टनलाई गोलि गठा वाडिसकियो वासुरीको विकुलमा सामेल हुनु भन्ने उर्दि भैसक्यो अव आज यो काम रोकियो भने ता भोली धीरसम्सेरका सन्तान यस पृथिविमा हुनेछैनन् हजूरहरू पालनु-हुन डराउनुहुन्छ भने वाहि राज होस् म मात्र गै यो काम गरी आउछु र वाहाबाट हजूरहरू टुडिखेल सवारी होला भन्नुभयेछ। साह्रै कडा अवाज वाहाले भनेको सुनि वीर भट्ट उठनुभयेछ हुन्छ लौ जाउं भन्नुभयेछ सवै जना जानुभयेछ। ....ज फत्ये पहिले नै माथी दर्वारमा श्रीकान्छा मैंवाकहा जानु भयाको रहेछ। वाहालाइ वाही गै बसनु र चाल चलन बुझनु भन्ने भयाको रहेछ। श्री ५ माहिला वडामहारानी श्री ५ कान्छा मैंवाहरू मिलनुभयाकै रहेछ। वीरसित उपेन्द्रविक्रंको पनि मेल रहेछ। उपेन्द्रविक्रं बडा सन्ड छटेका बलिया पहलवान जस्ता थिये इनलाइ पनि वीरले भरे वेलुका ढोकामा आउनू भन्ने भयाको रहेछ र वाहा पनि आउनुभयाको रहेछ वीर र उपेन्द्रविक्रम तल ढोकामा बस्नु भयेछ आज जरूरी कुरा दिल्ली जाने वारेमा जाहेर गर्नुपर्‍यो र आयाको भनी हजूरीयाहरूलाइ भन्नु भयेछ। हुनिहार उनिहरूको मनमा पक्कि केही संका उठेनछ। ४ जना माथि कान्छा मैंवाको खन्ड़तिर जानुभयेछ उताबाट माथी जाने ढोकामा तालचा मारेको रहेछ साचो श्री ५ को बाहुलीमा रहदो रहेछ तेताबाट तालचा खोली माथी जाने बन्दोबस्त रहेछ। यति भयिसकेपछी ता अब कि हस्तिनापुरीको रजाइ कि चपरि मनिको वास भैसक्यो। माथी गएर ४ भाइ खड्ग चन्द्र भीम डमर माथी गै गोलि हान्ने भयाकैले माथि जानलाई तालचा खोलनलाइ साचो खोजदा साचो हरायेछ पाइयेनछ र बडो हाहाकार भयेछ खड्गले तालचा निमोठ्नुभएछ। तालचा भाचियेछ र माथि जानुभयेछ चन्द्रले मेरो रानिले पेट बोकेको छ म गोली हान्दीन म बाहिर बस्छु कोइ आयो भने उसलाइ गोली हानौंला भन्नुभयेछ र हुन्छ भन्ने सवैको सलाह मिलेछ। माथी जादा महाराजको भित्रेनिसित भेट भयेछ लौननी इनिहरू यस वेला किन आये ह भन्नुभयेछ र सरासर जानुभयेछ चन्द्र वाहिर बस्नुभयेछ तेस्वेला महाराज मालिस गर्न लागी बस्सेको रहेछ। सु. वलवानले छापा विन्ति चढाइरहेका रहेछन्। खोपिको ढोका बन्द रहेछ। वाहाहरू ढोकामा पुग्नुहुँदा ढोका बन्द पाएछ। घड्यां घड्यां गरी हल्ला हुने गरी ढोका चलाउनुभयेछ। श्री ३ बाट को हो ढोका खोलदे भन्ने हुकुम भयेछ र ढोका खुलेछ भट्ट ३ जना भित्र पसनुभएछ र हडबडले खड्गले नै स्वास्निको फरियामनि घुस्रि जगतजंगलाइ खडा गर्न खोजेको फल यहि हो भनि गोली हान्नुभएछ तहापछी डमरले भीमले हान्नुभएछ वाहाको गाथ ताहीं ढेर भएछ। तहाबाट निस्की सरासर श्री ५ महाराजाधिराजकाहा सवारी भएछ र वाहालाई लिएर श्री ५ मा० ब० म०, श्री ५ का० मैं०, श्री ५ म० धी० हरू तल आउनुभएछ माथिको बन्दुकको अवाज हुदा तल हजूरीया-हरूले क्या हो भन्न खोजेछन् वीरबाट ताहा गडवड भयो भने बन्दुक हान्ने बन्दोबस्तसित आफु र उपेन्द्रविक्रम राज भयाको थियो। खवर्दार दगा भयेको जस्तो छ बुझेर भन्नुभयेछ यति हुदा श्री ५ हरू

र खड्गहरू तल पुग्नुभयेछ। दगा भयो, श्री ५ म. धी. को गाथको हिफाजत गर्नुपर्‍यो भन्ने भै बगीमा राज भै सवारी भयेछ हजूरिया गारदको अफिसर नरविर बस्नेतले गारद लियेर आयेछ गारदलाई लौ भाइ हो महाराजको गाथमा दगा भयेछ श्री ५ म. धि. को गाथको बचाउको निमित्त तिमिहरू बगीको बचाउ गरी हिंड़ भन्ने भयेछ गारदले बगीलाई घेरेछ र बगीको हिफाजत गर्दै गयेछ। धोजनर्सिङ आये भने गोली हान्नु भन्ने उर्दि दि फौदर्सि कप्तानलाइ धोजनर्सिङ्को बंगलाबाट आउने बाटोमा राखेको रहेछ कताबाट बन्दुकको अवाज भयेछ र फौदर्सि ताहाबाट गयेछन धोजनर्सिंह वाइन खायेर मस्त रहेछन् ढनमनिंदै आयेछन। भ्यालबाट श्री३ बडा महारानीले धीरसम्सेरका छोराहरूले दगा गरे गारद गारद भनेर हुकुम भयेछ गारद गैसकेको सबै हजूरीया भागी सकेछन कोइ पनि भयेनछन्। सु. बलवानले तेस्तो बन्दुकको फायेर देखेर आतियेर छापाको कागज पनि लिन साऱ्है हडबडायेछन। के गर्ने के गर्ने केही विचार पुऱ्याउन नसकी भागेछन् नारानहिटीबाट सवारी बागमा पुग्येपछी बागदर्बारलाइ ४ पल्टनले घेरी सकेपछी वीरसम्सेर महाराज भै बक्सेको तोपको सलामि भएछ। सलामि भयेपछी सबले थाहा पायेछन्। राजकाजको बन्दोवस्त हुन लागेछ। बागमा सबै सलतनत ठीक भै सकेपछि चन्द्र जंगी पहरामा जानुभयेछ।…… …जंगी पहरामा कमान गरी बागमा सवारी भएछ थापाथलीका जर्नेलहरू रातिमा आफुसित गहना असर्फि नोटहरूमध्ये आफुले लिन सकने जति साथमा लि पद्मजं. रणवीर जं. हरू घरबाट लैनमा पसन भनि निस्कनुभएछ। नाति ज० जुद्धप्रतापजं पनि आउनुभएछ सबै जना कुरिया गाउँको खेतमा जम्मा हुनुभयेछ र कुरा हुदा मैले यति ल्यायें मैले यति ल्याये भनि २ जना पद्म रणले भन्नुभएछ जुद्ध प्र. ले मैंले ता केही एनि ल्याइन भन्नुभएछ म झट्ट गएर लि आउछु भनि फर्कनुभएछ २ जना सरासर जानुभएछ। जुद्ध प्र. नफर्कंदै पल्टन पुगेछ थापाथलीलाइ घेरेछ। घेरा परिसकेको थाहा नपाइ जुद्ध प्र. आउनुभएछ। खेतमा पुग्नुभएपछी सिपाहिले रोकेछ गोलि हानेछ ताहि मर्नूभएछ।… जगतजंलाइ मारीदिनु भन्ने हुकुम बक्सी क. फौदर्सि गयेका मनोहरामा पुग्येपछी आफ्नु साथको गारदले घेरा गरी जगत्जंलाइ बोलायेछन जगतजं तल आएका तल नआइपुग्दै भऱ्यांमा नै गोली हानी मारेछन् र फौदर्सि फर्कि आएछन। अम्बरजं काँठ् किर्तिपुर गोदावरी-तिर भागेछन्। यता सब सलतनत राम्रो भयेपछी श्री क. इ. खड्ग ठुलो रवाफसाथ लैनमा जाने-हरूलाइ सम्झाउन जानुभै सम्झाउदा पद्मजंकी दिदि श्री ५ मा. ब. म. श्री ५ कान्छा मैंञा हुनाले दोहरा लेहाजले आउन मन्जुर गर्नू हुदा खड्गले आफ्ना साथैमा ल्याउनुभएछ अरु लैनमा जानेहरू कसैले पनि आउन मन गरेनछ ल्याउने यत्न पनि ज्यादा भयेनछ सब मुग्लान गये। अम्बरजंलाइ पक्रे पछी पालपामा कैद नजरबंद रहने गरी पठाइबक्सेछ।"

(काशीनाथ ग्रा० दी० को आत्मकथाबाट)

"स्वस्ति श्रीमदतिप्रचण्डभुजदण्डेत्यादि श्रीश्रीश्रीमहाराज वीरसंशेरजंगराणावहादुर प्रायम्मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफकस्य रुक्का —

स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य राजभारासामर्थ श्रीमेजर कप्तान जोगप्रसाद वस्नेत क्षेत्री कप्तान लक्ष्मु स्वार क्षेत्रीके सलाम उप्रान्त श्री ३ महाराज रणउद्दीपसिंह राणा स्वर्ग भया बागी भयाका जगतजंगलाई छोडाउन उनका मदतमा उनका भाइहरू र केदारनर्सिं अमरजं धोजनर्सिंसमेत लागी श्री ५ महाराजाधिराजको गाथ गादि श्री ५ माहिला बडामहारानीका स्मेत गाथ इजत ज्यानको दगा गर्‍याकोमा हामीबाट निमकको सोझो विताई गाथ गादी बचाई इज्जतसमेतको सोझो गर्‍याको हुनाले गाथ गादी बचाउँदा स्वर्गवासी श्री३ महाराज जंगबहादुर राणालाई अषत्यारि लालमोहर लेषीयाबमोजिंको र हाल हुकुम काटनु मार्नु मुढनु दामल गर्नु सर्वस्व गर्नु धपाउनु लिनु दिनु षर्च गर्नु गैह्र कामकाज गर्नु हाम्रो मंजुर छ भंन्या हाली मुहाली अषत्यारी महाराजी षिताब हामीलाई श्री५सर्कारबाट लालमोहर गरिबक्स्याको छ। तसर्थ सवारीलाई रसद षरीद गर भनी षटाइ पठायेका रसदहरू षरीद गर्नुपर्दैन। आजसम्मजो षरीद भयाका रसदहरू हिफाजत-संग राषन्या बन्दोबस्त गरी तिमी मेजर कप्तान जोगप्रसाद आफ्ना अडामा आई बस्न्या काम गर। तिमी कप्तां लक्ष्मुसिं स्वार न्याहाँ आउन्या काम गर अब उप्रान्त ऐं सवाल र हाम्रा सनदबमोजि कामकाज गर्‍यौ र काम असल गर्‍याको ठहर्‍यो भन्या कामअनुसार श्री ५ सर्कारमा जाहेर गरिबक्सन्या काम होला हाम्रा हुकं बमोजि काम नगरी ऐं सवाल छोडी काम गर्‍याको ठहर्‍यो भन्या हाम्रा तजबीज ठहर्‍याबमोजीं होला सोबमोजीं निमक संझी काम गर वागी भयाका जगतजंगका मदतमा लागेका जनरल पद्मजंग जनरल रणवीरजङ्ग थापाथलीका राणाजीहरू र जनरल केशरनर्सिं अमरजङ्ग धोजनर्सिंहरूमा कोही भागी त्यो बाटो आयो भन्या पक्री नेल ठोकी वाटामा नउम्कने गरी पक्का सुबेदार हुद्दा सिपाहीहरू लाई षडी पहरा गराई हाम्रा हजुरमा पठाइदिन्या काम गर इति संवत् १९४२ साल मार्ग वदि १ रोज २ शुभम्—

(ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको संग्रहमा रहेको पत्र)

\+ \+ \+

७६ संशोधित विषय-संख्या
३८ क्रमागत संख्या

[भोलानाथ पौडेलको वि० सं० २०१२ पौषमा प्रकाशित पहिलो इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

देवशमशेरको पालामा देशभर अशान्ति र अव्यवस्था फैलिएको थियो । पशुपति र गुह्येश्वरीको निगाहाले मौकैमा गोरखनाथका अवतार श्री ३ चन्द्रले शासन सम्हाले ।

शुद्ध

श्री ३ देवशमशेरले पुगनपुग चार महीनाको आफ्नो शासनकालमा नेपाल चारभंज्याङभित्र नै बीस पच्चीस पाठशाला खोलेका थिए, दुनियाँमा जागर्ति होस् भनी साप्ताहिक गोरखापत्रको प्रकाशन गराएका थिए । उनले दास प्रथाको उन्मूलनको पनि प्रारम्भ गरेका थिए ।

श्री ३ देवलाई यसरी विद्याको प्रचार गर्न दिई दुनियाँमा जागर्ति हुन दिए पछि हामीले निर्धक्क सँग हर्ताकर्ता भई शासन गर्न पाउनेछैनौं भनी आफ्ना भाइ भतिजा छोराहरूलाई चन्द्रशमशेरले एक गठ गराए । अनि आफ्ना सहोदर दाजु श्री ३ देवलाई भतिजाहरूको अंशमुद्दा मिलाइदिनुपर्‍यो भन्ने बहाना पारी श्री ३ वीरका दरबारमा लगे । त्यहाँ एकला परेका श्री ३ देवलाई बन्दूक सोझ्याई राजिनामा गराए । क. इ. चन्द्र-शमशेर श्री ३ भई हर्ताकर्ता बने । देवशमशेरलाई पाता फर्काई म्यानामा बन्द गरी डाँडो कटाए ।

प्रमाण

"नेपाली जनतालाई निरक्षर ... बनाई उनले कमाएको सम्पत्ति खोसेर 'धनकुबेर' बन्ने जङ्गबहादुर राणा र वीरशमशेर राणाको नीति थियो । यस नीतिका विरुद्ध श्रीदेवशमशेरले...जनतालाई स्वतन्त्र

नागरिक गरिदिने नीति लिएका हुनाले यिनका उत्तराधिकारी भाइ श्रीचन्द्रशमशेरले अरू भाइहरूसँग राणाशाही खतम हुन लागेको त्रास देखाएर दाज्यूका विरुद्ध षड्यन्त्र गरी पदच्युत गराउनामा राजी गराए।

...... श्रीचन्द्रशमशेरले षड्यन्त्रमा फसाई पक्रेर उनलाई पदच्युत गरी आफू अधिनायक बनेर तुरन्तै उनलाई धनकुटामा नजरबन्द राख्न पठाए।

श्रीदेवशमशेरको ११३ दिनको रमझमी प्रशासन समाप्त भयो र काठमाडौंमा सन्नाटा छायो। श्रीचन्द्रशमशेरले देवशमशेर महाराजका सुधार योजनाहरू बन्द गरिदिए। दासमोचन गर्न लाग्दा कास्कीमा हुलदंगा पनि भएको थियो। यो दासमोचनको कार्य पनि रद्द गरिंदा दासीपतिहरू रमाए। तर दासदासी खूब रोए। शिक्षाप्रसारको योजना बन्द हुँदा नयाँ खडा भएका सारा पाठशाला खारिज गरिए। काठमाडौं उपत्यकामा खडा भएका पाठशालाका शिक्षकहरूले दुइ अढाइ महीनाको तलब भेट्टाए। अन्यत्र पहाड र तराईका शिक्षकहरूको नियुक्ति भई नसकिएको हुनाले भुसिए। तैपनि काठमाडौं उपत्यकाभित्रका तीन शहरमा दुइ दुइ शिक्षक रहेका तीन पाठशाला र दुइ गाउँमा एक एक शिक्षक रहेका दुइ पाठशाला श्रीचन्द्रशमशेरले नयाँ नियुक्ति गरेर थामिदिएका थिए।

गोरखापत्रको एक प्रति इग्लैण्डका बादशाहलाई र अर्को प्रति काठमाडौंमा रहेका अंग्रेज राजदूत-लाई विना मूल्यमा दिने नियम देवशमशेरले चलाएका हुनाले यो समाचारपत्र बन्द गर्ने हुति नयाँ महाराजको भएन।"

(ए० शि० बाबुराम आचार्यको 'नेपाली शिक्षाको इतिहास' भन्ने निबन्धबाट)

यो घटना धेरै टाढाको नभएको हुनाले यसलाई देखी जान्ने मानिसहरू पनि पाइंदैछन्।

+ + +

७७ संशोधित विषय-संख्या
३९ क्रमागत संख्या

[लक्ष्मण सत्याल + ऐश्वर्यधर शर्मा + अक्रूर कुइंकेल + गौतमवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१२ माघ पूर्णिमामा प्रकाशित एक्काइसौं इतिहास-संशोधनबाट]

अशुद्ध

भूपालेन्द्रमल्लको शासनकाल वि० सं० १७४६ देखि १७५१ सम्म हो।

शुद्ध

भूपालेन्द्रमल्ल वि० सं० १७४४ मा गद्दीमा बसेका थिए। वि० सं० १७५७ आश्विनमा भूपालेन्द्रमल्ल तीर्थयात्रा गर्न जाँदा अयोध्यानजीकै ब्रह्मनाभमा कार्तिकमा उनको मृत्यु भयो। २ महीना ५ दिनपछि उनको मृत्यु भएको समाचार नेपाल-उपत्यकामा आइपुग्दा जन्मपत्रिकाको अग्निसंस्कार र १ रानीसमेत ८ जना सती जाने काम भएको थियो। यसको १६ दिनपछि पाटनका राजा योगनरेन्द्रमल्लको कोटिहोममा अग्निस्थापना गर्ने दिन थियो। सो कोटिहोमलाई जूठोले छेक्छ कि छेक्दैन भन्ने शङ्का उठ्यो। किनभने भूपालेन्द्रमल्ल योगनरेन्द्रमल्लका भतिजा पर्थे। यसैले योगनरेन्द्रमल्लले कति दिन आशौच बार्ने हो भन्ने कुरा उठ्ता धर्मशास्त्रअनुसार तीन दिन मात्र बारे पुग्ने निश्चय हुँदा त्यहीबमोजिम आशौच बारी योगनरेन्द्रमल्लले कोटिहोम गरेका थिए।

योगनरेन्द्रमल्ल र भूपालेन्द्रमल्लको वंशक्रम यस प्रकार छ—

शिवसिंहमल्ल
|
हरिहरसिंहमल्ल

(कान्तिपुरमा)	(ललितपुरमा)
लक्ष्मीनरसिंहमल्ल	सिद्धिनरसिंहमल्ल
प्रतापमल्ल	श्रीनिवासमल्ल
पार्थिवेन्द्रमल्ल	योगनरेन्द्रमल्ल
भूपालेन्द्रमल्ल	

प्रमाण

" सं. ८०७ आषाढशुक्ल ।। पूर्णमी उत्राषाढनक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवार थ्व कुन्हुया धनुलग्नस घटि २६ थ्वते. बेतकाओ श्रीश्रीभूपारेन्द्रमल्ल राजा तिका बिर. खप्पया राजा जितामित्रमल्ल निह्म फुकिजं वयाओ. मदुया भायात चौतारा बितारि बिर ।। मूरचूकस ।।"

"संवत् ८२० आश्विनशुक्ल ।। चतुर्द्दशी रेवति प्र. अश्विनीनक्षत्र अंगारवार थ्व कुन्हुया रात्रीस श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल जुजु गंगास्नान बिज्यात ।। कार्त्तिककृष्ण अमावाशी कुन्हु रस अभाग जुर ।। माघ शुक्ल पंचमी कुन्हु जातक मि फिर, सति ह्म ८ रानि छह्म दु"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासपुबाट)

[ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल पूर्णिमा उत्तराषाढानक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवारका दिन धनुर्लग्नमा २६ घडी जाँदा मूलचोकमा श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल राजालाई भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्लका दुवै दाजुभाइ आई गद्दीमा राखे । मदुका भारादारलाई (काठमाडौं टोलका भारादार=लक्ष्मीनारायण जोशीलाई) चौताराको पगरी दिइयो ।

ने० सं० ८२० (वि० सं० १७५७) आश्विन शुक्ल चतुर्दशी रेवती उप्रान्त अश्विनीनक्षत्र मङ्गलवारको राति राजा श्रीश्रीभूपालेन्द्र गङ्गास्नान गर्न जानुभयो । कार्तिक कृष्ण औंसीको दिन बाटोमा मृत्यु भयो । माघ शुक्ल पञ्चमीका दिन जन्म-पत्रिकाको अग्निसंस्कार गरियो । १ रानीसमेत ८ जना सती गए ।]

" यहाँपछि राजा भूपालेन्द्रमल्लले तिनै सहरको सलुक भै एकै भै रहंदा तीर्थ व्रत गर्नको इच्छा ली राजधानी सहर कान्तिपुरबाट प्रस्थान गरी हरिद्वारका मेला भर्न गया. तीर्थ व्रत गर्दै जाँदा अयोध्यादेखि चार दिनका रस्तामा ज्ञानी ईश्वरका भक्तिमा चित्त लाग्याका राजा भूपालेन्द्रमल्ल संवत् ८२१ कार्तिक कृष्ण त्रयोदशी × बुधवारका दिन परलोक भया र साथ जान्या मानिसहरूले इनका शरीर बोकी आठ कोश जमीनसम्म ल्याई गंगाजीमा पुऱ्याई अग्निसंस्कार गराया. यहाँपछि राजासंग जान्या प्रमानहरू फर्की आई राजा परलोक भयाको खबरकन कहन नसकी डराई आपना घरमा लुकिरह्या. खबर जाहेर भयापछि माघ

टिप्पणी—

× भूपालेन्द्रको मृत्युको तिथि यहाँ ' त्रयोदशी ' दिइएको छ । माथि उद्धृत ठ्यासपुमा चाहिं 'औंसी' दिइएको छ । यसरी यहाँ दुइ दिनको फरक परेको छ । यस विषयको विशेष विचार परिशिष्टमा गणनाविषयक प्रकरणमा गरिएको छ

शुक्ल पञ्चमीका दिन राजा भूपालेन्द्रमल्लका जातकपत्र पलङमा राखी अग्निसंस्कार गऱ्या. इनका संसर्ग गरी रानी प्रभृति आठ जना स्त्री सती गया ।।"

(भाषावंशावलीबाट)

" स्वस्ति श्रीमाणीग्लाधिपति महाराजाधिराज संगीतार्णवपारग श्रीश्रीवीरजययोगनरेन्द्रमल्लदेव प्रभु ठाकुरसन कोट्याहुति यज्ञ आरम्भ याङबिज्याक वेलस श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल ठाकुर तीर्थ बिज्याङाव ब्रह्मनाभस स्वर्गारोहन जुरो धक नेलाव ङान्हु कुन्हु समाचार थेङाओ जन्मपत्रिका अग्निसंस्कार याङा अनुगामिनी सुद्धा वङस थ्वन जिमखुन्हु कुन्हु यज्ञया अग्निस्थापन दिन जुयाव चोङगा अर्थस थन पण्डितपनि मुनकाव श्रीउपाध्यायजुपनि सुद्धान स्मृतिशास्त्रस शौचया विचार पिकास्य बिज्याङन स्मृतिया वचन श्लोक चोस्यं तया जुरो ।। श्लोक ।। इयं स्मृतिशास्त्रव्यवस्था ।।

अतीते सूतके स्वे स्वे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ।
संवत्सरव्यतीते तु सद्यः शौचं विधीयते ।।

इति शंखवचनात् ।। अतीते सूतके स्वजात्युक्तमरणशौचातीतदशदिनद्वादशदिनपञ्चदशदिनत्रिंशद्दिनातीते वत्सरमध्ये त्रिरात्राशौचमिति निश्चयः । अनुमृतायास्तु त्रिरात्राशौचमिति ।। व्यतीताशौचकाले तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् । खण्डाशौचं तु सवषां वर्णानां तुल्यमिष्यते ।। इदं तु वर्षमध्ये । संवत्सरव्यतीते तु सपिण्डानां स्नानमात्रं पुत्रस्य पत्न्याश्च एकरात्रमिति सर्वस्मार्तनिर्णीतव्यवस्था सकलस्मृतिसम्मता ।। थ्व श्लोकया अर्थ थव थव सूतक व्यस्यनलि जिन्हु जिमनिन्हु जिमङान्हु शुयुन्हु कुन्हु थ्वते व्यस्यनलि समाचार थ्यनङाव अनुगामिनी वङ दतसां त्रिरात्रिजुक आशौच औलनलि शुद्ध धक स्मृतिया वचन पिकास्यबिज्याङाव जन्मपत्रिका अग्निसंस्कार याङा कुन्हु जिमखुन्हु लिव अग्निस्थापन यास्यं कोट्याहुति यज्ञ याङाबिज्याङा जुरो । संवत् ८२१ माघ कृष्ण षष्ठमी सोमवार कुन्हु अग्निस्थापन याङा जुरो । थ्व वेरस श्रीउपाध्या पूर्णानन्दशर्मा श्रीवीरेश्वरशर्मा श्रीविद्यानन्दशर्मा श्रीईश्वरानन्दशर्मा थ्वते साहुतिन याङाव बिज्याङ जुरो ।

(पाटन मूलचोकको योगनरेन्द्रमल्लको वि० सं० १७५७ को ताम्रपत्र)

[स्वस्ति श्रीमाणीग्लका मालिक, महाराजाधिराज संगीतार्णवपारग (गानाको विद्यामा पारङ्गत भएका) श्रीश्रीवीरजययोगनरेन्द्रमल्ल देव प्रभु ठाकुरले कोट्याहुति यज्ञ आरम्भ गर्न लागेको वेलामा तीर्थयात्रा गर्न जानुभएका श्रीश्रीभूपालेन्द्र-

मल्लको ब्रह्मनाभमा मृत्यु भयो भन्ने समाचार दुइ महीना पाँच दिनपछि आइपुग्यो र जन्मपत्रिका अग्निसंस्कार गरेर सती जाने कामसमेत. भयो । यसको १६ दिनपछि यज्ञमा अग्निस्थापना गर्ने दिन भएको हुनाले पण्डित उपाध्यायहरूसमेत जम्मा भएर धर्मशास्त्रबाट आशौच वाक्य खोजी झिकेर सो धर्मशास्त्रको वचन लेखियो । धर्मशास्त्रको व्यवस्था यस्तो छ— आफ्नो आफ्नो जातअनुसारको आशौच दिन बितिसकेपछि तीन रात आशौच बार्नू । वर्षदिन बितिसकेपछि त तत्कालमै शुद्धि हुन्छ ।

शङ्खस्मृतिको यो वचनअनुसार आफ्नो आफ्नो जातअनुसारको १० दिन १२ दिन १५ दिन ३० दिनको आशौचका दिन बितिसकेपछि वर्षदिनभित्रै (मृत्युको समाचार सुनियो भने) तीन रात आशौच बार्नू । सती गएको छ भने पनि ३ रात आशौच बार्नू ।

आशौचको दिन बितेपछि वर्षदिनभित्र (मृत्युको समाचार आयो भने) तीन रात आशौच बार्नू खण्डाशौचमाँहि † सबै जातको बराबर हुन्छ ।

यो वर्ष-दिनभित्रको नियम हो । वर्ष-दिन बितेपछि त गोतियाहरूले स्नान गरे पुग्छ । छोरा स्वास्नीले १ दिन बार्नू भने सारा स्मृतिकारहरूले निर्णय गरेको सारा धर्मशास्त्रले मानिएको व्यवस्था हो ।

यी श्लोकको अर्थअनुसार आफ्नो आफ्नो जातअनुसारको १० दिन १२ दिन १५ दिन ३० दिनको आशौचको समय बितिसकेपछि समाचार आइपुग्यो र सती जाने काम पनि भयो भने तीन रात मात्रै आशौच बारे पुग्छ । त्यसपछि शुद्ध हुन्छ भन्ने धर्मशास्त्रको वाक्य देखिएकोले जन्मपत्रिकाको अग्निसंस्कार भएको दिनदेखि सोह्रौं दिन ने० सं० ८२१ (वि० सं० १७५७) माघ कृष्ण षष्ठी सोमवारमा अग्निस्थापना गरी कोटयाहुति यज्ञ आरम्भ गरियो । यस बेला श्रीउपाध्याय पूर्णानन्द शर्मा श्रीवीरेश्वर शर्मा श्रीविद्यानन्द शर्मा श्रीईश्वरानन्द शर्माहरूको सल्लाहले यसो गरिएको हो ।]

"तत्सूनुः शिवसिंहभूपतिरभूद् विख्यातनामावनौ......
तस्यात्मजो हरिहरो नृपतिर्बभूव......
तस्माल्लक्ष्मीनृसिंहो नरपतिरभवद्वीरलक्ष्मीसमृद्धः.......
श्रीमत्प्रतापो नृपचक्रवर्त्ती बभूव तस्माद्गुणपूगपूर्णः... ...
एतस्मादभवद्यथा जलनिधेश्चन्द्रो दिशां द्योतकः ...

टिप्पणी—

† खण्डाशौचम् = दशाहत्वाद्यव्यापकाशौचम् [आफ्नो आफ्नो जातअनुसार बार्नुपर्ने १० दिन १२ दिन आदिको आशौचको दिन बितिसकेपछि बारिने अपूर्ण आशौचलाई खण्डाशौच भन्दछन् ।

(यो अर्थ ने० रा० संस्कृतमहाविद्यालयका प्रधान प्राध्यापक पद्मप्रसाद भट्टराईबाट प्राप्त भएको हो ।)

जातोयं विक्रशत्प्रतापवलितः श्रीपार्थिवेन्द्रो नृपः......
भूपालेन्द्रस्तनूजस्सकलजनहितस्तस्य राजाधिराजः"

(हनूमान्ढोका तलेजुको अगाडि रहेको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भलेखबाट)

[उहाँका (महेन्द्रमल्लका) छोरा नाउँ चलेका राजा शिवसिंह हुनुभयो। उहाँका (शिवसिंहका) छोरा राजा हरिहर-सिंह हुनुभयो। ... उहाँबाट (हरिहरसिंहबाट) वीरमा हुनुपर्ने शोभा भएका लक्ष्मीनरसिंह हुनुभयो।...उहाँबाट (लक्ष्मीनर-सिंहबाट) गुणी ठूला राजा प्रतापमल्ल हुनुभयो।. समुद्रबाट दिशालाई झलमल्ल पार्ने चन्द्रमा जस्तै उहाँबाट (प्रतापमल्लबाट) प्रतापी यहाँ राजा पार्थिवेन्द्रमल्ल जन्मनुभयो।... यहाँ महाराजाधिराजका (पार्थिवेन्द्रमल्लका) छोरा, सबैको हित गर्ने भूपालेन्द्र हुनुहुन्छ।]

"अस्यात्मजोऽजनि महीतलकल्पवृक्षो
राजा विराजितयशाः शिवसिंहदेवः।
तनयोऽस्य विनयपूर्णो बभूव कर्णोपमो भूमौ ।
हरिहरसिंहनरेन्द्रो वसुधाचन्द्रो बभूवाथ ॥...

तस्य क्षोणिमणेर्बभूव महिषी भव्या भवानीसमा
राज्ञी लालमती सती गुणवती प्रायो रतिर्भारती ॥···

पुत्रं पवित्रमथ सिद्धिनृसिंहमल्लं
सा राजपुत्रतनया जनयाम्बभूव ॥"

(पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहमल्लको वि० सं० १६६३ को अभिलेखबाट)

[उहाँका (महेन्द्रमल्लका) छोरा, दानी, कीर्ति फैलिएका राजा शिवसिंह हुनुभयो। उहाँका (शिवसिंहका) छोरा, विनयले युक्त भएका, कर्ण जस्ता हरिहरसिंह हुनुभयो।... उहाँ राजाकी (हरिहरसिंहकी) महारानी, पार्वती जस्ती, रति जस्ती, सरस्वती जस्ती, असल स्वभावकी, गुण भएकी पतिव्रता लालमती, हुनुभयो। रजपूतकी छोरी उहाँले (लालमतीले) पवित्र छोरा सिद्धिनरसिंहलाई जन्माउनुभयो।]

"आसीत् सिद्धिनृसिंहमल्लनृपतिः सूर्यान्वये कीर्तिवान्
नेपाले ललिताभिधाननगरे पौरान् सदा पालयन् ।

गोपीनाथपदारविन्दमधुपो वाचस्पतौ धीवरः
संसारं जलबुद्बुदोपममसौ हित्वा गतो जाह्नवीम् ॥

तस्यात्मजो भूपतिरेष जातः श्रीश्रीनिवासो रिपुश्रीनिवासः ।
तस्यात्मजो योगनरेन्द्रमल्लो ......"

(पाटन च्यासिङदेवलको वि० सं० १७७६ को अभिलेखबाट)

[नेपाल ललितपुरका प्रजालाई पालना गर्ने, कृष्णका भक्त, बृहस्पति जस्ता बुद्धिमान् , कीर्ति फैलिएका, सूर्यवंशी राजा सिद्धिनरसिंह हुनुभयो । पानीको फोका जस्तो (असार) संसारलाई त्याग गरी (स्वामी महाराज बनी) उहाँ गङ्गाजीमा (काशीमा ?) जानुभयो । उहाँका (सिद्धिनरसिंहका) छोरा, शत्रुहरूको राज्यलक्ष्मीको वासस्थान भएका राजा श्रीनिवासमल्ल हुनुभयो । उहाँका (श्रीनिवासमल्लका) छोरा योगनरेन्द्रमल्ल हुनुभयो ।]

\+ \+ \+

७८ संशोधित विषय-संख्या
४० क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१२।११।२३ मा प्रकाशित छैटौं इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

स्थितिमल्लको वंश कर्णाटवंश होइन ।

शुद्ध

स्थितिमल्लले आफूलाई 'सूर्यवंशी' मात्रै लेखेका छन् । उनका सामानकालिक अभिलेख हस्तलिखित पुस्तकहरूमा पनि स्थितिमल्ललाई 'सूर्यवंशी' मात्र लेखेको पाइन्छ । स्थितिमल्लका वंशजहरूले भने आफूलाई 'सूर्यवंशोत्पन्न कर्णाटवंशी हरसिंहदेवका वंशज' भनी लेखेको पाइन्छ । यस कारण स्थितिमल्ल कर्णाटवंशका होइनन् भन्ने प्रमाण नपाएसम्म स्थितिमल्लको वंश उनका वंशजहरूले मानेको कर्णाटवंश मान्नु नै उचित देखिन्छ ।

प्रमाण

(यसको प्रमाण माथि ५ संशोधित विषय—संख्यामा हेर्नुहोस् ।)

\+ \+ \+

७९ संशोधित विषय-संख्या
४१ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१३ शिवरात्रिमा प्रकाशित सातौं इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

सिम्रौनगढका राजा हरसिंहदेवले वि० सं० १३८१ मा नेपाल उपत्यका विजय गरेर यहाँ आफ्नो शासन कायम गरे ।

शुद्ध

वि० सं १३८१ मा दिल्लीका बादशाह गयासुद्दीन तुगलक बङ्गालबाट फर्कंदा तिरहुतको बाटो गरी फर्केका थिए । त्यस वेला गयासुद्दीन तुगलकले सिम्रौनगढमा आक्रमण गर्न लाग्यो भन्ने संझी प्रजा उठाई हरसिंहदेव लड्न तयार भई निस्के । यसैले हरसिंहदेवसंग गयासुद्दीन तुगलकको लडाइँ भयो । लडाइँमा गयासुद्दीन तुगलकको सैन्यले सिम्रौनगढ ध्वस्त पारिदियो । त्यसपछि हरसिंहदेव नेपालको पहाडी भागमा पसे । उनका साथमा उनका छोरा मन्त्री भारादारहरू पनि थिए । दोलखातिर आउँदा टिपाट (तीन पाटन) भन्ने ठाउँमा हरसिंहदेवको मृत्यु भयो । उनका छोरा मन्त्रीहरू कैद गरिए । राजग्रामका भारादारले हरसिंहदेवको सारा सम्पत्ति हात लाए ।

वि० सं० १३८८ मा हरसिंहदेवका मन्त्री चण्डेश्वरले राजग्राम कब्जा गरे ।

हरसिंहदेव पहाडतिर आउँदा नेपाल—उपत्यकामा अरिमल्ल र रुद्रमल्लको संयुक्त शासन चलिरहेको थियो । वि० सं० १३७७ को प्रारम्भमा रुद्रमल्लले आफ्ना सम्बन्धी अरिमल्ललाई देउपाटनमा राज्याभिषेक दिई आनन्दमल्लको उत्तराधिकारी बनाएका थिए । राज्यको बागडोरचाहिं रुद्रमल्लको हातमा थियो । वि० सं० १३८३ मा ३० वर्षको उमेरमा रुद्रमल्लको मृत्यु भयो । रुद्रमल्लका छोरा जन्मी केही कालमै मरेका हुनाले

रुद्रमल्लकी छोरी नायकदेवी बाबुको हकदार भई रहन लागिन् । राजगद्दीमा चाहिं अरिमल्ल नै थिए । वि०सं० १४०१ आश्विनमा राजा अरिमल्लको देउपाटनमा मृत्यु भयो । उनका सन्तान नहुँदा राजगद्दीमा को बस्ने भन्ने खलबली पैदा भयो । आखिर वि० सं १४०४ मा आनन्दमल्लका मझ्याहा छोरा राजदेव राजगद्दीमा राखिए । वि० सं० १४०३ माघमा १० दिनकी छोरी राजल्लदेवीलाई छोडी नायकदेवी स्वर्ग गइन् । देवलदेवीले आफ्नी नातिनो राजल्लदेवीलाई कष्टपूर्वक हुर्काइन् र राजल्लदेवीलाई काखमा राखी देवलदेवीले राजकाजमा हात हालिन् । वि० सं० १४११ आश्विनमा देवलदेवीले विदेशबाट स्थितिमल्ललाई भक्तपुर भित्र्याई यसको पाँच महीनापछि ८ वर्षकी राजल्लदेवीसंग स्थितिमल्लको विवाह गरिदिइन् । यसपछि 'राजल्लदेवीका पति' का नाताले स्थिति-मल्लको उदय भयो । वि० सं० १४१७ को अन्त्यतिर राजदेवको मृत्यु भयो । यसपछि उनका १४ वर्षका छोरा अर्जुनमल्ल राजगद्दीमा बसे । स्थितिमल्लले विस्तार विस्तार आफ्नो शक्ति बढाउँदै गई वि० सं० १४३७ मा अर्जुनमल्ललाई धपाई एकच्छत्र राज्य गरे ।

यसरी हरसिंहदेवका मन्त्री चण्डेश्वरले दोलखातिर आफ्नो अधिकार जमाए तापनि हरसिंहदेव नेपाल—उपत्यकामा नपुग्दै तीनपाटनमै हरसिंहदेवको मृत्यु भएकोले उनले नेपाल—उपत्यकामा आफ्नो शासन कायम गर्न सकेका थिएनन् तथा हरसिंहदेव पहाडी भागमा पस्नाले नेपाल—उपत्यकाको शासनव्यवस्थामा केही परि-वर्तन भएको थिएन भन्ने स्पष्ट छ ।

प्रमाण

" स ४४६ माघ शुदि ३ तिरहुतिः हरशिंह राजासन मिथ्लासनतो सन्त्रगहीटो ढिलींस तुरकयाके वङ रायत मोनारपम्. थमु अगुमन याङ वस्यम् शिमरावन गह्न भङ्ग याङ, तिरहुतिया राजा महाथ आदिन समस्त व डंङ व्यसनवङ्गटोम्, ग्वलछिनोलिन्दुं बिर ववः ग्वलछिन राजगाम द्वलखाधारे वंग्व । टिंपाटस राजा हरशिंहटो शिक, थ्वस कायन महाथन उभय वंधि यङा कुलनं जोङ बि फंव, राजगामया मझि भारो धायान समस्त धन कासन ।।"

(गोपालराजवंशावली ४६ पत्रबाट)

" स ४५२ मार्गशिर शुदि १२ चंदनएस्वरनं राजगा काया दिन ।।"

(गो० रा० वंशावली ४७ पत्रबाट)

[ने० सं० ४४६ (वि० सं० १३८२) माघ शुक्ल तृतीया । तिरहुतका राजा हरसिंहदेवले रैतीहरू जम्मा पारी आफू अगि सरी ... मिथिलाबाट दिल्लीका तुरक (गयासुद्दीन तुगलक) माथि जाइलागे । सिम्रौनगढ ध्वस्त पारियो । तिरहुतका राजा मन्त्री आदि सबै उठी भागे । केही कालपछि फेरि पसे । केही कालपछि राजग्राम दोलखामा आउँदा टिंपाटमा

(तीनपाटनमा) राजा हरसिंहदेवको मृत्यु भयो । यिनका छोरा मन्त्री दुबै कैद गरिए, परिवार पनि समातियो । ..... राजग्रामका भारादारले जम्मै धन हात लाए ।

ने० सं० ४५२ (वि० सं० १३८८) मार्ग शुक्ल द्वादशीका दिन चण्डेश्वरले राजग्राम कब्जा गरे ।]

" श्रियोऽस्तु सम्वत् ४३७ फाल्गुन वधि २ राजाधिराजश्रीश्रीश्रीजयानन्ददेवस्य धर्मविजं भवति । रगुवंशावतारश्रीश्रीजयरुद्रमल्लस्य लब्धवरिषं राज्यं भवति "

(पशुपति देउपाटनको आनन्दमल्ल र रुद्रमल्लको पालाको वि० सं० १३७३ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ४३७ (वि० सं० १३७३) फाल्गुन कृष्ण द्वितीयाका दिन महाराजाधिराज श्रीश्रीजयानन्ददेवको धर्मपूर्वकको विजयराज्यमा । रघुकुलमा जन्मेका श्रीश्रीजयरुद्रमल्लले (देवताको) वरद्वारा राज्य गरिरहनुभएको वेलामा]

"सम्वत् ४३८ फाल्गुनि वदि १५ शुक्रदिने श्रीलिखित…श्रीश्रीराजाधिराजपरमधार्मिकपरमेश्वरपरमभट्टारकश्रीश्रीजयानन्ददेव-श्वरस्य विजयराज्ये । "

(वीरपुस्तकालयमा रहेको प. १५८३ संख्याको नागानन्दनाटकबाट)

[ने० सं० ४३८ (वि० सं० १३७४) फाल्गुन कृष्ण अमावास्या शुक्रवारमा लेखियो ।। श्रीश्रीमहाराजाधिराज परमधार्मिक परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीजयानन्ददेवको... विजयराज्यमा ।]

तदनन्तरे श्रीजयतुङ्गमलदेवस्य आत्मजः श्रीजयरुद्रमलदेवस्य प्रभुतेन स्वकुटुम्बश्रीजयारिमलदेवस्य पुष्पाभिषेकं कृत्वः राजा भक्तिमात्रन्ददौ स्मस्त नेपाल श्रीजयरुद्रमल्ल इव नवकोटभुङ्तीप्रजंत राजकृतम् ।। … तस्य स्वर्गस्थं सम्वत्सरो षड्युगवेदा ४४६ आषाढी पूर्णमी रात्रीभागे, दारा चतु अग्निप्रवेश कृतम् ।। तस्य सूनु जन्यमाने कतिपयदिवसांतरेण मृत्यु ।। पुत्री सती नायकदेवी नामः पितामहीश्रीपदुमलदेवीना प्रतिपालितम् ।। श्रीदेवलदेवीद्वयेपि ।।

(गोपालराजवंशावली २७ पत्रबाट ।

[त्यसपछि श्रीजयतुङ्गमल्लदेवका छोरा श्रीजयरुद्रमल्लदेवले आफ्नो प्रभावले आफ्ना सम्बन्धी श्रीजयारिमल्लदेवलाई राज्याभिषेक दिई राजालाई भक्ति मात्रै दिए, सारा नेपाल नुवाकोटसम्ममा श्रीजयरुद्रमल्लले एकच्छत्र राज्य गरे ।··· ने० सं० ४४६ (वि० सं० १३८३) आषाढ पूर्णिमाका दिन राति रुद्रमल्ल स्वर्ग गए । ४ जना सती गए । तिनका (रुद्रमल्लका) छोरा जन्मी केही दिनमै मरे । छोरी नायकदेवीलाई बज्यै श्रीपदुमलदेवी र श्रीदेवलदेवीले पालिन् ।]

" स ४४० चैत्र कृष्ण द्वादशी ग्वलस श्रीजयारिमलस अभिसेषदिनः ।। "

(गो० रा० वंशावली ४४ पत्रबाट)

" स ४४१ फाल्गुण कृष्ण नवमी श्रीजयरुद्रमलदेवस प्रथम पुत्र श्रीजयवीरमलदेवस जात ।। ।। स ४४२ पौषवद्धि १४ अस्तदिन ।।"

" स ४४३ माघ कृष्ण द्वितीया श्रीजयरुद्रमल्लदेवस द्वितीय पुत्र श्रीत्रिभुवनमलदेवस जात, गण्डान्तवेर ।। ।। स ४४४ अशुनि वदि १४ अस्तदिवसः ।।"

(गो० रा० वंशावली ४५ पत्रबाट)

" स. ४४६ प्रथमाषाढ पूर्ण्णमी श्रीजयरुद्रमलदेवस अस्त ।। भोग राजवर्ष ३० मा ८ ।।"

(गो. रा वंशावली ४६ पत्रबाट)

[ने० सं० ४४० (वि० सं० १३७७) चैत्र कृष्ण द्वादशीका दिन देउपाटनमा श्रीजयारिमल्लको अभिषेक गरियो । ने० सं० ४४१ (वि० सं० १३७७) फाल्गुन कृष्ण नवमीका दिन श्रीजयरुद्रमल्लका प्रथम पुत्र श्रीवीरमल्लदेवको जन्म भयो, ने० सं० ४४२ (वि० सं० १३७८) पौष कृष्ण चतुर्दशीका दिन मृत्यु भयो । ने० सं० ४४३ (वि० सं० १३७६) माघ कृष्ण द्वितीयाका दिन गण्डान्तवेलामा श्रीजयरुद्रमल्लदेवका द्वितीय पुत्र श्रीत्रिभुवनमल्लदेवको जन्म भयो, ने० सं० ४४४ (वि० सं० १३८१) आश्विन कृष्ण चतुर्दशीका दिन मृत्यु भयो । ने० सं० ४४६ (वि० सं० १३८३) प्रथमाषाढ पूर्णिमाका दिन श्रीजयरुद्रमल्लदेवको मृत्यु भयो । भोगवर्ष —३० वर्ष ८ महीना ।

"सं० ४४६ अश्विनि शुद्धि ७ स्वं पहरस तव भुकंप ववः ध्व संती ग्वलंस श्रीजयारिमल्देवस अस्त ।।"

(गो. रा. वंशावलो ५०–५१ पत्रबाट)

[ने० सं० ४४६ (वि० सं० १४०१) आश्विन शुक्ल सप्तमीका दिन ३ प्रहर जाँदा ठूलो भूकम्प भयो । यसको भोलिपल्ट देउपाटनमा श्रीजयारिमल्लदेवको मृत्यु भयो ।]

" सं० ४३७ फाल्गुण कृष्ण दशमी धनेष्ठ बृहस्पतिवार श्रीश्रीजयानन्दस राजस पुत्र श्रीजयराजदेव संग्रहनी भार्यास पलाखचोस जातः ।।"

(गो० रा० वंशावली ४५ पत्रबाट)

" उभयराजकुलसानुमतेन, सम्वत् ४६७ श्रावण वदि ४ श्रीजयराजदेवस्य राजा कृत्यः सर्व्वसंमतेन,"

(गो० रा० वंशावली २८ पत्रबाट)

[ने० सं० ४३७ (वि० सं० १३७३) फाल्गुन कृष्ण दशमी धनिष्ठानक्षत्र बृहस्पतिवारका दिन पलांचोकमा ल्याइते स्वास्नीबाट श्रीजयानन्ददेवका छोरा जयराजदेवको जन्म भयो। ... ने० सं० ४६७ (वि० सं० १४०४) श्रावण कृष्ण चतुर्थीका दिन दुवै राजकुलको अनुमतिले सबैको सल्लाहले श्रीजयराजदेव राजा बनाइए।]

" स ४६७ पौष्य कृष्ण दशमी अनुराध श्रीनायकदेविस पुत्री राजलदेविस जात दिन १० लिव माम नायकदेविस अस्त ॥"

(गो० रा० वंशावली ५१ पत्रबाट)

[ने० सं० ४६७ (वि० सं० १४०३) पौष कृष्ण दशमी अनुराधानक्षत्रका दिन श्रीनायकदेवीकी छोरी राजल्लदेवी जन्मिन्, दश दिनपछि आमा नायकदेवीको मृत्यु भयो।]

" स ४६७ अश्विनि शुद्धि ३ श्रीदेवलदेविस वो अनखराम महाथस वो जास्यं मनिंगलया राज काया, मुह्निखा, कितपुरि, बलम्बु, येताकाठ रुवयंपः ॥"

(गो० रा० वंशावली ५१ पत्रबाट)

[ने० सं० ४६७ (वि० सं० १४०४) आश्विन शुक्ल तृतीया श्रीदेवलदेवी र महाथ (महामन्त्री) अनखराम मिली मनिगलको (पाटनको) राज हात लाए, मुह्निखा कीर्तिपुर बलम्बु येटाकाठ खवयंप पनि कब्जा गरे।]

(स्थितिमल्लको राजल्लदेवीसंग विवाह भएको, त्यसको नाताले स्थितिमल्लको उदय भएको कुराका प्रमाण माथि ६ संशोधित विषय–संख्यामा हेर्नुहोस्।)

\+ \+ \+

८० संशोधित विषय-संख्या
४२ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१४।२।१२ मा प्रकाशित आठौं इतिहास—संशोधनबाट]

वि० सं १७३१ मा कान्तिपुरका राजा प्रतापमल्लको मृत्यु भएपछि उनका छोरा नृपेन्द्रमल्ल कान्तिपुरको गद्दीमा बसे। त्यस वेला नृपेन्द्रमल्लको उमेर १२ वर्षको थियो। त्यसो हुँदा मन्त्रीहरूको शक्ति बढ्नु स्वाभाविक थियो। नृपेन्द्रमल्लको पालामा चौतारा (प्रधान मन्त्री) को पद खोरतमका छोरा चिकुटिनामक भारादारले पाएका थिए। त्यस वेला चिकुटिको हातमा ठूलो शक्ति थियो। त्यसैले ठाउँ—ठाउँमा चिकुटिका नातादार-हरू ठूलो पदमा नियुक्त भएका थिए।

वि० सं० १७३७ ज्येष्ठमा १८ वर्ष ७ महीनाको उमेरमा नृपेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो। यसको चौध दिनपछि उनका भाइ पार्थिवेन्द्रमल्ललाई भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्ल र पाटनका राजा श्रीनिवासमल्ल आई कान्तिपुरको गद्दीमा राखे।

त्यसपछि पनि चौताराको पदमा चिकुटि नै थिए। परन्तु चिकुटिको प्रभाव बढ्नाले अरू भारादारहरूलाई असह्य हुन थाल्यो। यसैले केही भारादारहरूले चिकुटिलाई सिद्ध्याउने दाउ गर्न लागे। यस कुराको सुइको पाई वि.सं.१७४० कार्तिक शुक्ल अष्टमीको राति सपरिवार चिकुटि आफ्ना केही अनुयायी साथ लिई कान्तिपुरबाट भागी ललितपुरमा पुगे। चार दिन त्यहीं बसी अनि चिकुटि बुवसिंह भन्ने गाउँमा (काठमाडौंबाट ८ कोश जति पश्चिम, त्रिशूलीपारि पर्ने गाउँमा) गई बस्न लागे। यसको चार दिनपछि ललितपुरका राजा श्रीनिवासमल्ल कान्तिपुरमा आई लक्ष्मीनारायण, बाबत, जयकृष्ण र उनका छोरा श्रीकण्ठ, यी चार जनाको मन्त्रिपरिषद् बनाउन लाए।

वि० सं० १७४४ मा खाने कुरामा विष हाली खुवाइएकाले पार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो। त्यसको ३ दिनपछि "हाम्रा राजालाई कसले विष खुवाएको हो ? त्यसको पत्ता लाई हामी पनि त्यसलाई मार्छौं" भनी कान्तिपुरका प्रजा उठी हनूमान्ढोकामा जम्मा हुन थाले। यो गडबड मचाउनामा चिकुटिका प्रतिद्वन्द्वी लक्ष्मीनारायणको हात थियो। गडबड बढ्दै गयो। अनि भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्ल आई अपराधीको पत्ता म लगाइदिन्छु भनी गडबड केही कम गराए।

त्यसपछि चिकुटि र मन्त्री वंशीधरद्वारा यो विषप्रयोग भएको हो भन्ने हल्ला लक्ष्मीनारायणले पिट्न लाए । त्यसैले सपरिवार चिकुटि र वंशीधर समातिए । त्यस वेला चिकुटि आफ्ना केही अनुयायीका साथ देउपाटनमा आई बसेका थिए । पछि चिकुटि र वंशीधर दुवै मारिए ।

पार्थिवेन्द्रमल्ल मारिएको १३ दिनपछि उनका छोरा भूपालेन्द्रमल्ललाई भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्ल आई गद्दीमा राखे । अनि लक्ष्मीनारायण चौतारा बने ।

प्रमाण

प्रतापमल्लको ने० सं० ७९४ (वि० सं० १७३१) को अभिलेख पाइन्छ तथा नृपेन्द्रमल्लको ने० सं० ७९४ (वि० सं० १७३१) को टक पाइन्छ । (१२ संशोधित विषय-संख्या हेर्नुहोस् ।)

संवत् ७९५ पौष शुद्धि १५..........

यो ऽ धृत्वा भ्रुकुटीं चकार चिकुटीनामापि धामाशयः

प्राप्तप्राज्यमहोदयेषु मुकुटीभूतः प्रधानाग्रणीः

राज्यं कण्टकहीनमाज्ययजनात् साम्राज्यसाम्यावहं

श्रेयःश्रेणिसमिद्धपौरसुहृदामानन्दकन्दोदयम् ॥

(कान्तिपुर मछिन्द्रबहाल नाउदेवलको वि० सं० १७३१ मा देवीदासले राखेको अभिलेखबाट)

[ने० सं० ७९५ (वि० सं० १७३१) पौष शुक्ल पूर्णिमा······

ठूल—ठूला पद पाएकाहरूमा श्रेष्ठ भएका, प्रधानहरूका नायक, (नाउँ 'चिकुटि' नै भए तापनि) तेजस्वी भएका चिकुटिले साम्राज्यसँग दाँजो लाग्ने राज्यलाई आँखीभुइँसम्म नकर्याईकन यज्ञद्वारा निष्कण्टक पारी, असल काम गर्ने शहरिया इष्टमित्रलाई आनन्द दिने पार्नुभयो]

"सम्वत् ७९८ ज्येष्ठ शुक्लः ॥ द्वितीया मृगशिरानक्षेत्र आदित्यवार थ्व कुन्हु चौतारा चिकुटि भाजुया दाजु दातेह्मनं श्री ३ पशुपतिया ईशानस श्रीचण्डेश्वरसके नेतपरि देवल दयकाओ गजुलि छाया दिन । होता श्रीरामचन्द्र उपाध्या, जोशि उग्रमाल ॥ यज्ञ याङा थास, मुक्तिमण्डपस, दिन यज्ञसं अयुताहुति याक जुरो ।

सम्वत् ८०० कार्तिक कृष्णः ॥ त्रयोदशी बृहस्पति थ्व कुन्हु चौतारा चिकुटि भाजुया दाजु गोरोस प्रमान जुयाव चोङ वेलस गोरोस दातेह्म भाजु शिवलोक प्राप्ति जुव । करात चण्डिकाजु सति वङ जुरो ॥

"संवत् ८०० ज्येष्ठ कृष्णः ॥ तृतीया शनैश्चरवार थ्व कुन्हु चौतारा चिकुटि भाजुया बबु खोरतम मोक दिन ॥ परङन थङ......तेखु उक जुरो । करात मि बिस्य वङ ॥

संवत् ८०० ज्येष्ठ कृष्ण ॥ एकादशी प्र द्वादशी शनैश्चर थ्व कुन्हुया रात्रीस भिमच्या घरिस श्रीश्री-जयनृपेन्द्रमल्ल महाराजा मोक दिन । सति ह्न ६ परङस थङाव. राजदीपस उङा जुरो ।··· जन्म वर्ष १८ मास ७ थ्वते द कुन्हु मोक जुरो । थ्वयान भिमपेन्हु नृपेन्द्रमल्लया किजा श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल यरया राजां खप्वया राजां दयकाओ मूलचुकस राजां सारा. आषाढ शुक्ल नवमी स्वातिनक्षेत्र सिद्धियोग शुक्रवार थ्व कुन्हुया वेलाघटि ७ बेङाव घटि १२ थ्वतेनह्ला सिंहलग्नस सारा जुरो ।

सं ८०० पौष कृष्णः ॥ तृतीया प्र चतुर्थी बृहस्पतिवार थ्व कुन्हुया रात्रीस यंरया श्रीश्रीनिवासमल्लया करात मृगावती राणी मोक दिन परङस थंङ जुरो ॥ थ्वयान संति कुन्हु खप्पया श्रीश्रीजितामित्रमल्लया निनि मोक दिन जुरो ।

सं ८०४ कार्तिक शुक्ल अष्टमी बुधवार थ्व कुन्हुया रात्रीस चिकुटि भाजुपनि भोछि बिस्यवङ यरस. पेन्हु कुन्हु बुधसिंह धाया गामसं चोनवन । खस्तो उमराव भिक्व नाप वङ···। कार्तिक शुक्ल द्वादशी रात्रिस यरया श्रीश्रीनिवासमल्ल वयाओ मदुया लक्ष्मीनारायण बावत जयकृष्णया काय श्रीकण्ठु थ्वपनि पेह्नस्त बेतारि बिव जुरो ॥

सं ८०७ आषाढ शुक्लः ॥ तृतीया अश्लेष प्र मघानक्षेत्र सुद्धि प्र व्यतिपातयोग शनिश्चरवार थ्व कुन्हुया रात्रीया घटि ६ श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल मोक, आरकस वासर तयाओ नकाओ. माजुपनि मछिङ शिजोको मसिक. नकमयजु. भिन मारा पिन्यसपनि सकलयनं ह्न २४ सति वङ । सं० ८०७ आषाढ शुक्ल षष्ठी अंगारवार थ्व कुन्हु देशया प्रजापनि मुङाओ ओयाव राजा सुनान स्यात धकाओ प्रजानं हत याङाओ चोङाओ जुजुस्याकह्न जिमिस्यन स्याय धक चोङाओ सुनानं बोध यायमफु, श्री २ खप्दया राजान बोध बिर हनि रुयकाओ बिय धक, वनस तुंभि प्रजा छें छें वन । थ्व कुन्हुया बाह्निनलि रायकुरस चोङ वंशीधर जोङाओ हितिचुकस निवर थ्वपनि वाश्र नकु धकाओ. गोरस चोङ चिकुतिं चुनदनक दायाओ कपारन हि वयक खङखङह्नन दायाओ हव. नाप चोङ खस्तों दायाओ स्याक. वया परिवार मूचातों दायाओ रुयाहयाओ स्याक. फरजोक बिस्यवङ व्लस. चिकुति वंशीधर निह्न कुङाओ स्यात ।

सं. ८०७ आषाढ शुक्ल ॥ पूर्णमी उत्राषाढनक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवार थ्व कुन्हुया धनुलग्नस घटि २६ थ्वते बेतकाओ श्रीश्रीभूपारेन्द्रमल्ल राजा तिका बिर. खप्पया राजा जितामित्रमल्ल निह्न फुकिजं वयाओ. मदुया भायात चौतारा बितारि बिर ॥ मूरचुकस ॥"

(चन्द्रमान जोशीसँग रहेको थ्यासपुबाट)

[ने० सं० ७९८ (वि० सं० १७३५) ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीया मृगशिरानक्षत्र आदित्यवारका दिन चौतारा चिकुटिका दाजु दातेह्मले श्री३पशुपतिको ईशान कोणमा श्री३चण्डेश्वरको दुइतले देवल बनाई गजूर राखे। होता श्रीरामचन्द्र उपाध्याय र जोशी उग्रमालद्वारा मुक्तिमण्डपमा अयुताहुति गरियो।

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३६) कार्तिक कृष्ण त्रयोदशी बृहस्पतिवारका दिन देउपाटनमा प्रधान (बडाहाकिम) पदमा रहेका चिकुटिका दाजु दातेह्मको देउपाटनमा मृत्यु भयो। स्वास्नी चण्डिका सती गइन्।

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) ज्येष्ठ कृष्ण तृतीया शनैश्चरवारका दिन चौतारा चिकुटिका बाबु खोरतभको मृत्यु भयो, पलङ्मा राखी लगियो। ... टेखुमा दाहसंस्कार गरियो। स्वास्नी आगोबाट भागिन्।

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) ज्येष्ठ कृष्ण एकादशी उप्रान्त द्वादशी शनैश्चरवारका दिन रातको १८ घडी जाँदा राजा श्रीश्रीजयनृपेन्द्रमल्लको १८ वर्ष ७ महीनाको उमेरमा मृत्यु भयो। ६ जना सती गए। पलङ्मा राखी लगी राजदीपमा दाहसंस्कार गरियो। ... यसको १४ दिनपछि आषाढ शुक्ल नवमी स्वातिनक्षत्र सिद्धियोग शुक्रवारका दिन ७ घडीदेखि १२ घडीभित्र सिंहलग्नमा नृपेन्द्रमल्लका भाइ पार्थिवेन्द्रमल्ललाई ललितपुरका राजा र भक्तपुरका राजा आई मूलचोकमा राजा बनाए।

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३६) पौष कृष्ण तृतीया उप्रान्त चतुर्थी बृहस्पतिबारका दिन राति ललितपुरका श्रीश्रीनिवासमल्लकी रानी मृगावतीको मृत्यु भयो। पलङ्मा राखी लगियो। यसको भोलिपल्ट भक्तपुरका श्रीश्रीजितामित्रकी फुपुको मृत्यु भयो।

ने० सं० ८०४ (वि० सं० १७४०) कार्तिक शुक्ल अष्टमी बुधवारका दिन राति सपरिवार चिकुटि पाटनमा भागे। चार दिनपछि बुधसिंह भन्ने गाउँमा बस्न गए। खसहरू र उमराव भिक्त पनि संगै थिए।

कार्तिक शुक्ल द्वादशीका दिन राति पाटनका राजा श्रीश्रीनिवासमल्ल आई काठमाडौं मरुटोलका लक्ष्मीनारायण, बावत, जयकृष्ण र उनका छोरा श्रीकण्ठ यी चार जनालाई पगरी दिइयो।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल तृतीया अश्लेषा उप्रान्त मघानक्षत्र सिद्धि उप्रान्त व्यतीपातयोग शनैश्चरवारका दिन रातको ६ घडी जाँदा खाने कुरामा औषधि (विषादि) राखी खुवाइएकाले श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो। आमाहरू बिरामी भए। मर्न मात्र मरेनन्। नयमजु मिन मारा आदि जम्मा २४ जना सती गए। ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल षष्ठी मङ्गलवारका दिन देशका प्रजाहरू जम्मा भई "राजालाई कसले मारेको हो, राजा मार्नेलाई हामी पनि मार्छौं" भनी हठ गरी बसे। कसैले बुझाउन सकेनन्। अनि भक्तपुरका राजा (जितामित्रमल्ल) आई भरे पत्ता लगाइदिन्छु भनी संझाए। अनि मात्र प्रजा आफ्नो घर गए। त्यस दिन मध्याह्नमा राजदरबारमा बसेका वंशीधरलाई समाती हिटीचोकमा नेल ठोकी राखे। यिनीहरूले औषधि (विषादि) खुवाएको हो भनी देउपाटनमा बसेका चिकुटिलाई कपालबाट रगत बग्ने गरी बेसरी कुटी जस जसले देख्यो कुट्तै ल्याए। (उनका) साथमा रहेका खसहरूलाई

पनि कुटी मारे । उनको परिवार केटाकेटीसम्मलाई पनि कुट्तै घिसारी ल्याई मारे । सक्ने जति पाटनमा भागे । चिकुटि र वंशीधर दुबैलाई थुनी मारे ।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल पूर्णिमा उत्तराषाढानक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवारका दिन धनुर्लग्नमा २६ घडी जाँदा मूलचोकमा श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल राजालाई भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्लका दुबै दाजु भाइ आई गद्दीमा राखे । मदुका भारादारलाई (काठमाडौं मरुटोलका भारादार = लक्ष्मीनारायणलाई) चौतारको पगरी दिइयो ।]

" संवत् ८०७ आषाढ शुक्ल तृतीया शनैश्चरवारका दिन कान्तिपुरका राजा नृपेन्द्रमल्ल (पार्थिवेन्द्र-मल्ल) परलोक भया । राजा भूपालेन्द्रमल्ल उमेर कच्चा हुनाले मन्त्रीहरूले मनग्य गर्दा यहाँपछि चिकुटिनाम परमान अरू प्रमानसँग विरोध भै कान्तिपुरबाट देवपत्तनमा आई श्रीपशुपतिकन नित्य दर्शन गरी पुराण सुनी गोदान अन्न वस्त्रादि दान गरी रहन्या प्रमानकन राजा नृपेन्द्र (पार्थिवेन्द्र) परलोक भयाको चार दिनपछि चिकुटिकन देवपत्तनदेखि कुटी टुपी लुछी कान्तिपुर ल्याया । धोबीखोला पुग्दा चेष्टा हराएको थियो । श्रेष्ठ महाजन खुसल पोड्या सब जातले कुस्या लातले खाँद्या । यस्तै तरहसँग समाई ल्याउँदा एक जनाले कपालमा लाठाले बजार्दा रगतका धारा बग्यो । यहाँपछि बेसी घर भएकाले यस रगत बह्याको थामिदेऊ. सात हजार लेऊ भन्दा ... ... झन्सारो विष्टा मूत्र बाटोमा रह्याको ली मुखमा जबरजस्ती गरी खाँदी राखिदिया. यहाँपछि चिकुटि वंशीधर दुबैलाई गुप्त... घरमा मान्या. चिकुटिका परिवारलाई जहा जहा पायो. तहा २ समाई कुटी मान्या । ... भागी जान सकन्या मात्र बाच्या पाटनमा भागी जाँदा टौढिकबाहेक भरसक बालक मात्र बच्या । यहाँपछि लक्ष्मीनारायण जोशी मूलकाजी भया । "

(भाषावंशावलीबाट)

\+ \+ \+

८१ संशोधित विषय-संख्या
४२ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१४।२।१२ मा प्रकाशित आठौं इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७५५ मा योगनरेन्द्रमल्ल भूपालेन्द्रमल्ल र भूपतीन्द्रमल्ल तीन जना मिली राखेको पाटन मूल-चोकको ताम्रपत्रमा उल्लिखित 'चिकुति बीयकर छोक' को अर्थ 'चिकुटिलाई केही दिई पठायो' भन्ने हो तथा त्यस ताम्रपत्रमा उल्लिखित 'भीममल्लया खं मयासिङ कङाओ श्रीभीममल्ल फुतकु' को अर्थ 'भीममल्लको कुरा नगरी पोली भीममल्ललाई सिद्ध्यायो' भन्ने हो ।

शुद्ध

वि० सं० १७४० कार्तिक शुक्ल अष्टमी बुधवारका दिन राति सपरिवार चिकुटि आफ्ना अनुयायीसाथ कान्तिपुरबाट भागी ललितपुरमा गएका थिए । चार दिनपछि बुधसिंह भन्ने गाउमा बरन गएका थिए । यस कारण उपर्युक्त ताम्रपत्रमा उल्लिखित 'चिकुति बीयकर छोक' यो पाठ अशुद्ध छ । शुद्ध पाठ 'चिकुति बीस्यकर छोक' भन्ने हो । त्यसको अर्थ 'चिकुटिलाई भगायो' भन्ने हो ।

भक्तपुरका नरदेव मयासिङनामक एक जना भारादार कान्तिपुर आई लक्ष्मीनरसिंहका विश्वासपात्र काजी भई बसेका थिए । पछि यिनै नरसिंह मयासिङले चुक्ली लाई भीममल्ललाई मार्न लाएका थिए । यस कारण 'भीममल्लया खं मयासिङ कङाओ भीममल्ल फुतकु' को अर्थ 'भीममल्लको कुरा (नरदेव) मयासिङद्वारा चुक्ली लाई भीममल्ललाई सिद्ध्यायो' भन्ने हो ।

प्रमाण

"सं. ८०४ कार्तिक शुक्ल ।। अष्टमी बुधवार. थ्व कुन्हुया रात्रीस चिकुति भाजुपनि भोछि बिस्यवङ

थरस. पेन्हु कुन्हु बुधसिंह धाया गामसं चोनवन। खस्तो उमराव भिक नाप वङ ॥"

(थ्यासफुबाट)

[ने० सं० ८०४ (वि० सं० १७४०) कार्तिक शुक्ल अष्टमी बुधवारका दिन राति सपरिवार चिकुटि पाटनमा भागे, चार दिनपछि बुधसिंह भन्ने गाउँमा बस्न गए। खसहरू र उमराव भिक्त पनि संगै थिए।]

" स्वस्ति ॥ श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्लदेव श्रीश्रीजयभूपालेन्द्रमल्लदेव श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेव स्वह्म राजान नेपालस अनीति जुओ सोयाओ राजा राजाया जीव उपरस स्ङाओ उलिया निमित्तिन श्री ३ तलेजु माजुस्के सिजलपति तास्यं तया भाखा, कंतुया बबु महादेव उभ्गान अनेक कतक विषदान बियाओ फुतकु, विना अपराधस एल छोङाओ कुनकाओ फुतकु, भीममल्लया खं मयासिङ कङाओ श्रीभीममल्ल फुतकु, अनेक राजा राजा फाओ, अनेक स्त्रेष्ठ फुतकु, अनेक देवताया मन्त्र सेनकु, बालस्त्रीमैथुन याङाओ स्याक, थथिङ महादेव उभ्गाया काय, कंतु उभ्ग, थ्वनहृपां बदल उभ्गाया सेवा याङाओ चोङ, ओलस बदल उभ्ग जयकृष्णजु व निह्मसेन मान्धातायाके सेवां यातकु, मान्धाता मखुथे थुयकाओ, जयकृष्णजु नेह्म बा काय स्याक, ध्वजराज स्याक, बदल उभ्ग पितिङछोक, थ्वनंलिओं ओभ्ग हेयकाओ थेमं ह्लुयाओ मान्धाता स्यायतङ, उगुलि सियाओ, मान्धातान कंतु पितिनछोक, थुगुलि खुनसन, चिकुति ओ मिलय याङाओ मान्धाता स्याक, ओलसं हनकं चिकुतिया उपरस सङ, श्रीश्रीनृपेन्द्रमल्लजुजुन पितिङछोक, ओलसं ह्यानकनं चिकुतिन बोङाओ तओ, ह्यानकनं चिकुतिया उपरस सङाओ चिकुति बीस्यकर छोक, ओनलि श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल श्रीश्रीभूपतीन्द्र नेह्म फाव, वंशीधर बाओत किसि थुमिस जीवया उपरस सङ, थ्वगुलि सियाओ. श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लन पितिनछोक, थ्वया कर्त्तव्यन श्रीश्रीमहीपतीन्द्रमल्ल बिसेबिज्याक, गुणि ओभ्गानं फान कोखाव, स्याम ओभ्ग गंगाधर ओभ्गायां देशत्याग जुव, मेव अनेग कतकनं दुख्ख सेव, थ्वया कर्त्तव्यनं, श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्ल व श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्ल व फाव, ओलस थ्व कुपुत्र सियाओ, मूलचूक्स, सिजलपति ताक, राज्य दुकाय मदु धक, थुगुल सियाओ, लक्ष्मीनारायणयातं भोरोसा बियाओ, श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्ल फुतकु, चिकुतिया परिवारसहित फुतकु, श्रीश्रीमहीपतीन्द्रमल्लं फुतकु, थ्व मूलचूकस ताङा सिजलपति मखयक बोङाओ तओह्म लक्ष्मीनारायणं फुतकु, ओलस कुङाओ तओह्म कंतु मनिरायजुन जगन्नाथजु व मिलय याङाओ बिओ, जगन्नाथजु सिस्यंलि कंतुन वासर नकाओ ओया दाजु दंडपानिन प्रयोग यातकाओ मनिरायजु स्याक, ओनंलि श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्ल याकात तयाओ, श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल फुतके धक सङाओ, स्वह्म राजानं विचाल याङाओ पति चोस्यंतया, थ्वते ग्वह्म राजानं ग्वह्म राजाया वंशनं ग्वह्म काजिनं ग्वह्म राणीनं मेव सुनानं महादेव ओभ्गाया वंश दुकालसा,

ओमिसओ ध दयकलसा मिपु लंख अन्न द्राम वस्त्रादि छुँ वस्तु बिलसां श्रीश्रीश्रीतलेजुमाजुया कुदृष्टि राक श्रीश्रीश्रीपशुपति आदिन नेपालस दको देवताया कुदृष्टि लाक जुरो, कोटि पंचमहापातक लाक, कोटि शिवलिङ्ग ध्वंसन याङा पाप लाक, कोटि अभक्ष्याभक्ष्यन याङा पाप लाक, उपरान्त कोकलसां ध्व सिजलपति सुनानं कोकालसां पिचिल थिचिल यातसां कोकाय धक वचन बिलसां कोकायकलसां संपूर्ण देवताया कुदृष्टि पंचमहापातक लाको फल जुरो। ध्वते भाखाया दृष्टसाक्षी, श्री ३ चन्द्र सूर्य, श्रीश्रीउग्रमल्ल श्रीश्रीजयभास्करमल्लदेव ॥ श्रीविश्वंभर उपाध्या ॥ श्रीविद्यानन्द उपाध्या ॥ श्रीजयन्त उपाध्या ॥ श्रीकृष्णभट्ट भाजु ॥ श्रीमहेश्वरभट्ट भाजु ॥ श्रीहरिशङ्करभट्ट भाजु ॥ नवमीसिंह भा, ग्वगल भा ॥ ध्व चोस्यंतको मानयमयातसां ध्व पतिस चोस्यंतको हत्या जुरो ॥ सम्वत् ८१८ शुभ ॥

(वि० सं० १७५५ मा योगनरेन्द्रमल्ल, भूपालेन्द्रमल्ल, भूपतीन्द्रमल्ल, तीन जना मिली राखेको पाटन राजदरबारको ताम्रपत्र)

[स्वस्ति ॥ श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्लदेव श्रीश्रीजयभूपालेन्द्रमल्लदेव श्रीश्रीजयभूतीन्द्रमल्लदेव (हामी) तीन राजाले नेपालमा अन्याय भएको तथा राजाहरूको गाथ ताकेको देखेर श्रीश्रीश्रीतलेजुमाईकहाँ ताम्रपत्र टाँसेर राख्यौं।

यसको बेहोरा— कंतुका बाबु महादेव ओझाले अनेक किसिमका विष खुवाएर सिद्ध्यायो, विना अपराधमा पाटनमा पठाई शुत्र लगाई सिद्ध्यायो, भीममल्लको कुरा (नरदेव)मयासिङद्वारा चुक्ली लाई भीममल्ललाई सिद्ध्यायो, अनेक राजाहरूमा फुट पारिदियो, अनेक श्रेष्ठलाई सिद्ध्यायो, अनेक देवताहरूको मन्त्र बिगार्‍यो, बालस्त्रीलाई करणी गरी मार्‍यो। यस्तो महादेव ओझाको छोरो कन्तु ओझा पहिले बदल ओझाको सेवा गरी (जागीर खाई) बस्यो। अनि बदल ओझा र जयकृष्ण दुवैले (कन्तुलाई) मान्धाताकहाँ जागीरे गराइदिए। मान्धाताले अर्कै कुरा संझी जयकृष्णका दुबै बाबु छोरालाई मारिदिए, ध्वजराजलाई पनि मारिदिए, बदल ओझालाई निकालिदिए। त्यसपछि त्यो ओझाले (कंतुले) फकाई आफू अघि सरी मान्धातालाई मार्न खोज्यो। त्यो कुरा थाहा पाएर मान्धाताले कन्तुलाई निकालिदिए। यसपछि चिकुटिलाई मिलाएर (कन्तुले) मान्धातालाई मार्‍यो। त्यसपछि फेरि (कन्तुले) चिकुटिको उपरमा दगा धर्‍यो। राजा नृपेन्द्रमल्लले (कन्तुलाई) निकालिदिनुभयो। त्यसपछि फेरि पनि चिकुटिले (कन्तुलाई) बोलाएर राखे। (कन्तुले) फेरि चिकुटिको उपरमा दगा धरी चिकुटिलाई भगायो। त्यसपछि श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल श्रीश्रीभूपतीन्द्रमल्ल दुवैमा फाटो पारिदियो, वंशीधर बाग्रोत किसि यिनीहरूको ज्यानमा दगा धर्‍यो। यो थाहा पाएर श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लले (कन्तुलाई) निकालिदिनुभयो। उसको कर्त्तव्यले श्रीश्रीमहीपतीन्द्रमल्ल भाग्नुभयो। गुणी ओझाले मुंगुरको माला लाए (मुडिए), श्याम ओझा गंगाधर ओझालाई देश-निकाला भयो, (तिनीहरूले) अरू अनेक किसिमका दुःख पाए। उसको कर्त्तव्यले श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्ल श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्ल दुवैमा फाटो पर्‍यो। त्यसपछि यो कुपुत्र हो भनी थाहा पाएर (कन्तुलाई) राज्यमा पस्न नदिनू भनी मूलचोकमा ताम्रपत्र राखियो। यो थाहा पाएर लक्ष्मीनारायणलाई आड दिई श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्ललाई

सिद्ध्यायो, सपरिवार चिकुटिलाई सिद्ध्यायो, श्रीश्रीमहीपतेन्द्रमल्ललाई पनि सिद्ध्यायो । मूलचोकमा टाँसिराखेको ताम्रपत्रलाई वास्ता नगरी (कन्तुलाई) बोलाएर राख्ने लक्ष्मीनारायणलाई पनि सिद्ध्यायो । त्यसपछि छुनेर राखिएको कन्तुले मणिराय-संग जगन्नाथलाई मिलाइदियो । जगन्नाथ मरेपछि उसको दाजु दण्डपाणिद्वारा प्रयोग गराई औषधि खुवाएर मणिरायलाई मार्‍यो । त्यसपछि श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्ललाई एक्लै पारेर श्रीश्रीजयभूपालेन्द्रमल्लको साथ ताक्न लागेको हुनाले (हामी) तीन राजाले, विचार गरी ताम्रपत्र लेखी राख्यौं । यस कारण कुनै राजाले कुनै राजाको वंशले कुनै काजीले, कुनै रानीले (वा) अरू कसैले महादेव ओझाको वंशलाई भित्र पस्न दिए भने उसंग कुराकानी गरे भने आगो पानी अन्न पैसा वस्त्र आदि कुनै वस्तु दिए भने पनि श्रीश्रीश्रीतलेजु माईको कुदृष्टि (तिनीहरूमा) परोस् । श्रीश्रीश्रीपशुपति आदि नेपालका सबै देवताको कुदृष्टि परोस् । कोटि पञ्चमहापाप लागोस् । कोटि शिवलिङ्ग बिगारेको पाप लागोस् । कोटि अभक्ष्य खाएको पाप लागोस् ।

उप्रान्त यो ताम्रपत्र कसैले झिके भने, थिचोमिचो गरे भने, झिक भनी वचन दिए भने, झिक्न लाए भने पनि संपूर्ण देवताको कुदृष्टि परोस् । पञ्चमहापापको फल लागोस् । यस बेहोराका दृष्टसाक्षी— श्रीश्रीश्रीचन्द्र सूर्य, श्रीश्रीउग्रमल्ल श्रीश्रीजयभास्करमल्लदेव, श्रीविश्वम्भर उपाध्याय, श्रीविद्यानन्द उपाध्याय श्रीजयन्त उपाध्याय, श्रीकृष्णभट्ट भाजु, श्रीमहेश्वरभट्ट भाजु श्रीहरिशंकरभट्ट भाजु, नवमीसिंह भा, ग्वगल भा ।। यस ताम्रपत्रमा लेखेका जति कुरा मानेन भने यो ताम्रपत्रमा लेखे जति हत्या लागोस् ।। ने० स० ८१८ (वि० सं० १७५५) ।। शुभ ।।]

“यिनका (लक्ष्मीनरसिंहका) मन्त्री भक्तपुरका कचिंगल नरदेव काजी थिया.... भीममल्लले भक्तपुऱ्या मन्त्रीको कपट बुद्धि थाहा पाई पछि मलाई चुक्ली गरी बिगार पार्ला..... भनी चिताई पत्र लेखी आफ्ना तकियामनि यस्ता तरहका बेहोरा लेखी राख्या. भक्तपुऱ्याका बुद्धिले राज्य नासला .. वाग्मती–पूर्वपट्टिका मनुष्यको विश्वास मान्या नेपाल राज्य थामी रहन्याछैन... त्यस्ता तरहको पत्र लेखी गया... यस्तै वेलामा भक्तपुरका मन्त्रीका बुद्धिले तम्रा काजी भीममल्ल भोट गै भोटऱ्यासंग मिली रजाइँ गर्दछ भनी चुक्ली गर्दा क्या हो भनी संदेह मानी लिन मानिस पठाया... भीममल्ल आई सिंहढोका छिर्दा त्रिशली डवली पुग्दामा दश बाह्र जनाले पक्र्या. तरबारले प्रहार गरी विवेक नगरी मार्न लाग्या... यहाँपछि प्रतापमल्लले मनमा विचार्‍या..... इनै काजी नरदेव मयासिङ्का खेलले ठूलो कुरो उम्कायां.”

(भाषावंशावलीबाट)

+ + +

८२ संशोधित विषय-संख्या
४३ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१४।३।१० मा प्रकाशित नवौं इतिहास—संशोधनबाट]

राजा मानदेवकी रानी क्षेमसुन्दरीले ठूलो मन्दिर बनाई शिवलिङ्ग स्थापना गरिन्।

प्रमाण

"कान्त्या कान्तिमतः सुरानिह महैर्व्विद्वत्तया पण्डितान्
शूराञ्शूरतयार्त्थिनोऽपि वसुभिश्शुद्धैर्य्यशोभिर्न्नृपान्
दाक्षिण्येन च दक्षिणानरमयत् सर्व्वांश्च सर्व्वैर्गुणैः
यः श्रीमान् स विशुद्धकाञ्चनवपुश्श्रीमानदेवो नृपः १

पत्नी तस्याब्जपत्रामलशुभनयना श्लाघ्यसौभाग्यरूपा
संचिन्त्य क्षेमसुन्दर्य्यनुपमगुणधीर्द्धर्म्मकार्य्यैककार्य्या
श्रीमत्संस्थानरूपम्भवनमिह दृढङ्कारयित्वानुरूपम्
ऐशानं लिङ्गमग्र्यं विधिवदनुपमं स्थापयामास भक्त्या २

संवत् ३९० ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे दिव ७"

(लाजिमपाट धोबीचौरको मानदेवकी रानी क्षेमसुन्दरीले राखेको शिवलिङ्गको अभिलेख)

[कान्ति भएकाहरूलाई कान्तिले, देवताहरूलाई पूजाले, पण्डितहरूलाई विद्वत्ताले, शूराहरूलाई शूर्याइँले, माग्नेहरूलाई धनले, राजाहरूलाई सफा कीर्तिले सिपालुहरूलाई मनअनुसार चल्नाले, (अरू) सबैलाई सबै गुणले जो खुशी पार्नुहुन्छ। सफा सुनको जस्तो जीउ भएका उहाँ राजा श्रीमानदेव हुनुहुन्छ ॥१॥

उहाँकी (मानदेवकी) रानी, कमलको पात जस्तो सफा राम्रो आँखा भएकी, असल भाग्य र रूप भएकी, बेजोड गुण र बुद्धि भएकी, धर्म-कर्ममा मात्र लाग्ने भएकी क्षेमसुन्दरीले विचार गरीकन राम्रो आकार-प्रकार भएको, बलियो, सुहाउँदो मन्दिर बनाउन लगाई भक्तिले महादेवको राम्रो असल लिङ्ग यहाँ विधिपूर्वक स्थापना गर्नुभयो ॥२॥

संवत् ३९० ज्येष्ठ शुक्ल सप्तमी]

\+ \+ \+

८३ संशोधित विषय-संख्या
४४ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१५।१।१६ मा प्रकाशित दशौं इतिहास—संशोधनबाट]

खोटो टक मासी चोखो टक चलाउने कुरालाई लिएर पृथ्वीनारायणशाहको पालादेखि भोटसंग नेपालको सम्बन्ध बिग्रिरहेको थियो। यत्तिकैमा वि० सं० १८४४ मा दिगर्चाका टशी लामाका भाइ स्यामर्पा लामा कैदबाट भागी नेपालमा शरण पर्न आए। उनलाई नेपालले शरण दिंदा यही निहुँले वि० सं० १८४५ मा नेपाल र भोटको युद्ध भयो। यस युद्धमा नेपालको विजय भयो। यसैले वर्षको पचास हजार रुपियाँ भोटले नेपाललाई तिर्ने, आफूले जितेका भोटका प्रदेश नेपालले छोडिदिने गरी चीनको मध्यस्थतामा सन्धि भयो। परन्तु भोटले सो रुपियाँ एक वर्ष मात्र बुझाई पछि नबुझाएकोले वि० सं० १८४८ मा फेरि नेपालले भोटमा आक्रमण गऱ्यो, दिगर्चासम्म कब्जा गरी केही धन माल हात लाई नेपाली सैन्य फर्क्यो। यसपछि भोटले चीनसंग नेपालको विरुद्ध लड्न सहायता माग्यो। चीन— बादशाहले पनि भोटको सहायताको लागि आफ्नो फौज पठाइदिए। यसरी वि० सं० १८४९ मा नेपाल र चीनको बीचमा युद्ध भयो।

चीन र भोटको संयुक्त सेना नेपालका प्रदेशहरू कब्जा गर्दै अघि बढ्दै धैबुङसम्म आइपुग्यो। यसरी चीनिया फौज राजधानीबाट एक दिनको बाटोसम्म आइपुग्दा नेपालीहरू सावधान हुनु स्वाभाविक थियो। यसैले वेत्रावतीको तीरको आखिरी लडाइँमा नेपालीहरूले भएभरको शक्ति लाई लडे। यस पालि नेपालीको विजय भयो। यसबाट चीनियाहरूले त्यसभन्दा अघि बढ्ने आँट गर्न सकेनन् र सन्धि गर्ने कुरा चलाए। नेपालीहरूले पनि सन्धि गर्नु नै बढिया संझी सन्धिको कुरा मन्जूर गरे। यसपछि नेपाल र चीनको बीच सन्धि भई युद्ध समाप्त भयो।

सो सन्धिअनुसार स्यामर्पा लामालाई नेपालले सुम्पनुपऱ्यो, परन्तु उनले आत्महत्या गरेका हुनाले उनको लास र उनका माल सामानहरू मात्र चीनिया अधिकारीले पाए, अघि दिगर्चाबाट लुटी ल्याएको केही माल नेपालले फिर्ता दिनुपऱ्यो, पहिले भोटसंग भएको सन्धिपत्र च्यातियो, पाँच पाँच वर्षमा नेपाली दूतमण्डली चीन—बादशाहकहाँ जाने भयो, चीनले दरखल गरेको नेपालको भूमिबाट चीनिया फौज हट्यो, सो जग्गा नेपालकै भयो।

प्रमाण

"उप्रान्तः ॥ टक्सार पनि चोषो चलाउनु."

(पृथ्वीनारायणशाहको उपदेशबाट)

"स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीमज्जयप्रकाशमल्लदेवले स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीमन्नृप पृथ्वीनारायणशाहदेवकन धर्मपत्र लेखिदियां.

काठमाडौंको गोर्खाको टकसार चलाउनु. रुपैञामहा कपट नधाल्नु. दुवै टकसारमा एकै चास्नी गर्नु. गोर्खाका रुपैञा काठमाडौंले चलाउनु. काठमाडौंका रुपैञा गोर्खाले चलाउनु. भोट रुपैञा जिनिस पठाउँदा दुवैको बरोबर पठाउनु. भोटमा गोर्खा काठमाडौंको वकील बसाउनु. दुवै वकीलले ठेची मारी माल चलाउनु. दुवैका मबषाहिक ल्यायाको लैगयाको माल खोस्नु. काठमाडौंले खोस्या आधा गोर्खाकन दिनु. गोर्खाले खोस्या आधा काठमाडौंकन दिनु. काठमाडौंका रुपैञा तहाँ गोर्खाले नचलाया सास्ति गर्नु. दण्ड गर्नु. गोर्खाको रुपैञा इहाँ काठमाडौंले नचलाया सास्ति गर्नु. दण्ड गर्नु. पाटन बाटो आयाका महाजन लुटि नखानु. काठमाडौंमहा गोर्खाको उकील बसाउनु. गोर्खामहा काठमाडौंको उकील बसाउनु. उकीलका मतले भारि फोर्नु. माल हेर्नु. भोट बेपार गर्दा नुवाकोटको बाटो गर्नु. गोर्खाको माल जाहिर गरि ल्यायाको काठमाडौंले नखोस्नु. लुकाइ ल्यायाको खोस्नु. काठमाडौंको माल जाहिर गरि ल्यायाको गोर्खाले नखोस्नु. लुकाइ ल्यायाको खोस्नु. भोटबाट आयाका सुनारूपा बरोबरी लिनु. मधेस बाटो आयाका सिक्का बरोबर लिनु.

पाटन गोर्खाले खानु. नालदूम काठमाडौंलाई दिकन काठमाडौंको काम गर्नू. पाटन गोर्खाका हात चढऱ्याको दिन काठमाडौंले थाम्नु पर्नु. काठमाडौंका हात आयाका दिन गोर्खाकन सौंपिदिनु. अघिका गोर्खाको. पछिका काठमाडौंको.

एस करारमा रह्या धर्म्मको वृद्धि होस्. करार नराष्या पञ्च महापातक लागोस्. सम्वत् १८१४ रोज ३ मिति पौष वदी ८ लिखितमिति शुभम्."

(जयप्रकाशमल्लले पृथ्वीनारायणशाहलाई वि० सं० १८,४ मा गरिएको धर्मपत्र)

"स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणइत्यादिविविधविरुदावलिविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमत्पृथ्वीनारायणसाहदेवेषु सदा समरविजयीषु—

स्वस्ति श्रीनन्दु तथा श्रीकहरबसन्यातकस्ये सलामसलामसलामपूर्वकपत्रमिदं……

उपरांत इहाँको समाचार रुपयाको काममाहाँ आउन्या घेवालाइ ल्हाहासाका राजाले डाकिपठाया र जान लाग्यो. निश्चय जान लाग्यो. काम त तेसैको हातमाहाँ थियो. त्यो घेवा गयादेषि त कामकाज सबै छिज्यो. ज्या हुकुम सो सहि. …मिति श्रावन वदि १२ रोज १ मुकाम षासापुरि शुभम्."

[वि० सं० १८२६ मा केहरसिंहबस्नेतहरूले पृथ्वीनारायणशाहलाई खासाबाट लेखेको पत्रबाट । यो पत्र संशोधनमण्डलको संग्रहमा छ ।]

"स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य श्रीरणवीरषत्री श्रीअमरसिंहथापा श्रीवलदेवथापा अरू सब कुन्हुवा थुम कंपनी सिपाहीके आशिषपूर्वकपत्रमिदं…

उप्रान्त चीनका बादशाहका हुकुमले चीनका अंबा आइकन भोटको र हाम्रो घावन्देज धर्मपत्र भयो. प्रतापमल्ल राजा भीममल्ल काजीका पाला आधा कुतीतक भोटको र हाम्रो जो साँध हो सोही साँधको ठेगाना बाँधी सालिन्दा भोटले पचास हजार रुपैयाँ कर काठमाडौं ल्याई तिर्ने गरी बन्धेज भयो. अंबासमेत हाम्रा हजूर आया. उनसंग बसउठ गरी चिन बादशाहथें हाम्रो चिठीपत्र मानिस सरसौगात-समेत अंबाका साथ पठाञ्यूं… इति सम्वत् १८४६ साल भाद्रपद वदि २ रोज ६ मुकाम काठमाडौं ।"

(वि० सं० १८४६ मा रणवीरखत्रीहरूलाई लेखिएको पत्रबाट)

"प्रभूतचामीकरपरिपूरितकोषनिचयसंवर्द्धिताखर्व्वदर्प्पान्धीभूतभोटान्तदेशतिलकरमणीयल्हासानगर-नाथसकाशात्स्वबाहुबलविक्रमसंगृहीतपंचाशत्सहस्रतो ठकखञ्जूरप्रतिवर्षकरादानसंवर्द्धितकीर्तिप्रकाशितसक-लभूमण्डलश्रीमन्महाराजरणबहादूरसाहसमरप्रस्थानसमयोचितमंगलसामग्रीसमुचितां वैजयन्तीं प्रिये पश्य पश्य ।"

(राजपुरोहित शक्तिबल्लभले वि० सं० १८४९ मा बनाएको जयरत्नाकरनाटकको पञ्चम कल्लोलबाट)

[धेरै सुनले भरिएका ढुकुटीहरूद्वारा चढेको ठूलो घमण्डले अन्धा भएका भोट देशको टीका जस्तो राम्रो ल्हासा शहरका राजाबाट आफ्ना बाहुबल पराक्रमले पचास हजार तोला चाँदी (रुपियाँ) वर्सेनि कररूपमा लिनाले फैलिएको कीर्तिले सारा पृथ्वीमण्डल उज्यालो पार्ने महाराजाधिराज रणबहादुरशाहको लडाइँ जाने वेलामा लायक भएका मङ्गलका सामानहरूले युक्त भएको निशान हेर, हेर ।]

" सकलगगनाच्छादितधराधीशानेकलक्षतुरंगमेश्वरचीनपातसाहीवन्दितयोगीश्वरटशीलम्बुपालितदिगीर्च्यानगरीविध्वंसनाय पांडेदामोदरं.. नियोजितवान् नेपालनाथः श्रीरणबहादुरवर्मा ।"

दिगीर्चाऽऽदौ हृता येन चीनपातसाहिरक्षिता ।
रुक्मखर्जूरसंयुक्ता भोटस्तेनैव मारितः ॥३५॥

(जयरत्नाकरनाटक अष्टम कल्लोलबाट)

[सारा आकाश ढाकेका राजा, अनेकौं लाख घोडाका धनी चीनका बादशाहले ढोगिएका टशी लामाले शासन गरेको दिगीर्चा शहर ध्वंस गर्न दामोदर पाँडेलाई . नेपालका राजा रणबहादुरशाहले खटाउनुभयो ।

जसले पहिले चीनका बादशाहले रक्षा गरिएको सुन चाँदीले भरिएको दिगीर्च्चा कब्जा गरे । तिनैले (दामोदर पाँडेले) भोट देश पनि दख्खल गरे ।]

"श्रेयोस्तु संम्वत् ९११ मिति वैशाख शुक्ल पूर्णमासि, बुधवार, थ्व कुन्हु, वैशालीमहाविहारात्रस्थित श्रीश्यामार्पा लामाजुया, फिगुलिगु अवतारस अपराजीत श्रीमान् धर्मसिद्धिसागर, सेन नाम जुयाओ चोङ वेलस नेपाल विज्याङाओ श्री ३ धर्म्मधातु वागीश्वर प्रीतीन, थ्व घण्ट दोहोलपा जुलो ॥"

(सिम्भूमा श्यामार्पा लामाले राख्न लाएको घण्टाको वि० सं० १८४८ को अभिलेखबाट)

[ने० सं० ९११ (वि० सं० १८४८) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा बुधवारका दिन वैशालीमहाविहारमा रहने, दशौं अवतार भई रहेका श्रीधर्म्मसिद्धिसागरसेन नाउँ भएका श्रीश्यामार्पा लामा नेपाल आउनुभई उहाँले श्री ३ धर्म्मधातु वागीश्वर (बुद्ध लाई प्रसन्न पार्न यो घण्टा चढाउनुभयो ।]

"अघि नेपालका राजाको र भोटका राजाको २ तरफको दोस्ती थियो । नेपालको निखरा महिन्द्रमल्लिको टक्को चलन भोटमा थियो । वहापछि केही दिनसम्म नेपालका राजा जयप्रकाशमल्ल र भादगाउका राजा रंजितमल्लका पालामा महिन्द्रमल्लीमा ताँवा मिसाइ खोटा महिन्द्रमल्लिको टक् मारि भोटमा चलायाको थियो । जब नेपाल गोर्खा महाराजको अधीन भयो···खोटो चलन चलाउनु वढिया छैन. गोर्खा महाराजबाट निखरा टक्को महिन्द्रमलि पठाइदिन्छु भोट मुलुकमा चलाइदिनु भनि आफ्ना मानिस पठाउदा भोटका मानिसहरूले भोटको मुलुकमा खोटा महिन्द्रमली धेर छन् त्यो खारिज गर्नामा ठुलो नोक्सान हुन्छ. निखरा महिन्द्रमलि चलाउनाको हामिलाइ कबोल छैन. तहाबाट पनि खोटो महिन्द्रमलिको टक् मारी पठाइदिनु भनि गोर्खा महाराजलाइ भनि पठाया ।

यस्तै सवाल जवाफमा ६।१० वर्ष बित्यो ।...२ तरफका जिद्दिले कुरो लंभार हुन जादा ···३।४ वर्षसम्म २ तरफका महाजनहरूका आउन्या जान्या बाटो पनि बन्द गर्नाले गोर्खा महाराजको टक् माकुप् भयो ।

यस्तो हुदा पनि गोर्खा महाराजले भोट्यालाई आफ्नु दोस्त जानि यस कुराको बन्दोवस्तलाई आफ्ना तरफका भला मानिसहरू सिवानामा पठाइदेउ गोर्खा महाराजका तर्फबाट पनि आउन्याछन ... भनि पठाउदा पनि भोट्याहरूले यस्कुरामा चित्त नलाई बन्दोवस्तनिमित्त भलामानिसहरू सिवानामा पठाईदिएनन् ... लडाञिको मन्सुवा छ भन्या आउ भनि भोट्याहरूले गोर्खाका महाराजलाई भनि पठाया ... लडाञिकै मन्सुवा छ भन्या बेस हो म पनि आफ्ना फौज पठाई दिन्छु भनि भोट्याहरूलाई जवाफ दी पठाई आफ्ना फौज भोटमा पठाया । उसै फौजले लडाञि गरि सिकारजुङसम्म पुग्यो । ...

उहापछि भला आदमी टेसु लामाजी, डिगर्चाको र सांख्याको लामाजीहरूले गोर्खा महाराजका फौजमा गै २ तरफको निजाप गराइदिछौं लडाञि माकुप गर भनि भन्दा गोर्खा महाराजका फौजका मालिकले अघि भोटका मानिसहरूसित मिलाप गर्न खोज्याको हो· कबुल नगर्दा फौजस्मेत यहांसम्म पुग्याका हुं, कदाचित् तिमि मध्यस्थ भै सलुक गराउछौ भन्या ह्लासाका काजिलाई भला आदमीहरूस्मेत केरुङ् र कुतिमा डाकि पठाया २ तरफ्का मानिस् येकेठ्ठा भै बसि वन्दोवस्त गरौंला भनि टेसु लामाजिलाई भन्दा यस्कुरामा ति लामाहरू राजि भया । तसर्थ गोर्खा महाराजको फौज सिकारजुङ्बाट फिरि केरुङ् कुति झुगा फलाकाङ्मा आईबस्यो । यो सब विस्तार चीनका बादशाहले सुन्दा फौजका सर्दार चानचुन् २।४ अम्बा र धेरै फौज साथ ली ह्लासामा आया ।...

फौजको मालिक चानचुन्ले २ अम्बा मुताजिन् र टाङ्ताजिन्लाई सिपाहिहरूस्मेत् केरुङमा पठाईदिया । ति दुवै अम्बा केरुङमा पुगी दुवै तरफको मामिला सोधि धेरै सवाल जवाप गरि दोस्रा दिनमा ह्लासावालाको कसूर तजबीज गरि हप्काउदा ह्लासावालाले ५०००० रूपैया गोर्खा महाराजलाई सालबसाल दिनाको कबोल गर्‍यो र ती अम्बाहरूले देवताहरूलाई साछि राखि कबुलियतको धरमपत्र २ तरफबाट लेखपढ गराईदिया । धरमपत्र लेखपढ भयापछि फौजका मालिक् चानचुन्का तरफबाट आउन्या ति दुबै अम्बाले २ तरफको सलुक् गराई ह्लासा फर्कि गया । वहापछि ह्लासाका काजी र डिगर्चा सांख्याको लामाजीका तरफका मानिसहरूले पहिला साल कबुलियतमा लेख्याको बमोजिम् ५०००० रूपैया गोर्खा महाराजको खजाना दाखील गरि ती रुपैयाको रसीद ली ह्लासामा फर्कि गया । गोर्खा महाराजका भारादारहरूले पनि आफ्ना हात लाग्याका केरुङ कुति झुगा फलाक भलखालाई छोडि दि सानु अम्बा र फौज धरमपत्रको कागज ली नेपालमा आई पुग्या ।...

३ वर्षपछि ह्लासाको गुतसहि चीनदेवुक नेपालमा आई म सालबसाल नालवन्दि ५०००० रूपैया

दिन सक्तिन माफ गरिदेऊ भनि गोर्खा महाराजसित जाहेर गर्दा गोर्खा महाराजबाट २ तरफका खुसी राजीसित धरमपत्र भै लेखपढ भयाकोलाई झुट्ट गर्न सक्तिन, माफ माग्दछौ भन्या पहिले २ सालको बाकि १००००० रूपैया पत्ता लाइदेऊ. वहादेखीन् विंति गोचर गर भनि जवाप दिंदा तेस मुतसद्दिले २ सालको बाकी बावतको रूपैया दिनाको कबुल गरेन। त्यो मुतसद्दि बाहिरको भन्या मिलाप गर्न्या भित्रको भन्या फरेबि थियो। तेसले यो फसाद उठ्याको सामर्पा लामाले गर्नाले हो, यस लामालाई कुनै जुक्तिले पनि सिमानामा लगी सिवानाबाट पक्रि ह्लासा लैजाउं भन्या तजवीज गरि भित्र भित्रैबाट धुरेन काजी ऐतु काजी सर्दार च्यागलोचन, छसक लामा गैह्र ह्लासाका भारादारहरूलाई फौजसमेत सिवानामा झिकाई सामर्पा लामा र आफ्ना भारादारहरूलाई सिवानामा पठाइदिनु ह्लासाबाट पनि काजी भारादारहरू आउन्याछन् तिन्हेरु आपुसमा बसि मामिलाको बन्दोबस्त गर्न्याछन् भन्या कुरा सोहि मुतसद्दिले गोर्खा महाराजसित गर्‍यो। येक महिनाअघि नै सामर्पा लामा र मुतसद्दि चीनदेवुक गोर्खा महाराजको लिस्ति भन्याका जगामा गै बस्याका थिया। ...

गोर्खा महाराजबाट मुतसद्दिले भन्याको बमोजिम् कप्तान दमूसाह काजि दामोदरपाडे टक्सारि नरसिं सर्दार प्रबलराना सुवा भारथहरूलाई कुति पठाइदिया। ह्लासाबाट पनि धुरेन काजि ऐतु काजि सर्दार च्यागलोचन् छसक लामा डिगर्चा सांख्याको भलादमी गैह्र कुतिमा आया। गोर्खा महाराजका भारादारहरूले सामर्पा लामालाई लिस्तिबाट साथमा ली कुतिका नजिक छुसांग जग्गामा पुग्दा ह्लासाका भारादारहरूले मामिलाको बन्दोवस्त निमित्त हामिलाइ डाकिपठायाको होइन. सामर्पा लामालाई पक्रनानिमित्त यो जाल बाधि इन्हेरू आयाका हुन भंन्या निश्चय बुझि गोर्खा महाराजका भारादारहरूले सामर्पा लामालाई आफुसंग राखि सिपाहिहरूसमेत २ सुबेदार र सुवा १ लाई कुतिमा पठाईदिया।

सुबेदारहरूले सोहि जगामा पुगि धुरिन् काजि गैह्र ह्लासाका भारादारहरूलाई घेरा दी तिमिहरू मामिलाका बन्दोवस्त गर्न आयाका होइनौ सामर्पा लामालाई पक्रनाको मन्सुवा राख्दछौ भनि धुरिन् काजि ऐतु काजि सर्दार च्यागलोचन छसक् लामाहरूलाई पक्री सिपाहीहरूका साथ सामर्पा लामासमेत नेपाल पठाई गोर्खा महाराजका भारादारहरू धेरै फौजका साथ डिगर्चातरफ कूच गरि जादा बाटाका बीचमा लडाञि गर्दै उस तरफको फौजलाई हटाउदै लगी डिगर्चा पुग्या। गोर्खा महाराजको फौज नपुग्दै १५ दिन अघि छ्यांजु राजा र टेसु लामाजो डिगर्चा बस्न्या चिनियाका साथ डिगर्चाबाट ह्लासा रवाना भयाका थिया ....गोर्खा महाराजका भारादारहरू १५ दिनसम्म डिगर्चामा मुकाम गरि जो पायाको नगद जिनिस् माल असवाप जफत गरि वहाबाट येस्तरफ कूच गर्‍या।"

(नेपाल–चीन–युद्धसम्बन्धी संस्मरणपत्रबाट)

"स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्म-हाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजे रणबहादुरसाहबहादुरसम्शेरजङ्गदेवानाम् सदा समरविजयिनाम्.

स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्यराजभारासामर्थ श्रीकाजी जगजीतपाडे श्रीसर्दार अम्बरसिंथापा श्रीकप्तान गोलन्दाषवासके आशीषपूर्वकपत्रमिदम् ।

यहा कुसल ताहा कुसल चाहिये. पत्र आयो. अथ मालुम भयो. आगे यहाको समाचार भलो छ. उप्रान्त कौड्यामा वैरि आइ बस्याको कतिले तहा अर्का मुष आयाकोलाई थामन बसी अम्बरसिंहथापाले पल्टन अरु फौजसमेत ग्वाहार दिन गयाको वैरिलाई घर्काई कत्तल गरी काट्याको हानमार गर्‍याको फर्दसमेत विंति गरी पठायाछौ. विस्तार मालुम भयो. लडाइ फत्य गर्‍याछौ. बनायाछौ. फागुणमा लेष्याको चिठी रहेछ. असौजका ८ दिन जांदा यहां आइपुग्यो.

उप्रांत आजकल भन्या ताहाबाट आयेनन. उप्रांत धैबुंसम्म चिनियाको लस्कर आइपुग्दा र हाम्रा मानिसको मनसुभ घट्ता ढुंगा थामन्या घरी पर्‍यो र दोहरो फौज राषी पनी वैरि हटाउनुपर्‍यो. एस्तो काज परिआउदा ताहा तिमीहरूसंग जान्या भारा तिलंगा ढलेत खोसीन गयाका हुन्. कहीं न्याय पनि कहीं अन्याय पनी पर्‍यो. तपनी कसैलाई धान कसैलाई दाम गरी बक्सनेछौं. यसमा कसैले उदास हुनुपर्दैन. विवेक हामी राषनेछौं. सबैले यो कुरा सुनी पातिरजामा रहनु.

बाँकी वैरिदेखि काठमाडौं येक दिनको दरम्यान रहदा थामिन्या ठाउँमा थामी मनाइ सप्रन्या ठाउमा मनाइ छोडी सप्रन्या जग्गा छोडी यहां यस्तो पर्न गयो तिमिहरू धावा गरी आउ भनी लेषी पठायाथ्यौं. (ईश्वरी) का कृपाले आयाको वैरी जुझ बुझ गरी ढुंगो ठाडो राषी फर्कायौं.

उप्रांत ताहां तिमीहरूले पनि कुलच्याको जिमी थामी आयाको वैरी टार्‍याछौं. त्यहाको बन्दोवस्त भयापछि काज तेतै येकोहोरियो. तसर्थ ती जग्गा बडा ऐश्वर्यले मिल्याको छ नछाड. यहा यस्तो पर्दा केहि कुरामा थामपुर तहां पुग्न गयेन तापनि अब हाम्रो हो. थामपुर गरीबक्सनेछौं.

उप्रान्त देवनिधि पन्तले विंति लेष्याको ४० दिंमा यहाँ आइपुग्यो. तस चिठीमा क्या लेषेको रहेछ भन्या श्रीमोरिया राजाको फौज मदतलाई लंगुरगढमा थिया. गढवालका राजाले कबोल्याका रुपैंञा नदिंदा फौज फिर्‍यो. नवाप.को सल्लाहासित गोर्षाका भारा जगजीतपांडे अम्बरसिंथापा गोलैन्दा कप्तान यिनीहरू अलखनंदामा श्रीमोरिया राजासंग भेट भै घाको बन्दोबस्त भयो. श्रीयमुनापार श्रीमोरियाले षानु. श्रीयमुनावार गोर्षाले षानु. यो बन्दोवस्त गरी राजा फिर्‍यो. श्रीनगर गोर्षाको अम्बल भयो भनी लेष्याछन्. यहि समाचार··· बस्न्या २४ जना मानिसले पनि लेष्याछन् ताहाबाट आइपुग्याको छैन तपनी समाचार साँचै ठहरायौं. समाचार साचै भयापछि त बढीयै काम गर्‍याछौ भनी पुसी भयौं. अब

गर्न्या काजका अर्थकन कालुपाडे भगुषवासलाई ताहा पठायाको छ. इ २ समेत इनको पल्टन औ जोगमल्ल भक्तिथापा तस नव्या देसका सुवा ताहा राषी यति फौजले ताहा संभार रहने भनी काजी जगजीतपाडेका चित्तमा देष्या सरदार सुवा उमरा सुवेदारलाई तैले षटाई तहा राषनु. काजीले षटायाका मानिसले षटनमा रहनु. जो रहदैंन जो अपसरिया. जो रहला सो सरिया. काजी जगजीतपांडेले चाहिदा मानिस ली तहा को बन्देज गरी यस समय पजनी सबैरै गर्नुछ. मोहर देषत हजुर आउ.

उप्रांत हाम्रो फौज डिगर्चा पुगी फिरि आयाको बिस्तार अघि तिमीहरूलाई लेषेकै हो. ताहापछि यहां भयाको समाचार डिगर्चा लुट्याको र भोटेका काजीहरू पक्रियाको समाचार चीन पुग्दा चीनका वादसाहाको उजीर ज्वाइ टुङ्थाङ् भन्याको र अरू च्यानचुन हैकुन अंबा गैह्र सरदार औ चिनिञा मोकयोग्या गहम्वा षम्वा गैह्र फौजसमेत निगळदा फागुनमा लासा आइपुग्याछ्या. लासाबाट १।२ चिठी केही कुरा सलुकको साह्रो कुरा भन्या हाम्रा पीछा पर्न आयाका स्यामर्पा लामालाई र तिमीहरूले छेक्याका लासाका धुरीन काजो इतो काजीलाई हाम्रा छेउ पठाइदेउ भनी उसले २।३ पटक लेषता हाम्रा पीछा परेकालाई पीछाको धर्म थामना निमित्त नसौंपदा उजीर टुङ्थाङ् आफ्ना जीय अघि सरी फौज ली आषाढ सुदी २ रोज ५ का दिन कुकुरघाटका हाम्रा छुट्टै ठाना मिच्यो १ ठाना रह्यैको छ भनी केरुङ हाम्रा लस्करका सर्दारछेउमा षबर आउदा सर्दार शत्रुभंजनमल्ल आफ्ना तैनाथी सिपाहीसमेत तुलाराम उधौ २ सुवेदार कंपनी समेत केरुङबाट हिड्याछन्. वैरिले कुकुरघाटको ठाना छिनी गुहार आउने फौज हानौंला भनी आफ्नो चांजो पारी बाटामा बस्याको रहेछ. वैरिको चाँजो नबुझी पाङ्सीङटारका पल्लाछेउ हाम्रा गुहार जाने मानिस पातलै पुग्न गयाछं. तेसै ठाउँमा लडाइ जोरियेछ. तुलाराम सुवेदारसमेत २०।२५ मानिस हाम्रा षेत रह्याछन्. वैरिका पनि १०।१५ षेत रह्याछन्. केहि घाइता भयाछन्. हाम्रा पछि हट्तै लड्दै केरुङ आयाछन्. केरुङका ठानाका ढोकामा हाम्रा उधौषवास सुवेदारलाइ गोली लागी मरेछ. शत्रुभंजनमल्ल सर्दारले पनि १।२ आफुले पनि हानी आफुळाई पनि कंडामा र पापुरामा तोरको घा लागी भागी लस्करसंग केरुङमा आइ सामील भयाछन्. केरुङभित्र २ गढी बाहिर १ गढी हाम्रा थिया. हाम्रा कुहन्या मानिस पातलै रह्याछन्. उसै दिन किल्लामा वैरिले हम्ला गरेछ. किल्ला नफुट्ता पछि हटी बसेछ. उसका भोळीपल्ट फेरि लडाइ गर्न आयेछ. २ पहरसम्म लडाइ भइ नसकी पछि हटेछ. चौथा दिनपछि येक पहर रात बाँकी छ भन्दा आइलागेछ बन्दुक तीर बारुदका तिधिया झारपात आगो फुलटा हाली मीची पहिले बाहिरको किल्ला ४।५ घडी दिन चढ्दा अम्बल गरेछ. भीत्रका २ किल्लामा तमाम दीन लडाइ भयेछ. वैरिका पनि ३।४ सय मरेछ । हाम्रा पनि २ सय मरेछन्. घडी ४ येक रात चढ्दा हाम्रा २ किल्ला फुटेछ. हाम्रा मानिस केही निसकी भागी आया. उसै रातमा लपेटा ली २ घडी दीन चढ्दा रसुवा आइपुगेछ. दिनभर वारपारबाट गोलीको लडाइ भयेछ. १०।८ वैरिका मर्याछन्. रसुवा षोला माथिबाट तरी छेका हाल्ने गरी

वैरी आउदा हाम्राले रसुवा छोडी भाग्याछन्. रसुवाबाट भाग्याका हाम्रा र यताबाट जान्या भास्कर जगवल सुबेदार कंपनीसमेतको भेट स्याप्रुकमा भयेछ. षोला वार पार वैरिको र हाम्रो आड वारावार भयेछ. गाउ स्याप्रुकका सह्यारलाई प्रबलराना भारतषवास रणकेसरपांडे श्रीनाथ कंपनी केही उमरासमेत पुगेछन्. पुग्याका ७।८ दिनपछि तर्न्या भैकन वैरि आउँदा वारीबाट हाम्राले बंदुकको सलक लाउँदा तर्न पायेनछ हटेछ. २।३ दिनपछि माथिबाट बाकलो फौज तर्न्याको देषता हाम्रा लस्करलाई उकालो पर्दा स्याप्रुकको गाउँबेसीमा बस्याका हाम्रा फौज सह्याहसित धुंचे सर्‍याछन उपर हाम्रो भारी फौज दामोदर-पांडे समेत धंचेमा बस्याका थिया. भास्कर गजबल सुबेदार कंपनीसमेत धुंचेको थापलो देउराली भन्याको जग्गामा हातमाला पुगन्या गरी बस्याका रह्याछन्. वैरिले उसै जग्गामा कटक गर्न आउंदा २ पल्ट हाम्राले घर्काइ तेस्रो पटक हाम्रा २ सुबेदार ४०।५० पर्‍याछन. वैरिका दुइ सये अढाइ सये पर्‍या उ जगा अंवल गरेछ. उसै जगालाई धुंचेबाट गुहार गयाछन् बीचैमा वैरिले हान्न आइलागेछ. येक पटक हाम्राले हटाया-छन्. फेरि उसको भारी फौज आउंदा हाम्रा २।४ उसका २।४ मानिस मरेछन्. हाम्रा हटी धुंचेका भारादार-संग सामेल भै असजिलो जग्गा थियो र धुंचे छोडी धैवुङ आया. वैरिले पछेडा लिइ आउंदा कमान्यागढ-छेउ लडाइ जोरियेछ. हाम्राले जित्याछन ४०।५० वैरी गोली तरबारले मर्‍याछन्. सय डेढ सय भीरमा लडी मर्‍याछन्. रामच्यामा वैरीको लस्कर बसेछ. धैबुङमा हाम्रा लस्कर बस्याछन्. तेस्तै बीचमा धुंचेबाट वैरिले सलुक गर्न्या आसयेको चिठी उसले पठाउँदा हामीले ईहाबाट उस चिठीको प्रति उत्तर ली चिनिया पांडे र धुरीन काजीका साथको ढेवा १ छेकी राष्याको चिनिञा १ पठाञाथ्यां इनले हाम्रा भारादारलाई धैबुङ भेटी रामच्या गयाछन्. उजीर टुङथाङदेषि मनिको फौजको सर्दार हयेकुन र चुंटु ई २ सर्दारसंग चिठीपत्र पुग्याछन्. चिठीपत्र उजीर टुङथाङछेउ पठायाछन. हाम्रा जान्यालाई मुष जवानी क्या भरायाछन भने हाम्रा लस्कर भला मानिसलाइ बस्न यो जगा सागुरो छ. धैबुं छाडिदेउ गोर्षाका भलामानिस कुरा-कहानी गर्नालाई आउन् भनी राता कपरामा अक्षर लेषि उहि कपरा तिरमा उनी हाम्रा देउरालीको मुखतिर पनि यही तीर अक्षर देषा. तेरा लस्करलाई पनि देषा. हामीले पनि हात थाम्यौं तिमिहरूका लस्करमा हाथ थाम भनी अह्राइ पठायेछ. सोही तीर देउरालीका लस्करतिर पनि देषाइ दोहरै हाथ थामियो. धैबुंमा हामीलाइ जुझन पनि असजिलो थियो. उसले पनि भनि पठाउँदा भारादारले पनि छाडिदियेछन. वेत्रावती सांध वारी हाम्रो लस्कर वैरीको लस्कर पारी भैरहे. ताहा छेकी राष्याका चिनिया र धुरीन काजी इतो काजीलाई पठाइदेउ भनो उजीर टुङथाङले धैबुंबाट चिठी लेष्याको थियो र ई मानिसलाइ लो रणजीतपाडे भोटुपाडे नरसिंहटक्सारी रामदासपन्थ बलभद्र-षत्रीसलाई उजीर टुङथाङछेउ पठायौं. सावनका ३१ दिन जांदा शनिश्चरवार वेत्रावती तरी पारी वैरीका लस्करका मुहुडाका अम्बाहरूसंग रातीमा भेटघाट भयेछ. उसै रात यहा रह्याका चिनिञा

र धुरीन काजीलाई उजीर टुङ्थाङछेउ लै गयेछ. बीहायापछि आदित्यवार हाम्रा यताबाट जाने भारादार-हरूलाई दोपहरमा उजीर टुङ्थाङसंग मुलाकाद भयेछ. इहावाट लै गयाका चिठीको प्रतिउत्तर ली मंगलवारका दिन रणजीतपाडे र बलभद्रषवासलाई यता पठाइ दीयाछन. बुधवारका दिन यहा आइपुग्या. चीठीमा बहुत तरहका कुरा लेष्याका रह्याछन्. असली कुरा भन्या हामीलाई धैबुङ सागुरो छ. नुवाकोटमा हामीलाई आउनदेउ. तीम्रा २ मुषको लस्कर उठाई हामी नुवाकोट आई मुष्य राजा राजाका काका नुवाकोट हामीछेउ आई मील. सलुकका बन्दोवस्त गरौं राजा र राजाका काका नआया भला-मानिस भारा आउन कुराकहानी गरौं. हामीलाई नुवाकोट आउन पनि दियेनौ तिम्रा दुइ मुषका लस्कर पनि झिक्तैनौ त हामी बलैसित आउँछौ भनी चिठीमा लेष्याको रहेछ. फेरि दोस्रो चिठि लगत्तै यस बुझको आयो. पछिल्ला चिठीको जवाफ हामीले लेषी राष्याथ्यौं बलैसंग वारी आया हान्नु भनी हाम्रा लस्करलाई हुकुं बक्सी राष्याको थियो. भदौका ८ दिन जाँदा सोमवारका बिहान वैरिका १००० नौ दस वेत्रावती तरी चोकदे दामोदरपांडे भयातिर १ मुष साम्ने दुध्याथुम्कामा १ हाम्रो ठाना थियो उता १ मुष मुल बाटो गेर्पु तिर कृतिमानसिंह भयापट्टि १ मुष गरी आयेछ. तीनै मुषतिरबाट हटाई काट्तै वेत्रावतीसम्म लपेट्दै लै गयाछन्. वेत्रावतीका सांगुमा मुष्य चिनिञा भाराले आफ्नु भागन्या लस्करलाई काट्न लागेछ. सांगुबाट बाटो नपाउँदा वेत्रावतीमा घेर बग्याछन्. भीरबाट लडी मन्याका तलबार गोली काडमा पऱ्याका वेत्राव-तीमा बग्याका सब जम्मा वैरीका हजार बाह्र सय पऱ्याछन. हाम्रा तरबार गोली तीरले घाइत्या १५।१६ भयाछन्. चिनिञा जो भागी पारी गयामध्ये सरदार २ को नाक काटी दियाछन् र देषता देषतै वेत्राव-तीमा फाल हाली मऱ्याछन. बाकी वैरीका लश्करमा भोटुपाडे नरसिंहटक्सारी छँदैछन्. त्यो कटक भया पनि घाको संला वैरीले छाडेको छैन. हामीले पनि छाडेको छैन. बादसाहलाई चिठीपत्र सरसौगात ली पगरी बाधन्या भारा चीन जान्या भै पठाउँदा डिगर्चा लुटी ल्यायाको तम्रा दर्बारमा आइपुग्याको केहि माल पठाइदिनु. अघी केरुङमा भोटका काजी स्यामरपा लामा तिमीहेरुका भारा बसी गऱ्याको धर्मपत्र त्यो पनि पठाउ. स्यामरपा लामा भन्या मरी गयो. उनका परिआर आलमाल पगरी पठाइदेउ. उनैका गुम्बामा राषिदिउला भनी वारंवार उजीर टुङ्थाङले २।३ चिठी लेषदा यो सवै थोक ली हरि बलभद्र षवासलाई बडा टुङथाङका साथ चीन जान विदा गरी हिडायौं. बादसाहलाई चिठीपत्र सरसौगात ली पगरी बाधन्या भारादारलाई चीन पुग्न्या बादसाहको दर्शन गर्न्या आफ्नो केही बताउन्या गरी पठाउछौं. पठायाका भारालाई ली घाको ठेगाना बाधी आफ्नो लस्कर ली फिऱ्यो भन्या वढीयै भयो.

उप्रांत असौजका ५ दिन जाँदा चीन बादसाहलाई अर्जी सौगात ली काजी देवदत्तथापा सुबा प्रतिमनराना जेठाबुढा नरसिंहटक्सारीका छोरा जयन्तसाही षर्दार विष्णुसंकरको छोरो बलभद्रलाई बडा टुङथाङका साथ चीन विदा गरी हिडायौं. असौजका १० दिन जाँदा उजीर टुङथाङछेउ धैबुंमा

भेट मुलाकात भयेछ. हाम्रा भारा काजीहरूलाई देषी उजीर टुङथाङ बहुत षुसी भयाछन. चिनियाको लस्करलाई पनि पानालाई गाह्रो पऱ्याको रहेछ. दुषता पनि बहुतै दुषता रह्याछन्. मर्दा पनि बहुतै मर्दा रह्याछन्. हाम्रा भारा पुग्यापछि दुषन्या बिरन्या लस्कर षजना फिराउन लाग्याछन्. आफु टुङथाङ उठ्ता-साथ हिड्न्या लश्कर मात्र रह्याछन्. असौजका २४ दिन जाँदा शनिवार ६ तिथिका दिन उजीर टुङथाङ लस्करसमेत धैबुङ छाडी हाम्रा काजीहरू साथ ली चीनलाई फिऱ्या. इति संवत् १८४६ साल कार्तिक वदि ७ रोज १ मुकाम कान्तिपुर राजधानी शुभं ”

(रणबहादुरशाहले जगजीतपाँडेहरूलाई वि० सं० १८४६ मा पठाएको पत्र)

[ढुंगा = राज्य । खातिरजामा = सन्तोष । दरम्यान = बीच । कुलच्याको जिमी = जितेको जगा । घा = सन्धि । अपसरिया = विद्रोही । सरिया = आज्ञाकारी । सलुक = मेलमिलाप । षेत रह्याछन् = मरेछन् । भला मानिस = दूत । कटक = लडाइँ । परिआर = परिवार । आलमाल = मालताल । अर्जी = विन्ति । दुषता पनि बहुतै दुषता रह्याछन् = दुख्ने (घाइते) पनि धेरै रहेछन् ।

“ स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामनिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजे रणबहादूरसम्सेर्जङ्देवानाम् सदा समरविजयिनाम्—

स्वस्ति श्रीसर्वोपमाजोग्य राजभारासामर्थ श्रीदामोदरपांडेके आसिषपूर्वकपत्रमिदम्. ञाहा कुसल ताहा कुसल चाहिये. आगे ञाहाको समाचार भलो छ.

उप्रान्त चिन बादसाह भन्याको सानु होइन ठुलो बादसाह हो एस् पाला आयाको श्रीईश्वरिका मेहेरले काढिकन धपाउं भन्या पनि सकिन्या थियो. तर बादसाहसंगको ढुंगाको बिगार पारिराषनु पर राम्रो पर्दैन. तसर्थ उसले पनि घाइ गर्न आस्यो. हामिले पनि घाइ गर्न आट्युं. चार काजिमा एक काजि चिठिपत्र सर्सौगात लि चिन बादसाहको दर्सन गर्न पठाईदेउ भनि टुंध्याङ्ले पनि लेषेछ. तनहुँ लमजुङ्मा पनि घा गर्न हिजो काजिहरु जाँदै थिया. आज बादसाहछेउ काजि नपठाई पुग्दैन. यो हाम्रा चित्तले पनि देष्यो. ञाहा अरु काजिहरुलाई भंदा जेठो काजि बिर्ता पाउन्या दामुधर पाँडे जाला भनि भन्या. तसर्थ तैंले जान पऱ्यो. ढिल गऱ्या ढुङ्गाको बिरिन्याछ. तैंले तेतैबाट हिड्नुपर्ला. अऱ्हाउन पऱ्हाउनका अर्थलाई हाम्रा दर्बारको पाँडे होस् ढुङ्गाको सपऱ्न्या तलाई जस हुन्या तँ नजान्या केहि छैनस् जांन्यैछस्. एस् कुराको तेरो बुझ. यो मोहोर पुग्याका एक घरिका बिचमा एस् कुराको उत्तरा चाँडो

विंति गरि पठा. ढिल गऱ्या विरिन्याछ । मिति भाद्र शुदि १३ रोज ५ मुकाम कान्तिपुर शुभम्—"

(रणबहादुरशाहले वि० सं० १८४६ मा दामोदरपाँडेलाई लेखेको पत्र)

[मेहेर = दया । घाइ = सन्धि नै । मोहोर = लालमोहर]

"गङ्गा सीमा समासीत्तदवसरसमायातचीनाधिपोऽपि
नेपालध्वंसनोद्यन्मतिरतिबहुलान् ध्वंसितान्स्वान्विलोक्य ।
अङ्के तं स्थापयित्वा शिशुमवनिपतिं श्रीबहादूरसाहे
भैरव्युद्दामभावप्रकटितसुमतौ शासति प्रद्रुतोऽस्मिन्" ॥

(नुवाकोट भैरवीस्थानको वि० सं० १८४६ को अभिलेखबाट)

[भैरवीको ठूलो भक्तिभावले असल बुद्धि प्रकट भएका यहाँ बहादुरशाहले उहाँ बालक राजा (रणबहादुरशाह) लाई काखमा राखी शासन चलाइरहनुभएको वेलामा गङ्गा साँध लागेको थियो । त्यसै वेला नेपाललाई ध्वस्त पार्ने विचारले आएका चीन बादशाह आफ्नो धेरै (फौज) नाश भएको देखेर भागे ।]

\+ \+ \+

८४ संशोधित विषय–संख्या
४५ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।८।१५।२ मा प्रकाशित इतिहास–संशोधनबाट]

अशुद्ध

शङ्करदेव मानदेवका प्रपितामह (बाबुका बाजे) हुन् ।

शुद्ध

शङ्करदेव मानदेवका पितामह (बाजे) हुन् । तिनीहरूको वंशक्रम यस प्रकारको छ––

वृषदेव
|
शङ्करदेव
|
धर्मदेव
|
मानदेव

प्रमाण

"[श्रीम]च्चारु[न]यप्रतापविभ[वैऽऽर्या]यामसंक्षेपकृत्
[राजा]भूद् वृषदेव इत्यनुप[मः स]त्यप्रतिज्ञोदयः …

[त]स्याभूत्तनयः समृद्ध[विष]यः सङ्ख्येष्वजेयोरिभिः
[राजा] शङ्करदेव इत्यनुप[मो] दीप्तिप्रदः सत्यधीः……

[त]स्याप्युत्तमधर्म्मकर्म्मयशसः [पुत्रोर्थ]विद्धार्म्मिकः
[क]र्म्मज्ञो विनयेप्सुरुत्तमगु[णः श्रीध]र्म्मदेवो नृपः
[प]त्नी तस्य विशुद्धवंशविभवा श्रीराज्यवत्युत्तमा ····
यस्याञ्जात इहानवद्यचरितः श्रीमानदेवो नृपः"

(चाँगुको मानदेवको स्तम्भलेखबाट)

[राम्रा नीति प्रभाव ऐश्वर्यद्वारा लडाईं-भिडाईं कम गर्ने, बोलेको कुरा पुऱ्याउने वृषदेव नाउँ भएका बेजोड राजा हुनुभयो ।··· उहाँका (वृषदेवका) छोरा मुलुकको बढिबढाउ गराउने, लडाईंमा शत्रुहरूले जित्न नसकिने, तेजिला, साँचो विचार गर्ने शङ्करदेव भन्ने नाउँ भएका बेजोड राजा हुनुभयो ।······ असल धर्म कर्म यश भएका उहाँका (शङ्करदेवका) छोरा दण्डनीति जान्ने, धर्मात्मा, कर्मकाण्ड जान्ने, अनुशासन मन पराउने, असल गुण भएका श्रीधर्मदेव हुनुभयो । उहाँकी (धर्मदेवकी) चोखो कुलमा जन्मेकी बडामहारानी राज्यवती हुनुभयो । ...जसबाट असल बानीबेहोर भएका राजा श्रीमानदेव हुनुभयो ।]

"श्रीमान् बभूव वृषदेव इति प्रतीतो
राजोत्तमः सुगतशासनपक्षपाती ।

अभूत्ततः शङ्करदेवनामा श्रीधर्म्मदेवोप्युदपादि तस्मात् ।
श्रीमानदेवो नृपतिस्ततोभूत्ततो महीदेव इति प्रसिद्धः ॥"

(पशुपतिको द्वितीय जयदेवको अभिलेखबाट)

[बौद्ध धर्ममा झुकेका श्रीवृषदेव भनी प्रख्यात भएका असल राजा हुनुभयो । उहाँबाट (वृषदेवबाट) शङ्करदेव हुनुभयो । उहाँबाट (शङ्करदेवबाट) श्रीधर्मदेव पैदा हुनुभयो । उहाँबाट (धर्मदेवबाट) राजा श्रीमानदेव हुनुभयो । उहाँबाट (मानदेवबाट) प्रसिद्ध महीदेव हुनुभयो ।]

\+ \+ \+

८५ संशोधित विषय-संख्या
४६ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।६।१।४ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

प्रतापमल्लका भूपेन्द्र चक्रवर्त्तेन्द्र, महीपतेन्द्र, नृपेन्द्र, पार्थिवेन्द्र यी पाँच छोरा थिए ।

शुद्ध

प्रतापमल्लका भूपेन्द्र चक्रवर्त्तेन्द्र महीपतेन्द्र नृपेन्द्र पार्थिवेन्द्र यी पाँच छोराबाहेक अरू छोरा सुन्दरनारायण सुरतसाहि मान्धातासिंह तथा मठ्याहा छोरा भाकुतु थिए । यसरी प्रतापमल्लका नौ जना छोराहरू देखिन आएका छन् ।

प्रमाण

(प्रतापमल्लका भूपेन्द्र, चक्रवर्त्तेन्द्र, महीपतेन्द्र, नृपेन्द्र, पार्थिवेन्द्र, सुन्दरनारायण, सुरतसाहि यी सात छोराको प्रमाण माथि ११ संशोधित विषय—संख्यामा हेर्नुहोस्)

'इति श्रीसकलशास्त्रसंगीतशस्त्रादिनिखिलविद्यापारगवैदग्धसागरमहाराजकुमारश्रीमन्मान्धातासिंहविरचिते गीतकेशवे चारुचतुर्भुजो नाम चतुर्थस्सर्गः ।।

नेपालाधिपतेष्प्रतापनृपतेः श्रीमत्कवीन्द्रस्य च
सूनोः शस्त्रसमूहशास्त्रविविधालंकारनम्रस्य च ।
मान्धाताकविकेशरीति भुवनख्यातस्य काव्यं मुदा
श्रीकृष्णार्प्पितहृद्गतस्य सुधियां कण्ठेऽस्तु हाराय च ।।

नेपाले सम्मतेस्मिन् गगनग्रहमुनावङ्किते ज्येष्ठकृष्णे
ज्येष्ठाभे भद्रयोगे प्रतिपदि सबुधे श्रीगीतयुक्केशवं ।
मान्धातासिंहनाम्ना सुजनमनविनोदार्थमेवं विरच्य
ग्रन्थं चारक्षदेतन्मधुरसुललितं राधिकाकृष्णसौख्यं ॥

(वीरपुस्तकालयमा रहेको तेस्रो ६८ संख्याको गीतकेशव भन्ने पुस्तकबाट)

[सारा शास्त्र संगीत शस्त्र आदि जम्मै विद्यामा पारङ्गत भएका, खूप सिपालु, महाराजकुमार श्रीमान्धातासिंहले बनाएको गीतकेशवको चारुचतुर्भुज नाउँ गरेको चतुर्थ सर्ग सिद्धियो ।

नेपालका राजा कवीन्द्र श्रीप्रतापमल्लका छोरा, शस्त्रले शास्त्रले र किसिम किसिमका गहनाहरूले नुहेका, श्रीकृष्णमा चित्त लाएका 'कविकेशरी' भनीकन प्रख्यात भएका मान्धाताको यो काव्य विद्वान्हरूको घाँटीको हार बनोस् ।

ने० सं० ७९० (वि० सं० १७२७) ज्येष्ठ कृष्ण प्रतिपदा बुधवार ज्येष्ठानक्षत्र शुभयोगमा मान्धातासिंहले सज्जनहरूको मन बहलाउन यो गीतकेशव बनाउनुभयो, राधा र कृष्णको लीला भएको, मधुरो र राम्रो यो ग्रन्थ जोगाएर राख्नुभयो ।]

"सं ८०० पौष कृष्ण ॥ नवमी बृहस्पतिवार थ्व कुन्हु प्रतापमल्ल राजाया काय रओत भाकुतु मोक दिन ॥"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुबाट)

[ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३६) पौष कृष्ण नवमी बृहस्पतिवारका दिन राजा प्रतापमल्लका मझ्याहा छोरा भाकुतुको मृत्यु भयो ।]

\+ \+ \+

८६ संशोधित विषय-संख्या
४७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।१०।१।६ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

मानदेवका र उनका पालाका संवत् ३८६ देखि ४१३ सम्मका अभिलेख पाइन्छन्।

शुद्ध

मानदेवका र उनका पालाका संवत् ३८६ देखि ४२७ सम्मका अभिलेख पाइएका छन्।

प्रमाण

"संवत् ३८६ ज्यैष्ठमासे शुक्लपक्षे प्रतिपदि १
[रो]हिणीनक्षत्त्रयुक्ते चन्द्रमसि मुहूर्त्ते प्रशस्तेभिजिति"

(चाँगुको मानदेवको स्तम्भाभिलेखबाट। सम्पूर्ण यो अभिलेख माथि ३० संशोधित विषय-संख्यामा परेको छ।)

"संवत ३८६ वैशाखशुक्लदिवा २"

(लाजिमपाट धोवीचौरको र पशुपति त्रिगङ्गाको मानदेवको अभिलेखबाट। सम्पूर्ण यो अभिलेख ६६ संशोधित विषय—संख्यामा परेको छ।)

"संवत् ३६० ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे दिव ७"

(लाजिमपाट धोवीचौरको मानदेवकी रानी क्षेमसुन्दरीले स्थापना गरेको शिवलिङ्गको अभिलेखबाट। सम्पूर्ण यो अभिलेख माथि ८२ संशोधित विषय-संख्यामा परेको छ।)

"संवत् ३८६ आषाढमासे शुक्लदिवा १०

महेन्द्रसमवीर्य्यस्य कन्दर्प्पसदृशद्युतेः
राज्ञः श्रीमानदेवस्य सम्य[क्पा]लयतः प्रजाः
तत्पादभक्त्या विधिवद्रत्नसङ्घेन सर्व्वदा
रत्नेश्वरः प्रयत्नेन स्थापितोयं सुरोत्तमः

भगवते रत्नेश्वराय रत्नसङ्घेन दत्तं क्षेत्रं यथा दुंलङ्ग्रामप्रदेशे पञ्चानां शतानाम्भूमिः ५०० खोपृङ्ग्रामप्रदेशे षण्णां शतानाम्भूमिः ६०० दुंप्रङ्ग्रामप्रदेशे शतस्य भूमिः १०० ह्यस्प्रिङ्ग्रामप्रदेशे द्व्यर्द्धस्य शतस्य भूमिः १५० विलिविक्षप्रदेशे अर्द्धतृतीयस्य भूमिः २५० वाग्वतीपारप्रदेशे शतद्वयस्य भूमिः २०० बेम्मायामशीत्युत्तरस्य भूमिः १८० खैनष्पुप्रदेशे नवत्या भूमिः ६० वल–लप्रदेशे शतद्वयस्य भूमिः २०० यूपग्रामक्षेत्रप्रदेशे शतद्वयस्य भूमिः २००"

(देउपाटनको मानदेवको पालाको रत्नसंघले राखेको शिवलिङ्गको अभिलेख)

[संवत् ३८६ आषाढ शुक्ल दशमी। इन्द्रको जस्तो पराक्रम भएका, कामदेवको जस्तो कान्ति भएका, राजा मानदेवबाट राम्ररी प्रजाको पालना गरिरहनुभएको बेलामा, सधैं उहाँका पाउको भक्ति गर्ने रत्नसङ्घले विधिपूर्वक ठूला देवता रत्नेश्वरलाई कोशिशसाथ स्थापना गरें।

भगवान् रत्नेश्वरलाई रत्नसङ्घले चढाएका खेत—दुंलङ् गाउँमा पाँच शय ५०० भूमि, खोपृङ्गाउँमा छ शय ६०० भूमि दुंप्रङ् गाउँमा एक शय १०० भूमि, ह्यस्प्रिङ् गाउँमा डेढ शय १५० भूमि, विलिविक्षमा अढाई शय २५० भूमि, वाग्वतीपारि दुइ शय २०० भूमि, बेम्मामा एकशय असी १८० भूमि, खैनष्पुमा नब्बे ६० भूमि, वल–लमा दुइ शय २०० भूमि, यूपग्राममा दुइ शय २०० भूमि।]

"(संव)त् ४०२ राज्ञः श्रीमानदेवस्य सम्यक्पालयतो महीम्
आषाढशुक्लस्य तिथौ पञ्चदश्यां शुभार्त्थिना
वणिजां सार्त्थवाहेन गुहमित्रेण भक्तितः
संस्थापितोत्र भगवानिन्द्रो नाम दिवाकरः

क्षेत्रं यथा गुम्पद्वृम्प्रदेशे शतस्य भूमिः पिण्डकमानिका ६० "

(टेबहालको मानदेवको पालाको अभिलेख)

[संवत् ४०२ । राजा श्रीमानदेवबाट राम्ररी पृथ्वीलाई पालना गरिरहनुभएको वेलामा कल्याण चिताउने, व्यापारीहरूका नाइके गुहमित्रले आषाढ शुक्ल पूर्णिमामा इन्द्रनामक भगवान् सूर्यलाई भक्तिपूर्वक यहाँ स्थापना गरे। (गूठी राखेको) खेत—गुम्पद्बृं भन्ने ठाउँमा ६० मानिका पिण्डक (कुत) आउने शय भूमि ।]

"संवत् ४१३...... ज्यैष्ठशुक्लदिवा ११"

(पशुपतिको मानदेवको पालाको अभिलेखबाट । संपूर्ण यो अभिलेख ८७ संशोधित विषयसंख्यामा परेको छ ।)

"संवत् ४१६ ज्येष्ठशुक्लदिवा १३, अस्यान्दिवसपूर्वायाम
भर्त्तुः श्रीमानदेवस्य प्रसादोपचितश्रिया ।
[भ]क्तया स्थापितं लिग[ङ्ग]ङ्गुणवत्या शुभेच्छया ॥
शैवन्देवालयस्थस्य पितुः किन्नरवर्म्मणः ।
लिङ्गं संस्थाप्य यत्पुण्यधनञ्चाक्षय्यमस्त्विवति ॥"

(लाजिमपाट टुकुचा बारीभित्रको मानदेवकी रानी गुणवतीले स्थापना गरेको शिवलिङ्गको अभिलेखबाट)

[संवत् ४१६ ज्येष्ठ शुक्ल त्रयोदशीका दिन लिङ्ग (शिवलिङ्ग) स्थापना गरेर पाइएको पुण्यरूपी धन स्वर्गे हुनुभएका (आफ्ना) बुबा किन्नरवर्माको (निमित्त) अक्षय्य (नाश नहुने) भइरहोस् भनी (आफ्ना) पति मानदेवको निगाहले ऐश्वर्य बढेकी सत्कर्ममा मन लाएकी भक्त (भक्तिनी) गुणवतीले शिवलिङ्ग स्थापना गर्नुभयो ।]

"संवत् ४२५ माघशुक्लपौर्णमास्याम् अस्यान्दिवसपूर्व्वायां भट्टारकमहाराजश्रीमानदेवस्य साग्रं वर्षशतमाज्ञापयतः सम्राड्गुह्पतेस्पत्न्या विजयस्वामिन्या प्रतिष्ठापिता देवी विजयश्रीः"

(पलाञ्चोक भगवतीको मानदेवको पालाको अभिलेख)

[संवत् ४२५ माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन भट्टारक महाराज श्रीमानदेवले शयभन्दा बढी वर्ष (लामो काल) सम्म आज्ञा गरिरहनुभएको वेलामा सम्राट् गृहपतिकी पत्नी विजयस्वामिनीले भगवती बिजयश्री देवीको प्रतिष्ठा गरियो ।]

"संवत् ४२७ कार्त्तिके शुक्लदिवा १३"

(चाँगुको मानदेवको पालाको अभिलेखबाट । सम्पूर्ण यो अभिलेख माथि ३० संशोधित विषय–संख्यामा परेको छ)

" यस्येच्छया जगदिदम्पृथु विश्वरूपम्
सर्गस्थितिव्ययजराव्यसनादियोगैः
संयुज्यते वत तथा प्रतिमुच्यते च
तस्मै नमः सततमस्तु महेश्वराय १

सततसरलकान्तस्वाङ्गशोभासमृद्धः
अनुपहतयशोधीविक्क्रमश्रीप्रभावः
सुनयविदनुरक्तस्फीतस(द्)वृत्तलोकः
नृपतिरिह हतारिर्म्मानदेवो बभूव २

तस्यानवद्यगुणरत्ननिधानभूता
भूतानुकम्पचतुरा त्रिनयप्रवीणा
वीणानिनादमधुरस्वरवल्गुवाक्या
श्रीभोगिनीति कथितास्य बभूव देवी ३

तस्यां स लिच्छविकुलाम्बरपूर्णचन्द्रः
चन्द्रः प्रभामिव शरन्निशि निर्म्मलायाम्
स्फीतौजसं दुहितरं जनयाम्बभूव
आत्मानुरूपविविधामलसद्गुणाढ्याम् ४

नाम्ना सा विजयवतीति राजपुत्री
प्रख्याता विविधकलाविचक्षणत्वात्
या पत्यौ हर इव वार्त्तदेवलाभे
भक्तत्वात्तदनुनयैकपेशलाभूत् ५

तीव्रप्रसादजलधौतमनःकलङ्का
पुण्यक्रियापरिचयैकरसानुरक्ता
लिङ्गन्तदत्र विजयेश्वरमक्षयाय
सातिष्ठिपज्जनमनोनयनाभिरामम् ६

संवत् ४२७ आषाढशुक्लदिव १ ”

(पशुपति सूर्यघाटको मानदेवकी छोरी विजयवतीले स्थापना गरेको शिवलिङ्गको अभिलेख)

[जसको इच्छाले यो सम्पूर्ण विशाल संसारको सृष्टि, स्थिति, प्रलय, बुझ्याइँ, दुःख आदि हुन्छन् तथा छुट्छन्। ती महेश्वरलाई सधैं नमस्कार छ ॥ १ ॥

सधैं (बुढेस कालमा पनि) सोझो (नकुप्रिएको) जीउ हुँदा अङ्ग-ढङ्ग मिलेका, यश बुद्धि पराक्रम ऐश्वर्य यी सबै थोक भएका शत्रुहरूलाई नष्ट पारेका राजा मानदेव हुनुहुन्थ्यो। उहाँका दुनियाँहरू उहाँमा रत्तिएका सुखी र सच्चरित्र छन् ।२

उहाँकी (मानदेवकी) असल गुणरूपी रत्नका खानी भएकी, प्राणीमा दया गर्ने, विनयले युक्त भएकी, वीणाको आवाज जस्तै मधुर स्वर र राम्रो बोलीवचन भएकी ‘श्रीभोगिनी’ भनीकन प्रख्यात भएकी देवी(बडामहारानी) हुनुहुन्थ्यो ।३।

लिच्छविकुलमा जन्मेका उहाँले (मानदेवले) उहाँमा (भोगिनीमा) चन्द्रमाले शरद् कालको सफा रातमा जूनलाई झैं तेजिली, आफू सुहाउँदा अनेक असल गुणहरू भएकी छोरी विजयवतीलाई जन्माउनुभयो ॥ ४ ॥

उहाँ राजकुमारी विजयवती किसिम किसिमका कलामा सिपालु हुनाले प्रख्यात हुनुहुन्छ। महादेवमा जस्तै आफ्ना पति वार्त्त देवलाभमा उहाँको भक्ति छ तथा उहाँलाई प्रसन्न पार्न उहाँ जान्नुहुन्छ ॥ ५ ॥

त्यस कारणठूलो प्रसाद(मनको सफाइ)रूपी पानीले मनको कलङ्क पखालेकी, धर्म कर्म-गर्ने काममा मात्र चाख लिने भएकी उहाँले (विजयवतीले) मोक्ष होस् भन्नाका लागि राम्रो विजयेश्वर लिङ्ग यहाँ स्थापना गर्नुभयो ॥ ६ ॥

संवत् ४२७ आषाढ शुक्ल प्रतिपदा।]

+ + +

८७ संशोधित विषय-संख्या
४७ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।१०।१६ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

पशुपतिनाथको मन्दिरको सँगै उत्तरपट्टि रहेको त्रिशूलमनिको जलहरी जयवर्माले राखेका हुन् ।

शुद्ध

पशुपतिनाथको मन्दिरको सँगै उत्तरपट्टि रहेको त्रिशूलमनिको जलहरी जयलम्भले राखेका हुन् ।

प्रमाण

"संवत् ४१३ श्रीमानदेवनृपतेश्चरणप्रसादात्
भक्त्या विशुद्धमतिना जयलम्भनाम्ना
लिङ्गञ्जयेश्वरमिति प्रथितं नृलोके
संस्थापितं सनृपतेर्ज्जगतो हिताय १
भगवतोस्य लिङ्गस्य कारणपूजायाः सम्यक्प्रवर्त्तनाय स्वपुण्याप्यायनार्त्थन्दत्तमक्षयणीयम्
भूमिः ४५० पिण्डकं मा २०० ज्यैष्ठशुक्लदिवा ११ "

[संवत् ४१३ ज्येष्ठ शुक्ल एकादशीका दिन राजा श्रीमानदेवको पाउको निगाहाबाट जकलम्भले भक्तिले शुद्ध चित्त भई राजालगायत (सारा) दुनियाँको हितका लागि जयेश्वर भनी पृथ्वीमा प्रख्यात भएको लिङ्गको स्थापना गरे । यी भगवान् लिङ्गको कारण (निमित्त) पूजा राम्ररी चलाउनाका लागि आफ्नो पुण्य बढोस् भनी २०० मानिका पिण्डक (कुत) आउने ४५० भूमि कोइलाकाँटा गरी गूठी राखे ।']

मूल शिलालेखमा 'जयलम्भनाम्ना' भएको ठाउँको प्रतिलिपि यस प्रकारको छ—

\+ \+ \+

८८ संशोधित विषय–संख्या
४८ क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।११।१ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

ऋद्धिनरसिंहमल्ल योगनरेन्द्रमल्लका दौहित्र (छोरीका छोरा) हुन् ।

शुद्ध

ऋद्धिनरसिंहमल्ल योगनरेन्द्रमल्लका भानिजका छोरा हुन् । यिनीहरूको वंशक्रम यस प्रकारको छ–-

सिद्धिनरसिंहमल्ल
|
श्रीनिवासमल्ल
|
रुद्रमल्ल+रुद्रमती — *योगनरेन्द्रमल्ल*
|
रुद्रेन्द्रमल्ल
|
ऋद्धिनरसिंहमल्ल

प्रमाण

आसीत् सिद्धिनृसिंहमल्लनृपतिः कल्पद्रुकल्पः क्ष्मी
गोपालाङ्घ्रिसरोजधूलिधूसरशिला युद्धेषु योधाग्रणीः ।……

तस्यात्मजो भूमिधरेशकन्यापादाम्बुजाशक्तविशुद्धचेताः ।
लक्ष्मीनिवासात्प्रथिताभिधानः श्रीश्रीनिवासाख्यमवाप भूप ॥

तस्माद्रुद्रमती बभूव जलधेः पद्मेव पद्मेक्षणा
यस्या विष्णुरिव क्षमी विमलधीः श्रीरुद्रमल्लः पतिः ।
प्रासादो रजताचलाकृतिरयं नारायणप्रीतये—
नेकस्वर्णघटैर्विभूषितशिखो हृद्यो यया कारितः ॥

यस्याश्चावरजः शशास ललिताभिख्यां पुरीं श्रीमतीं
श्रीमद्‌योगनरेन्द्रमल्लनृपतिर्वैरीभपञ्चाननः ।
यस्याः सूनुरभून्मुरारिचरणध्यानाम्बुधौताशयः····
वीणावादननिर्जितामरमुनी रुद्रेन्द्रमल्लाह्वयः ॥

तस्यात्मजो नीतिविदां वरिष्ठः ·········
श्रीऋद्धिपूर्वो नरसिंहनामा ।
संवत् ८२५ ज्येष्ठशुक्लद्वादश्याम् ।

(पाटन सौगलको नारायणमन्दिरको वि० सं० १७६२ को अभिलेखबाट)

[कल्पवृक्ष जस्ता, सहनशील, कृष्णको चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, लडाईंमा योद्धाहरूका अधिसरा राजा सिद्धिनरसिंह हुनुभयो । उहाँका (सिद्धिनरसिंहका छोरा) पार्वतीको चरणकमलमा लागेको चोखो मन भएका, लक्ष्मीको निवास भएका हुनाले नाउँ चलेका राजा श्रीश्रीनिवासमल्ल हुनुभयो । समुद्रबाट लक्ष्मी झैं उहाँबाट (श्रीनिवासबाट) कमल जस्ता आँखा भएकी रुद्रमती जन्मनुभयो । जसका (रुद्रमतीका) पति विष्णु जस्ता, सहनशील, सफा बुद्धि भएका श्रीरुद्रमल्ल हुनुहुन्छ । जुन रुद्रमतीले नारायणलाई खुशी पार्न अनेक सुनका गजूरले टुप्पो सिंगारिएको चाँदीको पर्वत जस्तो राम्रो यो मन्दिर बनाउनुभयो । जसका (रुद्रमतीका) भाइ शत्रुरूपी हात्तीमा सिंह जस्ता भएका राजा श्रीयोगनरेन्द्रमल्ल राम्रो ललितपुरलाई शासन गर्दै हुनुहुन्छ । जुन रुद्रमतीका छोरा कृष्णको पाउको ध्यानरूपी पानीले मनसाय पखालिएका ······· वीणाको बजाइले नारदलाई माथ गरेका रुद्रेन्द्रमल्ल हुनुहुन्छ । उहाँका (रुद्रेन्द्रमल्लका) छोरा नीति जान्नेहरूमा श्रेष्ठ भएका ········· श्रीऋद्धिनरसिंह जन्मनुभयो ······ ने० सं० ८२५ (वि० सं० १७६२) ज्येष्ठ शुक्ल द्वादशीमा]

"तदाभवत् महाराजा ऋद्धिनृसिंहभूपतिः।
श्रीश्रीयोगनरेन्द्रस्य भागिनेयात्मजो बभौ॥

सम्वत् ८३५ माघमासे कृष्णपक्षे त्रयोदश्यान्तिथौ श्रवणानक्षत्रे परिघयोगे गडकरणे ...... आदित्यवासरे"

(पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको चैत्यको वि० सं० १७७१ को अभिलेखबाट)

[यस वेला श्रीश्रीयोगनरेन्द्रका भानिजका छोरा महाराजाधिराज ऋद्धिनरसिंह सुहाइरहनुभएको छ। ने० सं० ८३५ (वि० सं० १७७१) माघ कृष्ण त्रयोदशी श्रवणनक्षत्र परिघयोग गरकरण ... . आदित्यवारका दिन]

"श्रीमाणिग्लाधिपति महाराजाधिराज श्रीश्रीजयवीरऋद्धिनरसिंहमल्ल देवसन श्री ३ इष्टदेवता प्रीतीन थ्व लुया तोरण दोहोरपा जुरो सम्वत् ८३६ आश्विणिशुक्लप्रतिपदातिथौ॥"

(पाटन मूलचोकको ऋद्धिनरसिंहको वि० सं० १७७३ को अभिलेखबाट)

[श्रीमाणिग्लका (पाटनका) मालिक महाराजाधिराज श्रीश्रीजयवीरऋद्धिनरसिंहमल्लदेवले श्रीश्रीश्रीइष्टदेवतालाई खुशी पार्न यो सुनको तोरण चढाउनुभयो।.... ने० सं० ८३६ (वि० सं० १७७३) आश्विन शुक्ल प्रतिपदामा।]

\+ + +

८९ संशोधित विषय-संख्या
४९ क्रमागत संख्या

[भोलानाथ पौडेल + धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।११।२३।१ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

पाटनका शासक महापात्र विष्णुसिंहका उद्धवसिंह भन्ने एक जना छोरा थिए ।

शुद्ध

पाटनका शासक महापात्र विष्णुसिंहका नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंह नाउ गरेका तीन छोरा थिए ।

प्रमाण

(यसको प्रमाण २ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्)

+ + +

९० संशोधित विषय-संख्या
५० क्रमागत संख्या

[धनवज्र वज्राचार्यको वि० सं० २०१६।१२।१५ मा प्रकाशित इतिहास—संशोधनबाट]

अशुद्ध

वि० सं० १७४४ मा कान्तिपुरका राजा पार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भएपछि उनका छोरा भूपालेन्द्रमल्ल कान्तिपुरको गद्दीमा बसे। भूपालेन्द्रका भाइ लक्ष्मीनारायण हर्ताकर्ता बने।

शुद्ध

पार्थिवेन्द्रमल्लका छोरा भूपालेन्द्रमल्लको जन्म वि० सं० १७३६ मा भएको थियो। वि० सं० १७४४ मा राजा हुँदा भूपालेन्द्रमल्ल ८ वर्षका बालक थिए। यस कारण भूपालेन्द्र राजा हुँदा हर्ताकर्ता बन्ने मन्त्री लक्ष्मीनारायण भूपालेन्द्रका भाइ होइनन् भन्ने देखिन आउँछ। किनभने ८ वर्षभन्दा कम उमेरमै लक्ष्मीनारायण हर्ताकर्ता बन्नु सम्भव छैन।

अहिलेसम्म पाइएका शिलापत्र ताम्रपत्र टक त्यसै ताका लेखिएको थ्यासपु भाषावंशावलीबाट लक्ष्मीनारायणका विषयमा यी कुरा थाहा पाइएका छन्—

लक्ष्मीनारायण जोशी काठमाडौंका भारादार थिए। वि० सं० १७४० मा प्रधान मन्त्री चिकुटि भागेको चार दिनपछि लक्ष्मीनारायण बावत जयकृष्ण श्रीकण्ठु यी चार जनाको मन्त्रिमण्डल बन्यो। यो मन्त्रिमण्डल बनाउँदा पाटनका राजा श्रीनिवासमल्ल आफैं आएका थिए। वि० सं० १७४४ आषाढमा विष खुवाइएकाले काठमाडौंका नवयुवक राजा पार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो। राजकाज छोडी पशुपतिमा बसी धर्म-कर्ममा लागेका भूतपूर्व प्रधान मन्त्री चिकुटिलाई राजालाई विष खुवाएको अभियोग लगाई मारे। चिकुटिका अनुयायी खसहरू र मन्त्री वंशीधर पनि मारिए। पार्थिवेन्द्रलाई विष खुवाउने काममा लक्ष्मीनारायणकै हात थियो भन्ने लक्ष्मीनारायणका विरोधीहरूको भनाइ थियो। पार्थिवेन्द्रमल्ल मारिएको १३ दिनपछि उनका ८ वर्षका

छोरा भूपालेन्द्रमल्ल कान्तिपुरको गद्दीमा राखिए। प्रधान मन्त्रीको पदमा लक्ष्मीनारायण पुगे। यस उत्सवमा भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्ल उपस्थित भएका थिए। राजा बालक हुँदा प्रधान मन्त्री लक्ष्मीनारायणको शक्ति बढ्दै गयो र उनी हर्ताकर्ता बन्न थाले।

यस वेला प्रतापमल्लका एक जना छोरा महीपतेन्द्रमल्ल जीवित थिए। त्यसो हुँदा लक्ष्मीनारायणलाई आफ्नो शक्ति बढाउने काममा महीपतेन्द्रमल्लबाट विघ्न आउने सम्भावना थियो। यस कारण पार्थिवेन्द्रमल्ल मारिएको दुइ महीनापछि नै वि० सं० १७४४ भाद्रमा देउपाटनमा पशुपतिका पुजारी राघवानन्द स्वामीको घरमा बसेका महीपतेन्द्रलाई लक्ष्मीनारायणले जबरजस्ती पक्री मार्न लगाए।

यी लक्ष्मीनारायणले जैसीदेवल बनाए तथा यिनले हात्ती दान घर दान गरे। राजमाता ऋद्धिलक्ष्मी, राजा भूपालेन्द्र, यी लक्ष्मीनारायणसमेत भई काठमाडौंको ठूलो गरुड राखे।

कान्तिपुरबाहेक ललितपुर भक्तपुरमा पनि षाड्गुण्य (राजनीतिको दाउपेच) खेल्न लक्ष्मीनारायण पुगेका थिए। यिनले पहिले ललितपुरका राजा योगनरेन्द्रमल्ललाई आफ्नो पक्षमा मिलाई भक्तपुरका राजा जितामित्र-मल्ललाई हामीसंग मिल्ने मन भए आफ्ना प्रधान मन्त्री भागिरामलाई खोस्नुहोस् भनी कर लाए। त्यस वेला यी भागिराम भक्तपुरका प्रभावशाली प्रधान मन्त्री थिए। भक्तपुरका राजाले पहिले त आफ्ना प्रधान मन्त्रीलाई खोस्न मञ्जूर गरेनन्। परन्तु कान्तिपुर र ललितपुर मिली भक्तपुरमा आक्रमण गरी भक्तपुरका बासिन्दालाई दुःख दिंदा भक्तपुरका दुनियाँमा विद्रोह फैलियो र भक्तपुरका राजा जितामित्रले कान्तिपुरमा शरण लिन विवश हुनुपर्‍यो। भक्तपुरका दुनियाँले प्रधान मन्त्री भागिरामको घर घेरी सारा सम्पत्ति लुटेर लिए, घर भत्काई आगो लाइदिए। त्यस वेला भागिरामले भागेर ज्यान जोगाए। जितामित्र कान्तिपुर आएपछि ललितपुरका राजा योगनरेन्द्रमल्ल पनि कान्तिपुर आई तीनै राजाले परस्परमा मिल्ने कुरा गरी जितामित्रमल्ल र योगनरेन्द्रमल्ल दुवै फर्केर गए। परन्तु यो मेल धेरै समयसम्म टिकेन।

प्रधान मन्त्री लक्ष्मीनारायण राजकीय ठाँटबाँटमा रहन्थे तथा बस्न पनि प्रायः राजदरबारमै बस्तथे। लक्ष्मीनारायणले राजा भूपालेन्द्रमल्लको साथसाथै आफ्नो पनि नाउँ लेखाई टक चलाए। लक्ष्मीनारायणको यो रमझम अरू भारादारहरूलाई मन नपर्नु स्वाभाविक थियो। पार्थिवेन्द्रलाई विष खुवाएको अभियोग लाई चिकुटिलाई मार्दा उनका अनुयायी केही खसहरू पनि मारिएका थिए। यसैले खसहरूको एक दल लक्ष्मी-नारायणसंग बदला लिने दाउमा थियो। वि० सं० १७४७ भाद्रमा मौका पाई खसहरूको एक दलले लक्ष्मीनारायणउपर उनकै घरमा हमला गर्‍यो। यसबाट घाइते भएका लक्ष्मीनारायण भाग्दै राजदरबारतिर आउँदा बाटामा खसहरूले भेट्टाई लक्ष्मीनारायणलाई मारे।

यसरी प्रधान मन्त्री लक्ष्मीनारायणको अन्त भएपछि मानसिंह प्रधान मन्त्री भए।

प्रमाण

"महाराजाधिराज समस्तराजचक्रभव्यचूडामणि कविराजराज श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लदेवस थओ, पुत्र श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्लया, माजु श्रीइन्द्रमतीदेवीया, प्रिया राज्यलक्ष्मीदेवीया, पट्टमहिषो ऋद्धिलक्ष्मीदेवीया ङाह्मसं पुनर्जन्म मुमालकाओ श्रीश्रीश्रीपरमेश्वरीस चरणस सेवा याङाओ चोङा कामनानं ङाह्मस लून प्रतिमा दयकाओ स्थापना याङा जुलो ।···सम्वत् ८०२ माघे मासि कृष्णपक्षे षष्ठ्यान्तिथौ हस्तनक्षत्रे धृतियोगे सौम्यवासरे थ्व कुन्हु····· "

(कान्तिपुर तलेजुअगाडिको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भाभिलेखबाट)

[महाराजाधिराज, सारा राजसमूहका असल चूडामणि भएका, कविराजराज श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लदेवले आफ्नो, छोरा श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्लको, आमा श्रीइन्द्रमती देवीको, रानीसाहेब राज्यलक्ष्मीदेवीको, महारानी ऋद्धिलक्ष्मीदेवीको यी पाँच जनाको पुनर्जन्म नहोस् भनीकन श्रीश्रीश्रीपरमेश्वरीको चरणको सेवा गरेर बस्ने इच्छाले पाँच जनाको सुनको प्रतिमा बनाएर स्थापना गर्नुभयो । ने० सं० ८०२ (वि० सं० १७३८) माघ कृष्ण षष्ठी हस्तनक्षत्र धृतियोग बुधवारका दिन·····]

"सं० ८०२ माघ कृष्णः ।। पंचमी प्र षष्ठी हस्तनक्षेत्र धृतियोग बुधवार थ्व कुन्हु श्रीश्रीजयपार्थिवमल्लन त्रिशूलरिविस रोहो खंबस थमं श्रीरिद्धिलक्ष्मी रानी खतिनी राज्यलक्ष्मी मामं काय थाकुलं थ्व पनि ङाह्मं रोहो छगुलिस्त खारिक तया जुरो ।"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासपुबाट)

[ने० सं० ८०२ (वि० सं १७३८) माघ कृष्ण पञ्चमी उप्रान्त षष्ठी हस्तनक्षत्र धृतियोग बुधवारका दिन श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लले त्रिशूलडबलीमा शिलास्तम्भमा आफू, महारानी ऋद्धिलक्ष्मी, रानीसाहेब राज्यलक्ष्मी, राजमाता, छोरा ठाकुर† यी पाँच जनाको सालिक राख्नुभयो ।]

"सं० ८०० भाद्रपद शुक्ल ।। त्रयोदशी श्रवण प्र धनेष्ठनक्षत्र अतिगण्डयोग शुक्रवार थ्व कुन्हुया वेला घटि ७ वेङाव घटि ११ थ्वतेनहा श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्लया काय थाकुरया अन्नप्राशन याचका दिन ।।

टिप्पणी—

† माथि उद्धृत पार्थिवेन्द्रको स्तम्भलेखमा सालिक राखिएका पाँच जनामध्ये एक जना पार्थिवेन्द्रका छोरा भूपालेन्द्र भनी लेखिएकोले हुनाले यहाँ थ्यासपुमा उल्लिखित पार्थिवेन्द्रका छोरा ठाकुर भनेका भूपालेन्द्र हुन् भन्ने स्पष्ट छ ।

सं० ८०१ ... श्रावणशुक्ल द्वादशी कुन्हु गुणपो श्री ३ गरुडनारायण बिज्यातके मालगुलि श्रीश्रीजय-पार्थिवेन्द्रमल्लया काय दक्षि ओ च्या राव दुह्मनं दुकायका जुरो ।

(थ्यासपुबाट)

[ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) भाद्र शुक्ल त्रयोदशी श्रवण उप्रान्त धनिष्ठानक्षत्र अतिगण्डयोग शुक्रवारका दिन ७ घडीदेखि ११ घडीभित्र श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्लका छोरा ठाकुरको (भूपालेन्द्रको) अन्नप्राशन गरियो ।

ने० सं० ८०१ (वि० सं० १७३८) श्रावण शुक्ल द्वादशीका दिन ··· श्रीश्रीगरुडनारायणको (चाँगुनारायणको) जात्रा गरी ल्याउनुपर्दा श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्लका १ वर्ष ८ महीनाका छोरालाई (भूपालेन्द्रमल्ललाई) पनि काममा संगै राखियो ।]

" सं० ८०४ कार्तिक शुक्ल ॥ अष्टमी बुधवार थ्व कुन्हुया रात्रीस चिकुटि भाजुपनि भोछिं बिस्यवङ यरस. पेन्हु कुन्हु बुधसिंह धाया गामसं चोनवन । खस्तो उमराव भिक नाप वङ ।··· ··· ··· ··· कार्तिक शुक्ल द्वादशी रात्रिस यरया श्रीश्रीनिवासमल्ल वयाओ मदुया लक्ष्मीनारायण बावत जयकृष्णया काय श्रीकण्ठु थ्वपनि पेह्मस्त बेतारि बिव जुरो ॥

सं० ८०७ आषाढ शुक्लः ॥ तृतीया अश्लेष प्र मघानक्षेत्र सुद्धि प्र व्यतिपातयोग शनिश्चरवार थ्व कुन्हुया रात्रीया घटि ६ श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल मोक, आरकस वासर वयाओ नकाओ ······ सं ८०७ आषाढ शुक्ल अंगारवार थ्व कुन्हु देशया प्रजापनि मुङाओ ओयाव राजा सुनान स्यात धकाओ प्रजानं हत याङाओ चोङाओ जुजुस्याकह्म जिमिस्यन स्याय धक चोङाओ सुनानं बोध याय मफु. श्री २ खप्पया राजान बोध बिर हनि रुयकाओ बिय धक, वनस तुनि प्रजा छं छं वन । थ्व कुन्हुया बाह्निनलि रायकुरस चोङ वंशीधर जोङाओ हितिचुकस निवर थ्वपनि वाश्र नकु धकाओ. गोरस चोङ चिकुति चुनदनक दायाओ कपारन हि वयक खङखङह्मनं दायाओ हव. नाप चोङ खस्तों दायाओ स्याक. वया परिवार मूचातों दायाओ रुयाह्याओ स्याक. फरजोको बिस्यवङ ञलस. चिकुति वंशीधर निह्म कुङाओ स्यात ।

सं० ८०७ आषाढ शुक्ल ॥ पूर्णमी उत्राषाढनक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवार थ्व कुन्हुया धनुलग्नस घटि २६ थ्वते बेनकाओ श्रीश्रीभूपारेन्द्रमल्ल राजा तिका बिर. खप्पया राजा जिताभित्रमल्ल निह्म फुकिजं वयाओ. मदुया भायात चौतारा बितारि बिर ॥ मूरचुकस ॥

सम्वत् ८०७ भाद्रपद शुक्ल एकादशी उत्राषाढ बुधवार थ्व कुन्हु गोरस सिकुथिननियौताछेस राङाओ मिरह्म जुजु निवरकाओ बरहि स्याक. प्रमानपनि सकरस्यन घिर याङाओ राक ॥ रायवानन्द रावरया छेंस घिर याक. रावरं मोचोस्य वङ । पञ्चरुद्रारया मानसिंजुपनि कुङ. महन्त जोको नवक्वाठन

ह्याओ धर्मार्थलिव बिर।

८०८ पौष कृष्णः ।। चतुर्थी पूर्व्वफाल्गुणीनक्षेत्र शोभनजोग बुधवार थ्व कुन्हु न्हुतगलस जोगेश्वर महादेव स्थापना याङा दिन ।। मदुया लक्ष्मीनारायण भानं ।।

सं ८०८ वैशाख शुक्ल अक्षयतृतीया रोहिणीनक्षत्र आदित्यबार थ्व कुन्हु न्हुतगलस स्थापना याङा जागेश्वर प्रतिष्ठा यात. लक्ष्मीनारायण भानं ।। लक्षाहुति जज्ञ यात. जिमनिपिक बू दान थ ब्राह्मणयात जोशि आचार खप्वयां वसत छजु मोहोर छ मोहर दक्षिणा बिथ। खप्वया राजा बिज्यातकु। समेकस थ्याको देवं बिज्यातकु ।।

सं ८०८ चैत्र कृष्ण अमावाशी कुन्हु सूर्यग्रास. थ्व कुन्हु मदुया लक्ष्मीनारायण भानं श्रीविश्वंभर उपाध्यायथात विपुर गृह दान बिर.

सं ८०८ श्रावण कृष्ण चतुर्द्दशी अश्लेषनक्षत्र पलिघयोग अंगारवार ।। थ्व कुन्हु यँलया राजा श्री २ योगनरेन्द्रमल्ल वयाओ स्व नगरं र चारकु. ङान्हुतो खप्पया राजा श्री २ जितामित्रमल्ल लिपतस वोङाओ तमचाओ वङ. खप्पया चौतारा भागीराम फोङाओ मबिर. खप्प याकात जुर। खप्पया ध्वकह्म भाजुया कायछय तवकेस स्यात. वया ध्वर धकाओ. श्री २ योगनरेन्द्रमल्ल व श्री २ भूपालेन्द्रमल्ल वउ जुर ।।

सं ८०८ भाद्रपद कृष्ण पंचमी भरणीनक्षत्र अंगारवार थ्व कुन्हु खप्वया प्रजा देशछिं मुङाओ राजा श्री २ जितामित्रमल्ल निम्हं फुकिजं बोङाओ श्री २भूपारेन्द्रमल्ल महाराजायाके सन्न वव. र मचाल्यं दुपुयाव वर. एलया श्री२योगनरेन्द्रमल्ल बोङाओ नाप रात. स्व नगरं र चारकु ··· ··· थ्व कुन्हु बलह्नि चौतारा भागीराम रायकुरस चिरययाक। रायकुरस मदयाओ भागीरामया छेंस ओङाओ लुतययाक। भागीरामया ध्वरजुकोस छें सुद्धान पित्र। खप्पया प्रर्जा देशछिं उथयजुयाव, उपाध्यायाके छेंस वाराव स्वक। भागीरामपनि रुयकेमफु।

सं ८०६ फाल्गुन शुक्ल पंचमी अश्विनीनक्षत्र शुभयोग थ्व कुन्हु श्री२भूपारेन्द्रमल्ल जुजु बारख याङात तयाओ खप्व ओ एल वउ जुव दिन।

सं ८०६ आषाढ शुक्ल द्वादशी अनुराधनक्षत्र शुभयोग बुधवार थ्व कुन्हु गोरोस दक्षिण दुवारस लक्ष्मीनारायन भान श्रीरानामिश्रयात किशि दान बिर।

सं ८१० भाद्रपदशुक्ल पञ्चमी स्वातिनक्षत्र बृहस्पतिवार थ्व कुन्हु चौतारा लक्ष्मीनारयण खातों जोङाव थव छेंस भुज्यालिन पाराव पिंवाङ बिरयवर. माजुया देवर क्वस राङाओ पाराव स्याक। राहात घेङाओ लुचुलया काओ. लुचुल्या काव खस छह्म राक. कुङाव तव, चुलया छपा मदु. ह्मस चोको

काव. रणस राङाथे सङ. थाना वने धक मुनकाओ तव ...... मानसिंजुयात चौतारा बियाव ताथु.

(थ्यासपुबाट)

[ने० सं० ८०४ (वि० सं० १७४०) कार्तिक शुक्ल अष्टमी बुधवारका दिन राति सपरिवार चिकुटि भागेर पाटनमा गए। चार दिनपछि बुधसिंह भन्ने गाउँमा बस्न गए। खसहरू र उमराव भिक्व पनि संगै थिए ... कार्तिक शुक्ल द्वादशीका दिन राति पाटनका राजा श्रीश्रीनिवासमल्ल आउनुभई काठमाडौं मरुटोलका लक्ष्मीनारायण, बावत, जयकृष्ण, उनका छोरा श्रीकण्ठ यी चार जनालाई पगरी दिइयो।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल तृतीया अश्लेषा उप्रान्त मघानक्षत्र सिद्धि उप्रान्त व्यतिपातयोग शनैश्चरवारका दिन राति ६ घडी जाँदा खाने कुरामा औषधि (विषादि) राखी खुवाइएकाले श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्लको मृत्यु भयो ......

ने० सं० ८०७(वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल षष्ठी मङ्गलवारका दिन देशका प्रजाहरू जम्मा भई 'राजालाई कसले मारेको हो, राजा मार्नेलाई हामी पनि मार्छौं' भनी हठ गरी बसे। कसैले बुझाउन सकेनन्। अनि भक्तपुरका राजा (जितामित्र) आई भरे पत्ता लाइदिन्छु भनी संझाए। अनि मात्र प्रजा आफ्नो घर गए। त्यस दिन मध्यान्हमा राजदरबारमा बसेका वंशीधरलाई समाती हिटीचोकमा नेल ठोकी राखे। यिनीहरूले औषधि (विषादि) खुवाएको हो भनी देउपाटनमा बसेका चिकुटिलाई कपालबाट रगत बग्ने गरी बेसरी कुटी जस जसले देख्यो कुट्तै ल्याए। उनका साथमा रहेका खसहरूलाई पनि कुटेर मारे। उनका परिवार केटाकेटीसम्मलाई पनि कुट्तै घिसारी ल्याई मारे। सक्ने जति पाटनमा भागे। चिकुटि र वंशीधर दुवैलाई शुनी मारे।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढ शुक्ल पूर्णिमा उत्तराषाढानक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवारका दिन धनुर्लग्नमा २६ घडी जाँदा मूलचोकमा श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल राजालाई भक्तपुरका राजा जितामित्रका दुवै दाजु भाइ आई गद्दीमा राखे। मदुका भारादारलाई (काठमाडौं मदुटोलका भारादार = लक्ष्मीनारायणलाई) चौताराको पगरी दिइयो।

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) भाद्र शुक्ल एकादशी उत्तराषाढानक्षत्र बुधवारका दिन देउपाटनमा 'सिकुथिन नियौताछेमा भेट्टाएर मिरह्म जुजु (साना राजा = महीपतेन्द्रमल्ल) लाई नेल ठोकी राति मारे ✻। प्रमान (भारा-

---

टिप्पणी—

✻ तल उद्धृत भाषावंशावलीमा भाद्र शुक्ल एकादशी बुधवारका दिन राघवानन्द स्वामीको घरमा बसेका महीपतेन्द्रमल्ललाई लक्ष्मीनारायणका मानिसले मारेको कुरा परेको छ। यहाँ त्यही दिन राघवान्दके घरमा 'मिरह्म जुजु' मारिए भनी लेखिएको छ। यसबाट यहाँ थ्यासफुमा उल्लिखित 'मिरह्म जुजु' महीपतेन्द्रमल्ल हुन् भन्ने स्पष्ट छ।

दार) हरू सबैले घेरेर समाते । राघवानन्द रावल (मूल पुजारी)को घरमा घेरा हाले । रावल नबसी गए । पञ्चखवारका मानसिंहहरूलाई पनि थुने । नुवाकोटबाट महन्तहरू ल्याएर धर्मक्रिया गरियो ।

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४४) पौष कृष्ण चतुर्थी पूर्वफाल्गुनीनक्षत्र शोभनयोग बुधवारका दिन काठमाडौं मरुटोलका भारादार लक्ष्मीनारायणले न्हुगलमा योगेश्वर महादेवको स्थापना गरे।

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) वैशाख शुक्ल अक्षयतृतीया रोहिणीनक्षत्र आदित्यवारका दिन भारादार लक्ष्मीनारायणले न्हुगलमा स्थापना गरेको योगेश्वर महादेवको प्रतिष्ठा गरे+ । लक्षाहुति यज्ञ गरियो । आफ्ना ब्राह्मणलाई

+काठमाडौं जैसीदेवलको आसपासको ठाउँलाई न्हुगल भनिन्छ । लक्ष्मीनारायणले न्हुगलमा स्थापना गरेको उपर्युक्त योगेश्वर महादेवको मन्दिर वर्तमान जैसीदेवल नै हो । लक्ष्मीनारायण जोशीले बनाएको हुनाले सो मन्दिर जैसीदेवल भनी प्रसिद्ध हुन गएको हो । यो कुरा 'वि० सं० १८७७ मिति आश्विन वदि ७ रोज ५ मा काठमाडौं ३ शहरका जगा २ का देवल नापियाको फर्द' भन्ने देवलहरूको सूची भएको एक कागजबाट पनि थाहा पाइन्छ—

" लक्ष्मीनारायण जैसीले बनाएको जैसीदेवल उचा हात ४७ । "

(बखतमानसिंह बस्नेतको संग्रहमा रहेको कागतबाट)

लक्ष्मीनारायण जोशीले स्थापना गरेको सो योगेश्वर महादेवको लिङ्ग पछि बिग्रिई त्यसै रहेको थियो । वि० सं० १९५८ मा श्री३देवशमशेरले त्यसको जीर्णोद्धार गरी अर्को शिवलिङ्ग स्थापना गरिदिए । वर्तमान जैसीदेवलको शिवलिङ्ग-चाहिं देवशमशेरले स्थापना गरेको शिवलिङ्ग हो । यस कुराको वर्णन गोरखा—पत्रमा यसरी गरिएको छ—

पुरानो सम्झना

[भाग १] नेपाल सम्वत् १९५८ मिति अ० आषाढ शुदी १ सोमवार [संख्या ७]को गोरखा—पत्रबाट उद्धृत

जैशीदेवल भंने नेपालको सिवमंदिर ठूलो राम्रो सिवलिंग र जलहरीसमेत् फटिकको भयाको हुनाले नेपालमा मात्र प्रख्यात् भयाको होइन कि पहाड र अन्यत्र समेत जैसिदेवल भनेपछि नजान्ने र नदेख्ने विर्लाकोटी मात्र होलान्. यस्तो सहर्को सोभा भयेको मंदीरको सिवलिंग फुटी बेकंबा भै तेसै षालि पडीरहेको थियो. श्री ३ महाराजबाट कम्यांडर इन चीफ ले लिंग स्थापन गरी जीर्ण उद्धार गर्ने मनसुवा गरीबक्सेको थियो । हाल प्र. आसाड वदी १२ रोज ५ का दिनको ६ बजे श्री३महाराज श्री ३ बडामहारानी सवारी भै बक्सी अघिको जागेश्वर नाम भयाको लिंग फुटि उखडेको हुनाले फेरी देवजागेश्वर भन्या लिङ्ग स्थापना गरी प्रतिष्ठा गरीवक्सीयो ।

(२०१४ भाद्र २४ गते सोमवारको गोरखापत्रबाट)

१२ रोपनी खेत दान दिए। भक्तपुरका समेत जोशी आचारहरूलाई एक एक जोर जुगा एक एक मोहर दक्षिणा दिए। भक्तपुरका राजा पनि आउनुभएको थियो। सम्यक्‌मा आउने देवताहरू पनि सबै आउनुभएको थियो।

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) चैत्र कृष्ण अमावास्याका दिन सूर्यग्रहणमा काठमाडौं मरुटोलका भारादार लक्ष्मीनारायणले श्रीविश्वम्भर उपाध्यायलाई ठूलो घर दान दिए।

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) श्रावण कृष्ण चतुर्दशी अश्लेषानक्षत्र परिघयोग मङ्गलवारका दिन पाटनका राजा श्रीश्रीयोगनरेन्द्रमल्ल आई तीनै शहरका बाटा खुलाए। पाँच दिनपछि भक्तपुरका राजा श्रीश्रीजितामित्रमल्ल पनि गएर रिसाई फर्के, भक्तपुरका चौतारा भागिरामलाई माग्दा दिएनन्। भक्तपुर एक्लै पऱ्यो। भक्तपुरका ध्वकह्मका नातिलाई कान्तिपुरको इलाकाभित्र पर्ने भनी तवके भन्ने ठाउँमा मारिदिए। श्रीश्रीयोगनरेन्द्रमल्ल र श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल लड्न गएका थिए।

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) भाद्र कृष्ण पञ्चमी भरणीनक्षत्र मङ्गलवारका दिन भक्तपुर देशका जम्मै प्रजाहरू जम्मा भई राजा श्रीश्रीजितामित्रमल्लका दुवै दाजु भाइलाई लिई श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल महाराजकहाँ शरण आए। बाटो नखुले तापनि जबरजस्ती पसे। पाटनका राजा श्रीश्रीयोगनरेन्द्रमल्ललाई बोलाएर भेट गरे। तीनै शहरका बाटा खुले। ...यस दिन राति चौतारा भागिरामलाई राजदरबारमा घेरे। राजदरबारमा नहुनाले भागिरामको घरमा गई लुटे। भागिरामको हक–भोगको सबै घरसमेत भत्काए। भक्तपुर देशका जम्मै प्रजा उठेर उपाध्याय (गुरुज्यू)को घरमा खोजी हेरे। भागिरामहरूलाई भेट्टाउन सकेनन्।

ने० सं० ८०९ (वि० सं० १७४५) फाल्गुन शुक्ल पञ्चमी अश्विनीनक्षत्र शुभयोगका दिन बालक राजा श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ललाई एक्लै पारी भक्तपुर र पाटन लड्न आएको दिन।

ने० सं० ८०९ (वि० सं० १७४६) आषाढ शुक्ल द्वादशी अनुराधानक्षत्र शुभयोग बुधवारका दिन देउपाटनको दक्षिण ढोकामा भारादार लक्ष्मीनारायणले श्रीरानामिश्रलाई हात्ती दान दिए।

ने० सं० ८१० (वि० सं० १७४७) भाद्र शुक्ल पञ्चमी स्वातिनक्षत्र बृहस्पतिवारका दिन चौतारा लक्ष्मीनारायणलाई उनकै घरमा खसहरूले खुकुरीले हान्दा हाम्फाली भागेर आए। माईको (देगुतलेको ?) देवलमनि भेट्टाई काटी मारे। हात काटेर सुनको बाला पनि लिए। सुनको बाला लिने एक जना खसलाई समातेर थुनेर राखे। एउटा सुनको बाला भेट्टिएन। जीउ जम्मै छामेर लिए। लडाइँमा समातिएको जस्तै गरी चल्यो। ठाना लैजान्छौं भनी हुल जम्मा गरी राखे।······मानसिंलाई चौतारा पद दिइयो।]

“ यहाँपछि लक्ष्मीनारायण जोशी मूलकाजी भया. यहाँपछि अघि पाटनमा थुनी राख्याका काजीहरूकन छाडिपठाया. यहाँपछि केही सामर्थ्य नभयाका महीपतेन्द्रमल्ल डराई लुकिरह्याका राजपुत्रकन भाद्र शुक्ल ११ बुधवारका दिन राघवानन्द स्वामीका घरमा लुकिरह्याका महीपतेन्द्रमल्लकन डोरीले बाँधी तानातान गर्दा राघवानन्द स्वामीले माफ गर २ भनी बुझाई विन्ति गर्न आउन्या स्वामीकन भन्याङबाट

खसालिदिया. महीपतेन्द्रमल्लकन अन्यायसित जीवहरण गऱ्या. उप्रान्त शिर काटी ल्याई लक्ष्मीनारायण काजीले हेऱ्या. यहाँपछि राघवानन्द स्वामी यस्ता अन्यायीका राज्यमा बस्नु छैन भनी ललितपत्तनमा गया. यहाँपछि राजपुत्र माऱ्याको प्रायश्चित्त गर्नानिमित्त गरुडनारायण पशुपतिनाथ शिखरनारायणमा जाई पूजा मान्य गऱ्या. सब काजीमाथिका मनुष्य भई राजकाज गऱ्याका थिया. यस्तै समय संवत् ८०८ श्रावण महीनामा राजा योगनरेन्द्रमल्ल ईश्वरदास काजी कान्तिपुर जाई भूपालेन्द्र राजासंग मत गऱ्या. यस कुराको भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्लले खबर पाई कान्तिपुर आया र लक्ष्मीनारायण काजीले जितामित्र राजालाई भन्या — हजुरका काजी भागिरामलाई खोसिदेऊ. गोरखामा बस्न जान्यालाई झिकाई काजी गर. त्यहाँपछि तीन शहर मिली रहला. भक्तपुरका राजाले तिमीले भन्यामाफिकका काजीलाई खोस्न्याछैन भनी रिसाई फर्किगया. यहाँपछि पनि कान्तिपुरका काजीहरूले त्यस भागिरा-मलाई काजी नगर. यति गऱ्या मिल्दछौं भनी पठाउँदै गईथ्या. यहाँपछि भक्तपुरका राजाले निष्कारण गोरखा जाई रह्याका ढाक्र्या काजीको बाबुलाई मारिदिया. यहाँपछि संवत् ८०८ भाद्र महीनामा कान्तिपुरका काजीहरू ललितपत्तन जाई दुवै शहर मिली भक्तपुरमाथि लडाइँ गरी प्रजाकन दुःख दिंदा प्रजाहरू दिक्क भई भोलिपल्ट यसै भागिराम काजीका निमित्त दुःख पाया. अब यस भागिरामलाई मार्न्या हो भनी घर जाई घेरा दिंदा भागिराम भागिगया. प्रजाहरूले लुटी समस्त धन दौलथ अन्न वस्त्र लुटिलिया. वस्तु लिन नपाउन्याहरूले घर भत्काई झ्याल दलिन काठहरू चोकमा राख्याका ढुङ्गासमेत लुटिलग्या. पछिबाट घरमा आगो लगाइदिया. यहाँपछि प्रजाहरू राजकुलमा जाई हे महाराज अब यसो होइन कान्तिपुर जान्या हो कतिले पाटन जान्या हो भन्दा पर्ख १।२ दिनसम्म नहतपताऊ भन्दा प्रजाहरूले अझ पनि हजुर यसै भन्नुहुन्छ, हिंड कान्तिपुर भनी पाखुरामा समाई राजालाई राजकुलबाट निकासी कान्तिपुर लैजाँदा अब प्रजाहरूले कसो गर्न लाग्या. राजालाई बढिया गर्न लाग्याको हो कि घटिया गर्न लाग्याको हो भनी रानीहरू ठूलो स्वर गरी रोया. प्रजाले राजालाई कान्तिपुर लाग्या.

कान्तिपुरका मुख्य काजी लक्ष्मीनारायण कस्ता थिया भन्या दरबारैमा सुती दरबारैमा खाई राजाले लाउन्या पोशाक गहना पैह्री राजाका पलङ्ग ओछ्यानमा बस्दथ्या. लडाइँमा पनि जादैनथ्या। रातदिन रानीसंग मात्र बसिरहन्थ्या। यस काजीले भक्तपुरका राजा आया भन्या खबर थाहा पाई ललितपत्तनका राजाकन बोलाउन पठाया. योगनरेन्द्रमल्ल कान्तिपुर आया. तीनै राजा बसी बातचित सलुक गरी पाटनका भक्तपुरका राजा फर्किगया. पाटनका लगाको जगा भन्या छोडिदिएन. यहाँपछि प्रजाहरूले भगायाका काजी कल्यारिमा बस्न गयाका भागिरामलाई योगनरेन्द्रमल्लले बोलाया. पछि जितामित्रमल्ल राजा आई भक्तपुर लगी फेरि काजी गऱ्या. अघि प्रजाहरूले लुट्याका आलमाल झिकी सौंपिदिया. त्यहाँपछि पाटन एकला भया. लडाइँमा पाटनका काजी परशुराम भागी आउँदा. नेल ठोकी

राख्ता नेलैमा भन्या. यहाँपछि प्रजाहरू जम्मा भई जाई लडाइँ गरी कोट जिती लिई कोटघरमा रह्याका १३१ जनाकन छाडिपठाया. यहाँपछि योगनरेन्द्रमल्ल राजाले प्रजाहरूकन जम्मा गरी भयालमा बसी स्यावास प्रजाहरू तिमीहरूले मिहिनेत गरी मेरो मुलुक झिकिदियौ. यस्तै मिहिनेत सबै मेरो खातिर गर्नुपर्छ भन्दा प्रजाहरूले विन्ति गर्‍या — हे महाराज सेवा गर्न मात्र भन्या गर्धन दिई शिर उठाउन सकुन्ज्याल गरौंला. एक थोक हाम्रो विन्ति छ. क्या भन्नुहोला त आफ्ना सुख दु:खको कुरा बिन्ति गर्न निमित्त प्रजाकन सम्भार गर्न्या धर्म भयाका र एक असल काजी बक्स्याजाला भनी विन्ति गर्‍या. राजा योगनरेन्द्रमल्ल यस कुरामा बहुतै प्रसन्न भई प्रजाकन बोध दिई देवताको पूजा गरी सबकन भोजन खुवाया.

यहाँ पछि सं० ८१० भाद्र महीनामा कान्तिपुरमाथि योगनरेन्द्रमल्लले लडाइँ गर्‍या. मूल काजी लक्ष्मीनारायण जोशी आफ्ना घरबाट दरबार जान भनी आउँदा उसका घरमा खस मुखियाहरू आई केही सल्लाह गर्नु छ भनी एकातिर लगी शस्त्रप्रहार गर्दा दुवै हात कपालमा राखी दरबारतिर भागिजाँदा बाहिर बसेका खसहरूले लगारी घेरै ठाउँमा प्रहार गरी मार्दा यस कुराको खबर रानीले सुनी राजकुलबाट बाहिर निस्की आउँदा बुझाई भित्र लग्या. त्यहाँपछि रानीले लक्ष्मीनारायणको रगत चाँदीका भाँडामा उठाई मुर्दालाई पर राखी लगी संस्कार गराया. त्यहाँपछि भूपालेन्द्रमल्ल राजाले अडिल मानसिंहलाई मुख्य काजी गरिदिया" (भाषावंशावलीबाट)

वि० सं० १७४६ को एक टकमा राजा भूपालेन्द्रमल्लको साथसाथै लक्ष्मीनारायणको पनि नाउँ लेखिएको पाइन्छ। सो टकमा यस्तो लेखिएको छ —

एकापट्टि —	अर्कापट्टि —
नेपालेश्वर राजेन्द्र	लक्ष्मीनारायण
श्री २ जयभूपालेन्द्रमल्ल	८०६

"श्रीमदखिलसामन्तसीमन्तिनीसीमन्तनिस्सीमसिन्दूरसरणिपरागकृतपत्रभागपदारविन्द, स्वगुणवृन्दवन्दीकृतारविन्दासनसुन्दरीमुकुन्दकृशोदरीपुरन्दरसुमुखीप्रमुखमखभुङ्मानिनीकलापगीयमानकीर्ति श्री३ निजेष्टदेवतापदारविन्दमकरन्दबिन्दुसंदोहतुन्दिलमनोमिलिन्दया, श्रीऋद्धिलक्ष्मीदेव्या, अपि च श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुहश्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाददेदीप्यमानमानोन्नतश्रीरघुवंशावताररविकुलतिलकहनुमद्ध्वजनेपालेश्वरमहाराजाधिराजराजराजेन्द्रसकलराजचक्राधीश्वरश्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्लपरमभट्टारकेन तदीयामात्यलक्ष्मीनारायणाभिधेन च श्री३त्रैलोक्यमोहननारायणभट्टारकाग्रे श्री३गरुडमूर्तिः संस्थापिता।

खेन्द्वष्टयुक्ते वरहायनेस्मिन् तिथौ भुजङ्गे बुधवासरे च।
ऊर्ज्जेऽसिते श्रीविहगाधिराजं संस्थापयामास महीमहेन्द्रः॥

अतः परं देशभाषा ॥ सम्वत् ८१० कार्तिकमासे कृष्णपक्षे ॥ पंचम्यान्तिथौ पुनर्व्वसुनक्षत्रे साध्ययोगे यथाकरणमुहूर्ते बुधवासरे तुलाराशिगते सवितरि मिथुनराशिगते चन्द्रमसि ॥ थ्व कुन्हु श्रीश्रीऋद्धिलक्ष्मीदेवीस पुत्र श्रीश्रीजयभूपालेन्द्रमल्ल, लक्ष्मीनारायण थ्व सोम्हसेन श्री३गरुडमूर्ति स्थापना याङा जुरो । शुभमस्तु ।" (काठमाडौं त्रैलोक्यमोहन नारायणअगाडिको ठूलो गरुडको पादपीठको वि० सं० १७४६ को अभिलेख)

[सारा सामन्तका पत्नीहरूका सिउदोका शुभ्र सिन्दूरका ताँतीका धूलोले चरणकमल सिंगारिएकी, आफ्ना गुणका थुप्रोले वन्दी (स्तुति गाउने) पारिएका ब्रह्माकी पत्नी विष्णुकी पत्नी इन्द्रकी पत्नी आदि ठूला ठूला देवताहरूका पत्नीहरूले कीर्ति गाइएकी श्रीश्रीश्रीइष्टदेवताको पाउरूपी कमलका धूलोका कणहरूले पुष्ट भएको मनरूपी भ्रमरा भएकी श्रीऋद्धिलक्ष्मीदेवीले र पशुपतिको पाउरूपी कमलका धूलोले कपाल फुलो भएका श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताबाट पाएको वरप्रसादले उज्ज्वल भएका, ठूलो इज्जत भएका श्रीरघुवंशमा जन्मेका सूर्यवंशका टीका जस्ता हनूमद्ध्वज (ध्वजामा हनूमान् भएका) नेपालका मालिक महाराजाधिराज, राजराजेन्द्र सारा राजसमूहका मालिक श्रीश्रीजयभूपालेन्द्रमल्ल परमभट्टारकले र उहाँका मन्त्री लक्ष्मीनारायणले पनि श्रीश्रीश्रीत्रैलोक्यमोहननारायणको अगाडि श्रीश्रीश्रीगरुडको स्थापना गरियो ।

ने० सं० ८१० (वि० सं० १७४६) कार्तिक कृष्ण पञ्चमी बुधवारका दिन महाराजाधिराजले श्रीगरुडमूर्ति स्थापना गर्नुभयो ।]

यसपछि देशभाषा । ने० सं० ८१० (वि० सं० १७४६) कार्तिक कृष्ण पञ्चमी पुनर्वसु नक्षत्र साध्ययोग बुधवारमा, पर्नुपर्ने करण मुहूर्त परेको बेलामा तुलाराशिमा सूर्य गएमा वृषराशिमा चन्द्रमा गएमा यस दिन श्रीश्रीऋद्धिलक्ष्मीदेवी, (उहाँका) छोरा भूपालेन्द्रमल्लदेव, लक्ष्मीनारायण यहाँ तीन जनाले श्री३गरुडमूर्ति स्थापना गर्नुभयो ।

"महादेव उझाया काय कंतु उझा······थ्वया कर्तव्यन श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्ल व श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्ल फाव. ओलस थ्व कुपुत्र सियाओ मूलचुकस सिजलपति ताक राज्य दुकाय मदु धक, थुगुलि सियाओ लक्ष्मीनारायणयात भोरोसा बियाओ श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल फुतकु, चिकुतिया परिवारसहित फुतकु श्रीश्रीमहीपतेन्द्रमल्ल फुतकु, थ्व मुलचुकस ताङा सिजलपति मखयक बोङाओ तओम्ह लक्ष्मीनारायण फुतकु." (पाटन मूलचोकको योगनरेन्द्र भूपालेन्द्र भूपतीन्द्र तीन जना मिली राखेको वि० सं० १७५५ को ताम्रपत्रबाट)

[·· महादेव ओझाको छोरा कन्तु ओझा··· ··· यसको (कन्तुको) कर्तव्यले श्रीश्रीजयपार्थिवेन्द्रमल्ल, श्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्ल दुवैमा फाटो पर्‍यो । त्यस बेला यो कुपुत्र हो भन्ने थाहा पाएर कन्तुलाई राज्यमा पस्न नदिनू भनी मूलचोकमा ताम्रपत्र टाँसी राखियो ; यो थाहा पाएर लक्ष्मीनारायणलाई आड दिई श्री२ पार्थिवेन्द्रमल्ललाई सिद्ध्यायो, सपरिवार चिकुटिलाई सिद्ध्यायो, श्री२महीपतेन्द्रमल्ललाई पनि सिद्ध्यायो । यो मूलचोकमा टाँसिएको ताम्रपत्रलाई वास्ता नगरी बोलाएर राख्ने लक्ष्मीनारायणलाई पनि सिद्ध्यायो ।]

"श्रीश्रीजयजितामित्रमल्लदेव थाकुरसनं श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवताप्रीतिन मूलचुकया पश्चिम रघुवंशशिरोमणि श्रीश्रीजयजितामित्रमल्लदेव बसरपा एताचुक जीर्णोद्धार याङा भागिराम प्रधानाङ्गया वेलस······

संवत् ७९७ विक्रम १७३४ शक १५९९ कलि ४७७८ भाद्र शुदि द्वितीया”

(भक्तपुर दरबारभित्रको जितामित्रको वि० सं० १७३४ को अभिलेखबाट)

[…श्री२जयजितामित्रमल्लदेव ठाकुरले श्री३स्वेष्टदेवतालाई खुशी पार्न मूलचोकको पश्चिमपट्टि रघुकुलशिरोमणि श्री२जयजितामित्रमल्ल बस्नाका लागि एताचोकको जीर्णोद्धार गर्नुभयो।… भागिराम प्रधान मन्त्री भएको वेलामा … ने० सं० ७९७ वि० सं० १७३४ श० सं० १५९९ कलिगत वर्ष ४७७८ भाद्र शुक्ल द्वितीयाका दिन।]

“उत्खाताहितभूमिपैर्जयजगज्ज्योतिःप्रभोर्व्वापिका
तां भूयो गिरिरन्ध्रवारिधिमते यज्ञेष्ट्यिूपान्विताम्।
चक्रे पञ्चमिरेवतीगुरुदिने माघेऽथ शुक्ले वरे
भागिरामसुमन्त्रिणा सह जितामित्रो म ोवासवः॥

(भ० पु० सल्लाघारीमाथिको तवपोखरीको जितामित्रको वि० सं० १७३४ को अभिलेखबाट)

[राजा जयजगज्ज्योतिर्मल्लले बनाउनुभएको पोखरीलाई शत्रु राजाहरूले बिगारिदिएका थिए। त्यसलाई फेरि ने० सं० ७९८ (वि सं० १७३४) माघ शुक्ल पञ्चमी रेवतीनक्षत्र बृहस्पतिबारका दिन राजा जितामित्रमल्लले असल मन्त्री भागिरामसमेत भई जीर्णोद्धार गर्नुभयो, यज्ञ गरी मौलो पनि गाड्नुभयो।]

“श्रीश्रीजयजितामित्रमल्ल प्रभु ठाकुरसनं श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवताप्रीतिकामनानं थ्व थंथुराजकुल प्रधानाङ्ग भागिरामया बेलस दयका……श्रीनेपालसंवत् ७९८ श्रीशकराज १६०० कलिगत ४७७९ विक्रमादित्य १७३५ आषाढमासे शुक्लपक्षे दशम्यान्तिथौ स्वातिनक्षत्रे सिद्धियोगे तैतिलकरणे बुधवासरे मिथुनराशिगते सवितरि तुलाराशिगते चन्द्रमसि थ्व कुन्हु थंथुराजकुल याङा दिन जुरो।”

(भक्तपुर दरवार नजीकैको धाराको जितामित्रमल्लको वि० सं० १७३५ को अभिलेखबाट)

[……श्री२ जयजितामित्रमल्ल प्रभु ठाकुरले श्री३स्वेष्टदेवतालाई खुशी पार्ने इच्छाले प्रधान मन्त्री भागिराम भएको वेलामा यो थंथु राजदरबार बनाउनुभयो।… ने० सं० ७९८ वि० सं० १७३५ श० सं० १६०० कलिगतवर्ष ४७७९ आषाढ शुक्ल दशमी स्वातिनक्षत्र सिद्धियोग तैतिलकरण बुधवारका दिन मिथुनराशिमा सूर्य गएमा तुलाराशिमा चन्द्रमा गएमा यस दिन थंथु राजदरबार बनाइयो।]

“जयति सुमतिधीरः श्रीजितामित्रभूप—
स्तदनु मतिपरीतो भागिरामः सुमन्त्री।
संवत् ७९९ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा कुन्हु।”

(भक्तपुर राजदरबारनजीकै खौमाटोलको जितामित्रको पालाको वि० सं० १७३५ को अभिलेखबाट)

[धैर्यशाली सुमति (बुद्धि सप्रेका) राजा श्रीजितामित्र ठूला हुनुहुन्छ। त्यसपछि बुद्धिमान् असल मन्त्री भागिराम ठूला छन्। ने० सं० ७९९ (वि० सं० १७३५) कार्तिक पूर्णिमाका दिन।]

परिशिष्ट

ऐतिहासिक सामानको परिचय

१ संशोधित विषय-संख्यामा—

काठमाडौं कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को शिलालेख। यसको धेरैजसो भाग पहिले पं० भगवानलाल इन्द्रजीद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल' (नेपालका अभिलेखहरू) भन्ने पुस्तकमा प्रकाशित भएको छ। फेरि शङ्करमान राजवंशी + ज्ञानमणि नेपालद्वारा 'संस्कृत-सन्देश' १।३ मा यो सम्पूर्ण छापिएको छ।

पाटन मूलचोकको श्रीनिवासमल्लको वि० सं० १७२३ को सुवर्णपत्र। संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'अभिलेख-संग्रह' छैटौं भागमा यो प्रकाशित भएको छ।

२ संशोधित विषय- संख्यामा—

पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४४६ को शिलालेख। श्रीसेसिल बेन्डालद्वारा 'ए जर्नि टु नेपाल यॉन्ड् नार्दर्न् इन्डिया' (नेपाल र उत्तरभारतको यात्रा) भन्ने पुस्तकमा यो प्रकाशित भएको छ।

पाटन इबाबहिको ज्योतिर्मल्लको पालाको वि० सं० १४८४ को ताम्रपत्र। यसको केही भाग श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल' (नेपालको मध्यकालको इतिहास)-मा प्रकाशित भएको छ तथा शङ्करमान राजवंशीद्वारा 'पुरातत्त्व-पत्र-संग्रह' दोस्रो भागमा यो सम्पूर्ण छापिएको छ।

पाटन काठेंको यक्षमल्लको पालाको वि० सं० १५०४ को शिलालेख। अप्रकाशित ❀।

वीर-पुस्तकालयको चतुरङ्गमहाभारत नाटक। अप्रकाशित। वीरपुस्तकालयबाट प्रकाशित त्यहाँको 'बृहत्सूची' तेस्रो भागमा यस नाटकको उल्लेख परेको छ। सो पुस्तकालयका पण्डित कृष्णप्रसाद भट्टराईले हामीलाई यसको ऐतिहासिक भाग देखाइदिनुभएको हो।

केसर-पुस्तकालयको साद्यन्तकोशसार। अप्रकाशित।

कीर्तिपुर बाघभैरवको वि० सं० १५७१ को शिलालेख। अप्रकाशित।

❀ इतिहास-संशोधनमा बाहेक अन्त प्रकाशित नभएका सामानलाई हामीले यहाँ 'अप्रकाशित' भनेका छौं।

कीर्तिपुर ठूलो चैत्यको वि० सं १५७२ को शिलालेख। अप्रकाशित।

सुनागुठी भृङ्गारेश्वरको विष्णुसिंहको वि० सं० १६१० को शिलालेख। भोलानाथ पौडेल + धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा संस्कृत-सन्देश २।१-२-३ मा यो छापिएको छ।

पाटन मङ्गलबजारको पुरन्दरसिंहको वि० सं० १६२२ को शिलालेख। भोलानाथ पौडेल+ धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा संस्कृत–सन्देश १।८ मा यो प्रकाशित भएको छ।

पाटन सुबहालको विष्णुसिंहको पालाको वि० सं० १५६३ को शिलालेख। अप्रकाशित।

पाटन सुबहालको विष्णुसिंहको पालाको वि० सं० १६०३ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित।

विष्णुसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६१३ को ताडपत्र। अप्रकाशित।

उद्धवसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६१६ को ताडपत्र। अप्रकाशित।

उद्धवसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६२१ को ताडपत्र। अप्रकाशित।

नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंहले गरिदिएको वि० सं० १६२३ को ताडपत्र। अप्रकाशित।

नेपाल-म्यूजियममा रहेको उद्धवसिंहको वि० सं० १६२६ को शिलालेख। अप्रकाशित।

पाटन तुँबहिको नरसिंहको पालाको वि० सं० १६३२ को शिलालेख। अप्रकाशित।

कीर्तिपुर बाघभैरवको पुरन्दरसिंहको पालाको वि० सं० १६४३ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित।

पाटन मङ्गलबजारको नरसिंहमन्दिरको पुरन्दरसिंहको वि० सं० १६४६ को शिलालेख। संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'अभिलेख-संग्रह' छैटौं भागमा यो प्रकाशित भएको छ।

पुरन्दरसिंहको पालामा वि० सं० १६५ मा लेखिएको सप्तशतीको पुष्पिकावाक्य। धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा संस्कृत-सन्देश २।४-५-६ मा यो छापिएको छ।

सिम्भूको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६६१ को शिलालेख। धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा संस्कृत–सन्देश २।४–५–६ मा यो छापिएको छ।

कान्तिपुर तलेजुको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भलेख। अप्रकाशित।

पाटन हिरण्यवर्णविहारको घण्टाको वि० सं० १६६५ को अभिलेख। अप्रकाशित।

पाटन ख्वाबहिको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६७१ को शिलालेख। अप्रकाशित।

पाटन यम्पिबहालको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६७२ को शिलालेख। अप्रकाशित।

सुनागुठी भृङ्गारेश्वरको सिद्धिनरसिंहको पालाको वि० सं० १६७५ को शिलालेख। अप्रकाशित।

पाटन यलमुटोलको चैत्यको सिद्धिनरसिंहको पालाको वि० सं० १६७६ को शिलालेख। अप्रकाशित।

काठमाडौं तलेजुमन्दिरभित्रको लक्ष्मीनरसिंह + सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६७७ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित। ऐ० शि० बाबुराम आचार्य र पं० श्रीनाथ पाँडे शास्त्रीले यसको उतार लिनुभएको हो। परम्पराबाट हामीले यो हेर्न पाएका हौं।

३ संशोधित विषय-संख्यामा—

पशुपति राजेश्वरीमन्दिरको जितजङ्गको वि० सं० १९३१ को शिलालेख। अप्रकाशित।

४ संशोधित विषय-संख्यामा—

प्रयागको समुद्रगुप्तको स्तम्भलेख। दिनेशचन्द्र सरकारको 'सीलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्स्' (छानिएका अभिलेखहरू) भन्ने पुस्तकबाट यो उद्धरण यहाँ दिइएको हो।

चाँगुको मानदेवको स्तम्भलेख। यसको धेरैजसो भाग पहिले पं० भगवानलाल इन्द्रजीद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल' मा प्रकाशित भएको हो। यसको केही बढी भाग पढेर श्रीसिलभेन लेभीले 'लि नेपाल' तेस्रो भागमा छपाएका छन्। पछि योगी नरहरिनाथद्वारा संस्कृत-सन्देश १।६ मा यो छापिएको छ। यसको नेपाली अनुवाद ऐ. शि. बाबुराम आचार्य + श्रीगुरु पं. नयराज पन्तले संस्कृत-सन्देश १।७ मा प्रकाशित गर्नुभएको छ। यस पुस्तकमा तल दिइएको यस अभिलेखको खण्डित भागको पूर्ति पनि उहाँहरूले नै गर्नुभएको हो। श्रीरेनिइरो नोलीद्वारा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्' (नेपालका गुप्ताक्षरी अभिलेखहरू)मा पनि यो छापिएको छ।

श्रीवाटर्सको 'युआनच्वाङ्को भारतयात्रावर्णन'। राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको पुस्तकबाट हामीले यसको उद्धरण यहाँ दिएका हौं।

अंग्रेजी विश्वकोष। यो पनि राष्ट्रिय-पुस्तकालयमै हामीले हेरेका हौं।

काठमाडौं यङ्गालहिटीको नरेन्द्रदेवको अभिलेख। श्रीरेनिइरो नोलीद्वारा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्'मा यो प्रकाशित भएको छ।

प्राचीन पद्य। श्रीराहुल सांस्कृत्यायनको 'गढवाल' बाट यसको उद्धरण यहाँ दिइएको हो।

राजतरङ्गिणी र कुवलयानन्द। 'निर्णयसागर' आदि प्रकाशन संस्थाबाट यिनको प्रकाशन

भएको छ ।

जयरत्नाकरनाटक । धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा सम्पादित भई 'नेपाल सांस्कृतिक-परिषद्'बाट यो प्रकाशित भएको छ ।

५ संशोधित विषय-संख्यामा—

वीरपुस्तकालयको भैरवानन्दनाटक । अप्रकाशित । वीरपुस्तकालयद्वारा प्रकाशित त्यहाँको 'बृहत्सूची' तेस्रो भागमा यहाँ उल्लिखित भाग परेको छ ।

देउपाटनको स्थितिमल्लको वि० सं० १४४४ को शिलालेख । ऐ० शि० बाबुराम आचार्य + श्रीगुरु पं. नयराज पन्तद्वारा संस्कृत-सन्देश १।८ मा यसको मूल र १।९ मा अनुवाद छापिएको छ ।

पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६९ को शिलालेख । पं० भगवानलाल इन्द्रजीद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल'मा यो छापिएको छ । पछि योगी नरहरिनाथद्वारा संस्कृत-सन्देश १।११ मा पनि यो प्रकाशित भएको छ ।

पाटन मङ्गलबजारको विश्वेश्वरमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६८३ को शिलालेख । संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'अभिलेख-संग्रह' छैटौं भागमा यो प्रकाशित भएको छ ।

काठमाडौं कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को शिलालेख । यसको परिचय १ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

६ संशोधित विषय-संख्यामा—

गोपालराजवंशावली । हिमवत्संस्कृति १।१ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो छापिएको छ । यहाँ दिइएका उद्धरणचाहिं फील्डमार्शल श्रीकेसरशमशेर ज. ब. रा. को पुस्तकालयमा रहेको प्रतिच्छायाबाट हामीले (रामजी + देवीप्रसाद + भोलानाथ + शङ्करमान + धनवज्रले) पढेका पाठअनुसार दिइएका छन् ।

वीरपुस्तकालयमा रहेका 'वामकेश्वरीमहातन्त्र' र 'रत्नकरण्डिका'का पुष्पिकावाक्य । श्रीहरप्रसाद शास्त्रीद्वारा 'क्याटलग अफ् पाम-लीफ् यॉन्ड् सीलेक्टेड् पेपर् म्यॉन्युस्क्रिप्ट्स् बिलोङ्गिङ्ग् टु द दरबार लाइब्रेरी नेपाल (नेपाल वीरपुस्तकालयमा रहेका ताडपत्र र कागतमा लेखिएका पुस्तकहरूको सूची)मा र लुशिएनो पेटेक्द्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यी छापिएका छन् ।

राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको 'सुग्रीवशास्त्र'को पुष्पिकावाक्य । अप्रकाशित ।

सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२९ को शिलालेख । श्रीकाशीप्रसाद जायसवालद्वारा 'जर्नल् अफ् विहार यॉन्ड् उडिसा रीसर्च् सोसाइटी' (विहार

र उडिसाको खोजी गर्ने संस्थाको पत्रिका) को २२ भागमा यो प्रकाशित भएको छ। संस्कृत-सन्देश १।१० मा भोलानाथ पौडेल+धनवज्र वज्राचार्य+ज्ञानमणि नेपालद्वारा फेरि यो छापिएको छ।

वीर-पुस्तकालयमा रहेको 'दशकर्म' को पुष्पिकावाक्य। श्रीहरप्रसाद शास्त्रीद्वारा 'वीरपुस्तकालयको सूची' मा र श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल' मा यो प्रकाशित भएको छ।

७ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको 'भारतीय नाटयशास्त्र'मा टिपिएको पद्य। अप्रकाशित।

८ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

देउपाटनको स्थितिमल्लको वि० सं० १४४४ को शिलालेख। यसको परिचय ५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६६ को शिलालेख। यसको परिचय ५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

ठिमी महादेवमन्दिरको यक्षमल्ल र जीवमल्लको पालाको शिलालेख। अप्रकाशित। वीरपुस्तकालयमा रहेको यसको प्रतिलिपिबाट हामीले यो उद्धरण यहाँ दिएका हौं।

गोपालराजवंशावली। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

ठ्यासफु। अप्रकाशित। वि० सं० २०११ वैशाखमा योगी नरहरिनाथले ठिमीनिवासी चन्द्रमान जोशीकहाँबाट यो ठ्यासफु ल्याई हामीलाई दिनुभएको हो। त्यस वेला हामीले (रामजी + शङ्करमान + धनवज्र + ज्ञानमणिले) यो ठ्यासफु सारी फिर्ता दिएका थियौं। यसमा वि० सं० १७३४ देखि १७६२ सम्मका घटना दिइएका छन्। तात्कालिक शिलालेखमा पाइएका घटना तिथिमिति र यसमा दिइएका घटना तिथिमिति मिल्छन्। गणना गरी हेर्दा यसमा दिइएका पञ्चाङ्ग मिल्दछन। यस कारण यो ठ्यासफु प्रामाणिक छ।

९ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

कान्तिपुर तलेजु त्रिशूलडबलीको प्रतापमल्लको वि० सं० १६९९ को शिलालेख। संस्कृत-सन्देश १।२ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यसको मूल र पं. बुद्धिसागर पराजुलीद्वारा यसको नेपाली अनुवाद छापिएको छ।

काठमाडौं कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को शिलालेख। यसको परिचय १ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

१० संशोधित विषय-संख्यामा—

प्रयागको समुद्रगुप्तको स्तम्भलेख। यसको परिचय ४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

समुद्रगुप्तको टक। श्रीराखालदास वंद्योपाध्यायको 'प्राचीन मुद्रा'बाट यसको उद्धरण यहाँ दिइएको हो।

स्कन्दगुप्तको भितरी स्तम्भलेख। श्रीदिनेशचन्द्र सरकारको 'सीलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्स्'बाट यो उद्धरण दिइएको हो।

त्रिशूलडवलीको प्रतापमल्लको वि० सं० १६९९ को शिलालेख। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को शिलालेख। यसको परिचय १ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपति वासुकिमन्दिरको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०६ को शिलालेख। संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'अभिलेख-संग्रह' तेस्रो भागमा यो छापिएको छ।

हनूमान्ढोका जगन्नाथदेवलको पेटीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७१० को अभिलेख। अप्रकाशित।

पशुपतिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७१३ को शिलालेख। पं. भगवानलालद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल' मा यो छापिएको छ।

सिम्भू शान्तिपुरको प्रतापमल्लको वि० सं० १७१५ को शिलालेख। संस्कृत-सन्देश १।१२ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यसको मूल तथा यसको संस्कृतभागको केही अंशको नेपाली अनुवाद योगी देवीनाथद्वारा छापिएको छ।

सिम्भूको वज्रको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२५ को अभिलेख। संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'अभिलेख-संग्रह' तेस्रो भागमा यो छापिएको छ।

हनूमान्ढोका देगुतलेअगाडिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को स्तम्भलेख। संस्कृत-सन्देश २।४-५-६ मा ऐश्वर्यधरशर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधरशर्माद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

जूनागढको रुद्रदामाको वि० सं० २०७ को अभिलेख। श्रीदिनेशचन्द्र सरकारको 'सीलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्स्'बाट यसको उद्धरण यहाँ दिइएको हो।

नागानन्द, प्रियदर्शिका, रत्नावली, हर्षचरित। 'निर्णयसागर' आदि प्रकाशनसंस्थाबाट यिनको प्रकाशन भएको छ।

एहोलको पुलकेशीको पालाको वि० सं० ६६१ को अभिलेख। 'एपिग्राफिया इन्डिका' ६ भागमा श्रीकीलहर्नद्वारा यो प्रकाशित भएको छ। सो पुस्तक राष्ट्रिय–पुस्तकालयमा हामीले हेरेका हौं।

बाँसखेडाको हर्षवर्द्धनको वि० सं० ६८५ ताम्रपत्र। एपिग्राफिया इन्डिका' ४ भागमा श्रीबुहलरद्वारा यो छापिएको छ। सो पुस्तक राष्ट्रियपुस्तकालयमा हामीले हेरेका हौं।

काठमाडौं कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को शिलालेख। यसको परिचय १ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६६३ को शिलालेख। पं० भगवानलाल-द्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल' मा यो छापिएको छ। संस्कृत–सन्देश २।१–२–३ मा बुद्धिसागर पराजुली + यज्ञानन्द वज्राचार्य + रत्नबहादुर वज्राचार्यद्वारा यो फेरि प्रकाशित भएको छ।

११ संशोधित विषय–संख्यामा—

हनूमान्ढोका मोहनचोकको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०८ को अभिलेख। अप्रकाशित।

हनूमान्ढोका देगुतलेअगाडिको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को स्तम्भलेख। यसको परिचय १० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

१२ संशोधित विषय–संख्यामा—

मखन शिवालयको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १६६८ को अभिलेख। यसको प्रकाशन पहिले इतिहास–संशोधनमा भएको हो। त्यसपछि योगी नरहरिनाथद्वारा इतिहास–प्रकाश १।१ मा यो फेरि छापिएको छ।

कान्तिपुर तलेजुदेवलभित्रको प्रतापमल्लको वि० सं० १७३१ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित। यसको उतार ऐ० शि० बाबुराम आचार्य र पं. श्रीनाथ पाँडेले लिनुभएको हो। परम्पराबाट हामीले पाएका हौं।

प्रतापमल्लको ने. सं. ७६१ (वि. सं. १६९८)को टक, नृपेन्द्रमल्लको ने. सं. ७९४ (वि. सं. १७३१)को टक। पं. भुवननाथ पाँडेको संग्रहमा रहेका यी टक मोहननाथ पाँडेद्वारा हामीले हेर्न पाएका हौं। श्री ५ को सरकार पुरातत्त्व र संस्कृतिविभागद्वारा प्रकाशित 'नेपाली मुद्राको सूची' मा पनि यिनको उल्लेख परेको छ।

१३ संशोधित विषय–संख्यामा—

पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि. सं. १६६३ को शिलालेख। यसको परिचय १० सं. वि. संख्यामा हेर्नुहोस्।

१४ संशोधित विषय-संख्यामा—

जुद्धसडकको श्री ३ जुद्धको सालिकको अभिलेख। अप्रकाशित।

१५ संशोधित विषय-संख्यामा—

वाग्वतीको भीमसेनथापाको वि. सं. १८६८ को स्तम्भलेख। संस्कृत-सन्देश १।७ मा श्रीगुरु पं. नयराज पन्तद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

१६ संशोधित विषय-संख्यामा—

शतानन्दको भास्वती। विभिन्न प्रकाशनसंस्थाबाट यो प्रकाशित भएको छ।

पुरानो सारणी। यो पं. भुवननाथ पाँडेको संग्रहको हो।

१८ संशोधित विषय-संख्यामा—

देउपाटनको स्थितिमल्लको वि. सं. १४४४ को शिलालेख। यसको परिचय ५ सं. वि. संख्यामा हेर्नुहोस्।

१९ संशोधित विषय-संख्यामा—

देउपाटनको स्थितिमल्लको वि. सं. १४४४ को शिलालेख। यसको परिचय ५ सं. वि. संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि. सं. १४६६ को शिलालेख। यसको परिचय ५ सं. वि. संख्यामा हेर्नुहोस्।

गोपालराजवंशावली। यसको परिचय ६ सं. वि. संख्यामा हेर्नुहोस्।

२१ संशोधित विषय-संख्यामा—

चाँगुको मानदेवको स्तम्भलेख। यसको परिचय ४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपति वाग्वतीपारि त्रिगङ्गाको वामनमूर्तिको मानदेवको अभिलेख। श्रीसिलभेन लेभीद्वारा 'लि नेपाल' तेस्रो भागमा यही बेहोराको लाजिमपाट धोबीचौरको वामनमूर्तिको अपूर्ण अभिलेख छापिएको छ। संस्कृत-सन्देश १।१० मा धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा सम्पूर्ण यो अभिलेख प्रकाशित भएको छ। श्रीरेनिइरो नोलीद्वारा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्'मा पनि यो छापिएको छ।

२२ संशोधित विषय-संख्यामा—

चरकको टीका र चक्रदत्त। 'निर्णयसागर' आदि प्रकाशन-संस्थाबाट यी प्रकाशित भएका छन्।

दिनाजपुरको तृतीय विग्रहपालको ताम्रपत्र । श्रीअक्षयकुमार मैत्रेयद्वारा सम्पादित 'गौडलेखमाला' प्रथम स्तवकबाट हामीले यसको उद्धरण यहाँ दिएका हौं । सो पुस्तक राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा हामीले हेरेका हौं ।

सारनाथको महीपालको वि० सं० १०८३ को अभिलेख । श्रीअक्षयकुमार मैत्रेयद्वारा सम्पादित 'गौडलेखमाला' प्रथम स्तवकबाट हामीले यसको उद्धरण यहाँ दिएका हौं ।

नैषधीयचरित । 'निर्णयसागर' आदि प्रकाशनसंस्थाबाट यो छापिएको छ ।

२३ संशोधित विषय-संख्यामा—

मखनशिवालयको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १६६८ को शिलालेख । यसको परिचय १२ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

जगत्प्रकाशमल्लले गरिदिएको वि० सं० १७२० को कागत । 'पुरातत्त्व-पत्र-संग्रह' पहिलो भागमा शङ्करमान राजवंशीद्वारा यो प्रकाशित भएको छ ।

रानीपोखरीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को शिलालेख । यसका एकै बेहोराका तीन शिलापत्र रानीपोखरीका आसपासमा पाइएका छन् । यो अभिलेख ज० मृगेन्द्रशमशेर ज० ब० रा० द्वारा भानुभक्तस्मारकग्रन्थमा, श्यामराज पोखरेल + मोहननाथ पाँडे + बाबुराम नेपाल + किशोरमणि आ० दी० + सुशीलकुमार पोखरेलद्वारा संस्कृत-सन्देश १।११ मा, शङ्करमान राजवंशीद्वारा 'पुरातत्त्व-पत्र-संग्रह' पहिलो भागमा छापिएको छ ।

भूपतीन्द्रमल्लले गरिदिएको वि० सं० १७७१ को ताम्रपत्र । शङ्करमान राजवंशीद्वारा 'पुरातत्त्व-पत्र-संग्रह' पहिलो भागमा यो प्रकाशित भएको छ ।

भक्तपुर तलेजुचोकको वि० सं० १७६० को ताम्रपत्र । अप्रकाशित ।

महीन्द्रसिंहले गरिदिएको वि० सं० १७७७ को कागत । अप्रकाशित ।

चाँगुको जगज्जयमल्लको वि० सं० १७८६ को ताम्रपत्र । संस्कृत-सन्देश २।४-५-६ मा लक्ष्मण सत्याल + अक्रूर कुइंकेलद्वारा यो प्रकाशित भएको छ ।

भोलानाथ पौडेलसंग रहेको वि० सं० १७६० को कागत । अप्रकाशित ।

भोलानाथ पौडेलसंग रहेको वि० सं० १८०३ को कागत । अप्रकाशित ।

२४ संशोधित विषय-संख्यामा—

पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४४६ को शिलालेख । यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

लक्ष्मीपति पाँडेको रत्नदीप । अप्रकाशित । लक्ष्मीपतिका वंशज मोहननाथ पाँडेसंग यो छ ।

श्रीपतिको ज्यौतिषरत्नमाला। विभिन्न प्रकाशनसंस्थाबाट यसको प्रकाशन भएको छ।

२५ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

गोपालराजवंशावली। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पाटन पिंबहालको वि० सं० १४१६ को शिलालेख। संस्कृत-सन्देश १।१० मा भोलानाथ पौडेल + धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा यो छापिएको छ।

सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२६ को शिलालेख। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

इटुंबहालको वि० सं० १४३६ को शिलालेख। संस्कृत-सन्देश १।११ मा रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीद्वारा यो छापिएको छ।

देउपाटन गचाननीको धर्ममल्लको पालाको शिलालेख। संस्कृत-सन्देश १।११ मा रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीद्वारा यो छापिएको छ।

२६ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

मुलुकी ऐन। नेपाल-सरकारद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

२७ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

पाटन शंखमूलको विष्णुमल्लको वि० सं० १७८६ को शिलालेख। अप्रकाशित।

२८ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

इन्द्रमल्लको ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६३)को टक। पं० भुवननाथ पाँडेको संग्रहमा रहेको यो टक मोहननाथ पाँडेद्वारा हामीले हेर्न पाएका हौं। श्री ५ को सरकार पुरातत्त्व र संस्कृतिविभागद्वारा प्रकाशित 'नेपाली मुद्राको सूची' मा पनि यसको उल्लेख परेको छ।

वि० सं० १७६५ मा बनेको मुदावतीहरणनाटकको वाक्य। जयरत्नाकरनाटकको उपोद्घातमा श्रीगुरु पं० नयराज पन्तद्वारा यो छापिएको छ।

२९ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

पाटन पुलचोकको इन्द्रमल्लको पालाको वि० सं० १७६४ को शिलालेख। अप्रकाशित।

धनेश्वर राजोपाध्यायसंग रहेको टिपौटे कागत। इतिहास-प्रकाश २ ३ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

ऐश्वर्यधरशर्मासंग रहेको टिपौटे कागत। अप्रकाशित।

१० संशोधित विषय-संख्यामा—

चाँगुको मानदेवको स्तम्भलेख। यसको परिचय ४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

चाँगुको मानदेवको पालाको शिलालेख। श्रीरेनिअरो नोलीद्वारा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्'मा यो प्रकाशित भएको छ।

११ संशोधित विषय-संख्यामा—

भोटको सक्यमठमा रहेको नरेन्द्रदेवको पालामा वि० सं० १२०० मा लेखिएको नामसङ्गीतिको पुष्पिकावाक्य। श्रीराहुल सांकृत्यायनद्वारा 'जर्नल् अफ् द विहार यॉन्ड् उडिसा रीसर्च् सोसाइटी'को २३ भागमा तथा श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यो छापिएको छ।

राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको अभयमल्लको पालामा वि० सं० १३०० मा लेखिएको परमार्थनामसङ्गीतिको पुष्पिकावाक्य। अप्रकाशित।

भोटको सक्यमठमा रहेको अनन्तमल्लको पालामा वि० सं० १३३९ मा लेखिएको शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिताको पुष्पिकावाक्य। यो पनि श्रीराहुल सांकृत्यायनद्वारा र श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा छापिएको छ।

भोटको सक्यमठमा रहेको अनन्तमल्लको पालामा वि० सं० १३४० मा लेखिएको शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिताको पुष्पिकावाक्य। यो पनि श्रीराहुल सांकृत्यायनद्वारा र श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा छापिएको छ।

सिम्भूको वि० सं० १४२९ को शिलालेख। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको स्थितिमल्लको पालामा वि० सं० १४३७ मा लेखिएको विदग्धमुखमण्डन। अप्रकाशित।

इटुंबहालको वि० सं० १४३९ को शिलालेख। यसको परिचय २५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

वीर-पुस्तकालयमा रहेको यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५०१ मा लेखिएको कुब्जिकापूजाको पुष्पिकावाक्य। श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यो छापिएको छ।

इन्डिया-अफिसमा रहेको यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५३१ मा लेखिएको स्रग्धरास्तोत्रको पुष्पिकावाक्य। श्रीकीथद्वारा 'क्याटलग् अफ् द संस्कृत यॉन्ड् प्राकृत म्यॉन्युस्क्रिप्ट्स् इन् द लाइब्रेरी अफ् दि इन्डिया अफिस्' (इन्डिया अफिसको पुस्तकालयमा रहेको संस्कृत र प्राकृत

हस्तलिखित पुस्तकहरूको सूची)मा तथा श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यो छापिएको छ।

वीर-पुस्तकालयमा रहेको यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५३३ मा लेखिएको पञ्चरक्षाको पुष्पिकावाक्य। श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यो प्रकाशित भएको छ।

केसर-पुस्तकालयमा रहेको यक्षमल्लको पालामा वि० सं० १५३५ मा लेखिएको पञ्चरक्षाको पुष्पिकावाक्य। श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यो छापिएको छ।

काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्ल र अरिमल्लको पालाको वि० सं० १५४२ को ताम्रपत्र। संस्कृत-सन्देश १।६ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो छापिएको छ।

वीर-पुस्तकालयमा रहेको सदाशिवमल्लको पालामा वि० सं० १६३७ मा लेखिएको पञ्चरक्षाको पुष्पिकावाक्य। अप्रकाशित।

वटु खुँबहालको शिवसिंहमल्लको पालाको वि० सं० १६४६ को शिलालेख। अप्रकाशित।

सिम्भूको शिवसिंहको पालाको १६६१ को शिलालेख। यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

३३ संशोधित विषय-संख्यामा—

ललितावल्लभको भक्तविजयकाव्य। चौ. फत्यजङ्गपराक्रम शाह र योगी नरहरिनाथद्वारा यो भिन्नाभिन्नै प्रकाशित भएको छ तथा पं. कृष्णप्रसाद भट्टराईद्वारा यसको नेपाली अनुवाद प्रकाशित भएको छ।

काठमाडौं मछिन्द्रबहालको शान्तिसफु। अप्रकाशित।

मोहननाथ पाँडेसंग रहेको वि० सं० १८३४ तिर टिपौट गरिएको कागत। अप्रकाशित।

३५ संशोधित विषय-संख्यामा—

मोहननाथ पाँडेसंग रहेको भीमसेन थापाको टिप्पन। अप्रकाशित।

३६ संशोधित विषय-संख्यामा—

त्रिपुरेश्वर नारायणस्थानको जङ्गबहादुरको वि० सं० १९३१ को स्तम्भलेख। यसको धेरैजसो भाग संस्कृत अनुवादसहित ज्ञानमणि नेपालद्वारा संस्कृत-सन्देश १।७,८,९ मा छापिएको छ।

पशुपति राजेश्वरीमन्दिरको जितजङ्गको वि० सं० १९३१'को शिलालेख। यसको परिचय ३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

३७ संशोधित विषय-संख्यामा—

वि० सं० १९९३ फाल्गुन २६ गतेको तथा १९९७ वैशाख २८ गतेको गोरखापत्र। मास्टर मेरुनाथ पाँडेको संग्रहबाट हामीले यी हेर्न पाएका हौं।

३८ संशोधित विषय-संख्यामा—

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डली। संस्कृत-सन्देश १।६ मा ऐ. शि. बाबुराम आचार्यद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

मोहननाथ पाँडेसँग रहेको वि० सं० १८३४ तिर टिपौट गरिएको कागत। अप्रकाशित।

भाषावंशावली। अप्रकाशित। मास्टर मेरुनाथ पाँडेको संग्रहमा रहेको, ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको संग्रहमा रहेको, संशोधन-मण्डलको संग्रहमा रहेको, यी ३ प्रति भाषावंशावलीबाट हामीले काम लिएका छौं।

३९ संशोधित विषय-संख्यामा—

पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश। यसको मूल प्रति श्रीबखतमानसिंह बस्नेतसंग छ। योगी नरहरिनाथ र ऐ० शि० बाबुराम आचार्यद्वारा सम्पादन भई यो छापिएको छ: तथा योगी नरहरिनाथबाट एकलै पनि सम्पादन भई यो छापिएको छ।

भक्तविजयकाव्य। यसको परिचय ३३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

४० संशोधित विषय- संख्यामा—

पाटन च्यासिङदेवलको वि० सं० १५७६ को शिलालेख। यसको धेरैजसो भाग पं० भगवानलालद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल'मा छापिएको छ।

४१ संशोधित विषय-संख्यामा—

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु। यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

लोकप्रकाशको ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६२) को टक। राजगुरु श्रीकेसरिराज साहित्याचार्यको संग्रहबाट हामीले यो हेर्न पाएका हौं। श्री ५ को सरकार पुरातत्त्व र संस्कृतिविभागबाट प्रकाशित 'नेपाली मुद्राको सूची' मा पनि यसको उल्लेख परेको छ।

ऐश्वर्यधरशर्मासंग रहेको टिपौटे कागत। अप्रकाशित।

इन्द्रमल्लको ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६३) को टक। यसको परिचय २८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजोकैको बहालको वि० सं० १७६४ को शिलालेख। यसको परिचय २६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

धनेश्वर राजोपाध्यायसंग रहेको टिपौटे कागत। यसको परिचय २६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

४२:*संशोधित विषय-संख्यामा—*

भक्तपुर तुलाछेंटोलको यक्षमल्लको वि० सं० १५२४ को शिलालेख। यसको अलिकता भागको उल्लेख श्रीलुशिएनो पेटेकको 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल' मा परेको छ।

पशुपतिको यक्षमल्लको पालाको वि० सं० १५२७ को शिलालेख। यसको अलिकता भागको उल्लेख श्रीलुशिएनो पेटेकको 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा पनि परेको छ।

४३:*संशोधित विषय-संख्यामा—*

वीरपुस्तकालयमा रहेको नरपतिजयचर्यास्वरोदयको पुष्पिकावाक्य। यो श्रीलुशिएनो पेटेकको 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा तथा वीरपुस्तकालयबाट प्रकाशित 'बृहत्सूचीपत्र' प्रथम भागमा छापिएको छ।

पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको वि० सं० १४६६ को शिलालेख। यसको परिचय ५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भक्तपुर राजदरबारको यक्षमल्लको वि० सं० १५१० को शिलालेख। इतिहासप्रकाश १।१ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु। यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपतिको प्रतापमल्लको सं० वि० १७१३ को शिलालेख। यसको परिचय १० वि० सं० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपतिको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३५ को शिलालेख। संस्कृत-सन्देश १।१० मा ऐश्वर्यधरशर्मा + घनश्याम सुवेदी + गौतमवज्र वज्राचार्य + कुमारधरशर्माद्वारा यो छापिएको छ।

काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्ल अरिमल्लको पालाको वि० सं० १५४२ को ताम्रपत्र। यसको परिचय ३२ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भक्तपुर भीमसेनस्थानपछाडि धाराको विष्णुमूर्तिको वि० सं० को १५५१ को अभिलेख। अप्रकाशित।

केसर-पुस्तकालयमा रहेको साद्यन्तकोशसार । यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

भक्तपुर तचपालटोलको वि० सं० १५६१ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

भक्तपुर हनूमन्तेघाटको अभिलेख । अप्रकाशित ।

काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्लको पालाको वि० सं० १५६६ को ताम्रपत्र । संस्कृत-सन्देश १।६ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो छापिएको छ ।

कीर्तिपुरको ठूलो चैत्यको वि० सं० १५७२ को शिलालेख । यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

पाटन गुइतको रत्नमल्लको पालाको वि० सं० १५७२ को शिलालेख । अप्रकाशित।

बनेपा वकुटोलको रणमल्लको पालाको वि० सं० १५७२ को शिलालेख । अप्रकाशित । वीर-पुस्तकालयमा रहेको प्रतिलिपिबाट हामीले यहाँ यसको उद्धरण दिएका हौं ।

नाला वलाछेंटोलको रणमल्लको पालाको वि० सं० १५७४ को अभिलेख । अप्रकाशित ।

राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको अमरकोश । अप्रकाशित ।

भक्तपुर शलाछेंटोलको वि० सं० १५८० को शिलालेख । अप्रकाशित । वीरपुस्तकालयमा रहेको प्रतिलिपिबाट यहाँ यो उद्धरण गरिएको हो ।

वीर-पुस्तकालयमा रहेको नरपतिजयचर्या-स्वरोदयदीपिकाका वाक्य । 'हरप्रसादसूची'मा तथा वीरपुस्तकालयद्वारा प्रकाशित 'बृहत्सूची'मा यो छापिएको छ ।

वीरपुस्तकालयमा रहेको दोस्रो २५१ संख्याको पुस्तकमा लेखिएको वंशावली । अप्रकाशित ।

काठमाडौं तलेजुको पार्थिवेन्द्रमल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भलेख । यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

४५ संशोधित विषय-संख्यामा—

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफु । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

४६ संशोधित विषय-संख्यामा—

गोपालराजवंशावली । यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

४७ संशोधित विषय-संख्यामा—

पशुपतिनाथअगाडिको सानो सुनौला साँढेको नृपेन्द्रमल्लको पालाको वि० सं० १७३४ को अभिलेख । संस्कृत-सन्देश २।८-५-६ मा रामजी तेवारी+देवीप्रसाद भण्डारी+शङ्करमान

राजवंशीद्वारा यो प्रकाशित भएको छ । अहिले जीर्णोद्धार गर्दा यो अभिलेख छोपिएको छ ।

४८ संशोधित विषय-संख्यामा—

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

४९ संशोधित विषय-संख्यामा—

पाटन च्यासिङ्देवलको वि० सं० १७७६ को शिलालेख । यसको परिचय ४० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

हिरण्यराजानन्दसंग रहेको 'कामकलाकालीनित्यार्चन'मा टिपिएका वाक्य । अप्रकाशित ।

५० संशोधित विषय-संख्यामा—

राष्ट्रिय-पुस्तकालयमा रहेको 'भारतीयनाट्यशास्त्र'मा टिपिएको पद्य । यसको परिचय ७ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

गोर्खावंशावली । योगप्रचारणी काशी गोरक्षटिल्लाद्वारा यो छापिएको छ ।

रत्नदीप । यसको परिचय २४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

५१ संशोधित विषय-संख्यामा—

देउपाटनको आनन्दमल्ल र रुद्रमल्लको पालाको वि० सं० १३७३ को अभिलेख । संस्कृत-सन्देश २।१-२-३ मा रामजी तेवारी + देवीप्रसाद भण्डारी + शङ्करमान राजवंशीद्वारा यो प्रकाशित भएको छ ।

५२ संशोधित विषय-संख्यामा—

काठमाडौं तलेजुको पार्थिवेन्द्र मल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भलेख । यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

५३ संशोधित विषय-संख्यामा—

वसन्तपुरको पृथ्वीनारायण शाहको वि० सं० १८२६ को शिलालेख । संस्कृत-सन्देश १।५ मा यसको मूल योगी नरहरिनाथद्वारा र अनुवाद योगी देवीनाथद्वारा छापिएको छ ।

भक्तविजयकाव्य । यसको परिचय ३३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

कवि लक्ष्मणको कवितानिकषोपल । योगी नरहरिनाथद्वारा सम्पादित भई यो छापिएको छ ।

पुरश्चर्यार्णव । प्रभाकरी कम्पनीबाट यो प्रकाशित भएको छ ।

पाटन बुबहालको प्रतापसिंहको पालाको वि० सं० १८३२ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

प्रतापसिंहले अभिमानसिंह बस्न्यातलाई लेखेको पत्र। इतिहास-प्रकाश १।१ मा ऐ० शि० बाबुराम आचार्यद्वारा सम्पादित भई यो छापिएको छ।

शकसंवत् १६६६ (वि० सं० १८३१) देखि शकसंवत् १६६९ (वि० सं० १८३४) सम्मका प्रतापसिंहका टक। पं० भुवननाथ पाँडेको संग्रहका यी टक मोहननाथ पाँडेद्वारा हामीले हेर्न पाएका हौं। श्री ५ को सरकार पुरातत्त्व र संस्कृतिविभागद्वारा प्रकाशित 'नेपाली मुद्राको सूची'मा १६६६ र १६६७ का टकको उल्लेख परेको छ।

५५ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

पाटन च्यासिङ्देवलको वि० सं० १७७९ को शिलालेख। यसको परिचय ४० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

५६ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

काठमाडौं कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको वि० सं० १७०५ को शिलालेख। यसको परिचय १ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

५७ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

दीनानाथ उपाध्यायलाई रणबहादुर शाहले वि० सं० १८५५ मा लेखेको पत्र। इतिहास-प्रकाश १।१ को ११०-१११ पृष्ठमा यो छापिएको छ।

लक्ष्मीपतिको रिपौट। अप्रकाशित। मोहननाथ पाँडेसँग छ।

पाटनदरबारको गीर्वाणयुद्धको वि० सं० १८५६ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित।

वाग्वतीको भीमसेनथापाको वि० सं० १८६८ को स्तम्भलेख। यसको परिचय १५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

५८ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

५९ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश। यसको परिचय ३९ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

६० *संशोधित विषय-संख्यामा—*

रणबहादुर शाहले दीनानाथ उपाध्यायलाई वि० सं० १८५५ मा लेखेको पत्र। यसको परिचय ५७ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भक्तपुर तलेजुचोकको गीर्वाणयुद्धको वि० सं० १८५६ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित।

स्वामी रणबहादुर शाहले वि० सं० १८५७ मा भैरव कम्पनीलाई लेखेको पत्र। अप्रकाशित। बखतमानसिंह बस्न्यातबाट यसको उतार हामीले पाएका हौं।

स्वामी रणबहादुर शाहले बखतावरसिंह बस्न्यातलाई वि० सं० १८५८ मा लेखेको पत्र। इतिहास-प्रकाश १।१ मा ऐ० शि० बाबुराम आचार्यबाट सम्पादित भई यो छापिएको छ।

त्रिरत्न-सौन्दर्य-गाथा। धनवज्र वज्राचार्यबाट सम्पादित भई नेपाल-सांस्कृतिक-परिषद्द्वारा यो छापिंदैछ।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

६१ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

भक्तपुरदरबारको भूपतीन्द्र मल्लको वि० सं० १७६३ को अभिलेख। अप्रकाशित।

६२ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

भक्तपुरदरबारको भूपतीन्द्र मल्लको वि० सं० १७६८ को अभिलेख। अप्रकाशित।

६४ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

मास्टर मेरुनाथ पांडेसंग रहेका पुराना कागत। अप्रकाशित।

भक्तपुरदरबारको रणजित् मल्लको वि० सं० १८१० को सुवर्णपत्र। संस्कृत-सन्देश १।११-१२ मा ऐश्वर्यधरशर्माद्वारा यो छापिएको छ।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

काठमाडौं मखनशिवालयको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १६६८ को शिलालेख। यसको परिचय १२ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

जगत्प्रकाश मल्लले गरिदिएको वि० सं० १७२० को कागत। यसको परिचय २३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

रानीपोखरीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को शिलालेख। यसको परिचय २३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् । भूपतीन्द्र मल्लले गरिदिएको वि० सं० १७७१ को ताम्रपत्र, भक्तपुर तलेजुचोकको वि० सं० १७६० को ताम्रपत्र । यिनको परिचय २३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

भाषावंशावली । यसको परिचय ३८ सं० वि०संख्यामा हेर्नुहोस् ।

महीन्द्रसिंहले गरिदिएको वि० सं० १७७७ को कागत, चाँगुको जगज्जयमल्लको वि० सं० १७८६ को ताम्रपत्र, भोलानाथ पौडेलसंग रहेका वि० सं० १७६० तथा १८०३ का कागत । यिनको परिचय २३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

पृथ्वीन्द्रवर्णोदय । अप्रकाशित । यसको मूल प्रति वीरपुस्तकालयमा छ । वीरपुस्तकालयबाट प्रकाशित 'बृहत्सूची' दोस्रो भागमा यसको उल्लेख परेको छ ।

६५ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

भाषावंशावली । यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

भक्तपुर मूलचोकको रणजित् मल्लको वि० सं० १७८८ को ताम्रपत्र । वि० सं० २०१८ फाल्गुन १६ गते शुक्रवारको 'नेपाल-समाचार'मा संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'मल्लकालको राजकाजमा प्रजा पञ्चको स्थान' भन्ने निबन्धमा यो छापिएको छ ।

साँखु वज्रयोगिनीको जयप्रकाश मल्लको वि० सं० १८०६ को ताम्रपत्र । अप्रकाशित ।

पृथ्वीन्द्रवर्णोदय । यसको परिचय ६४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

६६ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

गोपालराजवंशावली । यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

पाटन पिंबहालको वि० सं० १४१६ को शिलालेख । यसको परिचय २५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२६ को शिलालेख । यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

६७ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

भक्तपुर मूलचोकको भूपतीन्द्र मल्लको घण्टाको वि० सं० १७६२ को अभिलेख । अप्रकाशित ।

भाषावंशावली । यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

भक्तपुर-दरबारअगाडिको ठूलो घण्टाको रणजित् मल्लको वि० सं० १७६३ को अभिलेख,

पाटनदरबारअगाडिको ठूलो घण्टाको विष्णुमल्लको वि० सं० १७६३ को अभिलेख, काठमाडौंको ठूलो घण्टाको रणबहादुर शाहको वि० सं० १८५४ को अभिलेख इतिहास-प्रकाश १।१ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यी अभिलेख छापिएका छन्।

६८ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

चन्द्रमान जोशीसँग रहेको ठ्यासफु। यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

६९ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

कौटलीय अर्थशास्त्र तथा साहित्यदर्पण। विभिन्न प्रकाशनसंस्थाबाट यी छापिएका छन्।

समुद्रगुप्तको टक। यसको परिचय १० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

स्कन्दगुप्तको भितरी स्तम्भलेख। यसको परिचय १० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

श्रीमद्भागवत। विभिन्न प्रकाशन-संस्थाबाट यो छापिएको छ।

जूनागढको स्कन्दगुप्तको वि० सं० ५१४ को अभिलेख। श्रीदिनेशचन्द्र सरकारको 'सीलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्स्'बाट यसको उद्धरण यहाँ दिइएको हो।

पशुपति वाग्वतीपारि त्रिगङ्गानिरको वामनमूर्तिको मानदेवको अभिलेख। यसको परिचय २१ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

७० *संशोधित विषय-संख्यामा—*

पेशावर तखतिबहीको गुन्दुपर्णको वि० सं० १०३ को अभिलेख, पञ्जटारको कुषाणको वि० सं० १२२ को अभिलेख, जूनागढको रुद्रदामाको वि० सं० २०७ को अभिलेख, राजपूताना बडवाको बलवर्द्धनको वि० सं० २९५ को अभिलेख, उदयगिरिको द्वितीय चन्द्रगुप्तको पालाको वि० सं० ४५८ को अभिलेख, मन्दसोर ग्वालियरको द्वितीय कुमारगुप्तको पालाको वि० सं० ५२९ को अभिलेख, मध्यभारत इरणको बुधगुप्तको पालाको वि० सं० ५४१ को अभिलेख। यी अभिलेखको उद्धरण श्रीदिनेशचन्द्र सरकारको 'सीलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्स्'बाट यहाँ दिइएका हुन्।

७१ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

गोपालराजवंशावली। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपतिपुराण। योगी नरहरिनाथद्वारा सम्पादित भई यो प्रकाशित भएको छ।

७२ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

चाँगुको मानदेवको स्तम्भलेख। यसको परिचय ४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

महापरिनिब्बाणसुत्त। विभिन्न प्रकाशनसंस्थाबाट यसको प्रकाशन भएको छ।

गोरखपुर कहावमको स्कन्दगुप्तको पालाको वि० सं० ५१७ को अभिलेख। श्रीदिनेशचन्द्र सरकारको 'सीलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्स्'बाट यसको उद्धरण यहाँ दिइएको हो।

७३ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

त्रिपुरेश्वरको वि० सं० १८७७ को स्तम्भलेख। पं० भगवानलाल इन्द्रजीद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल'मा यो छापिएको छ।

संशोधन-मण्डलको संग्रहमा रहेको कागत। अप्रकाशित।

७४ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

मोहननाथ पाँडेसंग रहेको टिपौटे कागत। अप्रकाशित।

७५ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

ऐ. शि. बाबुराम आचार्यसंग रहेको कागत। अप्रकाशित।

पं. चिरञ्जीवी पौड्यालको 'आफ्नु कथा। श्रीप्रेमराज शर्माद्वारा सम्पादित यसलाई श्रीमती विद्यादेवी आ. दी. ले प्रकाश गर्नुभएको छ।

पं. काशीनाथ आ. दी. को आत्मकथा। श्रीकमल दीक्षितद्वारा सम्पादित 'नेपाली' २ पूर्णाङ्कमा यसको केही अंश प्रकाशित भएको छ।

ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको संग्रहमा रहेको पत्र। 'अभिलेख-संग्रह' पहिलो भागको भूमिकामा श्रीगुरु पं. नयराज पन्तद्वारा यो छापिएको छ।

७६ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको 'नेपाली शिक्षाको इतिहास' भन्ने निबन्ध। नवीन शिक्षा १।४ मा यो प्रकाशित भएका छ।

७७ *संशोधित विषय-संख्यामा—*

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु। यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पाटन मूलचोकको योगनरेन्द्रमल्लको वि० सं० १७५७ को ताम्रपत्र। अप्रकाशित।

काठमाडौं तलेजुको पार्थिवेन्द्र मल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भलेख। यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको वि० सं० १६६३ को शिलालेख। यसको परिचय १० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पाटन च्यासिङ्देवलको वि० सं० १७७६ को शिलालेख। यसको परिचय ४० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

७९ संशोधित विषय-संख्यामा—

गोपालराजवंशावली। यसको परिचय ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

देउपाटनको आनन्दमल्ल र रुद्रमल्लको पालाको वि० सं० १३७३ को अभिलेख। यसको परिचय ५१ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

वीरपुस्तकालयमा रहेको नागानन्दनाटकको पुष्पिकावाक्य। श्रीहरप्रसाद शास्त्रीद्वारा वीरपुस्तकालयको सूचीमा तथा श्रीलुशिएनो पेटेकद्वारा 'मेडिईभल् हिस्ट्रि अफ् नेपाल'मा यो छापिएको छ। वीरपुस्तकालयबाट प्रकाशित 'बृहत्सूची' तेस्रो भागमा पनि यस नाटकको उल्लेख परेको छ।

८० संशोधित विषय-संख्यामा—

कान्तिपुर मछिन्द्रबहाल नाउदेवलको वि० सं० १७३१ को शिलालेख। अप्रकाशित।

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु। यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

८१ संशोधित विषय-संख्यामा—

चन्द्रमान जोशीसँग रहेको ठ्यासफु। यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

वि० सं० १७५५ मा योगनरेन्द्र मल्ल भूपालेन्द्र मल्ल भूपतीन्द्र मल्ल मिली राखेको पाटन मूलचोकको ताम्रपत्र। संस्कृत-सन्देश १।११ मा धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा यो छापिएको छ।

भाषावंशावली। यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

८२ संशोधित विषय-संख्यामा—

लाजिमपाट धोबीचौरको मानदेवकी रानी क्षेमसुन्दरीले राखेको शिवलिङ्गको अभिलेख। अप्रकाशित।

८३ संशोधित विषय-संख्यामा—

पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश। यसको परिचय ३६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

वि० सं० १८१४ मा जयप्रकाश मल्लले पृथ्वीनारायण शाहलाई गरिदिएको धर्मपत्र। 'प्रगति' १० पूर्णाङ्कमा चित्तरञ्जन नेपालीद्वारा यो प्रकाशित भएको छ।

वि० सं० १८२६ मा केहरसिंहहरूले खासाबाट पृथ्वीनारायण शाहलाई लेखेको पत्र। अप्रकाशित।

वि० सं० १८४६ मा रणवीर खत्रीहरूलाई लेखिएका पत्र। 'प्रगति' १० पूर्णाङ्कमा चित्तरञ्जन नेपालीद्वारा यो छापिएको छ।

जयरत्नाकरनाटक। यसको परिचय ४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

सिम्भूमा श्यामर्पा लामाले राख्न लाएको वि० सं० १८४८ को घण्टाको अभिलेख। अप्रकाशित।

नेपाल-चीन-युद्धसम्बन्धी संस्मरणपत्र। नेपाल-सांस्कृतिक-परिषद्-पत्रिका ३।३ मा ऐ. शि. बाबुराम आचार्यद्वारा यो छापिएको छ।

रणबहादुर शाहले जगजीत पाँडेहरूलाई वि० सं० १८४९ मा लेखेको पत्र। इतिहास-प्रकाश १।१ मा जनकलाल ढकालद्वारा तथा धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा 'ऐतिहासिक-पत्रसंग्रह (पहिलो भाग)मा यो छापिएको छ।

रणबहादुर शाहले वि० सं० १८४९ मा दामोदर पांडेलाई लेखेको पत्र। संस्कृत-सन्देश १।५ मा श्रीगुरु पं. नयराज पन्तद्वारा संस्कृत पद्यानुवादसहित यो प्रकाशित भएको छ।

नुवाकोट भैरवीस्थानको वि० सं० १८४९ को सुवर्णपत्र। इतिहास-प्रकाश १।१ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो छापिएको छ।

८४ संशोधित विषय-संख्यामा—

चाँगुको मानदेवको स्तम्भलेख। यसको परिचय ४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

पशुपतिको जयदेवको शिलालेख। पं. भगवानलाल इन्द्रजीद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल'-मा यो छापिएको छ। पछि योगी नरहरिनाथद्वारा संस्कृत-सन्देश १।१ मा यसको मूल र ऐ. शि. बाबुराम आचार्यद्वारा यसको नेपाली अनुवाद छापिएको छ। श्रीरेनिइरो नोलीद्वारा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्'मा पनि यो छापिएको छ।

८५ संशोधित विषय-संख्यामा—

वीरपुस्तकालयमा रहेको गीतकेशवका वाक्य । वीरपुस्तकालयबाट प्रकाशित 'बृहत्सूची' तेस्रो भागमा यसको केही भाग छापिएको छ ।

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

८६ संशोधित विष[illegible]-[illegible]ख्यामा—

च[illegible] [illegible] अभिलेख । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

[illegible]पाट [illegible] र पशुपति त्रिगङ्गाको वामनमूर्त्तिको मानदेवको अभिलेख । यसको परि[illegible] सं० वि० [illegible] हेर्नुहोस् ।

[illegible] अभिलेख । यसको [illegible] ८९ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

दे[illegible]नको मानदेवको [illegible] रत्नसंघले राखेको शिवलिङ्गको अभिलेख । श्रीरेनिङ्गरो नोलीद्वारा '[illegible]लीज् इन्स्क्रिप्शन्स इन् गु[illegible] क्यारेक्टर्स्'[illegible] यो [illegible]को छ । यहाँ हामीले यसको केही बढी भाग पढी थपेका छौं ।

टेवहालको मानदेवको पालाको अभिलेख । श्रीसिलभेन लेभीद्वारा 'लि नेपाल' तेस्रो भागमा यो छापिएको छ । पछि धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा संस्कृत-सन्देश १।६ मा तथा श्रीरेनिङ्गरो नोलीद्वारा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्'मा फेरि यो छापिएको छ ।

पशुपतिको मानदेवको पालाको जयलम्भले राखेको शिवलिङ्गको अभिलेख । पं. भगवानलाल इन्द्रजीद्वारा 'इन्स्क्रिप्शन्स् फ्रम् नेपाल'मा यो छापिएको छ । संस्कृतसन्देश १।६ मा धनवज्र वज्राचार्य + ज्ञानमणि नेपालद्वारा तथा 'नेपालीज् इन्स्क्रिप्शन्स् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स्'मा श्रीरेनिङ्गरो नोलीद्वारा फेरि यो छापिएको छ । यहाँ हामीले यसको बढ्ता भाग पढी यसलाई पूर्ण पारेका छौं ।

लाजिमपा[illegible] [illegible] अभिलेख । अप्रकाशित

पशु[illegible] [illegible]को मानदेवको पालाको अभिलेख । हिमवत्संस्कृति १।१ मा योगी नरहरिनाथद्वारा यो [illegible] छ ।

चाँगुको मानदेवको पालाको अभिलेख । यसको परिचय ३० सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

पशुपति सूर्यघाटको मानदेवकी छोरी विजयवतीले स्थापना गरेको शिवलिङ्गको अभिलेख । संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित 'अभिलेख-संग्रह' पहिलो भागमा यो छापिएको छ ।

८७ संशोधित विषय-संख्यामा—

पशुपतिको मानदेवको पालाको जयलम्भले राखेको शिवलिङ्गको अभिलेख । यसको परिचय ८६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

८८ संशोधित विषय-संख्यामा—

पाटन सौगलटोलको नारायणमन्दिरको वि० सं० १७६२ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको चैत्यको ऋद्धिनरसिंहको पालाको वि० सं० १७७१ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

पाटन मूलचोकको ऋद्धिनरसिंहको वि० सं० १७७३ को अभिलेख । अप्रकाशित ।

९० संशोधित विषय- संख्यामा—

काठमाडौं तलेजुको पार्थिवेन्द्र मल्लको वि० सं० १७३८ को स्तम्भलेख । यसको परिचय २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफु । यसको परिचय ८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

वखतमानसिंह बस्न्यातको संग्रहमा रहेको कागत । अप्रकाशित । यसको अलिकता भाग संस्कृत-सन्देश १।५ मा योगी नरहरिनाथद्वारा प्रकाशित भएको छ ।

वि० सं० २०१४ भाद्र २४ गते सोमवारको गोरखापत्र । मास्टर मेरुनाथ पाँडेको संग्रहबाट हामीले यो हेरेका हौं ।

भाषावंशावली । यसको परिचय ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

लक्ष्मीनारायणको समेत नाउँ परेको भूपालेन्द्र मल्लको ने० सं० ८०६ (वि० सं० १७४६) को

टक । पं. भुवननाथ पाँडेको संग्रहमा रहेको यो टक मोहननाथ पाँडेद्वारा हामीले हेर्न पाएका हौं । श्री ५ को सरकार पुरातत्त्व र संस्कृतिविभागद्वारा प्रकाशित 'नेपाली मुद्राको सूची'मा पनि यसको उल्लेख परेको छ ।

काठमाडौंका ठूलो गरुडको पादपीठको वि० सं० १७४६ को अभिलेख । अप्रकाशित ।

योगनरेन्द्र मल्ल भूपालेन्द्र मल्ल भूपतीन्द्र मल्ल मिली राखेको पाटन मूलचोकको वि० सं० १७५५ को ताम्रपत्र । यसको परिचय ८१ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

भक्तपुरदरबारभित्रको जितामित्र मल्लको वि० सं० १७३४ को शिलालेख । अप्रकाशित । यसको अलिकता भागको उद्धरण पं० हेमराज शाक्यको 'वर्णपरिचय'मा भएको छ ।

भक्तपुर तवपोखरीको जितामित्र मल्लको वि० सं० १७३४ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

भक्तपुरदरबारनजीकैको धाराको जितामित्र मल्लको वि० सं० १७३५ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

भक्तपुरदरबारनजीकै खौमाटोलको जितामित्र मल्लको पालाको वि० सं० १७३५ को शिलालेख । अप्रकाशित ।

ऐतिहासिक तिथि-मितिको गणना

२ संशोधित विषय-संख्यामा—

" श्रीमन्नेपालिकसम्वत ५१२ वैशाखकृष्णपञ्चम्यां तिथौ ॥ गरकरणे ॥ विस्वमुहूर्त्ते ॥ श्रवणनक्षत्रे ॥ ऐन्द्रयोगे ॥ आदित्यवाशरे ॥ "

(पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ५१२ (वि० सं० १४४६) वैशाखकृष्णपक्ष † (सूर्यसिद्धान्तअनुसार)

बार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	करण	घ. प.
आदित्य	पञ्चमी	४।४४	श्रवण	४१।५१	ब्रह्म	१६।४२	गर	३४।४१

विश्वमुहूर्त १३।३० उप्रान्त १५।४५ सम्म

ने० सं० ५१२ (वि० सं० १४४६) वैशाखकृष्णपक्ष ब्रह्मसिद्धान्तअनुसार)

बार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	करण	घ. प.
आदित्य	पञ्चमी	१।४७	श्रवण	३६।०	ब्रह्म	१३।३७	गर	३।५३

विश्वमुहूत १३।३० उप्रान्त १५।४५ सम्म ।

यहाँ सूर्यसिद्धान्तअनुसारको गणनाबाट विश्वमुहूर्तको समाप्तिसम्म पनि ऐन्द्रयोगको प्रवेश नहुँदा ब्रह्मसिद्धान्तअनुसारको गणना गर्‍यौं । त्यताबाट शिलापत्रको उक्ति मिल्न आयो । कुनन सजिलो होस् भन्नाका निमित्त दुवै सिद्धान्तअनुसारका गणना दिएका छौं ।

---

† मल्लकालमा नेपाल-उपत्यकामा अमान्तमानको प्रचलन हुँदा मल्लकालका तिथि-मितिको गणना अमान्तमान-अनुसार यहाँ दिइएका छन् तथा शाहकालमा पूर्णान्तमानको प्रचलन हुँदा त्यस नाकाको गणनाचाहिं पूर्णान्तमानअनुसार दिइएका छन् । यसको अपवादको रूपमा देखिन आएको ठाउँमा ततत् ठाउँमै सो खुलाएर लेखिएको छ ।

" सम्वत् ५४७ ज्येष्ठ शुक्ल तृतीया ॥ पुनर्वसु पर पुष्यनक्षत्र ॥ ध्रुवयोग ॥ बृहस्पतिवार ॥ कन्य-लग्नस ॥ "

(पाटन इबाबहिको ज्योतिर्मल्लको पालाको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ५४७ (वि० सं० १४८४) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	तृतीया	२३।४	पुनर्वसु	७।५३	ध्रुव	३३।३७

कन्यालग्न १६।५४ उप्रान्त २२।३४ सम्म

" सम्वत् ५४७ ज्येष्ठ शुक्ल दशमी ॥ चित्रनक्षत्र ॥ परिघयोग ॥ बुधवार ॥ उप्र कन्यलग्नस ॥ "

(पाटन इबाबहिको ज्योतिर्मल्लको पालाको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ५४७ (वि० सं० १४८४) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	दशमी	४६।३२	चित्रा	४५।५८	परिघ	४५।२८

कन्यालग्न १५।४७ उप्रान्त २१।२७ सम्म

" संवद्भूधर[illegible]महे[illegible] च नेपालिकै
ज्येष्ठे शुक्ल[illegible]तिथिके वारे हिमांशोः शुभे ।
ऋक्षे [illegible]न्मृगशीर्षके [illegible] [illegible] रवौ
[illegible]विंशतिभिः कृता म[illegible]रे श्रीसारदास्थापना ॥ "

([illegible] काठे बालकुमारीसंगैको यक्षमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० [illegible]६७ (वि० सं० १५०४) ज्ये[illegible]शुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	प्रतिपद्	५५।३१	रोहिणी	[illegible]३।५४	धृति	५१।३६

स्पष्टसूर्य १।१७।४८।१९

"सम्वत् ६३५ कार्तिककृष्णचतुर्थ्यायां तिथौ पुनर्वसुनक्षत्र शुभयोग सोमवार"

(कीर्तिपुर बाघभैरवको महापात्र जगत्पालको अभिलेखको)

ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७१) कार्तिककृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	चतुर्थी	२१।८	पुनर्वसु	५७।३३	शुभ	४०।५७

"वर्षे नेपालजाते शरगुणरशके ज्येष्ठशुक्लाष्टमीके
नक्षत्रे पूर्वफाल्गुन्यसहित इह वा वज्रयोगे ... ।
वारे चान्द्रे वृषष्ठे पुनरपि तपने सिंहराशिस्थचन्द्रे
पञ्चश्रीबुद्धचैत्यप्रथितवरशिरःस्वर्ण्णछत्रावरोहः ॥"

(कीर्तिपुरको ठूलो चैत्यको रत्नमल्ल रणमल्ल राममल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७२)ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	चन्द्र	घ. प.
सोम	अष्टमी	१४।१४	पूर्वफाल्गुनी	७।३४	वज्र	१२।१४	सिंह	२१।१७

स्पष्टसूर्य १।२२।५।२४

"शशिदिनशिवयोगाभाजि पञ्चम्युपेते
मकरगतविवस्वन्मासि पक्षे वलक्षे ।
युगमुनिरसचिह्ने वत्सरे शम्भुहेतो—
र्म्मठमिममनवद्यं विष्णुसिंहो व्यधत्त ॥"

(सुनागुठी भृङ्गारेश्वरको विष्णुसिंहको अभिलेखको)

ने० सं० ६७४ (वि० सं० १६१०)माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	पञ्चमी	२८।२३	शिव	४५।३३

स्पष्टसूर्य ९।११।१८।२८

" रविदिनश्रवणक्षे कुम्भसंस्थेंशुमालौ
मनसिजतिथिमाघे कृष्णपक्षेऽतिरम्ये ।
ऋतुवसुरसचिह्ने वत्सरे विष्णुहेतोः
कनकरचितकुम्भं मेदिनीशो व्यधत्त ॥ "

(पाटन मङ्गलबजारको पुरन्दरसिंहको अभिलेखको)

नेο संο ६८६ (विο संο १६२२)माघकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
आदित्य	त्रयोदशी	५६।३७	श्रवण	३६।५१

स्पष्टसूर्य १०।२१।३०।१४

" सम्वत् ६५६ वैशाखशुक्लपूर्णमास्यान्तिथौ विशाखनक्षत्रे परिघयोगे शुक्रवासरे वृषराशिगते सवितरि तुरराशिगते चन्द्रमसि ।"

(पाटन सुबहालको विष्णुसिंहको पालाको अभिलेखको)

नेο संο ६५६ (विο संο १५६३)वैशाखशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	चन्द्र	घ. प.
शुक्र	पूर्णिमा	५५।२७	विशाखा	३४।६	परिघ	४३।१	तुला	१६।१६

स्पष्टसूर्य १।७।४०।५२

"सम्वत् ६६६ आषाढशुक्लषष्ठमी प्र सप्तम्यायां तिथौ आदित्यवासरे"

(पाटन सुत्रहालको विष्णुसिंहको पालाको ताम्रपत्रको)

नेο संο ६६६ (विο संο १६०३) आषाढशुक्लपक्ष ।

वार	तिथि	घ. प.
आदित्य	षष्ठी	२८।४

" संवत् ६८६ ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे अष्टम्यां तिथौ पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रे वज्रयोगे सोमवासरे "

(हाल म्यूजियममा रहेको उद्धवसिंहको अभिलेखको)

ने० सं० ६८६ (वि० सं० १६२६)ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	अष्टमी	५२।३६	पूर्वफाल्गुना	३४।५६	बज्र	३०।१५

" सम्वत् ७०७ कार्तिकशुक्लद्वादशोत्तरत्रयोदश्यां तिथौ, उत्तरभद्रनक्षत्रे व्याघातयोगे शुक्रवासरे "

([illegible]पुर बाघभैरवको पुरन्दरसिंहको पालाको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ७०७ (वि० सं० १६४३)कार्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	द्वादशी	१४।१८	उत्तरभाद्र	६०।०	व्याघात	३०।२५

" सम्वत् ७१० काति(क)शुक्ल २ ज्येष्ठनक्षेत्र सुकर्मानयोग शुक्रवार विच्छसंक्रान्ति कुन्हु "

(पाटन मङ्गलबजारको नृसिंहमन्दिरको पुरन्दरसिंहको अभिलेखको)

ने० सं० ७१० (वि० सं० १६४६)कार्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	द्वितीया	४।५०	ज्येष्ठा	३०।४५	सुकर्मा	४२।११

वृश्चिकसंक्रान्तिकाल ७।४८

" सम्वत् ७१७ ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे [illegible] दशम्यां तिथौ [illegible] वृद्धियोगे सोमवासरे "

([illegible]सिंहको पालाको सप्तशती भन्ने पुस्तकको)

ने० सं० ७१७ (वि० सं० १६५३)ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	दशमी	३६।४१	उत्तरफाल्गुनी	२।२६	सिद्धि	४८।३१

" नेपालाब्दे तिथिमुनिमुते माधवे कृष्णपक्षे
पञ्चम्यां भार्गवसुदिवसे मूलभे सिद्धियोगे। "

(सिम्भूको शिवसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ७१५ (वि० सं० १६५२) वैशाखकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	पञ्चमी	२५।५२	श्रवण	४६।५४	ऐन्द्र	५।५४

ने० सं० ७१५ (वि० सं० १६५२) चैत्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	पञ्चमी	५३।४५	मूल	२०।२०	सिद्धि	४८।४१

यहाँ अमान्तमानबाट गणना गरी हेर्दा मिल्न आएन । पूर्णान्तमानबाट चैत्रकृष्णलाई वैशाख-कृष्ण भन्ने हुनाले चैत्रकृष्णको गणना गरी हेर्दा मिल्न आयो। बुझ्न सजिलो होस् भन्नानिमित्त दुवै गणना दिएका छौं ।

"सम्वत् ७२४ माघ शुक्ल पञ्चमी थ्व कुन्हु यिलसि थञा। सम्वत् ७२५ माघ शुक्ल पञ्चमी बृहस्पति-वार थ्व कुन्हु…प्रतिष्ठा याङा।"

(सिम्भूको शिवसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ७२४ (वि० सं० १६६०) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	पञ्चमी	२६।४७

ने० सं० ७२५ (वि० सं० १६६१) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
सोम	पञ्चमी	२४।१

यहाँ ने० सं० ७२५ माघ शुक्ल पञ्चमीको गणना गर्दा बृहस्पतिवार नआई सोमवार आयो। सो नमिलेकोले ने० सं० ७२४ माघ शुक्ल पञ्चमीको पनि गणना गरी हेर्दा बृहस्पतिवार आयो। यस कारण

शिलापत्र कुँद्नेले भ्रमवश ने० सं० ७२४ को वार ने० सं० ७२५ मा राखेको बुझिन्छ। बुझ्न सजिलो होस् भन्नाका निमित्त दुवै गणना दिएका छौं।

"सम्वत् ७२८ आश्विणशुक्लपूर्णमास्यान्तिथौ बृहस्पतिवासरे"

(पाटन हिरण्यवर्णविहारको घण्टाको अभिलेखको)

ने० सं० ७२८ (वि० सं० १६६५) आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	पूर्णिमा	३०।२५

"सम्वत् ७३४ ज्येष्ठशुक्ल ॥ द्वादशी प्र त्रयोदश्यायां विशाखा प्र अनुराढानक्षत्रे साध्ययोगे बृहस्पतिवासरे"

(पाटन ख्वाबहिको शिवसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ७३४ (वि० सं० १६७१) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	द्वादशी	७।१४	विशाखा	६।५	साध्य	४७।३

"सम्वत् ७३५ ज्येष्ठमासे कृष्णपक्षे चतुर्थी ४ पंचम्यां तिथौ श्रवणघटि ५ धनेष्ठनक्षत्रे वैधृती ७ विस्कम्भयोगे यथाकर्णमूहुत्रे सोमवासरे"

(पाटन यम्पिबहालको शिवसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ७३५ (वि० सं० १६७२) ज्येष्ठकृष्णपक्ष (सूर्यसिद्धान्तअनुसार)

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	चतुर्थी	८।८	श्रवण	७।४	वैधृति	११।२७

ने० सं ७३५ (वि० सं० १६७२) ज्येष्ठकृष्णपक्ष (ब्रह्मसिद्धान्तअनुसार)

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	चतुर्थी	४।१८	श्रवण	३।०	वैधृति	७।१६

यहाँ अभिलेखमा दिइएको पञ्चाङ्गको घडीसंग सूर्यसिद्धान्तअनुसारको गणनाबाट आएको घडी अलि मिल्दैन, ब्रह्मसिद्धान्तअनुसारको गणनाबाट आएको घडीचाहिं केही मिल्दछ। बुझ्न सजिलो होस् भन्नाका निमित्त दुवै गणना दिएका छौं।

" सम्वत् ७३६ माघे मासि कृष्णपक्षे पञ्चम्यां तिथौ हस्तनक्षत्रे धृतियोगे आदित्यवासरे"

(सुनागुठी भृङ्गारेश्वरको सिद्धिनरसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ७३६ (वि० सं० १६७५) माघकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	पञ्चमी	५२।२७	हस्त	३४।३०	धृति	१६।१४

"सम्वत् ७३६ वैशाषकृष्णएकादशी प्र द्वादश्यां तिथौ उत्तरभाद्रनक्षत्रे विष्कुम्भ प्र प्रीतियोगे शुक्रवासरे"

(पाटन यलमुटोलको चैत्यको सिद्धिनरसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ७३६ (वि० सं० १६७६) वैशाखकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	एकादशी	१०।४०	उत्तरभाद्र	२५।५७	विष्कम्भ	५।४७

" सम्वत् ७४१ माघ वदि चतुर्दशी शनैश्चर"

(कान्तिपुर तलेजुको लक्ष्मीनरसिंह र सिद्धिनरसिंहले सन्धि गरी राखेको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ७४१ (वि० सं० १६७७) माघकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शनैश्चर	चतुर्दशी	१८।१७

---

६ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सं० ४३७ फाल्गुणकृष्णदशमी धनेष्ठ बृहस्पतिवार......राजदेव......जातः ॥"

(गोपालराजवंशावलीको ४५ पत्रको)

नें० सं० ४३७ (वि० सं० १३७३) फाल्गुनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बुध	दशमी	२५।७	उत्तराषाढा	७।२३
बृहस्पति	एकादशी	२२।३६	श्रवण	७।०

यहाँ दशमीको दिन बृहस्पतिवार धनिष्ठानक्षत्र पर्न आउँदैन । एकादशीको दिन मात्र बृहस्पतिवार धनिष्ठानक्षत्र पर्न आउँछ । विचार गर्न सजिलो होस् भन्नाका निमित्त दुवै तिथिको गणना दिएका छौं ।

"श्रीमत्नेपालिकसम्वत् ४८१ माघकृष्णाष्टम्यां तिथौ ॥ अनुराधनक्षत्रे ॥ शनीश्वरवासरे"

(राजदेवको पालाको वी० पु० ते० ३७६ सं० को रत्नकरण्डिकानामस्मृतिसमुच्चयको)

नें० सं० ४८१ (वि० सं० १४१७) माघकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
शनैश्चर	अष्टमी	२४।२	अनुराधा	४६।८

सम्वत् ४८१ वैशाखकृष्ण १२ रेवतीनक्षत्रे आदित्यवासरे"

(अर्जुनदेवको पालाको रा. पु. ३५४ सं० को सुग्रीवशास्त्रको)

नें० सं० ४८१ (वि० सं० १४१८) वैशाखकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
आदित्य	द्वादशी	४१।१	रेवती	३६।४५

" नेपाल सम्वत् ४६२ आश्विनशुक्लपूर्णमास्यां तिथौ अश्विनीनक्षत्रे सुकर्मयोगे बुधवासरे "

(सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको अभिलेखको]

ने० सं० ४९२ (वि० सं० १४२९) आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	पूर्णिमा	१७।२	अश्विनी	१२।३१	सिद्धि	३७।४

यहाँ मूलमा सुकर्मयोग लेखिएको छ । तर आश्विनशुक्लपूर्णिमा अश्विनीनक्षत्रमा सुकर्मयोग हुन सक्तैन ।

" सं० ५०१ मार्ग्गशिर कृष्ण द्वादशी स्वाति सोभन शुक्रवार कोह्न ... ... श्रीजयार्जुनदेव...... विनाप्याकाठ......दुम्विज्याचका दिन" ।

(गोपालराजवंशावलीको ५९ पत्रको)

ने० सं० ५०१ (वि० सं० १४३७) मार्गकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	एकादशी	२५।२७	चित्रा	१९।३०	शोभन	३७।३२

---

७ संशोधित विषय-संख्यामा—

"याते कामशरैकभूतसहिते नैपालिके हायने
षष्ठ्यां भाद्रपदेऽसिते रविदिने ऋक्षे तथा स्रष्टरि ।
मध्याह्ने स्थितिराजमल्लनृपतिः स्वर्ग्गावरोहं गतो"

(रा० पु० को ३२३ सं० को भारतीयनाट्यशास्त्रको)

ने० सं० ५१५ (वि० सं० १४५२) भाद्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
आदित्य	षष्ठी	३१।३४	रोहिणी	५९।८

---

८ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सं० ४८७ प्रथमाषाढकृष्णअमावास्याघटि ५३ आर्द्र घटि ८ व्याघातघटि ३१ आदीतवार वेला सम्प्रघटि २२ विघटि २३······धर्ममलदेवस्य जातः ।"

(गोपालराजवंशावलीको ५४ पत्रको)

ने० सं० ४८७ (वि० सं० १४२४) अधिकआषाढकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	अमावास्या	५३।४२	आर्द्रा	८।४	व्याघात	३०।१८

"सं० ४९३ वैशाषशुक्लदशामी पूर्वफाल्गुण प्र उत्रफाल्गुणनक्षत्र श्रीजोतिमल्लदेवस्य जात दिन"।

(गोपालराजवंशावलीको ५५ पत्रको)

ने० सं० ४९३ (वि० सं० १४३०) वैशाखशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
२(सोम)	दशामी	४९।३५	पूर्वफाल्गुनी	८।४२

"सं० ४९७ श्रावनकृष्णद्वितीया स्तवृषनक्षत्र अतिगण्डयोग बृहस्पतिवार वेला रात्रि......श्रीजयकीर्तिमलदेवस जात।"

(गोपालराजवंशावलीको ५७ पत्रको)

ने० सं० ४९७ (वि० सं० १४३४) श्रावणकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	द्वितीया	६।०	शतभिषा	१८।५४	अतिगण्ड	४३।२२

यहाँ मूलमा कीर्तिमल्लको जन्म राति भएको भनी लेखिएको छ। तर गणनाबाट तिथि र नक्षत्रको घडीले रात पाउँदैन। यस कारण सो टिपोट जन्मकालको नगरी सूर्योदयकालको गरिएको रहेछ भन्ने देखिन्छ।

---

१० संशोधित विषय-संख्यामा—

"नेपाले सम्मतेस्मिन् वसुहयमुनिभिस्संयुते कृष्णपक्षे
चाषाढे वै चतुर्थ्यां शतभिषसहिते शोभने योगराजे ।
वारे वाचामधीशे फणिरुधिरकृतं चित्रकं श्रीकवीन्द्रै-
र्दृष्ट्वानावृष्टिमुग्रामकृत बहिरहो शान्तिपुराभिधानात्।।३३।।"

(सिम्भू शान्तिपुरको प्रतापमल्लको अभिलेखको)

नें० सं० ७७८ (वि० सं० १७१५) आषाढकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	चतुर्थी	३६।४	शतभिषा	१४।२१	शोभन	५७।२३

"सम्वत् ७८८ आषाढ शुक्लः ।। षष्ठी हस्तनक्षत्र, शिवयोग, आदित्यवार थ्व कुन्हु ।।"

(सिम्भूको वज्रको प्रतापमल्लको अभिलेखको)

नें० सं० ७८८ (वि० सं० १७२५) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	षष्ठी	२७।५२	हस्त	५८।३८	शिव	५१।८

---

१२ संशोधित विषय-संख्यामा—

"श्रीशाके १५६३ श्रीशम्वत् ७६१ मासे ४ तिथौ ७ वारे २ आषाढशुदि ७ "

(मखनशिवालयको लक्ष्मीनरसिंहको अभिलेखको)

शाके १५६३ नें० सं० ७६१ (वि० सं० १६६८) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
सोम	सप्तमी	१०।२६

---

१३ संशोधित विषय-संख्यामा—

"हर्षान्नेपालवर्षे स्वरशरतुरगैरङ्किते फाल्गुणीये
पक्षे प्राप्ते वलक्षेऽमरगुरुदिवसे शङ्करर्क्षे दशम्यां,"

(पाटन कृष्णमन्दिरको सिद्धिनरसिंहको अभिलेखको)

नें० सं० ७५७ (वि० सं० १६६३) फाल्गुनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बृहस्पति	नवमी	१४।०	आर्द्रा	३५।०

---

१४ संशोधित विषय-संख्यामा—

"उन्डाइस सए नब्बे सालमाहाँ···
माघ मैना दुइ गते सउँवार्का दिन"

(पद्मबहादुर खत्रीको भुइँचालाको सवाइको)

वि० सं० १९९० माघकृष्णपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार
२	सोम

---

२३ संशोधित विषय-संख्यामा—

काठमाडौं मखनशिवालयको र ठूलो घण्टानिरको डवलीको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १९९८ को अभिलेखको तिथि-मितिको गणना १२ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

"श्रीशाके १५९२ कार्त्तिक शुदि पूर्णिमा ॥······ सम्वत् ७९० आश्विनमासे शुक्लपक्ष ॥ पूर्ण्णमास्यान्तिथौ उत्रभद्रनक्षत्र ध्रुवयोगे सोमवार थ्व कुन्हु ॥"······

(रानीपोखरीको प्रतापमल्लको अभिलेखको)

ने० सं० ७९० (वि० सं० १७२७) आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग *	घ. प.
सोम	पूर्णिमा	५।४०	उत्तरभाद्र	३।४०	ध्रुव	२८।५

शाके १५९२ (वि० सं० १७२७) कार्त्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
मंगल	पूर्णिमा	२७।४५	अश्विनी	१४।४४	सिद्धि	२६।४६

यस शिलालेखमा कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा र आश्विन शुक्ल पूर्णिमा भनी दुइथरी महीना दिइएका छन् । ती महीना पूर्णान्तमानले र अमान्तमानले गरी दुइथरी दिइएका होलान् । तर दुवै मानबाट पनि

---

* यसको गणना रामजी देवीप्रसाद शङ्करमानको इतिहास-संशोधन २ संख्यामा दिइएको थियो । त्यहाँ योगको गणना अशुद्ध पर्न गएको रहेछ । यहाँ सच्याएर दिइएको छ ।

शुक्लपक्षमा त एउटै महीना हुन्छ। सो शिलालेख कुँद्नेलाई भ्रम भएको बुझिन्छ। हामीले गणना गर्दा हेर्दा आश्विन शुक्लको पञ्चाङ्गसँग मिल्दछ। बुझ्न सजिलो होस् भन्नाका निमित्त दुवै गणना दिएका छौं।

"स्वस्ति श्रीशाके १६६८ श्रीसम्वत् १८०३ मासे १ तिथौ ५ वारे ३ नक्षत्रे ६ जोगे ७ अथ सौरमानेन वैशाषमासे दिनगता १७ भौमवासरे"

(भोलानाथ पौडेलसंग रहेको कागतको)

शाके १६६८ वि० सं० १८०३ वैशाखशुक्लपक्ष

गते	वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
१७	मंगल	पञ्चमी	५।३६	आर्द्रा	२४।५८	सुकर्मा	१२।३०

---

२४ संशोधित विषय-संख्यामा—

पाटन कुम्भेश्वरको स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४४६ को अभिलेखको गणना २ सं० बि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

२५ संशोधित विषय-संख्यामा—

नेपालेतीतसंख्ये मुनिनगजलधौ वत्सरे चैत्रमा(से
पक्षे शु)क्लोत्तरस्य प्रवरगुरुदिने पुष्यऋक्षे नवम्यां।
योगे शूलाग्रसं(ज्ञे शुभ इ)ति गदिते बालवे चाधिकर्ण्णे
तस्मिन् श्रीचैत्यमूर्ति सकलजिनतनू येन सम्य(क्)प्रतिष्ठः॥"

(पाटन पिंबहालको मेघपालको अभिलेखको)

ने० सं० ४७७ (वि० सं० १४१४) चैत्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	करण	घ. प.
बृहस्पति	नवमी	५०।५४	पुष्य	२३।५६	धृति	६।१७	बालव	२१।३०

"सप्तत्याभ्यधिके श्रीमन्नेपालाब्दचतुःशते ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे दशम्यां गुरुवासरे ।।"

(सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ४७० (वि० सं० १४०६) मार्गशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	नवमी	२८।७

सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको वि० सं० १४२६ को अभिलेखको गणना ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

२८ संशोधित विषय-संख्यामा—

"नेपालवच्छरवसुकरनागयुते
दशमी अश्विनिकृष्णदिन चन्द्रसुते ।"

(बलदेवले बनाएको मुदावतीहरणनाटकको)

ने० सं० ८२८ (वि० सं० १७६५) आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
सोम	नवमी	१५।४८

यहाँ मूलमा लेखिएको 'चन्द्रसुते' को अर्थ बुधवार भन्ने हो। तर गणनाबाट नवमी उप्रान्त दशमी सोमवार पर्छ। बुधवार पर्दैन। यहाँ 'चन्द्रयुते' पाठ हुनुपर्छ।

---

२९ संशोधित विषय-संख्यामा—

"संवत् ८२८ फागुण शुक्ल चतुर्दशी ।। श्रवणानक्षत्रे सोमवार । थ्व कुन्हु"

(पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको वहालको इन्द्रमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ८२८ (वि० सं० १७६४) फाल्गुनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
सोम	चतुर्दशी	४४।६	मघा	४०।३६

यहाँ शिलालेखमा श्रवणनक्षत्र लेखिएको छ । तर फाल्गुन शुक्ल चतुर्दशीमा श्रवणनक्षत्र हुन सक्तैन ।

---

३२ संशोधित विषय-संख्यामा--

"सम्वत् २६३ आश्विनीशुक्लपूर्णमासायां शुक्रदिने"

(भोटको सक्यमठमा रहेको नरेन्द्रदेवको पालाको नामसंगीतिको)

ने० सं २६३ (वि० सं० १२००) आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शुक्र	चतुर्दशी	४६।२

"नेपालहायनशुद्ध गुणषड्वह्निवत्सरे ।
गते भद्रपूर्णमायां सत्वृषादित्यवासरे ॥"

(अभयमल्लको पालाको रा० पु० १६७ सं० को परमार्थनामसंगीतिको)

ने० सं० ३६३ (वि० सं० १३००) भाद्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
आदित्य	चतुर्दशी	१२।६	शतभिषा	१६।२१

सम्वत् ४०३ फाल्गुणशुक्लपूर्णमास्याम् शनिश्चरवासरे ।"

(भोटको सक्यमठमा रहेको अनन्तमल्लको पालाको शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिताको)

ने० सं० ४०३ (वि० सं० १३३९) फाल्गुनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शनैश्चर	पूर्णिमा	२१।३५

"सम्वत् ४०३ प्रथमाषाढशुक्लपूर्णमास्यां शनिश्चरवासरे।"

(भोटको सक्यमठमा रहेको अनन्तमल्लको पालाको शतसाहस्त्रिका प्रज्ञापारमिताको)

ने० सं० ४०३ (वि० सं० १३४०) अधिक आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शुक्र	पूर्णिमा	४६।१४

ने० सं० ४०३ (वि० सं० १३४०) शुद्ध आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प
शनैश्चर	चतुर्दशी	१६।२५

यहाँ मूलमा प्रथमाषाढ भनी लेखिएकोले अधिकमास भन्ने बुझिन्छ। यो वर्ष अधिकमास आषाढमा परेको छ। तर गणनाबाट अधिक आषाढ शुक्ल पूर्णिमाको दिन शनैश्चरवार पर्न आउँदैन। शुद्ध आषाढशुक्लपक्षमा मात्र चतुर्दशी उप्रान्त पूर्णिमा शनैश्चरवार पर्न आउँछ। बुझ्न सजिलो होस् भन्नाका लागि दुवै गणना दिएका छौं।

सिम्भूको वि० सं० १४२६ को अभिलेखको तिथिमिथिको गणना ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

"नेत्राकाशेषुपूर्णे शरदि शुभगते यत्र नेपालदेशे
मासे चाषाढशुक्ले दश(मि)तिथिवरे स्वातिभे साध्ययोगे।
वारे मार्तण्डपुत्रे विपुलतरधिया (स्था)पिता चार्यतारा
श्रीमान्पारावताख्ये सुगतगृहवरे जैत्रलक्ष्म्या प्रदात्रि॥"

(इटुंबहालको जयसिंहरामको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ५०२ (वि० सं० १४३६) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शनैश्चर	दशमी	२८।१३	स्वाति	१४।६	साध्य	५६।१४

संवत् ५६४ ज्येष्ठशुक्लपूर्णमास्याम् जेष्ठनक्षत्रे शुभयोगे आदित्यवासरे

(यक्षमल्लको पालाको वी० पु० ते० ६६ सं० को कुब्जिकापूजाको)

ने० सं० ५६४ (वि० सं० १५०१) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	पूर्णिमा	४८।२६	ज्येष्ठा	३१।४६	शुभ	४६।५

"सम्वत् ५६४ चैत्रकृष्णद्वादशी उत्रभाद्रनक्षत्रे बुद्धदिने"

(यक्षमल्लको पालाको इण्डिया अफिसमा रहेको १७२३ सं० को स्रग्धरास्तोत्रको)

ने० सं० ५६४ (वि० सं० १५३१) चैत्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बुध	द्वादशी	३३।५४	उत्तरभाद्र	५६।५८

"संवत ५६६ चैत्रशुक्लसप्तम्यान्तिथौ, आद्रानक्षत्रे, शुक्रमयोगे, आदित्य (वा)सरे"

(यक्षमल्लको पालाको वी० पु० प० १११४ सं० को पञ्चरक्षाको)

ने० सं० ५६६ (वि० सं० १५३३) चैत्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	षष्ठी	७।१२	आर्द्रा	२४।३२	अतिगण्ड	६।२०

"सम्वत ५६८ माघशुक्लद्वादशी प्र० त्रयोदशान्तिथौ पुष्यनक्षत्रे आयुष्मानयोगे"

(यक्षमल्लको पालाको केशरपुस्तकालयको ५६६ सं० को पञ्चरक्षाको)

ने० सं० ५६८ (वि० सं० १५३५) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
(बृहस्पति)	द्वादशी	४।३	पुनर्वसु	७।०	सौभाग्य	५१।२२

यहाँ आयुष्मान् योग भनी लेखिएको छ। तर गणनाबाट सौभाग्ययोग आउँछ।

"संवत् ६०५ आश्विनशुक्ले चतुर्थ्यायां तिथौ अङ्गारवासरे थ्व दिवस कोह्न,"

(काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्ल र अरिमल्लको पालाको तामपत्रको)

ने० सं० ६०५ (वि० सं० १५४२)आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
मंगल	चतुर्थी	१६।४६

"सम्वत् ७०० वैशाषमासे, शुक्लपक्षे, सप्तम्यां तीथौ, पोक्षनक्षत्रे गन्धजोगे बृहस्पतिवारसर थो कुह्नु"

(सदाशिव मल्लको पालाको बी० पु० प० १११४ सं० को पञ्चरक्षाको)

ने० सं० ७०० (वि० सं० १६३७) वैशाखशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	सप्तमी	२८।२२	पुष्य	२२।७	गण्ड	३५।८

सिम्भूको शिवसिंहको पालाको वि० सं० १६६१ को अभिलेखको तिथिमितिको गणना २ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

---

३३ संशोधित विषय-संख्यामा—

"लक्ष्मीशतिथ्याश्रितपौष्णभाद्यं लग्नं समूचे रिपुभक्तसाध्यम् ॥१६॥"

(ललितावल्लभको भक्तविजयकाव्यको)

"सम्वत् ८६० मिति कार्तिक शुक्ल द्वादसि कुह्नुया चाह्नस श्रीरपृथ्विनारायन जुजु बिज्याङाओ स्वप्वदेश ह्मासय यात"

(काठमाडौं मच्छिन्द्रबहालको शान्तिसफुको)

"सं० १८६६ शा० १६६१ मार्ग दिन १ ग १४ रो १ मा भादगाउ सहर अंबल भयो।"

(मोहननाथ पांडेसंग रहेको टिपोटे कागतको)

शाके १६६१ ने० सं० ८६० वि० सं० १८२६ कार्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
शनैश्चर	द्वादशी	१।१८	रेवती	३४।३७
		५७।४०		

आदित्य चतुर्दशी ५३।१० अश्विनी ३२।६
वृश्चिकसंक्रान्तिकाल ३६।२४

" इलानिधिकलाशाके तपस्यैकादशीतिथौ ।
श्रीशश्रियि दले सौम्येऽलिखत् कान्त्यां कृतिं कविः ॥११०॥"

(भक्तविजयकाव्यको)

शाके १६६१ (वि० सं० १८२६) फाल्गुनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	एकादशी	२३।३१

---

३५ संशोधित विषय-संख्यामा—

" श्रीसम्वत् १८३२ श्रावणकृष्णनवम्यां भरणीनक्षत्रे श्रावण ६ गते शुक्रवासरे श्रीसूर्योदयाद् गतघटी ११ पलेषु १७ श्रीभीमसेनथापाजन्म "

(मोहननाथ पांडेसंग रहेको टिप्पनको)

वि० सं० १८३२ श्रावणकृष्णपक्ष

गते	वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
६	शुक्र	नवमी	१८।४४	भरणी	२३।३३

---

३६ संशोधित विषय-संख्यामा—

" सम्वत् १६३१ साल मिति चैत्र शुदि १५ रोज ३ "

(त्रिपुरेश्वर नारायणस्थानको जङ्गबहादुरको स्तम्भाभिलेखको)

सौरमानले वि० सं० १६३० चान्द्रमानले वि० सं० १६३१ चैत्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	पूर्णिमा	५६।५१

वि० सं० १९३२ चैत्रशुक्लपक्ष [पात्रोबाट]

गते	वार	तिथि	घ. प.
वैशाख ६	मङ्गल	पूर्णिमा	३८।२०

वि० सं० १९३१ को आषाढमा अधिकमास परेको छ । यसैले त्यस सालको चैत्र शुक्ल पूर्णिमा।सौरमानले वि० सं० १९३० मा पर्न गएको छ । परन्तु त्यस दिनको गणना गर्दा अभिलेखको तिथिमितिसंग मिल्न आएन । वि० सं० १९३२ वैशाख ६ गतेको दिन मात्र उक्त अभिलेखको तिथिमिति मिल्न आयो । बुझ्न सजिलो होस् भनी दुवै सालका गणना यहाँ दिएका छौं । यहाँ सौर चान्द्र दुवै मानले १९३२ साल लागिसकेको हो तापनि भ्रमले १९३१ साल कुँदिएको देखिन्छ ।

---

३७ संशोधित विषय-संख्यामा—

"यही फाल्गुन २५ गते सोमवारका दिन श्री ५महाराजाधिराजको रजतजयन्ति ... मनाइयो ।

(वि० सं० १९९३ फाल्गुन २९ गते शुक्रवारको गोरखापत्रको)

वि० सं० १९९३ फाल्गुनकृष्णपक्ष [पात्रोबाट]

गते	वार
२५	सोम
२९	शुक्र

"वैशाख २६।२७ गते श्री ५ युवराजाधिराजको शुभ विवाह ..... भो "

(वि० सं० १९९७ वैशाख २८ गते शुक्रवारको गोरखापत्रको)

वि० सं० १९९७ वैशाखशुक्लपक्ष [पात्रोबाट]

गते	वार
२६	बुध

२७ बृहस्पति
२८ शुक्र

---

३८ संशोधित विषय-संख्यामा—

"संवत् १७७९ शालिवाहनशाके १६४४ चान्द्रेण पौषमासे कृष्णपक्षे अमावस्यातिथेर्घट्यः ४ पले २ तदुपरि शुक्लपक्षे प्रतिपदि तिथौ गुरुवासरे पूर्वाषाढानक्षत्रघट्यौ २ पलानि ५८ तदुपरि उत्तराषाढानक्षत्रे। व्याघातयोगे घट्यौ २ पले २ तदुपरि हर्षणयोगे। ववकरणे। सौरेण पौषमासस्य गतदिनेषु २७श्रीसूर्योदयतो गतघटीषु ३६ पलेषु १५ रात्रिगतघटीषु १० पलेषु १९ जन्म।"

(पृथ्वीनारायण शाहको चिह्नाको)

शाके १६४४ वि० सं० १७७९ पौषकृष्णपक्ष

गते	वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प	योग	घ. प.	करण	घ. प.
२७	बृहस्पति	अमावास्या	४।४	पूर्वाषाढा	३।३४	व्याघात	३।८	किंस्तुघ्न	३११६

स्पष्टसूर्य ८।२६।२४।४४ सिंहलग्न ३२।३१ उप्रान्त ३८।१४ सम्म दिनमान २५।५६

अहिले गणना गर्दा यस्तो आयो। त्यस ताकाको गणनाविषयमा विचार गर्नुपरेको छ।

---

४१ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सं० ८२६ कार्तिक शुक्लः। एकादशी बुधवार थ्व कुह्नु श्री २ योगनरेन्द्र मल्ल......अभाग जुर"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६२) कार्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	एकादशी	२८।५७

पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको बहालको इन्द्रमल्लको पालाको वि० सं० १७६४ को अभिलेखको गणना २९ संशोधित विषयसंख्यामा हेर्नहोस्।

---

४२ संशोधित विषय–संख्यामा—

"सम्वत् ५८८ कार्तिककृष्णद्वितीयायां तिथौ मृगशिरनक्षत्रे साध्ययोगे शुक्रवासरे थ्व कोहु"

(भक्तपुर तुलाछेंटोलको यक्षमल्लको अभिलेखको)

नेο संο ५८८ (विο संο १५२४) कार्तिककृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	द्वितीया	३३।१४	मृगशिरा	२६।१	साध्य	३५।५४

"नेपालहायनगते विधुरन्ध्रबाणे
माघे सिते तिथिवरे नवमीप्रशस्ते।
ऋक्षे विधेः शशिसुतेह्नि ऐन्द्रयोगे
तस्मिन् सुवर्णकलशत्रयरोहणं स्यात्॥"

(पशुपतिको यक्षमल्लको पालाको अभिलेखको)

नेο संο ५९१ (विο संο १५२७) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	नवमी	५०।४०	रोहिणी	५४।४८	ऐन्द्र	६।५६

---

४३ संशोधित विषय–संख्यामा—

"सम्वत् ५२२ भाद्रपदशुक्लद्वादशी श्रवण प्र० धनिष्ठानक्षत्रे सुकर्म प्र० धृतियोगे शुक्रवासरे"

(धर्ममल्ल ज्योतिर्मल्ल कीर्तिमल्लको पालाको वीο पुο पο ११७६ संο को नरपतिजयचर्यास्वरोदयको)

नेο संο ५२२ (विο संο १४५६) भाद्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	द्वादशी	५४।२१	श्रवण	११।४	सुकर्मा	१६।१५

"संवत् ५३३ माघशुक्लत्रयोदशी पुनर्वसुनक्षत्रे प्रीतियोगे आदित्यवारे"

(पशुपतिको ज्योतिर्मल्लको अभिलेखको)

नेο संο ५३३ (विο संο १४६९) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
आदित्य	त्रयोदशी	३।५३	पुनर्वसु	४२।४	प्रीति	५६।५५

"सम्वत् ५७३ श्रावणशुक्लपूर्णमास्यां श्रवणनक्षत्रे आयुष्मान्योगे शुक्रवासरे..गड आरंभ याङा दिवस ॥"

(भक्तपुरदरबारको यक्षमल्लको अभिलेखको)

नेο संο ५७३ (विο संο १५१०) श्रावणशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	पूर्णिमा	४३।२	श्रवण	५५।५०	आयुष्मान्	३६।५१

काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्ल र अरिमल्लको पालाको विο संο १५४२ को ताम्रपत्रको गणना ३२ संशोधित विषयसंख्यामा हेर्नुहोस्।

"संवत् ६३२ आषाढकृष्णचतुर्दशीपरअमावास्यायां पुनर्वसुनक्षत्रे वज्रयोगे सोमदिने"

(काठमाडौं मरुसत्तलको रत्नमल्लको पालाको ताम्रपत्रको)

नेο संο ६३२ (बिο संο १५६९) आषाढकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	चतुर्दशी	१८।३२	पुनर्वसु	३१।१२	वज्र	४७।४१

कीर्तिपुर ठूलो चैत्यको रत्नमल्ल रणमल्ल राममल्लको पालाको विο संο १५७२ को अभिलेखको गणना २ संशोधित विषयसंख्यामा हेर्नुहोस्।

"सम्वत् ६३५ आखाढ कृष्ण चतुर्द्दशी अंगारवासर"

(पाटन गुइतको रत्नमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ६३५ (वि० सं० १५७२) आषाढकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प
मंगल	चतुर्दशी	३८।३५

"सम्वत् ६३६ माघमासे शुक्लपक्षे पूर्णमायां तिथौ पौष्यनक्षत्र आयुष्माणयोगे शनिश्चरवासरे"

(बनेपा वकुटोल धाराअगाडिको रणमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं ६३६ (वि० सं० १५७२) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शनैश्चर	पूर्णिमा	४०।२३	तिष्य	१४।५१	आयुष्मान्	२०।१४

"सम्वत् ६३७ वैशाषशुक्लद्वीतियायां तिथौ ।। कृतिकनक्षेत्र प्र रोहिनिनक्षेत्र, सोभनजोगे, बुदवासरे,"

(नाला वलाछेंटोलको गणेशको पादपीठको रणमल्लको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ६३७ (वि० सं० १५७४) वैशाखशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	प्रतिपद्	०।५०	कृत्तिका	१६।५८	शोभन	२४।३८

"अब्दे नेपालवृत्ते गगनयुगरसे मासि भाद्रे च शुक्ले
द्वादश्याञ्चातिगण्डे श्रवणसहगते वासरे सूर्यपुत्रे ।।...
हा स्वामी रत्नमल्लो दश युवतिसहा रुद्रलोके च यग्मु ।"

(रा. पु. ३४६० सं० को अमरकोशको)

नेo संo ६४० (विo संo १५७७) भाद्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शनैश्चर	द्वादशी	४६।१७	उत्तराषाढा	५।५२	शोभन	१५।८

"अग्निवेदरसे वर्षे वैशाखपूर्ण्णमीतिथौ।
विशाषं च वरियानं समाप्तं बुधवासरे॥"

(भक्तपुर थलाछेंटोलको रणमल्ल भीममल्ल वीरमल्ल जीतमल्लको पालाको अभिलेखको)

नेo संo ६४३ (विo संo १५८०) वैशाखशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	पूर्णिमा	४४।७	विशाखा	५१।५५	वरीयान्	३०।५

"शाके १५३६ लo संo ४६४ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दशी शनौ"

(जगज्ज्योतिर्मल्लले बनाएको वीo पुo पo ११८६ संo को नरपतिजयचर्यास्वरोदयदीपिकाको)

लo संo ४६४ शाके १५३६ (विo संo १६७४) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शनैश्चर	त्रयोदशी	४।३५

" नेपालाब्देक्षिशून्यद्विपपरिगणिते मासि माघेथ पक्षे
कृष्णे षष्ठ्यां तिथावोषधिपतितनये हस्तयुक्ते धृतौ च।"

(काठमाडौं तलेजुको पार्थिवेन्द्र मल्लको स्तम्भलेखको)

नेo संo ८०२ (विo संo १७३८)माघकृष्णपक्ष [पात्रोबाट]

गते	वार	तिथि	घ.	नक्षत्र	घ.	योग	घ.
२०	बुध	पञ्चमी	७	हस्त	२२	धृति	३५

---

४८ संशोधित विषय–संख्यामा—

" सं० ८०७ आषाढ शुक्लः ।। तृतीया अश्लेष प्र० मघानक्षत्र सुद्धि प्र० व्यतिपातयोग शनिश्चरवार थ्व कुन्हु या रात्रीया घटि ६ श्रीश्रीपार्थिवेन्द्र मल्ल मोक, "

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

नेo सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	दिनमान
शनैश्चर	तृतीया	४५।२६	अश्लेषा	६।४६	सिद्धि	२२।२२	३३।५६

---

४९ संशोधित विषय–संख्यामा—

(टिप्पणीमा)

" सं० ८२५ भाद्रपदकृष्णः । सप्तमी रोहिणीनक्षत्र बुधवार थ्व कुन्हु ओभू थाना ह्न्यात"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

ने० सं० ८२५ (वि० सं० १७६२) भाद्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बुध	सप्तमी	४८।४	रोहिणी	५७।४२

योगनरेन्द्रमल्लको मृत्यु भएको दिनको वि० सं० १७६२ को गणना ४१ संशोधित विषय–संख्यामा हेर्नुहोस् ।

" अभाग जुयाओ पेह्न कुन्हु चतुर्दशी शनैश्चरवार कुन्हु या चाह्नसं "

(चन्द्रमान जोशीसँग रहेको थ्यासफुको)

ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६२) कार्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शनैश्चर	चतुर्दशी	११।२१

यहाँ मूल लेखमा रातमा भन्ने उल्लेख परेको छ । तर रातमा चतुर्दशी सिद्धिइसक्छ । त्यस कारण यहाँ केवल सूर्योदयबाट चतुर्दशी भनिएको हुनुपर्छ ।

---

५० संशोधित विषय-संख्यामा—

स्थितिमल्लको मृत्यु भएको दिनको वि० सं० १४५२ को गणना ७ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

---

५३ संशोधित विषय-संख्यामा—

"संवत्सरे निशानाथवह्निनागधराङ्किते ।
तपस्यर्जुनपक्षेहितिथौ भास्करवासरे ॥"

(प्रतापसिंहले बनाएको पुरश्चर्यार्णवको)

वि० सं० १८३१ माघशुक्लपक्ष [पात्रोबाट]

गते	वार	तिथि	घ. प.
२६	आदित्य	पञ्चमी	३।३७

"सम्वत् ८९५ श्रावनमासे शुक्लपक्षे अष्टम्यां तिथौ स्वातिनक्षत्रे शुभयोगे ।यथाकरणमुहूर्त्ते।शुक्रवासरे कर्कटराशिगते (सवितरि) तुलाराशिगते चन्द्रमसि थ्व कुन्हु ,,"

(पाटन लुबहालको प्रतापसिंहको पालाको अभिलेखको)

ने० सं० ८९५ (वि० सं० १८३२) श्रावणशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	राशि
शुक्र	अष्टमी	५२।२३	स्वाति	१८।३१	शुभ	०।२३	तुला

स्पष्टसूर्य ३।२१।६।५८

---

५६ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सम्वत् ७६६ फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यान्तिथौ । अनूराढनक्षत्र हर्षनयोग बृहस्पतिवासर ॥"

(काठमाडौं कृष्णदेवलको प्रतापमल्लको अभिलेखको)

ने० सं० ७६६ (वि० सं० १७०५) फाल्गुनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	षष्ठी	२८।३६	विशाखा	८।१४	हर्षण	३८।२

---

५७ संशोधित विषय-संख्यामा—

" संवत् १८५५ साल फागुणवदि १४ रोज ३ "

(दीनानाथ उपाध्यायलाई रणबहादुर शाहले पठाएको पत्रको)

वि० सं० १८५५ फाल्गुनकृष्णपक्ष [पात्रोबाट]

गते	वार	तिथि	घ. प.
२५	मङ्गल	चतुर्दशी	२६।५२

"सं० १८५५ शा० १७२० फाल्गुनशुक्लद्वितीयायां शुक्रवासरे उत्तरभाद्रचतुर्थचरणे मार्तण्डमण्डलार्द्धोद-याद्गत(तघटीषु) १० पलेषु ५ नेपालदेशे श्रीश्रीश्रीपुत्राभिषेकः"

(मोहननाथ पाँडेसंग रहेको लक्ष्मीपतिको टिपोटको)

" फागुणका दिन २८ जाँदा शुक्रवार शुभलग्नमा राज्याभिषेक हुन्छ "

(रणबहादुर शाहले दीनानाथलाई पठाएको पत्रको)

शाके १७२० वि० सं० १८५५ फाल्गुनशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प
२८	शुक्र	द्वितीया	४०।४६	उत्तरभाद्र	१६।२६

"स्वस्ति शालिवाहनीयशाके चन्द्रनयनाश्वैक १७२१ मिते प्रमोदनामसंवत्सरे श्रीसूर्ये दाक्षिणायने आश्विनमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां पुण्यतिथौ रविवासरे आर्द्रानक्षत्रे व्यतिपातयोगे बालवकरणे गिरिशमुहूर्त्ते कन्याराशिस्थिते सूर्ये मिथुनराशिस्थिते चन्द्रे देवगुरौ च"

(पाटन राजदरबारमा रहेको गीर्वाणयुद्धको ताम्रपत्रको)

शाके १७२१ (वि० सं० १८५६) आश्विनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	करण	घ. प.	राशि
आदित्य	अष्टमी	३६।५०	आर्द्रा	६०।०	व्यतीपात	६।३४	बालव	५।३५	मिथुन

शिवमुहूर्त २।०सम्म स्पष्टसूर्य ५।८।१४।२३

---

५८ संशोधित विषय-संख्यामा—

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मदिनको वि० सं० १७७९ को गणना ३८ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

६० संशोधित विषय-संख्यामा—

दीनानाथ उपाध्यायलाई रणबहादुर शाहले पठाएको बि० सं० १८५५ को पत्रको तथा भक्तपुर तलेजुचोकको गीर्वाणयुद्धविक्रमको वि० सं० १८५६ को ताम्रपत्रको गणना ५७ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

"सम्वत् १८५७ साल वैशाष शुदि ११ रोज २"

(स्वामी रणबहादुर शाहले भैरवकम्पनीलाई लेखेको पत्रको)

बि० सं० १८५७ वैशाखशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ. प.
२५	सोम	एकादशी	२१।२४

"सम्वत् १८५८ मिति माघ शुदि १३ रोज २"

(स्वामी रणबहादुर शाहले काशीबाट बखतावरसिंह बस्न्यातलाई लेखेको पत्रको)

वि० सं० १८५८ माघशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ. प.
फाल्गुन ६	सोम	त्रयोदशी	२८।२०

---

६१ संशोधित विषय-संख्यामा—

"विख्याते रसबाहुवारणमिते नेपालशाके शुचौ
पंचम्यामसिते बुधस्य दिवसे भे वारुणे सादरं।"

"कलिगताब्द ४८०७ विक्रमाब्द १७६३ शाकाब्द १६२८ नेपालसम्वत् ८२६ ज्येष्ठमास कृष्णपक्ष चतुर्थी पर पंचमीतिथि शतभिषनक्षत्र आयुष्मान्योग बुधवार थ्व कुन्हु॥"

(भक्तपुरदरबारको भूपतीन्द्र मल्लको अभिलेखको)

ने० सं० ८२६ (वि० सं० १७६३) आषाढकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	चतुर्थी	२३।५२	पूर्वभाद्र	२०।३०	अतिगण्ड	२२।४८

कलिगत ४८०७ शाके १६२८ ने० सं०८२६ वि० सं० १७६३ ज्येष्ठकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	चतुर्थी	४।४५	धनिष्ठा	६।२६	प्रीति	१३।२०

यस अभिलेखमा श्लोकमा शुचि शब्द लेखिएको छ। त्यसको अर्थ आषाढ भन्ने हो। तर गद्यमा ज्येष्ठ भनी लेखिएको छ। यस कारण दुवै थरी गणना गरी हेर्दा गद्यमा लेखिएबमोजिमको मिल्न आउँछ। बुझ्न सजिलो होस् भन्नानिमित्त दुवै गणना दिएका छौं। यहाँ श्लोकमा आषाढ भनी पूर्णान्तमान र गद्यमा ज्येष्ठ भनी अमान्तमान दिइएको देखिन्छ।

---

६२ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सं० ८३२ मार्गशिर कृष्ण सप्तमी हस्तनक्षत्र शोभनयोग शुक्रवार॥"

(भक्तपुरदरबारको भूपतीन्द्र मल्लको अभिलेखको)

ने० सं० ८३२ (वि० सं० १७६८) मार्गकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	सप्तमी	४।१८	हस्त	४३।८	शोभन	११।१५

---

६४ संशोधित विषय-संख्यामा

काठमाडौं मखनशिवालयको लक्ष्मीनरसिंहको वि० सं० १६६८ को अभिलेखको, रानीपोखरीको प्रतापमल्लको वि० सं० १७२७ को अभिलेखको गणना २३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

"सं ८०४ कार्तिक शुक्ल ॥ अष्टमी बुधवार थ्व कुह्नुया रात्रीस चिकुति…बिस्यवङ यरस।

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको ठ्यासफुको)

ने० सं० ८०४ (वि० सं० १७४०) कार्तिकशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	अष्टमी	४८।५८

"सं० ८०७ आषाढ शुक्ल षष्ठी अंगारवार…चिकुर्ति…दायाओ…ह्व."

(ठ्यासफुको)

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
मंगल	षष्ठी	५६।६

"सं० ८१० भाद्रपद शुक्ल पञ्चमी स्वातिनक्षत्र बृहस्पतिवार थ्व कुह्नु चौतारा लक्ष्मीनारायण…… ……स्याक"

(ठ्यासफुको)

ने० सं० ८१० (वि० सं० १७४७) भाद्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बृहस्पति	पञ्चमी	५७।३४	स्वाति	२७।३०

भोलानाथ पौडेलसंग रहेको वि० सं० १८०३ को कागतको गणना २३ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

६५ संशोधित विषय-संख्यामा--

"सं० ८०६ ज्येष्ठ कृष्ण द्वादशी सोमवार थ्व कुह्नु श्रीनिवास मल्ल…स्व नगरं र चारकु."

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

ने० सं० ८०६ (वि० सं० १७४३) ज्येष्ठकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
सोम	द्वादशी	४२।३१

"नेपाल सम्वत् ८५१ चैत्र कृष्ण एकादशी बुधवार कुह्नु,"

(भक्तपुरदरबार तलेजुचोकको रणजित् मल्लको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ८५१ (वि० सं० १७८८) चैत्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	एकादशी	२४।५७

"सम्वत् ८७२ आषाढशुद्धि १ संक्रान्ति बुद्धवार कुह्नु॥"

(साँखु वज्रयोगिनीको जयप्रकाश मल्लको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ८७२ (वि० सं० १८०६) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	प्रतिपद्	१५।२८

श्रावणसंक्रान्तिकाल १४।३

---

६६ संशोधित विषय-संख्यामा—

सिम्भूको अर्जुनमल्ल र स्थितिमल्लको पालाको अभिलेखमा उल्लिखित वि० सं० १४०६ को गणना २५ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

६७ संशोधित विषय-संख्यामा—

"ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे द्वितीयायां तिथौ मृगशीरनक्षत्रे धृतियोगे यथाकरणमुहूर्त्तके आदित्यवासरे वृषराशिगते सवितरि मिथुनराशिगते चन्द्रमसि।.....सं० ८२५ ज्येष्ठ शुदि २।।"

(भक्तपुर मूलचौकको भूपतीन्द्र मल्लको ठूलो घण्टाको अभिलेखको)

ने० सं० ८२५ (वि० सं० १७६२) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	राशि	घ. प.
आदित्य	द्वितीया	४८।४५	मृगशिरा	४२।१३	धृति	२४।५६	वृष	११।२७

स्पष्टसूर्य १।१४।१८।५५

"याते नेपालवर्षे मुनिशरवसुभिः पौषमासे च दिव्ये
कृष्णे पक्षे दिनेशे गतवति मकरं पक्षतौ पुष्यतारे।
प्रीतौ जीवस्य वारे नृपवररणजित्स्वेष्टदेव्यै सुघंटां
प्रादात्तत्प्रीतिहेतोरतितरबृहतीं स्वर्णकुम्भासियुक्तां।"

(भक्तपुरदरबारको रणजित् मल्लको ठूलो घण्टाको अभिलेखको)

ने० सं० ८५७ (वि० सं० १७९३) पौषकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	प्रतिपद्	४०।३४	पुष्य	२६।१	प्रीति	३५।६

"संप्राप्ते मुनिबाणवारणमिते नेपालसंवत्सरे
माघे मासि सिते शिवाननतिथौ वारे शशाङ्काभिधे।
भृक्षे रेवतिके समारभत वै घण्टां च साध्ये वरां
स्वेष्टेशीपरितुष्टये नृपवरश्रीविष्णुमल्लो मुदा।।"

(पाटनदरबारअगाडिको ठूलो घण्टाको अभिलेखको)

ने० सं० ८५७ (वि० सं० १७९३) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
सोम	चतुर्थी	४।५८	उत्तरभाद्र	१६।३४	सिद्धि	७।२६

"श्रीशाके निधिमेदिनीघनमिते मासि प्रशस्ते शुचौ
भास्वत्सूनुतिथौ शशाङ्कदिवसे पक्षे वलक्षे शुभे ।
नक्षत्रेऽनिलदैवते सुविहिते सत्सिद्धियोगे गुरौ
मीनस्थे मिथुनस्थिते प्रणमतां श्रेयस्करे भास्करे ॥"

(काठमाडौं हनूमान् ढोकाको रणबहादुर शाहको ठूलो घण्टाको अभिलेखको)

शाके १७१९ (वि० सं० १८५४) आषाढशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
२३	सोम	दशमी	५२।५७	स्वाति	४७।१०	सिद्धि	४०।५९

बृहस्पति ११।२७।४२।२७

---

६८ संशोधित विषय-संख्यामा—

" सं० ८०५ पौष कृष्ण ॥ पञ्चमी हस्तनक्षत्र बृहस्पतिवार थ्व कुन्हु :श्रीयोगनरेन्द्र मल्ल राजां सार।"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

नेपाल० सं० ८०५ (वि० सं० १७४१)पौषकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बृहस्पति	पञ्चमी	२५।१२	हस्त	५०।५०

" सं० ८०७ माघशुक्ल ॥ एकादशी मृगशिरनक्षत्र ऐन्द्रयोग शुक्रवार थ्व कुन्हु यलया श्रीनिवास मल्ल मोक दिन ॥"

(थ्यासफुको)

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४३) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	एकादशी	११।२२	मृगशिरा	५४।३६	ऐन्द्र	२६।३८

---

७० संशोधित विषय-संख्यामा—

"शते पञ्चषष्ट्यधिके वर्षाणां भूपतौ च बुधगुप्ते ।
आषाढमासशुक्लद्वादश्यां सुरगुरोर्दिवसे ।।"

(मध्यभारत इरणमा रहेको बुधगुप्तको पालाको अभिलेखको)

गुप्तसंवत् १६५ (वि० सं० ५४१) आषाढशुक्लपक्ष [ज्योतिर्गणितबाट]

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	द्वादशी	५३।२८

---

७३ संशोधित विषय-संख्यामा—

" वेदसप्तगजेन्दुसम्मिते १८७४ वैक्रमशाके शुचिशुक्लनवम्यां सोमान्वितायां शिलाधिवासनकर्म "

(ललितत्रिपुरसुन्दरीदेवीले राखेको त्रिपुरेश्वरको अभिलेखको)

वि० सं० १८७४ आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प
सोम	नवमी	३३।२१

" तस्मिन्नेव शाके भाद्रकृष्णनवम्यां शुक्रे शिलाप्रवेशं विधाय "

(त्रिपुरेश्वरको ललितत्रिपुरसुन्दरीदेवीको अभिलेखको)

वि० सं० १८७४ भाद्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शुक्र	नवमी	२०।३८

" वाणस्वरनगभूमिते १८७५ शाके माधवासिततृतीयायां गुरौ शिवलिङ्गादिदेवप्रतिष्ठाकर्म **समाचरन्** "

(त्रिपुरेश्वरको ललितत्रिपुरसुन्दरीदेवीको अभिलेखको)

वि० सं० १८७५ वैशाखकृष्णपक्ष [पात्रोबाट†]

गते	बार	तिथि	घ. प.
१३	बृहस्पति	तृतीया	४३।५

" पातालल्लोकवसुवसुमतीयुते १८७७ ज्येष्ठकृष्णदशम्यां रवौ श्रीवाग्वतीजलावतारसोपानारामघण्टा-धर्मशालाप्रतिष्ठाकर्म समापयन् । "

(त्रिपुरेश्वरको ललितत्रिपुरसुन्दरीदेवीको अभिलेखको)

वि० सं० १८७७ ज्येष्ठकृष्णपक्ष

बार	तिथि	घ. प.
आदित्य	दशमी	४६।३३

सम्वत–१८७६–साल

श्रीबडामहारानिबाट ... सुनले जलप सारि चह्राऊनुभयाको सायतको मिति फागुन सुदि ५ रोज १"

(संशोधनमण्डलको संग्रहको कागतको)

वि० सं० १८७६ फाल्गुनशुक्लपक्ष [पात्रोबाट]

गते	बार	तिथि	घ. प.
७	आदित्य	पञ्चमी	१।४

---

७४ संशोधित विषय–संख्यामा—

" नेपाली संवत् ८९८ साल कार्तिक कृष्ण ३ सोमवारका दिन श्री ५ महाराज (प्रतापसिंह) आर्यघाटमा दान पुण्य भै स्वर्ग हुनुभयो ।"

(भाषावंशावलीको)

---

† यस पात्रोमा त्रिपुरेश्वर महादेव स्थापना गरेको कुरा पनि टिपिएको छ । सो यस प्रकारको छ—

" १८७५ वैशाख कृष्ण तृतीया घ. ४३।५ अनुराधा घ. ३७।३७ वरीयान् घ. ४३।२१ (वैशाख १३ गते) बृहस्पतिवार लग्न १।७ घ. ३।४१ श्रीशिवस्थापनम् । "

ने० सं० ८९८ (वि० सं० १८३४) कार्तिककृष्णपक्ष पूर्णान्तमानले मार्गकृष्णपक्ष [पात्रोबाट]

गते	बार	तिथि	घ. प.
मार्ग ६	सोम	तृतीया	४८।४२

---

७५ संशोधित विषय-संख्यामा—

"संवत् १९२४ साल माघ शुदि १० रोज २"

(ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको संग्रहमा रहेको राणाजीको रोलको कागतको)

वि० सं० १९२४ माघशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	बार	तिथि	घ. प.
२२	सोम	दशमी	४६।५७

"संवत १९४२ साल मार्ग वदि १ रोज २"

(ऐ. शि. बाबुराम आचार्यको संग्रहमा रहेको पत्रको)

वि० सं० १९४२ मार्गकृष्णपक्ष (पात्रोबाट).

गते	बार	तिथि	घ. प.
१०	सोम	प्रतिपद्	१७।२४

---

७७ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सं० ८०७ आषाढ शुक्ल ।। पूर्णमी उत्राषाढनक्षत्र प्रीतियोग बृहस्पतिवार थ्व कुह्नुया धनुलग्नस घटि २६ थ्वते बेतकाओ श्रीश्रीभूपारेन्द्र मल्ल राजा तिका बिर."

(चन्द्रमान जोशीसंगको थ्यासफुको)

ने० सं० ८०७ (वि सं० १७४४) आषाढशुक्लपक्ष

बार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	पूर्णिमा	४६।१४	उत्तराषाढा	३५।१३	प्रीति	५२।६

धनुर्लग्न २६।२१ उप्रान्त ३१।३५ सम्म

"संवत् ८२० आश्विन शुक्ल ।। चतुर्द्दशी रेवति प्र. अश्विनीनक्षत्र अंगारवार थ्व कुह्नु या रात्रीस श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल जुजु गंगास्नान बिज्यात ।। कार्त्तिक कृष्ण अमावाशी कुह्नु रस अभाग जुर ।। माघ शुक्ल पंचमी कुह्नु जातक मि फिर."

(ठ्यासफुको)

"राजा भूपालेन्द्र मल्ल संवत् ८२१ कार्तिक कृष्ण त्रयोदशी बुधवारका दिन परलोक भया ..... माघ शुक्ल पञ्चमीका दिन ...अग्निसंस्कार गऱ्या."

(भाषावंशावलीको)

"श्रीश्रीभूपालेन्द्रमल्ल ठाकुर तीर्थ विज्याङाव महानाभस स्वर्गारोहन जुरो धक नेला व ङाह्नु कुह्नु समाचार थेङाओ जन्मपत्रिका अग्निसंस्कार याङा.........जिमखुह्नु लिव अग्निस्थापन यास्यं कोत्याहुति यज्ञ याङाबिज्याङा जुरो । संवत ८२१ माघ कृष्ण षष्ठमी सोमवार"

(पाटन मूलचोकको योगनरेन्द्र मल्लको ताम्रपत्रको)

ने० सं० ८२० (वि० सं० १७५७) आश्विनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
मङ्गल	चतुर्दशी	४८।२६	रेवती	३६।०

ने० सं० ८२१ (वि० सं० १७५७) कार्तिककृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बुध	त्रयोदशी	२८।३४
(शुक्र)	अमावास्या	२५।४५

ने० सं० ८२१ (वि० सं० १७५७) माघशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
(आदित्य)	पञ्चमी	१८।१२

ने० सं० ८२१ (वि० सं० १७५७) माघकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
सोम	षष्ठी	२६।२२

भाषावंशावलीमा भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु भएको दिन कार्तिक कृष्ण त्रयोदशी बुधवार दिइएको छ । गणना गरी हेर्दा सो दिन बुधवार पर्न आउँछ । ठ्यासफुमा चाहिं भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु भएको दिन कार्तिक कृष्ण अमावास्या दिइएको छ । वार भने त्यहाँ दिइएको छैन । पाटन मूलचोकको योगनरेन्द्र मल्लको

ताम्रपत्रमा भूपालेन्द्र मल्लको मृत्यु भएको २ महीना ५ दिनपछि त्यसको समाचार आइपुग्यो र जन्मपत्रिकाको अग्निसंस्कार गरियो, अनि त्यसको सोह्रौं दिन माघ कृष्ण षष्ठी सोमवारका दिन कोटिहोमको अग्निस्थापना गरियो भनी लेखिएको छ। कार्तिक कृष्ण अमावास्या (शुक्रवार) देखि २ महीना ५ दिनमा माघ शुक्ल पञ्चमी (आदित्यवार) पर्ने र त्यसपछि सोह्रौं दिनमा माघ कृष्ण षष्ठी सोमवार पर्ने हुनाले योगनरेन्द्रको ताम्रपत्र र ठ्यासफुको उक्ति मिल्न आउँछ। यस कारण ठ्यासफुको उक्ति नै प्रमाणिक देखिन्छ।

---

७९ संशोधित विषय-संख्यामा—

"सम्वत् ४३८ फाल्गुनि वदि १५ शुक्रदिने"

(आनन्दमल्लको पालाको वी० पु० प० १५८३ संख्याको नागानन्दनाटकको)

नें० सं० ४३८ (वि० सं० १३७४) फाल्गुनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शुक्र	अमावास्या	४०।१७

गोपालराजवंशावलीको राजदेवको जन्मदिनको वि० सं० १३७३ को गणना ६ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस्।

सं० ४६७ पौष्यकृष्ण दशमी अनुराध श्रीनायकदेविस पुत्री राजलदेविस जात…"

(गोपालराजवंशावलीको ५१ पत्रको)

नें० सं० ४६७ वि० सं० १४०३) पौषकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
(आदित्य)	दशमी	१५।४८	अनुराधा	३८।३२

---

८० संशोधित विषय–संख्यामा—

सम्वत् ७९८ ज्येष्ठ शुक्लः ।। द्वितीया मृगशिरानक्षेत्र आदित्यवार थ्व कुह्नु……दातेह्मनं……श्रीचण्डेश्वरसके……देवल दयकाओ"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

ने० सं० ७९८ (वि० सं० १७३५) ज्येष्ठशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
आदित्य	द्वितीया	३९।१	मृगशिरा	३७।४३

"सम्वत् ८०० कार्तिक कृष्णः ।। त्रयोदशी बृहस्पति थ्व कुह्नु……दातेह्म……शिवलोक प्राप्ति जुव ।"

(थ्यासफुको)

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३६) कार्तिककृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	त्रयोदशी	६०।०

"सम्वत् ८०० ज्येष्ठ कृष्णः ।। तृतीया शनैश्चरवार थ्व कुह्नु……खोरतम मोक"

(थ्यासफुको)

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) ज्येष्ठकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शनैश्चर	तृतीया	२१।४७

"संवत् ८०० ज्येष्ठ कृष्ण ।। एकादशी प्र द्वादशी शनैश्चर थ्व कुह्नुया रात्रीस झिमच्या धरिस श्रीश्रीजयनृपेन्द्रमल्ल……मोक"

(थ्यासफुको)

नें० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) ज्येष्ठकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	दिनमान
शनैश्चर	एकादशी	४८।२६	३४।२०

"थ्वयान भिमपेह्नु श्रीश्रीपार्थिवेन्द्रमल्ल मूलचुकस राजां सारा. आषाढ शुक्ल नवमी स्वाति-नक्षेत्र सिद्धियोग शुक्रवार थ्व कुह्नुया वेला घटि ७ वेङाव घटि १२ .....सिंहलग्नस सारा जुरो ।"

(थ्यासफुको)

नें० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	नवमी	२७।१५	स्वाति	६०। ०	सिद्धि	३६।२१

सिंहलग्न ६।३७ उप्रान्त १२।२७ सम्म

" सं० ८०० पौष कृष्णः ॥तृतीया प्र. चतुर्थी बृहस्पतिवार थ्व कुह्नुया रात्रीस...श्रीश्रीनिवासमल्लया ..... मृगावती राणी मोक"

नें० सं० ८०० (वि सं० १७३६) पौषकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	तृतीया	५४।५६

चिकुटि पाटन भागेको दिनको वि० सं० १७४० को गणना ६४ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्।

पार्थिवेन्द्र मल्लको मृत्युदिनको वि० सं० १७४४ को गणना ४८ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्।

चिकुटि मारिएको दिनको वि० सं० १७४४ को गणना ६४ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्।

भूपालेन्द्र मल्ल राजा भएको दिनको वि० सं० १७४४ को गणना ७७ संशोधित विषय–संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

८१ संशोधित विषय–संख्यामा––

चिकुटि पाटन भागेको दिनको वि० सं० १७४० को गणना ६४ संशोधित विषय–संख्यामा हेर्नुहोस्।

---

८३ संशोधित विषय–संख्यामा—

" सम्वत् १८१४ रोज ३ मिति पौष वदी ८ लिखितमिति "

(जयप्रकाश मल्लले पृथ्वीनारायण शाहलाई गरिदिएको धर्मपत्रको)

वि० सं० १८१४ पौषकृष्णपक्ष (अमान्तमानले सूर्यसिद्धान्तअनुसार)

वार	तिथि	घ. प.
बुध	अष्टमी	३६। ६

वि० सं० १८१४ पौषकृष्णपक्ष (पूर्णान्तमानले सूर्यसिद्धान्तअनुसार)

वार	तिथि	घ. प.
सोम	अष्टमी	५६। ८

वि० सं० १८१४ पौषकृष्णपक्ष (पूर्णान्तमानले आर्यसिद्धान्तअनुसार)

वार	तिथि	घ. प.
मङ्गल	अष्टमी	१।५१

यहाँ सूर्यसिद्धान्तअनुसार अमान्तमानले गणना गरी हेर्दा नमिलेपछि पूर्णान्तमानले गणना गरी हेर्‍यौं। तर मंगलवार नलाग्दै अष्टमी तिथि सिद्धिएकोले आर्यसिद्धान्तअनुसार गणना गरी हेर्‍यौं। त्यसबाट मिल्न आयो। बुझ्न सजिलो होस् भनी तीनै थरी गणना यहाँ दिएका छौं।

" मिति श्रावन वदि १२ रोज १ "

(केहरसिंह बस्न्यातहरूले पृथ्वीनारायण शाहलाई लेखेको पत्रको)

(वि० सं० १८२६) श्रावणकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
आदित्य	द्वादशी	१४।५८

यहाँ संवत् लेखिएको छैन तापनि यो पत्र पृथ्वीनारायणलाई लेखिएको हुनाले वि० सं० १८०१ देखि १८३१ सम्मको गणना गरी हेर्‍यौं। यसबाट १८२६ मा गणना मिलेको र ऐतिहासिक घटनाबाट पनि त्यसको पुष्टि हुने हुनाले यो पत्र वि० सं० १८२६ को देखिन्छ। यस विषयको विशेष विवरण ऐतिहासिक पत्रसंग्रह (दोस्रो भाग) मा यो पत्र व्याख्या सहित सम्पूर्ण छपाउँदा दिइनेछ।

"सम्वत् १८४६ साल भाद्रपद वदि २ रोज ६"

(रणवीर खत्रीहरूलाई लेखिएको पत्रको)

वि० सं० १८४६ भाद्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
शुक्र	द्वितीया	६०।०

"संम्वत् ६११ मिति वैशाख शुक्ल पूर्णमासि, बुधवार, थ्व कुह्नु,"

(सिम्भूभा श्यामार्पा लामाले राख्न लाएको घण्टाको अभिलेखको)

ने० सं० ६११ (वि० सं० १८४८) वैशाखशुक्लपक्ष [पात्रोबाट]

	गते	वार	तिथि	घ. प.
ज्येष्ठ	८	बुध	पूर्णिमा	१।५३

"......उजीर टुङ्थाङ् आफ्ना जीय अघि सरी फौज ली आषाढ सुदी २ रोज ५ का दिन कुकुरघाटका हाम्रा छुट्टै ठाना मिच्यो"

(रणबहादुर शाहले जगजीतपाँडेहरूलाई पठाएको नेपाल-चीन-युद्धसम्बधी पत्रको)

वि० सं० १८४६ आषाढशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ.
११	बृहस्पति	द्वितीया	४२

"सावनका ३१ दिन जांदा शनिश्चरवार वेत्रावती तरी पारी वैरीको लस्करका मुहुडाका अम्बाहरूसंग रातीमा भेटघाट भयेछ."

(नेपाल–चीन–युद्धसम्बन्धी पत्रको)

वि० सं० १८४९ भाद्रकृष्णपक्ष (पात्रोबाट)

	गते	वार
श्रावण	३१	शनैश्चर

"भदौका ८ दिन जाँदा सोमवारका बिहान वैरिका १००० नौ दस वेत्रावती तरी …आयेछ"

(नेपाल–चीन–युद्धसम्बन्धी पत्रको)

वि० सं० १८४९ भाद्रशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार
८	सोम

"असौजका २४ दिन जाँदा शनिवार ६ तिथिका दिन उजीर टुङ्थाङ·····चीनलाई फिऱ्या."

(नेपाल–चीन युद्धसम्बन्धी पत्रको)

वि० सं० १८४९ कार्तिककृष्णपक्ष (पात्रोबाट)

	गते	वार	तिथि	घ.
आश्विन	२४	शनैश्चर	षष्ठी	२६

"संवत् १८४९ साल कार्तिक वदि ७ रोज १"

(नेपाल–चीन–युद्धसम्बन्धी पत्रको)

वि० सं० १८४६ कार्तिककृष्णपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ.
आश्विन २५	आदित्य	सप्तमी	३२

"भाद्र शुदि १३ रोज ५"

(रणबहादुर शाहले दामोदरपाँडेलाई लेखेको पत्रको)

(वि० सं० १८४६) भाद्रशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ.
१८	बृहस्पति	त्रयोदशी	२०

८५ संशोधित विषय-संख्यामा—

"नेपाले सम्मतेस्मिन् गगनग्रहमुनावङ्किते ज्येष्ठकृष्णे
ज्येष्ठाभे भद्रयोगे प्रतिपदि सबुधे श्रीगीतयुक्केशवं
मान्धातासिंहनाम्ना सुजनमनविनोदार्थमेवं विरच्य"

(वी० पु० ते० ६८ सं० को गीतकेशवको)

ने० सं० ७६० (वि० सं० १७२७) ज्येष्ठकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	प्रतिपद्	३८।३	ज्येष्ठा	४।२५	शुभ	५४।३८

"सं० ८०० पौष कृष्णः ।। नवमी बृहस्पतिवार थ्व कुह्नु प्रतापमल्ल राजाया काय रओत भाकुतु मोक दिन ।।"

(चन्द्रमान जोशीसंग रहेको थ्यासफुको)

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३६) पौषकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	नवमी	२२।४४

---

८८ संशोधित विषय–संख्यामा—

"सम्वत् ८३५ माघमासे कृष्णपक्षे त्रयोदश्यान्तिथौ श्रवणानक्षत्रे परिघयोगे गडकरणे········ आदित्यवासरे"

(पाटन पुलचोक वज्रयोगिनीनजीकैको चैत्यको अभिलेखको)

ने० सं० ८३५ (वि० सं० १७७१) माघकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	करण	घ. प.
आदित्य	त्रयोदशी	४६।१६	श्रवण	२२।५६	परिघ	१०।४३	गर	२१।३

---

९० संशोधित विषय–संख्यामा—

कान्तिपुरको तलेजुको पार्थिवेन्द्र मल्लको स्तम्भलेखको वि० सं० १७३८ को गणना ४३ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्।

"सं० ८०० भाद्रपद शुक्ल ।। त्रयोदशी श्रवण प्र धनेष्ठनक्षत्र अतिगण्डयोग शुक्रवार थ्व कुह्नुया वेला घटि ७ बेलाव घटि ११ थ्वतेनह्ना श्रीश्रीपार्थिवेन्द्र मल्लया काय थाकुरया अन्नप्राशन"

(चन्द्रमान जोशीसंगको ठ्यासफुको)

ने० सं० ८०० (वि० सं० १७३७) भाद्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
शुक्र	त्रयोदशी	४८।३०	श्रवण	१०।२३	अतिगण्ड	१७।४

चिकुटि पाटन भागेको दिनको वि० सं० १७४० को गणना ६४ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्।

पार्थिवेन्द्र मल्लको मृत्यु भएको दिनको वि० सं० १७४४ को गणना ८० संशोधित विषय–संख्यामा हेर्नुहोस्।

चिकुटि मारिएको दिनको वि० सं० १७४४ को गणना ६४ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस्।

भूपालेन्द्र मल्ल राजा भएको दिनको वि० सं० १७४४ को गणना ७७ संशोधित विषय-संख्यामा हेर्नुहोस् ।

"सम्वत् ८०७ भाद्रपद शुक्ल एकादशी उत्राषाढ बुधवार थ्व कुन्हु......मिरह्म जुजु......स्याक......"

(थ्यासफुको)

"भाद्र शुक्ल ११ बुधवारका दिन......महीपतेन्द्र मल्लकन ......जीवहरण गऱ्या."

(भाषावंशावलीको)

ने० सं० ८०७ (वि० सं० १७४४) भाद्रशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
बुध	एकादशी	४६।४०	उत्तराषाढा	१४।१५

"८०८ पौष कृष्णः ।। चतुर्थी पूर्व्वफाल्गुणीनक्षेत्र शोभनजोग बुधवार थ्व कुन्हु ।। हु तगलस जोगेश्वर महादेव स्थापना"

(थ्यासफुको)

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४४) पौषकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	चतुर्थी	४५।२५	पूर्वफाल्गुनी	२४।३२	शोभन	१३।२

"सं० ८०८ वैशाख शुक्ल अक्षयतृतीया रोहिणीनक्षत्र आदित्यवार थ्व कुन्हु......जोगेश्वर प्रतिष्ठा......"

(थ्यासफुको)

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) वैशाखशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
आदित्य	तृतीया	५३।२१	रोहिणी	२२।३

"संवत ८०८ चैत्र कृष्ण अमावाशी कुन्हु सूर्यग्रास"

(ठ्यासफुको)

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) चैत्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
(शुक्र)	अमावास्या	५।४७

	अं. व्यं.		घ. प.
सूर्यविम्ब	१०।३२	स्पर्श	०।१
चन्द्रविम्ब	११।२४	मध्य	२।२४
नतिसंस्कृत शर	०।४८	मोक्ष	६।५२
ग्रास	१०।१०	सर्वपर्वकाल	६।५१

"सं० ८०८ श्रावण कृष्ण चतुर्द्दशी अश्लेषानक्षत्र पलिघयोग अंगारवार ॥ थ्व कुन्हु ...श्रीश्योगनरेन्द्र मल्ल....स्व नगरं र चारकु...."

(ठ्यासफुको)

ने० सं० (वि सं० १७४५) श्रावणकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
मंगल	चतुर्द्दशी	४८।२०	अश्लेषा	४३।२३	परिघ	४५।३

"सं० ८०८ भाद्रपद कृष्ण पंचमी भरणीनक्षत्र अंगारवार थ्व कुन्हु...... भागीरामया छेंस....लुतययाक ।"

(ठ्यासफुको)

ने० सं० ८०८ (वि० सं० १७४५) भाद्रकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.
मंगल	पञ्चमी	३५।२६	भरणी	७।२६

"सं० ८०६ फाल्गुन शुक्ल पंचमी अश्विनीनक्षत्र शुभयोग थ्व कुन्हु"

(ठ्यासफुको)

नेपाल सं० ८०६ (वि० सं १७४५) फाल्गुनशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बृहस्पति	पञ्चमी	३१।२२	अश्विनी	१२।२३	ब्रह्म	२२।२१

यहाँ ठ्यासफुमा शुभयोग लेखिएको छ । गणनाबाट ब्रह्मयोग आउँछ । शुभयोग आउँदैन ।

"सं० ८०६ आषाढ शुक्ल द्वादशी अनुराढनक्षत्र शुभयोग बुधवार थ्व कुन्हु लक्ष्मीनारायन भान…किशि दान बिर।"

(ठ्यासपुको)

ने० सं० ८०६ (वि० सं० १७४६) आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.
बुध	द्वादशी	३०।५६	अनुराधा	४८।४८	शुभ	५१।४६

लक्ष्मीनारायण मारिएको दिनको वि० सं० १७४७ को गणना ६४ सं० वि० संख्यामा हेर्नुहोस् ।

(टिप्पणीमा)

"वि० सं० १८७७ मिति आश्विनवदि ७ रोज ५ मा काठमाडौं ३ शहरका जगा २ का देवल नापियाको फर्द"

(बखतमानसिंह बस्न्यातसंग रहेको कागतको)

वि० सं० १८७७ आश्विनकृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.
बृहस्पति	सप्तमी	४७।३८

(टिप्पणीमा)

"(संम्वत् १९५८) हाल प्र. आसाड वदी १२ रोज ५ का दिनको ६ वजे ··देवजागेश्वरभन्यालिङ्ग·· स्थापना"

(वि० सं० २०१४ भाद्र २४ गतेको गोरखापत्रको)

वि० सं० १९५८ आषाढकृष्णपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ. प.
ज्येष्ठ ३१	बृहस्पति	द्वादशी	५१।१५

"सम्वत् ८१० कार्तिकमासे कृष्णपक्षे ॥ पंचम्यान्तिथौ पुनर्व्वसुनक्षत्रे साध्ययोगे यथाकरणमुहूर्ते बुधवासरे तुलाराशिगते सवितरि मिथुनराशिगते चन्द्रमसि ॥ थ्व कुह्नु ... गरुडमूर्ति स्थापना"

(काठमाडो त्रैलोक्यमोहननारायणअगाडिको ठूलो गरुडको पाठपीठको अभिलेखको)

ने० सं० ८१० (वि० सं० १७४६) कार्तिककृष्णपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	राशि	घ. प.
बुध	पञ्चमी	०।३६	पुनर्वसु	५३।६	साध्य	४५।२१	मिथुन	३८।५१

स्पष्टसूर्य ६।२१।१७।४६

"उत्खाताहितभूमिपैर्जयजगज्ज्योतिःप्रभोर्व्वापिका
तां भूयो गिरिरन्ध्रवारिधिमते यज्ञेष्टियूपान्विताम् ।
चक्रे पञ्चमिरेवतीगुरुदिने माघेऽथ शुक्ले वरे
भागीरामसुमन्त्रिणा सह जितामित्रो महीवासवः॥"

(भ. पु. तवपोखरीको जितामित्र मल्लको वि० सं० १७३४ को अभिलेखको)

ने० सं० ७९८ (वि० सं० १७३४) माघशुक्लपक्ष (पात्रोबाट)

गते	वार	तिथि	घ.	नक्षत्र	घ.
१९	बृहस्पति	पञ्चमी	२४	उत्तरभाद्र	१३

"श्रीनेपालसंवत् ७९८ श्रीशकराज १६०० कलिगत ४७७९ विक्रमादित्य १७३५ आषाढमासे शुक्लपक्षे दशम्यान्तिथौ स्वातिनक्षत्रे सिद्धियोगे तैतिलकरणे बुधवासरे मिथुनराशिगते सवितरि तुलाराशिगते चन्द्रमसि थ्व कुह्नु थंथुराजकुल याङा"

(भ. पु. दरबारनिरको धाराको जितामित्र मल्लको अभिलेखको)

कलिगत ४७७९ शाके १६०० ने० सं० ७९८ वि० सं० १७३५ आषाढशुक्लपक्ष

वार	तिथि	घ. प.	नक्षत्र	घ. प.	योग	घ. प.	करण	घ. प.	राशि
बुध	दशमी	४२।३१	स्वाति	४६।४१	सिद्धि	५०।१७	तैतिल	१२।०	तुला

स्पष्टसूर्य २।१८।४२।२६

नामसूची

[१ देखि ५० क्रमागत—संख्यासम्मको मूल भागमा परेका व्यक्ति र स्थान आदिको नामसूची यहाँ दिइएको छ ।]

अंशुवर्मा ११८
अच्युत ४६, ४८
अनखराम २३६
अनन्तमल्ल १११, ११२
अनन्तलिङ्ग ८३
अप्पय्यदीक्षित २७
अप्सरोदेवी ५४–५६
अभयमल्ल १११
अभराज १४०
अभिजु ८५, ८६, १८५
अभिमानसिंह बस्न्यात १५६, १६०, १६५
अमरमल्ल १, १४२, १४३
अमरसिंह कुँवर ८५, ८६, १८४
अमरसिंह थापा २४६, २५३
अमृतलक्ष्मी ७
अमृतसिंह ६, ७
अम्बरजङ्ग २१६, २१७, २२१, २२२
अयोध्या २२५, २२६
अरमुडि २१, २४–२७
अरिमल्ल २३२–२३५
अरिमल्ल (यक्षमल्लका छोरा) ११४, १३१–१३३, १३६, १३७
अरुणाश्व २४
अर्जुनमल्ल ३२–३७, ६२, ६४–६६, ११२, २३३
अलखनन्दा २५३
अलबेरुनी ६८
अशोक १९६, २००
अहिच्छत्रा ५५, ५६
अहिरामकुँवर १८–२०

आदित्यवर्द्धन ५५, ५६
आनन्द(भिक्षु)२०८, २०९
आनन्दमल्ल १५५, २३२–२३६
आनन्दहरि १५२
आभीर २२, ४६, ४८
आरजयोन ११२
आर्जुनायन २२, ४६, ४८
आर्यावर्त्त ४६, ४८

इंग्लैण्ड २२४
इतो काजी २५२, २५४, २५५
इन्द्रदह ८३
इन्द्रमती २७५
इन्द्रमल्ल ९८–१०१, १२६, १३०

ईश्वर ५६, ५७

ईश्वरदास काजी १८६, २८१
ईश्वरानन्दशर्मा २२७, २२८

उग्रमल्ल ८६, २४४, २४५
उग्रमाल जोशी २३८, २४०
उग्रसेन ४६, ४७
उत्तरभारत २४, ४८
उदयपुर १७८, १७६
उदयसिंहमल्लवर्मा ४-६
उद्धवसिंह २, ३, ६, ११-१३, २७२
उधौ खबास २५४
उपेन्द्रविक्रम शाह २२०

ऋद्धिनरसिंह मल्ल २६६-२७१
ऋद्धिलक्ष्मी १४३, १४४, २७४, २७५, २८२, २८३

एशिया ७२

कञ्चनपुर १७७, १७८
कन्तु ओझा २४३, २४४, २४५, २८३
कमलालक्ष्मी २, ८, १०
कमलेश्वरी ८३
कमारेगढ २५५
कर्णाट ५०, ५६, ६०
कर्मनारायण ८६
कल्लेरी २८१
कविलासपुर १५६
कहावम २०६

कह्लण २१

काक २२, ४६, ४८
कागेश्वरी ८३, ८८, ८६, १८६, १८७
काठमाडौं ११७, १८१, १६२, २२४, २२६, २३७, २४०, २४८, २४६, २५३, २६३, २७४, २७८-२८०
कान्तिपुर २, ३, ८०, ८४, ८६, ८७, ११०, ११७, १३३, १३४, १३६, १४३, १६४, १८०, १८४, १८६-१६१, २२६, २३७, २४१, २४२, २५८, २७३, २७४, २८०, २८१, २८२
कान्तिमती ६६, १६६, १६७
कान्यकुब्ज ११६
कामरूप २१, २२, ४६, ४८
कालधर ८५, ८६, १८४
कालीगण्डकी २१, २६, २७, ८३
कालु उपाध्याय ८५, ८६
कालु कठैया १८६
कालुपाँडे(मन्त्री)१६६
कालुपाँडे २५४
काशी जोशी ८१, १८२
काशीराम आले १८६
काश्मीर २४, २६, १०६
काष्ठमण्डप ६४, ६५, ११०-११५, १३६, १३८

किन्नरवर्मा २६५
किसि १८६, २४३, २४४

कीर्तिपुण्यमहाविहार ११२-११४
कीर्तिपुर ७, १४, २२१, २३६
कीर्तिमल्ल ३६-४२, १३४
कीर्तिमानसिंह बस्न्यात १६५, १७२, २५६
कीर्तिसिंह २, ६-८, १०

कुकुरघाट २५४
कुती १२१, २४६, २५१
कुवेर ४६, ४८
कुमारगुप्त २०२, २०५
कुमारदेवी ४७, ४८
कुम्भेश्वर ३, ६०
कुलानन्द ढकाल ११६
कुशीनारा २०८, २०६
कुषाण २०५
कुसुमसिंह २, ६-११

कूर्माचल (कुमाउँ) २४

कृष्ण उपाध्याय ८८, १८५
कृष्णखँड्का ८५, ८६, १८४
कृष्णदेव पोख्रेल ८७, १८४
कृष्णदेव मिश्र ८४
कृष्णभट्ट २४४, २४५
कृष्णसिंह १६०

केदार २४
केदारनरसिंह २१६, २२२
केरुङ २५१, २५४, २५६

केशरसिंह थापा २१६
केहरसिंह बस्न्यात २४६

कैलाली १७७, १७८
कैलासकूटभवन २४

कोमती ८३

कौटल्य १६६
कौडे २५३
कौशल्यावती १२४, १२५
कौशिकी ८२

क्वटुवाल ८३
क्षेमसुन्दरी २४६, २६१

खजहनी १७७, १७८
खड्गशमशेर २१६, २१७, २१६-२२१
खरपरिक २२, ४६, ४८
खासा २४६
खैनष्पु २६४
खोपृङ् २६४
खोरतम २३७, २३६, २४०

गंगाधर ओझा २४३, २४४
गंगासागर ८३
गजनी ६८
गजबल २५५
गढवाल २५३

गणपतिनाग ४६, ४८
गण्डकी २१-२३, ८२, १०५, २०७, २०८
गयासुद्दीन तुगलक २३२, २३३
गरुम्वा २५४

गान्धीजी १६१, १६२

गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह ६६, १६५-१६७, १७०-१७३, २१०-२१२

गुणवती २६५
गुणी ओझा २४३, २४४
गुन्दुपर्ण २०४
गुन्दे १४
गुम्पद्वृम् २६४
गुहमित्र २६४, २६५

गेर्खु २५६

गोकर्ण ३३, ३७, ८३, ८८, १०२, १८६
गोदावरी ८६, १८६, १८७, २२१
गोपाल ७५, ७७, ७८
गोपाल (द्वितीय) ७६, ७७, ७८
गोरखपुर १२२, २०७
गोरखा १५३, १५४, १६०, २४८, २५१-२५३, २८१
गोलयाँ खबास २५३
गोलहिटीदह ८३
गोल्वे २१७

गौड ७५, ७६, ७८, ७६
गौरीप्रमानन्द पौडेल ८७, १८४, १८५
गौरीशङ्कर घिमिरे ८७, १८५

ग्वगल भा २४४, २४५

घटोत्कच ४७, ४८

चक्रपाणि ७५, ७६
चक्रवर्त्तेन्द्र मल्ल ५६, ६०, ८२, १८२, २६१
चण्डेश्वर २३२-२३४
चण्डिका २३८, २४०
चन्द्रगुप्त ४७, ४८
चन्द्रगुप्त (द्वितीय) २०५
चन्द्रलक्ष्मी १६५, १६६
चन्द्रवर्मा ४६, ४८
चन्द्रशमशेर २१६-२२१, २२३, २२४
चह्रखुनि (चरखण्डी) ३५

चाँगु २१, ८८, १०२, १२६, १४६, १५१, १५२, १८५, २६३

चिकुटि १८२, १८३, २३७-२४५, २७३, २७६, २७८
चितौन १७८, १७६
चिसापानी १७८, १७६

चीन २३, २४, ७२, ११६, १२१, १२२, १६२, २४७, २४६-२५२, २५४, २५७, २५८

चीनदेवुक २५१, २५२

चुन्दु २५५

चूवानगाउँ ८७
चोकदे २५६
चौदण्डी १८०, १८१
चौबीसी १८०, १८१
च्यागलोचन २५२
च्यानचुन २५१, २५४

जकेराज १४
जगजीतपाँडे २५३, २५४, २५७
जगज्जय मल्ल ८७, ८८, १८४, १८५
जगज्ज्योतिर्मल्ल १४१, १४२, २८४
जगत्‌जङ्ग २१६-२२२
जगत्पाल ७, ८, १३६
जगत्प्रकाश मल्ल ८०. ८१. १८२
जगत्‌शमशेर २१६
जगन्नाथ २४३, २४५
जङ्गबहादुर १८, २०, १२१, १२२, २१५, २१८, २२२, २२३
जयकृष्ण २३७, २३६, २४०, २७३, २७६, २७८
जयत ३६, ३७, ११२
जयदामा २०५
जयदेव २६०
जयनारायण आचार्य ८६, १८७
जयनारायण दैवज्ञ ८५
जयपाल ७५, ७७, ७८
जयप्रकाश मल्ल ८८, ८६, ११७, १८५-१८७, १६०, १६१, २४८, २५०
जयभद्र आचार्य १५३
जयलक्ष्मी १८१
जयलम्भ २६८
जयल्लक्ष्मी २, ८, १०
जयसिंह २, ८, १०
जयसिंहरामवर्द्धन १२, ३५, ३६, ६२, ६५, ६६, ११३
जयापीड २१, २५-२७
जालन्धर २४
जितामित्र मल्ल १४२, २२६-२४०, २७३, २७४, २७६-२७८, २८०, २८१, २८३, २८४
जितारिमल्ल १४८
जिनरक्षित १११
जीतजङ्ग २०, २२, २१६, २१८
जीतमल्ल २४०
जीवमल्ल ३६, ४१
जुद्धशमशेर ६५
जूनागढ २००
जैत्रलक्ष्मी ११३
जोगप्रसाद बस्न्यात २२२
ज्ञानवापी ८३
ज्यामिरे ८५, ८६
ज्येष्ठविहार ११-१३

ज्योतिर्मल्ल ४, ३०, ३९–४२, ७१, १३४, १३५
ज्वालामुखी ८३

झंगल ठाकुर १८४
झापा १७८

टशी लामा २४७, २५०
टुँडिखेल २१७, २१८, २२०
टुक्थाङ २५४–२५७
टेकु ८३, १८८, १८९, २४०
टेसु लामा २५१
टौढिक २४१
टौदह ८३
ट्याङ्का ८३

ठिमी ३२, ३६

डम्बरशमशेर २१७, २१९, २२०
डम्बरशाह ५८
डवाक २२, ४६, ४८

ढ्याकलिङ १२१

ताक्लाखार १२१
ताङ्ताजिन २५१
तिरहुत २३२, २३३
तिलभट्ट ४७, ४९
तीनपाटन २३२–२३४

तुगलक १९२
तुङ्गमल्ल २३४
तुलाराम २५४
तेकनसिंह ८५
तेचाय ८३
तेजोनन्दनाथ ३४, ३५
त्र्यंखो ३३
त्रिगङ्गा १९९, २००
त्रिपुर ३३, ३७
त्रिभुवनमल्ल २३५
त्रिभुवनवीरविक्रम १२३
त्रिवेणी ८३
त्रिशूली २३७
त्रैलोक्यमल्ल १४१, १४२

थापाथली २१९, २२१, २२२
थानसिंङ १९१
थुङ्को १९९, २००

दक्षिणविहार ४–६, ११, १२
दक्षिणापथ ४६, ४८
दण्डपाणि २४३, २४५
दमन ४६, ४७
दलजित शाह १२६, १२७
दलमर्दन शाह १२६, १२७
दहचोक १९१
दाङ १७८, १७९
दातेला २३८, २४०

दामोदरथापा ८५, ८६
दामोदरपाँडे २५०, २५२, २५६–२५८

दिगर्चा २४७, २५०–२५२, २५४, २५६
दिल्ली २१७, २२०, २३२–२३३

दीनानाथ उपाध्याय १६५, १६६, १७०

दुं प्रङ्ग्राम २६४
दुं लङ्ग्राम २६४
दुवाकोट १८४

दूधकोशी १८१
दूधे थुम्को २५६

देउपाटन ११७, २३२, २३३, २७४, २८०
देउराली २५५
देवगुप्त ५५, ५६
देवदत्तथापा २५६
देवनिधिपन्त २५३
देवपाल ७५, ७७
देवलक्ष्मी ७
देवलदेवी ३२,३३, ७१, २३३, २३४, २३५
देवलाभ २६६, २६७
देवशमशेर २१६, २२३, २२४
देवीदास २३८

दोलखा १८१, २३२

द्रव्यशाह १५३, १५४, १५८

धनकुटा २२४
धनजु ८८, १८६
धनञ्जय ४६, ४८
धनदत्तसिंह ८५
धर्मदेव १०३, १०६, २५६, २६०
धर्मपाल ७५, ७७, ७८
धर्ममल्ल २६, ३०, ३६–४२, ७१, ६६, १३४
धर्मसिंहमल्लवर्मा ४
धर्मसिद्धिसागरसेन २५०

धीरशमशेर २१५, २१६, २१८, २२० २२१

धुन्वे २५५
धुरिन काजी २५२, २५४, २५५

धैबुङ २४७, २५३, २५५–२५७

ध्यानचन्द्र ६३

ध्रुवभूति ४७, ४६

ध्वकह्म २७७, २८०
ध्वजनरसिंह २१६, २१७, २२१, २२२
ध्वजराज २४३, २४४

नकमयजु १५०, २३६
नन्दी ४६, ४८
नन्दु २४६
नयपाल ७५, ७६, ७८
नरदेव मयासिङ २४२–२४५

नरभूपाल शाह १२४,१२५
नरवर्द्धन ५४, ५६
नरवीरबस्न्यात २२१
नरसिंह २, ३, ६, १०, १३, १४, २७२
नरसिंह टक्सारी २५२, २५५, २५६
नरेन्द्रदेव (लिच्छवि) २१, २४
नरेन्द्रदेव ११०
नरेन्द्रलक्ष्मी १५७, १५८
नरेशमल्ल १४२, १६४
नवमीसिंह २४४, २४५
नवलपुर १७८, १७९

नागदत्त ४६, ४८
नागसेन ४६, ४८
नायकदेवी २३३, २३४, २३६
नारायण १११
नारायणदत्त ७६
नारायणपाल ७६–७८
नारायणहिटी १६४, २१९, २२१
नालदुम १८१, २४८
नाला ८१, १८२

निरपेक्ष १०८

नीलकण्ठ (गोसाइँकुण्ड) २७, २८, ८२
नीलराज ४६, ४७

नृपेन्द्र मल्ल ५९–६२, १४६, १८९, २३७–२४१, २४३, २४४, २६१

नेपाल ५–७, २१–२४, २७, २८, ३२, ३४, ३६, ६३, ६४, ७२, ७५, ७९, ९२, ९५, १०३, १०६, १०९, १११, ११२, ११४, ११५, ११८, १२१, १२२, १३३, १३८, १३९, १७५, १८०, १८१, १९२-१९५, २१८, २२९, २३०, २३२, २४३, २४४, २४५, २४७, २५०-२५२, २७९, २८२
नेमुनि ५, ६

पदुमलदेवी २३४
पद्मजङ्ग २१६, २१७, २२१-२२२
पद्मनाभ पौडेल ८७, १८५
पद्मलक्ष्मी २, ८, ९, ११
परमनिर्गुणानन्द १७०–१७३
परशुराम १९०, २८१
पर्सा १७७, १७८
पलांचोक ३३, ३४, २३५, २३६

पाङसिङटार २५४
पाटन २. ३२. ८९. ९०. ११७. १२९. १३०. १३३. १९८. २३७. २४०–२४४. २४८. २७१. २७३. २७८. २८०, २८१
पार्थिवेन्द्र मल्ल १५, ५९, ६०, १३६, १४३, १४४, १५०, १५६, १८९, २२५, २२९, २३७–२४१, २४४, २६१, २७३–२७६, २७८, २८३
पाल्पा १८१, २२१
पाह्ली १७७, १७८

पिंबहाल ७, ६२, १६२
पीरपति न्यौपाने १८१
पुण्यमती (पनौती) ३४, ३५, ८२
पुरन्दरसिंह २,३,६–११,१३,१४,२७२
पुरुषोत्तम ६, ११
पुलकेशी ५४
पूर्णमल्ल १३१, १३२
पूर्णानन्द शर्मा २२७, २२८
पृथ्वीनारायण शाह ८०, ११६, ११७, १२४–१२७, १५७, १६८, १६६, १८६, १६१, २४७, २४८
पृथ्वीवीरविक्रम २१५
पोष्टिक १८६
प्रजापति उपाध्याय ८५, ८६
प्रतापमल्ल १, ३१, ४३–४६, ४६–५३, ५८–६२, ८०, ८२, ८४, १३६, १४३, १४४, १५६, १६४, १८२, २२५, २२८, २२६, २३७, २४५, २४६, २६१, २६२, २७४
प्रतापसिंह ६, ७
प्रतापसिंह शाह १५७-१६०, १६१, २१०, २१४
प्रतिमन राना २५६
प्रबल राना २५२, २५५
प्रभाकरवर्द्धन ५५, ५६
प्रभावती ६०
प्रयाग २१, ५७
प्राणमल्ल १४१, १४२
प्रार्जुन २२, ४६, ४८
फत्त्यशमशेर २१६, २२०
फर्पिङ २१७
फलावाङ २५१
फौदसिंह २२१
बखतवारसिंह बस्न्यात १७२
बङ्गाल ६२, ६४, १६२, १६३
बभेटार ८८, १८६
बदल ओझा २४३, २४४
बनेपा ३३, ३६, ३७, १३४, १५२
बबरजङ्ग २१६
बमविक्रम २१६
बमशाह २५२
बर्दिया १७७, १७८
बलदेव ६६
बलदेवथापा २४६
बलभद्रखवास २५५, २५६
बलम्बु २३६
बलवर्द्धन २०५
बलवर्मा ४६, ४८
बलवान् काजी २१७, २१६–२२
बली जोशी ८१, १८२

बहादुरशाह १५७, १५८, २५६

बाईसी १८०
बाँके १७७, १७८
बाण ५४
बारा १५६, १७७, १७८
बालकृष्ण जोशी ८५, ८६
बालनरसिंह कुँवर १९-२०, १२२
बावत २३७, २३६, २४०, २७२, २७६, २७८

बिराज बखेती १६६
बिसंखु ८७

बुङ्मती १४८
बुद्धिकर्ण राई १५६
बुद्धिविक्रम २१६
बुधगुप्त २०५
बुधसिंह गाउँ १८२, २३७, २३६, २४०, २४२, २४३, २७६, २७८

बेलकोट १६१

बोधमल्ल १३०

ब्रह्मनाभ २२५, २२७, २२८

भक्तपुर ३, ६२, ६३, ११६, ११७, १३०, १३३—१३५, १४०, १४१, १५२, १६४, १७४—१७६, १८०, १६३, १६८, २३३, २३७, २३८
भक्तिथापा २५४
भगुखबास २५४
भट्टबालचन्द्र ५५
भद्रविहार ११६
भद्रस्वामी ५५, ५७
भवानीशङ्करदास १४६

भाकुतु २६१, २६२
भागिराम २७४, २७७, २८०, २८१. २८३, २८४

भाग्यदेवी ७६-७८
भाग्यवती ६६
भानु ५६, ५७
भानुदत्त ७६
भारत २१-२३, ६८, ११६, १२२, २०४
भारत खबास २५५
भास्कर २५५
भास्करमल्ल ८५, ८६, १८३, १८४, २४४, २४५

भिक २८२, २३६, २४०, २४३, २७६, २७८
भिन १५०, २३६

भीममल्ल (यक्षमल्लका दौहित्र) ६, ७, १३३, १३४, १३७, १३८, १४०
भीममल्ल (काजी) २४२-२४५, २४६

भीममल्लवर्मा (महापात्र) ४
भीमशमशेर २१६, २१८–२२०
भीमसेनथापा १८, ६६, १२०, १६७, २१०, २१२
भीरपानी १८१

भुवनमल्ल १४१. १४२

भूपतीन्द्र मल्ल ८०, ८५, ८६. १३०. १४२. १५२, १७४–१७६. १८३. १६४. १६५. २४२–२४४. २८३
भूपालेन्द्र मल्ल १४३. १४४. १५६. २२५–२२७, २२६. २३८. २४१–२४५. २७३–२८३
भूपेन्द्रजङ्ग २१६
भूपेन्द्रमल्ल ५६. ६०. २६१

भैरवनरसिंह २१७

भोगिनी २६६, २६७
भोट २४. ११८. १२२. २४७-२५०
भोटुपाँडे २५५. २५६

मकवानपुर १७६. १८१
मणिक २६
मणिकण्ठ उपाध्याय ८५. ८६
मणिमती ६८
मणिराय २४३. २४५
मण्टराज ४६. ४७
मतिल ४६, ४८
मदु २७६, २७८–२८०
मदनराम ६६
मध्य एशिया ६८
मनमती ८३
मयजलगाउँ ८८, १८५
मल्लपुरी २३, १०५, २०८
महमूद ६८
महादेव ओझा २४३–२४५, २८३
महानिर्वाणानन्द १७०–१७३
महासेनगुप्तादेवी ५५, ५६
महीदेव २६०
महीन्द्रमल्ल १००, १०१
महीन्द्रसिंह ८७, १८४, १८५
महीपतेन्द्र मल्ल ५६, ६०, १८६, २४३–२४५ २६१, २७४, २७८, २८०–२८४

महीपाल ७५–७६
महेन्द्र ४६, ४७
महेन्द्रगिरि ४६, ४७
महेन्द्रमल्ल ३०, ४३, ४४, १४२, १५५, २२६
महेन्द्रवीरविक्रम शाह १२३
महेश्वरभट्ट २४४, २४५
महोत्तरी १७७, १७८
महोद्दामकीर्ति शाह १२६, १२७

माणिकसेन १७६
माणिग्ल ४, ७, ८, ११, १२ १३, १६, १००, १३०, १३६, २२७, २३६

मातवरसिंह थापा ७८
मातातीर्थ ८६
माद्रक २२, ४६, ४८
मानगृह १०२
मानदेव २१, २३, ७३, ७४, १०२-१०८, १४५, १४६, १९९-२०८, २४६, २५९, २६०, २६३-२६७
मानसिंह २७४, २७६, २७८-२८०, २८२
मानसिंहदास १४६
मान्धातासिंह २४३, २४४, २६१, २६२
मारा १५०, २३९
मालव २२, ४६, ४८

मिथिला १४४

मुडिखु ८९, १८७
मुताजिन २५१

मूलचोक २२६, २३९-२४५

मृगावती २३९, २४०

मेघपाल ६२, ६३, १९३

मोरंग १४२, १४३, १७७

यक्षमल्ल १, २, ५, ६, ३०, ३१, ३९-४२, ११३, ११४, १३१-१३६, १४१, १४२, १४६, १४७
यक्षविक्रम २१७
यज्ञनारायण १९०
यदु उपाध्याय ८५, ८६
यमुना २५३
यशोमती ५५-५७

युआनच्वाङ्ग २१, २३, ५७, ११८, ११९
युद्धप्रतापजङ्ग २१६, २१८, २२१

योगनरेन्द्र मल्ल ६८, १२८-१३०, १५१, १५२, १६३, १८९, १९०, १९८, २२५, २२७, २३०, २४२, २४४, २४५, २६९-२७१, २७४-२७७, २८०, २८३
योगमती १२८, १६३
योगमल्ल २५४
योगिदास उपाध्याय ८५, ८६

यौधेय २२, ४६, ४८

रक्षपाल ७
रङ्गनाथ गुरुज्यू २११, २१२
रणकेसरपाँडे २५५
रणजित् मल्ल ८५, १४२, १८०, १८१, १९०, १९४, १९५, २५०
रणजीतकुँवर १८-२०
रणजीतपाँडे २५५, २५६
रणबहादुर शाह १९, २०, २८, ६६, १६५, १६६, १७०-१७३, १९४, १९६, २१०, २११, २१४,

२४६, २५०, २५२, २५७, २५८
रणमल्ल ६-८, १३१-१३५, १३७-१४०
रणवीर खत्री २४६,
रणवीरजङ्ग २१६, २१७, २२१, २२२
रणशमशेर २१६
रणोद्दीपसिंह २१५-२१८, २२२
रत्नमल्ल १, ६-८, ३१, ११४, १३१-१४३, १८१
रत्नसङ्घ २६४
रसुवा २५४, २५५

राघवसिंह ६, ७
राघवानन्द स्वामी २७४, २७६, २७८-२८१
राजग्राम २३२-२३४
राजदीप २३६, २४०
राजदेव ३२-३४, ३६, ६२, ६४, ६५, २३३, २३५, २३६
राजमती ५०, ५६, ६०
राजमल्ल १३१, १३२
राजराजेश्वरी १६६, १६७
राजल्लदेवी २९, ३०, ३२, ३६-४१ ७०, ७१, २३३, २३६
राजश्रीमहाविहार ४
राजसिंहपाल ११३
राजसिंहमल्ल ४
राजहर्ष ३६, ६२, ६४, ११२
राजेन्द्रविक्रम शाह २१०, २१२
राज्यपाल ७६-७८
राज्यलक्ष्मी २७५
राज्यवती ७४, १०३, १०५-१०८, २००, २०२, २०३, २६०
राज्यवर्द्धन ५४, ५६
राज्यवर्द्धन (द्वितीय) ५५-५७
रामप्रमिश्र २७७, २८०
रामकृष्णकुँवर १८-२०
रामचन्द्र उपाध्याय २३८-२४०
रामचे २५५
राममल्ल ८, १३१, १३२, १३६
रायमल्ल ५-७, १३१-१३४, १३७, १३८, १४१, १४२

रिपुमर्दन शाह १६६

रुद्रदामा ४६, ५३, २०५
रुद्रदेव ४६, ४८
रुद्रमती २६६, २७०
रुद्रमदेवी ३४
रुद्रमल्ल १५५, २३२, २३५
रुद्रमल्ल, (श्रीनिवासका ज्वाइँ) २६६, २७०
रुद्रसिंहवर्मा ४
रुद्रेन्द्रमल्ल २६६, २७०

रूपमती ५६, ६०
रूपलक्ष्मी ७
रूस ७२

रौतहट १७७, १७८

लक्षुस्वार २२२
लक्ष्मण १५८
लक्ष्मीनरसिंह मल्ल ३, १७, ४३, ४४, ६१, ६२, ८०, ८१, ११०, ११५, १४३, १४४, १५६, १८२, २२५, २२८, २२६, २४२, २४५
लक्ष्मीनारायण जोशी १८३, २२६, २३७–२४५, २७३, २७४, २७६–२८३
लक्ष्मीपति पाँडे ६१, १५४, १६६, १७२
लक्ष्मीभक्त २१७, २१६
लखनौ ११२
लङ्गुरगढ २५३
लमजुङ १६६
ललितपुर ९–१०, १२, १६, १३०, १३३, १३४, १३६, १४२, १४३, १५१, १५२, १६४, १८६, १६२, २२६, २३०, २३७, २४०, २४२, २७?, २८१
ललितत्रिपुरसुन्दरी ६६, २१०, २१२
ललितशमशेर २१६
ललितावल्लभ ११६, १२७, १५८, १८६
लाँगरचे ८५, ८६
लालमती (सिद्धिनरसिंहकी आमा) २२६
लालमती (भूपतीन्द्रकी आमा) ८५
लिस्ति २५२
लुन्तभद्र ११२
लुम्बिनी १६६
लैन २२१
लोकप्रकाश १२८, १२६, १३०, १६३
वंशमणिशर्मा १४१
वंशीधर २३८,–२४१, २४३, २७३, २७६–२७८
वज्रिणीदेवी ५४, ५६
वराहक्षेत्र ८३
वर्द्धमानकोटी ५४
वसुध्रजीव ११०
वाक्पाल ७५, ७७, ७८
वाग्वती ८०, २११, २१२
वाङ्युनचे २४
वाभू १५१, १५२, १६०
वाराणसी ८२
विग्रहपाल ७५, ७७, ७८
विग्रहपाल (द्वितीय) ७६, ७७, ७८
विजय उपाध्याय ८८, १८६
विजयपुर १५६, १८०, १८१
विजयवती १४६, २६७
विजयस्वामिनी २६५
विदुरशाह
विद्याकर खकुर्याल १८१
विद्यानन्दशर्मा २२७, २२८
विराटनगर १७८
विश्वनाभ ८२
विश्वमल्ल १४१, १४२
विश्वम्भर उपाध्याय २४४, २४५, २७७, २८०

विश्वम्भर भाजु ८६
विष्णुगोप ४६, ४७
विष्णुमती ८२
विष्णुमल्ल ६८, १६४-१६६,
विष्णुशङ्कर २५६
विष्णुसिंह २, ३, ८-१३, १३४, २७२
विहार ५६, ६०
वीरभद्रथापा ८५, ८६, १८३, १८४
वीरमल्ल १४०
वीरमल्ल (रुद्रमल्लका छोरा) २३५
वीरविक्रम २१६
वीरशमशेर २१५-२२०, २२२, २२३
वीरेश्वरशर्मा २२७, २२८
वृषदेव १०२, १०६, २५६, २६०
वेत्रावती २४७, २५५, २५६
वेदराज आचार्य १५३
वेलायत १२२
वैद्यनाथ ८२
वैशालीमहाविहार २५०
व्यहावर ८५, १८३
व्याघ्रराज ४६, ४७
शक्तिवल्लभ २२, २८, २४६
शङ्करदेव १०३, १०६, २५६, २६०
शङ्करदेवी ६५, ६६
शङ्खदह ८३
शङ्खमूल ८३
शतरुद्रा २१०, २११
शतानन्द ६७
शत्रुभञ्जनमल्ल २५४
शमसुद्दीन ६२-६४, १६२-१६३
शिरोमणि पाठक ८७, १८५
शिवनारायण भट्ट ८८, १८६
शिवसिंह मल्ल ३, १५, १६, ४३, ४४, ११५, १४२, १४४, १८०, १८१, २२५, २२८, २२६
शुकदेव उपाध्याय ८५, ८६
शूरप्रताप शाह १२६, १२७
शेरबहादुर शाह १६५
श्याम ओझा २४३, २४४
श्रीकण्ठ २३७, २३६, २४०, २७३, २७३, २७८
श्रीगुप्त ४७ ४८
श्रीनगर २५३
श्रीनिवास मल्ल १, ६८, १२८, १६४, १८८, १८६, १६८, २२५, २३०, २३७, २३६, २४०. २६६, २७०, २७३, २७६, २७८
श्रीपति ६१
श्रीमती ५६, ६०
श्रीमोड २५२
श्रीराम आचार्य ८८, ८६, १८६, १८७
श्रीहर्ष ७६
संसारचन्द १६, २०
सदाशिव मल्ल ११४, ११५
सनकानीक २२, ४६, ४८
सपनतीर्थ ८३
सप्तरी २५६, १७७
समतट २२, ४६, ४८

समुद्रगुप्त २१, २२, ४५-४६, २००, २०१
सम्राड्गृहपति २६५
सरयू ८३
सरूपसिंह १५६
सर्लाही १७७, १७८
साँखु ३५
सिंधुली १४३, १४४, १७८, १७६, २१७
सिकारजुङ २५१
सिद्धिनरसिंह मल्ल ३, १६, १७, ३०, ५८, ६३, ६४, ८६, १२८, १८६, १८७, २२५, २२६, २३०, २६६, २७०
सिम्रौनगढ २३२, २३३
सिम्भू ६२, ६५, १४८, १६२
सुनागुठी ६, १६
सुन्थखान ८८, १८६
सुन्दरनारायण ५६, ६०, २६१
सुन्दरानन्द १७२
सुमेश्वर १५६
सुरतसाही ५६, ६०, २६१
सुरेन्द्रवीरविक्रम १२२
सुवर्णप्रभा १६६, १६७
सूर्यघाट १४६
सूर्यमल्ल १, १४२, १४३
सोमलिङ्ग १६०
स्कन्दगुप्त ४६, २००-२०२, २०६
स्कन्दगुप्त (महासामन्त) ५६, ५७
स्थितिमल्ल ३, २६, ३०, ३२-४२, ६६, ७०, ७१, ६०-६५, ११२, १५३, २३१, २३३, २३६
स्थिरपाल ७६
स्याप्रुक २५५
स्यामर्पा लामा २४७, २५०, २५२
स्यूराज १७७, १७८
स्वामिदत्त ४६, ४७
हनूमान्ढोका १६४, २१६, २३७
हनूमान्नगर १७८
हयेकुन २५५
हरद्वार २२६
हरि उपाध्याय ८८, १८५
हरिकृष्ण आचार्य ८८, ८६, १८६, १८८
हरिनन्द उपाध्याय ८८, १८६
हरिशङ्करभट्ट २४४, २४५
हरिशमशेर १२३
हरिषेण ४५, ४७, ४६
हरिहरसिंह ३, १६, ४२, ४४
हर्षजङ्ग २१७
हर्षपाल ६, ७
हर्षवर्द्धन २४, ४६, ५३, ५७, ११८, ११६
ह्लासा २४६, २५१, २५२, २५४
हिटिचुक २३६, २४०, २७६
हिन्दुस्तान १२१
हृदयदेवशर्मा १२
हृदयलक्ष्मी २, १३
हैकुन २५४

शुद्धिपत्र

उपोद्घात आदिमा—

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२	२	पढनु	पढ्नु
४	११	भगणाको	भगणको
५	९	यष	यस
”	१९	पाठशाला	पाठशालामा
६	४	विश्वविद्यायभा	विश्वविद्यालयमा
७	६	ठाउमा	ठाउँमा
”	२३	बिश्व–विद्यालयको	विश्व–विद्यालयको
९	३	मैंले	मैले
”	७	–रणबहादुर–	–रणबहादूर–
”	८	-बहादुर-	-बहादूर-
”	१६	खाठमान्डु	खाटमान्डु
”	१७	एच् एच्	एच्. एच्.
”	१८	मेकरस्	मेकरम्
”	२३	श्रीलक्ष्मीपति	श्रीलक्ष्मीपति
१०	२	मेरा	मेरो
”	६	अधिबाटै	अघिबाटै
”	२३	मात मह	मातामह
१२	५	श्रीगुरु	श्रीगुरुज्यू
१३	४	विहान	बिहान
”	७	गर्थे	गर्थें
”	१६	वाहु	बाहुं
१४	१७	यियो	थियो
”	२४	कुराहरूमध्य	कुराहरूमध्ये
”	२५	उद्धत	उद्धृत
१६	७	पाइ दो	पाइँदो
”	२०	हातामा चिराग	हातमा चिराक
”	२२	पुग्नभएको	पुग्नुभएको
”	२७	मंले	मैले
”	”	बिर्से	बिर्सें
१८	१०	पालदेखि	पालादेखि
”	१३	हिंडथे	हिंड्थे
२२	२	भरना	भर्ना
”	१६	निर्णय विषयमा	निर्णयविषयमा
”	२५	नेपाल खाल्डाका	नेपालखाल्डाका
२३	१४	प	पं
२४	१०	फर्केफछि	फर्केपछि
”	१९	बहुली-	बाहुली-
२६	१३	डी. एस्. सी.	डी. एस्–सी.
”	१४	”	”
”	१९	मातमहका	मातामहका
२७	९	जर्साहिवसंग	जर्साहिबसंग
”	१५	कोठा सँगै	कोठासँगै
”	”	जर्साहिवको	जर्साहिबको
”	१६	दिनुहुन्छ	दिनु हुन्छ
”	१७	आफैले	आफैंले
२८	९	इन्जीनियर	इञ्जिनीयर
”	१६	प्रतापमल्लका	प्रतापमल्लको
”	२२	अलमलिनु परे	अलमलिनुपरे

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२६	२६	आफै	आफैं
३०	७	कार्वाई	कार्बाइ
”	२०	मजाई	मलाई
”	२२	त्यसवेला	त्यस वेला
३१	१	नआने	नआउने
”	२०	भ ए	भए
”	२१	सिद्धे को	सिद्धिएको
३२	१	लेमै	मैले
”	६	भाँचिदिए	भाँचिदिएँ
”	१३	बिर्सेर	बिर्से र
”	१५	तेजोबध	तेजोवध
३३	१	महालक्ष्मी, !	महालक्ष्मी !
”	५	बनेछु ।	बनेछु
३४	५	भंया	भन्या
”	”	बाइसि	बाईसि
३४	२६	गरिस	गरिस्
३५	१६	मकुबानपुरमा	मकुवानपुरमा
”	”	छुअबिस	छुअबिस्
३७	१६	दाषको	दोषको
४०	१४	प्रलापजल्पन	प्रलाप जल्पन
४४	१३	साथ साथै	साथसाथै
४५	१६	वाइ	बाइ
४६	१३	देखा परेको	देखापरेको
४७	३	आफले	आफूले
”	४	बुज्रुकहरूले	बुज्रुगहरूले
”	१६	पुऱ्याइरहेछन्	पुऱ्याइरहेछन् ।
”	२०	मो. रू.	मो. रु.
४८	१२	छुस्याई	छुट्स्याई
”	२४	पात्रबाट	पात्राबाट
”	२७	लिनु परेको	लिनुपरेको
६४	७	६ गते	५ गते
६७	३	ख	पुर्खा
६८	८	वाग्वतीपारि-	वाग्वतीपारि
६६	१८	गरि	गरी
७०	१५	पालिको	पालीको
”	१६	पालि	पाली
७३	२३	मचाई	मच्चाई
७४	८	चत्यको	चैत्यको
७५	१७	दिन पछिराति	दिनपछि राति
७७	६–११	यक्षमल्लको मृत्यु राज्यविभाजन	यक्षमल्लको मृत्यु र राज्यविभाजन
”	६	भ	भई
८०	२२	अचेट्ने	अँचेट्ने
८१	शीर्षकमा	हाम्रो वक्तव्य	ऐतिहासिक सार
८४	१२	हथ्याउने	हत्याउने
८८	३	जगज्जयम ल्लले	जगज्जय मल्लले
६२	२०	छन् वं ।	छन् ।
”	”	शको	वंशको
६५	१६	वष	वर्ष
६६	६	पाटनका	पाटनमा
६८	१०	तिमना	तिनमा
१००	११	नेपाल राजधानी-	नेपालराजधानी-
”	२३	पश्चिम	पश्चिमका
१०५	१७	यिना	यिनी

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१०५	१६	लडन	लड्न
१०६	२१	होनि	हो नि
१०७	२१	जस्त	जस्तै
१०८	१	रणबीरजङ्ग	रणवीरजङ्ग
"	२०	श्रा ५	श्री ५
१०९	१	संवत	संवत्

मूल भाग र परिशिष्टमा--

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
३	१५	सम्वत्	सम्वत
"	"	विश्वमुहूर्त्ते	विस्वमुहूर्त्ते
४	१६	मछिद्रनाथ	मछिन्द्रनाथ
"	२४	प्रवयोग	ध्रुवयोग
५	११	यसवेला	यस वेला
"	२१	-भपाल-	-भूपाल-
६	२	तांगाधारी	तागाधारी
"	४	श्रानन्ददिने	श्रानन्द दिने
९	१५	–चिह्न	–चिह्ने
१३	१०	बेहारा	बेहोरा
"	११	वजयोगे	वज्रयोगे
१४	६	वाघ्रभैरवको	बाघ्रभैरवको
१५	१३	चैत्र	वैशाख
"	१५	–जोर्णोद्धारको	–जीर्णोद्धारको
१६	३	श्रीपानिगराधपति	श्रीमानिगराधिपति
"	१३	चतुर्थीऽपंचम्यां	चतुर्थी ४ पंचम्यां
"	१६	चतुर्थी	चतुर्थी ४ घडी
१९	२०	भूपगणां	भूपगणांस्तु
२०	१२	कजाईको	कजाइँको
२१	१२	गण्डकी पारिका	गण्डकीपारिका
२१	१८	ताङ वृत्तान्त	ताङवृत्तान्त
२२	४	शक्तिबल्लभले	शक्तिवल्लभले
"	२२	–द्योभाग्यर्ण्वस्य-द्धिनीम्	–द्योभाग्यर्णवस्य-द्धिनीम्
२३	७	श्रीपेचका	श्रीपेजका
२४	८	दरवारबाट	दरबारबाट
"	१२	चीन सम्राट्	चीनसम्राट्
"	१३	दुबैले	दुवैले
२६	१४	गर्दे	गर्दै
२८	६	शक्तिबल्लभले	शक्तिवल्लभले
३०	६	जुनले	जूनले
"	११	धर्म कर्म	धर्मकर्म
"	१६	–प्रतापान्नति–	–प्रतापोन्नति–
३१	शीर्षकमा	५ क्रमागत संख्या	४ क्रमागत संख्या
३२	१८	युद्धमा	युद्धमा
"	१९	स्थितिममल्लको	स्थितिमल्लको
३४	५	दुबै	दुवै
"	१०	-राजदेब-	-राजदेव-
३५	शीर्षकमा	५ क्रमागत संख्या	४ क्रमागत संख्या
३६	शीर्षकमा	४ सं. वि. संख्या	६ सं. वि. संख्या
"	४	-जलधिन्नपाल-	-जलधिर्न्नेपाल-
३७	२	जुरोम	जुरोम्
"	४	मार्गशिर	मार्गशीर्ष
४०	१०	जुनले	जूनले
"	"	श्रीस्थिराजतिमल्ल	श्रीस्थितिराजमल्ल
४३	६	हारहरासह	हरिहरसिंह
४८	१३	अत्तो पत्तो	अत्तोपत्तो

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
४८	१६	काग	काम
५०	१	देला	वेला
५१	३	कविन्द्र	कवीन्द्र
		(कवीहरूमा श्रेष्ठ)	(कविहरूमा श्रेष्ठ)
”	”	बनाउनुभ	बनाउनुभएको
		एकोभुजङ्गप्रयात	भुजङ्गप्रयात
”	”	कालीकी	कालीका
”	६	सिङ्गारिएकी	सिंगारिएकी
”	७	भरखरकी	भर्खरकी
”	१५	पृथ्वी	स्वर्ग पृथ्वी
५२	९	बृहस्पतिवारकोदिन	बृहस्पतिवारको दिन
५३	१०	रुद्रदागको	रुद्रदामाको
”	१५	–प्रतिवद्ध'	–प्रतिबद्ध'
”	१७	विधाधर	विद्याधर
५४	२१	तत्पादनुध्यात-	तत्पादानुध्यात-
५५	१४	-पर्यन्तन्स्सोद्रङ्ग-	-पर्यन्तस्सोद्रङ्ग-
”	१५	चन्द्रार्काक्षिति-	चन्द्रार्क्कक्षिति-
”	२३	लक्ष्म्यास्ततडित्-	लक्ष्म्यास्तडित्-
५६	१५	बुद्दका	बुद्धका
”	”	भट्ठारक	भट्टारक
५७	२	कुत	कूत
”	१७	आमदानी	आम्दानी
५६	६	सुरतसाही	सुरतशाही
६४	४	वृहस्पतिवार	बृहस्पतिवार
६७	१५	वर्षम ३०४	वर्षमा ३०४४
६६	७	शद्ध	शुद्ध
६६	१३	श्रीजयस्थिति-	श्रीश्रीजयस्थिति-

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
६६	१६	श्रीजयस्थिति	श्रीश्रीजयस्थिति
”	१८	तरवारले	तरबारले
७२	१०	नक्सामा	नक्शामा
७३	८	चागु-	चाँगु-
७४	१	दूला	ठूला
७५	११	राजाहरूका	राजाहरूको
८२	६	प्रतापल्ल	प्रतापमल्ल
८३	६	–जंगाको	–जंगाको
”	२१	श्रीज्वालामुखी	–श्रीज्वालामुखी
”	२८	६६	५६.
८४	७	ग्राश्चित	प्राश्चित
”	२०	अभ याभक्षण	अभक्ष्याभक्षण
८६	२२	उग्रमूल्ल	उग्रमल्ल
८८	१०	नदिनू	नदिनू।
”	२३	विभयाटार	बीभयाटार
६१	३	पाडेले	पाँडेले
६६	५	वि० रं०	वि० सं०
”	१६	ठूल	ठूला
१०३	८	[ध]र्म्मज्ञो	[क]र्म्मज्ञो
”	१५	[सत्कर्म्माभि]रतै–	[सत्कर्म्मावि]रतै–
१०६	१६	प्राणपियारी	प्राणप्यारी
१०८	४	तव	तब
११३	१३	दिनपूरा	दिन पूरा
”	१६	दन	दिन
११५	८	गन्धयोग	गण्डयोग
११६	१६	ललिताबल्लभले	ललितावल्लभले
११६	२	वृहत्	बृहत्

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१२१	१४	प्राँत्त	प्राँन्त
१२५	५	पूर्वाषाढनक्षत्रको	पूर्वाषाढानक्षत्रको
”	”	उत्तराषाढनक्षत्र	उत्तराषाढानक्षत्र
१२६	७	शद्ध	शुद्ध
१२९	१२	ध्वकुन्हु	ध्व कुन्हु
”	१५	बि० सं०	वि० सं०
१३१	७	शद्ध	शुद्ध
१३३	९	गदथे	गर्दथे
”	१८	वष	वर्ष

१३५ पृष्ठको १९ पङ्क्ति पछि छुटेको—

नेपाल सं० ५७३ (वि० सं० १५१०) श्रावण शुक्ल पूर्णिमा श्रवणनक्षत्र आयुष्मान्‌योग शुक्रवारका दिन श्रीश्रीप्रभु ठाकुरले पर्वाल आदि गढ बनाउन शुरू गर्नु भएको हो ।

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१३५	२३	भयो !	भयो ।
१४१	४	पूर्व्वभा गेश्रीभक्ता-	पूर्व्वभागे श्रीभक्ता-
”	१७	स्वरोदयटीका	स्वरोदयदीपिकाटीका
१४३	१८	आमदानी	आम्दानी
१४४	३	झल्लमल्ल	झलमल्ल
१४८	९	१३३४	१३४४
१५२	४	च्यासिङ्देवलको	च्यासिङदेवलको
१५९	१९	धुम् वारम्वार	बारम्बार धुम्
”	२१	रुपैया	रूपैया
”	२२	रिझवापत्	रिझूबापत्
”	२३	अरु	अरू
”	”	विर्ता	बिर्ता
”	२४	विदा	बिदा
१६०	१	कटकको	कटक्को
१६०	१	सोर्भन्या	सोर् भन्या
”	७	देखिएको	लेखिएको
१६१	१३	जातिभेदस	जातिभेदसे
”	१७	ऊँचनीच	ऊचनीच
१६२	१४	अछुत	अछूत
१६६	१९	चन्द्रमा बसेमा बृहस्पति र	चन्द्रमा र बृहस्पति बसेमा
१६९	११	घाहा घरेसको	घाहाघरेस्को
”	१२	मेरो	मेरा
”	१३	मलाइ	मलाई
”	१६	भंन्या	भन्या
”	१७	बाइसि	बाईसि
”	२	मुहूत	मुहूर्त
१७१	१०	-गिरिराचक-	गिरिराजचक्र
१७२	२	-लाल-	-लालस-
१७४	१४	प्राकरोतू	प्राकरोत्
१७७	६	मधिशे	मधिसे
१७९	१४	”	”
”	”	पछि	पनि
१८०	५	अशद्ध	अशुद्ध
१८१	५	हेर्नुहोस	हेर्नुहोस्
१८२	७	जगत्प्रका(शम)मल्ल	जगत्प्रका(श)मल्ल
”	१४	ब्रह्मवृत्तिमह	ब्रह्मवृत्तिमह
१८५	४	विसँखु भालुतार	बिसँखु भालुटार
”	५	पोख्र् लसंग	पोख्र्लसंग
१८६	९	गोकर्णेश्वर देखि	गोकर्णेश्वरदेखि
१८९	२१	घेन्र्याहरूकन्	घेन्र्याहरूकन

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१८६	२५	लेखुपर्नेमा	लेख्नुपर्नेमा
१९१	२	उ मराउ	उमराउ
१९६	६	शुचो	शुचौ
१९९	५	अशद्ध	अशुद्ध
२००	१५	परिगृह्य ेत	परिगृह्येत
"	"	कञ्चुकोष्णीभि-	कञ्चुकोष्णीषिभि-
२०१	५	उच्छ्ववास-	उच्छ्_वास-
"	१३	छेउ छाउमा	छेउछाउमा
"	१८	-हत्तुः	-हर्त्तुः
२०२	१८	भगवान्सर्वश्रेष्ठ	भगवान् सर्वश्रेष्ठ
२०३	३	पाद्पीठको	पादपीठको
२०५	११	बलवर्द्ध नको	बलवर्द्धनको
"	२३	-शक्ल-	-शुक्ल-
२०८	१५	छ्यालब्याल्ल	छ्याल्लब्याल्ल
२१०	७	शद्ध	शुद्ध
२१२	१२	स्थाना	स्थापना
२१३	७	=॥।१	=॥।२
"	९	–।१	–।२
२१५	५	शुद्ध	अशुद्ध

२१७ २४४ पद्मजंकी दिदि' मा भीमभक्तमानसिंह बस्न्यातले नेपाली ११ पूर्णाङ्कको ६५ पृष्ठमा यस्तो टिप्पणी छपाउनुभएको छ —

पद्मजंकी आमाकी फुफु तथा सौताने आमा मैयाँ महारानीपट्टिकी दिदी श्री ५ माहिला बडामहारानी

२१७ पृष्ठको ११ पङ्क्तिको १० अक्षर-पछि छुटेको—

रणउद्दीप मर्नेबित्तिकै महाराज वीरसम्सेरको उदय भयो. महाराज

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२२३	१५	राजिनामा	राजीनामा
२२७	३	भाषावंशायलीबाट	भाषावंशावलीबाट
"	१४	सवषां	सर्वेषां
२२८	६	चाँहि	चाहिं
२२९	१८	शिवसिह	शिवसिंह
२३०	६	फीर्ति	कीर्ति
२३२	१३	तीन पाटन	तीनपाटन
२३४	१	दुबै	दुवै
२३५	१६	सं० ४४६	सं० ४६४
"	१८	ने० सं० ४४६	ने० सं० ४६४
२३७	१०-११	चौध दिनपछि	चौधौं दिनमा
२४०	१०	१४ दिनपछि	चौधौं दिनमा
"	२२	नयमजु	नकमयजु
"	२५	राजदरवारमा	राजदरबारमा
२४२	१२	गाउ मा	गाउँमा
२४४	१५	फुट	फूट
"	२१	ोनृपेन्द्रमल्लले	श्रीश्रीनृपेन्द्रमल्लले
२४५	१६	त्रिशली	त्रिशूल
"	२२	भाषावंशायलीबाट	भाषावंशावलीबाट
२४६	७	शरा-	शूरा-
२४७	२१	लास	लाश
२४८	२२	१८ ४	१८१४

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२४९	१५	–ह्लासा–	–ह्लासाख्य–
२५०	१	-टशीलम्बु-	-टासीलम्बु-
"	१–२	-दिगीर्च्या-	-दिगीर्च्चा-
२५३	५	अथ	अर्थ
२५५	३	स्याप्रक	स्याप्रुक
"	७	धंचे	धुंचे
२५७	१८	आस्यो	आँस्यो
"	१९	सर्‌सौगात	सरसौगात
"	२१	अरु	अरू
"	२३	जस	जस्
२५८	१	कान्तिपुर	कांतिपुर
२६३	६	सवत्	संवत्
२६५	३	कुत	कूत
"	१३	कारणठूलो	कारण ठूलो
२६८	१६	निगाहा	निगाह
"	"	जकलम्भले	जयलम्भले
"	१९	कुत	कूत
२७०	७	लतिताभिख्यां	ललिताभिख्यां
"	१५	अधिसरा	अविसरा
२७२	८	नाउ	नाउँ
२७४	७	जबरजस्ती	जबरदस्ती

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२७५	९	रानीसाहेव	रानीसाहेब
"	१६	"	"
"	२४	राघवान्दकै	राघवानन्दकै
१८०	१२	जबरजस्ती	जबरदस्ती
२८३	५	सिउदो	सिउँदो
२८४	९	भागिराम-	भागीराम-
२९५	२४	२ ३	२।३
२९६	९–१०	परमाथ-	परमार्थ-
२९८	९	टिपौट	टिपोट
३०८	७	लेखिएका	लेखिएको
३१५	१	-श्रवणान्त	-श्रवणान्तें
३२३	१६	नेपालवष	नेपालवर्षे
३२४	१९	दुइथरी	दुइ थरी
"	२०	"	"
३२७	१०	-शुद्ध	-शुद्धे
३३७	२०	धति	धृति
३३८	३	कुह्न या	कुह्नु या
३४६	५	हनूमान् ढोकाको	हनूमान्ढोकाको

३३६ पृष्ठको शीर्षकमा 'प्रमाण-प्रमेय' छुटेको छ तथा 'इतिहास-संशोधनको' नचाहिने ।

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
३६८	११	-विक्रम	विक्रम

प्रकाशन